

**Міністерство освіти і науки України
Уманський державний педагогічний університет
імені Павла Тичини
Історичний факультет
Кафедра суспільних дисциплін**

Карасевич А.О., Шачковська Л.С.

**Політологічна енциклопедія
Навчальний посібник для вищих навчальних закладів
Книга VIII**

ЛІТЕРИ – У, Ф, Х

Умань - 2016

УДК 32(031)
ББК 66 я 20
П 50

Рекомендовано Вченою радою Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини, як навчальний посібник для студентів гуманітарних факультетів вищих навчальних закладів. Протокол № 10, від 21 червня 2016 р.

Рецензенти:

Кривошеїн В.В. – доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри соціології Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара

Третяк О.А. – доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політології Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара

Священко З.В. – доктор історичних наук, професор кафедри загальної історії Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичин

П 50 Політологічна енциклопедія: навч. Посібник / укл.: Карасевич А.О., Шачковська Л.С. – Умань: ФОП Жовтий О.О., 2016. – Кн. 8. – с.

Пропонований навчальний посібник «Політологічна енциклопедія» є спеціальним навчальним і науковим виданням, в якому пропонуються основні фундаментальні термінологічні поняття у галузі політичного знання, що використовуються у зарубіжній та вітчизняній науці про політику і у політичній діяльності.

Розрахований на студентів, аспірантів, викладачів вищих навчальних закладів, політичних і громадських діячів, а також широкої аудиторії читачів, які цікавляться особливостями формування політичної культури.

Карасевич А.О., Шачковська Л.С.
УДК 32(031)
ББК 66 я 20

ЛІТЕРИ – У, Ф, Х

УБОРЕВИЧ ІЄРОНІМ ПЕТРОВИЧ (2 СІЧНЯ 1896 - 12 ЧЕРВЕНЬ 1937 рр.)

Радянський військовий і політичний діяч, командарм 1-го рангу. Розстріляний у «справі Тухачевського» (1937 р.). Посмертно реабілітований у 1957 р.

Народився у селі Антандрія Ковенської губернії (нині в Утенському повіті Литви) у родині литовського селянина, у 1909-1914 рр. Навчався у реальному училищі м. Двінська (нині Даугавпілс у Латвії), яке закінчив із золотою медаллю. Студент механічного факультету Петроградського політехнічного інституту (1914-1915 рр.). Навесні 1916 р. закінчив Костянтинівське артилерійське училище по 1-му розряду, у званні підпоручика направлений на фронт молодшим офіцером 15-го важкого артдивізіону, брав участь у боях Першої світової війни. Член РСДРП (б) з березня 1917 р. У січні-лютому 1918 р. - командир загону червоної гвардії у Бессарабії, воював проти румунських і австро-німецьких військ, поранений, узятий у полон.

Після втечі з полону у серпні 1918 р. - на Північному фронті. Служив інструктором артилерії, командиром бригади, з грудня 1918 р. - начальником стрілецької дивізії. За бої у жовтні 1918 р. нагороджений орденом Червоного Прапора (1919 р.). У березні-травні 1919 р., командуючи 18-ю стрілецькою дивізією, брав участь у наступі проти військ англійців і білої гвардії на архангельському напрямку.

З 11 жовтня 1919 р. 23-річний Уборевич командував 14-ю

армією Південного фронту під час наступу Добровольчої армії на Москву. З середини жовтня по кінець листопада розгорнувся генеральний бій. Двом арміям червоних (13-а і 14-а) протистояв 1-й армійський корпус білих. У ході 39-денного бою 14-а армія зупинила просування білих на північ і завдала їм серйозної поразки. При цьому червоні активно використовував маневр, у тому числі і кавалерійську дивізію Примакова. Без оперативної паузи 14-а армія почала Харківську наступальну операцію, у ході якої також активно застосовувалися обхвати з флангу і маневр кавалерією. 11 грудня 1919 р. 14-а армія взяла Полтаву, а 12 грудня - Харків. У ході Донбаської операції, що проводилася з 18 грудня, війська 14-ї армії відсікли лівофлангове угруповання Добровольчої армії, ізолювали її від головних сил і нанесли їй поразки. 14-а армія взяла Катеринослав, Маріуполь і Бердянськ, в результаті чого Добровольча армія була розсічена на дві частини, одна з яких відходила до Криму, а інша - на Північний Кавказ. Продовжуючи командувати 14-й армією у складі Південно-Західного фронту, домогся виконання поставлених перед ним в Одеській операції задач незважаючи на деяку кількісну перевагу сил противника, і з 18 січня - 8 лютого 1920 р. армія взяла Кривий Ріг, Херсон, Миколаїв, Одесу.

Члени Реввійськради СРСР. Перший ряд (зліва направо): І. Е. Якір, О. І. Єгоров, С. С. Каменєв, К. Е. Ворошилов, С. М. Будьонний, М. К. Левандівський; другий ряд (стоять): К. А. Авксентьевський, Б. М. Шапошников, І. П. Белов, І. П. Уборевич. Грудень 1927

29 лютого 1920 р. призначений командувачем 9-й армією Кавказького фронту (командуючий М. М. Тухачевський) і бере участь у остаточному розгромі Добровольчої армії Денікіна на Кубані. 17

березня 9-а армія штурмом взяла Катеринодар. 24-річний командарм Уборевич нагороджений Почесною революційною зброєю за вміле керівництво військами, особистий героїзм і мужність. 27 березня дивізії 9-ї армії взяли Новоросійськ, зірвавши організовану евакуацію білих сил до Криму.

У польській кампанії 1920 р. Уборевич командує 14-ю армією Південно-Західного фронту, яка, беручи участь в червневому контрнаступі фронту, звільняє від поляків Вінницю, Жмеринку, Могилів-Подільський.

Після поразки 13-й армії Південно-Західного фронту силами Російської армії генерала Врангеля у червні 1920 р., командувачем цією армією призначений Уборевич. У липні армія відбила наступ Дроздовської і Марківської піхотних дивізій на Олександрівськ, у серпні посіла каховський плацдарм в 60 км від Перекопу, який погрожував лівому флангу білої армії. Головком ЗС Республіки С. С. Каменев називав його в цей час першою скрипкою Південного фронту. За керівництво військами 13-ї армії Уборевич нагороджений 2-м орденом Червоного Прапора.

У листопаді-грудні 1920 р. - командувач 14-й армією Південно-Західного фронту, у січні-квітні 1921 р. - помічник (заступник) командувача Збройними Силами України і Криму Фрунзе Михайла Васильовича. У квітні-травні 1921 р. Уборевич - заступник командувача військами Тамбовського району Тухачевського під час придушення селянського повстання, потім командувач військами Мінської губернії при придушенні селянських виступів у Білорусії.

У серпні 1921 - серпні 1922 рр. - командувач 5-ї Окремої армією і військами Східно-Сибірського військового округу. З 17 серпня 1922 р. - голова Військової Ради і військовий міністр Далекосхідної Республіки і головнокомандуючий Народно-революційної армії і флоту ДВР. Під його командуванням НРА 9 жовтня взяла штурмом Спаський укріплений район і 25 жовтня увійшла до Владивостока. 22 листопада 1922 р. зі скасуванням ДВР НРА була перейменована у 5-у Червонопрапорну армію, а Уборевич призначений її командармом (до червня 1924 р.).

З червня 1924 - по січень 1925 рр. - начальник штабу і заступник командувача військами Українського військового округу. З лютого 1925 - листопад 1927 рр. - командувач військами Північно-Кавказького військового округу. З серпня 1926 - червень 1934 рр. - член Реввійськради СРСР.

У 1927-1928 рр. 13 місяців перебував у відрядженні у Німеччині,

у ході якої пройшов навчання на третьому курсі військової академії, а також брав участь у польових поїздках і маневрах рейхсверу. Вивчаючи у Німеччині основні питання підготовки армії мирного часу, Уборевич прийшов до висновку про необхідність перейти на більш досконалі способи бойової підготовки армії з використанням німецьких технічних досягнень.

З листопада 1928 - листопад 1929 рр. - командувач військами Московського військового округу. З листопада 1929 - червень 1931 рр. - начальник озброєнь РСЧА, з червня 1930 р. одночасно заступник Наркома по військових і морських справах СРСР - заступник Голови РВС СРСР. У цій якості знову виїжджав до Німеччини у 1930 р. для ознайомлення з німецькими військовими заводами.

З червня 1931 - 20 травня 1937 рр. - командувач військами Білоруського військового округу.

З введенням у РККА персональних військових звань 20 листопада 1935 р. Уборевичу було присвоєно звання командарм 1-го рангу.

У липні 1930 р. на XVI з'їзді ВКП (б) Уборевич був обраний кандидатом у члени ЦК ВКП (б), з січня 1932 р. - був членом Бюро ЦК КП (б) Білорусії.

Уборевич належав до групи вищих радянських воєначальників, які негативно оцінювали діяльність Ворошилова на посту наркома оборони. У цю групу входили Тухачевський, Якір та Гамарник. Вони вважали, що в умовах підготовки СРСР до великої війни некомпетентність Ворошилова негативно позначається на процесі технічної та структурної модернізації Червоної армії. Починаючи велику чистку у партії, органах безпеки та армії, Сталін прийняв сторону абсолютно лояльного йому Ворошилова.

У серпні 1936 р. пройшов перший московський процес проти «опозиції», тоді ж пішли арешти комкорів В. М. Примакова і В. К. Путни. Лютнево-березневий пленум ЦК ВКП (б) 1937 р. ідеологічно обґрунтував розгортання репресій у всьому суспільстві, у квітні НКВД отримав на допитах свідчення про змову Тухачевського, Уборевича, Корка, Шапошнікова з Ягодою.

20 травня 1937 р. Уборевич призначається командувачем військами Середньоазіатського військового округу, 29 травня його заарештували по дорозі у Москву. Опитуванням членів ЦК ВКП (б) 30 травня - 1 червня 1937 р. Уборевич був виключений зі складу кандидатів у члени ЦК ВКП (б).

5 червня Сталін об'єднав вісьмох воєначальників у одну

групову справу. 7 червня Сталін затвердив текст обвинувального висновку по справі про «військово-фашистській змові». 10 червня для розгляду справи було утворено Спеціальне судова присутність Верховного суду СРСР. Його голова Ульріх говорив секретарю суду Зарянову), що є вказівки Сталіна про застосування до всіх підсудних вищої міри покарання - розстрілу. 11 червня справа була розглянута у порядку, встановленому законом від 1 грудня 1934 р., тобто закритому судовому засіданні без присутності захисників і без права оскарження вироку. У протоколі суду не наводяться будь-які факти, що підтверджують пред'явлені звинувачення в шпигунстві, змові і підготовці терористичних актів. Як шкідництво з боку Тухачевського, Уборевича та Якіра розцінювалися їхні виступи за прискорене формування механізованих з'єднань за рахунок кавалерії. Ще до закінчення суду Сталін направив у національні ЦК і обкоми партії телеграму, пропонуючи організувати мітинги з вимогою вищої міри. У той же день у 23.35 до смертної кари було засуджено Маршал Радянського Союзу М. М. Тухачевський, командарми 1-го рангу І. П. Уборевич та І. Е. Якір, командарм 2-го рангу А. І. Корк, КОМКОРИ В. М. Примаков, В. К. Путна, Б. М. Фельдман, Р. П. Ейдемман. У ніч на 12 червня вони були страчені. Тіла були спалені у крематорії Донського монастиря.

Була репресована дружина Ніна Володимирівна (заарештована як ЧСИР, розстріляна у жовтні 1941 р., реабілітована у 1957 р.), дочка Володимира (р. 14 лютого 1924 р.) у 1937-1941 рр. виховувалася у дитбудинку, у 1944 р. засуджена на п'ять років таборів, достроково звільнена за амністією 1947 р., реабілітована у 1955 р.)

Нагороди: Три ордена Червоного Прапора (1919, 1920, 1922); Почесне революційне зброя (1920).

Маршал Радянського Союзу Г. К. Жуков: «Це був справжній радянський воєначальник, досконало освоїв оперативно-тактичне мистецтво. Він був у повному розумінні слова військова людина. Зовнішній вигляд, вміння триматися, здатність коротко викладати свої думки, все говорило про те, що І. П. Уборевич неабиякий військовий керівник. У військах він з'являвся тоді, коли його найменше чекали. Кожен його приїзд зазвичай починався з підйому частин по бойовій тривозі і завершувався тактичним навчаннями або командирської навчанням».

«Кращим командувачем округом був командарм 1-го рангу І. П. Уборевич. Ніхто з командувачів не дав так багато в оперативно-тактичній підготовці командирам і штабам сполук, як І. П. Уборевич та

штаб округу під його керівництвом».

«Після арешту командувачів військами округу І. П. Уборевича та І. П. Белова навчальна підготовка вищого командного складу в окрузі різко знизилася».

«Уборевич більше займався питаннями оперативного мистецтва і тактикою. Він був великим знавцем і того й іншого і неперевершеним вихователем військ».

«Уборевич був незрівняним вихователем, уважно спостерігав за людьми і знав їх, вимогливим, суворим, чудово вмів коло роз'яснити тобі твої помилки. Очевидність їх ставала ясною вже після трьох-чотирьох його фраз. Його строгості боялися, хоча він не був ні різкий, ні грубий. Але він умів так швидко і так точно показати тобі та іншим твої помилки, твою неправоту в тому чи іншому питанні, що це тримало людей в напрузі». Маршал Радянського Союзу І. С. Конев: «Найбільшим військовим діячем з числа всіх загиблих І. С. Конев вважає Уборевича, оцінює його надзвичайно високо. Високо оцінює його досвід у період громадянської війни. Високо оцінює його як командувача округом, як людину, прекрасно знав війська, пильно й уміло займався бойовою підготовкою, який умів дивитися вперед і виховувати кадри. Плюс до всього сказаного, на думку І. С. Конєва, Уборевич був людиною з непересічним військовим даруванням, у його особі наша армія понесла саму важку втрату, бо ця людина могла й успішно командувати фронтом, і взагалі бути на одній з провідних ролей в армії під час війни.

Маршал Радянського Союзу К. А. Мерецков: «Я пропрацював разом з ним близько п'яти років, і роки ці - цілий новий період у моїй службі. Не скажу, що тільки я один знаходився під його впливом. Усе, зроблене Уборевичем: виховані, вирощені і навчені їм командири різних рангів; його методи роботи; все, що він дав нашій армії, - в сукупності не може бути охарактеризоване інакше, як оригінальна червона військова школа, плідна і повчальна. Жоден воєначальник ... не дав мені так багато, як Ієронім Петрович».

«Один з найздібніших організаторів бойової підготовки військ. Протягом багатьох років військово-теоретичні роботи Уборевича були цінними посібниками для командного і начальницького складу всієї Червоної Армії. Його цікава і багата творча спадщина заслуговує найпильнішої уваги». «Уборевич з великою майстерністю проводив командно-штабні ігри, навчання, керував польовими поїздками та іншими заняттями. Він незмінно домагався великої динамічності в ході гри, створював складні та цікаві моменти в обстановці,

максимально наближаючи гру до умов воєнного часу. Заняття завжди проходили повчально, з тими неузгодженостями і з тією навантаженям, які характерні для життя, для бойової обстановки. Тому на них незмінно можна було зустріти повчальні приклади». «Уборевич був надзвичайно вимогливий до себе і до підлеглих, в судженнях - принциповий, у роботі - точний. Свої дії і вчинки він розраховував буквально до хвилини. Такий же точності в роботі вимагав і від підлеглих». «Ієронім Петрович був високоосвіченою людиною. Він добре знав художню літературу і мистецтво, відмінно розбирався в загальних технічних питаннях, наполегливо працював над розвитком військової думки. Так, у роки громадянської війни він самостійно познайомився з історією військового мистецтва, тактикою і стратегією, а пізніше глибоко вивчив праці М. І. Драгомирова з підготовки військ у мирний час». Генерал-полковник А. П. Покровський: «Жуков, Конєв, Малиновський, Мерецков, Курасов, Маландін, Захаров. Це була школа Уборевича. Він був дивовижною людиною великих дарувань. Всі ці великі потім люди здавалися тоді такими маленькими поруч з ним. Зараз Жуков і Конєв увійшли в історію, зробили дуже багато, а тоді вони здавалися поруч з цією людиною маленькими. Він навчав їх, вони вчилися у нього. Він був чоловік дуже великого масштабу. Думаю, що у військовому середовищі, так само як і у всякій іншій, не кожне десятиліття народжуються такі великі, талановиті особистості. І те, що така людина перед війною був втрачений для армії, було особливо великою трагедією серед інших трагедій. Це був незрівнянний чоловік. З ним було легко працювати, якщо ти багато працював, якщо ти був в курсі всіх військових новинок, всіх теоретичних новинок, якщо ти все читав, за всім стежив, за всіма військовими журналами, за всіма книгами. І якщо ти з повною віддачею займався дорученою тобі ділянкою роботи. Але якщо ти за чим-небудь не догледів, відстав, полінувався, не прочитав, чи не познайомився, не опинився на рівні військової думки, на рівні її нових кроків, якщо ти не повністю або не так добре, як потрібно, виконав покладену на тебе доручення, - тоді бережись. Тоді з Уборевичем важко працювати. Він був дуже вимогливий і не прощав цього. Словом, це була справжня школа».

ДЖЕРЕЛА:

Енциклопедія політичної думки / Пер. з англ. за ред. Н. Лисюк. — К., 2000;
Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. — Умань. — 2014. — 860 с.; Політологічний енциклопедичний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2000.

УГОДА ПОЛІТИЧНА

УГОДА ПОЛІТИЧНА (treaty; agreement, contract) — домовленість, як правило, письмова, про взаємні обов'язки сторін, про взаємодію суб'єктів політичного процесу.

Угоди політичні укладаються між політиками, політичними партіями, громадськими організаціями, гілками влади, окремими державами. Міжнародні угоди політичні укладають і підписують уповноважені представники держав (глави держав, урядів), після чого вони мають бути ратифіковані (схвалені) парламентами відповідних країн.

ДЖЕРЕЛА:

Рябов С. Г. Політологія: словник понять і термінів. — 2-ге вид., перероб. і допов. — К., 2001.

У ДІ (156 — 87 РР. ДО Н. Е.)

Особисте ім'я Лю Че, повне посмертне ім'я Сяоу-Хуанді або Сяоу-ді — сьомий імператор династії Хань в Китаї, правління з 141 до н. е. до 87 до н. е. В період його правління ханський Китай різко розширив свої території та за сприяння Дун Чжун-шу затверджено з усією строгістю конфуціанство. Його правління вважається істориками одним із найбільш блискучих періодів в історії Китаю.

У роки його правління імперія розширилася до Ферганської долини на заході, північної Кореї на північному сході, північного В'єтнаму на півдні. Китай завдав поразки Сяонну, на схід було послано дипломата Чжан Цяня для встановлення союзу з Юечжі (137 р. до н.

е.), був задіяний Великий Шовковий шлях, розширилися контакти з Центральною Азією, в Китай проникла інформація про буддизм, імператор встановив буддистські статуї і проводив буддистські ритуали.

Імператор провів перепис населення. Заснував систему іспитів на чиновницькі посади і розвинув систему шкіл для навчання конфуціанству, ця система збереглася і підтримувалася протягом всієї історії імперського Китаю.

У китайських джерелах того часу часто вказувалося на те, яким великим лихом для найширших верств населення були часті війни, які були чи не смислом життя У Ді. «Під час царювання У Ді уряд багато займався воєнними експедиціями і громадськими будовами, тому потрібно було стільки робочої сили для втілення в життя цих проектів, що численні маси населення змушені були кидати основне своє заняття – землеробство.

Імператор У Ді з династії Хань посилав військові сили проти варварів у чотирьох напрямках і наклав на народ тяжкі податки. Люди, що мали трирічних синів, повинні були сплачувати подушні податки. Це завдало багато страждань. Деякі навіть убивали своїх синів, тількино вони народжувалися».

Для збільшення доходів скарбниці під час правління У Ді були запроваджені монополії на сіль і залізо. Работоргівля досягла надзвичайно широких розмірів, що вказує на дуже велику кількість рабів у країні.

Створюються спеціальні ринки рабів і появляються торговці, які спеціалізуються на продажу рабів і вживають всяких заходів для того, щоб мати якнайбільше баришу від цієї торгівлі.

Так, в «Історії першої династії Хань» говориться про те, що «ті, хто займався тепер продажем рабів, одягають своїх рабів у розкішне вбрання і виставляють їх у стійлах (на базарах)».

ДЖЕРЕЛА:

Енциклопедія політичної думки / Пер. з англ. за ред. Н. Лисюк. — К., 2000; Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. — Умань. — 2014. — 860 с.; Політологічний енциклопедичний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2000.

УЗУРПАЦІЯ

УЗУРПАЦІЯ (від лат. Usurpare — використовувати) — захоплення влади у монархії без законного права. Узурпація може відбуватися збройним шляхом, або у результатізмови.

Термін може застосовуватися також для позначення

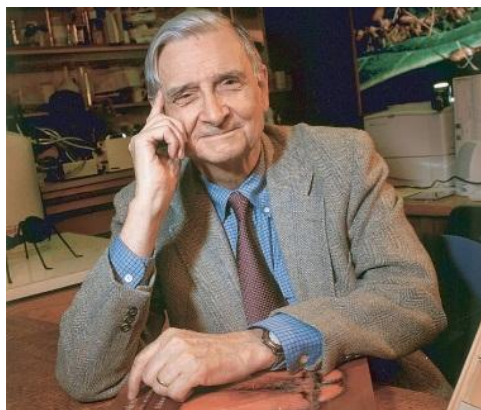
неконституційного захоплення влади певним посадовцем чи групою посадовців у немонархічній державі, перевищення повноважень або привласнення собі чужих прав.

Узурпатор (лат. *uzurpator*, від лат. *Usurpo* — захоплюю) — це особа, що незаконно захопила у свої руки владу або присвоїла собі які-небудь чужі права на щось.

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х.: Право, 2015.; Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К. : «Українська енциклопедія», 1998.

**УІЛСОН ЕДВАРД
(НАРОДИВСЯ У 1929 Р.)**

Американський соціолог, ентомолог, один із засновників соціобіології, теоретик соціального етологізму у сучасній соціології. Ентомолог за фахом, він став відомий у колах соціологів після виходу у світ книги «Соціобіологія: новий синтез» (1975 р.).

Незважаючи на жорстку критику його ідей, звинувачення у расизмі з боку гуманітаріїв, запропоновані ним принципи, запозичені із сфери вивчення поведінки тварин, привернули увагу дослідників соціального життя. Уїлсон акцентував увагу на значущості багатьох природних генетичних чинників для розуміння соціальних явищ і життєдіяльності людей; універсальності принципів функціонування світу живого (систем домінації, правил територіальності, батьківського піклування, ієрархічності тощо); генетично закодованих відносин нерівності та конфліктності як неодмінних продуктів природної селекції, включаючи агресивність, психози, самогубства.

За Уїлсоном, інстинктивна поведінка та генетичний матеріал досі значною мірою визначають соціальне життя людей. Пропонований ним біосцієнтизм спрямований проти суб'єктивізму і психологізму, які поширилися в американській соціології на хвилі критики структурно – функціонального аналізу. Праці вченого з проблем взаємозв'язку біології і науки про людську поведінку отримали загальне визнання в світі. За книгу «Про людську природу» (1978 р.) Уїлсону було присуджено Пулітцерівську премію.

Внеском Уїлсона у сучасну соціологічну думку є обґрунтування важливості чинників вередовища у визначенні людської поведінки, ролі інвайронментальних і генетичних факторів у суспільному житті. Важливим також є його висновок, що процес еволюції людської спільноти та інших видів однаковий, тобто адаптаційна поведінка, зумовлена спрямованістю на виживання, і моделі соціальних дій передаються генетично.

ДЖЕРЕЛА:

Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. – Умань. – 2013. – 726 с.; Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. – Умань. – 2014. – 860 с.; Політологічний словник. / За ред. М.Ф.Головатого та О.В.Антонця. – К.: МАУП. 2005. – 792 с.; Політичні портрети Новітньої доби. Книга I – Північна Америка. - Навчальний посібник / Укладачі: А.О. Карасевич, К.М. Левківський, Л.Г. Лисенко., В.В.Сокирська, – Умань.: ПП Жовтий О.О., 2012. – 798 с.

УКАЗ

УКАЗ - вид і назва нормативного або індивідуального правового акта, зазвичай видається главою держави (президентом або монархом) в країнах слов'янських мов. У Росії укази завжди відігравали важливу роль в системі джерел права.

У країнах неслов'янських мов використовуються

аналогічні терміни:

Декрет (лат. Decretum) - правовий акт монарха або президента в різних країнах.

Постанова (розпорядження, ньому. Verordnung і наказ, ньому. Erlass) - правові акти різних органів виконавчої влади в німецькомовних країнах. Окремий випадок - надзвичайну постанову (англ. Notverordnung).

Розпорядження в раді (англ. Order in council) - правовий акт монарха у Великобританії та генерал-губернатора в Канаді.

Виконавче розпорядження (англ. Executive order) - правовий акт президента в США.

Едикт (лат. Edictum) - правовий акт монарха в різних країнах.

Різноманітність термінології в англійській мові: указ монарха або релігійного діяча називається edict, а указ іноземного президента - decree. У сучасній англійській мові також існує термін ukase, запозичений з російської мови.

Термін «указ» використовується в наступних країнах:

Абхазія (рус. Указ)
Болгарія (болг. Указ)
Білорусія (біл. Указ, рус. Указ)
Молдавія (рус. Указ, російська не є офіційною мовою)
Придністров'я (рус. Указ)
Казахстан (рус. Указ)
Киргизстан (рус. Указ)
Росія (рус. Указ)
Сербія (серб. Указ; використовувався і в Югославії).
Таджикистан (рус. Указ, російська не є офіційною мовою)
Узбекистан (рус. Указ, російська не є офіційною мовою)
Україна (укр. Указ)
Південна Осетія (рус. Указ)

Болгарія

Князь князівства Болгарія і цар Болгарського царства мав право видавати укази.

У Народній республіці Болгарії видавав укази колективний глава держави - Президія Народних зборів, згодом Державна рада. Укази нормативного характеру, прийняті між сесіями Народного зібрання, за конституцією підлягали подальшому утвердженню Зборами, тобто були делегованим законодавством.

У сучасній Республіці Болгарії право видавати укази має Президент (стаття 102 Конституції). Укази президента підлягають контрасигнатуре, за винятком тих, в яких здійснюються його повноваження по відношенню до Народного зібрання (наприклад, розпуск, відхилення закону) і уряду (призначення на посаду).

Статут (указ) - найдавніша історично сформована форма права Руської держави.

Так, вже Руська правда є кодифікацію двох пластів джерел права: звичаєвого права Київської Русі і княжих статутів (указів). Надалі, в XIV - XVII ст., указ (указна грамота) продовжує залишатися як важливим джерелом права Руської держави (поряд із власне законодавчими джерелами - судєбниками, актами Земських соборів),

так і правозастосовні актом, що представляє собою царський (великокнязівський) волевиявлення з того чи іншого питання, що вимагає оперативного вирішення.

Тобто, двояка функція указів (нормативний акт і акт правозастосування) позначилася вже тоді.

Російська держава

Самим раннім власне указаним актом є грамота великого князя московського Андрія Олександровича на Двіну з розпорядженням про пропуск до моря і назад трьох великокнязівських «ватаг». На Двіну адресована і указана грамота 1324-1340 рр., Складена від імені Івана Калити і Великого Новгородца (посадника, тисяцького і «Всього Новгородца»). Указ Олексія Михайловича про заснування міста Богородицька

Періодично укази систематизувалися, і їх найбільш важливі нормативні положення включалися до статутних (вказані) книги, що є склепінням правил з того чи іншого відомства (з наказом). Так, відомі вказані книги Холопов, розбійного, Земського, Помісного наказів і т. д. У подальшому вказані книги стали одним з найважливіших джерел найповнішої кодифікації російського феодального права - Соборного укладення 1649 р.

Російська імперія

Починаючи з Петра I в Росії з'являються нові форми права - регламенти, артикули, маніфести і т. д. Власне імператорські укази також продовжують видаватися, при цьому укази, підписані особисто імператором, отримали найменування Іменних указів (на протипагу «Найвищим велінням», тобто усним розпорядженням государя). Іменні укази видавалися з широкого кола питань і могли носити як індивідуальний (правозастосовний), так і нормативний характер. Зокрема, іменними указами Урядового Сенату затверджувалися нормативні акти (статути, установи), а також створювалися і скасовувалися органи державної влади.

Указ Катерини I про заснування Академії наук (1725 р.)

Іменний Указ Государя Імператора видавався в двох випадках:

1) тоді, коли при неедіногласії Державної Ради Імператор стверджував думку меншості або окрему думку окремого члена Ради, або ж ухвалював власну резолюцію. Найбільш часто постанови останнього роду видавалися за царювання Миколи I, який у разі незгоди з думкою більшості стверджував пропозицію меншості переважно в тих випадках, коли до нього приєднувався голова

Державної Ради - в інших же він як правило ухвалював власні резолюції);

2) Іменний указ, даний Урядового Сенату - особлива форма законодавства, пов'язана з попередньою однойменної історично, але з моменту заснування Державної Ради здобувши власне існування. Використовувався в тих випадках, коли пропонувалося Сенату ввести в дію якесь законоположення, а також досить часто містив виклад мотивів нововведення. Проекти Іменних указів Сенату вносилися на розгляд Держ. Ради спільно з тими положеннями, які вони вводили в силу.

Крім того, в рамках своєї компетенції правом видання власних указів мали Сенат і Синод. При цьому Олександром I було встановлено, що «укази Сенату виконуються всіма, як власні імператорської Величності; один Государ або його Іменний Указ можуть зупинити Сенатські веління».

У передреволюційний час указана влада імператора визначалася, згідно із Зводом законів Російської імперії, в такий спосіб: «Государ Імператор, в порядку верховного управління, видає відповідно до законів укази для влаштування та приведення в дію різних частин державного управління, а так само веління, необхідні для виконання законів» (т. I, ч. 1, ст. 11). Також імператор мав право безпосередньо видавати укази і веління, пов'язані з розпорядженням належним йому майном (там же, ст. 20). Статтею 24 Зводу законів встановлювалося, що укази і веління імператора, видані їм як безпосередньо, так і в порядку верховного управління, «скріплюються Головою Ради Міністрів або підлягає Міністром або Главноуправляючим окремою частиною і оприлюднюються Урядовий сенат».

Після Жовтневої революції 1917 р. укази зникли з законодавчої і правозастосовчої практики. На думку дослідників питання, це сталося через те, що «закон» і «указ» занадто нагадували старе право, вороже пролетаріату. Тому назви нормативних актів запозичені з термінології революційної Франції: декрет і декларація».

Поняття указу було «реабілітовано» в Конституції СРСР 1936 р. (т. Зв. «Сталінської Конституції») і відповідним їй Конституціями союзних і автономних республік (наприклад, Конституції РРФСР 1937 р.).

Згідно з параграфом «б» статті 49 Конституції СРСР 1936 р. Президія Верховної Ради СРСР видає укази. Конституція не розкривала зміст цього права Президії Верховної Ради СРСР, а також не

окреслювала коло питань, за якими Президія Верховної Ради СРСР може приймати укази, але в теорії і на практиці склалося уявлення про двох іпостасях Президії Верховної Ради СРСР: як вищого законодавчого органу в період між сесіями Верховної Ради СРСР, так і «колективного президента».

Відповідно до двома різними покладеними на нього функціями Президія Верховної Ради СРСР, відповідно, мав і двома різними групами повноважень. З одного боку, виконуючи чисто президентські завдання (нагородження, помилування, вирішення питань громадянства і т. д.), Він видавав велику кількість ненормативних правозастосовних указів. Ці укази, як правило, не потребували ні в спеціальному контролі, ні в утвердженні їх вищим представницьким органом влади. Але президіям, так як вони були одночасно постійно діючими органами верховних рад, які за винятком надзвичайних ситуацій збиралися на свої сесії не частіше двох разів на рік, також доводилося вирішувати і невідкладні нормотворчі завдання, безпосередньо віднесені до відання вищих представницьких органів, які теж оформлялися указами.

Указ Президії Верховної Ради СРСР про утворення КДБ СРСР (1954 р.)

За усталеною практикою, прямо у Конституції 1936 р. не закріпленої, деякі нормативні укази Президії Верховної Ради СРСР, що вносять зміни і доповнення до чинних законів, згодом виносилися на затвердження сесії Верховної Ради СРСР, який брав спеціальні закони про їх затвердження. Однак далеко не всі нормативні укази Президії Верховної Ради СРСР виносилися на затвердження Верховної Ради СРСР, але застосовувалися безпосередньо, без будь-якого затвердження.

Подальший розвиток указотворческая діяльність у СРСР отримала у зв'язку з прийняттям Конституції СРСР 1977 р.

Згідно зі статтею 123 цієї Конституції, Президія Верховної Ради СРСР видає укази і приймає постанови. Треба зауважити, що ця норма «Брежнєвської Конституції» лише зафіксувала давно склалася правотворчу практику Президії ВР СРСР:

Так, починаючи з 1951 р., акти, що стосуються тлумачення законів, а також питань прийому до громадянства СРСР, приймаються у формі постанов.

Указом Президії Верховної Ради СРСР «Про порядок опублікування і набрання чинності законами СРСР, постанов Верховної Ради СРСР, указів і постанов Президії Верховної Ради СРСР» від 19

червня 1958 р. була законодавчо закріплена для актів Президії, що мають загальнодержавне значення, форма постанов.

Але точної ієрархії в співвідношенні «указ - постанова» Конституція 1977 р. не позначила. Це призвело до того, що в силу сформованих традицій якісь питання, віднесені до компетенції Президії Верховної Ради СРСР, вирішувалися указами, а якісь - постановами. Зокрема, про помилування засуджених видавався указ, а про відхилення клопотання про помилування - постанова.

Безумовно допомогою указів вирішувалися питання про внесення змін і доповнень до чинних законів. Але указами також оформлялися і індивідуально-правові рішення, зокрема, про відзначення державними нагородами, позбавлення радянського громадянства і т. д.

Таким чином, Конституція СРСР 1977 р. (так само як аналогічні їй конституції союзних і автономних республік) зберегла двояку юридичну природу указу як нормативного та індивідуально-правового акта.

Указ Президента Росії є підзаконним актом. Укази найчастіше мають нормативний характер, розпорядження - акти індивідуальної дії.

Відповідно до статті 90 Конституції Росії Президент Російської Федерації видає укази і розпорядження, які є обов'язковими для виконання на всій території Російської Федерації і не повинні суперечити Конституції Росії і федеральним законам.

Указ як нормативний і індивідуальний правовий акт з'явився в Сербії за правління князя Мілоша Обреновича. Указами були акти княжої влади, які встановлювали пристрій державних органів і регулювали найважливіші питання повсякденності.

У Королівстві Сербії, указ був вищий підзаконний акт. Король своїми указами стверджував і проголошував (офіційно публікував) закони, привласнював військові звання, призначав, переміщував з посади на посаду і звільняв державних службовців і т. д. Укази контрассігновали міністри відповідної компетенції, а у деяких випадках і Рада міністрів цілком.

Укази залишилися вищими підзаконними актами а Королівстві Сербів, Хорватів і Словенців і Королівстві Югославії. В період диктатури 6 січня і дії Закону про королівської влади і вищому державному управлінні король як носій сукупної влади в країні за допомогою указів видавав і проголошував закони, призначав і звільняв голів Ради міністрів і міністрів, призначав, переміщував, відправляв у відставку і

звільняв державних службовців, привласнював військові звання, нагороджував нагородами, здійснював помилування і амністію і т. д.

У Федеративній Народній Республіці Югославії укази були актами Президії Народної скупщини. Указами він скликав сесії Народної скупщини, проголошував закони, дарував помилування, нагороджував нагородами і т. д. Після зміни конституції своїми указами проголошував закони, нагороджував нагородами і почесними званнями. Вже голова Республіки Югославії. У Соціалістичній Федеративній Республіці Югославії укази видавав Голова СФРЮ, за допомогою них він проголошував союзні закони, призначав і відкликав послів і посланників, нагороджував нагородами, дарував помилування і т. д. Ті ж права і обов'язки мав пізніше і Президія СФРЮ.

У Федеративній Республіці Югославії укази видавав президент Республіки, з їх допомогою він проголошував союзні закони, призначав і відкликав послів, нагороджував нагородами і почесними, дарував помилування і т. д. У Сербії і Чорногорії укази видавав президент Державного Союзу, за допомогою них він призначав і відкликав глав дипломатичних і консульських представництв, нагороджував нагородами та іншими почесними, проголошував закони, які приймала Скупщина і постанови, які приймав Рада міністрів і т. д.

У даний час в Республіці Сербії президент Республіки видає укази, в яких він проголошує закони, призначає і відкликає послів, дарує помилування і т. д. Крім того, у Республіці Сербській укази видає президент Республіки, у них він проголошує закони, дарує помилування, нагороджує нагородами, призначає і відкликає глав представництв Республіки Сербської, пропонує кандидатури послів та інших міжнародних представників Боснії і Герцеговини і т. д.

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х.: Право, 2015.; Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К.: «Українська енциклопедія», 1998.

УКРАЇНА

УКРАЇНА — держава у Східній Європі та частково у Центральній Європі, у південно-західній частині Східноєвропейської рівнини. Площа становить 603 628 км². Найбільша за площею країна з тих, чия територія повністю лежить у Європі, друга на європейському континенті, якщо враховувати Росію. Межує з Білоруссю на Півночі,

Польщею, Словаччиною та Угорщиною — на Заході, Румунією та Молдовою — на Південному Заході, Росією на Сході і Північному Сході. На Півдні і Південному Сході омивається Чорним і Азовським морями.

На сучасній території України відомі поселення багатьох археологічних культур, починаючи з доби палеоліту — мустьєрської, гребениківської, кукрецької, трипільської, середньостогівської, ямної, бойових сокир, чорноліської тощо. В античні часи на території України виникли державні утворення скіфів, давньогрецьких колоністів, готів, але відправним пунктом української слов'янської державності й культури вважається Київська Русь IX — XIII ст.

Після монгольської навали її спадкоємцем стало Руське королівство XIII — XIV ст. Воно було поглинуте сусідніми Литвою та Польщею, об'єднаними з XVI ст. у федерацію Річ Посполита. Формування новітньої української нації активізувалося під час Визвольної війни 1648 — 1657 рр. під проводом Богдана Хмельницького проти Речі Посполитої. Результатом війни стало утворення у Подніпров'ї козацької держави. Через міжусобиці вона після 1667 р. опинилася розділеною між Річчю Посполитою та Московським царством.

У XVIII ст., після приєднання до Московії більшості українських земель, місцева автономія була поступово ліквідована царським урядом. Під час української революції початку XX ст. на території України постало де-кілька національних держав: Українська Народна Республіка, Українська Держава, Західноукраїнська Народна Республіка, Кубанська Народна Республіка та інші. Але внаслідок поразки українських визвольних змагань 1917–1921 рр. і низки воєн ці держави були захоплені сусідами: Радянською Росією, Польською Республікою, Королівством Румунія і Чехословацькою республікою. На російській території була створена більшовицька Українська Соціалістична Радянська Республіка (УСРР), яка 1922 р. увійшла до складу Радянського Союзу. Під час Другої світової війни до УСРР були приєднані Західна Україна та Буджак, а 1954 р. — Крим. Сучасна держава Україна утворилася 24 серпня 1991 р. на основі УСРР у результаті розпаду Радянського Союзу, що скріплено результатом волевиявлення народу України 1 грудня 1991 р.

Україна — унітарна держава. Вона складається з 24 областей, Автономної Республіки Крим і двох міст зі спеціальним статусом: Київ — столиця та найбільше місто, і Севастополь. Україна є парламентсько-президентською республікою. Найвищим органом

державної влади є Верховна Рада України, а главою держави — Президент України.

За чисельністю населення Україна посідає восьме місце у Європі. За даними останнього перепису населення, що відбувся у 2001 р., в Україні проживає понад 48,4 млн. осіб. З них 77,8 % становлять українці, 17,3 % — росіяни. Частка міського населення становить 67,2 %. Офіційною мовою в Україні є українська. У результаті кількох десятилітнього зросійщення у східних і південних областях поширена російська мова. Більшість населення належить до християн східного обряду — православних і греко-католиків. Серед інших конфесій представлені: римо-католицизм, протестантизм, іслам.

Україна — промислово-аграрна країна з переважанням продукування сировини. Вона є одним з провідних експортерів деяких видів сільськогосподарської продукції й продовольства. Народно-господарський комплекс країни включає такі види промисловості: видобування корисних копалин (вугілля, нафта і газ, залізна і марганцева руда), деякі галузі машинобудування, чорна та кольорова металургія, Україна є потужним виробником електроенергії. Налагоджено виробництво ракетноносіїв, супутників та обладнання для дослідження космосу. Україна є значним виробником зброї — танків, військово-транспортних літаків, зенітно-ракетних комплексів, оптичного обладнання.

Україна є одним із членів-засновників Організації Об'єднаних Націй, а також членом понад сорока міжнародних організацій.

Слов'янське слово «Україна» вперше згадується у Київському літописному зводі за Іпатіївським списком під 1187 р. Ним окреслювали терени Переяславського князівства, що входило до історичного ядра Русі поруч з Київським і Чернігівським князівствами. Це слово також зустрічається у руських літописах під 1189 р., 1213 р., 1280 р. і 1282 р., позначаючи Галичину, Західну Волинь, Холмщину і Підляшшя. У литовських і польських хроніках та офіційних документах XIV—XVII ст. «Україною» у широкому значенні називали руські землі Галичини, Волині, Київщини, Поділля і Брацлавщини, а у вузькому — територію середнього Подніпров'я. Таке ж двояке значення цього слова зберігалося і з середини XVII ст., після постановня руської держави Війська Запорозького. У зв'язку з входженням останньої до складу Московії, а згодом і Російської імперії, слово «Україна» закріпилося за регіоном Подніпров'я, виступаючи синонімом слова «Малоросія»; ним також позначали Слобожанщину, заселену вихідцями з цього регіону.

У другій половині XIX ст. — початку XX ст., під впливом національного руху руської інтелігенції, назва «Україна» набирала значення руської етнічної території, а сам етнонім «русини» був витіснений етнонімом «українці». У 1917 р. була проголошена перша держава, яка використала слово «Україна» у своїй офіційній назві, — Українська Народна Республіка.

Етимологія слова «Україна» достеменно не відома. Згідно з теорією, якої притримуються більшість українських дослідників, «Україна» походить від слів «країна» або «край», тобто «у» означає «рідний», «свій». Таким чином «україна» — антонім слова «чужина». Згідно з однією з інших теорій, що сформувався під впливом польської і російської історіографії, воно означає «околицю» (рос. окраину) або «прикордоння».

У попередніх століттях для позначення території України вживали слова «Скіфія», «Сарматія», «Русь», «Рутенія», «Росія», «Малоросія», «Військо Запорозьке», «Гетьманщина» тощо

Україна розташована у південно-східній частині Європи. Вона має спільні сухопутні державні кордони з Білоруссю на півночі, з Польщею на заході, зі Словаччиною, Угорщиною, Румунією і Молдовою на південному заході та з Росією на Сході. Південь України омивається Чорним та Азовським морями. Морські кордони вона має з Румунією та Росією.

Загальна площа України становить 603 628 км², вона становить 5,7 % території Європи і 0,44 % території світу. За цим показником вона є другою за величиною серед країн Європи після Росії (або найбільшою країною, яка повністю лежить в Європі). Код країни за системою ISO 3166-1-alpha-2 — UA. Територія України витягнута з заходу на схід на 1316 км і з півночі на південь на 893 км, лежить приблизно між 52°20' та 44°23' північної широти і 22°5' і 41°15' східної довготи.

Крайній північний пункт — село Грем'яч (урочище Петрівське) Чернігівської області.

Крайній південний пункт — смт Форос Автономної Республіки Крим.

Крайній західний пункт — село Соломоново Закарпатської області.

Крайній східний пункт — село Рання Зоря Луганської області.

Географічний центр України міститься на північній околиці села Мар'янівка (Шполянський район) Черкаської області.

Згідно з однією із методик вимірювання географічний центр Європи розташований на території України, неподалік міста Рахова Закарпатської області.

Площа виняткової економічної зони України становить 72658 км².

Стародавнє місто Херсонес Таврійський і його Хора

Найбільшими чорноморськими портами є Одеса, Чорноморськ, Херсон, Севастополь, азовськими — Маріуполь, Бердянськ, Керч. Загальна протяжність кордонів 6993 км (із них сухопутних 5638 км). Довжина морської ділянки кордону: 1355 км (Чорним морем — 1056,5 км; Азовським морем — 249,5 км; Керченською протокою — 49 км).

Перші археоантропи на території сучасної України з'явилися в епоху раннього палеоліту, понад 900—800 тис. р. тому. Люди сучасного типу — *Homo sapiens* (кроманьйонці) сформувалися у період верхнього палеоліту, понад 40—35 тис. р. тому. Це були представники європеїдної раси, мисливці-збирачі, що мали родову організацію. Одним із культових центрів кроманьйонців був природний останець Кам'яна Могила. Понад 10 тис. р. тому відбулося танення льодовика, що сприяло збільшенню населення. Стабілізувався ландшафтний поділ України на лісову, лісостепову і степову зони, утворився близький до сучасного ґрунтовий покрив. Криза привласнювального господарства поступово змусила людей приступити до відтворювальних форм: рільництва і скотарства. З появою кераміки наступив неоліт, який на території сучасної України тривав з VII до V—III тис. до н. е.

З кінця У до початку III тисячоліття до Р. Х. в Україні тривала доба енеоліту. Стала виразнішою господарча спеціалізація за природно-

кліматичними зонами: скотарство у степу, хліборобство у лісостепу і мисливство у лісовій смузі.

Центральною археологічною культурою на території України енеолітичного періоду була Трипільська культура (4000—2100 рр. до Р. Х.), носії якої були першими, хто на землях сучасної України досяг значних успіхів у розвитку економіки, технологій, освоєнні нових земель — створили поселення-протоміста, зразки монументальної архітектури та вжиткового мистецтва, знакові системи, закарбовану в матеріальних пам'ятниках міфологію, складні суспільні структури.

Занепад Трипільської культури позначився консолідацією скотарів і появою Ямної культури (2800—2300 рр. до Р. Х.) бронзового віку, у носіях якої вчені вбачають аріїв-індоевропейців. Вони охоплювали територію від Криму до Київського Полісся.

На базі цієї культури у Південно-Східній Україні постає Катакомбна культура (2300—1300 рр. до н. е.), носії якої перебували у контактах з хліборобською культурою шнуркової кераміки (2300—1700 рр. до Р. Х.), що займала територію Північно-Західної України.

Катакомбну культуру заступила Зрубна культура (1700—1300 рр. до Р. Х.), яка асоціюється з іраномовними племенами скотарів, а культуру шнуркової кераміки на теренах України витіснила Тшинецька культура (1700—1200 рр. до Р. Х.), яку пов'язують із праслов'янсько-балтською спільністю хліборобів. На XII—X ст. до Р. Х. територія України залишалася розділеною між різними культурними спільнотами. Північні ліси на заході займали праслов'яни, а на Сході — прафіноугри; у лісостепу мешкали фрако-іллрійські, а у степу — північноіранські племена.

У X ст. до Р. Х. на території України з'являються кочові племена кіммерійців. Їх витіснили скіфи (VII—III ст. до Р. Х.) які створили одну з наймогутніших держав того часу. У III ст. до Р. Х. на зміну скіфам приходять сармати. Цей союз споріднених племен проіснував до IV ст. н. е, коли їх витіснили гунни, які згодом дали поштовх до великого переселення народів. Паралельно з цими племенами починаючи з VII ст. до Р. Х. греки засновують у Північному Причорномор'ї свої міста-колонії: Тір, Ольвію, Пантікапей, Херсонес, а пізніше й Боспорську державу.

КИЇВЬСКА РУСЬ

Починаючи з VIII ст. українські землі стали центром Руської землі на чолі з полянським Києвом. У 882 р. Київ захопив варязький конунг Олег (882—912 рр.), який проголосив його «матір'ю міст руських» й встановив владу варязької династії Рюриковичів.

За князювання княгині Ольги (945–965 рр.), її сина Святослава Ігоровича (965–972 рр.) і онука Володимира Святославича (980–1015 рр.) територія Руської держави була розширена шляхом підкорення Києву сусідніх східнослов'янських, балтських і угро-фінських племен. Це була найбільша держава Європи, площа якої сягала 1,5 млн кв. км. Кордони Київської Русі на півночі пролягали у районах Чудського озера, Фінської затоки Балтійського моря, Ладозького й Онезького озер; на заході — у районі верхів'їв Дністра, Карпат, Західного Бугу, Німану і Західної Двіни; на півдні — Сули, Дону, Росі й Південного Бугу; на сході — Волги та її притоки Оки. Землі й етнічні князівства, де раніше правили місцеві князі, передавалися Рюриковичам.

У 988 р. за правління Володимира русини прийняли християнство з Візантії, що визначило цивілізаційну приналежність українських земель на подальші тисячоліття. Процес феодалної роздробленості у XI — XIII ст. призвів до ослаблення Русі. У 1240-х рр. вона була завойована Монгольською імперією.

ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКА ДЕРЖАВА

Після занепаду Київської Русі політичний, економічний і культурний центр українських земель перемістився до Галицько-Волинської держави. До її складу входили Волинь, Галичина, Берестейщина, Холмщина, Підляшшя, Белжщина, Туріво-Пінщина, Чорна Русь, західна Київщина та Закарпаття. Незалежні князівства у Галичині, де правили Ростиславичі, виникли починаючи з 1084 р. з центрами у Перемишлі, Тереховлі та Звенигороді. У 1141 р. Володимирко Володарович об'єднав їх в єдине Галицьке князівство, яке досягло найбільшого розквіту за правління Ярослава Осмомисла.

У 1199 р. Роман Великий об'єднав Галичину і Волинь в єдину Галицько-волинську державу. У 1245 р. його син і спадкоємець Данило, на часи правління якого припала татаро-монгольська навала, визнав свою залежність від Золотої Орди, проте сподіваючись на допомогу католицької Європи у боротьбі за незалежність, уклав таємні союзи із Польщею, Угорщиною, Мазовією і Тевтонським Орденем, і у 1253 р. прийняв знак самодержця — корону короля Русі від папи Інокентія IV. Близько 1256 р., після перемог над монголами Куремси, Данило заснував місто Львів. У 1259 р., через відсутність військової допомоги з Заходу, король був змушений повторно визнати верховенство Орди. Його наступник Лев I постійно брав участь у походах ординців на Польщу і Литву. У 1303 р. Данилів онук король Юрій I домігся створення Галицької митрополії. У 1308 р. держава перейшла до його синів Андрія і Лева II, які розпочали боротьбу проти

Золотої Орди у союзі з тевтонськими лицарями і мазовецькими князями. Проте після їхньої смерті останній монарх Юрій II знову визнав себе васалом Золотої Орди.

Хрещення Русі

У 1340 р. його вбивство дало привід Польщі та Литві — сусідам, які мали династичні права на руський престол, — розпочати війну за Галицько-волинську спадщину. У 1392 р. Галичина з Белзькою землею і Холмщиною остаточно увійшла до Польського королівства, а Волинь — до Великого князівства Литовського.

На кінець XIV ст. українські землі перебували у складі різних держав. Литва ще раніше опанувала землі Києва, Чернігова і Волині. Польща керувала у Галичині і Поділлі. Південна степова Україна перебувала під зверхністю Кримського ханства, утвореного 1447 р., а Закарпаття — Угорщини.

У 1569 р. Литва і Польща об'єдналися у Річ Посполиту для протидії сусідам, у результаті цього центральні українські землі Литви (Київщина, Чернігівщина, Волинь та Поділля) перейшли під польський контроль.

ВІЙСЬКО ЗАПОРОЗЬКЕ ТА ГЕТЬМАНЩИНА

Богдан Хмельницький

Наприкінці XV ст. на межі кордонів Литви, Московії та Криму, у «диких степах» Запорожжя, з'явилося угруповання вояків, що звали себе козаками.

З XVI ст. їхнім військовим осередком стала Січ. Козаки Війська Запорозького формували окремий суспільний стан, що брав участь у війнах на боці Речі Посполитої: Лівонській війні 1558–1583 рр., польсько-московській війні 1605–1618 рр., Хотинській війні 1620–1621 рр., Смоленській війні 1632–1634 рр.

Крім цього козаки самовільно ходили з грабіжницькими походами у Молдову, Московію, Крим, Чорноморське узбережжя Болгарії і Малої Азії, а також активно займалися найманством, особливо під час Тридцятирічної війни 1618–1648 рр.

Через правовий і соціальний гніт з боку шляхти козаки неодноразово піднімали повстання, найбільшими з яких були повстання Косинського 1591–1593 рр., повстання Наливайка 1594–1596 рр., повстання Жмайла 1625 р., повстання Федоровича 1630 р., повстання Сулими 1635 р., повстання Павлюка 1637 р. й повстання Острянина 1638 р. Козаки неодноразово відстоювали права українського населення у Речі Посполитій, що зазнавало релігійних та національних утисків.

У 1648 – 1657 рр. козаки під керівництвом гетьмана Богдана Хмельницького підняли велике повстання у Речі Посполитій, результатом якого стало створення у Наддніпрянщині самоврядної української держави — Війська Запорозького або Гетьманщини. У 1654 р. для продовження війни з поляками козацька Україна прийняла протекторат московського царя, а 1656 р., через підписання московитами сепаратного миру, уклала союз із Швецією і Трансільванією.

Полтавська битва

У 1648 – 1657 рр. козаки під керівництвом гетьмана Богдана Хмельницького підняли велике повстання у Речі Посполитій, результатом якого стало створення у Наддніпрянщині самоврядної української держави — Війська Запорозького або Гетьманщини. У 1654 р. для продовження війни з поляками козацька Україна прийняла протекторат московського царя, а 1656 р., через підписання московитами сепаратного миру, уклала союз із Швецією і Трансільванією.

У 1657 р., після обрання новим гетьманом Івана Виговського, всередині України спалахнуло анти гетьманське повстання, що трансформувалося у козацько-московську війну. Незважаючи на перемогу гетьмана під Конотопом у 1659 р., він втратив підтримку козацької старшини через союз із поляками.

Стартував період козацьких міжусобиць — руїни, у результаті якої козацька держава розкололася по Дніпру на Лівобережжя,

Правобережжя і Запорожжя. Правобережна Україна опинилася під владою Речі Посполитої, а Лівобережжя і Запорожжя — під впливом Московії.

У 1667 р. цей поділ був затверджений Андрусівським миром. Козацькі намагання об'єднати Україну під проводом гетьмана Петра Дорошенка за допомоги Османської імперії у 1672–1676 рр. закінчилися поразкою і закріпленням попереднього поділу.

У 1689 р. Московія і Річ Посполита остаточно розділили Гетьманщину. Наприкінці ХУІІ ст. поляки ліквідували залишки козацького суверенітету на Правобережжі, а московити зберегли його на Лівобережжі.

У 1709 р., під час Великої північної війни, козаки під проводом гетьмана Івана Мазепи уклали союз із Швецією, намагаючись визволитися з під московського панування, але зазнали поразки під Полтавою.

У 1710 р. переможені козаки на чолі з гетьманом Пилипом Орликом прийняли у вигнанні першу козацьку Конституцію. Через повстання Мазепи Московська держава, перетворена на Російську імперію, взяла курс на ліквідацію козацької автономії в Україні. У 1754 р. росіяни ліквідували українсько-російський митний кордон і у 1764 р. скасували гетьманство, надавши останньому гетьману Кирилу Розумовському титул фельдмаршала.

У 1775 р. було зруйновано Запорозьку Січ, у 1781 р. ліквідовано козацький устрій в Україні, а у 1783 р. закріпачено українських вільних селян.

Герб Війська

Гетьман Мазепа

Конституція Пилипа Орлика

Гетьман Розумовський

Після останнього поділу Речі Посполитої 1795 р. українські землі були розчленовані між Австро-Угорщиною і Росією. Перша отримала Галичину, Буковину і Закарпаття, а друга — решту України.

З кінця XVIII ст., під впливом європейського романтизму і націоналізму на українських землях набув розвитку український національний рух. У 1798 р. Іван Котляревський видав бурлескню поему «Енеїда», головною темою якої було відновлення козацької держави. Цей твір був першим твором української літератури, написаний розмовною українською мовою, й послужив стимулом для відродження українських національних традицій. У 1806 р. було засновано Харківський університет, що став центром українознавчих студій. У 1825 р. була написана «Історія русів», що справила вплив на формування української гуманітарної інтелігенції. У 1834 р. було засновано Київський університет, який так само як і Харківський став одним із українознавчих центрів. У 1840-х рр. збудженням української національної свідомості став Тарас Шевченко, поезія якого набула популярності серед широких верств українського суспільства - від Волині до Кубані.

Українське національне відродження у Росії сприймалося вороже її керівництвом. Російський уряд проводив політику русифікації, спрямовану уніфікацію мовно-національного простору європейської частини імперії. З цією метою російська влада видавала офіційні заборони на використання української мови, а саме Валуєвський циркуляр 1863 р. й Емський указ 1873 р.

УКРАЇНЬСКА РЕВОЛЮЦІЯ, УНР, УКРАЇНЬСКА ДЕРЖАВА ТА ЗУНР

Плакат УНР: «Згинуть наші воріженьки...»

У 1917 р. лютнева революція у Росії повалила монархію і дала початок республіканському Тимчасовому уряду. Відлунням цих подій стало формування 17 березня у Києві Центральної Ради на чолі з

професором Михайлом Грушевським. 20 листопада, після більшовицького перевороту у Росії, Центральна Рада як представницький орган України проголосила створення автономної (Української Народної Республіки) (УНР), а 22 січня 1918 р., через спалах українсько-більшовицької війни, проголосила її незалежність. За місяць український уряд уклав у Брест-Литовську договір з Німецькою і Австро-Угорськими імперіями, за допомоги яких звільнив Україну від більшовиків. Проте 29 квітня, у результаті державного перевороту, уряд Центральної Ради замінила військова диктатура гетьмана Павла Скоропадського. Республіка була перейменована на «Українську Державу». Режим Скоропадського протримався до листопада, коли його головні союзники німці капітулювали у Першій світовій війні.

14 грудня повстання Директорії на чолі з Симоном Петлюрою повалило гетьманат і відновило Республіку. Однак відступ німців дозволив російським більшовикам поновити воєнні дії. 6 січня 1919 р. вони створили у Харкові маріонеткову державу — Українську Соціалістичну Радянську Республіку, від імені якої розпочали війну. Протягом 1919 — 1920 рр. за контроль над Україною боролися українські республіканці, більшовики, російські націоналісти за підтримки Великої Британії, Франції та Польщі, українські анархісти на чолі з Нестором Махно й українські партизани. Боротьба закінчилася перемогою більшовицьких сил і встановленням радянського контролю в Центральній, Східній та Південній Україні.

Українська Центральна Рада

Паралельно з цим, у зв'язку з розпадом Австро-Угорщини, 19 жовтня 1918 р. українці Галичини, Буковини і Закарпаття проголосили

створення Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР) зі столицею у Львові. Проте 1 листопада того ж року її атакувала Польща, розпочавши українсько-польську війну. Нападника підтримували країни Антанти — Велика Британія, Франція, Румунія й Угорщина, а західні українці перебували у міжнародній ізоляції. У пошуках союзника уряд ЗУНР звернувся по допомогу до УНР і 22 січня 1919 р. об'єднався з нею у єдину державу. Проте Директорія була зайнята війною з більшовиками і не могла надіслати військ. У результаті цього, на середину липня 1919 р. поляки окупували Галичину, румуни - Буковину, а чехи — Закарпаття.

У квітні 1920 р. за володіння Західною Україною спалахнула радянсько-польська війна. Вона закінчилася 18 березня 1921 р. Ризьким миром, що закріпив за Польщею право на українські Галичину та Волинь.

УРСР, ГОЛОДОМОР ТА КАРПАТСЬКА УКРАЇНА

30 грудня 1922 р. Українська Радянська Соціалістична Республіка уклала разом із більшовицькими республіками Росії, Білорусі та Закавказзя договір про утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік (СРСР). За цим договором усі національні республіки нового Союзу були рівноправними, проте після прийняття Конституції СРСР 1936 р. була обрана централізована система управління, в якій національні держави перетворювалися на автономії у складі Росії.

Пам'ятник жертвам Голодомору в Києві

Протягом 1923–1933 рр. уряд СРСР та комуністична партія проводили в Україні курс українізації, спрямований на укріплення позицій більшовиків. Шляхом розширення сфери застосування

української мови в освіті, науці, засобах масової інформації, війську та партії більшовики намагалися знизити ступінь ворожості українців до радянської влади. Проте з 1930 р., за ініціативи голови українських комуністів Лазаря Кагановича, стартувала кампанія гострої критики українізації та її прихильників. У 1933 р. більшовики затаврували курс як «націоналістичний перегин», розпочали репресії щодо української інтелігенції та поновили русифікаційний курс.

У радянській Україні комуністи проводили колективізацію й індустріалізацію.

У 1932–1933 рр., з метою колективізації та придушення українського визвольного руху, центром якого було українське село, радянська влада організувала штучний голод на території УРСР. Від нього також постраждали регіони інших радянських республік, де компактно проживали українці, зокрема Кубань. За різними підрахунками, у результаті Голодомору українське населення втратило від 4 млн. до 12 млн. осіб. Він зруйнував українське село і, як наслідок, традиційну систему цінностей у Наддніпрянщині, Слобожанщині, Запорожжі й Кубані. Голодомор вважається геноцидом й злочином проти людяності.

У 1920-1930-ті рр. у західноукраїнських землях стали часом становлення антипольського визвольного руху, який пізніше оформився у вигляді ОУН.

24 серпня 1939 р. СРСР та Німеччина уклали пакт про ненапад та розподіл сфер впливу у Східній Європі. 1 вересня року німці напали на Польщу з заходу, а 17 вересня Радянський Союз — зі сходу. У результаті цієї операції до УРСР були приєднані Західна Волинь і Галичина, заселені переважно українцями. Після окупації Німеччиною Франції, 28 червня 1940 р. СРСР здійснив операцію супроти Румунії. Завдяки цьому до складу УРСР були повернуті Північна Буковина і Північна Добруджа, але відторгнута частина Придністров'я, що стала частиною Молдовської РСР. 14 липня 1940 р. радянські війська окупували країни Балтії, а 1 червня 1941 р. німці захопили Балкани. Німеччина і СРСР отримали спільні кордони.

18 грудня 1940 р. Німеччина затвердила план Барбаросса й 22 червня 1941 р. напала на СРСР. Війна між цими державами тривала чотири роки й велася значною мірою на території України. У конфлікті на боці Німеччини виступили Італія, Угорщина, Румунія, Хорватія, Болгарія, Словаччина і Фінляндія. 19 вересня 1941 р. нападники захопили Київ і Правобережжя, 24 жовтня — Харків і Лівобережжя, а червні-липні 1942 р. — Крим і Кубань.

Бійці УПА у Суразьких лісах (грудень 1943)

У лютому 1943 р. СРСР зміг спинити натиск противника під Сталінградом, а у серпні того ж року перехопив наступальну ініціативу після перемоги на Курській дузі. 6 листопада 1943 р. радянські війська захопили Київ, а у квітні-травні 1944 р. встановили радянський контроль над Правобережжям і Кримом.

Українські євреї примушені копати власні могили, Зборів, липень 1941 р.

Наприкінці серпня 1944 р. СРСР зайняв Західну Україну й почав наступ на окуповані Німеччиною країни Центральної Європи. 2 травня

радянські війська здобули німецьку столицю Берлін. 8 травня війна скінчилася капітуляцією Німеччини. У результаті перемоги СРСР зросла його роль на міжнародній арені. У країнах Центральної Європи була створена низка прорадянських режимів.

Остарбайтери

Німецько-радянське протистояння супроводжувалася жорстокістю, масштабними руйнуваннями населених пунктів, знищенням великих груп населення, депортаціями, вивезенням населення. Жертвами цієї війни стало від 8 до 10 млн жителів України. У цій війні українці воювали переважно на боці СРСР у Червоній армії, певні формування, як то дивізія «Галичина», на боці Німеччини. Частина українців воювала в складі Української Повстанчої армії (УПА), що боролася за незалежну від радянського та нацистського панування Україну.

Союзники в Бресті

Руїни Києва

Битва за Дніпро

ВІДЛИГА. ЗАСТІЙ. ПЕРЕБУДОВА

У 1945 р. Українська РСР стала одним із членів-засновників ООН. Перший комп'ютер радянської МЕСМ був побудований у Київському інституті електротехніки і почав функціонувати у 1950 р.

Післявоєнні етнічні чистки відбувалися з новим розширенням Радянського Союзу. Згідно зі статистикою, станом на 1 січня 1953 р., українці були другими у списку серед дорослих «спецпереселенців», що включає 20 % від загальної суми. Крім українців, понад 450 тисяч етнічних німців з України та понад 200 тисяч кримських татар стали жертвами примусової депортації.

УРСР була сильно зруйнована під час війни, знищено понад 700 міст та 28 000 сіл, тому відновлення потребувало значних зусиль. Ситуація ускладнювалася післявоєнним голодом 1946–1947 рр., який був викликаний посухою і військовими руйнуваннями інфраструктури. Він забрав десятки тисяч життів.

Після смерті Сталіна у 1953 р. Микита Хрущов став першим секретарем ЦК КПРС. Будучи першим секретарем Компартії Української РСР у 1938–1949 рр., Хрущов був глибоко обізнаний з республікою і після приходу до всесоюзної влади, він почав

підкреслювати дружбу між українським і російським народами. У 1954 р. широко відзначалося 300-річчя Переяславської Ради і, зокрема, Крим був переданий з РРФСР до Української РСР.

Вже до 1950 р. республіка повністю перевершила довоєнний рівень промисловості й виробництва. У 1946–1950 рр. п'ятирічного плану майже 20 % радянського бюджету було вкладено у радянську Україну. У результаті українська робоча сила зросла на 33,2 % з 1940 - 1955 рр., у той час як обсяг промислового виробництва зріс у 2,2 рази за той же період. Радянська Україна незабаром стала європейським лідером в області промислового виробництва, важливим центром радянської військової промисловості та високотехнологічних досліджень. Така важлива роль у результаті була зумовлена і доповнена значним впливом місцевої еліти.

НЕЗАЛЕЖНІСТЬ

Мітинг на площі біля Верховної Ради України. Київ, 24 серпня 1991

16 липня 1990 р. Верховна Рада УРСР прийняла Декларацію про державний суверенітет, що поклало початок конфронтації між урядами СРСР і УРСР. 19 серпня 1991 р. у Москві комуністи-консерватори здійснили невдалу спробу державного перевороту, аби відновити владу партії. Після провалу путчистів, 24 серпня 1991 р., Верховна Рада УРСР прийняла Акт проголошення незалежності України. Цей акт підтримало 90,32 % українців на Всеукраїнському референдумі 1 грудня 1991 р. Це ознаменувало появу незалежної держави Україна. Того ж дня відбулися перші президентські вибори, на яких переміг голова Верховної Ради України, у 1988–1990 рр. — завідувач ідеологічного відділу, секретар ЦК КПУ, Леонід Кравчук. 8

грудня у Біловезькій пущі і 21 грудня в Алма-Аті лідери України, Білорусі та Росії підтвердили розвал СРСР і утворили Співдружність незалежних держав (СНД).

Україна спочатку розглядалася як республіка зі сприятливими економічними умовами, тим не менш, країна пережила глибший економічний спад, ніж деякі з інших колишніх радянських республік. Під час рецесії Україна втратила 60 % свого ВВП з 1991 - 1999 рр. і постраждала від п'ятизначних темпів інфляції. Невдоволені економічними умовами, а також кількістю злочинів і рівнем корупції, українці протестували і влаштовували страйки.

У 1996 р. була ухвалена Конституція України, що сприяло стабілізації політичної системи і в той же час зосереджувало більшість владних повноважень в руках тодішнього президента Леоніда Кучми. У вересні того ж року було проведено грошову реформу і введено нову валюту — гривню. Українська економіка стабілізувалася до кінця 1990-х рр., а з 2000 р. почало відбуватись її зростання, у середньому на 7 % щорічно.

**Протестувальники на Майдані Незалежності у перший день
Помаранчевої революції**

У 2004 р. другий тур президентських виборів відбувся з масовими системними фальсифікаціями на користь провладного кандидата Віктора Януковича. Це призвело до початку всеукраїнської акції протесту, що отримала назву «Помаранчева революція».

Верховний суд України скасував рішення ЦВК про перемогу на виборах Віктора Януковича і призначив переголосування, за результатами якого президентом було обрано Віктора Ющенка.

Янукович повернувся до влади у 2006 р., коли він став прем'єр-міністром під час «Антикризової коаліції», що призвело до дострокових парламентських виборів у вересні 2007 р. У 2010 р. Янукович був обраний президентом та сформував новий уряд на чолі з Миколою Азаровим. 21 квітня Віктор Янукович підписав угоду із президентом Російської Федерації Дмитром Медведєвим про продовження терміну перебування Чорноморського флоту Російської Федерації у Севастополі до 2042 р. 11 жовтня 2011 р. Печерський суд міста Києва засудив колишнього прем'єр-міністра України і основного суперника Януковича на президентських виборах, Юлію Тимошенко до семи років ув'язнення.

Невдоволення правлінням Януковича вилилося протягом 2010—2013 рр. у численні акції протесту, зокрема «Податковий майдан», «Україна проти Януковича», протести у Врадіївці тощо, а 21 листопада 2013 р. відмова Кабінету міністрів від підписання угоди про асоціацію України з ЄС, запланованої попередньо на час саміту Східного партнерства спричинила до багатотисячних акцій протесту, котрі були проведені прихильниками ЄСу невдовзі до майбутніх президентських виборів, що отримали назву — Євромайдан та «Революція гідності»: після приєднання до протестуючих формувань котрі принципово виступили проти силового порушення громадянських прав українців. Силовий розгін протестувальників у Києві в ніч на 30 листопада спричинив вихід на вулиці 1 грудня сотень тисяч (за деякими підрахунками близько мільйона) протестувальників з вимогами відставки уряду Азарова і самого президента. Ескалація конфлікту досягла апогею 18—20 лютого 2014 р., коли у результаті протистояння силовиків та протестувальників у центрі Києва загинуло більше сотні людей, півтори тисячі було поранено, сотні вважаються зниклими безвісти.

Результатом подій стало відсторонення 22 лютого Верховною Радою від виконання обов'язків Президента України Віктора Януковича та призначення дострокових президентських виборів на 25 травня 2014 р. Виконувати обов'язки президента України Верховна Рада доручила Олександрі Турчинову.

Політична криза спричинила до активізації проросійських колабораціоністів на Півдні та Сході України, в результаті чого протягом березня 2014 р.

Автономна Республіка Крим та місто Севастополь були окуповані Росією, а у травні 2014 р. частину територій Донецької й Луганської областей було захоплено терористами за підтримки Російської Федерації, ці території стали називатися терористами Донецька та Луганська «народні республіки».

ВІЙНА НА СХОДІ УКРАЇНИ

Конфронтація насильства в регіоні розпочалася у середині квітня 2014 р., коли озброєні групи проросійських активістів почали захоплювати адмінбудівлі та відділки міліції у містах Донбасу (зокрема, у Слов'янську, Артемівську та Краматорську). Українська влада у відповідь заявила про проведення Антитерористичної операції із залученням Збройних сил. Поступово протистояння переросло у масштабний військовий конфлікт.

Масові захоплення адмінбудівель у Донецькій області були спровоковані силами розвідувально-диверсійних підрозділів збройних сил Російської Федерації, коли російські диверсанти, відкрито застосовуючи зброю, зайняли у Слов'янську та Красному Лимані Донецької області ряд державних установ і будинки силових структур. Вони не тільки постачали зброю, а і безпосередньо допомагали сепаратистам в розхитуванні ситуації.

Російська влада неодноразово заявляла про своє несприйняття Антитерористичної операції і вимагала її припинення та початку переговорів з бойовиками.

Незважаючи на численні докази присутності російських військ на території України, офіційно Росія не визнає факту свого вторгнення в Україну, відтак з українського боку війна розглядається як неоголошена. Ряд українських політиків називають війну на сході України «гібридною війною» Росії проти України.

Від середини липня 2014 р. Збройні сили Російської Федерації почали брати пряму участь у бойових діях проти Збройних сил України. Підрозділи Збройних сил Росії діють як з території Російської Федерації, так і безпосередньо на території України.

ПОЛІТИЧНА СИСТЕМА УКРАЇНИ

Україна — унітарна демократична парламентсько-президентська республіка і має багатопартійну політичну систему. В Україні діють такі основні інститути державної влади: Президент, законодавча, виконавча та судова влади. Виконавча влада представлена Кабінетом Міністрів, центральними органами виконавчої влади та органами виконавчої влади на місцях. Законодавчий орган — парламент — називається «Верховна Рада

України». Судова влада представлена Конституційним Судом України та судами загальної юрисдикції — системою загальних і спеціалізованих судів різних інстанцій.

КОНСТИТУЦІЯ УКРАЇНИ

Після проголошення Україною своєї незалежності 24 серпня 1991 р. і прийняття нею своєї Конституції 28 червня 1996 р. вона стала президентсько-парламентською республікою. Проте 8 грудня 2004 р., на прохання «політичної сили прем'єр-міністра Януковича» (яка повоювалася приходу Ющенка до влади), депутати ввели радикальні зміни до Конституції: за них проголосували 402 депутати, в тому числі Партія регіонів, Комуністична партія і Соціалістична партія. Україна стала парламентсько-президентською республікою.

Коли Янукович став президентом, він призначив нових суддів Конституційного суду, і 30 вересня 2010 р. Конституційний суд прийняв рішення про скасування Конституції 2004 р. і повернення до Конституції 1996 р. (в результаті чого політична система України обрала більш президентський вигляд). 21 лютого 2014 р. відновлено дію Конституції 2004 р.

ЗАКОНОДАВЧА ВЛАДА

Парламент — Верховна Рада України — згідно зі статтю 75 Конституції України є єдиним органом законодавчої влади в Україні. Конституційний склад Верховної Ради України становить 450 народних депутатів, котрі обираються шляхом таємного голосування на 5 років на основі загального, рівного і прямого виборчого права. Повноваження народних депутатів визначаються Конституцією і Законами України.

ВИКОНАВЧА ВЛАДА

Президент України згідно зі статтю 102 Конституції України є главою держави, гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина. На основі та на виконання Конституції України і законів України Президент видає укази і розпорядження, які є обов'язковими до виконання на території України. Порошенко Петро Олексійович — чинний президент України з 7 червня 2014 р.

Уряд України — Кабінет Міністрів України — згідно зі статтю 113 Конституції України є вищим органом у системі органів виконавчої влади. Правовою базою його діяльності є Конституція, закони України та акти, видані Президентом України. Уряд відповідальний перед Президентом і підконтрольний Верховній Раді України. На практиці ця залежність полягає в тому, що Президент призначає за погодженням з Верховною Радою Прем'єр-міністра, припиняє його повноваження та

приймає рішення про його відставку. Президент за поданням Прем'єр-міністра призначає членів Кабінету Міністрів та керівників інших центральних органів виконавчої влади. Підконтрольність та підзвітність Уряду Верховній Раді полягає в тому, що парламент затверджує поданий Урядом бюджет, приймає рішення щодо виконання бюджету, затверджує або відхиляє Програму діяльності Уряду, контролює його роботу. До складу Уряду входять: Прем'єр-міністр України, Перший віце-прем'єр-міністр, три віце-прем'єр-міністри, і, на сьогодні, дев'ятнадцять міністерств. Також в систему виконавчої влади входять: 12 державних комітетів, 27 центральних органів виконавчої влади зі спеціальним статусом, 18 інших центральних органів та установ України.

СУДОВА ВЛАДА

Правосуддя в Україні здійснюється винятково судами. Юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі. Система судів загальної юрисдикції в Україні будується на принципах територіальності і спеціалізації, а також інстанційності. Суди загальної юрисдикції складаються з місцевих, апеляційних, вищих спеціалізованих судів та Верховного суду України. Найвищим судовим органом у системі судів загальної юрисдикції є Верховний Суд України.

СПЕЦІАЛІЗОВАНІ СУДИ:

Єдиним органом конституційної юрисдикції в Україні є Конституційний Суд України. Конституційний Суд України є окремим і незалежним від судів загальної юрисдикції.

ВНУТРІШНЯ ПОЛІТИКА УКРАЇНИ

У червні 1991 р. Верховна Рада України прийняла концепцію майбутньої Конституції і створила Конституційну комісію. Перший проект був винесений на обговорення у червні 1992 р. Розгляд проекту Основного закону тривав 3 місяці, він пройшов 3 читання. 28 червня 1996 р. Верховна Рада прийняла нову Конституцію — цей день є офіційним святом — Днем Конституції України. Конституція складається з преамбули та чотирнадцяти розділів (161 стаття).

Ринкові реформи почалися в Україні на початку 1992 р. Українська економіка була тісно пов'язана з російською. Україна в цей період лише пристосовувала її до ринкового господарства сусідніх країн. Для контролю економічних процесів уряд мав мати власну грошову одиницю. У 1992 р. Україна вийшла з рублевої зони і ввела купоно-карбованці як перехідні розрахункові знаки до введення повноцінної валюти — гривні. Однак, ввести нову грошову одиницю вдалося лише у 1996 р. після деякої стабілізації економічної ситуації.

У жовтні 1994 р. президент держави, Леонід Кучма, запропонував програму економічних перетворень: відпуск цін, обмеження дефіциту бюджету, запровадження вільної внутрішньої та зовнішньої торгівлі, проведення строгої монетарної політики, масова приватизація великих підприємств, проведення земельної реформи. Цю програму схвалила Верховна Рада. Програма була позитивно оцінена на Заході: США і Європейський Союз надали значну фінансову допомогу в її реалізації, прямі іноземні інвестиції зросли з \$484 мільйонів у 1994 р. до \$3122 мільйонів у 1999 р. За рахунок іноземних кредитів та інвестицій Україні вдалося зупинити спад виробництва, почати його реконструкцію та переоснащення, скоротити безробіття.

Держава знизила максимальну ставку податків з фізичних осіб, знизився податок на прибуток і на додану вартість, що призвело до поживлення діяльності малого й середнього бізнесу. Прискорилося приватизація. У 2000 р. близько 70 % обсягу промислової продукції вироблялося на недержавних підприємствах. Вжиті заходи дали позитивний результат. У 1998 р. спад виробництва був припинений і почалося його поступове зростання. У 2003 р. він склав 15,8 %. Україна відмовилася від іноземних позик і успішно почала виплачувати зовнішній борг.

ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ

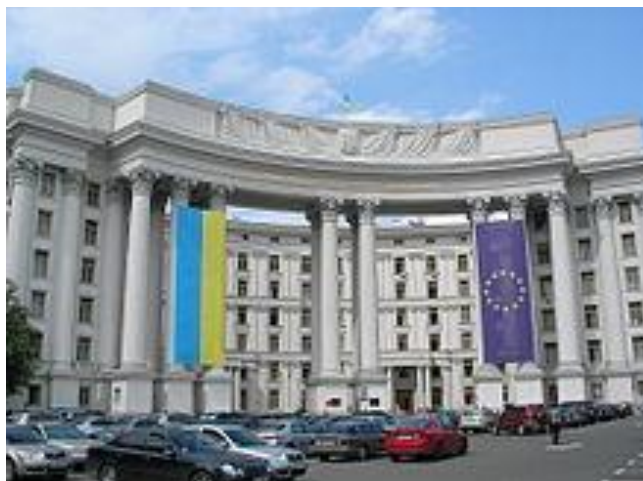
Україна має багатопартійну систему, і станом на 16 червня 2015 р. в країні зареєстровано 242 політичні партії. Через високу чисельність політичні партії не часто мають шанс отримати владу поодиночі, тому вони часто утворюють блоки. 17 листопада 2011 р. український парламент схвалив закон про вибори, що заборонив участь блоків політичних партій на парламентських виборах. Багато партій в Україні мають дуже маленькі членства і невідомі широкому загалу. Довіра українського суспільства до політичних партій, у цілому, дуже низька.

Станом на грудень 2011 р. в Україні була відсутня політична партія «всеохопного типу». Сучасні українські партії не мають виразника всеохопної національної ідеї, а цивілізаційні та геостратегічні орієнтації відіграють важливішу роль, ніж економічні і соціально-політичні програми, що зумовило появу партій проросійської та прозахідної (проєвропейської) спрямованості.

У даний час в українському парламенті є такі політичні фракції: Фракція політичної партії «Народний фронт»; Фракція партії «Блок Петра Порошенка»; Фракція політичної партії «Об'єднання «Самопоміч»; Фракція Радикальної партії Олега Ляшка; Фракція всеукраїнського об'єднання «Батьківщина»

В Україні політична ідеологія представлена націоналістичною (Конгрес українських націоналістів, ВО «Свобода», Українська Національна Асамблея; Українська Національна Консервативна партія тощо), соціалістичною (Соціалістична партія України, Прогресивна соціалістична партія України), екологічною (Партія Зелених України) та іншими течіями. За структурою програм часто виділяють ліві, праві та центристські партії, які також присутні в Україні.

ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА

МЗС України

У 1918—1922 рр. Україна мала дипломатичні відносини з Польщею, Німеччиною, Болгарією, Османською імперією, Ватиканом, Данією, Норвегією, Швецією, Швейцарією, Персією, Румунією, Литвою, Латвією, Фінляндією, Естонією, Грузією, Австрією та Чехословаччиною. У 1944 р. у уряді УРСР з'явився пост міністра закордонних справ, у 1945 р. вона стала одним із членів-засновників ООН, а згодом і таких організацій як ЮНЕСКО, Міжнародна організація праці тощо. Місії радянської України при ООН були засновані у Відні, Парижі, Женеві, Нью-Йорку.

До 1991 р. Польща, НДР, Чехословаччина, Угорщина, Румунія, Болгарія, Югославія, Канада, ФРН, США мали консульства у Києві; Болгарія, Куба, Індія та Єгипет — консульства у Одесі. Після 1991 р. Україна встановила дипломатичні відносини з більшістю країн світу. Оскільки Російська Федерація в обмін на борги СРСР забрала собі всі колишні закордонні посольства, Україна залишилася практично без будівель посольств або консульств за кордоном, за винятком посольства в США. Разом з Російською Федерацією і Білоруссю Україна стала засновником Співдружності незалежних держав (СНД). 31 травня

1997 р. президенти Російської Федерації та України підписали Договір про дружбу, співпрацю і партнерство, який був ратифікований Верховною Радою і Державною думою.

14-15 травня 1999 р. на зустрічі президентів держав Центральної Європи у Львові Кучма заявив, що Україна піде «по європейському шляху» і буде налагоджувати тісні зв'язки з ЄС. Засудивши бомбардування Югославії навесні 1999 р. українська дипломатія пропонувала свою посередницьку роль у вирішенні конфлікту на Балканах.

У 1999—2001 рр. Україна була непостійним членом Ради Безпеки ООН. Україна послідовно підтримує врегулювання різних конфліктів шляхом мирних переговорів. Вона брала участь у чотиристоронніх переговорах щодо конфлікту у Молдові та сприяла мирному врегулюванню конфлікту в пострадянській Грузії. Україна внесла істотний внесок у миротворчих операціях ООН з 1992 р. Україна в даний час розглядає європейську інтеграцію як свою головну мету у зовнішній політиці, але на практиці зберігає баланс своїх відносин між Європейським Союзом, Сполученими Штатами і Росією. Партнерство і співробітництво між Європейським Союзом (УПС) з Україною набуло чинності 1 березня 1998 р.

31 січня 1992 р. Україна приєдналася до Наради з безпеки і співробітництва в Європі, 10 березня 1992 р. стала членом Ради північноатлантичного співробітництва. Україна має тісні відносини з НАТО, хоча й з обранням Віктора Януковича президентом у 2010 р. цей курс зближення з перспективою членства НАТО був зупинений. Україна — найактивніший член Партнерства заради миру (ПЗМ). Україна є членом таких організацій, як: ООН (з 1945), ВООЗ (з 1948), ЮНЕСКО (з 1954), ОБСЄ (з 1992), ОЧЕС (з 1992), Рада Європи (з 1995), ЦЕІ (з 1996), ГУАМ (з 1997), СДВ (з 2005), СОТ (з 2008).

Також Україна є фактичним членом СНД (з 1991) і має статус спостерігача в таких організаціях, як: РКБМ (з 1999), ЄврАзЕС (з 2002), Франкофонія (з 2006). У 2012 р. Україна очолила Центральноєвропейську ініціативу (ЦЕІ), а у 2013 р. очолювала ОБСЄ. У 2016—2017 рр. Україна знову набула статусу непостійного члена Ради Безпеки ООН.

ДЖЕРЕЛА:

Енциклопедія українознавства: Словникова частина: [в 11 т.] / Наукове товариство імені Шевченка; гол. ред. проф., д-р Володимир Кубійович. — Париж; Нью-Йорк : Молоде життя, 1955—1995.; Літопис Руський. — Київ: Дніпро, 1989. — 591 с.; Історія України : універсальний ілюстрований довідник / В. К. Губарев. — Донецьк : БАО, 2008. — 573 с.

УКРАЇНА — ЄВРОПА (ВІДНОСИНИ)

УКРАЇНА — ЄВРОПА (ВІДНОСИНИ) — вельми важливий напрям і одне з суттєвих завдань зовнішньої політики України, спрямованої на входження її до європейського політичного простору та до кола провідних європейських держав. Цей напрямок має на меті створення надійних гарантій зовнішньої безпеки України, використання нею здобутого європейськими державами досвіду формування та функціонування справді демократичного правового суспільства, яке постає і на вітчизняних теренах та стане невід'ємною частиною європейської політичної, правової, економічної, матеріальної, духовної культури.

Україна розглядає європейський регіон як цілісність, як спільний дім усіх країн і народів, що в ньому проживають. Тому її остаточною метою є повноцінна інтеграція у політичні, економічні, культурні та інші загальноєвропейські зв'язки, які були б корисними і для України, і для всієї європейської спільноти.

Україна виступає за створення універсальної загальноєвропейської системи безпеки і вважає участь у ній одним з базових компонентів своєї національної безпеки.

Україна за роки сучасної історичної доби докладляє зусиль до створення і розбудови спільно з усіма іншими європейськими державами надійних міжнародних механізмів безпеки на двосторонньому, регіональному і глобальному рівнях.

Наша держава розвиває співробітництво з іншими країнами та міжнародними організаціями з метою зміцнення довіри і партнерства на основі принципів взаєморозуміння і відкритості у військово-політичній діяльності.

Із закінченням блокового протистояння в Європі особливого значення набуває проблема створення загальноєвропейської системи безпеки на базі існуючих міжнародних інститутів — таких як ОБСЄ, НАТО, Рада Північноатлантичного співробітництва тощо. Безпосереднє членство України у такій структурі створює і забезпечує додаткові в майбутньому необхідні зовнішні гарантії її національної безпеки.

Важливе значення для України мають економічні відносини з країнами Європи як на двосторонній, так і на багатосторонній основі. Наша країна сповідує тверду мету розвивати та поглиблювати всебічне співробітництво з Європейським Союзом і регіональними об'єднаннями, спільнотами та поступово інтегруватися в загальноєвропейський економічний простір. Етапними на цьому шляху стали: укладення договору про партнерство і співробітництво з

Європейським Союзом у 1994 р., формування тісніших відносин з країнами Вишеградської групи — Польщею, Угорщиною, Чехією та Словаччиною та входження до кола країн Центральної Європи з другої половини 90-х рр., а також участь у відповідних заходах цих формувань та спільних форумах.

Таким чином, Україна виступає не тільки за приєднання до інтеграційних процесів на Заході Європейського континенту, а й за реальне розширення інтеграційних процесів та змін, залучаючи до них країни Східної та Центральної Європи.

Наша держава підтримала східне розширення Європейського Союзу й приєднання до нього у травні 2004 р. десяти нових членів, країн ЦСЄ і прагне до входження у євроатлантичний простір, до набуття спочатку асоційованого, а у віддаленій перспективі й повноправного членства у цьому інтеграційному об'єднанні.

Значущим у цьому контексті постає укладений у липні 2004 р. План дій України з Євросоюзом як конкретна програма співпраці у нових умовах, коли наша держава стала безпосереднім сусідом Європейського Союзу.

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник. — К., 1997; Хто є хто в європейській та американській науці: Малий політологічний словник. — Львів, 1997; Кудряченко А. І. Євросстратегія України // Трибуна. - 2003. - № 5-6.

УКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ ПОЛІТИЧНИХ НАУК (УАПН)

УКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ ПОЛІТИЧНИХ НАУК (УАПН) — Всеукраїнська громадська організація, заснована у травні 1993 р. Об'єднує науковців, викладачів вищих навчальних закладів, працівників органів державної влади та управління з метою сприяння комплексному розвитку політичних наук; проведення наукових досліджень у галузі історії політичної думки, методології та теорії політики, прикладної політології (Свідоцтво Мін'юсту України про реєстрацію № 451 від 04.05.93). УАПН сприяє здійсненню наукового прогнозування політичного розвитку суспільства, інтеграції вчених і практиків у справі створення теоретичних основ зовнішньої та внутрішньої політики України. УАПН докладає зусиль щодо підвищення політичної культури громадян, становлення державності і розвитку громадянського суспільства в Україні.

УАПН ставить перед собою такі завдання: 1) сприяння комплексному розвитку політичних наук, узагальнення практики політичного процесу в Україні, здійснення наукового прогнозування

політичного розвитку суспільства; 2) сприяння створенню теоретичних основ для вироблення внутрішньої та зовнішньої політики України, системи політичної інформації та політичної освіти; 3) участь у підготовці проектів нових нормативних актів, проведення незалежної наукової експертизи законопроектів; 4) визначення пріоритетності наукових досліджень у галузі політики, вивчення та використання досягнень світової цивілізації у галузі політичної теорії та практики; 5) участь у підготовці кадрів політологів, підвищення кваліфікації викладачів — політологів; 6) вивчення та узагальнення діяльності політичних партій, рухів, громадських організацій, надання їм практичної допомоги шляхом здійснення наукових консультацій, розробок чи експертиз, сприяння становленню багатопартійності в Україні; 7) розвиток ділового співробітництва з політологами та політиками зарубіжних країн.

Своїми науковими дослідженнями, всією діяльністю УАПН сприяє входженню України як самостійної держави у світову співдружність, утвердженню гуманістичних відносин між країнами, зміцненню миру між народами.

У 2004 р. УАПН мала у своєму складі 72 дійсних членів УАПН і 24 членів — кореспондентів.

УАПН має такі відділення:

історії політичної думки;
методології та теорії політики;
прикладної політології;
регіональних зв'язків та політичної освіти.

До складу УАПН як колективні члени входять:

Українська політологічна асоціація;
Філософська ліга України;
Українська соціологічна асоціація;
Провідні вчені з політичних, філософських, соціологічних, юридичних, економічних та інших гуманітарних наук.

Сьогодні УАПН розгортає діяльність у напрямку, передбаченому Статутом. Укладає угоди про співробітництво із зарубіжними академічними асоціаціями, зокрема з Американською політологічною асоціацією, Асоціацією "Друзі України" (Каталонія, Іспанія), Міжнародним центром європейської підготовки (Ніцца, Франція), об'єднаннями політологів Польщі, Греції, Великобританії, Росії, Білорусі. Розробляється комплексна програма «Концепція політичного розвитку України до 2015 р.». Розгорнута науково-дослідна програма «Теорія політики». Розробляються програми навчальних курсів з

політології та філософії політики для студентів вищих навчальних закладів. Здійснюється підготовка фахівців — політологів вищої кваліфікації ряду зарубіжних країн. Вийшли друком наукові та навчальні посібники з політології, філософії, політики, соціальної філософії, політичної соціології. Особлива увага приділяється розробці такої тематики, як розвиток політичних процесів і політичної свідомості, етнонаціональна конфліктологія, політико — правова культура населення, соціально-політичні моделі суспільства перехідного типу та ін. УАПН має осередки в Донецьку, Одесі, Дніпропетровську, Львові, Сімферополі, Харкові, Чернігові та інших містах України. Запрошує до співробітництва всіх, хто прагне демократії й утвердження свободи особистості в демократично організованому суспільстві, розвиває основи соціальної злагоди й співробітництва між народами, підтримує ініціативи на реформування й зміцнення незалежності України. Дійсними членами (академіками) та членами — кореспондентами УАПН обираються вчені (доктори наук, професори), які зробили вагомий внесок у розвиток політичної науки, підготовку кадрів, будівництво української держави. Згідно із Статутом УАПН, її кількісний склад становить 100 осіб. Право висунення кандидатів належить вченим радам наукових інститутів та установ, навчальних закладів, дійсним членам та Президії Академії.

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х.: Право, 2015.; Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К.: «Українська енциклопедія», 1998.

УКРАЇНСЬКА АСОЦІАЦІЯ ПОЛІТОЛОГІВ (УАП)

УКРАЇНСЬКА АСОЦІАЦІЯ ПОЛІТОЛОГІВ (УАП) — добровільна громадська організація, що об'єднує науковців, викладачів навчальних закладів, працівників органів державної влади та управління. Утворена в березні 1991 р. з метою сприяння розвитку політичної науки і освіти в Україні, підготовки наукових кадрів, для розробки рекомендацій та поліпшення соціально-політичної ситуації в республіці, здійснення експертної оцінки нормативних актів і політичних рішень державних органів, а також підтримки зв'язків і обміну досвідом з політологічними центрами зарубіжних країн і міжнародних організацій.

Членство в організації допускається як колективне, так і індивідуальне. Серед індивідуальних членів є політологи, філософи, правознавці, соціологи, історики, психологи, що займаються науковою чи викладацькою діяльністю, пов'язаною з політологічною наукою. До складу УАП на правах колективних членів входять Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, Інститут міжнародних відносин та політології НАН України, ряд кафедр політології вищих навчальних закладів України тощо. Вищим органом асоціації є загальні збори її членів. Вони обирають виконавчий комітет, який організовує поточну роботу. На місцях діють регіональні відділення асоціації.

УАП спрямовує свою роботу на створення політологічних наукових установ, серед яких Українська академія політичних наук, кафедри вищих навчальних закладів, а також кілька вчених рад із захисту докторських і кандидатських дисертацій з політології. Також асоціація здійснює видання навчальної літератури — підручників, навчальних посібників, словників, хрестоматій з політології. УАП та її регіональними відділеннями регулярно проводяться наукові і науково-практичні конференції з питань розвитку політичної науки і освіти в Україні, становлення демократичної, соціально-правової держави, впровадження політичного плюралізму та багатопартійності, нової виборчої системи, прийняття політико — правових рішень, політичної та державної влади, людського виміру політики, етнодержавознавства, історії української політичної думки тощо. УАП була представлена на XV Всесвітньому конгресі політичних наук, який відбувся в 1991 р. в Аргентині. УАП встановила творчі зв'язки з багатьма відповідними іноземними організаціями. У 1995 р. засновано об'єднання національних асоціацій політологів України, Росії та Білорусії. У 1999 р. вийшов у світ щорічник "Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї". З 2001 р. президентом УАП є М. І. Михальченко — професор, член — кореспондент НАН України, віце-президент — доктор політичних наук, професор В. П. Горбатенко.

ДЖЕРЕЛА:

Політологія в Україні. Стан та перспективи розвитку. — К., 2000;
Політологічний енциклопедичний словник. — К., 1997

УКРАЇНЬСЬКА ГАЛИЦЬКА ПАРТІЯ

УКРАЇНЬСЬКА ГАЛИЦЬКА ПАРТІЯ — сучасна політична партія України. Найактивніше діє на теренах Львівської, Тернопільської й Івано-Франківської областей.

Рішення про створення УГП ухвалене установчими зборами, які відбулися у Львові 1 листопада 2012 р. Зареєстрована 18 серпня 2014 р. (свідоцтво №245-п.п.).

17 вересня 2014 р. у Львові відбулася презентація УГП, учасники якої висвітлили такі питання: особливості УГП та для чого вона створена, принципи та засади роботи партії. У презентації взяли участь: Ігор Мельник (голова Політради УГП, культуролог, письменник, засновник «Товариства української мови ім. Т.Шевченка»), Орест Друль(заступник голови Політради УГП, керівник «Західної аналітичної групи», аналітик, публіцист), Василь Полуйко(голова Центральної контрольно-ревізійної комісії УГП, керівник Західноукраїнського ресурсного центру, громадський діяч), Віктор Кімакович (член Політради УГП, директор Громадської фундації імені Короля Юрія), Богдан Панкевич (голова Ради Української Галицької Асамблеї, громадський діяч, учасник багатьох громадських проектів та ініціатив).

УГП не є партією лідерського типу, тому передбачено проводити з певною регулярністю ротацію на посаді голови Політичної ради партії. У 2012-2016 рр. головою політради УГП був Ігор Мельник. 5 березня 2016 р. у Львові відбувся 2-й етап VI з'їзду УГП, на якому головою Політради обрали Богдана Панкевича (також було обрано новий склад Політради та Головної контрольної комісії).

У вересні 2015 УГП оприлюднила списки своїх меценатів.

2 березня 2016 р. Громадський Рух ЧЕСНО і Львівська обласна організація Комітету виборців України оприлюднили результати експертного дослідження щодо перших 100 днів діяльності партій у новообраній Львівській міській раді. Роботу фракції УГП відзначили найвищими оцінками за багатьма показниками, сумарно вона також здобула найвищу оцінку — 3,8.

Участь у місцевих виборах 2015 р.

Восени 2015 р. у трьох галицьких областях УГП брала участь у виборів до органів місцевого самоврядування.

За підсумками виборів до органів місцевого самоврядування 25 жовтня 2015 р. депутати від УГП присутні у радах різного рівня Львівської, Тернопільської й Івано-Франківської областей. Найбільше депутатів від УГП обрано на Львівщині — 39.

До складу Львівської міськради обрані 4 депутати від УГП: Тарас Чолій (голова Львівської обласної організації УГП), Юлія Гвоздович, Мирослав Данилків та Ігор Дякович.

Ще 15 кандидатів УГП стали депутатами районних рад, 19 — міських, один — депутатом Жвирківської селищної ради Сокальського району.

До Мостиської районної ради обрано 5 депутатів від УГП, до Жидачівської міської ради — 5, до Яворівської районної ради — 4, до Новояворівської міської ради — 4, до Жидачівської районної ради — три, до Перемишлянської районної ради — три, до Перемишлянської міської ради — три, до Судововишнянської міської ради — три, до Мостиської міської ради — два, до Бібрської міської ради — два.

У Тернопільській області депутатами районних рад стали 14 представників УГП, ще троє стали депутатами міських рад.

До Бережанської районної ради обрано 4 депутати від УГП, до Козівської районної ради — три, до Буцацької районної ради — два, до Зборівської районної ради — два, до Чортківської районної ради — два.

На Івано-Франківщині УГП представлена двома депутатами Городенківської міської ради (Галина Кіндрачук і Віктор Сливчук), а Іван Вережак став сільським головою у Котиківці Городенківського району.

Акції й ініціативи

- 4 лютого 2016 р. Львівська міська рада підтримала ініціативу Української Галицької партії — зажадати від Верховної Ради перегляду чинного законодавства у галузі телерадіомовлення. Зокрема, з огляду на посилення русифікації в радіоефірі, УГП пропонує внести зміни, згідно з якими, мовлення на території принаймні Львівщини мало би провадитися лише українською мовою (йдеться про мову радіоведучих в етері).

- 21 квітня 2016 р. на сесії ЛМР голова фракції УГП Тарас Чолій виступив із пропозицією накласти мораторій на забудову у зоні ЮНЕСКО бодай на 5 років. Експерти-реставратори висловили свою підтримку цій ініціативі.

- З метою протидії хижацькому вирубуванню українських лісів активісти УГП у травні 2016 кілька разів блокували на станціях Клепарів і Ходорів вантажні потяги з діловим лісом-кругляком, зрізаним у різних областях Західної України, який під виглядом дров транспортували в бік державного кордону для контрабандного вивезення до Румунії та Польщі. Контрабандну деревину зафіксували на фото й відео, були викликані представники поліції та СБУ для подальшого розслідування злочинної діяльності.

- У травні 2016 р. активісти УГП запустили на Львівській залізниці проект «Веловагон у гори».

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І.О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. – Х .: Право, 2015.; Шведа Ю. Політичні партії. Енциклопедичний словник.- Львів: Астролябія.- 2005.- 488 с.; Шведа Ю. Теорія політичних партій та партійних систем: Навч. посібник.- Львів: Тріада плюс.- 2004.- 528 с.; Обушний М. І., Примуш М.В., Шведа Ю. Р. Партологія: Навч. посібник / За ред. М. І. Обушного.- К.: Арістей.- 2006.- 432 с.

УКРАЇНСЬКА ДЕМОКРАТИЧНО-ХЛІБОРÓБСЬКА ПАРТІЯ (УДХП)

УКРАЇНСЬКА ДЕМОКРАТИЧНО-ХЛІБОРÓБСЬКА ПАРТІЯ (УДХП) — українська політична партія консервативного напрямку. Заснована в травні 1917 року за ініціативою Сергія Шемета, М. Боярського, В. Шкляра, Л. Климова, М. Макаренка. Установчі збори відбулися 29 червня 1917 року в Лубнах за участі 1500 селян та 20 дідичів. Спочатку партія мала назву Українська демократична партія.

До Першої світової війни понад 80% населення України працювали в сільському господарстві. Під час революційних подій виникла низка політичних партій, що орієнтувалися на селянство, але їх очолювали жителі міст, які не знали всіх реалій життя села.

Українське селянство не цілком сприймало соціалістичні гасла про скасування приватної власності на землю. «Общинне» землеволодіння (тимчасове, бо землю постійно перерозподіляли за кількістю членів сімей) було характерне для Росії та деяких українських губерній (Харківська, Херсонська, Катеринославська), тоді як у решті українських губерній поширене було подвірне землеволодіння та приватна власність (на Поділлі цей показник становив майже 95%).

10-15 червня 1917 р. у Києві тривав I Всеукраїнський селянський з'їзд, який зібрав 2500 делегатів зі всіх губерній України.

22 червня Українська селянська спілка (її створення ініціювали есери) провела засідання Всеукраїнської ради селянських депутатів, де, серед іншого постановила, що «організаційна, а також і підготовча робота до Установчих зборів має вестись Всеукраїнською радою селянських депутатів, а не українською фракцією Всеросійської ради селянських депутатів у Петрограді. Для того, щоб усунути можливість всяких непорозумінь між Всеукраїнською спілкою з одного боку та Всеросійською радою депутатів і Всеросійською селянською спілкою з

другого боку — Всеукраїнська рада селянських депутатів вважає необхідним, щоб названі вище Всеросійські селянські організації визнали, що організаційна робота по всій Україні поміж селянством має вестись виключно Всеукраїнською селянською спілкою та Всеукраїнською радою селянських депутатів». Тобто, українські соціалісти-революціонери (есери) прагнули вивести українське селянське питання з-під російської компетенції й добитися широкої автономії рішень. Іншою впливовою організацією був Всеукраїнський Союз земельних власників (місцеве відділення Всеросійського Союзу Земельних Власників), але він об'єднував переважно середніх і великих землевласників, зазвичай русифікованих і консервативно налаштованих прихильників імперії та старого устрою.

Отже, в Україні виникла необхідність створення несоціалістичної політичної сили, яка би захищала національні інтереси українського селянства.

Сергій Шемета так описував умови створення партії: «У травні 1917 р. повернулись з Полтави з губернського з'їзду „Союза земельних власників“ кілька лубенських козаків-хліборобів. Їздили вони на той з'їзд з власної ініціативи, бо відділу Союзу в Лубенському повіті не було. Побувавши на з'їзді, рішили ці хлібороби завести подібну організацію також в Лубенському повіті і от Ів. Корнієнко і М. Макаренко звернулися до мене з пропозицією, узяти участь в організації. Я відповів згодою, але при умові, коли будемо організовувати не відділ „Всеросійського Союзу Земельних Собственников“, а свою окрему українську хліборобську організацію на платформі суверенності українського народу».

29 червня 1917 р. у Лубнах відбулися установчі збори партії (взяли участь 1500 селян і 20 поміщиків), на яких ухвалено основні засади її діяльності: досягнення суверенності українського народу, збереження приватної власності, вирішення земельного питання Українським сеймом на основі парцеляції поміщицьких земель за викуп. На основі цих принципів члени організації В. Андрієвський, С. Шемет і В. Липинський розробили проекти програми.

Офіційною програмою став проект, підготовлений В. Липинським (виданий у жовтні 1917 р.), за пропозицією якого партія отримала назву УДХП. Програма партії передбачала досягнення політичної самостійності України, формування провідної верстви з державницькою свідомістю, розробку демократичного проекту державного устрою (в ім'я самостійності В. Липинський на деякий час поступився ідеєю монархізму). Програма проголошувала загальні

громадянські права та автокефалію релігійних конфесій в Україні. В економічному розділі передбачалось встановлення державного контролю за національним господарством, співіснування орендної та приватновласницької форм землеволодіння. Партія відстоювала ідею створення єдиного національного фронту для розбудови Української держави. У березні 1918 р. керівництво УДХП вело переговори з Українською Центральною Радою про входження членів партії до її складу. УДХП сприяла приходу до влади П. Скоропадського, але згодом ставилася із застереженнями до політики гетьманського уряду. У травні 1918 р. УДХП увійшла до складу Українського національно-державного союзу. У жовтні 1918 р. учасники II з'їзду виступили проти курсу гетьманського уряду на утворення федерації з небільшовицькою Росією та схвалили рішення про встановлення контактів з Українським національним союзом. У період Директорії УНР у партії відбувся розкол. У боротьбі з більшовиками шукала підтримки у П. Болбачана і Є. Коновальця.

Навесні 1920 р. у Відні окремі лідери партії (С. Шемет, В. Липинський, О. Скоропис-Йолтуховський) створили монархічну організацію Український союз хліборобів-державників, інші увійшли до складу Ради республіки. Своїх періодичних видань партія не мала; використовувала газету «Вісник лубенського громадського комітету». З 1920 у Відні виходив періодичний збірник УСХД з матеріалами з історії партії.

ДЖЕРЕЛА:

Енциклопедія українознавства: Словникова частина: / Наукове товариство імені Шевченка ; гол. ред. проф., д-р Володимир Кубійович. — Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1955—1995.; Кондратюк В., Піскорський О. УДХП — символ відродження українського консерватизму // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. — 2004. — випуск 15. — С. 3-11.

УКРАЇНСЬКА ДЕРЖАВА

УКРАЇНСЬКА ДЕРЖАВА — назва держави, що охоплювала територію Центральної, Східної та Південної України зі столицею у Києві від 29 квітня до 14 грудня 1918 р. Постала на місці Української Народної Республіки внаслідок державного перевороту. Очолювана гетьманом Павлом Скоропадським. Від 14 грудня 1918 р. її змінила Директорія УНР як символ другого відродження УНР.

Політику керівництва Української держави підтримували консервативні кола українського суспільства, військові,

землевласники, а також командування військ Центральних держав, що, згідно Берестейського мирного договору, окупували Україну.

Внутрішня політика спиралась на козацькі традиції державотворення та соціально-політичні стандарти зліквідованої Російської імперії.

У зовнішній політиці керівництво держави дотримувалося антибільшовицького курсу, орієнтувалось на союз із Кубанню, Кримом та Доном, спиралося на підтримку Німеччини. Після антигетьманського повстання, що його очолила Директорія, була повернена назва Української Народної Республіки. В історіографії інколи називається Гетьманатом.

У кінці лютого 1918 р., за збройної підтримки Німеччини та Австро-Угорщини, Центральна Рада та уряд Української Народної Республіки повернулися до звільненого від більшовиків Києва. Українська влада не змогла стабілізувати внутрішньополітичну ситуацію в Україні, встановити ефективну адміністрацію на місцях та гарантувати виконання Брест-Литовських мирних угод. Соціалістичний курс, якого дотримувався український уряд до більшовицької окупації, змінено не було. У регіонах процвітала корупція і бандитизм. Таким станом справ було обурене не лише українське населення, а й німецьке і австро-угорське командування. Воно було зацікавлене у нормалізації господарського життя України щоби розпочати імпорту українського збіжжя для потреб власних країн.

Проголошена у ході організованого правою офіцерською політичною організацією «Українська народна громада» і схваленого командуванням німецької групи військ в Україні державного перевороту 29-30 квітня 1918 р.

Опозиційні центри:

Ліво - націоналістичний (Український Національно-(Державний) Союз (українські соціалісти-самостійники, соціалісти-федералісти, Трудова Партія; хлібороби - демократи, Рада залізничників, Поштово-телеграфний союз, українські соціал - демократи, соціалісти-революціонери; голова. А. Никовський, В. Винниченко). Всеукраїнський Союз Земств). Правий русофільський («Київський національний центр», «Союз відродження Росії», «Союз діячів України»). Радикальний більшовицький (КП(б)У). Селянське повстанство (єдиних організаційних форм не мало).

Хронологія

Дата	Подія
------	-------

1 травня	заборона на проведення з'їзду представників міст
8 травня — 11 травня	з'їзд Конституційно-Демократичної партії
13 травня — 16 травня	з'їзд Української партії соціалістів-революціонерів (нелегальний), створення Українського Національно-Державного Союзу
15 травня — 18 травня	з'їзд представників промисловості, торгівлі, фінансів і сільського господарства — «Протофіса» (голова. кн. Голіцин, тов.голови М. Ф.фон Дітмар)
19 травня	київський єпархіальний з'їзд, обрання архієпископа Антонія (Храповицького) головою Київської митрополії
25 травня	положення про Малу раду міністрів
27 травня	закон про земельні комісії
6 червня	вибух військових складів у Києві (теракт)
12 червня	підписання прелімінарної мирної угоди із РРФСР (Київ)
14 червня	пожежа на дров'яних складах у Києві (теракт)
20 червня — 11 липня	Всеукраїнський Церковний Собор у Києві
1 липня	створення Державного університету в Кам'янці-Подільську
5 липня — 12 липня	утворення Комуністичної партії (більшовиків) України (Москва)
8 липня	Закон про Державний Сенат
19 липня	початок загального страйку залізничників
24 липня	ратифікація Німеччиною Брест-Литовських угод з Україною
30 липня	Вбивство Г.фон Ейхгорна, командувача німецьких військ в Україні (теракт)
31 липня	вибух на складі боєприпасів в Одесі (теракт)

1 серпня	Тимчасовий закон про верховне правління державою на випадок смерті, важкої хвороби і перебування за межами держави Ясновельможного пана Гетьмана всієї України
17 серпня	візит Ф.А. Лизогуба в Берлін
5 вересня	закон про вибори в земства
4 вересня — 17 вересня	візит у Німеччину гетьмана П. Скоропадського
17 вересня	перетворення Українського народного університету в Києві на Київський державний український університет
18 вересня	В. Винниченко обраний головою Українського національного союзу
16 жовтня	універсал про відновлення козацтва в Чернігівській, Полтавській, Харківській губерніях.
18 жовтня — 19 жовтня	проголошення Української Держави на території Галичини, Північної Буковини й Закарпаття
22 жовтня	Грамота до українського народу
30 жовтня — 12 листопада	розпад Австро-Угорської імперії
9 листопада	Проголошення Західноукраїнської Народної Республіки
11 листопада	захоплення м. Чернівці румунськими військами
12 листопада	закон про автокефалію Української Православної Церкви
листопад	окупація польськими військами Лемківщини, Посяння, Холмщини й Підляшшя
13 листопада	створення Директорії УНР
13 листопада	анулювання Брест-Литовського мирного договору СНК РРФСР
14 листопада	«Федеративна Грамота» П. Скоропадського
14 листопада	уряд С.Гербеля

14 листопада	Відкриття Української Академії Наук у Києві
16 листопада	початок очолюваного Директорією УНР повстання проти гетьмана П.Скоропадського
18 листопада	захоплення Харківської губернії військами отамана Болбочана
18 листопада	призначення гр. Келлера командуючим збройними силами Української держави
27 листопада	захоплення Полтавської губернії військами отамана Болбочана
27 листопада	призначення кн. Долгорукова командуючим збройними силами Української Держави
14 грудня	зречення гетьмана П.П. Скоропадського

Уряд Павла Скоропадського скасував адміністративно-територіальну реформу Центральної Ради і використовував старий адміністративно-територіальний поділ українських земель часів Російської імперії. Українська держава поділялася на 9 губерній і 2 округи.

Територіальна одиниця	Центр	Староста
Волинська губернія	Житомир	Д. Андро
Катеринославська губернія	Катеринослав	І. Черников
Київська губернія	Київ	І. Чарторижський
Подільська губернія	Кам'янець-Подільськ	С. Кисельов
Полтавська губернія	Полтава	С. Іваненко
Харківська губернія	Харків	П. Залеський
Херсонська губернія	Херсон	С. Пищевич
Холмська губернія	Брест-Литовськ	О.Скоропис-Йолтуховський
Чернігівська губернія	Чернігів	М. Савицький
Поліська округа	Мозир	
Таврійська округа	Бердянськ	І. Луценко
Кримський крайовий уряд ¹	Сімферополь	М. Сулькевич
Кубанська народна	Катеринодар	

Вели переговори щодо приєднання до Української держави на правах автономії

Губернії та округи очолювалися старостами, які керували з губернських міських центрів. Столицею було місто Київ.

З представниками Кримського крайового уряду та Кубанської народної республіки велися переговори про входження до складу Української держави на правах автономії.

Внутрішня політика

Найконсервативніший з утворених в ході Громадянської війни 1918–1921 рр. політичних режимів.

Курс внутрішньої політики урядів гетьмана Павла Скоропадського відбивали положення «Грамоти до всього українського народу» (автор О. Палтов): «Права приватної власності як фундаменту культури й цивілізації відновлюються повною мірою, всі розпорядження колишнього українського уряду, так само як і тимчасового російського уряду скасовуються і анулюються... На фінансовому та економічному полі відновлюється повна свобода торгівлі і відкривається широкий простір приватного підприємництва і ініціативи...»

Провідною політичною опорою гетьманського уряду вважаються Українська демократично-хліборобська партія і Союз земельних власників.

Державне будівництво

Відповідно до «Законів про тимчасовий устрій України» (прототип — «Основні закони» Російської імперії у редакції від 23 квітня 1906 р.), держава очолювалася гетьманом, державне управління здійснювалося призначуваним ним урядом. Гетьман проголошувався гарантом порядку і законності до виборів представницького органу влади — Українського Сейму. Наміри встановити монархічний лад відкидалися.

У кадровій політиці спирався на земських діячів і професійних управлінців царського державного апарату. Мали місце розпуски земств і міських дум (Катеринослав, Одеса), кадрові чищення центрального й місцевого апаратів влади. Поліцейські функції виконувала «державна варта» (департамент МВС). У законодавстві підтверджувалася дія законодавчих актів Російської імперії, не скасованих урядом Української Держави. Видано понад 500

законодавчих актів; розроблена нереалізована програма реформи судової системи, земського самоврядування тощо. Створено систему державних нагород.

Економічна стабілізація і робітниче питання

Була встановлена стабільна валюта, податкова система, розроблений і виконувався державний бюджет, створені Державний і Земельний банки. Відновлено діяльність залізниць. У промисловості зберігалися кризові тенденції кінця 1917 — початку 1918 рр. Серйозну загрозу являв страйковий рух, актуальним продовжувало залишатися протистояння профспілок і організацій промисловців.

Аграрне питання

У земельному питанні — скасування земельного закону Центральної Ради від 31 січня 1918 р. Створені Земельні комісії, Вища Земельна Комісія під головуванням гетьмана (жовтень 1918 р.) для розв'язання земельних суперечок і розробки проекту земельної реформи.

Продовження курсу Столипінської аграрної реформи (Закони від 8 та 14 червня) — підтвердження права власності селян на землю, виділення і продаж общинних земель, заходи до формування широкого класу середніх землевласників. Курс на розділ латифундій до жовтня 1918 р. блокувався польським аристократичним лобі і німецьким командуванням.

Зберігалася державна хлібна монополія.

Зіткнення селян і великих землевласників: дії каральних і повстанських загонів (у тому числі Нестора Махна).

Національно-культурна політика

Політика м'якої підтримки українського національно-культурного відродження. Відкриття нових українських гімназій, введення української мови, історії та географії як обов'язкових предметів. Створені Українські державні університети в Києві і Кам'янець-Подільському, Історико-філологічний факультет у Полтаві, Державний український архів, Національна галерея мистецтв, Український Історичний музей, Українська національна бібліотека, Український Театр драми і опери, Українська Державна Капела, Український Симфонічний Оркестр, Українська академія наук. Видавництво.

Створювалася Українська академія наук, яку очолив В. Вернадський (27 листопада 1918 р.)

Почали роботу Архітектурний, Клінічний (Київ), Політехнічний, Сільськогосподарський (Одеса) інститути. Важливим зрушенням у

духовній сфері стало утворення влітку 1918 р. Української автокефальної православної церкви на чолі з митрополитом В. Липківським.

ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА

Ситуація у колишній Російській імперії у вересні 1918 р.

Міністерство Єврейських Справ (Єврейське Національне Секретарство) Української Народної Республіки створено у липні, у 1917 р., у рамках намагань забезпечити автономні права національних меншин, вперше створене в Україні після отримання автономії від Тимчасового Уряду Росії. Ліквідовано в кінці квітня 1918 р., німецькою окупаційною владою «де факто», але продовжувало функціонувати «де юре» і у період Української Держави, з серпня 1918 р., у формі виконавчого органу Тимчасових Єврейських Національних Зборів, на яких було представлено єврейські партії і організації.

Українська держава була визнана 30 державами, у Києві розташовувалися постійні представництва 10-ти з них; Україна мала дипломатичні місії у 23 країнах (на рівні послів Німецька імперія, Османська імперія, Болгарське царство, Швейцарія, Швеція, Норвегія; дипломатичні представництва Грузинської Демократичної Республіки, Азербайджанської Демократичної Республіки, Фінляндії).

Основною проблемою зовнішньої політики Української держави було встановлення державних кордонів. Західні і північні кордони були визначені у Брест-Литовських угодах. Питання про північно-східні і східні кордони було відкрите. Уряд ухвалив вважати державним кордоном демаркаційну лінію між українсько-німецькими та більшовицькими військами. Проте планував приєднання усіх земель, що в етнографічному та історичному плані були пов'язані з Україною. У

відносинах з новоутвореними державами українська сторона виходила з факту розпаду Російської імперії і визнавала за окремими її частинами, які самовизначились, право на суверенітет.

галицьке питання: таємна угода з Австро-Угорщиною про створення коронного краю на землях Східної Галичини, Холмщини і Буковини — анульована в липні 1918 р.;

поставки продовольства і товарів державам-протекторам;

інциденти, пов'язані з діями військ Німеччини та Австро-Угорщини в Україні.

Встановлення політичного, військового і економічного союзів (із подальшим входженням на автономній основі до складу Української Держави) з Всевеликим Військом Донським, Кубанською Радою та Кримською Народною Республікою.

Спроби встановлення відносин із країнами Антанти через нейтральні країни як і переговори у Яссах успіху не мали. Країни Антанти стояли на позиції усунення «германофільського уряду гетьмана».

— Білорусь: За Брестським договором до України відійшли три південні повіти колишньої Мінської губернії: Пінський, Мозирський і Річицький, де проживало змішане українсько-білоруське населення. Початково повіти інкорпорували до складу українських Волинської та Холмської губерній. Однак проти такого рішення виступав самопроголошений уряд Білоруської народної республіки. У червні до Києва прибув її надзвичайний посол Роман Скірмунт, який провів переговори щодо перегляду лінії кордону з українським міністром іноземних справ Дмитром Дорошенком. Зустріч закінчилася безуспішно, оскільки з'ясувалося, що білоруський уряд не мав реальної влади у Білорусі. У результаті, за згодою німецького командування, уряд Української Держави розповсюдив свою владу на всі північні території, на які претендував. Постановою Ради Міністрів від 14 серпня на їх основі створили Поліську округу з адміністративним центром у Мозирі. Зі стратегічних мотивів до України також приєднали Гомельський повіт Могилівської губернії, який включили до Чернігівської губернії.

 Дон: Відносини Української Держави з Доном носили союзницький характер. Початково обидві країни мали територіальні претензії одна до одної. Зокрема, Україна прагнула приєднати Таганрозький округ і західні волості колишньої Облаеті війська Донського понад річку Калитва, що були заселені українцями. Донці мали претензії на Старобільський повіт Харківської губернії та

Луганськ. В травні розпочалися двомісячні переговори між українським міністром закордонних справ Дмитром Дорошенком та донськими представниками — міністром торгівлі Володимиром Лебедєвим та послом в Україні Олександром Черячукіним. Зважаючи на більшовицьку загрозу обидві сторони пішли на поступки. 8 серпня уряди Української Держави і Дону підписали договір, за яким визнали незалежність обох країн і зрекалися територіальних претензій. Міждержавний кордон було встановлено по межі між Областю війська Донського з одного боку та Воронежською, Харківською і Катеринославською губерніями з іншого. В районі Маріуполя до України була приєднана невелика територія для забезпечення цілісності управління містом та портом. Договір також передбачав зрівняння в політичних правах українців та донських козаків, що проживали на в Донській республіці. 18 вересня уряди України і Дону уклали окрему угоду щодо господарського життя Таганрозького промислового району. Керівництво ним здійснювала спільна доно-українська комісія, дислокована у Харкові. Політичний союз та економічна співпраця України і Дону зміцнювали їхні позиції в боротьбі проти російських більшовиків. Проте камінням спотикання залишалося кубанське питання — обидві сторони прагнули приєднати Кубань до себе.

 Крим: Гетьман Скоропадський твердив, що: «Україна не може існувати без Криму — це буде тулуб без ніг» і приєднав Крим до України. За Гетьмана України Павла Скоропадського Крим знову став невід'ємною частиною України. Це сталося восени 1918 р. внаслідок ним спланованої економічної блокади. Справді, контроль за цінним у стратегічному плані Кримським півостровом давав змогу або гарантувати безпеку та економічні інтереси України в Причорномор'ї, або ж, в іншому разі, створював велику загрозу її суверенітету. У квітні 1918 р. радянські війська були витіснені з території України австро-німецькими військами, разом з якими повернулися збройні формування Центральної Ради. В ситуації, що змінилася, Центральна Рада почала відстоювати включення Криму до складу УНР. За наказом військового міністра О. Жуковського була створена Кримська група Армії УНР під керівництвом полковника П. Болбочана. Перед нею уряд УНР поставив завдання очистити Крим від більшовицьких військ і встановити контроль над Чорноморським флотом. Українські війська зайняли Сімферополь і Бахчисарай, але на вимогу німців змушені були залишити півострів. За добу Гетьманату спроби возз'єднання півострова з Україною продовжувалися. Зрештою гетьман у серпні

1918 р. влаштував тут економічну блокаду, що призвело до входження Криму до складу Гетьманату у вересні-жовтні 1918 р. На думку голови Кримської організації Української народної партії Олега Фомушкіна офіційною датою повернення Криму до складу України має бути 28-29 вересня 1918 р. Гетьман Скоропадський хотів бачити Крим автономією у складі України. Було вирішено питання з українським Чорноморським флотом. Усі екіпажі кораблів, які на 80% склалися з українців, миттєво підняли синьо-жовті штандарти, а згодом Гетьман домогся повернення захоплених німцями кораблів та допоміжних суден. Але, на жаль, це було не довго. Зрештою кримські татари хотіли входження півострова на федеративних засадах до України.

 Кубань: Українська Держава проводила політику зближення з Кубанською республікою, плануючи створити разом з нею федерацію. Серед кубанського козацтва цю політику підтримувала «чорноморська партія», нащадки українських запорожців, на чолі з головою Кубанського крайового уряду Лукою Бичем. Їм опиралася партія кубанських «лінійців», нащадків донських козаків, які виступали за союз з Доном та реставрацію імперської Росії. 28 травня кубанський уряд направив до Києва офіційну делегацію у складі Миколи Рябовола, Кузьми Безкровного та Григорія Омельченка для встановлення міждержавних відносин та допомоги проти більшовиків. Послів прийняв особисто гетьман Скоропадський. Окрім офіційних зустрічей, кубанські козаки провели таємні переговори з представниками українського міністерства закордонних справ про справу входження Кубані до Української Держави. Про суть переговорів дізналися донці, які натиснули на Кубанський крайовий уряд з вимогою припинити їх. У відповідь кубанська влада надіслала київській делегації заборону вести переговори про приєднання, наказавши зосередитися на питаннях озброєнь. В результаті переговорів Українська Держава почала з червня надсилати до Кубанської республіки щомісячні транспорти з рушницями, набоями і артилерійськими снарядами. Незважаючи на заборону, таємні контакти між кубанським козацтвом і українським урядом тривали.

 Польща: Згідно з Брест-Литовським миром суверенітет Української Держави поширювався на Холмщину та Підляшшя. На їхній території була утворена Холмська губернія. Входження цих земель до складу України спричинило протести місцевого польського населення. Оскільки Польща не мала незалежності, офіційні контакти між польською та українською сторонами відбувалися через Австро-Угорщину. Остання сподівалася на утворення Польської держави під

своїм протекторатом і діяла неприхильно до України. Через це український уряд покладався на Німеччину, що підтримувала Київ як реальну протизагуг російському та польському впливові у Східній Європі. Гетьманат ігнорував усі вимоги австрійців провести українсько-польський кордон по річці Буг, східніше від зафіксованої у Брест-Литовському договорі лінії. Після розпаду Австро-Угорщини, польське населення Холмської губернії організувало національне ополчення. 5 листопада гетьман П. Скоропадський звернувся до командування німецьких військ в Україні з проханням ввести на територію губернії українсько-німецькі підрозділи для охорони української адміністрації та населення. Німці погодилися, але повстання Директорії перекреслило усі плани. У грудні 1918 р. польські збройні частини новоутвореної Польської Республіки спільно з польським ополченням окупували Холмщину, Підляшшя та частину західної Волині. Українська адміністрація була інтернована до Калішського табору.

 Румунія: Уряд Української держави прагнув повернути від Румунії українську частину Бессарабії, а саме Хотинський, Акерманський та Ізмаїльський повіти, де більшість населення становили українці. До часу розв'язання територіальної проблеми Київ не встановлював дипломатичні відносини з Бухарестом на рівні послів. 11 травня гетьманський уряд розпочав «митну війну», заборонивши імпорту товарів до Румунії і Бессарабії. 25 червня була припинена діяльність румунських приватних скупників сировини та продовольства. Одночасно українська влада матеріально і культурно підтримувала українські організації в Бессарабії. Восени 1918 р., користуючись підтримкою Антанти, Румунія остаточно анексувала Бессарабію. Територіальне питання залишилося не вирішеним.

 Росія (більшовики): У ході переговорів з РРФСР досягнуто прелімінарної мирної угоди. Встановлена так звана «нейтральна зона», що розмежовувала сторони до встановлення державного кордону. Україна приєднала окремі території Мінської, Могилівської, Курської та Воронежської губерній. Велике значення мала боротьба з більшовицькою підривною агітацією і шпигунством.

 Росія (білий рух): Надання технічної і фінансової допомоги Білому руху на півдні Росії. Створення підлеглого гетьманові Особливого Корпусу із числа російських офіцерів-добровольців для боротьби з більшовизмом. Роботи зі створення Південних, Північних і Астраханської білих армій.

ДЕРЖАВНА ПЕЧАТКА УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Палац київського генерал-губернатора — офіційна резиденція гетьмана

Згідно з «Законом про тимчасовий устрій України», гетьман — голова держави і гарант «порядку». Відповідальний перед гетьманом уряд. Незалежна судова система. Місцеве земське і міське самоврядування. Повнота законодавчої влади визнавалася за представницьким органом влади — сеймом.

УРЯДИ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Уряд Української Держави — Рада Міністрів Української Держави.

(29 квітня — 30 квітня 1918 р.)

Микола Миколайович Сахно-Устимович — в.о. голови Ради Міністрів — уряд не сформований

АРМІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ ТА СЕРДЮЦЬКА ДИВІЗІЯ (1918)

Гетьман оглядає війська

**Рангові відзнаки української армії: 1) Армія Української Держави 1918 р.;
2) Армія Директорії 1919–1920; 3) Армія УНР 1920 р. (ескіз Миколи Битинського).
Музей УНР**

Роботи зі створення армії, штатна чисельність: 8 піхотних корпусів у складі 54 піхотних й 28 кавалерійських полків, 48 польових артилерійських полків, 33 важких артилерійських полків, 4 кінно-артилерійських полків:

- 1-й Волинський корпус
- 2-й Подільський корпус
- 3-й Херсонський корпус
- 4-й Київський корпус
- 5-й Чернігівський корпус
- 6-й Полтавський корпус
- 7-й Харківський корпус

8-й Катеринославський корпус

Особовий склад армії у мирний час нараховував 75 генералів, 14 930 старшин, 2 975 військових службовців, 291 120 підстаршин і козаків, 4,5 кавалерійських дивізій. Формування за територіальним принципом. Реальна чисельність збройних сил у листопаді — до 60 тисяч осіб.

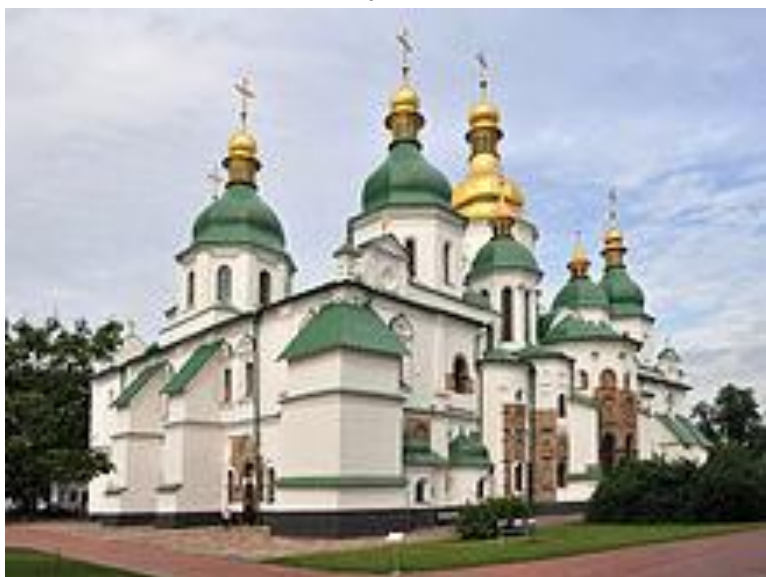
У липні 1918 р. була створена Сердюцька дивізія на зразок гвардійських полків Російської імперії. До підрозділу було набрано добровольців і призовників 1899 р. народження, переважно з козаків Лівобережжя. У жовтні дивізія нараховувала близько 5 тисяч бійців. Ними командував полковник Віктор Клименко. Дивізія була найбоездатнішою військовою частиною Української Держави і захищала гетьманат під час повстання Директорії. Після бою під Мотовилівкою та неуспішної оборони Києва, частина сердюків перейшли на бік повстанців, влившись до лав Січових Стрільців.

АВІАЦІЯ

Горшков Георгій Георгійович — командувач військовою авіацією.

Баранов В'ячеслав Григорович — інспектор військової авіації.

РЕЛІГІЯ

Православ'я було офіційною релігією Української Держави

Згідно з «Законами про тимчасовий державний устрій України» провідне положення країні займала християнська православна віра. Одночасно з цим, громадяни України, які належали до інших конфесій, мали право на сповідання своєї релігії та обрядів.

У Центральній та Східній Україні панівною була Російська Православна Церква. Проте на території Західної України існували тертя між православними, греко-католиками, римо-католиками та юдеями. У конфліктах Міністерство віросповідань Української Держави і Рада Міністрів морально і матеріально підтримували православне духовенство.

Так, 25 червня уряд виділив 3 млн карбованців на допомогу священикам, що переселялися на приєднані до Української Держави Волинь, Холмщину, Гродненщину, Поділля і Полісся. 2 липня було виділено 120 тисяч карбованців на утримання православного духовенства на землях Холмщини, Підляшшя та Полісся.

ДЖЕРЕЛА:

Андрусишин Б. І. У пошуках соціальної рівноваги: Нарис історії робітничої політики українських урядів революції та визвольних змагань 1917–1920 рр. — К., 1995.; Білодід О. Павло Скоропадський і Україна / О. Білодід, В. Панченко. — Київ: Бібліотека українця, 1997. — 88 с.; Боечко В., Ганжа О., Захарчук Б. Кордони України: історична ретроспектива та сучасний стан. — К., 1994.; Булгаков Ю. В. Відносини Гетьманату з центральними державами: новітні підходи та інтерпретації // Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв: науковий журнал / Державна академія керівних кадрів культури і мистецтв. — Київ, 2009. — № 4. — С. 118–122.; Гавриленко О. А., Логвиненко І. А. Гетьманський переворот 29 квітня 1918 р.: причини та наслідки // Актуальні проблеми юридичної науки у дослідженнях вчених: науково-практичний збірник. — К., 2000. — № 3. — С. 2–10.; Гай-Нижник П. П. Міністерство праці Української Держави і робітниче законодавство Гетьманату 1918 р. у світлі невідомих документів // Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства. — Т. XVIII. — К.: Поліграфічний центр «Фоліант», 2007. — С. 325–350.; Гай-Нижник П. Торгівельна - промислова політика уряду Української Держави Гетьмана Павла Скоропадського 1918 р. // Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів. — Т. 2. — К.: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, 1997. — С. 353–396.; Гай-Нижник П. П. Фінансова політика уряду Української Держави Гетьмана П. Скоропадського (29 квітня — 14 грудня 1918 р.). — К., 2004. — 430 с.; Гетьманат Павла Скоропадського: історія, постаті, контрверсії: Всеукраїнська наукова конференція, 19–20 травня 2008 р. / Український інститут національної пам'яті; Інститут історії України НАНУ; [відп. ред. В. Ф. Верстюк]. — Київ: Видавництво ім. Олени Теліги, 2008. — 320 с.; Гриценко А. П. Політичні сили в боротьбі за владу в Україні (грудень 1917 — поч. 1919 р.) -К., 1993.; Дацків І. Б. Здобутки дипломатії гетьманату Павла Скоропадського // Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства / Науково-дослідний інститут українознавства. — Київ, 2009. — Т. 23. — С. 349–367.; Держалюк М. С. Міжнародне становище України та її визвольна боротьба у 1917–1922 рр. -К., 1998.; Іванис В. Симон Петлюра — президент України. -К., 1993.

УКРАЇНЬСЬКА ДІАСПОРА

УКРАЇНЬСКА ДІАСПОРА — збірне визначення української національної спільноти поза межами українських земель (етнічної української території), яка відчуває духовний зв'язок з Україною.

Станом на 2004 р. за межами України мешкає від 13 до 15 млн. українців та їх нащадків, тобто близько чверті народу. Відповідно до статті 12 Конституції України (254к/96-ВР) держава дбає про задоволення національно-культурних і мовних потреб закордонних українців.

Поняття «діаспора» (грец. Διασπορά «розпорошення», «розтікання») виникло у євреїв, яких, розпорошених по світу та існуючих поза своєю первісною батьківщиною, здавна сукупно так іменували.

Під українською діаспорою розуміють усіх українців поза політичними кордонами України, які відчувають духовний зв'язок з Україною.

Проте існує інший погляд на значення терміну «українська діаспора», який відповідає буквальному перекладу слова «діаспора». Всі українці, що постійно мешкають за межами державного кордону України - закордонні українці (зарубіжні українці), і лише ті з них, що постійно мешкають за межами української етнічної території (за станом на початок ХХ ст.), є українською діаспорою. Певна частина закордонних українців була і є сьогодні корінними мешканцями прилеглих до України територій низки сусідніх з Україною країн (Румунії, Молдови, Словаччини, Польщі, Білорусії, Російської Федерації). Називати їх «діаспорою» не коректно з історичного й географічного поглядів. Адже їхні предки жили і живуть сьогодні на території України в її колишніх чи сучасних етнічних межах (етнографічних кордонах). Раніше, коли не було державного кордону України, і вона існувала лише в етнічних межах, розрізняти «українську діаспору» та «закордонних українців» не було ні потреби, ні можливості.

Причини утворення діаспорних груп народів

Міграційні, етнічні та демографічні процеси не раз кардинально змінювали біосоціальну будову українських теренів і всієї земної кулі. Спрямованість та інтенсивність цих процесів залежала від багатьох природних та соціальних чинників. Міграційні рухи, наприклад, визначалися змінами кліматичних умов, вичерпанням чи віднайденням нових природних ресурсів, прирученням коня, відкриттям колеса, геополітичними змінами, економічними кризами, воєнними подіями, дискримінаційною внутрішньою політикою тощо.

Міграційні рухи людності між територією України (в сучасних межах) та рештою світу почалися сотні тисяч років тому — ще в часи заселення її первісними людьми, коли певні групи людей ще й не були сформовані як етнічні спільноти. Прагнення захищати власні території та власні традиції також прослідковується з давніх часів, хоча й мало різну форму й різні вияви. Потрапляючи в іншоетнічне оточення територіальні групи певного етносу не поспішали перейняти чужі етнічні риси (хоча, звісно, було по-різному, в залежності від конкретних суспільно-історичних обставин). Важливою умовою виживання етнічної групи в іншоетнічному оточенні були активні контакти у середині групи (шлюбні, культурні, виробничі тощо). При розпорошеному (дисперсному) проживанні підтримувати етнічну однаковість групи (за відсутності сучасних засобів зв'язку) надто складно. Дисперсно розселені частини мігрантів швидко зливалися з етнічним оточенням. Тому етнічні гетто та етнічні анклавні були тривалий час основою діаспорних частин багатьох народів, у тому числі й українського.

Українські землі у давніх переселеннях

Сліди найдавніших міграцій ми тепер не бачимо у певних етнічних рисах (мові, культурі, світогляді тощо). Сьогодні ми їх можемо помітити у змінах генетичних ознак давніх людей і людей історичного часу (що виявляються за рештками кістяків), в їх антропологічних рисах, в міграціях технологій та культури, і, певною мірою, у територіальному розподілі генеалогічних ліній сучасного людства.

На початку V ст. слов'янський етнічний масив охоплював близько половини сучасної території України. Східна частина країни була етнічно неоднорідною, заселена вкрай нерівномірно. Наприкінці IV ст. гунни знищили майже всі грецькі колонії, розташовані на півдні України, відбулась еміграція більшої частини готів. Чимало з етнічних спільнот, що з'являлися на півдні, були тимчасовими мешканцями України. Вони або емігрували, або зазнали етнічного перетворення (трансформації).

Міграційний обмін українських земель з рештою світу періоду V–XIII ст. призвів до збільшення кількості етнічних спільнот, представлених у сучасній Україні, та започаткував формування величезного етнодемографічного ресурсу для майбутньої імміграції чужинців. Імміграція хозар до Криму в другій половині VII–IX ст., євреїв (тоді — жидів) на початку IX ст. (і, можливо, пізніше), татаро-монголів у XIII ст. була важливим чинником початку етнічного творення 3 нових етнічних спільнот — караїмів, кримчаків та кримських татар. Частина

України (Кримський півострів) для них є історичною батьківщиною, а Україна — головною країною проживання.

Міграція людності з території сучасної України на південь, захід, північ була першопричиною формування низки нових слов'яномовних етнічних спільнот (болгар, македонців, сербів, хорватів, чорногорців, босняків, словенців, словаків, чехів, білорусів, росіян), які пізніше іммігрували й тепер представлені в Україні, а також вплинула різною мірою на формування та етнічний розвиток, відповідно й на сучасну етнічність румунів, молдаван, угорців, литовців та багатьох інших народів, представлених тепер і в Україні.

Потужна, етнічно строката «транзитна» міграція через Україну вплинула на ґенезу та розвиток багатьох європейських народів, які пізніше мігрували в Україну. Насамперед це стосується гагаузів, болгар, угорців. До вже наявних у Криму греків у X-XI ст. додалися вірмени. Ті вірмени, що у XIII ст. почали селитися на заході України, пізніше частково асимілювалися, частково емігрували. Малочисельні групи угорців, румунів, європейських германомовних євреїв та, можливо, німців почали з'являтися в Україні ймовірно у період XI-XIII ст. Зазначимо, що сучасні етнічні сліди імміграції V–XIII ст. знаходимо лише на етнічній периферії українців — у Криму та переважно у прикордонних районах Закарпаття й Північної Буковини. Виняток становлять залишки євреїв у західноукраїнських містах. А приазовські греки переселилися з Криму порівняно недавно.

Бачванські руснаки — найдавніша українська діаспора

Найдавнішою, або найпершою, українською діаспорою є малознані в Україні бачванські руснаки, або русини-українці Бачки та Срему. Їх 20-тисячна громада нині живе головним чином у Бачці, Сримі (Сремі) й Славонії — регіонах сучасних Сербії та Хорватії. Це нащадки переселенців із північно-східної Пряшівщини і Закарпаття, які в середині XVIII ст., гнані злиднями та безземеллям, переселилися на Балкани.

Вже на початку XVIII ст. жила нечисленна політична еміграція в Османській імперії і на Заході після поразки під Полтавою (1709).

На початку другої половини XVIII ст. постали українські хліборобські колонії у тодішній Угорщині (кілька тисяч закарпатських українців оселилося у Бачці та Сремі, у сучасній Сербії).

Після зруйнування Запорізької Січі частина козаків перейшла до Добруджі (в межах Османської імперії). Але значно більше селян переселялося на Надволжя й Урал, де вони створили великі українські острови серед російської більшості.

Згодом невеликі українські колонії постали у європейських столицях: Відні, Будапешті, а також у Римі.

У 1880 р., українська діаспора налічувала близько 1,2 млн осіб:

0,7 млн українців в європейській Росії; 0,2 млн українців в Австро-Угорщині; 0,1 млн українців в азійській Росії; 0,1 млн українців в Америці.

Це становило 4,6 % всіх українців у світі. Себто, всіх українців у 1880 р. було близько 24 млн чоловік, у тому числі на українських етнічних землях проживало 22,8 млн чоловік.

На останню чверть XIX ст. припадає початок масової еміграції українців:

З Австро-Угорщини до Америки; з Російської імперії — за Урал, до Азії.

Причиною еміграції було аграрне перенаселення. Законодавство не робило перешкод виїздові.

Другорядне значення мала еміграція близько 10 000 українських селян з Галичини до Боснії (кінець XIX ст.), яку стимулювала австрійська влада після окупації Боснії.

Близько 15 000 українських селян з Галичини та Буковини переїхало до Росії під впливом російської агітації (майже всі вони повернулися).

До Америки емігрували також частково українські селяни з Російської імперії — з Холмщини й Підляшшя (та майже масово євреї з усіх українських земель).

Частина емігрантів поверталася на рідні землі (рееміграція); наприклад, із 393 000 українців, які емігрували до 1909 р. до США, повернулося 70 000; з 2 млн емігрантів до Азії — близько 0,5 млн повернулось. Початок еміграції за океан датується 1877 р. Вона була скерована до США, переважно на заробітки у промисловості й на будовах. З 1890-х рр. почалася еміграція українських селян до Канади, Бразилії (штат Парана) й Аргентини (провінція Місьйонес). Разом до Першої світової війни емігрувало до Америки близько 500 000 українців, поділено так:

До США — близько 350 000 українців; до Канади — близько 100 000 українців; до Бразилії й Аргентини — близько 50 000 українців. У 1914 р., українська діаспора за океаном приблизно становила 700–750 тисяч людей, поділено так:

в США — 500 000–550 000 українців; в Канаді — понад 100 000 українців; в Бразилії — близько 50 000 українців; в Аргентині — 15 000–20 000 українців.

Культурно-суспільне життя

Від самого початку емігранти намагалися гуртуватися при Греко-католицькій церкві, унаслідок чого було створено греко-католицькі єпископати у США й Канаді. Потреба згуртування серед заокеанської еміграції, як і приклади організованості чужомовного оточення, стимулювали українців до створення цілої мережі власних релігійних, братсько-допомогових, освітніх, господарських і громадянсько-політичних організацій у нових країнах поселення.

Так постали окремі національні спільноти української діаспори, які підтримували зв'язки з рідними землями та культурними центрами на батьківщині: звідти приходили книги, преса, приїздили священники, культурні діячі для праці серед поселенців, — і також ширилися нові ідеї й рухи, що виникали в Україні. Емігранти за океаном під впливом рідних земель пройшли пришвидшений процес національного самоусвідомлення, а дечим навіть перевищили людей того ж самого становища, які залишилися вдома. Слід згадати, що в українському суспільно-політичному житті назагал майже не брали участі емігранти з Закарпаття й Лемківщини — ці творили свої організації і навіть мали окрему церковну (греко-католицьку) організацію.

Політична ідеологія свідомішої частини української діаспори була орієнтована на національне визволення і державну самостійність України. Щодо цього українська діаспора в США й Канаді особливо активізувалася під час Першої світової війни й українських визвольних змагань. Виняткову роль відіграла закарпатська еміграція в США, яка своїми заходами вирішально вплинула на приєднання у 1919 р. Закарпаття до Чехословацької республіки. Крім політичної і фінансової допомоги, репрезентативні організації українців Канади й США вислали своїх представників до Європи з метою сприяння українським позиціям на Міровій конференції.

Українська діаспора у Російській Імперії (зокрема в Азії), що була майже винятково хліборобська, мала цілком інший характер, ніж в Америці. Після 1860 р., вона була далі скерована на Надволжя і на Урал, але в останній чверті 19 ст., коли вільної для поселення землі в європейській Росії вже не було, скерувалася за Урал, спершу на Західному Сибірі і сусідню частину Туркестану, згодом і на Далекий Схід, на так званий Зелений Клин. За переписом населення 1897 р. у Російській Імперії жило у діаспорі 1 560 000 українців, поділено так:

В європейській частині 1 232 000 українців:

на Надволжі і сусідньому Уралі: 392 000 українців; на неукраїнській частині Курщини і Вороніжчини: 232 000 українців;

понад 150 000 українців в розпорошенні в Бесарабії, головню в північній частині; в азійській частині 311 000 українців;

На Закавказзі 117 000 українців.

У наступні роки українська еміграція до Азії постійно зростала (разом близько 1,5 млн українців), так що число українців в Азії збільшилося станом на 1914 р. майже до 2 млн (у всій Російській Імперії в діаспорі — до 3,4 млн українців). Тоді вже поволі почалася асиміляція української діаспори з російським оточенням, на що впливала низька національна свідомість українців — і де в чому спільність з росіянами, зокрема у релігії. Важливою обставиною, що сприяла поступливості українців щодо російщення була політична, культурна, мовна, соціальна дискримінація українців Російської імперії, де офіційно на урядовому рівні і в широких колах суспільства, українців не визнавали за окремий повноправний народ, українську мову не визнавали за окремішню самодостатню мову тощо. Український національний рух навіть в його культурницькому прояві вважався сепаратистським, або потенційно таким, що загрожує цілісності «єдиної і неделімої» імперії.

Бувши винятково еміграцією, українські поселенці на сході, хоч численніші від українських поселенців з Австро-Угорщини за океаном, не створювали власного організованого життя на новій території — і не мали подібних зразків серед свого нового оточення. Зв'язки України з цими поселенцями були обмежені (висилка преси, книг, випадкові відвідини) — власних організацій там і не було. Щойно революція 1917 р. сприяла самоорганізації українського населення, ідейно пов'язаної з національно-політичним відродженням України.

Поразка у визвольних змаганнях та Перша світова війна викликали першу масову українську політичну еміграцію, яка зміцнила існуючу українську діаспору свіжими кадрами діячів з політичних, наукових, господарсько-професійних і культурних профілів. Дотогочасна, здебільшого заробітчанська еміграція одержала громадянський й інтелектуальний провід у всіх країнах української діаспори, включно з утворенням нового осередку в Маньчжурії. Проте головним скупченнями нової еміграції були середня й західна Європа, де вона осіла численно й очолила організацію життя українську діаспору, — а інколи й брала участь у житті українців на тих землях, які опинилися в тих чи тих країнах внаслідок мирних договорів (зокрема на Закарпатті). Так постали нові центри української діаспори, а наявні зміцнилися: у Чехословаччині, Німеччині, Польщі, Франції, Бельгії, Австрії, Румунії, Югославії, при тому найдинамічнішим було українське

скупчення в Чехословаччині (Прага стала поряд Харкова, Києва і Львова одним з центрів української культури, а навіть політичного життя).

Поміж українськими осередками української діаспори нав'язалася тісна співпраця, утворено ряд спільних установ і плановано спільні заходи. Зокрема політичні організації та рухи (уенерівці, гетьманці, соціалісти, націоналісти) утримували між собою тісний контакт — і виступали спільно, не зважаючи на політичні кордони. Вони так само поширювали свої кордони на українську діаспору за океаном. Деякі організації, наприклад, студентська централія ЦЕСУС, жіночий світовий союз, об'єднували також організоване студентство чи жіноцтво й українських земель поза УРСР. Високі школи (УВУ та Господарська Академія) стали спільними організаціями для української діаспори, а почасти й для українських земель.

Єдиною спробою надпартійного громадянського об'єднання — це Головна Еміграційна Рада з центром у Франції, що об'єднувала, однак, тільки організації, прихильні до екзильного уряду УНР. Лише в окремих країнах діяли загально-громадянські централі (комітети, ради), — і то не особливо сильні. У 1920-х роках українська діаспора почасти підтримувала зв'язки з підрадянськими землями, але з початку 1930-х рр., через політику русифікації і розгром українського суспільного життя і культури, усе припинилося — виняток становили кілька «сов'єтофільських» груп у Канаді й США. Натомість канадська й американська українська діаспора постійно була у зв'язку з Галичиною й Закарпаттям, даючи чималу матеріальну допомогу (зокрема культурному життю) на рідних землях.

Кількість політичної еміграції зменшилася в середині 1920-х років через повернення частини емігрантів (зокрема з Галичини) на рідні землі, еміграцію за океан (особливо до Канади) і переїзд деяких в УРСР. Це, а також зменшення припливу студентів на студії і важкі економічні відносини зменшили значення політичної еміграції, зокрема культурної.

По перерві під час війни, з 1920–1921 рр. відновилася заробітчанська еміграція з західних українських земель за океан і постала нова еміграція у Франції. Кількісно вона була значно менша, ніж до війни, зокрема до США і Бразилії, які обмежили імміграцію; натомість збільшилася до Аргентини, Франції, Парагваю та Уругваю, у малій кількості до Бельгії. Економічна криза припинила майже цілком

еміграцію у 1931–1934 рр., пізніше вона відновилася, але у менших масштабах. Найбільш емігрувало за 1920–1939 рр. (числа приблизні):

до Канади — понад 70 000 українців; до Аргентини — 50 000 українців; до Франції — 35 000 українців; до США — 15 000 українців; до Бразилії — 10 000 українців; по кілька тисяч до Парагваю й Уругваю.

Разом уся українська діаспора становила, за винятком СРСР, 1,7—1,8 млн, обраховувалася такими (здебільшого приблизними) числами:

в Америці: в США: 700–800 тисяч українців; в Канаді: 250 тисяч українців; в Аргентині: 100–120 тисяч українців; в Бразилії: 80 тисяч українців;

у Західні і Центральні Європі: в Румунії (головно в розпорошенні в Бессарабії): 350 тисяч українців; в Польщі: 100 тисяч українців; в Франції: 40 тисяч українців; в Югославії: 40 тисяч українців; в Чехословаччині: 35 тисяч українців;

в інших країнах західної і центральної Європи: 15—20 тисяч українців.

Чисельнішою була українська діаспора на сході від України на території СРСР. До 1925 р. вона не збільшувалася шляхом імміграції з України, згодом — приблизно до 1932 р.— незначно. Її кількість і розміщення відносно докладно подає радянський перепис 1926 р. За ним в СРСР жило поза межами українських земель 3 450 000 українців:

в Європі: 1 310 000 українців - 242 000 українців в сусідстві з українською етнічною територією; 771 000 українців на Надволжі й Уралі.

в Азії: 2 138 000 українців - 861 000 українців у Казахстані; 830 000 українців на Сибірі; 315 000 українців на Далекому Сході; 64 000 українців у Киргизькій РСР; 33 000 українців в середньоазійських республік; 35 000 українців на Закавказзі.

В Азії, більшість українців становила переважне число населення у двох великих районах: в Середньо-Азійському краї і на Зеленому Клині. З 1-го січня 1933 р. кількість української діаспори в СРСР можна було визначити на 4,5 млн людей (числа більші, ніж офіційні), тоді ж в Америці жило 1,1-1,2 млн українців, в Європі поза СРСР — 0,6 млн українців, разом з Бессарабією, яка у 1940-му р. відійшла до СРСР.

За переписом 1926 р. близько чверті українців, розпорошених в СРСР, мали б користуватися російською мовою як своєю рідною; до цих чисел можна ставитися з деяким застереженням: 97 % українців у діаспорі були селяни і жили, назагал, у великих суцільних скупченнях.

Проте русифікація прогресувала, на що вплинув брак будь-яких українських організацій, слабкий контакт з Україною. Лише у добу українізації на північних Слобожанщині, Кубані й Далекому Сходу діяло певне число українських шкіл, виходило кілька газет, відбувалися гастролі українських театрів тощо. Під час колективізації, — а згодом і голоду — зріс приплив українців, що шукали захисту, до Азії. Чимало їх приїхало за війни у наслідок евакуації — головне до промислових районів; іншу категорію переселенців становили засланці до концентраційних таборів і розкуркулені, переселені у Сибір.

Українська діаспора (1931 р)

Країна	Чисельність (тисяч)
Радянські республіки	9 020
Польща	6 876
Румунія	1 200
США	750
Чехословаччина	650
Канада	400
Решта держав	368,5
Всього	19 264,5

В самій УРСР на цей час проживало 25 300 278 українців.

Українська діаспора значно поширилася й кількісно збільшилася після 1945 р. у демократичних країнах. Одразу по війні друга хвиля політичної еміграції (понад 250 000 українців) опинилася у Німеччині й Австрії, а у кінці 1940-х рр. — на початку 1950-х рр. розселилася на різних континентах і країнах. Так постали нові українській громади в Австралії, у Тунісі (Бен Метір), Венесуелі — і зміцнилися наявні поселення у США, Канаді, Бразилії, Аргентині й Парагваї. У Європі залишилося близько 50 000 українців, що створили нову сильну українську громаду в Великобританії та зміцнили міжвоєнні громади у Франції, Бельгії, і Нідерландах.

З розселенням української еміграції з Німеччини й Австрії по той бік океану поживалося організоване життя української діаспори у Америці й у Західній Європі. У 1948 р. постав Координаційний Осередок Українських Громадських Організацій в Європі; паралельно діяла Панамериканська Українська Конференція, що об'єднувала

громад централі Північної і Південної Америки. Після довшої підготовки у листопаді 1967 р. на з'їзді у Нью-Йорку створено Світовий Конгрес Вільних Українців (СКВУ), який об'єднував всі крайові та міжкrajові українські централі. Хоч Секретаріат СКВУ був лише координаційною установою і бракувало йому як і фінансової бази, так і виконавчого апарату, проте його моральний авторитет як представника української діаспори був незаперечний — і був визнаний колами руху опору в Україні. Разом з цим постав ряд інших організацій: молодіжних, жіночих, кооперативних, освітніх та інші. Вони оформили свої централі в масштабі всієї української діаспори, що й сприяло координації дій та спрямуванню громадського життя всіх українців поза комуністичною сферою впливу. Проте політичні умови не сприяли налагодженню співпраці з організованим життям українських меншостей у Східній Європі. У західному світі між окремими країнами української діаспори існували культурні співпраця й обмін, не зважаючи на чималі віддалі й кошти. Такий обмін відбувався головню між Західною Європою й Північною Америкою.

Наукові установи гуртували українських науковців: НТШ, УВАН, УВУ, УКУ, Гарвардський і Канадський інститути українських студій. Бракувало українській діаспорі лише відповідних педагогічних центрів, видавництв, спільної пресової трибуни й пресового бюро. Найсильнішою ланкою в українській діаспорі була Церква — і організоване релігійне життя. Заходи щодо організації єдиного ієрархічного проводу мали лише частковий успіх: українській православній церкві (і то не всі) перебували лише в молитовному зв'язку; тільки Українська Православна Церква (УПЦ) в США і Українська Автокефальна Православна Церква (УАПЦ) в Європі, Південній Америці та Австралії дійшли до єдності на початку 1970-х рр. А зусилля Української Католицької Церкви оформити спільне синодальне управління і патріархальний устрій натрапляли довгий час на труднощі: щойно 1980-го р. синоди української католицької ієрархії почали визнаватися Ватиканом. Українські євангелісти-баптисти також оформили центральний орган: Всеукраїнське Євангельсько-баптистське Об'єднання.

Поряд з інституційним оформленням в українській діаспорі відбулася ідеологічна кристалізація, шукання концепцій взаємин між українською діаспорою й Україною: як і щодо власного обличчя в цілій українській спільноті за кордоном. Загально переважає погляд, що українська діаспора повинна б бути у моральній, національній і культурній єдності з Україною. Стало виразно, що головна мета

політичної еміграції, — це антирадянське і антиросійське (у антиімперіалістичному розумінні) ставлення до СРСР. Усі спроби радянських органів нейтралізувати таке ставлення не увінчувалися успіхом.

Покоління, народжене в нових країнах поселення, почало вважати ці окремі країни за свою батьківщину: воно, з інтегроване у державне життя, бажало зберегти етнічні спільноти — але як вислів окремої культурної спадщини. Унаслідок природного процесу інтеграції у нове середовище та поступового віддалення від України, — а подекуди й ізольованості, — створюються окремі види спільнот і культурних станів: югославських, канадських, бразильських, що й помітне навіть у їхніх українських емігрантських говірках.

Ступінь етнічної свідомості та плекання культурної самобутності виражається у різних варіантах: від свідомості свого походження і готовності сприяти існуванню української діаспори — до намагань будувати кращу Україну закордоном. З метою посилення української самосвідомості та відбудовування української субстанції, українські установи та українська преса намагалися перевиховувати українську діаспору шкільництвом, організаціями молоді, літературою тощо.

У Східній Європі українська діаспора поділена так:

у Польщі: 200–300 тисяч українців; у Чехії та Словаччині: 120–150 тисяч українців; у Румунії: 100–150 тисяч українців; у Сербії, Хорватії: 45–50 тисяч українців.

У всіх цих державах українці мали статус національних меншостей, культурно-суспільні організації (єдині і напівурядові), шкільництво, пресу й видавництва. Ці права були в кожній з цих країн різні — найширші в Югославії. З 37 168 українців Югославії за роки другої світової війни більшість або загинула, або втекла. Із 12 тис. українців Боснії залишилося тільки 7,8 тис.

Найчисленнішою була українська діаспора в Польщі, що складалася з українців:

які залишилися на західних окраїнах України: їх на підставі радянсько-польського договору приєднано до Польщі — вони не переїхали в УРСР та їх не було вивезено (їх кількість невелика, в основному на Підляшші));

яких поляки переселили на західні й північні землі Польщі, котрі до 1945 р. належали Німеччині.

Українці в Чехословаччині жили на Пряшівщині (на своїй етнічній території) — і користувалися досить широкими правами; також вони жили і у Чехії на понімечених землях. Українці у Румунії

жили як на окраїнах української етнічної території (Буковина, Мармарощина), так і в розпорошенні. Українці в Югославії жили головно у Бачці, Сремі і Боснії: церковну організацію українці мали лише в Югославії (Крижевецька єпархія) і на Пряшівщині. Тут існували найвигідніші видавничі та культурні можливості.

Українська діаспора в СРСР

У найгіршому становищі з усіх перебувала українська діаспора у СРСР. Хоч кількісно вона перевищувала решту української діаспори у світі, проте користувалася всіма гарантованими правами й інституційними засобами національного життя в межах іншої країни. Складались діаспори з більш ніж 6 млн українців, розпорошених по всіх республіках СРСР, що дуже нагадує дореволюційні, царські часи. Якщо до 1930-х рр. існувала ще українська преса й шкільництво на суміжних українських етнографічних землях поза УРСР і на Далекому Сході, то з середини 1930-х років усе було ліквідовано.

Навіть для значної частини українців, що жили в Москві й Ленінграді та налічували кількості тисяч, не було жодних українських клубів, театрів, шкіл, радіомовлення. Преса й книги доходили з України в обмеженій кількості, у кіосках їх не було (поза Україною була тільки єдина українська книгарня у Москві). За радянськими соціологічними дослідженнями в Сибіру 27 % українців ще читали українську пресу, передплачену з України, але недовго. Інколи заїжджали з України мистецькі ансамблі, — і часом в програми місцевих самодіяльних гуртків потрапляв український репертуар. Усе це відбувалося скоріше для популяризації «багатонаціональної радянської культури» і творення «радянського народу» — для прикриття посиленої русифікації. Українською мовою в Сибіру користувався нижчий відсоток населення, ніж серед українців-поселенців у Канаді чи Бразилії. У 1970-х рр., як виявили радянській опити, 38 % українського населення розмовляло українською мовою. Але зберігалось ще різні етнографічні побутові ознаки життя українців: житлова культура, одяг, народні страви. У 1970-х рр. між сибірськими українцями було 82 % змішаних подружжів, здебільшого російсько-українські, хоч у багатьох випадках діти залишалися українцями. Брак національного культурного життя, як і змішані подружжя, призводили до поступової асиміляції, якій сприяла й урядова політика русифікації.

У західному світі, тільки у Канаді подають урядові переписи населення докладне число осіб українського походження. У СРСР переписи подають, правда, число українців за національністю і мовою, але (зокрема переписи 1959 і 1970 рр.) не вірно (особливо українська

діаспора в Європі на кордоні з Україною). У 1970 р., українська діаспора була поділена ось так:

В СРСР: офіційно 5,1 млн українців поділено на - в Європі: 2,8 млн, в Азії: 2,3 млн.

У Східні Європі (поза СРСР): 465–650 тисяч українців поділено на - Чехословаччина: 120–150 тисяч українців; Польща: 200–300 тисяч українців; Румунія: 100–150 тисяч українців; Югославія: 45-50 тисяч українців.

У Середній і Західній Європі: 88-107 тисяч українців поділено на - Австрія: 4-5 тисяч українців; Німеччина: 20-25 тисяч українців; Франція: 30-35 тисяч українців; Бельгія: 3-5 тисяч українців; Великобританія: 30-35 тисяч українців.

В Америці й Австралії: 2181 — 2 451 тисяч українців поділено на - США: 1250 — 1500 тисяч українців; Канада: 581 тисяч українців; Бразилія: 120 тисяч українців; Аргентина: 180–200 тисяч українців; Парагвай: 10 тисяч українців; Уругвай: 8 тисяч українців; Інші: 2 тисяч українців

Австралія і Нова Зеландія: 30 тисяч українців.

В той час, приблизна кількість осіб українського походження в діаспорі в СРСР може бути на 10-12 млн (у тому числі в Азії — 7-9 млн); звичайно, це є максимальне число і більшість їх цілком зрусифікована.

З незалежністю України, українці переселяються, зокрема у Португалію, Іспанію, Чехію, Італію. через непевний економічний стан в Україні.

Таким чином, станом на 2010 р. за межами України мешкало до 10 млн українців.

Українська діаспора

Країна	Чисельність	Місця компактного проживання
Росія	1928 тис.(2010)	Москва (154 тис.), Московська область (120 тис.), Ханті-Мансійський АО (91 тис.), Краснодарський край (84 тис.), Ростовська область (78 тис.), Башкортостан (40 тис.), Приморський край (50 тис.) - по Росії дані слабкі.
Канада	1209 тис.(2006)	Провінції Онтаріо (336 тис.), Альберта (332 тис.), Британська Колумбія (198 тис.), Манітоба (167 тис.), Саскачеван (129 тис.), Квебек (32 тис.)
США	930	Штати Пенсильванія (115 тис.), Нью-

	тис.(2016)	Йорк (131 тис.), Каліфорнія (98 тис.), Нью-Джерсі (70 тис.), Іллінойс (50 тис.), Огайо (49 тис.), Мічиган (42 тис.)
Бразилія	~ 500 тис.(2009)	Штат Парана (400 тис., у тому числі Прудентополіс 38 тис. (75%), Куритіба 33 тис., Уніао-да-Віторія 26 тис.)
Молдова	282 тис.(2004)	Кишинів (59,0 тис.), Бельці (30,3 тис.), Бричанський (19,9 тис.), Окницький (17,4 тис.), Єдинецький (16,1 тис.) Ришканський (15,6 тис.) райони.
Казахстан	333 тис.(2010)	Костанайська (84,8 тис.), Карагандинська (50,0 тис.), Павлодарська (40,1 тис.), Акмолинська (38,4 тис.), Північно-Казахстанська (29,8 тис.) області.
Аргентина	~ 300 тис.	Провіції: Буенос-Айрес (100 тис.), Місьйонес (55 тис.), Чако (30 тис.)
Придністров'я	160 тис.(2004)	Тирасполь (52,5 тис.), Рибницький (37,6 тис., 45,4%), Слободзейський (20,8 тис.) райони, м.Бендери (18,7 тис.), Кам'янський район (11,6 тис., 42,6%)
Білорусь	159 тис.(2009)	Берестейська (40,0 тис.), Гомельська (30,9 тис.) області, Мінськ (27,4 тис.)
Чехія	54 тис.(2011)	Прага, Брно
Румунія	51 тис.(2011)	Повіти Марамуреш (31,2 тис.), Тіміш (6,0 тис.), Сучава (5,7 тис.), Караш-Северін(2,6 тис.) — 2011 р. Комуни Руська Поляна 9,7 тис. (97%), Кривий ,7 тис. (98%), Рускова 4,6 тис. (94%), Вишня Рівня 3,7 тис. (96%), Балківці 2,4 тис. (70%), Ремета2,2 тис. (89%) — 2002 р.
Португалія	48 тис.(2011)	Округи Лісабон (13,0 тис.), Фару (9,2 тис.), Лейрія (5,0 тис.) - насправді в Португалії значно більше!
Латвія	46 тис.(2011)	Рига (22,7 тис.), Лієпая (3,6 тис.), Даугавпілс (1,8 тис.), Вентспілс (1,7 тис.)
Польща	38 — 51 — 62 тис.(2011)	Воеводства Вармінсько-Мазурське (13,4 тис.), Мазовецьке (6,6 тис.), Західнопоморське (5,0 тис.), Поморське

		(4,2 тис.), Підкарпатське(4,1 тис.), Нижньосілезьке (3,7 тис.)
Франція	~ 35 тис.	Іль-де-Франс
Естонія	23 тис.(2011)	Гар'юмаа (14 тис. , в тому числі Таллінн 2 тис.), Іда-Вірумаа (3 тис.) тис.
Киргизстан	22 тис.(2009)	Чуйська область (10,9 тис.), Бішкек (8,0 тис.)
Азербайджан	22 тис.(2009)	Баку (21,0 тис.)
Німеччина	~ 20 — 40 тис.	Баварія,Баден-Вюртемберг, Гессен, Північний Рейн-Вестфалія, Нижня Саксонія.
Литва	16 тис.(2011)	Вільнюс (7,2 тис.), Клайпеда (4,7 тис.), Каунас (1,9 тис.)
Австралія	~ 14 — 34 тис.	Мельбурн, Сідней
Великобританія	~ 12 — 30 тис.	Лондон, Манчестер, Ноттінгем
Туркменістан	~ 10 тис.(2010)	Ашгабат
Словаччина	7 — 41 тис.(2011)	Краї Пряшівський (6,8 — 27,9 тис.), Кошицький (2,0 — 4,0 тис.) (2001)
Грузія	7 — 9 тис.(2002)	Грузія: Тбілісі (3,3 тис.), Батумі (0,8 тис.), Руставі (0,4 тис.). Абхазія: Сухумі (0,7 тис.), Гагра (0,6 тис.)
Австрія	~ 6 тис.	Відень
Сербія	5 — 19 тис. (2011)	Воєводина (4 — 18 тис.)
Парагвай	5-8 тис.	Колонії Фрам, Сандова, Нова Волинь, Богданівка, Тарасівка.
Бельгія	~ 5 тис.	Середня і Східна Бельгія.
Боснія та Герцеговина	4 тис. (1991)	Муніципалітети Прнявор (1,3 тис.), Предор (0,8 тис.), Баня-Лука (0,6 тис.)
Угорщина	~ 3 тис.	Будапешт
Уругвай	2 — 10 тис.	Департаменти Монтевідео, Сан-Хосе, Пайсанду.
Болгарія	2 — 5 тис.(2011)	Софія, Пловдів, Бургас, Варна

Хорватія	2 — 4 тис.(2001)	Вуковарсько-Сремська (0,5 — 1,8 тис.), (0,3 тис.) жупанії.
Венесуела	~ 3 тис.	Каракас, Валенсія, Маракан.
Вірменія	2 тис.(2001)	м. Єреван (0,9 тис.), марзи Ширак(0,2 тис.), Лорі (0,1 тис.)

Чимало українців живе на російському прикордонні:

де українці становили за переписом у 1926 р. 36 % всього населення і можна говорити про мішану російсько-українську територію; на півночі Слобожанщині серед російської більшості; на Дону; на східному Передкавказзі (у східній частині Краснодарського краю і в Ставропольському краї); мішаним українсько-російсько-білоруським краєм; північну Чернігівщину (Стародубщину)

На західних околицях України чимало українців живе на румунському і словацькому прикордонні.

Кількість українців у діаспорі зазнає постійних змін: до 1939 р. (а частково й згодом) вона збільшувалася завдяки новому припливові з України (звичайно, також завдяки природному приростові), зменшується через повернення (рееміграцію) в Україну та (зокрема, в третій і дальших генераціях) через асиміляцію та денаціоналізацію.

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х.: Право, 2015.; Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К.: «Українська енциклопедія», 1998; Бенетон Ф. Введение в политическую науку. — М.: Весь мир, 2002. — 368 с.; Гаджиев К. С. Политическая Наука. Ч. 1. — М.: Межд. Отн., 1994.; Глуценко В. В. Политология: системно-управленческий подход.-М.: ИП Глуценко В. В., 2008.

УКРАЇНСЬКА КАТОЛИЦЬКА НАРОДНА ПАРТІЯ (УКНП)

УКРАЇНСЬКА КАТОЛИЦЬКА НАРОДНА ПАРТІЯ (УКНП), з 1931 р. назва - Українська Народна Обнова (УНО) — політична партія, заснована 1930 р. у Львові (яка до деякої міри заступила місце Христ.-Суспільної Партії). Стояла на засадах католицької віри й Церкви, поборювала атеїзм і масонство; вимагала автономії для українських земель у Польщі, була лояльна щодо Польської держави. Опікуном УКНП був єпископ Г. Хомишин, і в його Станіславівській єпархії вона мала найбільший вплив. З 1933 р. головою УКНП був І. Волянський, посол до польського сейму). Одним з діячів УКНП був публіцист О. Назарук. Пресовий орган «Нова Зоря». Великого значення УКНП не мала.

ДЖЕРЕЛА:

Енциклопедія українознавства: Словникова частина: [в 11 т.] / Наукове товариство імені Шевченка; гол. ред. проф., д-р Володимир Кубійович. — Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1955—1995.; Москалюк М. Українська католицька народна партія і проблема польсько-українського порозуміння // Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст. — Івано-Франківськ: Плай, 1997. — С. 221-224.; Бурачок Лілія Василівна. Громадсько-політична діяльність Осипа Назарука (1883-1940 рр.). Івано-Франківськ, 2006.

УКРАЇНСЬКА КОМУНІСТИЧНА ПАРТІЯ

УКРАЇНСЬКА КОМУНІСТИЧНА ПАРТІЯ (УКП, популярно — укапісти) — партія, створена на установчому з'їзді 22 — 25 січня 1920 року. Стала найпоспідовнішим теоретичним й організаційним оформленням українського комунізму.

На відміну від інших течій українського комунізму, УКП не тільки обґрунтовувала потребу такої партії інтересами революції в Україні, а й доводила своє право на існування посиленнями на органічний зв'язок з попереднім розвитком громадсько-політичного руху: від створення РУП 1900, з якої 1905 виділилася УСДРП, участі УСДРП в національно-визвольній революції 1917 і виділення з неї лівого крила незалежних соціал-демократів, а еволюція цих останніх до комунізму й призвела до утворення УКП. Шлях лівої течії УСДРП до комунізму був аналогічний до такого самого виділення на Заході комуністичних партій з європейської соціал-демократії. Теоретичне обґрунтування цього процесу сформулював у книзі «Від демократії до комунізму» Андрій Річицький.

Посилаючися на своє органічне пов'язання з українською нацією й її історією, УКП вважала, що керівною силою революції в Україні має право бути саме вона, а не КП(б)У, яка, як неподільна частина російської комуністичної партії — РКП(б), була чужа українській нації та її відродженню й об'єктивно стала знаряддям відновлення «єдиної неділимої» Росії. Виходячи з цієї відмінності, УКП підтримувала створення демократичної УНР, але домагалася переростання української національно-демократичної революції на соціальну, а УНР — на самостійну УРСР. УКП виступала проти насадження в Україні радянської системи ззовні й обстоювала творення її тільки внутрішніми силами української революції. На її думку, більшовицька окупація України силами Червоної армії загрожувала відновленням Російської імперії і тим гальмувала розвиток комунізму в Україні,

викликаючи повстання проти більшовиків мас українського населення. Виходячи з засади «внутрішніх сил», УКП започаткувала теорію відмінності комунізму поневоленої нації від комунізму панівної.

На час найбільшого піднесення її діяльності (1920) УКП нараховувала близько 3000 членів. До неї переходили колишні боротьбисти, а на початку її існування й члени КП(б)У, зокрема 1920 до УКП перейшла вся верхівка Кобеляцької повітової організації КП(б)У, тоді ж перейшов до неї й голова «фракції федералістів» у КП(б)У Георгій Лапчинський. Але УКП утворилася вже під час остаточного встановлення воєнно-політичної диктатури РКП(б) в Україні, яка терором гальмувала її зростання. Під цим тиском і за підтримкою ЦК КП(б)У в УКП 1923 утворилася «ліва фракція», яка висунула тезу влиття в КП(б)У, мотивуючи цей крок можливістю українізації останньої.

Не бачивши перспектив на дальше існування, ЦК УКП 27 серпня 1924 р. подав до Комінтерну меморандум, в якому висунув умову: якщо Комінтерн визнає незалежність УРСР і право комуністів України мати свою партію в Комінтерні, — УКП самоліквідується. Комінтерн, керований російською комуністичною партією, декларацією від 24 грудня 1924 р. запевнив УКП, що УРСР суверенна держава, з уваги на що УКП мусить самоліквідуватися, а її члени мають перейти до КП(б)У. Розуміючи фальшивість цих запевнень, але й не маючи іншого виходу під терором ДПУ (багатьох її членів, зокрема й її лідера Андрія Річицького, не раз заарештовувано), УКП підпорядкувалася рішенню Комінтерну. На IV з'їзді, скликаному 1 березня 1925 року, партія формально закінчила своє окреме організаційне існування. Значна частина її членів увійшла до КП(б)У.

Керівними діячами УКП були: Михайло Ткаченко й Андрій Річицький (обидва автори програми УКП), Антін Драгомирецький, Михайло Авдієнко, Юрій Мазуренко, Юрій Лапчинський, П. Кулиниченко, Олексій Яворський, Й. Дідич, В. Животков, Я. Замочних, А. Симон, І. Зерницький (псевд.). Крім них, до активу УКП належали також П. Кияниця, П. Корнієвський (лідер «лівої фракції»), М. Грицай, П. Синявський.

Після влиття в КП(б)У деякого з колишніх укапістів висунуто на відповідальні посади в партійному й державному апараті: А. Річицького обрано кандидатом у члени ЦК КП(б)У, М. Грицай був членом ЦК ЛКСМУ і секретарем ЦК підпільної організації комуністичної молоді Західної України, Т. Корнієвський — членом Президії Всеукраїнської Ради Професійних Спілок, Ю. Лапчинський — консулом у Львові. Наявність укапістів (як і раніше прийнятих за

подібних умов боротьбистів) справді була гальмом великодержавної політики Москви в Україні, через що більшість їх, головню за обвинуваченням в українському націоналізмі, була ліквідована, а решта зазнала важких репресій (зокрема Борис Антоненко-Давидович).

ДЖЕРЕЛА:

Майстренко І. Українська Комуністична Партія // Енциклопедія українознавства: Словникова частина: [в 11 т.] / Наукове товариство імені Шевченка; гол. ред. проф., д-р Володимир Кубійович.— Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1955—1995. — Т.9. — С.3366.; Малик Я. Українська комуністична партія // Довідник з історії України. — 2-е видання. — К., 2001. — С.921—922.; Вісник Львівського університету. Сер. Журналістика. — Львів, 2001. Вип. 21. — С. 371—377.; Ліквідація Української Комуністичної партії. Новий погляд на проблему.// Грані. — Дніпропетровськ. 2005. № 3. — С. 113—118.

УКРАЇНСЬКА КОНСЕРВАТИВНА РЕСПУБЛІКАНСЬКА ПАРТІЯ

(УКРП) політична партія, що існувала в Україні у 1992 —2001 рр., була представлена у Верховній Раді України у 1992 — 1998 рр.

Під час ІІІ з'їзду Української республіканської партії (УРП) 1 — 2 травня 1992 р. стався розкол на прихильників тодішньої партійної лінії та соратників відомого партійця та народного депутата України Степана Хмари. Останні не змогли здобути перемоги та залишили УРП. У червні вони провели свої збори, «надзвичайну конференцію УРП», та заснували нову партію, яка отримала назву «Українська консервативна республіканська партія». Головою був обраний Степан Хмара. До лав партії також вступив народний депутат України Володимир Колінець (Тернопільський міський виборчий округ № 355).

Найкращий результат на парламентських виборах 1994 р. був отриманий у Залізничному виборчому окрузі № 261, де Степан Хмара з відривом у 29,48 % голосів переміг свого конкурента часів з'їзду 1992 р. — голову УРП Михайла Гориня. Але загалом вибори принесли УКРП тільки два мандати у Верховній Раді — другий отримав Роман Купер (Теребовлянський виборчий округ № 364). До того ж останній помер вже 30 травня 1994 р. і 25 вересня були проведені перевибори, на яких змагалися лише два кандидати — представник УКРП Микола Новосільський та перший Президент України Леонід Кравчук. Микола Новосільський програв вже у першому турі (10,02 %) і до кінця каденції у 1998 р. УКРП була репрезентована в українському парламенті лише одною людиною.

У парламентських виборах 1998 р. УКРП брала участь як складова частина виборчого блоку партій «Національний фронт», який до Верховної Ради не потрапив, бо при бар'єрі у 4,00 % голосів виборців отримав лише 2,71 %. В одномандатних округах перемоги теж здобуто не було: тільки в округах №№ 116 (Степан Хмара, 11,33 %), 165 (Євген Філь, 12,27 %) та 166 (Володимир Росоловський, 14,51 %) кандидати від УКРП посіли другі місця. Таким чином УКРП втратила своє парламентське представництво.

12 грудня 2001 р. черговий з'їзд УКРП прийняв рішення про самоліквідацію та пропонував членам партії вступити до Всеукраїнського об'єднання «Батьківщина».

ДЖЕРЕЛА:

Шведа Ю. Політичні партії. Енциклопедичний словник.- Львів: Астролябія.- 2005.- 488 с.; Шведа Ю. Теорія політичних партій та партійних систем: Навч. посібник.- Львів: Тріада плюс.- 2004.- 528 с.; Обушний М. І., Примуш М.В., Шведа Ю. Р. Партологія: Навч. посібник / За ред. М. І. Обушного.- К.: Арістей.- 2006.- 432 с.

УКРАЇНЬКА НАРОДНА ГРОМАДА (УНГ)

УКРАЇНЬКА НАРОДНА ГРОМАДА (УНГ) — українська політична партія консервативного напрямку. Об'єднувала переважно землевласників та колишніх військових. Була створена у Києві в кінці березня 1918 року. Сприяла П. Скоропадському у його приході до влади. Підтримувала тісні стосунки з УДХП.

Основними суспільно-політичними орієнтирами програма вважала компроміс у соціальних і національних питаннях при збереженні демократичних свобод. Програма висувала і обґрунтовувала нову концепцію нації, яка базувалася на територіальному патріотизмі, вела до поступової українізації русифікованих верств населення України. Рішення аграрного питання повинно було відбуватися через розділ землі, держава брала на себе повноваження щодо відчуження землі великих власників за помірною ціною, та передачу її у власність за викуп малоземельним селянам, в першу чергу козакам.

Оскільки основу організації повинні були складати земельні власники, П. Скоропадський спеціально зустрівся з лідером Союзу земельних власників. Більшість членів «Союзу» не розділяло програмних положень УНГ, особливо в аграрному питанні. Однак положення про відчуження землі залишилося в програмі організації, бо це була необхідна поступка середнім і дрібним землевласникам, на

підтримку яких розраховував П. Скоропадський. До складу УНГ входило близько 500 чоловік в Києві і провінції

В програмі партії були окреслені основи державного ладу, який повинен був встановлений в Україні в результаті державного перевороту. В питаннях національно-державного будівництва програма схилялася до створення сильної влади в особі гетьмана. Новий уряд передбачалося створити у формі диктатури з сильною владою, без народного представництва принайні на перший час. Кандидатами на посаду гетьмана вважалися Є. Чикаленко, М. Міхновський та П. Скоропадський. Кандидатура Є. Чикаленка, багатого поміщика і відомого громадського діяча, незабаром відпала через небажання самого кандидата.

Фактично доля Центральної Ради, УНР та її уряду була вирішена на нараді 24 квітня 1918 р., що відбулася в резиденції начальника штабу німецьких військ в Україні генерала Гренера. Німецький посол в Україні барон Мум, австрійський посол граф Форгач, військові аташе разом з командуванням окупаційними військами остаточно вирішили питання про кандидатуру майбутнього диктатора. Перевагу віддали П. Скоропадському.

Були вироблені також попередні умови, які він мав визнати:

1. В часи перебування австро-угорських і німецьких військ на Україні ніяка українська армія не може формуватися. Може тримати винятково лише поліцейські відділи за порозумінням з обома командуваннями.

2. Для всіх злочинів супроти союзних військ устанавлюються німецькі й австро-угорські польові суди. Українська юстиція має бути забезпечена проти терору політичних організацій.

3. З усіх державних установ мають бути усунені неблагонадійні елементи. Всі земельні та інші надзвичайні комітети мають бути розпущені й замінені нормальними державними або земельними органами.

4. Якщо в Україні нема військових, судових законів, то вони мають, бути замінені відповідними законами центральних держав.

5. Всі розпорядження, що гальмують торгівлю харчовими і сирими продуктами, мають бути скасовані на користь Австро-Угорщини та Німеччини. Особливо має бути допущена вільна торгівля під сильним контролем союзників і українського уряду, а всі заборони вивозу й залізничний контроль мають бути скасовані. Має бути встановлений один спільний контроль на кордоні.

6. Аграрне питання має бути розв'язане через відновлення приватної власності й виплату за розділену між ними землю. В інтересах здатності сільського господарства до експорту великі земельні господарства мають бути збережені до певних, зазначених в законі меж.

7. Фінанси й валютне питання мають регулюватися на основі взаємного порозуміння.

В середині квітня 1918 року УГП налагодила стосунки з німецьким командуванням в Україні і при його допомозі розробила та здійснила державний переворот 29 квітня. Після нього патрія припинила своє існування.

ДЖЕРЕЛА:

Шведа Ю. Політичні партії. Енциклопедичний словник.- Львів: Астролябія.- 2005.- 488 с.; Шведа Ю. Теорія політичних партій та партійних систем: Навч. посібник.- Львів: Тріада плюс.- 2004.- 528 с.; Обушний М. І., Примуш М.В., Шведа Ю. Р. Патрология: Навч. посібник / За ред. М. І. Обушного.- К.: Арістей.- 2006.- 432 с.

УКРАЇНСЬКА НАРОДНА ПАРТІЯ

УКРАЇНСЬКА НАРОДНА ПАРТІЯ (УНП) — перша українська націоналістична партія, заснована 1902 р. Миколою Міхновським у Харкові, продовжила справу Тарасівців.

Серед лідерів УНП були також: Микола, Володимир і Сергій Шемети, О. і С. Макаренки, В. і Г. Шевченки, О. Степаненко та інші.

Політичне кредо партії сформульовано Міхновським у його творі «Десять заповідей УНП» (1903), що проголошували «самостійну демократичну республіку, шанування української мови, традицій». Гасло «Україна для українців» трактувалося таким чином, що саме український народ має бути господарем на своїй землі.

У вересні 1905 р. УНП запропонувала свій проект Конституції.

Після поразки Революції 1905-1907 рр. партія зазнала жорстоких переслідувань і пішла в глибоке підпілля аж до початку Першої світової війни.

ДЕСЯТЬ ЗАПОВІДЕЙ УНП

1. Одна, єдина, неподільна, від Карпат аж до Кавказу самостійна, вільна, демократична Україна — республіка робочих людей.

2. Усі люди — твої браття, але москалі, ляхи, угри, румуни та жида — се вороги нашого народу, поки вони панують над нами й визискують нас.

3. Україна для українців! Отже, вигонь звідусіль з України чужинців-гнобителів.

4. Усюди й завсігди уживай української мови. Хай ні дружина твоя, ні діти твої не поганяють твоєї господи мовою чужинців-гнобителів.

5. Шануй діячів рідного краю, ненавидь ворогів його, зневажай перевертнів-відступників — і добре буде цілому твоєму народові й тобі.

6. Не вбивай України своєю байдужістю до всенародних інтересів.

7. Не зробися ренегатом-відступником.

8. Не обкрадай власного народу, працюючи на ворогів України.

9. Допомагай своєму землякові поперед усіх, держись купи.

10. Не бери собі дружини з чужинців, бо твої діти будуть тобі ворогами, не приятелюй з ворогами нашого народу, бо ти додаєш їм сили й відваги, не накладай укупі з гнобителями нашими, бо зрадником будеш.

ДЖЕРЕЛА:

Шведа Ю. Політичні партії. Енциклопедичний словник.- Львів: Астролябія.- 2005.- 488 с.; Шведа Ю. Теорія політичних партій та партійних систем: Навч. посібник.- Львів: Тріада плюс.- 2004.- 528 с.; Обушний М. І., Примуш М.В., Шведа Ю. Р. Патологія: Навч. посібник / За ред. М. І. Обушного.- К.: Арістей.- 2006.- 432 с.

УКРАЇНСЬКА НАРОДНА РЕСПУБЛІКА (УНР) ЧАСІВ ДИРЕКТОРІЇ

Українська держава, що існувала у 1917–1920 рр. на території Центральної, Східної та Південної України зі столицею у Києві. Постала на місці південно-західних губерній Російської імперії, населених переважно українцями. До квітня 1918 р. очолювалася Центральною Радою на чолі з Михайлом Грушевським. Після грудня 1918 р. — Директорією, усунувши від влади гетьмана Павла Скоропадського.

Проголошена 7 листопада 1917 р., після більшовицького жовтневого перевороту, як автономна республіка у складі Російської республіки. 22 січня 1918 р., після українсько-радянської війни, проголошена незалежною державою.

У квітні 1918 р. серед керівників Німецької імперії здобуває популярність Павло Скоропадський. 29 квітня 1918 р. було здійснено державний переворот, наслідком якого був прихід Скоропадського до влади і встановлення Української Держави замість УНР.

До березня 1918 р. користувалася міжнародною підтримкою Німецької імперії. Після поразки останньої у Першій світовій війні опинилася у міжнародній ізоляції. Проводила внутрішню політику, спираючись на соціалістичну популістичну ідеологію.

22 січня 1919 р. об'єдналася із Західноукраїнською Народною Республікою.

Ліквідована після поразки українських визвольних змагань 1917–1920 рр. У 1921 р. територія республіки була анексована за результатами Ризького договору 1921 р. між Польщею, з одного боку, та Радянською Росією і також, формально, її маріонеткою УРСР з другого.

Протягом 12 листопада 1920 — 22 серпня 1992 рр. Уряд республіки перебував у вигнанні, а потім передав свої повноваження уряду незалежної України.

Плакат 1917 р.: «Свої хаті своя правда і сила, і воля»

23 лютого (8 березня) 1917 р. у Петрограді, столиці Російської імперії, спалахнула Лютнева революція. 2 (15) березня 1917 р. Микола II зрікся престолу, а на місці імперії виникла Російська республіка. У країні встановилося двовладдя. З одного боку замість старого центрального уряду постав тимчасовий уряд. Він виступав за продовження Першої світової війни, примат приватної власності і демократизацію Росії за західним зразком. З іншого боку у регіонах сформувалися Ради робітничих і солдатських депутатів. Вони вимагали припинення війни, ліквідацію приватної власності, передачі землі селянам, встановлення соціалістичного ладу.

Плакат 1917 р.: «Згинуть наші вороженьки як роса на сонці, запануєм і ми браття у своїй сторонці!..»

Поштова марка

Російська революція стала імпульсом для розвитку українського національного руху. 4 (17) березня 1917 р. у Києві була створена Українська Центральна Рада (УЦР) — представницький орган політичних і громадських організацій міста. 7 (20) березня року було обрано її керівний склад на чолі з істориком Михайлом Грушевським. 19 березня (1 квітня) 1917 р. у Києві пройшла 100-тисячна українська маніфестація, на якій було висунуто вимогу національно-територіальної автономії для України. Цю ідею підтримали з'їзди українських партій — Товариства українських поступовців 25 (12) — 26 березня (13 квітня); майбутня Української партії соціалістів-федералістів), Української партії соціалістів-революціонерів 4 (17) — 5 (18) квітня), Української соціал-демократичної робітничої партії 4 (17)

— 5 (18) квітня). Паралельно з цим, протягом березня — квітня, у регіонах України йшов процес формування Рад.

6 (19) квітня — 8 (21) квітня 1917 р. у Києві відбувся Всеукраїнський національний конгрес, на якому Центральна рада була перетворена на головний представницький орган політичних і громадських організацій України. Конгрес постановив добиватися національно-територіальної автономії українців у складі федеративної та демократичної Росії. Центральна Рада була поповнена депутатами від різних регіонів і суспільних класів, і стала виконувати функції тимчасового українського парламенту.

У травні 1917 р. була заснована Українська демократично-хліборобська партія, що стояла на позиціях негайного проголошення незалежності України.

У травні Центральна Рада розпочала переговори з російським Тимчасовим урядом про визнання автономії України та визначення її кордонів. Проте українські вимоги були проігноровані. Через це 10 (23) червня 1917 р. Центральна рада одноосібно прийняла І Універсал, який проголошував автономію України у складі Росії: «Не одділяючись від всієї Росії, не розриваючи з державою Російською, хай народ український на своїй землі має право сам порядкувати своїм життям. Хай порядок і лад на Вкраїні дають вибрані вселюдним, рівним, прямим і тайним голосуванням Всенародні Українські збори (Сойм). Всі закони, що повинні дати той лад тут у нас, на Вкраїні, мають право видавати тільки наші Українські збори».

Універсал був оприлюднений на II Всеукраїнському військовому з'їзді й здобув популярність Центральній раді. Остання сформувала 15 (28) червня 1917 р. тимчасовий український уряд — Генеральний секретаріат, очолюваний Володимиром Винниченком. Він розпочав нові переговори з Тимчасовим урядом Росії щодо визнання самопроголошеної автономії.

Після окупації більшовиками Харкова, 11 (24) грудня 1917 р., український уряд звернувся до міжнародної спільноти з нотою, в якій заявив, що здійснюватиме міжнародні відносини незалежно від Росії. 28 грудня 1917 (10 січня 1918) р. Українська делегація, очолювана Всеволодом Голубовичем, а згодом Олександром Севрюком, приєдналася до мирних переговорів у Брест-Литовську, що велися між країнами Четверного союзу та більшовиками. Українці домагалися закінчення Першої світової війни на українській ділянці фронту. Також обговорювалося питання про входження Галичини, Буковини, Закарпаття, Холмщини й Підляшшя до складу Української Народної

Республіки, або утворення з цих земель національно-територіальної автономії у складі Австро-Угорщини.

Через ворожу політику російського керівництва щодо України, 9 (22) січня 1918 р. Центральна рада прийняла IV Універсал. Він проголошував незалежність Української Народної Республіки від Росії і закликав українців на боротьбу з більшовиками: «Однині Українська Народна Республіка стає самостійною, ні від кого не залежною, вільною, суверенною державою українського народу... всіх громадян самостійної Української Народної Республіки кличемо непохитно стояти на сторожі добутої волі та прав нашого народу і всіма силами боронити свою долю від усіх ворогів селянсько-робітничої самостійної Республіки Української».

27 січня 1918 (9 лютого 1918) р. Українська Народна Республіка з одного боку, та Німецька імперія, Австро-Угорщина, Османська імперія і Болгарське царство з другого, уклали сепаратний Брест-Литовський мирний договір. Україна визнавалася незалежною державою у кордонах окресленими III Універсалом. Делегації Німеччини та Австро-Угорщини погодилися на приєднання до неї Холмщини і Підляшшя, а також утворення у Галичині, Буковині та Закарпатті окремого коронного краю. Країни Четверного союзу обіцяли надати уряду Української Народної Республіки військову допомогу у війні з російськими більшовиками за умови постачання продовольства Німеччині та Австро-Угорщині: 60 млн пудів хліба, 2,75 млн пудів м'яса, 400 млн яєць й іншої сільськогосподарської продукції.

09.02.1918 р. — Українська Центральна Рада підписала Берестейський договір, яким Україну як незалежну державу було визнано державами Четверного союзу та РРФСР. Радянська Росія повинна була негайно вивести свої війська з УНР, припинити будь-яку агітацію і пропаганду проти уряду і громад, установ УНР, укласти з нею мирний договір.

У порушення домовленостей з РРФСР у березні у Харкові проголошується створення сателітної УСРР. У той же день Центральна Рада була евакуйована із захопленого більшовиками Києва. Німецько-австрійські окупаційні сили, на введення яких у тому же договорі погодилась Центральна Рада, швидко вигнали Військові формування УСРР за кордони, встановлені договором.

20.02.1918 р. — Законодавча Рада Самостійної Кубанської Народної Республіки ухвалила резолюцію про прилучення Кубані на федеративних засадах до УНР.

29.04.1918 р. — Гетьманський переворот 1918 р. За гетьманського уряду назву УНР було замінено назвою Українська Держава, Українську Центральну Раду розпущено.

14.12.1918 р. — Антигетьманське повстання 1918 р. За Директорії відновлено назву УНР. Трохи до цього німецько-австрійська окупація скінчилася внаслідок поразки цих держав у Першій світовій війні. Після цього розгорнулася друга україно-російська війна між урядами Радянської Росії та Директорією УНР.

18.01.1919—21.01.1920 рр.— Делегація УНР бере участь у Паризькій мирній конференції Антанти, яка вирішує майбутнє спірних земель європейських держав, що програли у Першій світовій війні. УНР намагалась отримати міжнародне визнання, але це суперечило позиції Великобританії, що підтримувала ідею «єдиної та неподільної Росії», та Франції, що намагалась посилити Польщу за рахунок західноукраїнських земель для того, щоб припинити просування на Захід більшовизму. Певні побоювання західних держав були пов'язані з неспроможністю УНР організувати велику регулярну армію та поширенням соціалістичних ідей у стані керівництва. УНР не було офіційно визнано, натомість Польща отримала масштабну військову допомогу, яка частково була задіяна проти Української галицької армії.

22.01.1919 р. — внаслідок договору між керівництвом УНР та ЗУНР, юрисдикція УНР поширена також на західні українські землі колишньої Австро-Угорщини (Акт Злуки), хоча уряд ЗУНР (ЗОУНР) продовжував автономно існувати. Через декілька місяців потому внаслідок постійних конфліктів з Польщею, РРФСР, Румунією, а також білогвардійцями та махновцями, територія, що контролювалася УНР, становила невеликий район навколо Кам'янця-Подільського (трикутник смерті).

23.1.1919 р. — розпочав роботу Трудовий конгрес України — вищий тимчасовий законодавчий орган Української Народної Республіки у період Директорії УНР.

23.1.1919 р. — Трудовий конгрес України затвердив ухвалу Української Національної Ради ЗУНР та Універсал Директорії УНР про об'єднання УНР і ЗУНР в одну державу.

28.1.1919 р.— делегати ТКУ схвалили текст резолюції про владу, внесеної Сергієм Бачинським (узгоджений з делегацією ЗО УНР, більшістю фракції УПСР та Селянської спілки) як проект тимчасової конституції України. У цьому документі оголошувалось про вимушене тимчасове припинення діяльності Конгресу через наступ російських військ на Київ. До наступної сесії Конгресу верховна влада і оборона

держави доручались Директорії УНР, доповненої представником від Наддністрянської України (Галичини, Буковини і Закарпаття; до складу Директорії увійшов Президент УНРади ЗУНР Є.Петрушевич). Закони, видані Директорією УНР, мали затверджуватись найближчою сесією Трудового конгресу. Виконавча влада мала належати Раді народних міністрів, яка призначалася Директорією і була підзвітна Трудовому конгресу (на час перерви засідань Директорії УНР). Окремо в універсалі підкреслено потребу негайної всенародної боротьби за самостійну УНР проти інтервенції радянської Росії. ТКУ затвердив Універсал «До українського народу», ноту «До народів світу», в якій заявлено право українського народу бути представленим на Паризькій мирній конференції 1919-21, та протест проти російського більшовицького наступу на Україну, відозву до армії УНР.

30.08.1919 р. — українська армія визволила Київ, водночас зі сходу до якого просувається Добровольча арміягенерала Денікіна. Спроба домовитись щодо спільних узгоджених дій УНР та Білої Росії проти більшовиків не вдалася через великодержавницьку шовіністичну позицію. Армія УНРвідійшла на захід, а Добровольча армія розгорнула невдалий наступ на Москву, який завершився повною поразкою білого руху та подальшим відступом Добровольчої армії до Криму.

Взимку 1919 р. війська Червоної армії взяли під контроль переважну частину території Наддніпрянської України.

Під тиском обставин, для того, щоб мати союзника у боротьбі з більшовиками, прагнучи встановити відносини з Річчю Посполитою, 2 грудня 1919 р. через дипмісію у Варшаві уряд УНР на чолі з Андрієм Лівіцьким підписавдекларацію щодо західних кордонів країни з польським урядом, за яким Східна Галичина тимчасово входила до складу Польщі, остаточне вирішення питання кордону на Волині покладалось на Мирову конференцію в Парижі.

На підконтрольній території відновлено УСРР, що стала формально незалежною державою.

12-31 травня 1920 р. провадилася мобілізація в Могилівському, Ямпільському та частині Ново-Ушицького повіту — до Дієвої армії УНР. На 1 червня вона нараховувала 955 старшин та 8180 козаків.

Нині представники Росії відверто визнають, що проголошена 22 січня 1918 р. незалежна Українська Народна Республіка була завойована Червоною армією у 1920 р.

25.04.1920 р. — УНР укладає військовий союз з Польщею, за умови поновлення самостійної української держави (без Галичини, яка

повинна була увійти до Польщі на правах автономії), після чого починається спільний широкий наступ проти Червоної Армії. У квітні було взято Київ, але вже до серпня наступ повністю відбито і війська Червоної Армії відкинули польські війська під Варшаву. Фактичне існування УНР на українських землях було припинено. Директорія й уряд УНР виїхали у еміграцію до Польщі, яка надавала їм фінансову підтримку (див. Екзильний уряд УНР).

18.03.1921 р. — Після «дива на Віслі» і катастрофи Радянської Армії РРФСР, УСРР й Польща підписали Ризький мирний договір, згідно з яким територія України розділялася річкою Збруч. Уряд УНР не був допущений до переговорів. Незабаром уряд ЗОУНР також було формально розпущено.

Уряд Української Народної Республіки в екзилі

1939—1940 рр. — уряд УНР переїхав до Франції.

1947—1992 рр. — створена і діяла Українська Національна Рада як перед парламент екзильного Державного Центру УНР, що продовжив традиції самостійного республіканського уряду України.

22.08.1992 р. — Президент УНР в екзилі Микола Плав'юк передав грамоту Державного Центру УНР Президентові України Леоніду Кравчуку, що Українська Незалежна Держава, проголошена 24 серпня 1991 р., є правонаступницею Української Народної Республіки (УНР).

Стаття у Нью-Йорк Таймс у лютому 1918 показує території колишньої Російської Імперії, що на них заявила права Українська Народна Республіка

УНР — сторона у підписанні мирного договору у Брест-Литовську, попереднього перемовного процесу тощо. В зазначеному договорі визнавалась *de jure* Українська Народна Республіка, встановлювались її державні кордони, було закріплене рішення про початок проведення в повному обсязі дипломатичних, торговельних, політичних відносин між УНР й Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією та Туреччиною. Важливим було й те, що не тільки зміст, але й сама форма договору (підкреслення у преамбулі миролюбної ініціативи уряду УНР, визнання автентичності українського тексту договору та інше) виводили Українську державу на міжнародну арену як повноцінного суб'єкта міжнародного права.

У результаті міжнародного визнання, Україна у 1917–1920 рр. постала як реально чинний суб'єкт міжнародного права. Її міжнародна правосуб'єктність реалізовувалася через укладання міждержавних угод, участь у міжнародних конференціях, а також через встановлення двосторонніх дипломатичних та консульських відносин.

Щоправда, існували певні складності в реалізації України як повноправного міжнародного суб'єкта.

В першу чергу, це пояснюється внутрішніми проблемами державотворення, несприятливою позицією західних країн щодо українського питання та зовнішньою інтервенцією, що врешті-решт призвело до руйнації України. Проте підвалини, закладені міжнародною діяльністю Української держави у 1917–1920 рр., сприяли розвитку міжнародно-правового статусу сучасної України, яка з проголошенням незалежності стала повноправним суб'єктом міжнародного права.

Голова Центральної Ради Михайло Грушевський

Голова Генерального Секретаріату Володимир Винниченко

Українська Центральна Рада (Парламент) (04.03.1917—29.04.1918 рр.)

Голова ЦР — Грушевський Михайло Сергійович (04.03.1917—29.04.1918 рр.)

Заступники: Науменко Володимир Павлович (04.03.1917—08.04.1917); Єфремов Сергій Олександрович; Винниченко Володимир Кирилович (08.04.1917—15.06.1917).

Президія ЦР (06.07.1917 — 29.04.1918) — діяла між сесіями ЦР

Голова — Грушевський Михайло Сергійович

Заступники: Шраг Микола Ілліч; С. Веселовський; Ніковський Андрій; Крижанівський Федір.

Секретарі: Постоловський Антін Олександрович; Я. Левченко; Чикаленко Левко Євгенович; Чечель Микола Флорович.

Виконавчий орган — Генеральний Секретаріат (15.06.1917—22.01.1918)

Голова ГС — Винниченко Володимир Кирилович (15.06.1917—16.07.1917; 16.07.1917—30.01.1918)

Виконавчий орган — Рада Народних Міністрів (22.01.1918 — 29.04.1918)

Голова Уряду (прем'єр-міністр) — Голубович Всеволод Олександрович (30.01.1918—24.03.1918)

Міністри: Голубович Всеволод Олександрович — міністр закордонних справ; А. Немоловський — міністр військових справ; Христюк Павло Оникійович — міністр внутрішніх справ; С. Перепелиця — міністр фінансів; Сокович Євген — міністр шляхів; Ковалевський Микола — міністр продовольчих справ; Н. Григоріїв — міністр освіти; Терниченко Аристарх Григорович — міністр земельних справ;

Ткаченко Михайло Степанович — міністр судових справ; Антонович Дмитро Володимирович — міністр морських справ

Голова Уряду (прем'єр-міністр) — Голубович Всеволод Олександрович (24.03.1918—29.04.1918)

Міністри: Ткаченко Михайло Степанович — міністр внутрішніх справ; Шелухін Сергій Павлович — міністр судових справ; Микола Ковалевський — міністр земельних справ; С. Коліух — міністр продовольчих справ; Михайлів Леонід Дмитрович — міністр праці; Микола Любинський — міністр закордонних справ; Сокович Євген — міністр шляхів; П. Климович — міністр фінансів; Т. Сидоренко — міністр зв'язку; І. Фещенко-Чопівський — міністр торгівлі та промисловості; Жуковський Олександр Тимофійович — міністр військових справ; Лотоцький Олександр Гнатович — міністр державного контролю; Вульф Лацький — міністр єврейських справ.

Державний секретар — Христюк Павло Оникійович 1918–1920 рр.

Директорія УНР (26.12.1918—18.11.1920 рр.)

Форма правління

Від самого початку існування УНР була парламентською республікою, що сповідувала принцип децентралізації влади та стояла на демократичних засадах розбудови держави. Через постійну боротьбу, що точилася між представниками різних партій та політичних сил, простежити фактичні функції того чи іншого владного органу не завжди є можливим. Доказом того, що системою правління УНР періоду 3 березня 1917 - 29 квітня 1918 рр. була саме парламентська поліархія є те, що саме Центральна Рада визнавалась головним владним органом, а Генеральний Секретаріат був їй підзвітний.

Більш-менш чітко форму правління та владні інститути було окреслено у Конституції 1918 р. У конструюванні державних структур Конституція чітко проводить принцип розподілу влади. Всенародні збори було визнано носієм верховної влади в УНР. Їм мала належати вища законодавча влада в країні, право формувати органи виконавчої та судової влади. Збори мали обирати загальним, рівним, прямим, таємним, пропорційним голосуванням у розрахунку: один депутат на 100 тисяч осіб. Згідно зі ст. 24 Конституції, вища виконавча влада в країні належала Раді Народних Міністрів, що формувалася головою парламенту. Уся Рада в цілому та кожен міністр окремо несли політичну відповідальність перед Всенародними Зборами. Отож, Конституція передбачала формування парламентом підзвітної

виконавчої влади та достатньо чіткого розподілу повноважень між гілками влади. Усі ці риси характерні саме для парламентської республіки (за винятком суміщення головою парламенту посад голови уряду і глави держави — це було зроблено спеціально для вшанування ролі М. Грушевського).

Найвищим судовим органом призначили Генеральний суд УНР, який був також найвищою касаційною інстанцією для всіх судів держави. Місцевими органами влади стали виборні ради й управи громад, волостей і земель.

Законодавча та виконавча влада **(УНР УЦР 3 березня 1917- 29 квітня 1918)**

3 березня 1917 р. на зборах представників українських організацій і угруповань було засновано Центральну Раду. Початковим оформленням органу займався організаційний комітет у складі В. Науменка, Д. Дорошенка, В. Антоновича, І. Стешенка, О. Степаненка, М. Міхновського та В. Павленка. До проводу (президії) Центральної Ради увійшли М. Грушевський (голова), М. Науменко, Д. Антонович, С. Веселовський та П. Коваль, а також голови новостворених дев'яти комісій, які були засновані на зразок окремих міністерств. Було сформовано деякі комісії: фінансову, правничу, шкільну, агітаційну, редакційну, друкарських справ, маніфестаційну, інформаційне бюро та прес-бюро. На етапі створення, справами Центральної Ради керувала Управа, про склад і обв'язки якої точних відомостей не залишилося. Центральну Раду було закладено за зразком російських «комітетів об'єднаних громадських організацій», але, на відміну від російського аналога, УЦР мала стати всеукраїнським центром державної влади.

Першим підсумковим документом, що мав на меті регламентацію діяльності Центральної Ради, став «Наказ Українській Центральній Раді» від 5 травня 1917 р., що юридично закріплював чинний на той час порядок. «Наказ» визначав повноваження і механізм функціонування загальних зборів Центральної Ради та її Комітету (згодом Малої Ради), комісій, секретарств та інших органів

Керівництво поточною роботою в міжсесійний період було покладено на Комітет (Виконавчий комітет) Української Центральної Ради. Його було утворено 8 квітня 1917 р. на перших загальних зборах центральної Ради. Комітетом обиралися голови різних комісій Центральної Ради, її секретарі, формувався порядок денний сесій УЦР, складалися проекти найважливіших рішень, він керував фінансами та листувався із провінцією. Для вирішення окремих справ і підготовки питань на розгляд сесії були створені постійні і тимчасові комісії.

Спочатку Комітет складався з 20 осіб (президія — голова і два його заступники та 17 членів). На кінець квітня 1917 р. його склад збільшився до 33 осіб. Після створення Генерального секретаріату Комітет не було ліквідовано.

Членство Комітету та його повноваження визначала Постанова УЦР від 28 червня 1917 р. «Про компетенцію й склад Комітету Української Центральної Ради». Постанова визначала Комітет постійно діючим виконавчим органом із законодавчими функціями. Чергові збори органу відбувалися раз на тиждень. Склад Комітету визначався у 40 осіб (22 — від фракцій Центральної Ради, 9 — від президії Центральної Ради, 9 від — від пленуму; по 3 — від кожної з Рад робітничих, селянських і солдатських депутатів).

Після прийняття 10 червня 1917 р. І Універсалу, який проголосив автономію України, Комітет Центральної Ради 15 червня ухвалив «організувати Генеральний секретаріат Української Центральної Ради, який має завідувати справами внутрішніми, фінансовими, продовольчими, земельними, хліборобськими, міжнаціональними й іншими в межах України й виконувати всі постанови Центральної Ради, які цих справ торкаються». 26 червня 1917 р. V сесія Центральної Ради ухвалила резолюцію, де Генеральний секретаріат названо «найвищим народоправним органом українського народу і його найвищою владою».

Зі створенням Генерального секретаріату на чолі з В. Винниченком, як виконавчого органу Української Центральної Ради, для здійснення ділових операцій в апараті управління на перших порах було сформовано 8 підрозділів (генеральних секретарств. Восьмим підрозділом став секретаріат (згодом — генеральне писарство) на чолі з П. Христюком. 15 липня 1917 р. Комітет Центральної Ради своєю постановою затвердив оновлений склад Кабінету В. Винниченка. 16 липня 1917 р., відповідно до домовленості з представниками Тимчасового уряду, Центральна Рада затвердила «Статут Вищого Управління Україною».

3 листопада 1917 р. уряд Центральної Ради у своїй декларації під титулом «Від Генерального Секретаріату України» ультимативно підпорядкував собі всі державні та адміністративні служби і фактично оголосив себе єдиною і вищою виконавчою владою на теренах колишньої підросійської України: «Всім установам, інституціям, урядовим особам наказується всі накази та доручення Генерального Секретаріату виконувати точно і швидко».

Після проголошення УНР для підвищення ефективності власної діяльності Генеральний секретаріат пішов шляхом делегування частини повноважень виділеним з його складу профільним комісіям (Малому Секретаріату, Фінансовій комісії, Комісії по охороні ладу тощо). В УНР була створена система центральних органів виконавчої влади (генеральні секретарства, а після проголошення державного суверенітету — народні міністерства).

У період 7 листопада 1917 — 11 січня 1918 р. секретарства отримали статус центральних органів виконавчої влади УНР і процес їх організації значно прискорився. Головною ланкою в їх структурі стали департаменти, які поділялись на відділи та столи. Проблему матеріально-технічного забезпечення секретарств уряд вирішував за допомогою централізації цього процесу, а також шляхом реквізицій. У період з 11 січня до гетьманського перевороту 29 квітня 1918 р. було здійснено ряд спроб пристосувати систему центральних органів виконавчої влади до потреб суверенної держави. У міністерствах були створені нові департаменти, деякі — передані до інших відомств. Планувалося створити нове міністерство постачання і торгу, скасувати Генеральне писарство, уточнити структуру міністерств, уніфікувати штатні розклади, встановити єдині оклади співробітників.

Управління на місцях (3 березня 1917 — 29 квітня 1918)

У березні 1917 р. розпочалася масова ліквідація колишніх місцевих управ. Замість старих волосних управ утворювалися волосні та сільські виконавчі громадські комітети — органи Тимчасового уряду.

У період між укладенням I та II Універсалів, УЦР та Генеральний Секретаріат окреслили загальні принципи політики щодо органів місцевого управління. у I Універсалі зазначалось «Кожне село, кожна волость, кожна управа повітова чи земська, яка стоїть за інтереси українського народу, повинна мати найтісніші організаційні зносини з Центральною Радою. Там, де через якісь причини влада зосталась у руках людей, ворожих до українства, приписуємо нашим громадянам провести широку, дужу організацію та освідомлення народу, й тоді перевибрати адміністрацію». Установи передбачалось реформувати шляхом демократизації й українізації та підпорядкувати їх Генеральному секретаріатові. При цьому, де-факто, органи місцевого самоврядування лишились сам на сам зі своїми проблемами[22]. Лише 1 листопада в усі губернії України, місцеві Ради, армійські комітети було розіслано телеграми голови Генерального секретаріату В. Винниченка про перехід усієї влади до Центральної Ради із

зобов'язанням їх виконувати накази тільки Генерального секретаріату. Фактично створення системи українських органів місцевої влади розпочалося з укладення II Універсалу ЦР, що зобов'язав «правительство додати до помочі місцевим самоврядуванням ради робітничо-селянських і солдатських депутатів, вибраних з місцевих людей». Генеральне секретарство внутрішніх справ на місцях представляли губернські та повітові комісари, місцеве самоврядування — земства та міські думи. Продовжували своє існування також інші установи, створені ще за часів царату та Тимчасового уряду.

Період від 11 січня 1918 р. до гетьманського перевороту 29 квітня характеризувало те, що Рада Народних Міністрів відмовилася від залучення до місцевого управління громадських організацій і затвердила політику «твердої влади»: віднині опорою центру на місцях були установи, підпорядковані безпосередньо міністерствам, а повноваження регіональним представницьким органам не делегувались.

Судова влада

Із самого початку свого існування Центральна Рада здійснила спробу на законодавчому рівні закріпити засади судоустрою в Україні. Зокрема, 10 листопада 1917 р. її робочий орган Мала Рада ухвалила Закон про формулу судочинства, відповідно до якої «суд твориться іменем Українського народу».

15 грудня 1917 р. Центральна Рада ухвалила Закон «Про утворення Генеральний Суд УНР». Цей найвищий орган судової влади складався з трьох департаментів: цивільного, карного (кримінального) і адміністративного. Створення адміністративного департаменту знаменувало собою, за прикладом Російської республіки після Лютневої революції створити адміністративну юстицію. Члени Генерального Суду мали звання генеральних суддів, а їхні повноваження щодо затвердження Генерального Суду на основі Конституції регулювалися Упорядженням судових установ Російської імперії.

При Генеральному Суді утворювалася прокуратурія. Передбачалося, що організаційне керівництво судами мало здійснюватися Секретаріатом судових справ (тодішній аналог Міністерства юстиції).

Правовий статус Генерального Суду УНР було закріплено Конституцією УНР, прийнятою мало не в останній день функціонування Центральної Ради — 29 квітня 1918 р.

Таким чином, формування судової системи незалежної Української Народної Республіки розпочалося з найвищого органу — Генерального Суду і ним і скінчилося, оскільки задля формування регіональних і місцевих органів не вистачило часу і можливостей. У короткий період існування Гетьманату в Україні діяла змішана судова система, що складалася із судів, утворених у попередні часи, і реорганізованого Гетьманом Генерального Суду.

Існування цього Суду було передбачено статтею 42 Закону «Про гетьманську владу».

Генеральний Суд визнавався охоронцем і захисником народу як вищий суд України у справах судових і адміністративних. Судячи з назви тут ішлося не про адміністративні справи, що розглядались у судовому порядку, а про діяльність органів виконавчої влади.

Збройні сили

5 (18) — 8 (21) квітня 1917 р. У Києві пройшов I Всеукраїнський військовий з'їзд. Він обрав Військовий Генеральний комітет як найвищий керівний орган для організації української армії. Головою комітету було обрано цивільну особу — публіциста Симона Петлюру. 18 квітня (1 травня) 1917 р. була сформована перша українська військова частина — 1-й український полк імені Богдана Хмельницького.

3 (16) — 7 (20) жовтня 1917 р. у Києві пройшов Всеукраїнський з'їзд представників Вільного козацтва. Головним отаманом козаків було обрано генерал-лейтенанта Павла Скоропадського.

Синьожупанники

Січові Стрільці

Армія: Другий український імені гетьмана Павла Полуботка козачий полк; Гайдамацький кіш Слобідської України; Січові Стрільці; Запорізький корпус; Чорні запорожці; Сірожупанники; Синьожупанники; Третя Залізна Стрілецька дивізія Армії УНР; Степова Дивізія; Поліська Січ; Спільні Військові Юнацькі Школи; Українська Галицька Армія.

Флот: Військово-морські сили УНР; Морська піхота УНР; Торгівельний флот УНР.

Релігія: Українська автокефальна православна церква; Російська православна церква.

ДЖЕРЕЛА:

Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. – Умань. – 2013. – 726 с.; Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. – Умань. – 2014. – 860 с.; Політологічний енциклопедичний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2000

УКРАЇНСЬКА НАРОДНА РЕСПУБЛІКА ДОБИ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

Перша світова війна значно загострила політичні, соціально-економічні суперечності у Росії, радикалізувала народні маси. Все це та ще й військові невдачі на фронті прискорили вибух революції у лютому 1917 р. Соціально-політичні обставини докорінно змінилися, самодержавний режим був знищений, влада в російській державі перейшла до Тимчасового уряду.

Питання державного самовизначення України з перших днів Лютневої революції привело до виникнення у березні 1917 р. загальноукраїнського громадсько-політичного центру Української

Центральної Ради. До неї ввійшли представники всіх українських партій, а провідну роль у ній відігравали помірковані ліберали з Товариства українських прогресистів та соціал-демократи. Президентом Центральної Ради було обрано Михайла Грушевського добре відомого та авторитетного діяча, котрий повернувся із заслання. В умовах загальнонаціонального піднесення і безпорадності Тимчасового уряду 23 червня Центральна Рада видала Перший Універсал, в якому проголосила закладення основ автономного ладу в Україні та необхідність вироблення владних законів. Незабаром був утворений Генеральний Секретаріат -перший уряд автономної України на чолі з Володимиром Винниченком. Генеральний Секретаріат складався з восьми міністрів: генеральним писарем став П.Христюк, секретарем військових справ С.Петлюра, міжнаціональних справ С.Єфремов, фінансових справ Х.Барановський, земельних справ Б.Мартос, судових справ В.Садовський, харчових справ М.Стасюк, освітніх справ І.Стешенко. Крім безпартійного Барановського, всі секретарі належали до соціалістичної орієнтації.

16 липня Центральна Рада проголосила Другий Універсал, який сповістив, що питання автономії України мають у подальшому вирішити Всеросійські установчі збори. Тимчасовий уряд погоджувався визнати найвищим органом виконавчої влади України Генеральний Секретаріат, влада якого поширювалася на п'ять із дев'яти губерній краю - Київську, Полтавську, Волинську, Подільську та Чернігівську. Уряд мав, як передбачалося, з одного боку звітувати перед Центральною Радою, а з другого затверджуватися Тимчасовим урядом. Таким чином, йдеться поки лише про досить примарну автономію, але аж ніяк про державний суверенітет.

Проте навіть таке несміливе просування до самостійності було «підкоректоване» відхиленням Тимчасовим урядом документу. «Основи найвищого управління Україною» та виданням Петроградом «Тимчасової інструкції Генеральному Секретаріатові Тимчасового уряду на Україні» від 17 серпня 1917 р. Вже сама назва підкреслює, а подальші статті стверджують, що Генеральний Секретаріат є органом Тимчасового уряду, а не Центральної Ради - вищого органу народного представництва в Україні. Остання фактично перетворювалася на якийсь дорадчий орган при Генеральному Секретаріатові, позбавлений законодавчих прав.

Як видно, російський уряд на чолі з О.Керенським не мав на думці дійсну автономію України, а, швидше, звичне царське генерал-губернаторство, адже параграфи Інструкції майже скасовували

автономію. Проте незважаючи на такий дискримінаційний характер цього документа, Центральна Рада все ж ухвалює, за словами Винниченка, «першу дійсну і дієву Конституцію України».

Досягши угоди з Тимчасовим урядом Центральна Рада могла тепер братися за управління країною. Однак дуже швидко виявилось, що українському уряду гостро бракує волі, уміння управляти державою. Замість швидкого вирішення нагальних проблем, таких як відновлення правопорядку, забезпечення міст продуктами, організація роботи залізниць, ефективного розв'язання земельного питання, київські урядовці гаяли час у безкінечних суперечках про межі своєї влади.

Захоплені власною революційною риторикою, молоді та недосвідчені українські політики намагалися відмежуватися від старого ладу. Особливо промовистим у цьому відношенні було їх ставлення до військових та чиновників. Ідеологи Центральної Ради, відкинувши готовність прекрасно дисциплінованих і споряджених військових формувань запрягти на вірність Центральній Раді, доводили, що революція усувала необхідність регулярної армії. Аналогічним було їхнє ставлення до державних службовців, які були для них уособленням старої гнобительської буржуазної держави, а голова уряду Винниченко назвав їх «найгіршими і найшкідливішими людьми». Проте вже незабаром стало зрозумілим, що управляти країною без армії та чиновників неможливо. По Україні ширилась анархія й безладдя.

Більшовицьке збройне повстання у Петрограді змінило еволюційний хід реформ на кардинально революційний, призвело до швидкого розмежування сил в Україні. Більшовики зосередилися, в основному, у східних промислових районах (Донбас, Харків). Жовтневий переворот привів до влади більшовицьку партію на чолі з Володимиром Леніном, яка ставила собі за мету перебудову соціально-економічного життя країни на комуністичних засадах. Утвердження радянської влади в Україні почалося відразу після перевороту в Петрограді. У великих містах Донбасу та на короткий час ще майже в десяти містах України більшовики взяли владу без збройної боротьби. В інших регіонах країни соціальна база більшовиків була слабкою, авторитет незначним.

Позбавлена всяких зобов'язань та рятуючи край від анархії, 22 листопада Центральна Рада проголосила Третій Універсал, яким оголошувалося створення **Української Народної Республіки (УНР)** як

автономної державної одиниці, але у складі Російської республіки, яка має стати федерацією вільних і рівних народів.

Юрисдикція УНР поширювалася на дев'ять українських губерній: Київську, Подільську, Волинську, Чернігівську, Полтавську, Харківську, Катеринославську, Херсонську, Таврійську (без Криму), а долю Курщини, Холмщини, Вороніжчини й інших територій з українською більшістю мала вирішити організована воля самого народу.

Третій Універсал став насправді першим самостійним державно-правовим документом України у новітній історії, для якого характерна конституційна спрямованість. Він відзначався демократичними засадами, прагненням розв'язати національне питання. Водночас у ньому не йдеться про відокремлення від Російської республіки, а навпаки стверджується потреба у збереженні єдності, прагнення стати «федерацією рівних і вільних народів». Сама Центральна Рада хоча й проголошує себе вищим органом державної влади в Україні, все ж таки вважається тимчасовим органом - до скликання Установчих Зборів України.

Отже, державність України у той період виникла не як безпосередній наслідок широкого національного руху, а як природна реакція на розпад централізованої влади Російської імперії, як засіб запобігти внутрішньому занепаду. У цьому суть і драматизм того історичного моменту, що багато в чому визначило подальший перебіг подій та їх трагічних фінал.

Сподіваючись, що Центральна рада стане стабілізуючим чинником в анархії, що поширювалась, владу українського уряду визнали і неукраїнські партії, більшість рад і навіть більшовики (хоча для останніх це був вимушений і тимчасовий крок). На той час Центральна Рада ще користувалася підтримкою значної частини населення, що довели результати виборів до Всеросійських Установчих зборів, на яких українські партії одержали понад 70 відсотків голосів, тоді як більшовики лише десять. Ще відчутнішою була поразка останніх на Всеукраїнському з'їзді Рад, який вони самі скликали у грудні 1917 р. Оскільки більшість делегатів представляли українське село, то більшовицьким представникам довелося покинути з'їзд та виїхати до Харкова. Там вони кваліфікували Центральну Раду як «ворога народу» і проголосили створення Радянської Української Республіки як федеративної частини Російської радянської республіки.

Одночасно на Україну з Росії почався наступ більшовицьких військ. Подальший перебіг подій, зокрема загроза окупації та необхідність самостійницького статусу на мирних переговорах у Бресті,

зумовили прийняття радикальнішого у незалежницькому спрямуванні документу.

З перспективи часу можна сказати, що Центральна Рада своєю впертою політикою федерації з Москвою втратила дорогоцінних вісім місяців та велике піднесення народу творити свою власну державу. З цих причин Третій Універсал не справив на людей більшого враження, як два попередні, хоч з політичного боку він давав багато більше. Нарешті він проголошував націоналізацію землі, що лише поглибило анархію та невдоволення селян, землевласників та духовенства. Генеральний Секретаріат був перетворений на Раду Міністрів.

Напередодні вирішальних боїв за Київ у січні 1918 р. Центральна Рада ухвалила свій Четвертий Універсал, яким проголошувалося, що УНР «стає самостійною, ні від кого не залежною, вільною, суверенною державою українського народу». Джерелом влади за IV Універсалом є народ України (принцип народного суверенітету), вищим виконавчим органом - Рада Народних Міністрів. До виборів Українських Установчих зборів найвищим представницьким органом залишається Українська Центральна Рада. Також передбачалося переобрання волосних, повітових та міських дум, а до того часу уряд мав співробітничати з органами місцевого самоврядування, «вибраних із місцевої людності». Замість постійної армії передбачалося створення народної міліції. Важливим моментом цього документу є прагнення авторів якнайшвидшого прийняття Конституції УНР.

Ухвалення Четвертого Універсалу ознаменувало собою відновлення державності України. Були прийняті державні символи, закон про українське громадянство та про адміністративний поділ краю на землі, яких мало бути тридцять, схвалений закон про грошову систему, за яким вводилася національна валюта - гривня, була проведена календарна реформа, впроваджувався західноєвропейський час.

До важливих державотворчих і правових документів Центральної Ради слід віднести й схвалений 28 квітня 1918 р. проект Конституції УНР, який, однак, не набрав правової чинності, залишившись лише історико-правовим документом доби Української держави 1917-1918 рр. Його поява стала закономірним підсумком розвитку політичного процесу в Україні, започаткованого у березні 1917 р. Конституція юридично оформила відродження державності України і створила політико-правові основи становлення демократичного суспільства. Загалом це, безперечно, прогресивний документ і не лише свого часу.

Четвертий Універсал і Конституція УНР були останніми державно-правовими актами Центральної Ради. Підсумовуючи, можна зазначити, що протягом року Центральна Рада виступала основним політичним чинником в Україні, досягши значних успіхів, але й зазнавши трагічних помилок. До найважливіших причин поразок можна віднести відсутність двох основних опор державності - боєздатної армії та апарату державного управління. Не маючи останнього, Центральна Рада не могла утримувати зв'язки з губерніями та сільською місцевістю, де зосереджувалося найбільше її прихильників. Не меншої шкоди завдала й відсутність згоди щодо спрямування державного будівництва, яка з усією драматичністю виявилась у гострій ворожнечі двох провідних міністрів уряду Винниченка і Петлюри. Якщо останній вважав, що слід приділяти основну увагу утвердженню державних інститутів, то перший наполягав на проведенні радикальних соціальних перетворень з метою виправдання сподівань мас. Однак, на наш погляд, головну причину поразки Центральної Ради слід шукати у нерозвиненості українського національного руху. Центральна Рада змушена була розпочинати будівництво держави ще до завершення процесу формування нації. Більш як двохсотлітнє панування царського режиму в Україні відклало тяжкий відбиток на ментальності народу, а особливо - його верхівці, яка втратила державницький дух.

Тому, коли прийшов час творити власну державу, відчувався гострий брак компетентних фахівців для організації державного життя в Україні. Наявні ж політики були молодими й недосвідченими, а для деяких з них партійні інтереси подекуди переважали державні.

Це дало підстави згодом Винниченку зауважити: «Воістину, ми за тих часів були богами, які бралися з нічого творити цілий новий світ».

ДЖЕРЕЛА:

Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. – Умань. – 2013. – 726 с.; Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. – Умань. – 2014. – 860 с.; Політологічний енциклопедичний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2000

УКРАЇНСЬКА НАРОДНА ТРУДОВА ПАРТІЯ

УКРАЇНСЬКА ТРУДОВА ПАРТІЯ (УТП) — заснована 18 жовтня 1917 р. у Києві, ідеологічно близька до Української Партії Соціалістів-Револьюціонерів. У ній брали участь переважно українські кооператори, лідером був Федір Крижанівський, який представляв

УТП в Центральній і Малій Раді та в Українському Національному Союзі. УТП була малочисельна і не відіграла великої ролі.

Українська Трудова Партія (також Трудова Партія, Українська Народна Трудова Партія) — назва галицької Національно-Демократичної Партії, ухвалена на партійному з'їзді 28 березня 1919 р. у Станиславові. Вона була найсильнішою галицькою партією в Українській Національній Раді (ЗУНР) і Генеральному Секретаріаті; до неї належав президент ЗУНР Євген Петрушевич і члени його уряду.

Народний Комітет УТП протестував проти Варшавської угоди уряду УНР з Польщею, яка визнавала приналежність Галичини до Польщі; 4 серпня 1921 р. — проти Ризького договору.

УТП заперечувала польську державність на українських землях, кваліфікувала польську владу як чужу окупацію і визнавала уряд ЗУНР під проводом Євгена Петрушевича за кордоном. 21 травня 1923 р. Народний з'їзд УТП протестував проти рішення Ради Амбасадорів 14 березня 1923, що віддала Галичину Польщі. Це рішення викликало значні розходження серед керівних кіл УТП. В її проводі позначився поділ на 3 групи:

т. зв. незалежна (орган «Наш Прапор»; лідери: Є. Евин, о. Олександр Стефанович, Ісидор Голубович), яка відкидала рішення Ради Амбасадорів, будь-яку спробу полагодити українсько-польські взаємини та підпорядкувалася закордонній групі партії з Євгеном Петрушевичем на чолі. Впливова група «Діла», яка підкреслювала незалежність крайової політики від закордонних центрів, зокрема від групи Петрушевича, що тоді перейшов політично на радянофіліство («група політичного реалітету»). Група, яка покинула УТП і заснувала Українську Партію Національної Роботи. Уже у 1924 р. між цими 3 групами почалися переговори про консолідацію українського національно-демократичного табору, які призвели на з'їзді 11 липня 1925 р. до їх повного злиття в Українське Національно-Демократичне Об'єднання (УНДО).

ДЖЕРЕЛА:

Енциклопедія українознавства: Словникова частина: [в 11 т.] / Наукове товариство імені Шевченка; гол. ред. проф., д-р Володимир Кубійович. — Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1955—1995.

«УКРАЇНСЬКА ПАРТІЯ»

«УКРАЇНСЬКА ПАРТІЯ» — партія, заснована 2006 р. з програмними цілями «захист народовладдя й свободи слова в Україні, державного суверенітету та територіальної цілісності». Одним із

перших заходів було Всенародне віче «Один народ – одна Україна» 1 березня 2008 р. перед Льодовим палацом у Северодонецьку.

Пізніше були акції в Севастополі, Дніпропетровську, Харкові, Одесі, Львові та інших містах України. Серед них підтримка розпуску парламенту весною 2007 року, акції протесту біля посольства та консульств Російської Федерації проти втручання Чорноморського флоту Російської Федерації у внутрішні справи України, проти агресивної політики Росії щодо незалежності Грузії.

Партія щорічно вшановує пам'ять загиблих під Берестечком, Конотопом, Крутами, Базаром, відзначає День Соборності й День Незалежності, День Героїв і Свято Козацтва - Покрова.

Члени УП активно долучаються до розбудови України як правової, унітарної, соборної, незалежної держави, яка б забезпечила українській нації всебічну свободу, справедливість, добробут та стрімкий розвиток в сучасності і майбутньому.

Членами Української партії є близько 40 тисяч людей. Партія сповідує ідеологію україноцентризму.

21 серпня 2006 року відбувся установчий з'їзд Української партії. Головою Центральної Ради Української партії обрали Олеся Федоровича Сергієнка.

18 лютого 2007 року відбулося третє засідання Центральної Ради, на якому головою ЦР УП обрали Василя Степановича Гажамана.

18 серпня 2007 року відбувся 1-ий з'їзд Української партії, на якому головою Центральної Ради Української партії обрали Олега Олійника.

17 жовтня 2009 року відбувся 2-ий з'їзд Української партії, на якому Олега Олійника вдруге було обрано головою ЦР УП.

30 січня 2010 року відбувся 3-ій позачерговий з'їзд Української партії.

25 червня 2010 року відбулося четверте засідання Центральної Ради, на якому головою ЦР УП обрали Насалика Ігоря Степановича.

10 квітня 2011 року відбувся 4-ий черговий з'їзд Української партії, на якому Головою Політичної Ради Української партії обрали Насалика Ігоря Степановича.

29 квітня 2012 року відбувся 5-ий черговий з'їзд Української партії, на якому Головою Політичної Ради Української партії був обраний Андрій Новак.

6 квітня 2013 року відбулось чергове засідання Політичної Ради Української партії, на якому в.о. Голови Політичної Ради Української партії був обраний Олега Олійника.

ДЖЕРЕЛА:

Шведа Ю. Політичні партії. Енциклопедичний словник.- Львів: Астролябія.- 2005.- 488 с.; Шведа Ю. Теорія політичних партій та партійних систем: Навч. посібник.- Львів: Тріада плюс.- 2004.- 528 с.; Обушний М. І., Примуш М.В., Шведа Ю. Р. Патологія: Навч. посібник / За ред. М. І. Обушного.- К.: Арістей.- 2006.- 432 с.

УКРАЇНСЬКА НАРОДНО-ДЕМОКРАТИЧНА ПАРТІЯ

УКРАЇНСЬКА НАРОДНО-ДЕМОКРАТИЧНА ПАРТІЯ — політична партія, що діяла в Україні в роки Другої світової війни. Постала з ініціативи І. Мітрінґи та його однодумців у лавах ОУН на початку 1942 на Волині, де тоді оперували загони УПА, очолені Т. Бульбою-Боровцем.

Українська народно-демократична партія оформилася як ліводемократична організація; у своєму маніфесті вона критикувала одночасно німецьку окупаційну політику й ідейні основи та політичну практику революційної ОУН. Остання гостро виступила проти У. Н.-Д. П.

Українська народно-демократична партія не розвинула своєї діяльності і швидко самоліквідувалася. До керівництва У. Н.-Д. П., крім І. Мітрінґи, належали: В. Турчманович, В. Ривак, Б. Левицький та ін. Окремі діячі за кордоном приєдналися до лівого крила Української революційно-демократичної партії (група «Вперед»).

ДЖЕРЕЛА:

Енциклопедія українознавства: Словникова частина: [в 11 т.] / Наукове товариство імені Шевченка; гол. ред. проф., д-р Володимир Кубійович. — Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1955—1995.

УКРАЇНСЬКА НАРОДНО-РЕСПУБЛІКАНСЬКА ПАРТІЯ (УНРП)

УКРАЇНСЬКА НАРОДНО-РЕСПУБЛІКАНСЬКА ПАРТІЯ (УНРП), заснована в кінці 1918 року; трималася правого курсу аграрної політики, виступала проти соціалізму, орієнтувалася на Антанту.

Лідери: Євген Архипенко (міністр земельних справ у кабінеті С. Остапенка), П. Пилипчук (керуючий міністерством шляхів у тому ж кабінеті) та Олександр Ковалевський.

Керівним органом став ЦК, створено провінційні партійні комітети, опублікована програма УНРП. Лідерами партії були також В. Корольов, К. Вронтовський-Сивошапка.

УНРП була керівною групою в організації державного перевороту, влаштованого В. Оскілком 29 квітня 1919 в Рівному. Згодом не виявляла діяльності.

ДЖЕРЕЛА:

Енциклопедія українознавства: Словникова частина: [в 11 т.] / Наукове товариство імені Шевченка; гол. ред. проф., д-р Володимир Кубійович. — Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1955—1995.

УКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ПАРТІЯ

УКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ПАРТІЯ — коротко існуюча політична партія Наддніпрянщини утворена у 1890-х рр., що була однією із перших невдалих спроб організувати соціалістичну українську партію у підросійській Україні, які передували утворенню Революційної Української Партії у 1900 р.

В кінці 1890-х група українців з Наддніпрянщини видала в Галичині «Програму Української Національної Партії». В цій програмі були висловлені такі думки:

«З усіх прав, якими визначається кожний нарід, найлегше і безповоротно втрачаються права його суто національні. Нарід, денаціоналізований на кшталт другої народности, дуже рідко піднімає свій національний прапор.

Тим ми, як діти України, як сини свого народу, єсмо націоналами і перед усім дбаємо о те, щоб дати своєму народові волю національну. Скоро Україна добуде цю волю, зміст національного прапора сам собою переміниться, бо людськість поступає, і довічні ідеали чергуються. Мусимо працювати в дусі такого ідеалу людського ладу, в якому немає місця нації пануючій і нації підвладній, а українська нація в ряд з усякою другою користується однаково ріним правом. Через те ми маємо бути цілковитими приклонниками федеративного ладу в тих державах, з якими з'єднана українська земля.»

Далі ця програма звертається до справ суспільно-політичних, зазначає, що Україна — це край селянський, і робить висновок: «Ми повинні дбати переважно про долю цієї занедбаної більшости і через те повинні бути у справах соціяльних перш за все демократами.» (Гермайзе, стр. 25)

ДЖЕРЕЛА:

Феденко, Панас. Український рух у ХХ столітті. Лондон: «Наше Слово». 1959 р., с.21.

УКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ПАРТІЯ (УНП)

УКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ПАРТІЯ (УНП) — єдина легальна українська політична партія, яка діяла на окупованих Румунією українських землях у 1927—1938 рр. Осідок партії містився у Чернівцях. Партія продовжувала традицію Української національно-демократичної партії на Буковині за австрійського часу.

УНП виступала проти румунізації українського населення, домагалася впровадження української мови в школах, у церкві та перегляду аграрної реформи. Румунський шовінізм став на перешкоді здійсненню цих пропозицій.

УНП діяла лише на Буковині; вона не мала постійної організації і кадрів, а діяла за допомогою мужів довір'я. При виборах УНП нараховувала пересічно близько 32 000 виборців. З уваги на румунський виборчий закон, УНП вступала у виборчі союзи з румунськими партіями (національно-цараністською, ліберальною, радикально-аграрною).

Головою УНП був Володимир Сергій Залозецький (посол до парламенту і сенату), секретарем — Ю.Сербинюк.

Посли до парламенту: В.Дутчак, О.Шкраба, Ю.Сербинюк, Д.Маєр-Михальський.

Інші діячі: Л.Когут, А.Кирилів, І.Стрийський, І.Жуковський, Ю.Лисан, Р.Ясеницький, М.Вітан, М.Сивий та ін.

Пресові органи, близькі до УНП: «Рідний Край», «Час», «Народна Воля», «Рада».

У 1938 р. - у Румунії скасовано всі політичні партії, у тому числі й УНП.

ДЖЕРЕЛА:

Шведа Ю. Політичні партії. Енциклопедичний словник.- Львів: Астролябія.- 2005.- 488 с.; Шведа Ю. Теорія політичних партій та партійних систем: Навч. посібник.- Львів: Тріада плюс.- 2004.- 528 с.; Обушний М. І., Примуш М.В., Шведа Ю. Р. Партологія: Навч. посібник / За ред. М. І. Обушного.- К.: Арістей.- 2006.- 432 с.

УКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ПАРТІЯ

УКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ПАРТІЯ — нелегальна політична організація, діяла на Західній Україні у 1961—1962 рр. Складалась лише з декількох чоловік, які були заарештовані та засуджені.

УНП була заснована у 1961 р. у селі Золотники Тернопільської області. Головним ініціатором створення Української національної партії став Євген Гогусь, колишній вояк дивізії «Галичина», який відбув

за це 9-річний термін. До її складу також входили: Євстахій Грицишин — колишній член УПА, Володимир Куликовський — колишній оунівець, Петро Пундик та Павло Палахита.

Першочерговим завданням організації була самоосвіта, пошук літератури, розширення за рахунок нових членів, були плани дістати зброю. Своєю метою партія проголошувала створення Незалежної України. Головну надію її члени покладали на міжнародний конфлікт та вступ на територію України іноземних військ. Партія не встигла розгорнути активну діяльність, її швидко розкрили, а її членів заарештували. 25-26 липня 1962 року на закритому суді найсуворіший вирок дістав Євген Гогусь — смертну кару, яку за касацією замінили на 15 років таборів, Є. Грицишин та В. Куликовський були засуджені на 11 років, П. Палахита — на 6 років, а П. Пундик — на 5 років.

ДЖЕРЕЛА:

Борис Захаров Українська національна партія. Віртуальний музей дисидентського руху в Україні; Бажан О. Г. Рецидиви терору в хрущовську «відлигу» Наукові записки НАУКМА. Том 20. Історичні науки. Ч.2; Гулько Н. М. Дисидентський рух та його історичне значення.

УКРАЇНЬСЬКА НАЦІОНАЛЬНА РАДА У ЛЬВОВІ (1941)

УКРАЇНЬСЬКА НАЦІОНАЛЬНА РАДА У ЛЬВОВІ (1941) — виникла з Ради Сеньйорів, створеної у складі 16 членів на нараді у Львові 6 липня 1941, що її скликала ОУН Степана Бандери (ОУН(б)). Наприкінці липня поширена до 30 членів (не мала представників ОУН А. Мельника). 24 липня Рада Сеньйорів проголосила перехід до форми Української національної ради – головної національної організації, правонаступниці Української національної ради 1918 р. Президентом Української національної ради мав бути обраний митрополит А. Шептицький, головою – К. Левицький, його заступниками – Ю. Дзерович і професор Л. Турчин. Робочим органом Ради на території Галичини став Український крайовий комітет (УКК) на чолі з К.Паньківським. 30 липня 1941 Рада Сеньйорів перетворилася на УНР з метою бути допоміжним проводом українського народу Галичини, Волині та Холмщини і його представником перед німецькою владою.

Намагалася, щоб у її складі були представлені всі політичні напрями та головні професії і представники провінції; згодом число членів збільшено до 45. Головою УНРади був Кость Левицький, заступниками о. Юліан Дзерович і Лука Турчин; секретарем Ярослав Біленький (з створенням президії її секретарем став Григорій

Микетей); серед інших членів були: архієпископ Йосиф Сліпий, о. Гавриїл Костельник, Мар'ян Паньчишин, Василь Сімович, Юліан Павликовський, Андрій Палій, Михайло Стефанівський, Михайло Волошин, Володимир Загайкевич, Кость Паньківський, Борис Козубський, Сергій Хруцький — у більшості діячі або прихильники УНДО. Протектором і почесним президентом був митрополит Андрій Шептицький.

УНР визнавала ОУН як рушійну силу українського політичного життя і підтримувала Українське Державне Правління, але з застереженням ставилася до боротьби між двома відлами ОУН. 30. липня 1941 УНР вислала протест німецькому урядові проти приєднання Східної Галичини до Генеральної Губернії (підписали митрополит Шептицький і всі члени); на початку вересня виготовлено меморандум до генерал-губернатора Ганса Франка на оборону інтересів української Галичини.

31 липня 1941 УНР створила як виконавчий орган і для зв'язків з німецькою владою Генеральний Секретаріат з К. Паньківським на чолі. По смерті К. Левицького (12 листопада 1941) німецька влада щораз більше унеможлиблювала існування УНР; врешті лист митрополита Шептицького до Генріха Гімmlера (лютий 1942) з протестом проти антиєврейського геноциду став нагодою для заборони УНР (наказ львівської німецької політичної поліції 3 березня 1942), зв'язок з німецькою владою в Галичині перебрав Український Крайовий Комітет.

ДЖЕРЕЛА:

Енциклопедія українознавства: Словникова частина: [в 11 т.] / Наукове товариство імені Шевченка; гол. ред. проф., д-р Володимир Кубійович. — Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1955—1995.

УКРАЇНЬСЬКА ПАРТІЯ ЛІВИХ СОЦІАЛІСТІВ-РЕВОЛЮЦІОНЕРІВ (БОРЬБИСТІВ)

УКРАЇНЬСЬКА ПАРТІЯ ЛІВИХ СОЦІАЛІСТІВ-РЕВОЛЮЦІОНЕРІВ (БОРЬБИСТІВ) — ліва фракція всеросійської Партії Соціалістів-Революціонерів в Україні (не плутати з Українською Партією Соціалістів-Революціонерів (боротьбистів), котра виокремилася влітку 1918 року як ліва фракція УПСР).

Організаційним ядром нової партії стала ліва меншість УПЛСР, яка об'єдналася навколо газети «Борьба» під назвою УПЛСР (борьбистів). Лідерами партії стали Євген Терлецький, М. Алексєєв, В. Качинський та інші.

Борьбисти оголосили про своє визнання радянської влади та бажання співробітничати з КП(б)У. Водночас замість диктатури пролетаріату обстоювали так звану диктатуру трудових класів. У 1919 році боротьбисти входили до органів радянської влади, брали участь у боротьбі проти денікінців.

У грудні 1919 між ЦК УПЛСР(б) і ЦК КП(б)У укладено угоду про співробітництво, представник боротьбистів Євген Терлецький увійшов до складу Всеукрревкому.

На початку 1920 року партія налічувала 7700 членів. У червні 1920 року ЦК УПЛСР(б) і ЦК КП(б)У уклали угоду про самоліквідацію партії боротьбистів та вступ її «найкращих представників» до КП(б)У. Це викликало розкол в УПЛСР(б): права течія створила оргбюро у складі Василя Арнаутова, С. Мстиславського, Я. Брауна і згодом взяла назву УПЛСР-синдикалістів (у грудні 1920 року об'єдналася з УПЛСР-інтернаціоналістів).

У липні 1920 IV з'їзд УПЛСР(б) прийняв рішення про самоліквідацію партії. Частина її членів прийнято до КП(б)У.

ДЖЕРЕЛА:

Малий словник історії України / відпов. ред. В.А. Смолій. — К.: Либідь, 1997.:
Енциклопедія українознавства: Словникова частина: [в 11 т.] / Наукове товариство імені Шевченка; гол. ред. проф., д-р Володимир Кубійович. — Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1955—1995.; Майстренко І. Сторінки з історії Ком. Партії України (I—II). Мюнхен 1969.

УКРАЇНСЬКА ПАРТІЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ РОБОТИ (УПНР)

УКРАЇНСЬКА ПАРТІЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ РОБОТИ (УПНР) — постала у Львові 21 квітня 1924 р. внаслідок внутрішніх непорозумінь в Українській Трудовій Партії.

В числі засновників були: Дмитро Паліїв, Д. Донцов, С. Підгірський (голова), В. Кузьмович та ін.

Головні засади націоналістичної програми: «Україна для українців»; розбудова національного життя власними силами; безкомпромісне негативне наставлений до Польщі і до СРСР та комунізму. Орган — двотижневик «Заграда» (1923 — 1924). УПНР не розгорнула діяльності і на консолідаційному з'їзді 11. 7. 1925 увійшла до УНДО.

ДЖЕРЕЛА:

Енциклопедія українознавства: Словникова частина: [в 11 т.] / Наукове товариство імені Шевченка; гол. ред. проф., д-р Володимир Кубійович. — Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1955—1995.

УКРАЇНСЬКА ПАРТІЯ ПРАЦІ (УПП)

УКРАЇНСЬКА ПАРТІЯ ПРАЦІ (УПП) — заснована у травні 1927 р. у Львові з членів Українського Національно-Демократичного Об'єднання, була ідеологічним продовженням так званої «незалежної групи» Української Трудової Партії.

УПП стояла за всебічну підтримку закордонного уряду ЗУНР Євгена Петрушевича. Політичний напрям — радянофільський. Голова В. Будзиновський, заступник голови М. Західний (посол до польського сейму з виборів 1928), секретар Микола Топольницький. Пресові органи — «Рада» і «Праця». УПП існувала до 1930.

ДЖЕРЕЛА:

Енциклопедія українознавства: Словникова частина: [в 11 т.] / Наукове товариство імені Шевченка; гол. ред. проф., д-р Володимир Кубійович. — Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1955—1995.

УКРАЇНСЬКА ПАРТІЯ СОЦІАЛІСТІВ-РЕВОЛЮЦІОНЕРІВ (УПСР)

УКРАЇНСЬКА ПАРТІЯ СОЦІАЛІСТІВ-РЕВОЛЮЦІОНЕРІВ (УПСР)

популярна назва: есери (неонародники) — споріднена з російською партією соціалістів революціонерів.

У 1905–1917 роках існували окремі гуртки УПСР у Сімферополі, Одесі, Радомишлі, Борисполі, Києві (видавали нелегально орган «Боротьба» 1913–1915). Як всеукраїнська партія оформилася 17 — 18 квітня 1917 року в Києві; на установчих зборах устійнено тимчасову програму УПСР, ухвалено постанову про територіальну автономію України й скликання Українських Установчих Зборів, вирішено домагатися націоналізації землі. Керівництво УПСР складалося головно зі студентів: М. Ковалевський, Л. Ковалів, П. Христюк, В. Залізник, М. Шраг, О. Севрюк. З УПСР співпрацював Михайло Грушевський. Органами партії були: щоденник «Народна Воля» і тижневик «Боротьба». Завдяки ефективній пропаганді («земля — народові без викупу») УПСР здобула у виборах до російських Установчих Зборів перевагу над іншими партіями (50% всіх голосів в Україні). У повній залежності від проводу УПСР була Українська селянська спілка.

За Центральної Ради УПСР брала участь в уряді Володимир Винниченка (П. Христюк, М. Стасюк, М. Ковалевський, Всеволод Голубович, М. Шаповал, К. Корж, М. Савченко-Більський). Після проголошення IV Універсалу 30 січня 1918 створено уряд з есерів на

чолі з В. Голубовичем (7 есерів і 2 есдеки). УПСР мала перевагу в Раді Міністрів також після повернення уряду до Києва (1 березня 1918).

За гетьманату УПСР провадила діяльність нелегально. На IV з'їзді, що відбувся 13 — 16. 5. 1918 в околицях Києва, стався розкол УПСР на ліве крило — боротьбистів (Л. Ковалів, Г. Михайличенко, О. Шумський, В. Елланський, А. Приходько, А. Заливчий, Ю. Мазуркевич, П. Любченко), яке захопило ЦК і стояло на позиціях «радянської форми» влади та за співпрацю з більшовиками, і праве крило, так звана «центральна течія» (І. Лизанівський, М. Чечель, М. Шраг, Микола Шаповал, Н. Григоріїв, М. Салтан, В. Голубович, О. Севрюк, Дмитро Одріна, Олександр Жуковський, П. Христюк, О. Якко, А. Степаненко, Ю. Охримович). Боротьбисти перейменувалися 6 — 8 березня 1919 на Українську партію соціалістів-революціонерів-боротьбистів (комуністів). Центральна течія УПСР взяла участь в організації Українського Національного Союзу (М. Шаповал) та у поваленні гетьманату. На Трудовому Конгресі есери домагалися соціалізації землі, націоналізації приватних зал., цукроварень, фабрично-заводських підприємств, передачі держ. органів влади колективам, складеним з представників трудового люду — селян і робітників. За Директорії до уряду Володимира Чехівського(УСДРП) входили М. Шаповал, О. Мицюк, І. Штефан, Сергій Остапенко. Натомість інші діячі УСРП не входили до уряду Остапенка (він вийшов з УПСР), і на знак протесту проти його політики УПСР разом з іншимисоціалістичними партіями утворила Комітет Охорони Республіки (22. 3. 1919). В уряді Бориса Мартоса (УСДРП) брав участь М. Ковалевський, І. Лизанівський, І. Паливода, Л. Шрамченко, з 9. 6. 1919 ще Дмитро Одріна (голова ЦК партії) та Т. Черкаський (секретар ЦК партії); в уряді І. Мазепи — М. Ковалевський, М. Черкаський, Н. Григоріїв, Л. Шраменко, П. Христюк. В кін. 1919 частина членів УПСР вийшла на еміграцію (Чехословаччина, Австрія), де пропагувала принцип «диктатури трудових мас» (М. Шаповал, Н. Григоріїв). Дехто з лідерів УПСР — М. Грушевський, М. Чечель, М. Шраг, П. Христюк, Д. Ісаєвич заснували «закордонну делегацію» УПСР у Відні, яка з1920 видавала орган «Борітеся — Поборете» (1920–1922), прагнучи перетворити УНР на «радянську республіку» та дійти до примирення з советською Росією.

Від 25 лютого 1920 до 5. 7. 1920 закордонні групи УПСР і Української Комуністичної Партії створили спільний «радянсько-революційний блок», метою якого було створення української советської республіки. На початку 1921 УПСР на еміграції розкололася:

1) просоветська група, очолена «закордонною делегацією», 2) пражка — на чолі з М. Шаповалом; видавала «Вільну Спілку» (1921 — 23) та 3) Організаційний Комітет УПСР за кордоном (М. Ковалевський і М. Залізник) у Відні.

Після повороту «закордонної делегації» на советську Україну (1924) і смерті М. Шаповала (1932) організації есерів об'єдналися і створили у Празі спільний ЦК УПСР за кордоном, що видавав «Трудову Україну» за редакцією Н. Григорієва.

Після другої світової війни УПСР відновила свою діяльність на еміграції (лідери Я. Зозуля, Микола Шаповал), взяла участь у створенні Української Національної Ради (1948) і в 1950 разом з іншими соціалістичними партіями об'єдналася в Українську Соціалістичну Партію.

ДЖЕРЕЛА:

Висоцький О.Ю. Українські соціал-демократи та есери: досвід перемог і поразок. — Монографія. — К.: Основні цінності, 2004. — 272 с; Грушевський М. Укр. партія соціалістів-революціонерів. ж. Борітеся — Поборете, ч. 1. Відень 1920; Проект програми Української партії соціалістів-революціонерів // «Борітеся — Поборете!» № 6. Відень 1922; Христюк П. Замітки і Матеріали до історії укр. революції 1917 — 20 рр., т. I — IV. Відень 1921 — 22; Животко А. 50 років. До історії Укр. Партії Соціалістів Революціонерів. Прага 1936. Енциклопедія українознавства: Словникова частина: [в 11 т.] / Наукове товариство імені Шевченка; гол. ред. проф., д-р Володимир Кубійович. — Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1955—1995.; Кривенький В. В., Чмырь С.Г. Украинская партия социалистов-революционеров // Политические партии России. Конец XIX-первая треть XX века: Энциклопедия. — М.: РОССПЭН, 1996. — С.639-642.

УКРАЇНЬКА ПАРТІЯ СОЦІАЛІСТІВ-САМОСТІЙНИКІВ (УПСС)

УКРАЇНЬКА ПАРТІЯ СОЦІАЛІСТІВ-САМОСТІЙНИКІВ (УПСС) — заснована у Києві 30 грудня 1917, складалася з деяких колишніх членів УНП та з військових. Домагалася негайного проголошення самостійності України, визнавала соціальну програму, за якою земля мала належати хліборобам, а фабрики й заводи — робітникам.

За Центральної Ради УПСС стояла в опозиції до уряду, критикуючи земельну політику і ліберальне ставлення до меншостей.

За Гетьманату УПСС ставилася критично до офіційної політики і належала до ініціаторів створення Українського Національно-Державного Союзу (травень 1918), брала участь в Українському Національному Союзі та мала свого представника в Директорії (О. Андрієвський).

11 серпня 1918 згідно з постановою ЦК Української партії соціалістів-самостійників тимчасово виконувати обов'язки голови партії призначався присяжний повірений О. Андрієвський. До складу Національного союзу партія делегувала: до Президії – О. Андрієвського і в Союз – редактора газети “Самостійник” – С. Макаренка (тимчасово).

За Директорії УПСС входила до урядів В. Чехівського (М. Білинський, І. Липа, О. Осецький, Д. Симонів) та С. Остапенка (М. Білинський, О. Шаповал, Д. Симонів, І. Липа).

Незадоволена політикою уряду Б. Мартоса, УПСС разом з отаманом В. Оскілком і з народними республіканцями (Є. Архипенко) організувала невдалий переворот у Рівному (29 квітня 1919).

На еміграції УПСС відновила свою діяльність у Відні, але з 1922 змінила назву на Українську Народну Партію, яка пробувала активізуватися на Волині під проводом Володимира Оскілка, видаючи у Рівному свій орган «Дзвін» (1923 — 1925).

Серед лідерів УПСС були: Олександр і Павло Макаренки, Іван Луценко, Опанас Андрієвський, Іван Липа, Петро Болбочан; її органом у 1918 був «Самостійник».

Назагал УПСС була малочисельна і не відіграла поважної ролі в політичному житті.

ДЖЕРЕЛА:

Енциклопедія українознавства: Словникова частина: [в 11 т.] / Наукове товариство імені Шевченка; гол. ред. проф., д-р Володимир Кубійович. — Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1955—1995.; Укр. партія самостійників-соціалістів. Відень 1920; Тимошевський В. Історія укр. влади 1917 — 19. Відень — К. 1920.

УКРАЇНЬСКА ПАРТІЯ СОЦІАЛІСТІВ-ФЕДЕРАЛІСТІВ (УПСФ)

УКРАЇНЬСКА ПАРТІЯ СОЦІАЛІСТІВ-ФЕДЕРАЛІСТІВ (УПСФ), популярно — есефи) — ліберально-демократична партія, що оформилася у червні 1917 р. з колишніх членів Української Демократично-Радикальної Партії (1905 — 1908 рр.) та Товариства Українських Поступовців (1908 — 1917 рр.), які після з'їзду ТУП 7 — 8 квітня 1917 р. перетворилися на Союз Українських Автономістів-Федералістів, а з вересня на УПСФ.

УПСФ поновила програму Української Демократично-Радикальної Партії й складалася переважно з інтелігенції, яка досі провадила національно-культурну роботу, мавши найкращі з усіх партій фахові кадри. Назва партії скоріше віддавала данину духові часу (соціалізм її був поміркований), фактично ж вона стояла на позиціях консерватизму, а федералізм розуміла як світову форму міждержавних взаємин і децентралізовану адміністративну побудову.

Головою УПСФ був Сергій Єфремов, а до керівних її членів належали: Андрій Ніковський, Ілля Шраг, Олександр Лотоцький, Петро Стебницький, Андрій В'язлов, Іван і Зінаїда Мірні, Василь Біднов, Федір Матушевський, В'ячеслав Прокопович, М. Кушнір, Сергій Шелухин, Максим Славінський. Ольга Андрієвська була секретарем партії.

Органом УПСФ був щоденник «Нова Рада».

За Центральної Ради до урядів Володимира Винниченка входили Сергій Єфремов, Олександр Шульгин, Олександр Лотоцький, Петро Стебницький, Іван Мірний, а до уряду Ввсеволода Голубовича — Сергій Шелухин, В'ячеслав Прокопович, Олександр Лотоцький, Іван Фещенко-Чопівський.

За гетьманату УПСФ брала участь у формуванні Українського Національно-Державного Союзу і Українського Національного Союзу, її члени входили до другого уряду Федора Лизогуба (24 жовтня 1918 р.): Олександр Лотоцький, Петро Стебницький, Андрій В'язлов, Максим Славінський.

За Директорії брали участь в уряді Володимира Чехівського (П. Холодний, О. Шелухин, Іван Огієнко, Михайло Корчинський), Сергія Остапенка (Іван Фещенко-Чопівський, К. Мацієвич, Д. Маркевич, Іван Огієнко, Овксентій Корчак-Чепурківський, Михайло Корчинський, М. Кривецький), Ісаака Мазепи (Іван Огієнко); у травні 1920 есер В'ячеслав Прокопович утворив кабінет міністрів.

На еміграції у Празі 1923 р. УПСФ перейменувалася на Українську Радикально-Демократичну Партію, яку очолив О. Лотоцький. Партійні лідери (М. Славінський, А. Яковлів, О. Шульгин, К. Мацієвич, В. Прокопович, О. Саліковський й ін.) близько співпрацювали з екзильним державним центром УНР.

По Другій світовій війні радикальні демократи не відновили діяльності своєї партії; ідейно близьким до них був Український Національно-Демократичний Союз, створений 1946 р.

ДЖЕРЕЛА:

Енциклопедія українознавства: Словникова частина: [в 11 т.] / Наукове товариство імені Шевченка; гол. ред. проф., д-р Володимир Кубійович. — Париж ; Нью-Йорк: Молоде життя, 1955—1995.; Чмырь С.Г. Украинская партия социалистов-федералистов // Программы политических партий России. Конец XIX – XX вв. – М.: РОССПЭН, 1995. - С.279-281, 292.; Чмырь С.Г. Украинская партия социалистов-федералистов // Политические партии России. Конец XIX-первая треть XX века: Энциклопедия. – М.: РОССПЭН, 1996. -С.642-643.; ИВАНИЦКАЯ С.Г. Федеративная идея в программе и тактике Украинской партии социалистов-федералистов // СНГ: проблемы, поиски, решения. Ежегодник научно-образовательного центра по изучению Содружества независимых государств. - М.: РУДН, 2011. - С. 263-273.

УКРАЇНЬСКА РАДИКАЛЬНА ПАРТІЯ

УКРАЇНЬСКА РАДИКАЛЬНА ПАРТІЯ (УРП; спершу Русько-Українська радикальна партія — РУРП, а з 1926 р. Українська соціалістично-радикальна партія — УСРП) — перша українська політична партія на території України, заснована 4 жовтня 1890 у Львові на базі радикальних молодіжних (драгоманівських) гуртків, що постали в Галичині в кінці 1870-х рр. під впливом Михайла Драгоманова.

Голови (лідери) партії: Іван Франко (до 1898 р.), Михайло Павлик (до 1914 р.), Микола Лагодинський (до 1919 р.), Лев Бачинський (1930 р.; довгий час найвпливовіший діяч УРП.), Іван Макух.

Визначними членами партії були, крім згаданих: Іван Блажкевич, Кирило Трильовський (найпопулярніший її діяч), М.Коберський, Д.Ладика, В.Лисий, Михайло Матчак, Осип Назарук (до 1922—1923 рр.), О.Павлів, І.Попович, Матвій Стахів, С.Жук та інші.

З УРП були пов'язані визнані письменники: Василь Стефаник, Лесь Мартович, Осип Маковей, Денис Лукіянович.

Заснована з ініціативи Івана Франка, Михайла Павлика, В'ячеслава Будзиновського, Євгена Левицького, Северина Даниловича, Кирила Трильовського й інших на I з'їзді, що відбувався 4-5 жовтня 1890 р. у Львові під головуванням І.Франка.

З'їзд схвалив програму партії, яку підготували Іван Франко, Северин Данилович, Михайло Павлик.

РУРП була першою українською політичною партією європейського зразка — з суцільною програмою, масовою організацією і реєстрованим членством. В основу програми покладено етичний і науковий соціалізм на демократичній і кооперативній базі, людську гідність для всіх і всеукраїнську єдність (соборність всіх українських земель). Проголошувалася головна мета: пробудження свідомості мас, перетворення їх на політичну силу, з вимогами якої мусила би рахуватися влада.

Радикальний рух прагнув до секуляризації українського громадського й культурного життя та поборював Українську греко-католицьку церкву й духовенство, яке тоді відігравало провідну роль в Галичині.

У 1895 р. на IV з'їзді було прийнято Доповнення до Програми РУРП, в якому виголошувалося, що здійснення соціалістичних ідеалів можливе лише за умови якнайширшого самоуправління краю. На тому ж з'їзді РУРП склала під впливом Юліана Бачинського заяву про політичну самостійність українського народу.

У 1895 р. від неї обрано 3 послів до Галицького сейму, а у 1897 р. — двох до віденського парламенту (Т.Окуневський, Р.Яросевич).

На з'їзді 1897 р. висунула постанову про підготовку селянського страйку. У зв'язку з виборами УРП влаштувала масові селянські віча за загальне виборче право.

РУРП організувала селян і робітників, закладала кооперативи (народні спілки), проголошувала гасло політичної боротьби власними силами народу, виховувала діячів із селян і робітників, організувала жіноцтво. Мала виразно опозиційну програму до уряду та тодішніх народовців й успішно поборювала «нову еру».

Драгоманов вважав заснування партії за передчасне, але погодився з доконаним фактом; інтенсивно співпрацюючи в радикальних органах, він своїм авторитетом формував ідейне обличчя УРП. Смерть Драгоманова (1895) прискілила процес диференціації в радикальному русі. З 1895 р. у партії змагалися три течії: соціалісти-народники (драгоманівці), соціалісти-марксистичні і радикальні народовці. Цей процес згодом призвів до розламів в УРП.

У 1899 р. з партії вийшли соціалісти-марксистичні та радикальні народовці:

Микола Ганкевич, Юліан Бачинський, Роман Ярославич, Семен Вітик й інші заснували Українську соціал-демократичну партію.

Володимир Охримович, Євген Левицький, В'ячеслав Будзиновський, Теофіл Окуневський, Іван Франко й інші створили разом з більшістю народовців Українську націонал-демократичну партію (НДП).

РУРП стала фактично партією селян. Після УНДП вона була найсильнішою українською партією в Галичині; разом з УНДП утворила в українському політичному русі неофіційну двопартійну систему, в якій відігравала роль лівої опозиції щодо центристської УНДП.

У віденському парламенті вона мала (1911) 5 послів (Л.Бачинський, В. Стефанік, К.Трильовський, М.Лагодинський, П.Лаврук); у Галицькому сеймі (1913) — 6.

У 1904 р. — була прийнята нова програма РУРП.

У 1900-х рр. завдяки діячам УРП (зокрема К.Трильовському) створено пожежно-руханкову організацію «Січ», а у 1913 р. — парамілітарне товариство Українські січові стрільці (УСС).

З проголошенням ЗУНР УРП увійшла до Української Національної Ради; члени Державного Секретаріату від неї були: Дмитро Вітовський — секретар військових справ й Іван Макух — внутрішніх справ; Лев Бачинський був віце-президентом УНРади. Після

упадку української держави УРП створила коаліцію з Українською народною трудовою партією в Міжпартійній Раді у Львові.

На першому по війні (1 квітня 1923 р.) і на наступних з'їздах доповнено програму, за якою УРП визначала себе як організацію працюючих мас України, що стоїть на соціалістичних позиціях, які прагне здійснити в українській незалежній державі з республіканським устроєм і владою всіх працюючих, та домагається соціалізації всіх засобів продукції. УРП відмежувалася від Української соціал-демократичної партії (УСДП), яка з 1923 р. орієнтувалася на радянську Україну.

У 1925 р. з'їзд УРП ухвалив постанову проти співпраці з українськими «буржуазними партіями», засудив колоніальну політику більшовиків супроти України, проголосив гасло: «Вся земля селянам без викупу».

У 1926 р., після приєднання до УРП волинської групи есерів, партія змінила назву на Українську соціалістично-радикальну партію, а у квітні 1931 р. вступила до II Соціалістичного Інтернаціоналу.

Партія бойкотувала (спільно з усіма політичними організаціями Галичини) вибори до польського сейму 1922 р. До виборів 1928 р. пішла самостійно (здобула 11 мандатів до сейму і 3 до сенату), а у 1930 р. виступила у виборах спільно зУНДО (поділ мандатів в пропорції 1:3); посли УРП творили в сеймі і сенаті окремий клуб. Дальші вибори УРП бойкотувала з причини недемократичності виборчої системи.

У 1934 р. партія мала 20 000 членів.

УРП заснувала свої організації — молоді «Каменярі» і Союз українських працюючих жінок — «Жіноча Громада»; під її впливом було видавництво і народний університет «Самоосвіта» (1930—1939 рр.); партійно-політичну літературу видавало видавництво «Громада» (1922—1939 рр.).

Пресові органи: «Народ» (1890—1895 рр. і 1918 р.), «Хлібороб» (1891—1895 рр.), «Громадський Голос» (1892—1939 рр.) та ін.

По Другій світовій війні УСРП відновила у 1946 р. свою діяльність на еміграції і у 1948 р. взяла участь у створенні Української національної ради. У 1950 р. об'єдналася з УСДП й іншими соціалістичними партіями в Українську соціалістичну партію.

Лідерами УСРП на еміграції були Матвій Стахів, В. Лисий та ін.

Постановою № 184-VIII Верховної Ради України від 11 лютого 2015 р. 125-річчя створення РУРП відзначатиметься на державному рівні.

ДЖЕРЕЛА:

Шведа Ю. Політичні партії. Енциклопедичний словник.- Львів: Астролябія.- 2005.- 488 с.; Шведа Ю. Теорія політичних партій та партійних систем: Навч. посібник.- Львів: Тріада плюс.- 2004.- 528 с.; Обушний М. І., Примуш М.В., Шведа Ю. Р. Патологія: Навч. посібник / За ред. М. І. Обушного.- К.: Арістей.- 2006.- 432 с.

УКРАЇНСЬКА РАДИКАЛЬНА ПАРТІЯ

УКРАЇНСЬКА РАДИКАЛЬНА ПАРТІЯ, створена у кінці 1904 р. у Києві групою, що відкололася від Української Демократичної Партії, якою керували Б. Грінченко, С. Єфремов, Модест Левицький, Ф. Матушевський. Виступала: за встановлення в Росії конституційної монархії, за право України на автономію. УРП зосередила свою діяльність на виданні політичних брошур, що виходили у Львові й Петербурзі. Не маючи впливу на маси, восени 1905 року вона об'єдналася з Українською Демократичною Партією під назвою Українська Демократично-Радикальна Партія.

ДЖЕРЕЛА:

Енциклопедія українознавства: Словникова частина: [в 11 т.] / Наукове товариство імені Шевченка; гол. ред. проф., д-р Володимир Кубійович. — Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1955—1995.; Касьянов Г. В. Українська інтелігенція на рубежі XIX-XX століть: Соціально-політичний портрет. — К., 1993.; Чмырь С. Г. Радикальные демократы // Политическая история России в партиях и лицах. — М.: Терра, 1993. — С. 150—164.; Чмырь С. Г. Украинская демократическо-радикальная партия: истоки, организация, программа, тактика (90-е гг. XIX в. — 1908 г.) / Дис. ... канд. ист. наук: 07.00.02 / Институт российской истории РАН. — М., 1994. — 374 с. — Библиогр.: С. 323—344.

УКРАЇНСЬКА РЕВОЛЮЦІЙНО-ДЕМОКРАТИЧНА ПАРТІЯ (УРДП)

УКРАЇНСЬКА РЕВОЛЮЦІЙНО-ДЕМОКРАТИЧНА ПАРТІЯ (УРДП) — заснована у 1946 р. у Німеччині з емігрантів з підрадянської України, вихованих в основному на ідеях українського відродження 1920-их рр., почасти з колишніх членів ОУН, послідовників Івана Мітрінги.

Засновниками УРДП були: Іван Багряний, Григорій Костюк, Іван Майстренко, Борис Левицький, Семен Підгайний та ін. Очолював її спершу Григорій Костюк, який 1948 р. відійшов з лівою групою (Іван Майстренко, Борис Левицький, Роман Паладійчук та ін.), що створила навколо місячника «Вперед» ліву УРДП (згодом перестала існувати).

Найдовше на чолі УРДП стояв головний лідер її й натхненник Іван Багряний (1948–1963 рр.); далі Федір Гаєнко (1963–1967 рр.), недовгий час Микола Степаненко (який у 1967 р. також відійшов, створивши окрему — «праву» УРДП), Василь Гришко (1967–1975 рр.) і з 1975 р. — Михайло Воскобійник.

Інші діячі партії: Віталій Бендер, Петро Волиняк, Всеволод Голубничий, Юрій Дивнич-Лавріненко, Іван Дубилко, Олексій Коновал, І. Корнійчук, Анатолій Лисий, Федір Пігідо, А. Рябишенко.

В основу програмових засад УРДП покладена боротьба проти радянського режиму і створення самостійної української держави з демократичним устроєм. Головним рушієм цього революційного перетворення УРДП вважає національно-свідомі державотворчі кадри, що виховуються в русі опору проти сучасного тоталітарного ладу УРСР.

УРДП співзасновник і активний учасник діяльності Української Національної Ради (до 1968 р.), Конгресу української вільної політичної думки і Українського Демократичного Руху.

Діячі УРДП були ініціаторами утворення таких співзвучних організацій: Об'єднання бувших репресованих українців совєцьким режимом, Легіон ім. Симона Петлюри і Об'єднання Демократичної Української Молоді.

Пресові органи: «Вперед» (часопис лівого крила партії), «Українські Вісті», «Український Прометей», неперіодичний журнал «Наші позиції» (з 1948 р.).

ДЖЕРЕЛА:

Шведа Ю. Політичні партії. Енциклопедичний словник.- Львів: Астролябія.- 2005.- 488 с.; Шведа Ю. Теорія політичних партій та партійних систем: Навч. посібник.- Львів: Тріада плюс.- 2004.- 528 с.; Обушний М. І., Примуш М.В., Шведа Ю. Р. Партологія: Навч. посібник / За ред. М. І. Обушного.- К.: Арістей.- 2006.- 432 с.

УКРАЇНЬСЬКА СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТИЧНА ПАРТІЯ (УСДП)

УКРАЇНЬСЬКА СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТИЧНА ПАРТІЯ (УСДП) — українська соціалістична партія у Західній Україні у 1899—1939 рр.

У 1899–1918 рр. діяла у Галичині й Буковині у складі Австро-Угорської імперії як автономна секція Соціал-демократичної робітничої партії Австрії;

У 1918–1919 рр. — самостійна партія у ЗУНР;

У 1919–1924 рр., 1929–1939 рр. — діяла як самостійна партія у західноукраїнських землях у складі Польської республіки та еміграції.

Ідеологія УСДП базувалася на принципах соціал-демократії, зокрема австромарксизму, а також на ідеї незалежності й соборності

України. УСДП спиралась на промислових і сільськогосподарських робітників. Значного впливу у суспільно-політичному житті Західної України не мала.

УСДП була заснована 17 вересня 1899 р. на партійній конференції у Львові колишніми членами Української Радикальної Партії: Ю. Бачинським, С. Вітиком, М. Ганкевичем, Я. Остапчуком, А. Шмігельським, Р. Яросевичем та ін., які відкололися від неї та утворили Українську Соціал-Демократичну Партію Галичини і Буковини.

Перша спроба утворення УСДП відбулась ще раніше. У вересні 1896 р. М. Ганкевич разом з іншими членами УРП скликали таємні збори українських робітників у Львові, на яких було вирішено заснувати українську соціал-демократичну партію та видавати окрему робітничу газету українською мовою латинським шрифтом. 17 вересня 1896 р. був виданий «Поклик до робітників русинів», який повідомляв про намір створити окрему, українську, соціал-демократичну партію. Ініціаторами її утворення були Іван Франко, Михайло Павлик, Микола Ганкевич та ін.

1 січня 1897 р. розпочав виходити друкований орган українських соціал-демократів — газета «Robitnyk»(українською мовою у латинській транскрипції) (видавець — І. Глинчак, редактор — М. Ганкевич). У програмній статті «Наші сили» редакція газети заявила, що УСДП належить до Соціал-демократичної робітничої партії Австрії та стоїть на її Гайнфельдській програмі 1889 р. Окремо відзначено, що для нас русинів-українців тим симпатичніший прапор соціал-демократії, що на ній видніється знамя національної свободи. Однак спроба утворення УСДП у 1896—1897 рр. закінчилася невдачею: організаційний комітет через політичні розбіжності розпався, також вийшло всього шість номерів газети «Robitnyk».

Членами УСДП була невелика група інтелігенції, під впливом якої перебувала незначна частина робітників і студентів, а також селянство окремих повітів Галичини. Її засновники і лідери М. Ганкевич та С. Вітик були також членами Польської партії соціал-демократичної Галичини і Сілезії (ППСДГС), займали керівне становище в обох партіях. А тому практично весь промисловий пролетаріат краю, незалежно від національної приналежності, перебував у сфері інтересів польських соціал-демократів.

Під впливом УСДП перебувала у 1900—1903 рр. напівлегальна молодіжна організація «Молода Україна». У 1902 р. УСДП і «Молодої

України» у співпраці із іншими українськими політичними партіями Галичини (УНДП, УРП) організували та провели селянський страйк.

I з'їзд (конгрес) УСДП відбувся 21–22 березня 1903 р. у Львові під проводом М. Ганкевича і С. Вітика. З'їзд ухвалив програму СДРПА, прийняту на її Брюнському 1899 р. та Віденському 1901 р. конгресах. На цьому з'їзді до УСДП увійшла група колишніх членів «Молодої України»: В. Старосольський, В. Темницький, В. Левинський, Л. Ганкевич та ін. Прихід до партії радикально налаштованих лідерів студентського руху призвів до появи її «молодого» крила, що поставило собі за мету звільнити партію з-під впливу польської соціал-демократії, перетворити її на самостійну. Група «молодих» в УСДП виступили за кардинальну зміну тактики, активну роботу з організації українського робітництва, припинення його полонізації під егідою ППСДГС.

У 1903–1904 рр. у діяльності УСДП спостерігався застій.

На парламентських виборах 1907 р. отримала близько 29 тис. голосів (8% відданих за українські партії) і 2 посольські мандати (С. Вітик і Я. Остапчук). З 1907 р. УСДП одержала 2 постійні місця на конгресах II Інтернаціоналу у складі австрійської делегації. 14–15 березня 1909 р. — III з'їзд УСДП.

На 1911 р. налічувала 1366 членів і мала місцеві комітети в 13 містах. На виборах 1911 р. здобула близько 25 тис. голосів (у тому числі 3 тис. на Буковині) і один посольський мандат (С. Вітик). М. Гаврищук став послом буковинського сейму. Партійно-просвітне товариство «Воля» мало 13 філій.

3–4 грудня 1911 р. на IV з'їзді УСДП у Львові через розбіжності з питань тактики щодо польської соціал-демократії розкололась на «централістів» (М. Ганкевич, С. Вітик, Т. Мелень та ін.) і «автономістів» (В. Левинський, Л. Ганкевич, П. Буняк, І. Квасниця та ін.).

1–2 березня 1914 р. на V з'їзді УСДП відбулося примирення обох фракцій: «централістів» і «автономістів». Єдність партії було відновлено. УСДП підтримувала зв'язки з соціал-демократичним рухом Наддніпрянщини.

У роки Першої світової війни співпрацювала з Союзом визволення України, взяла участь у заснуванні й діяльності Головної Української Ради, пізніше — Загальної Української Ради.

Делегатами УНРади ЗУНР–ЗО УНР від УСДП були: Бірчак Володимир, Бойкович Микола, Ганкевич Микола, Калинович Іван, Крупа Осип, Кулицький Роман, Лісковацький Іван, Маріяш Григорій, Скибінський Рудольф, Чарнецький Антін. У першому уряді ЗУНР УСДП

мала свого представника (А. Чернецького — державного секретаря праці й суспільної опіки), але у грудні 1918 р. вийшла з коаліції. З січня 1919 р. перебувала в опозиції до уряду ЗУНР. Мала визначальний вплив на діяльність Селянсько-робітничого союзу.

УСДП підтримувала соціалістичний уряд Директорії УНР. У 1919–1920 р. входила до уряду УНР (В. Темницький, Й. Безпалко, В. Старосольський, С.Вітик).

У 1921 р. перейшла на платформу радянської влади в Україні й поставилася негативно до закордонного уряду ЗУНР. У січні 1922 р. вимогу возз'єднання західноукраїнських земель з УСРР. Цей курс зміцнився приходом до УСДП кількох послів з Волині. 18 березня 1923 р. — VI з'їзд УСДП ухвалив перехід на комуністичну платформу, усунув з проводу М. і Л. Ганкевичів, В. Старосольського, П. Буняка, І. Квасницю та ін. На 1923 р. УСДП налічувала 4,2 тис. членів.

30 січня 1924 р. УСДП заборонена польською владою, тоді ж польська адміністрація ліквідувала газети «Вперед», «Земля і Воля» та місячник «Нова Культура». Частина членів УСДП приєдналася до Комуністичної партії Західної України, а 4 члени польського сейму від УСДП (А. Пащук, Х. Приступа, Й. Скрипа, Я. Войтюк) вступили у комуністичну посольську фракцію. «Права» фракція УСДП згуртувалася навколо культурно-освітнього товариства «Робітнича Громада» й оформилася як група «Вперід» під проводом Л. Ганкевича.

Процес поступової відбудови партії остаточно завершив з'їзд 8–9 грудня 1928 р. — VI (VII) з'їзд УСДП у Львові.

УСДП брала участь у спробах консолідації національно-державницького табору, засудила політику «нормалізації», виступила проти диктатури фашизму і комунізму (конгреси партії у Львові — 4 березня 1934 р. і 17 жовтня 1937 р. У 1930-их роках УСДП організаційно була дуже слабкою і помітної ролі у політичному житті не відігравала.

У 1937 р. головою УСДП обрано В. Старосольського.

У міжвоєнний період УСДП брала участь у роботі II Інтернаціоналу.

Припинила діяльність на початку Другої світової війни у вересні 1939 р. В еміграції 1950 р. колишні члени УСДП створили з іншими соціалістичними групами Українську Соціалістичну Партію.

З'їзди (конгреси) УСДП

21–22 березня 1903 р. — I з'їзд; 27–28 січня 1906 р. — II з'їзд УСДП; 14–15 березня 1909 р. — III з'їзд; 3–4 грудня 1911 р. — IV з'їзд; 1–2 березня 1914 р. — V (об'єднавчий) з'їзд; 18 березня 1923 р. — VI

з'їзд; 8–9 грудня 1928 р. — VI (VII) з'їзд; 4 березня 1934 р. — VII (VIII) з'їзд; 17 жовтня 1937 р. — VIII (IX) з'їзд;

Голови УСДП: 1–й голова Ганкевич Микола — 1899—1914 рр.; 2–й голова Темницький Володимир — 1914—1920 рр.; в. о. голови Ганкевич Лев — 1920—1922 рр.; в. о. голови Кушнір Іван — 1922—1923 рр.; 3–й голова Панас О. — 1923–1924 рр.; 4–й голова Ганкевич Лев — 1928—1937 рр.; 5–й голова Старосольський Володимир — 1937—1939 рр.

Преса УСДП

Центральні органи УСДП: 1900—1907 рр. — двотижневик «Воля»; 1906—1912 рр. — «Земля і воля»; 1911—1913 рр. — «Вперед»; 1914 р. — «Праця»; 1918—1922 рр., 1924 р. — «Вперед»; 1919—1920 рр., 1922—1924 рр. — «Земля і воля»; 1926—1928 рр. — «Вперід»; 1929 р., 1931 р., 1933—1934 рр. — «Вперед»; 1938—1939 рр. — «Робітничий голос».

ДЖЕРЕЛА:

Грицак Я., «Молоді радикали» у суспільно-політичному житті Галичини // Записки НТШ. — Львів, 1991. — Т. 222. — С. 71–110.; Ганкевич Л. З минулого нашої партії: матеріали до історії УСДП / Лев Ганкевич // Календар «Впереду»: 1920. — Львів, 1920. — С. 17–34.; Ганкевич М. З перед двадцяти літ : початки української соціал-демократії в Галичині / Микола Ганкевич // Календар «Впереду»: 1920. — Львів, 1920. — С. 71–82.; Енциклопедія українознавства: Словникова частина: [в 11 т.] / Наукове товариство імені Шевченка; гол. ред. проф., д-р Володимир Кубійович. — Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1955—1995.; Жерноклеев О.С., Про дату заснування Української соціал-демократичної партії Галичини й Буковини // Вісник Прикарпатського університету. Історія. Випуск XV.; Жерноклеев О., Райківський І. Лідери західноукраїнської соціал-демократії. Політичні біографії.— Київ: Основні цінності, 2004.; Литвин М., Науменко К. Історія ЗУНР.-Львів: Інститут українознавства НАНУ, видавнича фірма «Олір»,1995.-368 с.

УКРАЇНЬСКА СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТИЧНА РОБІТНИЧА ПАРТІЯ(УСДРП)

УКРАЇНЬСКА СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТИЧНА РОБІТНИЧА ПАРТІЯ (УСДРП, популярно - есдеки) — виникла в грудні 1905 з Революційної української партії (РУП); визнавала марксистську ідеологію; складалася з інтелігенції, почасти з робітників і селян. Підкреслюючи національні питання і домагаючися автономії України, УСДРП вела свою діяльність незалежно від Російської Соціал-Демократичної Робітничої Партії, та мала принципіві розходження по національному, зокрема українському, питанню; за столипінської реакції виступала разом з

єврейським «Бундом», почасти і з меншовиками; число членів бл. 3000 (1908).

Винниченко Володимир Кирилович

Наслідком поліційних переслідувань після 1908 УСДРП вела обмежену діяльність (процес групи соціал-демократів у Катеринославі), видавала газети «Праця», «Робітник», «Наш Голос» (остання появлялася у Львові). Лідерами її були: В. Винниченко, В. В. Дорошенко, С. Петлюра, Д. Антонович, Л. Юркевич, М. Ткаченко, Б. М. Мартос, М. Ковальський, М. Порш. УСДРП поновила діяльність на з'їзді в Києві 17 — 18 квітня 1917 і домагалася автономії України; її органом був щоденник «Робітнича газета».

За Української Центральної Ради УСДРП взяла на себе основний тягар виконавчої влади (уряди В. Винниченка). Бувши обережнішою у земельному питанні, УСДРП втратила підтримку мас на користь Української Партії Соціалістів-Революціонерів, хоч диспонувала найкращими політичними кадрами. Після IV Універсалу з УСДРП в уряді залишилися тільки 2 міністри. (Д. Антонович, М. Ткаченко).

За Гетьманату УСДРП була в опозиції, а її лідери (С. Петлюра, М. Порш й ін.) тимчасово були ув'язнені. УСДРП брала участь в Українському Національному Союзі, в підготовці перевороту і в формуванні Директорії, до якої увійшли В. Винниченко (голова) й С. Петлюра. Діячі УСДРП стояли на чолі уряду (В. Чехівський, Б. Мартос, І. Мазепа) або брали участь в інших урядах.

Програма: 1. Демократизація суспільного ладу. 2. Автономія України у складі федеративної Росії. 3. Конфіскація великих площ земельної власності.

Петлюра Симон Васильович

На IV з'їзді (10 — 12 січня 1919 р.) УСДРП розкололася на дві фракції: праву — «офіційну соціал-демократичну» і ліву — «незалежну», яка ставилася з застереженнями до централістичної політики російської комуністичної партії в Україні, але визнавала потребу організації радянської влади в Україні і встановлення «диктатури пролетаріату» та негайного миру з радянською Росією (А. Пісоцький, В. і Ю. Мазуренки, М. Ткаченко, М. Авдієнко). Проти названих виступали М. Порш, В. Винниченко, С. Петлюра, І. Мазепа і більшість з'їзду, обстоюючи потребу «трудої демократії», повільну соціалізацію головних галузей народного господарства та підтримку Директорії. На Трудовому Конгресі УСДРП висловилася за демократичний парламентаризм, здійснення важливих соціальних реформ, залишення верховної влади в руках Директорії, а на місцях — комісарів.

Щоб уможливити Директорії порозуміння з Антантою, соціал-демократи відкликали 7 лютого 1919 р. своїх міністрів з уряду, залишивши С. Остапенковівільну руку для переговорів з французькими представниками в Одесі. Одночасно С. Петлюра вийшов з УСДРП, а В. Винниченко вибув зі складу Директорії, передавши свої повноваження С. Петлюрі (11 лютого 1919 р.). ЦК УСДРП (Й. Безпалко, А. Лівіцький, М. Шадлун, І. Романченко), що залишився в Україні, продовжував підтримувати політику Директорії й урядів Б. Мартоса (9. 4. — 27. 8. 1919 р. та І. Мазепа (27. 8. 1919 — травень 1920 рр.), а ті її члени, що виїхали на еміграцію (В. Винниченко, Б. Матюшенко, В. Левицький, П. Дідушок, М. Порш, В. Мазуренко, С. Вікул), на конференції 9 — 13

вересня 1919 р. у Відні домагалися виходу есдеків з уряду. «Незалежні» есдеки у січні 1920 р. створили Українську Комуністичну Партію, що стала легальною радянською партією і стояла за самостійність УССР: 20 — 25 січня в Києві пройшов установчий з'їзд УСДРП (незалежних правих), затверджено програму і прийнято нову назву партії — Українська комуністична партія (УКП). Обрано ЦК УКП: голова — А. Драгомирецький, секретар — М. Авдієнко, заступник голови — А. Річицький, члени — М. Ткаченко, В. Мазуренко, В. Фідровський, В. Шахрай, Л. Довбня, Ю. Яворський.

На еміграції «Закордонна делегація УСДРП» (лідери: І. Мазепа, П. Феденко, О. Козловський, Ольгерд-Іполит Бочковський, Б. Матюшенко, В. Старосольський, Й. Безпалко) мала центр у Празі і належала до Соціалістичного Інтернаціоналу.

Партійні органи: «Вільна Україна» (Л.), «Соціалістична Думка» (Л, — Прага, 1922 — 1923 рр.) і «СоціалістДемократ» (Прага — Подєбради). УСДП не входила до Уряду УНР в екзилі, але лояльно ставилася до нього.

Після другої світової війни УСДРП взяла участь у створенні Української Національної Ради, у 1950 р. об'єдналася з іншими соціалістичними партіями в Українську Соціалістичну Партію.

ДЖЕРЕЛА:

Висоцький О. Ю. Українські соціал-демократи та есери: досвід перемог і поразок. — Монографія. — К.: Основні цінності, 2004. — 272 с.; Енциклопедія українознавства: Словникова частина: [в 11 т.] / Наукове товариство імені Шевченка; гол. ред. проф., д-р Володимир Кубійович. — Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1955—1995.; Степанюк В., Довбищенко Я. З історії українського соц.-дем. руху 1900 — 1918. Х. 1918; Христюк П. Замітки і матеріали до історії укр. революції 1917 — 1920. т. I — IV. Відень 1921 — 22; Гермайзе О. Нариси з історії революційного руху на Україні. К. 1926; Стахів М. Українські політичні партії у соціологічному насвітленні. Нью-Йорк — Детройт — Скрантон 1954; Феденко П. Український рух у 20 ст. Лондон 1959.

УКРАЇНЬКА СОЦІАЛІСТИЧНА ПАРТІЯ (УСП)

УКРАЇНЬКА СОЦІАЛІСТИЧНА ПАРТІЯ (УСП) — заснована у 1900 р. у Києві, діяла на Правобережжі.

Складовою частиною національної партійно-політичної системи, яка сформувалася у Наддніпрянщині на початку ХХ ст., була Українська соціалістична партія, у якій органічно поєднувались самостійницькі і соціалістичні елементи. Українська соціалістична партія, засновником і ідеологом якої був Б. Ярошевський, була створена, як і РУП, у 1900 р.

Створення УСП відбулося під безпосереднім впливом польської революційної думки та практики. Тому з основних загальнополітичних і соціально-економічних питань УСП солідаризувалася з ППС, виступаючи за революційне знищення царизму, утвердження широких демократичних прав і свобод, звільнення трудящих від капіталістичного гніту й усупільнення землі та засобів виробництва як кінцеву мету боротьби. Близьке знайомство з теоретичною спадщиною ППС, яка була на той час однією з найдосвідченіших революційних організацій Росії, дало змогу УСП порівняно швидко розробити власний програмний документ, яким став «Нарис програми Української партії соціалістичної», надрукований влітку 1900 р. в одній із підпільних друкарень Наддніпрянщини. Аналіз соціально-економічного та політичного становища українських земель у складі Російської й Австро-Угорської імперій дав змогу авторам «Нарису» чітко поставити питання щодо поєднання національно-визвольної та соціалістичної боротьби. «Як утиск наш є трикратний, – зазначалося в програмному документі, – економічний, політичний та національний, так само і наше визволення мусить бути повне, мусить дати нам простір жити вигідно, свobodно і в повнім розвою національнім». Зазначимо, що УСП перебувала під впливом Польської соціалістичної партії (ППС) і Революційної української партії, галицьких соціалістів і радикалів та російських ліберальних народників, національно-ліберальних громадівців В. Антоновича, Б. Познанського, Т. Рильського, К. Михальчука, Київської групи українських соціал-демократів під керівництвом Лесі Українки та І. Стешенка.

Це позначилося і на програмі партії, основні положення якої були розроблені у 1901–1902 рр. у брошурах «Нарис програми Української партії соціалістичної» та «До програми Української соціалістичної партії», а також на сторінках журналу «Добра новина». Проаналізувавши соціально-економічне та політичне становище українських земель у складі Російської та Австро-Угорської імперій, автори «Нарису» чітко поставили питання про необхідність поєднання національної і соціалістичної боротьби.

Важливим напрямом діяльності УСП мало бути забезпечення умов для побудови «демократичної Української республіки» на таких принципах:

- а) загальне виборче право;
- б) повна рівноправність націй, що населяють Україну;
- в) рівність усіх громадян краю;
- г) громадське самоврядування;

д) воля слова, друку, сходок, зібрань;

є) поступове усупільнення засобів виробництва, у тому числі землі. Ліквідація будь-якої залежності України від Росії розглядалася як необхідний крок для проведення радикальних реформ. Єдиною програмою, здатною забезпечити успішний розвиток України, була, на думку партії, програма соціалістична. Отже, УСП тісно пов'язувала національне та соціальне питання, елементи самостійництва із соціалістичними ідеями. Українська соціалістична партія визнавала використання різноманітних тактичних засобів боротьби за реалізацію програмних положень: від просвітницької роботи у масах до всенародного збройного повстання, але реальним вважала тільки перший шлях, який вів до пробудження національної свідомості і можливого утворення власної державності. УСП залишила помітний слід у суспільно-політичному русі, насамперед тим, що її програма наголошувала на існуванні національного та соціального гніту й вимагала утворення незалежної Української республіки.

ДЖЕРЕЛА:

Енциклопедія українознавства: Словникова частина: [в 11 т.] / Наукове товариство імені Шевченка; гол. ред. проф., д-р Володимир Кубійович. — Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1955—1995.; Нарис програми Української партії соціалістичної, 1900.; Павко А.І. Політичні партії, організації в Україні: кінець XIX - початок XX ст.: зародження, еволюція, діяльність / А.І. Павко. - К.: Іван Федоров, 1999.; Павко А. Повчальний досвід вітчизняної історії: політичні партії і організації у громадському житті України модерної доби. — К., 2002. — 552 с.

УКРАЇНЬКА СОЦІАЛІСТИЧНА ПАРТІЯ (УСП)

УКРАЇНЬКА СОЦІАЛІСТИЧНА ПАРТІЯ (УСП) — об'єднання колишніх українських соціалістичних партій: з Наддніпрянщини (Української Соціал-Демократичної Робітничої Партії й Української Партії Соціалістів-Революціонерів) і з Західної України (Української Соціал-Демократичної Партії і Української Соціалістично-Радикальної Партії), довершене на конференції 25 — 26 березня 1950 р. в Авґсбурзі (Німеччина).

УСП підтримувала державний центр УНР і входила до складу Української Національної Ради; останнім часом не виявляє помітнішої діяльності.

До числа лідерів УСП належали: С. Довгаль, В. Лисий, С. Ріпецький, М. Стахів, П. Феденко, Б. Феденко, Я. Зозуля, інженер Іван Луцишин та ін.; органи: «Вільне Слово» і «Вільна Україна».

ДЖЕРЕЛА:

Енциклопедія українознавства: Словникова частина: [в 11 т.] / Наукове товариство імені Шевченка; гол. ред. проф., д-р Володимир Кубійович. — Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1955—1995.

УКРАЇНСЬКА РЕСПУБЛІКАНСЬКА ПАРТІЯ

УКРАЇНСЬКА РЕСПУБЛІКАНСЬКА ПАРТІЯ — українська політична партія. Була заснована 30 квітня 1990 р. на основі Української Гельсінської спілки і зареєстрована в тому ж році 15 листопада. Перша і одна з чотирьох опозиційних до КПРС націонал-демократичних партій, зареєстрованих до проголошення незалежності в Україні.

У 1960-1980-х рр. спрямованість векторів національного і демократичного протесту у рамках українського дисидентського руху збігалася. Ця одновекторність виявилася принципово важливою напередодні формування політичних партій в Україні і першому етапі розвитку багатопартійності. Завдяки їй розбудова багатопартійної системи в Україні розпочалася зі створення партій націонал-демократичного і націонал-патріотичного спрямування. Важливу роль у цьому процесі відіграла Українська Гельсінська спілка .

Наприкінці 1989 — початку 1990 рр. на основі «неформальних» демократичних організацій і Руху почали утворюватися політичні партії, опозиційні до КПРС. У березні 1990 р. III З'їзд народних депутатів СРСР скасував 6 статтю Конституції СРСР, в якій ішлося про «керівну і спрямовуючу» роль КПРС у суспільстві, що скасувало монополію партії комуністів на владу і відкрило шлях до створення багатопартійної системи. Коли почалася кампанія по виборах до Верховної Ради УРСР, за ініціативою Української Гельсінської спілки, Народного руху України, «Меморіалу», Товариства української мови імені Тараса Шевченка, асоціації «Зелений Світ» та інших організацій для координації дій було створено виборчий Демократичний блок України.

Вітання до установчого з'їзду УРП у самвидавчій газеті «Центральна Рада» № 4 (15-30 квітня 1990 р.)

У листопаді 1989 р. у керівництві УГС відбулася гостра дискусія щодо реорганізації її у політичну партію. Однак реалізувати цей задум вдалося лише після виборів до Верховної Ради УРСР у березні 1990 р. 29-30 квітня 1990 р. у Києві відбувся з'їзд Української гельсінської спілки, який ухвалив рішення про перетворення її в Українську республіканську партію (УРП). Новостворена партія засудила комуністичну ідеологію, висловила за націоналізацію власності КПРС

в Україні. Головною програмною метою нової партії проголошувалося створення Української незалежної соборної держави. Слід зазначити, що на той час в умовах невизначеності щодо подальшого перебування України у складі СРСР більшість політичних партій, які утворювалися, уникали відповіді на питання про майбутній державний устрій. Першим головою УРП став дисидент часів СРСР Левко Григорович Лук'яненко. До складу УРП перейшли не всі члени Української Гельсінської спілки: на установчому з'їзді В'ячеслав Чорновіл та ще одинадцять делегатів підписали заяву, якою відмежувалися від новоствореної партії, звинувачуючи її в тому, що вона базована на авторитарних засадах.

Після довгих зволікань з боку ще радянських органів реєстрації, 15 листопада 1990 р. УРП першою в Україні була зареєстрована Міністерство юстиції УРСР як політична партія.

Українська республіканська партія стала найбільш наближеною до ідеології неоконсерватизму серед партій демократичної спрямованості незалежної України. Згідно з заявами її ідеологів вона позиціонувалася як партія правого центру, носій традиційних консервативно-ліберальних і християнських цінностей. Зразком для себе партія вважає сучасний американський неоконсерватизм, який характеризується курсом на відстоювання таких цінностей, як широкі індивідуальні права і свободи та лібералізація економіки, ідейний плюралізм. Лідер партії Левко Лук'яненко виступав як категоричний противник федеративного устрою України і двомовності в окремих її районах. Він вважав, що українцям потрібен період національної консолідації, а національні меншини мають право на культурно-національну автономію.

Ставлення до українсько-російських відносин і майбутнього державного устрою України УРП знайшло відображення в ухвалі, прийнятій на громадсько-політичній конференції «Українсько-російські взаємини в суверенній Україні» у Львові 4 січня 1991 р. Учасники конференції вважали, що у незалежній Україні інтереси російської громади забезпечить національно-культурна автономія, яка базуватиметься на засадах самоврядування за сприяння держави та вільного розвитку зв'язків з історичною Батьківщиною — Росією. Стосовно Криму вважалося доцільною формою забезпечення інтересів усіх національних громад територіально-адміністративну автономію у складі України. Рівноправна участь росіян у політичному, державному, господарському і культурному житті слугувала б «згуртуванню усіх творчих сил народу, для виведення із кризи і подальшого розвитку

нашої спільної Вітчизни — України». Визначальним фактором вважалося «почуття солідарності громадян України незалежно від походження і соціального становища».

Однак, Республіканська партія будувалася на традиціоналістських аспектах західного консерватизму, які стосуються швидше культури та моралі. Економічна платформа УРП була далекою від ідейно-політичних правого консерватизму (з точки зору консерватизму, економічні проблеми окремої людини — це її власні проблеми, а не проблеми держави).

Левко Лук'яненко — перший голова Української республіканської партії

II з'їзд УРП, який відбувся 1-2 лютого 1991 р., вніс зміни та доповнення до Статуту і Програми і сформував Раду партії. УРП брала участь у президентських виборах 1 грудня 1991 р. Кандидат від УРП Левко Лук'яненко посів третє місце після Леоніда Кравчука й В'ячеслава Чорновола, набравши 4,49 % голосів.

На III з'їзді Республіканської партії у травні 1992 р. відбувся розкол між прихильниками поміркованої лінії і радикалами. Група на чолі з Степаном Хмарою, що відкололася, утворила Українську консервативну республіканську партію (УКРП). Тим часом, у зв'язку з призначенням Левка Лук'яненка Надзвичайним і Повноважним послом України в Канаді головою УРП було обрано Михайла Гориня. Лук'яненко при цьому залишився почесним головою партії.

Республіканська партія і Демократична партія України стали ініціаторами створення 2 серпня 1992 р. політичного блоку Конгрес національно-демократичних сил (КНДС), до складу якого увійшло 18 політичних партій і громадських організацій. У лютому 1993 р. УРП і

КНДС стали ініціаторами створення Антикомуністичного антиімперського фронту України (ААФ).

У 1994 р. напередодні парламентських виборів УРП взяла активну участь у створенні демократичного об'єднання «Україна». Партія висунула 137 кандидатів у народні депутати, ставши четвертою після КПУ, СПУ і НРУ за кількістю висунутих кандидатів. На парламентських виборах 1994 р. здобула 11 мандатів. Депутатами від УРП стали Микола Горбаль, Євген Пронюк, Левко Горохівський, Микола Поровський, Михайло Павловський, Олександр Шандрюк, Юрій Оробець, Богдан Ярошинський, Роман Безсмертний, Левко Лук'яненко, Богдан Горинь. Однак партійний лідер Михайло Горинь програв на виборах Степану Хмарі. У Верховній Раді депутати від УРП стали ядром депутатської фракції «Державність», яку очолив академік Юхновський. Після перемоги на президентських виборах 1994 р. Леоніда Кучми партія стала в опозицію до президентського курсу — V з'їзд партії, який відбувся 10 вересня 1994 р., проголосив про перехід в опозицію.

На VI з'їзді УРП, що пройшов 21-22 жовтня 1995 р., відбулася певна корекція політичного курсу партії, зміна орієнтирів та керівництва: головою партії було обрано Богдана Ярошинського, що призвело до значної радикалізації політичного курсу республіканців. У наслідок цього частина депутатів — членів УРП залишила фракцію «Державність».

14-15 грудня 1996 відбувся черговий з'їзд УРП, який засвідчив значні розходження щодо курсу партії серед її керівництва: Лук'яненко і Ярошинський виступали за перехід у жорстку опозицію до всіх гілок існуючої влади, радикалізацію діяльності партії. Михайло і Богдан Горині, а також Микола Поровський відстоювали більш поміркований курс, вибіркову співпрацю з діючою владою, блокування з правочентристськими організаціями, проведення просвітницької діяльності, необхідність консолідації української нації. З мінімальною перевагою на посаду голови партії було переобрано Б. Ярошинського. Після з'їзду боротьба двох ліній в УРП набрала рис непримиренності. Група Поровського і братів Горинів настоювала на проведенні позачергового з'їзду партії і зміни керівництва. Керівництво УРП на чолі з Левком Лук'яненком і Богданом Ярошинським звинуватило Горинів, Поровського, Горбалья у розкольницькій діяльності і на Раді УРП у березні 1997 р. вони були виключені з партії (згодом утворили Республіканську християнську партію).

Блокуючись перед березневими виборами 1998 р. з іншими націоналістичними організаціями, УРП спільно з Конгресом українських націоналістів утворили виборчий блок партій «Національний фронт», куди, крім цих партій, увійшли і такі радикальні організації як Українська консервативна республіканська партія і об'єднання «Державна самостійність України». Ти не менше, на виборах 1998 р. «Національний фронт» отримав 2,7% голосів виборців і не здобув представництва у Верховній Раді України. В тому ж році головою УРП обрано Олександра Шандрюка. У 2000 р головою партії знову став Левко Лук'яненко.

9 лютого 2001 р. створено Форум національного порятунку (ФНП), до складу якого входили партія «Батьківщина», Українська республіканська партія, Українська консервативна республіканська партія, Українська народна партія «Собор», Українська соціал-демократична партія, Українська християнсько-демократична партія і Патріотична партія. Пізніше, у листопаді 2001 р., на базі ФНП був створений «Блок Юлії Тимошенко».

21 квітня 2002 р. одночасно пройшли другий етап XII З'їзду УРП і другий етап III З'їзду Української народної партії «Собор» (УНП «С»), на яких було ухвалене рішення про злиття в одну партію за назвою . До об'єднання ввійшла також Українська християнсько-демократична партія. Головою партії був обраний Анатолій Матвієнко.

На парламентських виборах 2002 р. УРП «Собор» ішла у складі «Блоку Юлії Тимошенко» (БЮТ) і здобула сім мандатів. На президентських виборах 2004 р. УРП «С» підтримала кандидатуру Віктора Ющенко. Згодом Анатолій Матвієнко був призначений прем'єр-міністром Автономної Республіки Крим.

Після відставки уряду Юлії Тимошенко 8 вересня 2005 р. «Собор» розколовся на прихильників подальшого співробітництва з Юлією Тимошенко, яких очолював Левко Лук'яненко, і прихильників зближення з «Нашою Україною», очолюваних головою партії Анатолієм Матвієнко. Розкол відбувся 22 жовтня 2005 р., на XV позачерговому з'їзді.

У 2006 р. прихильники Лук'яненка у складі БЮТ на парламентських виборах отримали 11 мандатів і 28 травня з ініціативи Левка Лук'яненка у Києві провели Установчий з'їзд відродження УРП, на якому була створена Українська республіканська партія Лук'яненка (офіційно зареєстрована Міністерством юстиції 21.12.2006 р., свідоцтво № 139). Її головою став Олесь Сергієнко. До партії також увійшли відомі політики Сергій Жижко, Володимир Шовкошитний.

Через декілька місяців група Сергієнка вийшла з партії, створивши Українську партію, а головою УРП(Л) став Сергій Жижко.

Сергій Джердж — діючий голова Української республіканської партії

У лютому 2007 р. головою партії обрано Ростислава Новоженця. На з'їзді УРП(Л) 27 вересня 2008 р. партія повернула собі первісну назву «Українська Республіканська партія». Міністерство юстиції визнало зміну назви партії лише через рік 10 серпня 2009 р. Головою УРП було обрано Володимира Гуменюка. Напередодні парламентських виборів 2012, у грудні 2011 р., республіканці повернули до керівництва партією Левка Лук'яненка, який до цього залишався почесним головою партії.

13 квітня 2013 р. у Києві відбулося засідання Центральної Ради Української республіканської партії. На засіданні обговорювалась заява Голови УРП Лук'яненка Левка Григоровича про складання з себе повноважень Голови партії та виходу з Центральної Ради. На посаду Голови було обрано Джерджа Сергія Федоровича.

З початків створення УРП базовою ідеологією незмінно залишається українська національна ідея, яка розуміється як відстоювання національних інтересів у всіх сферах життєдіяльності Української держави та здійснення права українців на збереження і модерний розвиток своєї неповторної культури у спільноті народів світу.

Республіканська партія в умовах становлення незалежності України, дотримуючись засад націоналістичної ідеології, підтримувала

унітарний статус України. Водночас партійні структури республіканців своєю практичною діяльністю активно сприяли втіленню в життя ідеї соборної України.

У прийнятій у квітні 1990 р. Політичній програмі УРП чітко висловилася за створення Української незалежної соборної держави як неодмінної умови політичного, економічного й культурного відродження, консолідації та самопоступу народу України, піднесення його добробуту, утвердження демократичного ладу і розвитку громадянського суспільства, виведення з міжнародної ізоляції на гідне місце серед вільних народів світу.

У програмі Української республіканської партії, яка була затверджена на III з'їзді партії у травні 1992 р., зазначалося, що УРП виступає за неподільність Української держави, її територіальну цілісність та недоторканість державних кордонів. УРП вважає унітарну державу з широкими повноваженнями суб'єктів місцевого самоврядування за найбільш досконалу форму державного устрою України.

Намет УРП на Майдані Незалежності під час Революції Гідності, 2013

У 1992 р. Провід Республіканської партії активно реагував на всі замахы російського державного імперіалізму на суверенітет України. Представники партії у Верховній Раді виступали проти створення шовіністичною партократією територіальної автономії у Криму. Провід УРП виступав із принциповими заявами з приводу створення пострадянської Співдружності Незалежних Держав, щодо Чорноморського флоту, за вихід з СНД.

У 1993–1994 рр. республіканці продовжували боротися з сепаратистськими тенденціями у Криму і Севастополі. Так, у липні 1993 р. Українська республіканська партія оприлюднила заяву, де засудила прийняття Верховною Радою РФ постанови про належність Севастополя Російській Федерації. На позачерговому з'їзді партії у квітні 1994 р. було прийнято ухвалу, яка задекларувала ставлення партії до подій антидержавного характеру в Криму.

У 1995 р. УРП подала у Конституційну комісію власний проект Конституції України, в якому насамперед проголошувалося, що Україна є державою, утвореною на основі самовизначення української нації, національного суверенітету, територіальної єдності, верховенства права, демократичної загальнолюдської моралі. Пропонувалося, що парламент (Національні Збори) мав бути двопалатним і складатися з Народної палати і Сенату. Місцеве самоврядування, за проектом Конституції УРП, мала представляти система органів місцевого самоврядування, яку складали б управ областей, повітів, сіл та мерій міст, а також представницькі органи — Ради областей, повітів, міст та сіл.

Основні програмні положення

Метою Української республіканської партії сьогодні проголошується розбудова самостійної, соборної, демократичної, правової, унітарної і заможної Української держави та розвиток самобутньої й модерної української нації, яка постає унікальною складовою світової спільноти націй завдяки українській мові, символіці, звичаям, традиційним цінностям і атрибутам державності.

Стратегічними завданнями УРП є:

забезпечення гідних умов життя — можливості для праці та ведення бізнесу, належна освіта та медичне обслуговування, споживання екологічно чистих продуктів та робота із покращення екологічних умов для проживання людей, збереження земельних, водних та лісових ресурсів тощо. Збільшення частки ВВП на кожного жителя України на рівні розвинених країн світу;

розширення сфери вжитку української мови як єдиної державної мови, збереження української культурної спадщини та розвиток сучасних форм української культури;

забезпечення дієвої недоторканності й неподільності території України, її унітарності. Скасування Кримської автономії;

формування в Україні громадянського суспільства на основі вільного розвитку громадських та професійних об'єднань,

самоврядних сільських та інших громад й інституцій, зростання громадської активності громадян тощо;

інформаційна незалежність держави, можливість рівного доступу до засобів масової інформації всіх верств населення та отримання правдивої інформації щодо розвитку держави й умов проживання громадян;

формування у підростаючого покоління патріотизму, відчуття гордості за свою країну в усіх жителів України.

Республіканці вважають, що інші, аніж республіканські, форми розвитку держав не дозволяють повною мірою враховувати інтереси всіх громадян. На нинішньому етапі розвитку світового політичного життя, попри певну розмитість поняття «республіка», у світі чітко проглядається відродження інтересу до республіканства. В УРП вважають, що цей інтерес виправданий для України, оскільки за роки незалежності так і не сформувалася зорієнтована на розвиток країни політична еліта, зареєстровано десятки «кишенькових» чи кон'юнктурних партій, а у суспільстві зростає апатія та безініціативність. Політична діяльність більшості громадян, по суті, зведена до голосування на виборах. Перетворення жителів-споживачів в активних громадян, які вирішують спільну справу, під силу лише партії з міцною і перевіреною століттями ідеологією.

Організаційна структура

Вищим органом Української республіканської партії є Центральний провід. Організації партії утворюються відповідно до адміністративно-територіального устрою України. Їхня діяльність поширюється на територію відповідних адміністративно-територіальних одиниць. До складу організацій партії входять крайові, місцеві та первинні організації. Місцевими організаціями УРП є партійна організація міст (крім Києва); районів; району у містах. Первинними організаціями є партійні осередки сіл, селищ, первинні організації у районах міст тощо.

Першою емблемою Української республіканської партії була ластівка — один з українських народних символів, що символізувало собою прихід нової доби, відродження України. У лютому 2007 р. партія змінила символіку з миролюбної ластівки на атакуючого сокола.

Відомі члени партії: Лук'яненко Левко Григорович; Джердж Сергій Федорович; Новоженець Ростислав Павлович; Козак Тарас Мирославович;

ДЖЕРЕЛА:

Гдичинський Б. П. Державний устрій України: політико-історичний аспект. — Чернівці: Рута, 2007 — 167 с.; Гарань О. В. Убити дракона (З історії Руху та нових

партій України). — К.: Либідь, 1993. — 200 с.; Право вибору: політичні партії та виборчі блоки / Упоряд. Томенко М., Проценко О. — К.: Заповіт, 1998. — 128 с.

УКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНА КОНСЕРВАТИВНА ПАРТІЯ

УКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНА КОНСЕРВАТИВНА ПАРТІЯ — українська політична партія. Виступає за «декомунізацію» і «декагебізацію» суспільного життя в Україні, за корінну реорганізацію системи управління: перехід від галузевого принципу її побудови до функціонального; ліквідацію галузевих міністерств, відомств, комітетів, замість яких потрібно утворити Комітет з управління державними цінними паперами і державними частками підприємств; надання Податковій адміністрації статусу Податкової інспекції з істотним скороченням штату і підпорядкуванням ДПА Міністерству фінансів; за ліквідацію Податкової поліції; за відміну обов'язкової військової служби і перехід до формування армії на основі професійно-добровільного контрактного принципу; за повернення історичних назв, перейменування міст, у назвах яких закарбувалася тоталітарна епоха, за реалізацію моделі народного капіталізму, становлення і зміцнення національної буржуазії, за формування потужного середнього класу - станового хребта суспільства, за базування економіки України переважно на приватній власності, недопущення створення монополії та олігархічно-кланового режиму; за впровадження в Україні кардинально нової податкової системи, яка б не заважала розвитку суспільства, не порушувала економічний баланс між людиною та державою, за побудову податкової системи від маси надходжень, а не від кількості й величини податків:

— Податок на купівлю в розмірі 5% від ціни товару.

— Прибутковий податок для фізичних осіб у розмірі 10% від сукупного доходу.

— Податок на землю, розмір якого визначається обсягами землі, що знаходиться у власності. Кожний громадянин України отримує земельний сертифікат на володіння земельною ділянкою.

— На кожного працюючого громадянина в банківській установі відкривається індивідуальний депозитний пенсійно-соціальний рахунок. Щомісяця на нього нараховується 10% заробітної плати працівника. Кошти на цьому рахунку індексуються на відсоток річної девальвації національної валюти.

— Інші нарахування на заробітну плату мають бути скасовані. Щоб дати можливість звичайній людині стати заможною, їй необхідно

залишати 90% доходу і не заважати займатися тією справою, на якій вона розуміється;

— за впровадження ефективних антимонопольних законів, за сприяння розвитку вітчизняних приватних підприємств, захист їх від економічної агресії іноземних корпорацій; за реформу Пенсійної системи; за запровадження системи дешевих кредитів для особистого будівництва, створення малих і середніх підприємств, за державне визнання ОУН-УПА воюючою стороною, а учасники національно-визвольної боротьби були прирівняні у правах до ветеранів Великої Вітчизняної війни, забезпечені високими пенсіями, офіційно удостоєні почесей;

— УНКП дотримується позиції, що Україна не повинна бути членом СНД; за євроатлантичну модель розвитку в європейському курсі інтеграції; виступає за вступ України до НАТО, яке є ядром нової моделі європейської безпеки; домагатиметься виведення з України іноземних військ і дотримання статті 17 Конституції України, за якою на території України не допускається розташування іноземних військових баз; вважає, що східні кордони України потрібно розбудувати за міжнародними стандартами, а на кордонах з Росією і Білоруссю слід створити зони вільної торгівлі, маючи за мету перетворити Україну на величезну інфраструктурну торгову базу, "перевалочну" між Європою та Азією, виступає за активізацію участі України у формуванні транс'європейських транспортних коридорів і розбудову нафтопроводу Одеса - Броди - Плоцьк - Гданськ.

— УНКП орієнтована на християнські цінності, бачить Україну як складову цивілізованої Європи, демократичну державу з розвиненим громадянським суспільством, в якій належне місце посідає Церква, виступає за єдину незалежну Українську Помісну Православну Церкву на чолі з Українським Патріархом у Києві; за впровадження сучасної ефективної моделі освіти, притаманної країнам європейської спільноти, яка б водночас мала національне забарвлення.

Українська Національна Консервативна партія за своєю ідеологією належить до правого спектру політичних сил нашої держави.

З жовтня 1996 р. видається Партійний друкований орган — газета «Національна фортеця».

ДЖЕРЕЛА:

Шведа Ю. Політичні партії. Енциклопедичний словник.- Львів: Астролябія.- 2005.- 488 с.; Шведа Ю. Теорія політичних партій та партійних систем: Навч.

посібник.- Львів: Тріада плюс.- 2004.- 528 с.; Обушний М. І., Примуш М.В., Шведа Ю. Р. Патологія: Навч. посібник / За ред. М. І. Обушного.- К.: Арістей.- 2006.- 432 с.

УКРАЇНСЬКА ПАРЛАМЕНТСЬКА ГРОМАДА

УКРАЇНСЬКА ПАРЛАМЕНТСЬКА ГРОМАДА (Українська думська громада) — об'єднання депутатів-українців, депутатська група Державної Думи, що складалася з національно свідомих депутатів від губерній України в I та II Державній думі Російської імперії. Депутати висували вимоги забезпечення Україні національно-культурної та територіальної автономії.

I Державна дума:

I Державна Дума працювала в Петербурзі з 27 квітня по 8 липня 1906 р. Вибори до Думи ліво-радикальні партії Російської імперії бойкотували. У виборах брали участь Українська демократично-радикальна партія, Українська народна партія. Серед 102 депутатів від 9 українських губерній налічувалось 24 поміщики, 42 селянина, 26 представників міської інтелігенції, 8 робітників, 1 священник. За партійною ознакою 38 депутатів були кадетами і співчуваючими цій партії, 28 — трудовиками. Трудова партія становила не політичну партію, а парламентську фракцію, яка об'єднувала, в основному, безпартійних селянських членів Думи.

Українська думська громада у складі 45 чол. сформувалася майже негайно. Очолив її адвокат і громадський діяч з Чернігівщини І. Шраг. На першому організаційному зібранні, що відбулось 1 травня 1906 року у фракцію записалось 22 депутати, серед них: С. Т. Таран, Г. Л. Зубченко, Н. С. Онацький, Л. С. Литвин, А. Є. Тесля, А. Ф. Грабовецький, П. І. Куриленко, Т. Т. Нестеренко, М. Ф. Філоненко, З. І. Вировий, А. Н. Возовик, І. І. Лисенко. На зібранні 16 травня до фракції увійшло ще семеро депутатів на чолі з адвокатом Заболотним: І. Гнатенко, Штефанюк, Бей, Рибачок, Романюк, П. І. Богач, Гринюк. Всього за даними М. Грушевського до фракції записалось більше 40 депутатів (П. Чижевський, барон Ф. Штейнгель, В. Шемет, І. Тарасенко, С. Таран, М. Ковалевський, А. В'язлов, М. Біляшевський та інші.), але залишалось багато селян та інтелігенції з українських губерній, які не «уяснили для себе українського питання, або не наважились ще формально вступити».

Робота фракції будувалася на принципах західноєвропейських парламентів. Ідейним керівником Української думської громади був М. Грушевський; він підготував проект конституції Росії, в основі якого

лежала ідея нац.-тер. децентралізації Росії та утворення культур, автономій. Був розроблений план національно-територіальної децентралізації Російської імперії, згідно з яким передбачалось утворити загальнодержавний парламент і територіальні сейми. До парламенту вибори мали бути непрямыми, щоб уникнути великої його чисельності при утворенні маленьких виборчих округів і не репрезентативності малих націй у великих округах. Територіальні сейми мали займатися справами культури, місцевої адміністрації, призначенням суддів. Чверть місць у них передбачалася для інтелігенції.

Друкованим органом української фракції був «Український вісник». М. Грушевський також підготував декларацію про автономію України, яку від імені УДГ мало бути проголошено з трибуни 1-ї Держ. думи. Але 8 липня 1906 року Дума була розпущена.

Подальша доля більшості селянських депутатів була складною. Багато з них зникли без вісті, іншим довелось переховуватись, хтось потрапив до психлікарні, багатьох побили до півсмерті або спалили будинки.

II Державна дума

1907 року були проведені вибори до II Державної Думи. З 518 депутатів 65 були соціал-демократами (у I Думі — 18), 157 — трудовиками (разом з есерами) порівняно з 94 у I Думі. Серед 102 депутатів від українських губерній налічувалося 40 трудовиків, 34 представники правих партій, по 11 кадетів і соціал-демократів (в тому числі 6 членів Спілки, 3 меншовики, 1 більшовик, 1 представник УСДРП). За соціальним станом українські губернії були представлені 16 поміщиками, 4 священиками, 17 інтелігентами, 59 селянами і 6 робітниками. Як і в I Думі, тон задавали селянські депутати.

У II Держ. думі (20.II — 3.VI 1907 р.) українські депутати також об'єдналися в громаду, що налічувала 47 членів. Громада видавала часопис «Рідна справа. Вісті з Думи» (квітень— червень 1907). В ньому друкувалися промови членів Думи, заяви громадян, в яких ставилася вимога автономії України, запровадження місц. самоврядування, запровадження укр. мови у школі, суді та церкві, утворення кафедр укр. мови, літератури та історії в університетах. На думку членів укр. фракції, зокрема сел. депутатів, ці завдання мали вирішуватися законод. шляхом послідовного реформування держ. устрою, екон. та соціальних відносин.

Громада вимагала надати Україні в її етнографічних межах політичну автономію, запровадити українську мову в школах, судових і

адміністративних органах. Щодо головного питання революції — аграрного — в громаді не існувало єдиної думки. Кадетські депутати відстоювали передачу частини поміщицьких земель селянам за викуп, а селянські підтримували трудовиків — конфіскацію поміщицьких земель і націоналізацію всієї землі. Для висвітлення своєї діяльності в Думі громада заснувала друкований орган — журнал «Украинский вестник», в якому співробітничали М. Грушевський, І. Франко, М. Туган-Барановський.

У складі української фракції II Думи було 47 осіб. Серед них М. Долгополов, Б. Сайко, А. Гриневич, В. Хвіст, С. Нечитайло, Нумчак, Рубіс, Вовк-Карачевський, В. Сахно, Є. Чигирик, С. Матвіїв, П. Мороз та ін. Під час роботи Думи було прийнято рішення про вихід членів української фракції з усіх інших думських партійних об'єднань. Передчасний розпуск II Думи перервав процес формування української фракції.

У II Думі українська фракція виступила з декларацією, створеною на базі програми УДРП. Поряд з загальнодемократичними вимогами свободи слова, друку, амністії політичним в'язням тощо проголошувалася необхідність надання автономії Україні, українізації шкільної освіти. 3 червня II Державну Думу було розігнано.

III та IV Думи:

3 червня 1907 р. Микола II видав новий виборчий закон, який забезпечував цілковиту перевагу в новому складі Думи поміщикам і представникам буржуазії. У III і IV Думах офіційно українських фракцій не було. Причиною цього став антидемократичний виборчий закон, прийнятий урядом П. Столипіна, репресивна політика центральної та місцевої адміністрації щодо всіх демократичних, національних партій, тиск на виборців під час голосування. Серед депутатського корпусу 29 депутатів чітко позиціонували себе як захисники національних інтересів України. Однак такої кількості виявилось замало для створення у Державній Думі самостійної української фракції.

Однак, існувала неформальна група українських депутатів. А на засіданнях III і IV Дум обговорювалися питання про українську мову і виділення Холмщини в окрему російську губернію. В III Думу за підписом 37 депутатів було подано законопроект про запровадження української мови у початковій школі паралельно з російською, видання підручників та книжок з урахуванням українських умов, використання української мови в сільських судах. Проте він не був прийнятий. У лютому 1914 р. у доповіді міністру внутрішніх справ полтавський губернатор Багговут рекомендував залучати в українських

губерніях на посади вчителів, інспекторів, ректорів, священників тільки великоросів; звільняти з посади усякого вчителя, який виявляє прихильність до українського; субсидувати газети в Києві, Харкові, Полтаві, Катеринославі для боротьби проти українців; викорінювати використання назв «Україна», «український», доводити, що «Україна» — це просто окраїна держави в минулі часи тощо.

Для посилення антипольської та антиукраїнської політики III Дума прийняла закон про виділення Холмщини. Ним передбачалось територію з українським населенням відокремити в губернію. На думку авторів проекту, цей крок підривав польський вплив і полегшував асиміляторську політику російського уряду щодо українців.

В Четвертій Думі існувала група українських депутатів, одним з лобістів якої був Михайло Родзянко. На захист українців виступили представники різних політичних сил, зокрема конституційний демократ П. Милюков, трудовик В. Дзюбинський, соціал-демократ Г. Петровський. Було порушене питання про автономію України, яке здобуло підтримку з боку відомих політичних діячів, депутатів О. Керенського, П. Милюкова, Г. Петровського, А. Шингарьова. Професор С. Іванов вимагав заснування українознавчих кафедр в університетах, а єпископ Никон — введення української мови у школах.

ДЖЕРЕЛА:

Енциклопедія політичної думки / Пер. з англ. за ред. Н. Лисюк. — К., 2000; Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. — Умань. — 2014. — 860 с.; Політологічний енциклопедичний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2000.

УКРАЇНЬСКА ПОЛІТИЧНА НАЦІЯ

УКРАЇНЬСКА ПОЛІТИЧНА НАЦІЯ — поняття, яке відображає суперетнічний характер народу незалежної України, який складається з різних етносів, але виступає як цілісність на основі громадянства України. Самоідентифікація української політичної нації як локальної цивілізації і "політичного українця" як громадянина України — процес довготривалий і складний.

Знайти своє місце у світі — центральне завдання будь-якої нової держави. Для цього структури влади мають усвідомити, чим є нова держава, куди вона прямує, якими інтелектуальними, економічними й політичними ресурсами володіє, хто її партнери і супротивники. Ідея політичного самовизначення нової У. п. н. має бути підкріплена

економічним і духовним самовизначенням нації, встановленням нового типу цивілізаційних зв'язків із сусідами і зі світом.

Політичне самовизначення нової політичної нації іноді розглядають як національне самовизначення, що не є точним. Національне самовизначення — поняття ширше. Це й політичне гасло, і стадія в етнополітичному розвитку, і правовий принцип, і економічна стратегія, і психологічний процес, ідеологічна концепція. Політичне цивілізаційне самовизначення — одна зі складових національного самовизначення. Стосовно України політична нація розуміється як громадянська політична, поліетнічна спільнота, що ширше за поняття «нація» як національність, коли йдеться про моноетнічну, спеціально неструктуровану соціальну й політичну спільноту.

Політичне цивілізаційне самовизначення не зводиться до факту проголошення незалежності й створення державних атрибутів. Воно є об'ємнішим від держави і включає також громадянське суспільство зі сформованою політичною свідомістю і зовнішньою політикою, культурою, наукою, освітні та інші зв'язки зі світом. Фактор формування національної політичної свідомості в багатонаціональному суспільстві дуже важливий. Наприклад, не так просто в Україні домогтися, щоб не українець вважав себе українцем у політичному сенсі як громадянин держави, щоб національність не вважалася єдиним суб'єктом держави права. Але не менш важливо стати державою і нацією в очах світу, розвинути багатоступеневі зв'язки з цим світом.

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х.: Право, 2015.; Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К.: «Українська енциклопедія», 1998.

УКРАЇНСЬКА СЕЛЯНСЬКА ДЕМОКРАТИЧНА ПАРТІЯ

УКРАЇНСЬКА СЕЛЯНСЬКА ДЕМОКРАТИЧНА ПАРТІЯ — політична партія України, що існувала в 1991—2011 рр.

Заснована на Установчому з'їзді 9 червня 1990 р. в Києві (106 делегатів), прийнято Статут, Програму, Декларацію основних принципів УСДП, обрано керівні органи, співголови — Г.Криворучко, Р.Кузьмич, Сергій Плачинда, В.Щербина. Зареєстрована 15 січня 1991.

20 грудня 1994 р. головою обрано Миколу Шкарбана (президента Асоціації фермерів України).

У 1997 р. головою обрано Віктора Присяжнюка.

У парламентських виборах 1998 р. партія брала участь у складі блоку (Європейський вибір України), який набрав 0,14 % голосів (останнє місце з 30 кандидатів). Жоден депутат не потрапив до ВРУ і за одномандатними округами.

На Президентських виборах 1999 року партія підтримала Євгена Марчука. З травня 2000-го голова партії — Валерій Вощевський.

У парламентських виборах 2002 року партія брала участь у складі блоку Команда озимого покоління, що набрав близько 2% голосів і не потрапив до Парламенту. У парламентських виборах 2006 року партія брала участь у складі Народного блоку Литвина, який набрав 2,44 % голосів виборців і не потрапив до Верховної Ради.

У дострокових парламентських виборах 2007 року партія брала участь у складі Селянського блоку «Аграрна Україна», який набрав близько 0,1 % голосів виборців і не потрапив до Верховної Ради.

2 серпня 2008 р. партію очолив депутат Київради фракції Блоку Кличка Дмитро Андрієвський.

На місцевих виборах 2010 р. депутатів від Української селянської демократичної партії було обрано в п'яти регіонах України: на Дніпропетровщині, Черкащині, Львівщині, Житомирщині та Хмельниччині. Загалом до органів місцевої влади пройшли 16 представників УСДП.

У грудні 2011 р. Партія об'єдналася з іншими чотирма лівоцентристськими партіями у партію «Об'єднані ліві і селяни»

ДЖЕРЕЛА:

Шведа Ю. Політичні партії. Енциклопедичний словник.- Львів: Астролябія.- 2005.- 488 с.; Шведа Ю. Теорія політичних партій та партійних систем: Навч. посібник.- Львів: Тріада плюс.- 2004.- 528 с.; Обушний М. І., Примуш М.В., Шведа Ю. Р. Патологія: Навч. посібник / За ред. М. І. Обушного.- К.: Арістей.- 2006.- 432 с.

УКРАЇНЬКА СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНА ДУМКА

Становлення політичної думки у Київській Русі відбувалося під впливом християнської релігії, яка з 988 р. стала державною. Про це свідчать перші літературні пам'ятки того часу. Основними творами того часу, в яких відображені політичні ідеї, були «Слово про закон і благодать» митрополита Іларіона, «Руська правда» Ярослава Мудрого, «Повчання дітям» Володимира Мономаха, «Повість минулих літ» літописця Нестора, «Ізборник 1076 р.» та ін.

Головними концепціями суспільно-політичної думки княжих часів була концепція «богоугодного володаря» і концепція

«князівського єдиновладдя». Автори першої концепції, а саме ігумен Феодосій Печерський і літописець Нестор, сформулювали ідею «духовного приводу над світською владою», тобто ідею необхідності об'єднання київських князів навколо церкви, а не навколо великокнязівського престолу, а також ідею божественної природи влади.

Представники другої концепції, зокрема митрополит Іларіон, вбачав у сильній монархічній владі князя запоруку територіальної цілісності держави. На думку митрополита Іларіона, християнство повинно служити консолідації країни, а церква - державі та володарю.

В пам'ятках літератури Київської Русі знайшли відображення найгостріші проблеми соціально-політичного життя тогочасного суспільства: зміцнення державності, збереження єдності першої слов'янської держави, обстоювання її міжнародного авторитету, вирішення проблеми співвідношення церковної та світської влади.

Упродовж тривалого часу українському народові доводилось витримувати тяжкі випробування. Предки українців зазнали монголо-татарської навали, потім Україну захопила Литва, але найтяжчим виявився гніт Польщі, що супроводжувався релігійними утисками. Державною релігією в багатьох країнах Європи, зокрема у Польщі, до складу якої входила Україна, був католицизм, який мав на меті побороти православну церкву в українських землях.

Національно-релігійне поневолення негативно вплинуло на розвиток політичної думки в Україні. Та все ж таки в українських землях зародилася національна політико-правова ідеологія. Цьому сприяло те, що у XV-XVI ст. в Україну через Польщу почали проникати із Заходу ідеї Реформації, спрямовані проти феодального ладу й католицизму, який контролював майже всі сфери життя.

Політична думка цього періоду представлена працями Юрія Котермак-Дрогобича та Станіслава Оріховського. Зокрема, ідеалом для С. Оріховського була освічена монархія, обмежена законом. Він виступав проти теологічної теорії про божественну основу держави і влади, вважав неприпустимою підлеглість світської влади духовній. Він зробив спробу розділити їхні функції: єпископ під час служби не є підданим короля; влада короля не поширюється на церкву; сфера впливу єпископа обмежується стінами собору.

Політичні погляди в Україні набули подальшого розвитку за часів Гетьманщини, яка існувала впродовж 116 років (1648-1764). Політична думка того часу розвивалась у контексті таких правових

документів, як «Березневі статті», «Гадяцький трактат», «Конституція прав та свобод Запорізького війська» та ін.

Питання співвідношення церкви і держави знайшли відображення в політичних поглядах визначного діяча православної церкви Петра Могили (1596 або 1597 - 1647). Стосовно перспективи розвитку Української держави, можливої її самостійності П. Могила виклав концепцію ідеального володаря. Бачив його сильним, рішучим, добродішним і вірним православної вірі правителем. Відносно походження влади П. Могила дійшов висновку, що вона дається від Бога, перед яким вона і підзвітна у своїх діях. Верховна державна влада діє у трьох напрямках: політичному, мирському та духовному. Політичні та мирські справи він ставив попереду. До них він відносив управління, суд, законодавство. Вважав за необхідне разом із внутрішніми політичними проблемами вирішення питань зовнішньої політики, захисту суверенітету країни.

Погляди П. Могили на співвідношення церкви і держави порізному сприймали та розвивали діячі Києво-Могилянської академії. Зокрема, С. Яворський відстоював рівноправність світської та духовної знаті, намагався пристосувати ряд православних догм до католицьких схем. Мислитель захищав ідею сильної церковної влади, що не заважало йому водночас стверджувати, що «царі більше панують над тілом, ніж над душею людською».

Ректор Києво-Могилянської академії Ф. Прокопович першим в умовах російської держави створив теорію освіченого абсолютизму, спираючись на теорії природного права та суспільного договору. На його думку, пріоритетною повинна бути світська влада, церква має підпорядковуватись державі. Носієм державної влади, за теорією Ф. Прокоповича, може бути лише освічений володар.

У XIX ст. розвиток політичної думки в Україні відбувався під впливом соціально-економічних відносин, які визначились занепадом феодалізму і зародженням капіталістичного ладу. Крім того, на становлення національної політичної ідеології значною мірою вплинули діяльність таємної політичної організації Північного та Південного товариств, повстання декабристів у Петербурзі й Чернігівському полку, що були придушені.

Вершиною розвитку політичної думки першої половини XIX ст. стала політична доктрина Кирило-Мефодіївського товариства. Члени цієї організації, а саме, Т. Шевченко, М. Костомаров, Г. Андрузький, М. Гулак, М. Куліш та інші, згуртували довкола ідеї слов'янського об'єднання у формі слов'янської республіканської федерації.

Значний внесок у розвиток політичної та правової ідеології ліберального й демократичних рухів в Україні зробив М. Драгоманов (1841-1895) - талановитий філософ, публіцист, історик та вчений. Він створив концепцію суспільства, що ґрунтується на ідеї асоціації гармонійно розвинених особистостей. Реалізація цього ідеалу, вважав він, можлива за федералізму з максимальною децентралізацією влади та самоврядування громад і областей. М. Драгоманов розробив проект конституційного перетворення Російської імперії на децентралізовану федеративну державу.

У державно-правовій концепції М. Драгоманова передбачалися три гілки влади: законодавча, виконавча і судова. Законодавча влада належала двом думам - державній і союзній. Головою держави міг бути імператор з успадкованою владою чи обраний голова Всеросійського державного союзу. Глава держави призначав міністрів, відповідальних перед обома думами.

парламентську державу із засадами самоуправління, яка впливала б на соціальну та економічну сфери суспільства, надавала б великого значення просвітництву й законодавству, які уможливили б реформаційні зрушення.

Певний внесок у розвиток політичної думки належить філософу і письменнику І.Я. Франкові (1856-1916). У його політичній творчості знайшли відображення соціальні та економічні процеси, що мали місце на межі ХІХ -ХХ ст. у Галичині, яка зазнавала утисків з боку Австро-Угорської монархії, польських поміщиків і капіталістів. І. Франко був політичним діячем, і за підтримки М. Драгоманова став одним з організаторів радикальної партії з демократичною програмою.

Серед проблем, які розглядалися І. Франком, були: аграрна проблема, загальні принципи розв'язання селянського питання, робітнича, національна проблема. І. Франко був соціалістом, але не виступав за диктатуру пролетаріату, акцентуючи увагу не на класових, а на загальнолюдських вартостях. Мислитель виступав за рівність усіх націй і вважав, що найкращим вирішенням національної проблеми було б утворення державних об'єднань змішаного типу, які опиралися б на солідарність інтересів.

Подальшому розвитку політичних ідеологій в Україні (кінець ХІХ - початок ХХ ст.) значною мірою сприяли М. Грушевський та В. Винниченко.

Основою політичних концепцій М. Грушевського було українське питання. Він вважав, що основою входження України в

Росію була автономія, але цим принципом знехтували. Можливість вирішення цієї проблеми він бачив у випадку децентралізації влади в Росії та утворення федерації, під якою розумів об'єднання в одній державі декількох.

Разом з М. Грушевським в Україні працював відомий політичний діяч, один з керівників Української Центральної Ради В. Винниченко. Він брав участь у розробленні проекту Конституції, яку мали затвердити Установчі збори.

Але через те, що воєнні дії перешкодили проведенню Установчих зборів по всій Україні, проект Конституції було розглянуто 29 квітня 1918 р. на засіданні Малої Ради.

Цей документ увібрав у себе основні політико-правові погляди М. Грушевського та В. Винниченка, яких вони додержувались останнім часом.

Першим, хто відкрито заявив про колоніальний статус України у складі Російської імперії та право українського народу на самовизначення, був М. Міхновський.

Він пропонував йти до незалежності протореними шляхами західних країн, використовуючи творчі потенціали націоналізму європейського типу.

У політичній думці в Україні 20 - 30-х рр. ХХ ст. виділяють кілька напрямків, зокрема, консервативний (В. Липинський, С. Томасівський, В. Кучабський), державницький націоналізм (С. Дністрянський, В. Старосольський, С. Рудницький), інтегральний націоналізм (Д. Донцов, М. Міхновський, С. Бандера, Я. Стецько).

Суть українського консерватизму зводиться

до таких основних положень:

1) політичним ідеалом для України є спадкова монархія, яка очолюється гетьманом;

2) класократія, особливий політичний режим влади, є противагою республіканській парламентській демократії;

3) суть класократії полягає у пануванні активної меншості (аристократії), що складається із кращих людей;

4) реалізація доктрини консерватизму детермінується поширенням консервативної ідеології, християнської релігії та солідаризму.

Д. Донцов увійшов в історію української політичної думки як автор ідеології «інтегрального» націоналізму. Підставами українського націоналізму, на його думку, були:

1) вольовий принцип;

- 2) постійне прагнення до боротьби;
- 3) романтизм і фанатизм у національній боротьбі;
- 4) синтез національного та інтернаціонального;
- 5) необхідність виховання нової політичної еліти;
- 6) орієнтація на примус у процесі боротьби за незалежність.

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х.: Право, 2015.; Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К.: «Українська енциклопедія», 1998; Бенетон Ф. Введение в политическую науку. — М.: Весь мир, 2002. — 368 с.; Гаджиев К. С. Политическая Наука. Ч. 1. — М.: Межд. Отн., 1994.; Глущенко В. В. Политология: системно-управленческий подход.-М.: ИП Глущенко В. В., 2008.

УКРАЇНСЬКА ФЕДЕРАТИВНО-ДЕМОКРАТИЧНА ПАРТІЯ

УКРАЇНСЬКА ФЕДЕРАТИВНО-ДЕМОКРАТИЧНА ПАРТІЯ,

консервативна партія, заснована у грудні 1917 в Києві з чл. кол. Старої Громади. У.Ф.-Д.П. стояла за перетворення рос. держави на федерацію автономних країн і виступала проти проголошення самостійності України. Головні діячі: В. Науменко. Б. Кістяківський, І. Квятковський, І. Лучицький, В. Ігнатович. У.Ф.Д.П. пом'тної ролі не відіграла.

ДЖЕРЕЛА:

Енциклопедія українознавства: Словникова частина: [в 11 т.] / Наукове товариство імені Шевченка; гол. ред. проф., д-р Володимир Кубійович. — Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1955—1995.

УКРАЇНСЬКА ХЛІБОРОБСЬКА ПАРТІЯ

УКРАЇНСЬКА ХЛІБОРОБСЬКА ПАРТІЯ — нечисленна партія в

Галичині, виникла 1922. Стояла на платформі угоди з поляками, брала участь у виборах до Польського Сейму (їх бойкотували всі інші українські партії), у яких здобула (5.11.1922) при допомозі урядових кіл 5 мандатів. Лідери: С. Данилевич, М. Яцків, С. Твердохліб, о. М. Ільків; орган — щоденник «Рідний Край». У. Х. П. діяла гол. на Покутті і по виборах поволі завмерла.

ДЖЕРЕЛА:

Енциклопедія українознавства: Словникова частина: [в 11 т.] / Наукове товариство імені Шевченка; гол. ред. проф., д-р Володимир Кубійович. — Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1955—1995.

УКРАЇНЬКА ХРИСТИЯНСЬКО-ДЕМОКРАТИЧНА ПАРТІЯ

20 червня 1992 р. відбувся Установчий з'їзд Християнсько-демократичної партії України. З'їзд проходив в м. Києві в Будинку Архітекторів України.

В роботі з'їзду взяли участь 139 делегатів, які представляли інтереси майже 6 тисяч членів Християнсько-демократичної партії України із 12 областей.

На адресу Установчого з'їзду надійшло 28 привітань від християнсько-демократичних партій Європи, міжнародних християнських організацій.

На з'їзді з вітальним словом виступи: від Інтернаціоналу Християн демократів - професор Емануель Коппітерс; від грецької партії "Нео демократія" –Теодорас Кассіміс, від Християнсько-демократичної партії Норвегії- Густав Хуссан, від Російського Християнсько-демократичного Союзу-Віталій Савицький, від Християнсько-демократичного фронту Молдови- Дмитро Осипов, від християнських профспілок Бельгії –Пилип Джоахім.

У своєму вітальному виступі Гуннар Хуссан зокрема сказав: "Радий Вас вітати з початком роботи з'їзду ХДПУ. Це велика подія в житті вашої країни. Ми бачимо високоосвічених людей, які займаються політикою. ХДПУ має всі шанси бути домінуючою політичною силою, бо Україна – християнська держава. Добре, що Ви активно розробляєте концепцію виходу України із економічної кризи і концепцію національної безпеки.

На з'їзді було прийнято заяву про необхідність побудови суспільного життя в Україні на християнських морально-етичних цінностях. В ній наголошувалось: "ХДПУ вважає, що найголовнішим обов'язком України та інших держав має бути безкомпромісна боротьба проти ідеології та практики більшовизму у будь-яких їх видах і проявах. Не можна забувати, що за десятки років комуністична ідеологія деформувала свідомість мільйонів людей, вразивши людські душі бацилами тоталітарного мислення, бездуховності, ворожнечі і люмпенізації".

Християнські демократи вважали, що суспільна гармонія і стабільність в Україні можливі при умові, якщо засадами суспільного устрою стануть ідеї гуманізму, демократії та громадянської злагоди, суттю яких є християнський світогляд.

"ХДП України буде домагатися, щоб християнське світосприйняття здійснювало свій благодійний вплив на усі сфери

суспільного життя в українській державі. В його утвердженні запорука суспільного прогресу і добробуту Вітчизни, подолання залишків комуністичної ідеології у свідомості її громадян.

Щодо співпраці з політичними партіями і рухами в Україні, християнські демократи висловили чітку позицію з цього приводу: “ХДПУ буде співробітничати з громадсько-політичними партіями і рухами, які керуються у своїй діяльності загальнолюдськими цінностями, стоять на засадах побудови незалежної, демократичної і соборної України, поважають права та свободи усіх громадян нашої держави. В заяві про засади воєнно-політичного співробітництва України з демократичними державами, ХДПУ зазначає наступні форми військово- політичного співробітництва: - укладення угод та союзів, які не були б спрямовані проти НАТО, з державами Центральної та Східної Європи, що не входять до Північно-Атлантичного Союзу; -ХДПУ вважає, що розвиток відносин України з НАТО є центральним, найбільш важливим компонентом воєнної політики нашої держави.

На з’їзді із доповіддю, “Ситуація в Україні і навколо неї. Завдання ХДПУ на сучасному етапі”, виступив голова ХДПУ Віталій Журавський. Розпочинаючи свій виступ він сказав: “Національно-визвольні сили України ще не здобули перемоги над імперією, а демократичні – над метастазами комунізму. Хай нікого не заколисують результати референдуму 1 грудня 1991 року.93% тих , що проголосували за незалежність України - це не є результат перемоги національної ідеї в свідомості людей. Вирішальну роль відіграла споживацька психологія, більшість з чисто економічних міркувань прорахувала, що в незалежній Україні швидше можна буде задовільнити свої матеріальні потреби”. Журавським піднімається питання про відновлення національної свідомості українців, як головного фактора державотворення: “Зворотній процес відновлення національної свідомості це тривалий і болючий процес. Екстремістські, волюнтаристські заходи його здійснення можуть привести до протилежних результатів. Тільки терпеливе і поважливе ставлення, поміркованість, виваженість і гуманістичні принципи сприятимуть демократизації України.

Ставлення до виконавчої влади і Президента з боку ХДПУ в баченні В.Журавського було таке: “Той, хто робить добро Україні, ми з ним, його підтримуємо, не залежно від його минулого. Той, хто вчиняє зло, ми його критикуємо і боремося, теж не залежно від його минулого...Щодо команди Фокіна- повна її відставка. З таким урядом економічних реформ не здійснити. І ми всіляко підтримуємо позицію

Руху та інших демократичних організацій в цьому питанні”. Позиція Християнсько-демократичної партії України стосовно Співдружності Незалежних Держав(СНД) була однозначна: “...перебування в СНД є несумісним з побудовою незалежної Української держави”. Пояснення ХДПУ ґрунтувались на тому, що шовіністичні сили Росії бажали використати СНД в своїх амбітних цілях. Відноси України, на думку ХДПУ, з колишніми союзними республіками повинні виходити з наступного: “...повне і безумовне визнання нашої держави, відмова від будь-яких зазіхань на територіальну цілісність і національну єдність України...”. На з’їзді з доповіддю “Ідеологічна основа Християнсько-демократичної партії України” виступив кандидат економічних наук В.Єремеко. Він ґрунтовно виклав постулати демократії і християнської філософії, які покладені в основу політичної доктрини ХДПУ. В.Єременко зокрема сказав: “В першу чергу, це розуміння того факту, що стимулом устремлінь людини до кращої долі ми вважаємо духовне начало. По- друге, це ідея про підпорядкованість політичної діяльності моральним нормам, про неприйняття подвійного стандарту в поведінці, про осуд притаманного прагматизмові традиційного відокремлення політики від моралі, в результаті чого політика стає мистецтвом, де все вирішують міркування доцільності, а мораль застосовується лише в приватному житті. З приводу Установчого з’їзду Християнсько-демократичної партії України газета “Молода гвардія” писала: “...безперечно доля християнської демократії в Україні залежатиме від ХДПУ. Адже саме вона взяла за взірець ідеї християнсько-демократичного руху Заходу, який вже давно продемонстрував свою силу”.

З перших днів на посаді Голови ХДПУ В. Журавський займається питаннями налагодження зв’язків з міжнародними політичними колами. В серпні 1992 року на запрошення Демократичної партії США В.Журавський відбув до Америки на з’їзд Демократичної партії. Під час поїздки В.Журавський мав нагоду зустрітися з Президентом США Джорджем Бушем і кандидатом у Президенти Клінтоном. В інтерв’ю газеті «Київ Вечірній» Журавський сказав: “Зустрічаючись з Президентом Бушем, кандидатом у Президенти Клінтоном, конгресменами, я все більше переконувався у тому, що нашим дипломатам, українським засобам масової інформації треба ще дуже багато попрацювати для того, щоб Україна перестала бути для світу “тера інкогніта”. Після привласнення Росією всіх засобів масової інформації колишнього Союзу ця преса захищає виключно інтереси господаря. Вона зацікавлена в тому, щоб американський бізнес пішов

у Росію. І вона часто подає інформацію про Україну в викривленому, спотвореному стані. А що ми можемо протиставити? Та нічого. Бо у нас практично немає журналістів в Америці". В березні 1993 року в посольстві США в Україні відбулась зустріч керівництва посольства і представників Християнсько-демократичної партії України. Надзвичайний і Повноважний Посол США в Україні Роман Попадюк і перший секретар посольства Джон Степанчук цікавились структурою партії, її відношенням до парламенту, уряду, міжнародних зв'язків. Голова партії В.Журавський дав оцінку ситуації в Україні, розказав про участь ХДПУ в політичному житті, побудові незалежної правової держави. На цій зустрічі обговорювалось питання ратифікації Україною договору СТАРТ-1 по ядерному роззброєнню. В травні 1993 року група активістів Християнсько-демократичної партії побувала з візитом у штаб-квартирі НАТО в Брюсселі, де мала зустріч з представниками цієї організації. З цього приводу В.Журавський зазначив: " Кілька років тому того, хто наважився б потеорезувати на цю тему, неодмінно помістили б до в'язниці чи божевільні... Я переконаний, що у НАТО про Україну знають значно більше, ніж в Україні про НАТО. Чи не тому можна почути у нас не виважені і необґрунтовані оцінки, а інколи емоційно-поспішливі висновки". 18 грудня 1993 року В. Журавський, виступаючи на з'їзді офіцерів України, акцентував увагу на тому, що перемога жириновських і зюганових на виборах в Державну Думу Росії є смертельною небезпекою для України. Небезпека, на його думку, полягала не в тому, що вони здобули чимало місць в новому парламенті Росії, а в тому, що прийнято нову Конституцію Росії під нового фюрера, нового диктатора – Жириновського. В. Журавський вважав, що прилюбій трагічній ситуації з Єльциним, посаду Президента Росії може посісти Жириновський. Журавський звернув увагу делегатів з'їзду на наступному: "ХДПУ – перша українська партія, яка відчинила двері НАТО і поставила питання про вступ до цієї організації. Зараз потреба в цьому зросла, стала ще більш нагальною. Ми розглядаємо НАТО як гарант нашої національної безпеки" В 1995 році світ, затамувавши подих, стежив за трагічними подіями на Кавказі. Регулярна армія Російської Федерації, сухопутні сили, бронетанкові частини, артилерія, десантники вели повномасштабні бойові дії проти чеченців. З цього приводу В.Журавський писав: " Акція в Чечні навряд чи посилить авторитет і додасть популярності президентові Росії. Кривава акція в Чечні не дала Єльцину нових союзників, окрім Жириновського, Баркашова та Невзорова, зате відібрала старих надійних і перевірених російських демократів. Коло

нових союзників характеризує нинішнє політичне обличчя самого президента. І на це варто звернути увагу світової громадськості». Конституційний процес в Україні розпочався від дня прийняття Декларації про державний суверенітет України 16 липня 1990 року. А до утворення Верховною радою Комісії з підготовки нової Конституції України було ухвалено ряд законів на реалізацію Декларації, які були враховані під час розроблення Основного Закону. Виходячи з основних засад Декларації, було підготовлено Концепцію нової Конституції України, схвалену Верховною Радою 19 червня 1991р. З цього часу почався новий етап конституційного процесу в Україні. Власні проекти Конституції першими підготували і опублікували в пресі Християнсько-демократична партія України та Конгрес українських націоналістів. Згодом із своїми проектами виступили Українська республіканська партія та депутатська фракція “Комуністи України – за соціальну справедливість і народовладдя” Проект Конституції, підготовлений ХДПУ, був офіційно внесений у порядку законодавчої ініціативи до Верховної Ради України. Даний проект був концептуально новим у багатьох суттєвих параметрах. Щодо основних засад Української держави, передбачених проектом, то варто звернути увагу на такі суттєві положення: - Україна закріплюється як незалежна демократична правова держава, утворена на основі суверенного самовизначення української нації; - українську націю, як політичний інститут, складають всі громадяни України незалежно від їхнього етнічного походження. Світовий досвід доказує, що найкраще структурують суспільство політичні партії. Неврегульованість правових питань їх діяльності в Україні згубно б впливало на побудову демократичної держави. ХДПУ запропонувала новий проект Закону про політичні партії. З нагоди представлення цього Закону ХДПУ провела прес-конференцію. На прес-конференції В.Журавський сказав: “...потреба в такому законі – надзвичайна. Адже зараз існує недостатня урегульованість правових питань діяльності політичних партій. Проект Закону “Про політичні партії”, розроблений членами ХДПУ, враховує дію українського законодавства, також світовий та європейський досвід”. В 1996 році Християнсько-демократична партія України розробила проект Закону “Про вільність віросповідання і релігійну діяльність”. Як зазначав В.Журавський, «Він пропонується на якісно нових концептуальних засадах. Такий Закон повинен стосуватись не всієї сфери вільності совісті, а лише вільності віросповідання як одного з найважливіших загальнолюдських прав». Проекти нової Конституції України, законів «Про вибори до

національних зборів України», «Про політичні партії в Україні», «Про вільність віросповідання і релігійну діяльність» були подані в якості законодавчої ініціативи до парламенту членами ХДПУ від християн-демократів. «Ця робота, – писав В. Журавський, – наш внесок в побудову правового фундаменту нової політичної системи України». 12 січня 1995 року Християнсько-демократична партія України виступила із заявою з приводу спроб відновлення СРСР прокомуністичними силами. ХДПУ зазначила, що комуністичні сили в Україні розпочали і продовжують збирати підписи серед громадян України за відновлення СРСР. Такі дії комуністів християнські демократи вважали брутальним порушенням Конституції України та Кримінального кодексу України. В статті “Замах на українську державність” В.Журавський писав: “Тільки незалежна Україна зможе повернути своєму народові, його історію, культуру, національну свідомість... Державна незалежність, крім того, дає можливість для встановлення взаємовигідних стосунків і з іншими державами світу, можливість входження України до світового співтовариства як великої європейської держави”. Протягом 1997 року за ініціативи ХДПУ було проведено 8 науково-практичних конференцій, присвячених вивченню історії, сучасного стану та пошуку шляхів оптимізації життєдіяльності християнських конфесій України. У конференціях приймали участь науковці провідних вузів України, народні депутати України Валерій Бабич, Сергій Кириченко, Віктор Худомака, представники усіх релігійних конфесій України. На початку лютого 1998 року відбулась зустріч папи римського Івана Павла II з представниками Християнсько-демократичної партії України – В. Журавським, Олександром Абдулінім і Сергієм Весіловим. Папа римський високо оцінив зусилля України, направлені на укріплення своєї незалежності. Він також висловив підтримку ХДПУ, яка проводила роботу по гармонізації міжконфесійних відносин в Україні. 25 жовтня 1997 року відбувся IV позачерговий з’їзд Християнсько-демократичної партії На з’їзді було присутніх 790 делегатів із 820 обраних делегатів від 24627 членів ХДПУ На з’їзді Головою ХДПУ В.Журавським було зачитано проект виборчої програми Християнсько-демократичної партії України – «Шлях до Бога, заможності, процвітання». Програма складалась із 6 розділів. В першому розділі, « Духовність народу і особи – стратегічна мета ХДПУ», зокрема сказано: «Ми, християни-демократи, хочемо розбудувати суспільство національно свідомих патріотів, людей духовно і соціально відповідальних перед Богом і народом, що мають даний Богом дар примножувати багатства держави і суспільства

чистими руками в ім'я всезагального добра, процвітання України, здоров'я і щастя наших дітей, онуків». В другому розділі «Політика і християнська мораль» зазначено: «Зміцнення інститутів громадянського суспільства, розвиток місцевого самоврядування, відродження духовності, моральності і самобутності українського народу, забезпечення вільного розвитку кожного етносу на основі поваги національних і конфесійних особливостей – є важливими напрямками нашої політики». Головним гаслом ХДПУ в економічній сфері було таке: «Що добре для українського виробника, то добре для України!». В питаннях соціальної політики ХДПУ вважала, що соціальна політика може бути ефективною, якщо держава в своїй діяльності зможе втілити біблейські заповіді про справедливість. «Справедливість – це рівні права для всіх, рівність всіх перед законом, повага до честі і гідності кожної людини, для сильних і слабких». В четвертому розділі «Соціальна сфера і охорона здоров'я» зокрема було сказано: «В умовах, що склалися в Україні, ми відстоюємо: - соціальний захист уразливих верств населення: жінок, молоді, дітей, пенсіонерів та непрацевдатних». 12 червня 1999 року в м. Києві відбувся VI з'їзд Християнсько-демократичної партії України. Головним завданням з'їзду було висунення кандидатом у Президенти України Леоніда Даниловича Кучму. Делегати VI з'їзду ХДПУ прийняли резолюцію. «Делегати 6-го з'їзду Християнсько-демократичної партії України обговоривши політичну ситуацію, що склалась в країні, а саме: наявність чисельного електорату лівих сил і високого рівня протестного електорату, що вміло експлуатується антидержавними прокомуністичними силами, зваживши шанси на перемогу у виборах всіх можливих претендентів у кандидати в Президенти України, усвідомлюючи, що християни-демократи повинні сприяти єднанню демократичних сил, що Президентом України має бути людина, яка гарантуватиме продовження розпочатого курсу соціально-ринкових змін» [35]. 6-й з'їзд Християнсько-демократичної партії України ухвалив висунути Кучму Леоніда Даниловича у кандидати в Президенти України. 14 липня 2004 року в Києві відбувся IX позачерговий з'їзд Християнсько-демократичної партії України. В його роботі взяли участь понад 500 делегатів з'їзду, представники багатьох політичних партій та громадських об'єднань, працівники засобів масової інформації. З'їзд розглянув питання про підтримку кандидатури на посаду Президента України Прем'єр-міністра України Януковича Віктора Федоровича. «Підтримка його кандидатури на виборах, подальша тісна співпраця сприятимуть одній з основних

цілей ХДПУ – в нове тисячоліття партія прагне внести і нову філософію взаємовідносин в суспільстві, не протистояння, а довіри”. З’їзд одностайно вирішив підтримати кандидатуру Віктора Федоровича Януковича на посаду Президента України. 24 грудня 2005 року у Києві відбувся міжпартійний з’їзд, за результатами якого було створено новий виборчий Блок народно-демократичних партій (Блок НДП). Народно-демократична партія, Християнсько-демократична партія України, Християнсько-ліберальна партія України, Демократична партія України заявили, що об’єднались щоб покласти край безладу й повернути українському народові впевненість у власних силах. В IV розділі Програми Блоку народно-демократичних партій було заявлено: “Україна – частина європейської цивілізації, рівноправний учасник політичних і економічних інтеграційних процесів. В основі європейської єдності – одвічні християнські цінності, гуманістичні ідеї прав людини, громадянського суспільства і правової держави, реального народовладдя. Європейський вибір України – свобода та справедливість, світова культура, демократичні традиції”. Можна зробити висновок. Християнсько-демократична партія України, з часу свого створення, завжди в своїй діяльності послугоувалась гуманістичними, загальнолюдськими, християнськими принципами і цінностями. Християни-демократи вважали, що стрижнем стратегії економічного та соціального розвитку має стати створення реальних передумов вирішення основного геополітичного завдання нашої держави – вступу України до Європейського союзу.

ДЖЕРЕЛА:

1.Прес-бюлетень Християнсько-демократичної партії України №1 / підготовлено: Володимир Федько-голова, Павло Донченко, Володимир Єременко.- 1992.-червень. 2. Там само. – С. 2. 3. Там само. – С. 3. 4. Там само. – С. 4. 5. Там само. – С. 5. 6. Там само. – С. 7. 7. Там само. – С. 9. 8. Там само. – С. 10. 9. Там само. – С. 11-12. 10. Там само. – С. 12. 11. Там само. – С. 12-13. 12.Прес-бюлетень Християнсько-демократичної партії України №2 / підготовлено Володимир Федько-голова, Павло Донченко, Володимир Єременко.- 1992.-червень. 13. Там само. – С. 12-13. 14. Андрій Голова У цієї партії є перспективи, причому, вельми непогані // Молода гвардія. – 1992. – 26 червня. 15. В. Журавський В Америці нас майже не знають // Київ Вечірній. - 1992. - 27 серпня. 16. Андрійчук А. ХДПУ проявляє активність.Дипломатическую // Голос України. – 1993. 5травня. 17. Журавський В. НАТО живе і помирати не збирається // Українська газета. –1993.- 27 травня-2 червня. 18. Журавський В. За віру і волю/ Виступ на з’їзді офіцерів України.-К.: - Юрінком. –1994.- С.40. 20. Журавський В. Деякі уроки Чечні // Вечірній Київ. – 1995. – 18 січня. 21. Журавський В.С. Коли суспільство структуровано.- К.: Логос, 1996.- С51. 22. Партій народилось 38, але тільки одна народила проект Закону “ Про політичні партії” // Демократична Україна. – 1995. - 18 лютого. 23. Там само. 24. Там

само. 25. Правова основа нової політичної системи України/ Ред. А.Р Мацюк. – К.: Логос. - 1996.- С.6-7. 26. Там само. – С.6-7. 27. Журавський В. Замах на українську державність // Час –ТІМЕ.- 1995.- 26 січня. 28. В.С.Журавський Бог і Україна. – К.: Логос, 1997.- С. 65-85. 29. Інформаційне повідомлення Руководители всех конфессий, объединяйтесь! // Независимость. – 1998.- 27 лютого. 30. Протокол IV позачергового з'їзду християнсько-демократичної партії України.- 1997.-25 жовтня. 31. Там само. – С. 11. 32. Там само. – С. 12. 33. Там само. – С. 13. 34. Там само. – С. 13-14. 35. Резолюція 6-го з з'їзду Християнсько-демократичної партії України.- 1999.-12 червня. 36. Інформаційне повідомлення прес-служби ХДПУ- 2004.-14 липня. 37. “Знаємо ЯК” – Програма Блоку народно-демократичних партій.-Україна і Світ.-2006.-17 січня.

УКРАЇНСЬКЕ НАЦІОНАЛЬНО- ДЕМОКРАТИЧНЕ ОБ'ЄДНАННЯ (УНДО)

УКРАЇНСЬКЕ НАЦІОНАЛЬНО-ДЕМОКРАТИЧНЕ ОБ'ЄДНАННЯ (ТАКОЖ УНДО) — найбільша українська політична партія у Галичині й у Польщі.

Постала 11 липня 1925 р. з об'єднання двох крил Української Трудової Партії, Української Партії Національної Роботи і волинської національної групи Української Парламентарної Репрезентації: фактично була продовженням Національно-Демократичної Партії з подібною програмою.

Першим головою УНДО був Дмитро Левицький, генеральним секретарем Володимир Целевич. На другому народному з'їзді УНДО 19–20 листопада 1926 р. ухвалено програму партії, яка, подібно до програми колишньої Національно-Демократичної Партії, базувалася на ідеології соборності й державності, демократії і антикомунізму. На міжнародній арені УНДО вело боротьбу проти легалізації чужого панування, а у варшавському сеймі й сенаті — за виконання Польщею її міжнародних і конституційних зобов'язань.

Найвищим органом УНДО був так званий Народний З'їзд (що два роки), який обирав Центральний (Народний) Комітет (41 член, що вибирав 10-членну ексекутиву); на місцях були повітові народні з'їзди, які обирали повітові народні комітети; у більших містах — окремі міські організації; у селах — мужі довір'я. УНДО являло собою не так модерну організацію, як широкий національний рух без точного реєстру членів, без членських внесків, за винятком Львова, але з виразною партійною дисципліною і взаємною лояльністю між проводом і низовими діячами.

Бувши провідною політичною силою, воно опанувало центральні освітні і господарські установи («Просвіта», Ревізійний Союз Українських Кооператив, Центросоюз, «Дністер» тощо) і за них відповідало перед народом через демократичний устрій цих установ.

Під впливом УНДО була також найсильніша преса з щоденником «Діло» на чолі; офіціозом партії був тижневик «Свобода». УНДО гуртувало майже 3/4 громадського активу Галичини. У другій половині 1920-х рр. воно поширило свій вплив і на Волинь (головні діячі: Сергій Хруцький, Борис Козубський, Михайло Черкавський), але згодом, під польським тиском його втратило.

З 1928 р. УНДО брало участь у виборах до польського парламенту і здобуло 26 мандатів до сейму (на 40 усіх українців) і 9 до сенату (на 11); у 1930 р. в умовах пацифікації (тоді польська влада заарештувала 19 послів з УНДО, обраних у 1928 р.) — 17 (на 30), 1935 і 1938 рр. — 23; воно творило в обох законодавчих палатах свої клуби та мало представників у президії Сейму і Сенату.

Намагання унормувати українсько-польські взаємини в Польщі, розпочаті проводом УНДО, і недотримання польським урядом взятих зобов'язань та посиленний тиск на українців, спричинили гостру кризу в УНДО, наслідком якої Д. Левицький зрікся головування; на його місці головою став Василь Мудрий; вийшла група членів з Д. Палієвим на чолі і заснувала партію Фронту Національної Єдності; створилася внутрішня опозиція, яка гуртувалася біля «Діла»: Дмитро Левицький, Кость Левицький, Іван Кедрин-Рудницький, Степан Баран та інші, й опозиція нової жіночої організації «Дружина княгині Ольги», з М. Рудницькою на чолі; проти УНДО розпочали гостру кампанію УСПП і ОУН. Проголошення новим головою УНДО В. Мудрим нормалізації не дійсною (1938) призвело до вирівнювання суперечностей у партії, але все це спричинило деяке послаблення впливів УНДО і зростання впливу націоналістичних організацій: ОУН, Фронту Національної Єдності тощо.

З радянською окупацією у вересні 1939 західно-українських земель УНДО майже перестало існувати: 25 вересня у Львові керівництво офіційно припинило діяльність партії, перед тим подібні рішення ухвалили політичні проводи Української соціал-демократичної партії і Української соціалістично-радикальної партії.

Наприкінці вересня — на початку жовтня 1940 р. у Західній Україні оперативно-чекістські групи заарештували лідерів УНДО, колишніх послів до польського сейму, senatorів І. Німчука, Г. Тершаковця, В. Целевича, Д. Левицького, К. Левицького, В. Кузьмовича, О. Луцького та ін.

у 1947 р. група його членів відновила партію в еміграції, яка входила до складу Української Національної Ради і Виконавчого Органу Державного Центру УНР.

Визначні діячі УНДО, крім названих: Володимир Бачинський, Степан Витвицький, Михайло Волошин, Михайло Галущинський, Антін Горбачевський, Володимир Загайкевич, Олена Кисілевська, Степан Кузик, Павло Лисяк, Любомир Макарушка, Юліан Павликовський, Зиновій Пеленський, Микола Творидло, Корнило Троян, Олекса Яворський.

ДЖЕРЕЛА:

Енциклопедія українознавства: Словникова частина: [в 11 т.] / Наукове товариство імені Шевченка; гол. ред. проф., д-р Володимир Кубійович. — Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1955—1995.; Орест Субтельний. Історія України: Політика Польщі щодо українців.; Калініченко В. В., Рибалка І. К. Історія України. Частина III: 1917—2003.

УКРАЇНСЬКЕ СЕЛЯНСЬКО-РОБІТНИЧЕ СОЦІАЛІСТИЧНЕ ОБ'ЄДНАННЯ

УКРАЇНСЬКЕ СЕЛЯНСЬКО-РОБІТНИЧЕ СОЦІАЛІСТИЧНЕ ОБ'ЄДНАННЯ— українська політична партія советофільського напрямку у Польщі, заснована 10 жовтня 1926 р. на з'їзді у Львові з об'єднання двох партій: волинсько-холмського національно-соціалістичного Сель-Союзу і галицької ліво-москвофільської «Народної Волі». Соціальна платформа Селянсько-Робітничого об'єднання була подібна до політичної платформи КПЗУ, і назване об'єднання було фактично її легальною прибудівкою. Восени 1927 р. Селянсько-Робітничого об'єднання, як і КПЗУ, розкололося на «народновольців» — К. Вальчицький, М. Заяць, К. Пелехатий та ін., які вийшли з ЦК Селянсько-Робітничого об'єднання (воно у той час стояло на платформі «шумськізму») і заснували Сель-Роб-Лівицю (відтоді Селянсько-Робітниче об'єднання інколи називали Сель-Роб-Правицею).

До виборів до польського сейму на початку 1928 р. обидві партії пішли окремо; Селянсько-Робітничого об'єднання здобуло 4 посольські мандати (С. Волинець, А. Сенюк, І. Федорук, М. Чучмай), С.-Р.-Лівиця — два (К. Вальницький, М. Заяць). У травні 1928 р. на з'їзді у Львові С.-Р.-Лівиця і більшість членів Селянсько-Робітничого об'єднання (поміркованіша його частина увійшла до української національної партії) створили Селянську-Робітничу-Єдність, яка стояла повністю на позиціях реорганізованої вже КПЗУ і КП(б)У; лідер — К. Вальницький (ін. діячі, крім уже згаданих: М. Дурделло, Д. Крайківський, С. Маківка та ін.). С. Р. мав триступеневу організацію: Центральний Комітет, пов. і сіль. (міські) сель-роби.

Пресові органи: «Сель-Роб», «Наше Життя», «Наше Слово», «Нове Життя». Найбільші впливи Селянсько-Робітничого об'єднання

мало на Волині і на Холмщині, де активно сприяло формуванню української національної свідомості.

На початку 1930-их рр., у зв'язку з антиукраїнським курсом радянської політики у СРСР, впливи Селянсько-Робітничого об'єднання значно зменшилися. 15 вересня 1932 р. польська влада ліквідувала Селянсько-Робітничого об'єднання і закрила його видання.

«Сель-Роб», суспільно-політичний тижневик советофільського напрямку, виходив у Львові з 18 вересня 1927 р. до 25 вересня 1932 р. (293 ек.). Орган Сельроб-Лівиці, з травня 1928 р. Сельроб-Єдності (див. Сельроб); ред. К. Пелехатий, з 1928 р. Ф. Яворський; співр. К. Вальницький, М. Голінатий, М. Заяць, Д. Козланюк, І. Довганик та ін.; заборонений польською владою.

ДЖЕРЕЛА:

Енциклопедія українознавства: Словникова частина: [в 11 т.] / Наукове товариство імені Шевченка; гол. ред. проф., д-р Володимир Кубійович. — Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1955—1995.

УКРАЇНСЬКИЙ «НАРОДНИЙ ДІМ» У ПЕРЕМИШЛІ

УКРАЇНСЬКИЙ «НАРОДНИЙ ДІМ» У ПЕРЕМИШЛІ — будинок у місті, споруджений українською громадою. Ініціатором будівництва був відомий український громадський діяч Кормош Теофіл у 1901 році. Побудований у 1904 р. акціонерним товариством «Народний дім» у Перемишлі. Восени 1918 р. в приміщенні «Українського Народного Дому» відбулось віче, учасники якого присягли: Польське панування в Перемишлі може прийти тільки по їх трупах; було обрано Перемишську Народну Раду (Українську Національну Раду Перемишля), до складу якої увійшли 13 представників інтелігенції, робітників, селянства повіту, головою обрали громадського діяча, посла Теофіла Кормоша. Від початку служить українській громадській діяльності у Перемишлі. Після переселення у 1947 р. до 1956 р. українською громадою не вживаний. З 1956 р. майже половину приміщень, включно з театральним залом, орендує Об'єднання українців у Польщі.

Рішенням президіуму Воєводської народної ради у Ряшеві від 15 березня 1958 р. будинок перейнято на власність держави. Внаслідок рішень державних органів 29 січня 2004 р. став комунальною власністю міста Перемишля.

З 1956 р. українська громада веде заходи для отримання статусу власника «Народного дому» для Об'єднання українців у Польщі.

При «Народному домі» діє український фольклорний колектив «Крайка».

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х.: Право, 2015.; Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К.: «Українська енциклопедія», 1998; Бенетон Ф. Введение в политическую науку. — М.: Весь мир, 2002. — 368 с.; Гаджиев К. С. Политическая Наука. Ч. 1. — М.: Межд. Отн., 1994.; Глущенко В. В. Политология: системно-управленческий подход.-М.: ИП Глущенко В. В., 2008.

УКРАЇНСЬКИЙ ДЕМОКРАТИЧНИЙ РУХ (УДР)

УКРАЇНСЬКИЙ ДЕМОКРАТИЧНИЙ РУХ (УДР) — політична організація, постала 1976 р. у Нью-Йорку, як продовження Конгресу Української Вільної Політичної Думки (КУВПД, 1968–1976 рр.), для консолідації праці українських демократичних сил на еміграції та створення за кордоном політичного руху, який відповідав би демократичним тенденціям у суспільстві радянської України. В УДР об'єдналися три політичні партії: ОУНз, УНДО й УРДП та блок непартійних демократів.

УДР очолювали: А. Фіголь — голова, Р. Ільницький, М. Воскобійник і Р. Барановський — заступники; з 1981 р. голова С. Процик. Головний Секретаріат УДР видав «Матеріали КУВПД», зб. чч. 1 — 4 (серія А) і чч. I — III (серія Б). Мюнхен — Новий Ульм, 1972–1977 рр.

ДЖЕРЕЛА:

Енциклопедія українознавства: Словникова частина: [в 11 т.] / Наукове товариство імені Шевченка; гол. ред. проф., д-р Володимир Кубійович. — Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1955—1995.

УКРАЇНСЬКИЙ КРАЙОВИЙ КОМІТЕТ

УКРАЇНСЬКИЙ КРАЙОВИЙ КОМІТЕТ (УКК) у Львові, створений німецькою владою у вересні 1941 р. як єдина українська легальна суспільно-громадська установа в Галичині і представництво перед німцями; мав такий самий статут, як Український Центральний Комітет (УЦК) у Кракові (провідник Володимир Кубійович відмовився поширити діяльність УЦК на Галичину з уваги на її особливу політичну ситуацію).

Німецька влада затвердила головою УКК генерального секретаря Української Національної Ради К. Паньківського;

заступником голови і діловим керівником був М. Добрянський-Демкович. У вересні-грудні 1941 р. УКК оформив свою організаційну структуру; почали працювати відділи: орг. (керівник М. Росляк, Микола Ценко), фінансовий (Ю. Савчак, Володимир Пушкар), правовий (В. Лисий, М. Волошин), суспільної опіки (о. В. Лициняк, П. Саноцький), госп. (М. Бачинський, згодом М. Мазурик і П. Конюх), шкільний (З. Зелений), культ. праці (В. Зубрицький), молодіжний (С. Левицький), жін. (М. Біляк, М. Заячківська), опіки над полоненими (Т. Воробець, І. Черкавський), праці (І. Ткач), контрольний (Д. Квасниця).

Відповідно до німецького адміністративного поділу краю організовано Українські окружні комітети (УОК) і делегатури, по селах діяли мужі довір'я.

УКК вважав за свої завдання: допомагати всім, що потерпіли від війни, охороняти українське населення від зловживань окупаційної влади, злагіднювати воєнно-господарські труднощі, максимально розширювати рамки своєї діяльності, щоб дати організаційну базу різним ділянкам національного життя; здобути якнайбільше впливу на ті державні органи, від яких залежало буття і добро українського населення.

Від початку УКК тісно співпрацював з УЦК. Діяльність УКК закінчилася у березні 1942 р., коли влада Генеральної Губернії ухвалила, що функції УКК перебере УЦК у Кракові. Голова УКК став заступником провідника УЦК.

Крім поточної діяльності, УКК восени 1941 р. сприяв поверненню радянських службовців на Наддніпрянську Україну, звільненню з полону вояків радянських армій з Галичини, організував допомогу полоненим у таборах; разом з УЦК допомагав голодуючому населенню Підкарпаття; організував громадські, заводські та шкільні їдальні; домігся згоди на заснування гімназій і професійних шкіл.

ДЖЕРЕЛА:

Енциклопедія українознавства: Словникова частина: [в 11 т.] / Наукове товариство імені Шевченка; гол. ред. проф., д-р Володимир Кубійович. — Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1955—1995.

УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ КОМІТЕТ (УНК)

УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ КОМІТЕТ (УНК) — політико-громадський центр, який було утворено у жовтні — листопаді 1944 р. у Німеччині з метою відстоювати перед німецькою владою українські інтереси. Виникнення УНК уможливила тактична зміна німецької

політики щодо Східної Європи і звільнення з ув'язнення українських політичних діячів (А. Мельника, С. Бандери й ін.). Крім них, активну участь у творенні УНК взяли президент УНР в екзилі А. Лівицький, Український Громадський Комітет (організація українців з Центральних і Східних Земель) й УЦК. На виникнення УНК мав вплив той факт, що в порозумінні з німцями було створено Комітет визволення народів Росії під проводом генерала А. Власова, який намагався репрезентувати всю антибільшовицьку еміграцію з СРСР.

За згодою всіх українських угруповань УНК очолив генерал П. Шандрук, заступниками голови були В. Кубійович і О. Семененко, а секретарем П. Терещенко. Німецькі кола спершу не визнавали УНК, бажаючи, щоб УНК був підпорядкований А. Власову, на що українці не погодилися. Лише 12.3.1945 р. райхсміністр А. Розенберг від імені німецького уряду визнав УНК як єдине українське політичне представництво і погодився, щоб усі українські військові формування, що діяли в складі німецьких збройних сил (Українське Визвольне Військо, Дивізія «Галичина») об'єдналися під проводом УНК. Президія УНК видала відозву до українського народу і 17.3.1945 р. призначила генерала Шандрука командиром Української Національної Армії (УНА). Шандрук 25.4.1945 р. на фронті прийняв від вояків дивізії «Галичина» присягу на вірність українському народові й включив її до складу УНА як першу Українську дивізію.

Функцію місцевих організацій УНК виконували клітини УЦК, а його органом став щоденник «Український Шлях» у Відні (нова назва «Краківських Вістей»; вийшло 5 чисел). Через воєнні події і розпад Німеччини УНК ширшої діяльності не розгорнув.

У 50-60-х рр. діяла дисидентська організація УНК з такою ж назвою. А 2008 р. існує ще одне УНК як міжрегіональна асоціація МГО.

ДЖЕРЕЛА:

Енциклопедія українознавства: Словникова частина: [в 11 т.] / Наукове товариство імені Шевченка; гол. ред. проф., д-р Володимир Кубійович. — Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1955—1995.

УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ КОМІТЕТ (УНК)

УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ КОМІТЕТ (УНК) — дисидентська підпільна організація, що діяла у період 1957-1962 рр. на території Львівської та Рівненської областей. Дослідники надають суперечливі дані щодо окремих деталей її діяльності.

Досить потужна підпільна організація діяла наприкінці 50-х - на початку 60-х рр. у Львові, яку було створено 1957 р. Об'єднувала вона переважно молодих робітників. З вищою освітою був чи не єдиний Микола Мелех, учитель, який закінчив філологічний факультет Львівського університету. Організації дали назву Український національний комітет. Ініціаторами її створення, а відтак і керівниками були термітчик Львівського заводу алмазних інструментів Богдан Грицина та слюсар-інструментальник заводу медичного обладнання Іван Коваль (він відповідав за службу безпеки). Програма УНК була розрахована на 10 років і передбачала підготовку свідомих патріотів з тим, щоб посилати їх у східну Україну для піднесення національної свідомості населення, відродження нації. Планувалося у кожному районі поселити принаймні одного члена УНК для організаційної та пропагандистської роботи. Це завдання видається не таким вже й нереальним, якщо зважити на те, що у 1961 р. в організації налічувалося близько 170 членів. Лише у судовому процесі над 20 чільними учасниками УНК свідками виступали 150 осіб. Частина підпільників залишилися невиявленими.

Окремі учасники УНК вже мали за плечима досвід підпільної діяльності. Зокрема, багаторічним членом ОУН був Василь Сорока, на Закерзонні перебував в УПА Олекса Теглівець, встигли відбутися ув'язнення Мирослав Йовчак та Шат Кузик. 1950 р., натхненні подвигами старших, 14-16-річні хлопці села Куткір Буського району на Львівщині Роман Гурний, Павло Климчак, Василь Кіндрат та Омелян Хом'якевич утворили молодечу групу. Одним із своїх завдань поставили покарати голову колгоспу, колишнього сотенного УПА, за "здачу" своєї сотні НКДБ. Але голова колгоспу залишився живий, а хлопці згодом виїхали до Львова на навчання та працю. Набутий у подібний спосіб досвід дозволив членам УНК досить довго уникати провалу. Всі члени організації мали облікові картки, на яких проставлявся присвоєний кожному номер. У них відповідним штампиком відмічалася сплата членських внесків. Наприклад, наближений до проводу УНК Роман Гурний збирав внески у 30 підпільників. На початковому етапі головним було накопичення сил і коштів. Адже для створення друкарні, а тим більше на делегування пропагандистів для проживання на сході України потрібні були чималі гроші. Розростання організації ускладнювало керування нею, багато зусиль витрачалося на заспокоєння тих членів, котрі готові були негайно кидатися у бій за волю України, навіть зі зброєю в руках. Але такий поворот подій програмою не передбачався.

Одним із засобів реалізації основної мети вважалося створення таємної друкарні, в якій можна було б продукувати летючки та літературу, зокрема з історії та економіки України, зосереджуючи увагу на славних сторінках боротьби народу за незалежність та висвітлюючи можливості самостійного економічного існування нашої країни.

Будівництво схрону для друкарні здійснювали брати Григорій та Олекса Зельмани, а робітник державної друкарні Антін Каспришин діставав шрифт. 18 липня 1961 р. Сорока приніс на квартиру Гурного, який з дружиною і донькою мешкав у Кривчицях, чергову партію друкарського шрифту. Його розклали за літерами і занотували зроблене. Ввечері Коваль забрав шрифт. А вдосвіта наступного дня прибіг знову і сказав, що помітив за собою "хвіст". Вирішили, що здалося, але того ж дня на робочих місцях заарештували Грицину, Ковалья і Володимира Гнота. О другій годині ночі вдерлися до хати Гурного. Під час обшуку дружина зуміла кинути у піч облікові картки і штампик. Та все ж було знайдено у щілині підлоги одну літеру друкарського шрифту і записи наявних літер. За кілька наступних днів "взяли" ще 15 чоловік, останнім - Омеляна Хом'якевича, наприкінці місяця. Усіх завезли у слідчу в'язницю КДБ на вул. Миру, 1.

Більшість арештантів під час п'ятимісячного слідства поводити себе мужньо. Грицина, Коваль, Гурний, Климчак, Кузик, Микола Мелех та інші відмовлялися допомагати слідству, не піддавалися на провокації, розпізнавали підсудних в'язнів, "не впізнавали" друзів на очних ставках.

Але слідчі мали про УНК досить повну інформацію. Згодом виявилось, що нею органи КДБ забезпечив викладач Львівського університету Кріль, братанич Грицини. Грицина робив на нього ставку як на майбутнього теоретика організації, редактора її видань. Тому й посвячував його у справи УНК, показав майбутню друкарню. Під час суду та очікування розстрілу в підземеллі Бригідок Грицина кілька разів заявляв про зраду Кріля.

Від 2 до 26 січня 1962 р. у тісній кімнатці слідчої в'язниці Львівський обласний суд чинив розправу над двадцятьма членами УНК. У зв'язку з численністю організації на судову лаву посадили переважно тих, хто займався організаційною роботою, залученням нових членів. Побоюючись розголосу та демонстрацій, органи радянського "правосуддя" вирішили влаштувати "відкритий" процес у тюремному приміщенні. Зрозуміло, що жоден з друзів чи родичів підсудних не потрапив не лише на судові засідання, а й на оголошення вироку. Чотирьох обвинувачених засудили до страти: Богдана Грицину

Івана Ковалю, Романа Гурного та Володимира Гнота. Причому двох останніх наприкінці слідства вмовили підписати "зізнання", що вони також були керівниками УНК, Гарантуючи, що суд цього до уваги не братиме. Шестеро осіб отримали по 15 років таборів суворого режиму (ТСР). Це - Григорій Зельман, Мирон Йовчик, Павло Климчак, Гнат Кузик, Микола Мелех, Василь Сорока. Василь Кіндрат дістав 13 років ТСР. Шістьох підпільників, а саме: Олексія Зельмана, Миколу Курила, Степана Покору, Олексу Теглівця, Омеляна Хом'якевича та Миколу Мельничука - засудили на 12 років таборів. Микола Машталер та Олекса Мінько були покарані десятима роками позбавлення волі. Антіна Каспришина ув'язнили на 5 років.

Відразу після оголошення вироку засуджених до розстрілу перевели у підвальні каземати слідчої тюрми на вулиці Чапаєва (колишні Бригідки). Гурний згадує: "Обстригли. У камері - два залізних забетонуваних ліжка з трьома поперечними металевими штабами, між які провалюється тіло і майже не тримається тоненький як ковдра матрац. Між ліжками впритул - нерухома довбенька, що повинна б слугувати столом. Під стелею - сліпе подвійно заґратоване віконце. На металевих дверях кілька замків, скрегіт яких висвердлює мозок. У кутку - параша на ланцюгу. В ніші над дверима за решіткою цілодобово миготить азбукою Морзе електролампочка (залишишся живий - півроку миготітиме в очах). Чутка, що на страту забирають після обіду, перетворювала другу половину дня на додаткові тортури. І так - понад 90 днів". Коваль в очікуванні розстрілу оглух, Грицина важко захворів. Врешті, у пообідній час прийшла за Гурним велика група тюремників та офіцерів. Зупинили під стіною в кінці коридору. Полковник повільно, знущаючись, читає постанову Верховного суду. Нарешті дочитав: "...Замінять вищу меру покарання 15 роками ув'язнення". Те саме оголосили Гнотові. А Грицину та Ковалю стратили. Так закінчилася спроба молодих львівських робітників поширити національно-державницькі ідеї на східні терени України.

Український Національний Комітет (УНК) – підпільна націоналістична організація. Виникла у Львові 1956 р. за ініціативою молодих робітників Богдана Грицини та Івана Ковалю. Активну діяльність УНК розпочав 1958 р., до цього в організації було вже щонайменше 57 осіб, майже всі – молоді робітники. Програма УНК була радикальніша від ОУН: повна національна незалежність, уряд має бути з етнічних українців, виселення неукраїнців з України, створення національної армії, ліквідація колгоспної системи та ін. Організація готувалася до широкої агітації, збиралася використовувати й легальні

методи роботи, але мала намір підняти збройне повстання, збирала зброю. На час викриття мала майже готову друкарню зі шрифтами.

Арешти розпочалися 19 липня 1959 р. і тривали місяць. Перед судом постало 20 членів УНК. За вироком Б.Грицина та І.Коваль розстріляні, кару смерти Володимиру Гноту і Романові Гурному касаційний суд замінив 15-ма р. ув'язнення. Павло Климчак, Гнат Кузик, Григорій Зельман, Микола Мелех, Василь Сорока, Мирон Йовчик засуджені на 15 р.; Олексій Зельман, Микола Мельничук, Василь Кіндрат, Микола Курило, Олексій Теглівець – на 12 р.; Олексій Менько, Микола Машталер, Омелян Хом'якевич – на 10 р.; Антон Каспришин – на 5 р.

Послідовнішою була діяльність Українського національного комітету, який діяв на Львівщині у 1959-1961 рр. УНК мав досить високий рівень організаційної побудови, розгалужену мережу низових структурних ланок. Програма організації визначала форми і методи боротьби, висуваючи на перше місце пропагандистську діяльність, але залишаючи за собою право у виняткових випадках скористатися зброєю.

Більш логічною і послідовною, на наш погляд, була діяльність «Українського національного комітету», навколо якого у 1956-1961 рр. об'єдналися Богдан Грицина, Іван Коваль, Володимир Гнот, Павло Климчак, Роман Гурний, Гнат Кузик, Олексій Менько, Олексій Зельман, Григорій Зельман, Микола Мельничук, Микола Машталер та ін. Останні хоча і не виключали можливості здійснення диверсійно-терористичних акцій, однак вважали їх далеко не першорядними. «Український національний комітет» мав свою програму, статут, які також потребують критичних підходів. Зокрема, поділяючи програмні положення «УНК» щодо створення суверенної держави, не можна водночас погодитись з баченням мононаціонального характеру такої держави, яка б виключала співіснування всіх інших націй, що традиційно населяли Україну. Досить декларативно виглядають в програмі також вимоги щодо проведення аграрної та правової реформи. Констатуючи необхідність їх здійснення, програма не розкриває змісту згаданих перетворень. Необхідно відзначити, що «Український національний комітет» мав достатньо високий рівень організації. Наприклад, його учасники сформували свої низові ланки (районні проводи) у Рава-Руському, Городоцькому, Новояричівському районах, власну касу, членські картки, псевдоніми. За конспірацію в «УНК» відповідала спеціально утворена «Служба безпеки». У

перспективі організація планувала розгорнути підпільну друкарню, видавати газету «Робітниче слово», іншу антирадянську літературу.

Про УНК згадує Михайло Горинь у статті «Про специфіку руху опору 60-70 років», а також А.М. Русначенко у праці «Національно-визвольний рух в Україні – середина 1950-х – початок 1990-х років». Існує збірка статей про УНК на сайті.

ДЖЕРЕЛА:

Антирежимний рух (1956-1991).; за матеріалами А.Русначенка та Б.Захарова; Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / А.О. Корнейко; Ін-т українознав. ім. І.Крип'якевича НАН України. — Л., 1999. — 21 с.

УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ СОЮЗ (УНС)

УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ СОЮЗ (УНС) — координаційний осередок українських політичних партій (УПСФ, УСДРП, УПСР, УПСС) і культурно-громадських, професійних організацій (Селянська Спілка, Учительська Спілка, Правниче Товариство, Союз Залізничників, Всеукраїнська Поштово-Телеграфна Спілка, Лікарська Спілка, централія «Просвіти», Всеукраїнський Земський Союз тощо).

Утворився на початку серпня 1918 р. на базі Українського Національно-Державного Союзу і стояв в опозиції до політики гетьманського уряду. УНС мав філії в Одесі, Вінниці, Кременчуці, Кам'янці Подільському, Полтаві. Він мав на меті створення демократично-парламентарного ладу та закріплення самостійності української держави.

5 жовтня 1918 р. делегація УНС відвідала гетьмана П. Скоропадського, яка домогалася реорганізації уряду та участі в ньому українських міністрів. Однак, переформований 24 жовтня 1918 уряд Ф. Лизогуба з участю О. Лотоцького, П. Стебницького, А. В'язлова, В. Леонтовича і М. Славінського не викликав довір'я УНС, і коли 14 листопада 1918 р. Скоропадський проголосив федерацію України з майбутньою Росією та затвердив кабінет на чолі з російським монархістом С. Гербелем, УНС розпочав проти гетьмана повстання. За результатами повстання гетьманат було повалено 14 грудня 1918 р. На зміну гетьманату прийшла Директорія УНР.

З приходом Директорії необхідність в союзі відпала і він припинив існування у січні 1919 р.

Голови УНС:

- Андрій Ніковський (з серпня 1918 - 18 вересня 1918 р.)

- Володимир Винниченко (з 18 вересня 1918 - 14 листопада 1918 р.)

- Микита Шаповал (з 14 листопада 1918 - січень 1919 рр.)

Докладніше у статті Український Національний Союз (УНС)

19 грудня 2009 р. у Харкові була створена громадська організація Український Національний Союз. Організація мала націоналістичну ідеологію. Головою організації було обрано Голтвянського Олега Миколайовича. Головною метою організації було обрано повалення режиму Януковича. На рахунку організації проведення низки масових акцій у тому числі: маршів на честь Української Повстанської Армії в Києві, Харкові та Полтаві, акцій протесту по Справі Павліченків, акцій протидії проросійським силам в східній Україні та інших. Активісти УНС брали активну участь в Євромайдані. Добровольці зі складу Українського Національного Союзу беруть участь у АТО у складі різних підрозділів Збройних сил України, Національної гвардії і добровольчих підрозділів. Активісти громадської організації Український Національний Союз вважають себе правонаступниками УНС .

ДЖЕРЕЛА:

Енциклопедія українознавства: Словникова частина: [в 11 т.] / Наукове товариство імені Шевченка; гол. ред. проф., д-р Володимир Кубійович. — Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1955—1995.

УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ФРОНТ

УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ФРОНТ — назва кількох нелегальних політичних організацій, що діяли в Західній Україні у 1960-1970-х рр.

1) Нелегальна політична організація, яка діяла у 1964-1967 рр. в Івано-Франківській, Львівській та інших областях УРСР.

Задум створити підпільну організацію виник у Дмитра Квецка. Протягом 1961-1963 рр. він підготував низку програмних документів майбутньої організації, а влітку 1964 р. у лісі біля рідного села Слобода-Болехівська Долинського району викопав криївку і придбав багато літератури, виданої підпіллям ОУН 1947-1948 рр. У вересні 1964 р. дав згоду працювати в організації колишній нелегал ОУН і політв'язень Зеновій Красівський, тоді мешканець Моршина на Львівщині. Він став автором «Тактики УНФ» і співавтором низки програмних документів. Тоді ж таки прилучився до організації колишній воїн УПА Мирослав Мелень. На пропозицію Квецка організацію назвали «Український національний фронт».

УНФ ставила метою боротьбу за незалежність України. Проіснував до 1967 р. Група видавала журнал «Воля і Батьківщина» (вийшло 16 чисел). Члени УНФ поширили кількост власних брошур і листівок у різних областях України (виготовляли їх на друкарській машинці у помешканнях і у бункері, облаштованому Квецьком у Карпатах). Поширювали також знайдену пропагандистську літературу ОУН.

Для конспірації УНФ формувалася з кількох окремих, не знайомих між собою груп. Так, до львівської організації увійшли Зіновій Красівський, який здійснював загальне керівництво, Мирослав Мелень (очолював одну з груп); колишній політ'язень (1948-1956 рр.) Іван Губка (очолював іншу львівську групу); випускник Львівського торгово-економічного інституту Дмитро Барандій; редактор музичних передач Львівської телестудії Олександр Геринович; лікар Львівської обласної клінічної лікарні «Охматдит» Семен Корольчук; головний архітектор Львівської міжобласної спеціалізованої реставраційно-виробничої майстерні Іван Могитич (член КПРС); колишній політ'язень Степан Вардинець; інженер Володимир Гурський; технолог заводу низьковольтних ламп Мефодій Волошин; завідувач магазину одягу Богдан Криса; колишній політ'язень, вчитель англійської мови Григорій Прокопович; токар Стрийського вагоноремонтного заводу Василь Кулинин; учитель з с. Петричі Буського району Львівщини Остап Пастух та інші. Імена багатьох учасників львівської організації досі невідомі.

Організація ділилася на кілька самостійних груп. Наприклад, Губка, який мав на зв'язку близько 30 осіб, не знав, хто входив до групи Меленя.

Івано-Франківську групу очолював Дмитро Квецько. Серед чільних її учасників були капітан міліції, дільничий уповноважений Долинського РВВС Михайло Дяк і курсант школи міліції Микола Федів. Вони ще перед вступом до УНФ кілька разів вивішували національні синьо-жовті прапори у Моршині, Витвиці, Гошеві, інших місцях. До групи входив також учитель Витвицької СШ Богдан Равлюк. Член цієї організації, учитель фізкультури Ярослав Лесіввиїхав у смт Завалля Гайворонського району Кіровоградської області, де працював у школі-інтернаті і створив підпільну групу з 18 осіб.

Члени львівської організації УНФ займались передруком і розповсюдженням журналу «Воля і Батьківщина» та підпільної літератури - і не лише у Львові, а й у багатьох областях України. Наприклад, І.Могитич возив журнали доЗбаража (Тернопільська

область), а далі їх поширював колишній студент Львівської політехніки і в'язень ГУЛАГу Мирослав Думанський. Він мав довірених людей у Тернополі, Підволочиську, Гусятині та Чорткові.

На Закарпатті отримані від Могитича журнали розповсюджував інженер Чинадіївського лісокомбінату Михайло Петричко, у Чернігові - інженер і поет Федір Литвиненко, у Надвірнянському районі (Івано-Франківська область) - колишній учитель Василь Процюк.

УНФ планував створити у Карпатах підпільну друкарню. Для неї у с. Коростів (Сколівський район, Львівщина) обладнали відповідне місце, а Губці було доручено дістати шрифт. Доручення було виконано за допомогою завідувача складу, який забезпечував шрифтом усі друкарні Львівщини і поза нею, Василя Віхотя. За шрифтом прибув Прокопович, але через непорозуміння з паролем не отримав пакунка. А далі настали арешти, і шрифт залишився у Львові.

До викриття УНФ спричинився провал ланки у Донецькій області. Колишній політв'язень, шахтар Микола Качурнадто активно розповсюджував на Донеччині нелегальну літературу, відтак потрапив у поле зору КГБ. Але його заарештували лише після того, як виявили зв'язки, (8 липня 1966 р.). Ґрунтовність конспірації не дозволила КГБ вийти на керівне ядро УНФ раніше весни 1967 р. Арешти відбулися у березні.

1 серпня 1967 р. Львівський обласний суд встановив кару - 6 років ТСР та 5 років заслання - Іванові Губці, 26 серпня засудив на такий самий термін Мирослава Меленя, а згодом і Григорія Прокоповича. В цьому ж році на п'ять років позбавлення волі із заборонаю п'ять років опісля працювати вчителем був засуджений Остап Пастух.

27 листопада 1967 в Івано-Франківську Верховний суд УРСР встановив Дмитру Квецку кару - 20 років ув'язнення та заслання, Зіновію Красівському та Михайлові Дяку - по 17, Ярославу Лесіву та Василеві Кулиніну - по 6 років ТСР. Миколу Качура Івано-Франківський обласний суд відіслав у табори на 5 років, але за сприяння слідству його звільнили у 1969 р. Семена Корольчука спершу не судили, але в 1971 його та Остапа Пастуха заарештували, і Львівський обласний суд 7 вересня 1971 р. покарав їх відповідно 4 роками ТСР і 6 місяцями колонії загального режиму.

2) Нелегальна політична організація (УНФ-2), діяла у 1960-1970-х рр. в Долинському районі Івано-Франківщини. Заснована учителем Миколою Крайником (керівник організації), В.Зваричем та І.Мандриком.

Під назвою «Українська Загальнонародна Організація» діяла з 7 січня 1961 р. і налічувала близько 200 заприсяжених членів по всій Україні.

у 1964 р. після контактів з Михайлом Дяком прибрала назву «Український Національний Фронт». На слідстві М.Дяк про неї нічого не сказав, тож організація проіснувала до 1979 р.

УНФ-2 провадив самостійницьку пропаганду, передруковував матеріали ОУН і видав кілька чисел журналу «Український Вісник» і альманах «Прозріння».

у 1979 р. - керівників організації заарештовано; М.Крайника та В.Зварича засуджено на ув'язнення; І.Мандрика після арешту вбито у загадкових обставинах.

ДЖЕРЕЛА:

Воля і Батьківщина. - 1995. - Ч. 1 (17). – С. 57, 69, 75, 77; 1996. - Ч. 1 (18). - С. 49; Аудіоінтерв'ю Юрія Зайцева з Іваном Губкою, 18.08.1996; Шлях перемоги. - 1993.- 4 серп.; Воля і Батьківщина. - 1996. - Ч. 1 (18). - С. 47-48.; Аудіоінтерв'ю Юрія Зайцева з Іваном Губкою, 18.08.1996.; Вирок Верховного суду УРСР від 27 листопада 1967 р.; Приговор Львовського областного суда от 1 августа 1967 г. по делу Губки И.Н. // Воля і Батьківщина, 1995.; Альтернатива (Машинописний самвидавний журнал Д.Квецка). - 1994. - Ч. 193. - С. 3; 4. 197. – С. 7.; Квецко Д. Правда про УНФ // Альтернатива. - 1994. - Ч. 206. – С. 4-5; Воля і Батьківщина. - 1996. - Ч. 3 (20). – С. 38-39.; Енциклопедія українознавства: Словникова частина: [в 11 т.] / Наукове товариство імені Шевченка; гол. ред. проф., д-р Володимир Кубійович. — Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1955—1995. Юрій Зайцев. Український національний фронт // Антирежимний рух (1956-1991).

УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНО-ДЕРЖАВНИЙ СОЮЗ (УНДС)

УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНО-ДЕРЖАВНИЙ СОЮЗ (УНДС) — координаційний центр українських центристських і правих партій (УПСС, УПСФ, Української Трудової Партії, Української Демократично-Хліборобської Партії) та Об'єднаної Ради Залізниць України й Поштово-Телеграфної Спілки.

Український Національно-Державний Союз створений у середині травня 1918 р. з метою «рятувати zagrożену українську державність» перед наступом росіян за гетьманської влади. У меморіалі від 24 травня 1918 р. УНДС висловив вотум недовір'я урядові Ф. Лизогуба за антиукраїнську діяльність деяких міністерств та адміністрації й вимагав українізації державного апарату. УНДС поширив свої рамки у серпні 1918 р., перетворившись на Український Національний Союз.

Український Національно-Державний Союз був знов створений на з'їзді в Новому Ульмі (Німеччина) 25 — 26 травня 1946 р. з кількох груп: міжвоєнних емігрантських діячів, лояльних до екзильного центру УНР, колишніх військовиківУНР, повоєнної східно-української еміграції, головно з так званої харківської громадськості, та західно-українських поміркованих діячів, які під час другої світової війни переважно співпрацювали у системі УЦК. До Головної управи обрано Т. Олексюка, головою Ради В. Доленка. УНДС був співтворцем Української Національної Ради, а його діяч Б. Іваницький став її головою. Другий з'їзд у Майнц-Кастелі (2 — 3 вересня 1947 р.) змінив структуру УНДС, обрав Центральний Комітет на чолі з М. Олексієвим; з 1950 р.— головою став М. Ливицький, у 1967 р. Т. Леонтій.

Невдовзі деякі середовища відокремилися від УНДС і створили свої партії; діячі харківської групи оформили в 1948 році Союз Земель Соборної України — Селянську Партію (В. Доленко, В. Дубровський та ін.); у 1950 р. група К. Паньківського, М. Ветухова і М. Шлемкевича створила у США Союз Українських Національних Демократів; окремі члени з колегії УЦК також відійшли, й УНДС звузився до прихильників президенту УНР в екзилі М. Ливицького; діяч УНДС Т. Леонтій був довголітнім головою Виконавчого органу УНРади. Пресовий орган УНДС — місячник «Мета» (1953 — 1972 рр.), що згодом стала напів-офіціозом Державного Центру УНР в екзилі; короткий час у 1950-их рр. виходив «Бюлетень УНДС» у США; 4 випуски «Бібліотеки укр. державника» й ін.

Крім згаданих, видатні діячі: Є. Гловінський, М. Кабачків, В. Соловій, О. Юрченко та ген.: М. Омелянович-Павленко, М. Садовський, О. Вишнівський, А. Валійський.

ДЖЕРЕЛА:

Енциклопедія українознавства: Словникова частина: [в 11 т.] / Наукове товариство імені Шевченка; гол. ред. проф., д-р Володимир Кубійович. — Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1955—1995.

УКРАЇНСЬКИЙ СОЮЗ ХЛІБОРОБІВ ДЕРЖАВНИКІВ (УСХД)

УКРАЇНСЬКИЙ СОЮЗ ХЛІБОРОБІВ ДЕРЖАВНИКІВ (УСХД) — союз, створений як об'єднання українських монархістів заходами В. Липинського і С. Шемета у Відні (1920), а також з участю Д. Дорошенка, М. Кочубея, А. Монтрезора, Л. Сідлецького й О. Скорописа-Йолтуховського. Ця група оголосила «Відозву до українських хліборобів» і почала видавати журнал. У травні 1920 р.

вийшла за редакцією В. Липинського перша книга органу УСХД збірка «Хліборобська Україно», у якій він опублікував також свої «Листи до Братів-Хліборобів», що являли собою виклад гетьманської ідеї і політичної програми (ідеал — класократія із обмеженою монархією).

У грудні 1920 р. члени Ініціативної групи підписали статут і регламент, які визначали орденський характер УСХД з триступневим членством: співр. присяжні (з Радою присяжних), дійсні й однодумці. Очолював Раду присяжних В. Липинський, членом Ради з 1921 р. був також гетьман П. Скоропадський. У висліді розходжень з берлінським гетьманським центром Липинський проголосив у вересні 1930 р. ліквідацію УСХД і заснував Братство українських класократів-монархістів гетьманців, яке діяло недовгий час. Більшість активних гетьманців не погодилася з рішенням Липинського, і по його смерті (1931) Рада присяжних відновила діяльність під головуванням Й. Мельника. Формально УСХД ліквідовано (без участі П. Скоропадського) на засіданні Ради присяжних у Варшаві 1 липня 1937 р. Замість УСХД гетьманський центр оформив у вересні 1937 р. Український Союз Гетьманців Державників (УСГД).

ДЖЕРЕЛА:

Енциклопедія українознавства: Словникова частина: [в 11 т.] / Наукове товариство імені Шевченка; гол. ред. проф., д-р Володимир Кубійович. — Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1955—1995.

УКРАЇНСЬКИЙ ЦЕНТРАЛЬНИЙ КОМІТЕТ (УЦК)

УКРАЇНСЬКИЙ ЦЕНТРАЛЬНИЙ КОМІТЕТ (УЦК) — єдина суспільно-громадська установа 1939—1945 рр. для українців у Генеральній Губернії (ГГ), визнана німецькою владою і нею контрольована. На чолі її стояв весь час Володимир Кубійович. Позаяк інші українські установи у ГГ гітлерівська влада ліквідувала, в обсяг діяльності УЦК входили майже всі ділянки українського життя у ГГ, за винятком політичного. Він також репрезентував українців перед німецькою владою; діяльність і структура УЦК були позначені окупаційною політикою і специфічним характером.

Після упадку Польщі у жовтні 1939 р. у ГГ постали місцеві українські комітети з метою організації культурно-освітнього і господарського життя та репрезентації українців перед німецькою владою. У листопаді на з'їзді представників комітетів у Кракові виникла думка створити українську централю в ГГ, на що дав згоду генеральний губернатор Ганс Франк. Організаційні та правні основи

опрацював провід ОУН (провідник ОУН в ГГ Роман Сушко), а конференція українських громадян в кінці листопада в Кракові створила організацію під назвою Українське національне об'єднання (УНО) й обрала на пропозицію Р. Сушка провідником УНО В. Кубійовича; інші члени проводу: Осип Бойдуник, Михайло Хроновят, І. Зілінський, Я. Рак. Нова організація була тільки толерована, але не визнана німецькою владою. З централею було пов'язане постале в кінці 1939 р. «Українське видавництво», яке мало монополію на видання українських книжок і преси.

ІСТОРІЯ УЦК

Провідник УЦК Володимир Кубійович

У лютому-березні 1940 р. провід централі (тимчасова назва — Українська Станиця для ГГ в Кракові) реорганізував окружні комітети і встановив контакти з місцевою німецькою владою; 13 — 15 квітня відбувся загальний з'їзд представників усіх комітетів з ГГ, який затвердив провід централі. Тоді заходами В. Кубійовича Холмський собор, що його захопили у 1918 р. поляки, повернуто православним і оформлено Автокефальну Православну Церкву в ГГ, очолену митрополитом Діонісієм (Валединським) з двома єпископами — Іларіоном (Огієнко) і Палладієм (Видибіда-Руденко). У червні відбулося остаточне оформлення УЦК як централі українських допомогових комітетів (УДК); подібні комітети мали й поляки та євреї. У липні німецька влада затвердила напрямні культурної праці при УЦК і статут Українського освосвітнього товариств (УОТ). Дотеперішні українські товариства й організації могли діяти тільки як т. зв. Об'єднання праці при УЦК. Провідницьку і авторитарну систему, яка була накинена владою, провід УЦК намагався злагодити при допомозі ширших контактів з громадянством, творенням різних фахових колегій

тощо. У керівництві УЦК були такі пости: провідник (В. Кубійович), його заступник і одночасно діловий керманіч (В. Глібовицький) та керівники відділів: організаційного (Осип Бойдуник, згодом Микола Ценко, з 1943 р. А. Фіголь), фінансового (О. Зибенко, Роман Мицик, з 1942 р. — Омелян Тарнавський), суспільної опіки (о. О. Малиновський, з кінця 1941 р. — о. Михайло Сопуляк), культури праці (Микола Дужий, Михайло Кушнір), шкільництва (Никифор Гірняк, Іван Тесля, Петро Ісаїв), господарства (М. Хронов'ят, А. Міланич, Остап Котик-Степанович та ін.), молоді (Ярослав Рак, Юліан Татомир, Северин Левицький, З. Зелений). У централі працювало у 1940—45 рр. від 80 до 200 осіб. На весні 1941 р. УЦК підпорядковувалися 26 УДК, 33 волосні делегатури і близько 100 мужів довір'я. При шефах дистриктів діяли т. зв. дорадники (найбільше значення мав дорадник при люблінському губернаторі Володимир Тимцюрак, згодом Л. Гдлейко). З весни 1941 УЦК мав свого представника в Берліні при Уповноваженому генерал-губернатора і при Українській Установі Довір'я (А. Фіголь, пізніше Остап Котик-Степанович). У 1944 р. під час евакуації виникли представництва у Відні, короткотривало у Братиславі.

Від липня 1940 р. до початку німецько-радянської війни керівництво УЦК звертало головну увагу на національне відродження окраїн, які зазнали болючих втрат за польської влади. Завдяки діяльності УЦК національна свідомість значно зростає. Майже в кожному селі з українським населенням постала українська школа й кооператива; 70% сіл мало своїх мужів довір'я, 80% — УОТ, 50% — курені молоді і дитячі садки. Виховну працю провадили у значній мірі втікачі з Галичини. Найактивнішими українськими скупченнями стали м. Холм, Ярослав, Перемишль, Сянік, Криниця і Краків.

Важливим етапом у праці УЦК була у квітні 1941 р. конференція проведута УЦК з генеральним губернатором Г. Франком, на якій Франк виявив готовність піти назустріч більшості українських домагань, але советсько-німецька війна перешкодила їх реалізації. З початком німецько-советської війни через виїзд багатьох працівників на Україну (зокрема членів ОУН) праця УЦК послабла.

Як неполітична установа, УЦК не увійшов до створеного групою ОУН С. Бандери наприкінці червня 1941 р. Українського Національного Комітету у Кракові (під час Другої світової війни генеральний Секретар — Глібовицький Василь); до подій у Галичині УЦК також не втручався, хоч його провідник був у контакті з українським діячами у Львові (митрополит Андрій Шептицький і голова Української Національної Ради Кость Левицький).

Щоб уможливити повернення втікачів з ГГ до Галичини, УЦК заснував у Львові представництво під назвою «Бюро праці» для українців у ГГ і Райху, очолене А. Міланичем. Згодом таке саме бюро УЦК створив у Рівному.

По приєднанні Галичини до ГГ УЦК не погодився з німецькими вимогами поширити свою діяльність на Галичину, зважаючи на політичні особливості цього краю. Німці створили у вересні 1941 р. для дистрикту Галичини Український Крайовий Комітет (УКК) з подібним до УЦК статутом (тут замість УДК діяли Українські Окружні Комітети — УОК). На чолі УКК став К. Паньківський.

У лютому 1942 р. німці ліквідували УКК і доручили поширити діяльність УЦК на Галичину. З початком березня 1942 р. почав працювати у Львові діловий осередок УЦК під керівництвом Костя Паньківського, який одночасно був заступником голови УЦК. До Львова УЦК переніс відділи культурної праці і молоді. Форми УЦК для Галичини були надто вузькі, але завдяки політиці губернатора Галичини Отто Вехтера, який намагався розвинути українсько-німецьку співпрацю, в руках українців опинилася нижча загальна адміністрація, референти шкільництва, апарат суду, Українська Допоміжна Поліція. Проте не бракувало надуживань з боку німецьких органів влади, про які УЦК звітував губернаторові Вехтерові, генерал-губернаторові Франкові і шефові Гестапо в Берліні Генріху Мюллеру. Цей матеріал попав у руки альянтів і був одним з актів обвинувачення на Нюрнберзькому процесі 1945—46 рр.

Вершком німецько-української співпраці було створення заходами О. Вехтера Дивізії «Галичина», в організації якої взяв участь, у порозумінні з проводом УЦК, В. Кубійович. Він видав заклик до української громадськості вступати до дивізії. Також Військова Управа (цивільна дорадча установа дивізії) співпрацювала з УЦК.

Натоді німці погоджувалися на обмежену участь українців в управлінні Галичиною, але внутрішні і зовнішні умови цьому чимало перешкоджали. Рейд большевицького партизанського з'єднання С. Ковпака на західно-українській землі, посилена активність збройного підпілля ОУН, згодом дії Української повстанської армії, яка перенесла свої організаційно-оперативні акції на Галичину, польсько-українські поражунки, врешті, німецькі репресії й терор значною мірою дестабілізували відносини в краю. Щоб рятувати населення, УЦК закликав не провокувати німців і припинити революційно-терористичні дії. У цьому ж напрямі звернулися, на прохання УЦК, до

населення й українські католицькі ієрархи (посяння митр. А. Шептицького 20 серпня 1943 р.).

За цих несприятливих умов діяльність УЦК обмежувалася головню клопотаннями перед владою і поданням матеріальної допомоги населенню. Виникли нові проблеми: опіка над утікачами з Наддніпрянщини, справа набору юнаків до німецької протиповітряної служби, опіка над робітниками в Райху, зв'язок з Дивізією «Галичина». Разом з тим збільшилися обов'язки представництва УЦК в Берліні.

Захоплення частини Східної Галичини на весні 1944 р. советською армією спричинило часткову евакуацію УЦК і його працівників на західні окраїни, а Централя УЦК діяла знову повністю у Кракові; у Львові залишилася тільки станиця, очолена К. Паньківським. Советський наступ влітку і восени 1944 р. у Галичині і захоплення Львова спричинили нову евакуацію, яка переважно відбулася через Краків до Німеччини; близько 10 000 осіб знайшли тимчасове пристановище на Словаччині. На почаеку 1945 р. у Німеччині опинилося 300–400 тис. українців, які потребували правної й суспільної опіки УЦК. У порозумінні з урядом ТГ створено представництво УЦК в м. Любені на Дол. Сілезії, яке очолював К. Паньківський, осередок у Кракові зменшено, натомість розбудовано представництво УЦК в Берліні; у Відні представництво очолив Ю. Полянський; до Відня також перенесло свій осідок «Українське видавництво» і редакція «Краківських Вістей».

Для опіки над українськими біженцями й робітниками у різних м. Німеччини створено близько 20 станиць. У березні 1945 р. УЦК відбув у Ваймарі конференцію голів станиць. Тоді ж розпочато співпрацю з Українським Громадським Комітетом (представленим головню харківською групою), а по створенні у березні 1945 р. Українського Національного Комітету під проводом генерала П. Шандрука станиці УЦК мали діяти одночасно як його низові клітини. По окупації майже всієї Німеччини альянтами В. Кубійович ліквідував 17 квітня 1945 р. УЦК в Ауфкірхені (півд. Баварія), а решту майна УЦК передав громадському комітетові під головуванням В. Мудрого, що став зародком Центрального Представництва Української Еміграції в Німеччині.

Найголовнішою в діяльності УЦК була суспільна опіка в широкому розумінні, що в очах німців і мало бути основним призначенням УЦК. Саме в цьому секторі розгорнуто всебічну працю, часто з поширенням її поза суто статутів завдання. Крім постійної опіки над дітьми, хворими, інвалідами (харчі, гуртожитки, притулки

тощо), піклування про народне здоров'я, допомоги студентам тощо, УЦК полагався ряд проблем, що їх висувала війна, особливо намагався рятувати й допомагати військовополоненим та вів боротьбу з голодом. Ці справи були надзвичайно утруднені, бо німецька влада не розуміла їх і навіть чинила перешкоди.

Харчову допомогу ведено через УДК — УОК, які одержували додаткові харчеві приділи для народних кухонь, бурс і відпочинкових осель дітей і молоді, а також для працівників адміністрації та вчителів. У гірських околицях під весну, коли бракувало харчів, діяли сезонні кухні; на кінці 1943 р. в ГГ було відкрито 1 366 українських кухонь, в яких харчувалося близько 100000 осіб. Особливо вдало УЦК провів акцію допомоги потерпілим від повені восени 1941 р. на Підкарпатті, яка на весні 1942 р. спричинила голод. Створивши у Львові Комітет для боротьби з голодом (гол. Д. Паліїв, пізніше І. Черкавський), УЦК спромігся врятувати бл. 30 000 дітей, переселивши їх з потерпілих районів до селянських родин на Поділлі й Покутті.

УЦК опікувався спершу українськими полоненими з німецько-польської війни; його заходами їх незабаром звільнено (бл. 85 000), частинно вони повернулися до ГГ, а решта лишилася як вільні робітники в Райху. Значно гіршою була доля українських полонених у німецько-сов'єтській війні з Наддніпрянщини, які масово йшли до німецького полону. Німці звільнили лише частину з них, у тому числі майже всіх з Галичини, що мусили пішки повертатися додому й несли з собою пошесть тифу. Референт у справах полонених в УКК і УЦК Р. Данилевич об'їхав майже всі табори полонених на території України, але його клопотання небагато помогли. Маса полонених згинули з голоду і хвороб, інших перевезено до таборів полонених на території Райху, й УЦК не міг їм допомогти.

УЦК сприяв влаштуванню переселенців з УССР до таборів у Райху 1939—40 рр., яким вдалося скористатися з сов'єтсько-німецької угоди про переселення т. зв. фольксдойчів (серед них було близько 10 000 українців). Багатьом з цих виселенців на клопотання УЦК дано працю в адміністрації та громадських установах ГГ, у тому числі й кільком православних священників з Буковини, що почали працювати над українізацією Православної Церкви. У ГГ УЦК вдалося поселити близько 600 родин українських селян на Холмщині, на землях німців, що раніше були вивезені до Німеччини. Коли німці створили у 1943 р. артилерійський полігон на Львівщині і звідти виселили кілька тисяч селянських родин, УЦК, у співпраці з місцевим ОУК, намагався допомогти виселенцям влаштуватися в інших місцевостях.

У 1943 р. німці опрацювали план виселення поляків зі Замостейщини і поселення на їх місці частково німців, частково українців. Поляки чинили опір, польські боївки оперували в лісах, а німецька поліція час від часу робила наскоки на ті польські села, які ще не були виселені. Тоді польські селяни втікали в ліси, а українці залишалися на місці — і сотні з них розстріляла німецька поліція як уявних бунтарів. Досить рішучі протести В. Кубійовича у генерал-губернатора й у шефа Гестапо в Берліні генерала Мюллера поклали край безглуздому нищенню українських селян і переселенців.

Опіку над українськими робітниками у Райху УЦК здійснював у співпраці з українськими організаціями у Німеччині. Представництво в Берліні видавало посвідки національної приналежності робітникам з ГГ. УЦК турбувався справою політичних в'язнів, які діставали також харитативну допомогу. У справі опіки над інвалідами УЦК домігся, щоб німці виплачували інвалідські платні українцям з доби визвольних змагань та німецько-польської війни.

На окрему увагу заслуговує у відділі суспільної опіки сектор народного здоров'я, яким відав лікар В. Кархут, згодом Р. Осінчук. У співпраці з Об'єднанням праці медично-санітарних працівників раціонально розміщувано лікарів, засновано кілька амбулаторій і дезинфекторів, проведено вишкільні курси для допоміжного мед. персоналу й відкрито 4 відпочинкові оселі.

На відтинку шкільництва діяльність УЦК була обмежена, бо школи були державні; УЦК співдіяв з німецькою владою щодо творення нових шкіл і забезпечення їх педагогічними кадрами та опрацювання навчальних програм. Відділ шкільництва УЦК організував курси для некваліфікованих учителів чи для перекваліфікації учителів гімназії на вчителів професійних шкіл, а також організував дошкілля (референт М. Пастернакова й ін.), для чого розроблено виховну програму й організовано через УДК-ОУК курси садівничок, та опіку над бурсами (т. зв. виховні інститути): у 1943—1944 рр. діяла 131 бурса з 7 000 учнів. На їх утримання ішли фонди суспільної опіки. Заступником керівника освіти був З. Зелений, пізніше І. Винар. З відділом шкільництва співпрацювало Українське Учительське Об'єднання праці.

Для допомоги студентам була створена у кінці 1940 р. при УЦК Комісія Допомоги Українському Студентству (КоДУС), яка отримувала фонди з суспільної опіки та власних збірок. У 1943 р. виплачено 730 стипендій (для студентів у Львові й Німеччині) у сумі 1 350 000 злотих. КоДУС субвенціонував студентську харчівню у Львові

та Фонд Допомоги укр. ученим. Студентство ГГ у 1940—1944 рр. було організоване в Об'єднання Праці Українських Студентів при УЦК.

Відділ культурної праці УЦК опікувався позашкільною освітою. Уже восени 1939 р. спонтанно відновлено читальні «Просвіти» й Общества ім. Качковського та давно ліквідовані за Польщі «Рідні Хати» на Холмщині й Підляшші. 16—17 березня 1940 р. відбувся перший культурно-освітній з'їзд у Кракові. Праця покращала, коли у липні влада видала «Перші напрямні для культурної праці» і статuti для Українського Освітнянського Товариств (УОТ), які дозволили на широку культурно-освітню працю. УОТ були незалежні одне від одного, але підпорядковані відділові культури праці в УЦК і його референтурам в УДК. Число УОТ зросло (березень 1941 р.) до 808 з 46 000 членами. Відділ культурної праці опрацював для УОТ напрямні праці, матеріали до освітньої роботи, видавав місячник (циклостилем) «Досвітні Вогні», спільно з Українським видавництвом допомагав УОТ в придбанні бібліотек, організував 2 курсів для референтів культурної праці при УДК. Референти культурної праці відбували з'їзди голів УОТ, інколи влаштовували для них вишкільні курси.

По звільненні Галичини від большевиків (які ліквідували організації «Просвіта» і «Скала») відновлено «Просвіту» з її філіями і читальнями. У Львові діяв також Інститут Народної Творчості, створений за сов'єтської влади. Після поширення компетенцій УЦК на Галичину збережено форму з сов'єтських часів і поділено Відділ культурної праці на два інститути: Народної Освіти (ІНО; керівник С. Волинець) та Інститут Народної Творчості (ІНТ; керівник о. С. Сапрун), третьою ділянкою був підвідділ для справ мистецтва, врешті жіноча секція.

ІНО мав чимало кваліфікованих працівників (колишньої централі «Просвіти»), його завданням був вишкіл низових співробітників і забезпечення відповідними матеріалами. ІНТ (під назвою підвідділ справ мистецтва) поділявся на майже самостійні три частини: Концертове і Театральне бюро та саме ІНТ, який мав плекати народне мистецтво. Він мав 780 хороших гуртків, організував 10 диригентських курсів тощо. Вдалий був Фестиваль української пісні, пов'язаний з першим крайовим конкурсом місцевих солістів, який відбувся 8 липня 1943 р. у Львові за участю понад 1200 співаків. При Відділі культурної праці діяли мистецькі об'єднання: Українських Образотворчих Мистців, Українських Письменників, Українських Журналістів, Українських Музик, Українських Акторів, Українських Світлиців, Українських Наукових Працівників, які продовжували свою довоєнну

працю з цілковитою автономією. Їх надбудовою був центр львівського культурного життя Літературно-Мистецький Клуб.

У межах відділу культурної праці діяла автономна Головна Жіноча Секція, яка продовжувала працю Союзу Українок і недовготривалої Жіночої Служби Україні. 2—3 лютого 1942 р. відбувся перший з'їзд голів жіночих секцій з усієї ГГ у Львові. Найбільше зусиль вклали жінки в суспільну опіку. Працею жіночих секцій керували М. Білякова і М. Заячківська.

УЦК намагався також урухомити наукову діяльність. Ужито заходів для створення у Кракові 1941 р. Інституту Українознавства, чому перешкодила німецько-сов'єтська війна. Замість забороненого у Львові НТШ, заплановано Інститут ім. Шевченка, на що дав згоду генерал губернатор Франк, але заборонив Берлін. Деяка діяльність велася через Об'єднання праці наукових працівників, члени якого одержували допомогу частково від УЦК; дехто працював в «Українському видавництві», а фахівці природничих, технічних і медичних наук як викладачі на т. зв. Державних фахових курсах у Львові. УЦК давав також допомогу українським науковим установам (УВУ) і поодиноким ученим через окремий Науковий фонд (гол. В. Сімович).

Відділ молоді організував курені молоді: тіловиховні і спортові товариства та клуби (керівником був А. Антонович). Їх поділено на вікові групи — новаків (7 — 14 рр.), юнаків (14 — 18) і молоді (18 — 24). У липні 1941 діяли курені молоді, переважно при УОТ: 52 шкільні курені молоді, 28 куренів юнацтва, спортові товариства (18) і пожежної сторожі (46). Відділ молоді влаштував для виробників вишкільні курси, інструкторські й виховні табори для різних вікових груп, а також спільні масові виступи-з'їзди, як-от: у 1941 р. свято в Холмі за участю 1200 організованої молоді. Крім гуртків молоді, створених при УОТ, діяли у 1942—44 рр., коли відділ молоді УЦК мав свій осідок у Львові, виховні спільноти української молоді (ВСУМ), що вели працю на пластових засадах (діячі: Р. Олесницький, К. Паліїв). У 1944 р. вони нараховували понад 2500 чл. у 60 клітинах. Відділ молоді УЦК організував два з'їзди молоді Галичини. У 1943 р., влаштував ряд вишкільних і відпочинкових таборів. Коли німецька влада 1943 р. завела обов'язкову т. зв. будівничу службу (Баудінст), УЦК домігся, щоб українська молодь згуртувати в Окрему Українську Службу Батьківщині, освітою й вихованням якої опікувався Відділ молоді (М. Руснак). УЦК також опікувався забраними 1944 р. без погодження з

УЦК до німецької протилітунської служби українськими юнаками (див. Юнацтво протилітунської оборони).

Господарська діяльність УЦК в умовах тотальної війни була незначна. За першого періоду його праці населення спонтанно відновило кооперативи й засновувало нові, але з трудом організовано для них українські повітові надбудови і т. зв. патронат української кооперації, очолений Ю. Павликовським. Весь час кооперація була в диспозиції німців і мусила виконувати покладені на неї обов'язки здачі контингентів. Німцям були підпорядковані «Маслосоюз» та ін. центральні кооператив. Господарський відділ скликав з'їзди купців і ремісників та створив відповідні об'єднання праці. Діяла спеціальна Комісія, яка мала на меті дбати про приплив українців до міст і забезпечення їх працею, коли до опустілих по євреях міст наплинули до селяни з найближчих сіл.

Свою діяльність УЦК фінансував з різних фондів. Головним джерелом були бюджетові приділи з уряду ГГ, які були призначені головню на суспільну опіку, але покривали кошти й адміністрації. Значними надходженнями були збірки серед українського громадянства: чи то у формі одноразовій («коляда» з призначенням на різні, чи на спеціальні цілі, наприклад, для КоДУСу), чи у формі т. зв. нац. Податку — добровільного оподаткування громадян на цілі УЦК. Матеріальні засоби для допомоги (харчі, одяг, ліки) прибували також з Міжнародного Червоного Хреста в Женеві, з яким УЦК утримував зв'язки. Заступником керівника фінансового відділу був у Львові В. Пушкар.

УЦК проіснував понад п'ять років як єдина українська організована суспільно-громадська сила, що якоюсь мірою дбала за життєві інтереси українського народу, спершу на західних окраїнах, пізніше і в Галичині.

Для українців його діяльність мала ще й те значення, що після польського режиму це була нагода повернути національний характер населенню найбільш загрожених полонізацією мішаних і окраїнних районів.

ДЖЕРЕЛА:

Енциклопедія українознавства: Словникова частина: [в 11 т.] / Наукове товариство імені Шевченка; гол. ред. проф., д-р Володимир Кубійович. — Париж ; Нью-Йорк: Молоде життя, 1955—1995.; Паньківський Кость. Від держави до Комітету (літо 1941 у Львові).— Торонто, 1957; Паньківський Кость. Роки німецької окупації. НьюЙорк — Торонто, 1965; Кубійович В. Мені 70. Париж — Мюнхен, 1970; Кубійович В.. Українці в Ген. Губернії 1939 — 1941 — Історія Укр. Центр. Комітету.— Чикаго, 1975.

УЛЬБРИХТ ВАЛЬТЕР
(30 ЧЕРВНЯ 1893 - 1 СЕРПНЯ 1973 рр.)

Керівник НДР. В якості Першого секретаря ЦК Соціалістичної єдиної партії Німеччини у 1950 - 1971 рр. відіграв значну роль у становленні НДР, в її відділенні та ізоляції від ФРН та Західної Європи; був ініціатором будівництва Берлінської стіни.

Народився в Лейпцигу в сім'ї столяра і там же працював столяром з 1907 р. У 1912 р. вступив в Соціал - Демократичну партію Німеччини. У 1915 р. мобілізований. З 1918 р. - член «Союзу Спартака». Під час Листопадової революції 1918 р. - член корпусної ради солдатських депутатів, потім Ради робітничих і солдатських депутатів Лейпціга.

Один із засновників лейпцігської організації Комуністичної партії Німеччини (КПН). У 1919 р. - член окружного комітету КПН в Середній Німеччині, редактор газети «Классенкампф». У 1921 - 1923 рр. політичний секретар окружної організації КПН у Тюрінгії. У 1923 р. вперше обраний до ЦК, членом якого безперервно обирався з 1927 р. У 1926 - 1928 рр. депутат ландтагу Саксонії, у 1928 - 1933 рр. - рейхстагу, в у 1928 – 1929 рр. - представник КПН при Виконкомі Комінтерну.

Після приходу до влади Гітлера працював у підпіллі, у кінці 1933 р. емігрував і незабаром переїхав до Москви. З 1935 р. член Політбюро, з 1938 р. знову займає пост представника КПН при Виконкомі Комінтерну. Одночасно працює у німецькій редакції московського радіо. З початком Великої Вітчизняної війни займається агітацією серед військовополонених, під час Сталінградської битви

через гучномовці агітує солдатів до здачі, у 1943 р. бере участь у створенні серед військовополонених «національного комітету Вільна Німеччина».

У 1945 р. повертається до Німеччини. У 1946 - 1949 рр. - заступник голови Соціалістичної Єдиної Партії Німеччини, з 1949 р. член Політбюро ЦК СЕПН, у 1949 - 1955 рр. - заступник прем'єр - міністра НДР, з 1950 – 1973 рр. голова СЕПГ (назва посади - спочатку генеральний секретар, з 1953 р. - перший секретар ЦК). Одночасно був заступником прем'єр - міністра (до 1955 р.), у 1955 - 1960 рр. першим заступником голови Ради Міністрів, у 1960 - 1971 рр. голова Національної ради оборони, з 1960 р. - Голова Державної ради НДР.

Був відомий як сталініст, проголошений ним у 1952 р. курс на «планомірне будівництво соціалізму» за радянським зразком викликав загальне невдоволення у країні і став причиною повстання у червні 1953 р., у ході якого Ульбріхт був змушений втекти під захист радянських військ в резиденцію радянської окупаційної адміністрації Карлсхорст.

Повстання, придушене радянськими військами, зміцнило становище Ульбріхта, так як дозволило йому розправитися з внутріпартійної опозицією і змусило Москву відмовитися від думки змістити його, що виглядало б як прояв слабкості.

Влітку 1961 р. під час Берлінської кризи і наростаючої хвилі біженців з НДР у ФРН, приготування східно - німецької влади до закриття єдиного, що залишився незакритим, ділянки германо - німецького кордону в Берліні стали очевидні. Однак 15 червня 1961 р., на пряме запитання кореспондентки Анне - Марі Дохер «Чи означає по-вашому, що у Потсдамських воріт буде зведено державний кордон?» - Ульбріхт публічно заявив: «Я ваше запитання зрозумів так, що у Західній Німеччині є люди, охочі щоб ми мобілізували будівельників, щоб звести стіну. Мені невідомо про подібні наміри. Будівельники нашої столиці зайняті зведенням житла ... Ніхто не збирається зводити стіну!»

Через неповних два місяці, по його наказу, без офіційного попередження, вночі 13 серпня 1961 р. прикордонні війська НДР почали спішне будівництво ізолюючої стіни і прикордонних укріплень навколо Західного Берліна. Таким чином, Вальтер Ульбріхт виявився державним діячем, чий публічний обман увійшов в аннали історії.

У 1971 р. подав у відставку з усіх посад «за станом здоров'я», заяву було написано під тиском Брежнєва. Після цього до керівництва

прийшов Еріх Хонеккер. До своєї смерті займав номінальний почесний пост голови СЄПН.

У народі його називали «Шпіцбарт» («Остробородов») і «Ну-ну» (характерно - саксонське вираження згоди). Часто передражнявали його манеру говорити, включаючи специфічний лейпцігський діалект і паразитну частку «JA» (так / адже), яку він постійно вставляв між словами.

Зустріч в аеропорту Внуково з Л.І.Брежневим і М.В.Підгорним делегації ГДР на чолі з В.Ульбріхтом. 3 червня 1969 р

Нагороди Вальтера Ульбріхта - Герой праці ГДР (1953, 1958, 1963); Орден Карла Маркса (1953); Герой Радянського Союзу (1963); Орден Леніна; Орден Жовтневої Революції; Орден Вітчизняної війни 1-го ступеня; Орден Вітчизняної війни 2-го ступеня; Орден Дружби народів.

ДЖЕРЕЛА:

Енциклопедія політичної думки / Пер. з англ. за ред. Н. Лисюк. — К., 2000; Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. — Умань. — 2014. — 860 с.; Політологічний енциклопедичний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2000.

УЛЬТИМАТУМ

УЛЬТИМАТУМ (позднелатинське *ultimatum*, буквально — доведене до кінця, від латинського *ultimus* — останній, крайній), у міжнародному праві виражене у дипломатичному документі або в усній формі категорична вимога однієї держави до іншого зайняти у

зазначений термін певну позицію з якого-небудь питання, зробити конкретну дію або виконати інші умови, невиконання яких може спричинити застосування до держави заходів дії (наприклад, припинення переговорів, що приведуть до, розриву дипломатичних стосунків, різні реторсії, репресалії, ембарго).

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х.: Право, 2015.; Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К.: «Українська енциклопедія», 1998.

УНІВЕРСАЛИ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

УНІВЕРСАЛИ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ — державно-політичні акти, грамоти-прокламації, які видавала Українська Центральна Рада для широкого загалу. Всього УЦР видала 4 Універсали, які визначили етапи Української держави — від автономної до самостійної.

Номер універсалу	Дата прийняття	Умови
Перший	10 (23) червня 1917	Декларував проголошення автономії України у складі Росії; визначав, що головним джерелом влади в країні є український народ.
Другий	3 (16) липня 1917	Був певним кроком назад, компромісом із Тимчасовим урядом. Проголошував, що остаточно форму автономії України буде вирішено Установчими зборами Росії.
Третій	7 (20) листопада 1917	Проголосив УНР: Україна не відокремлювалася повністю від Росії, але вся влада належала тільки Центральній Раді та Генеральному Секретаріату

I УНІВЕРСАЛ

10 червня (23 — за новим стилем) 1917 р. — проголосив автономію України «однині самі будемо творити наше життя». Це була відповідь УЦР Тимчасовому урядові на його негативне ставлення до автономної України. Згідно з I Універсалом, «не одділяючись від всієї Росії... народ український має сам порядкувати своїм життям», а закони повинні бути ухвалені Всенародними Українськими Зборами. Автором I Універсалу був В. Винниченко. Після проголошення автономії 28 червня 1917 р. створено Генеральний Секретаріат.

УМОВИ:

1. Проголошення автономії України в складі Росії;
2. Джерелом влади в Україні є український народ;
3. Управління України має здійснювати всенародні українські збори (сейми або парламент);
4. Українські збори приймають закони, і тільки ці закони діють на території України;
5. Висловлювалася надія, що неукраїнські народи, які проживають на території України, разом з українцями будуть будувати автономний устрій.

I Універсал оголошено на другому Всеукраїнському Військовому З'їзді;

Після того, як у травні 1917 р. Тимчасовий уряд відмовився надати автономію Україні (навіть не негайно, а в перспективі), Центральна Рада, виходячи з принципу «ні бунту, ні покірності», прийняла рішення ухвалити I Універсал ("До українського народу, на Україні і поза її суцтоту "). Враховуючи багатонаціональний склад України, Універсал закликав українських громадян до злагоди і порозуміння. Українська Центральна Рада брала на себе відповідальність за поточний стан справ у державі, були запроваджені додаткові збори з населення на користь Ради, але не ставилася вимога про припинення платежів у загальноросійський бюджет. По проголошенні автономії 15 (28) червня 1917 р., було створено уряд (Генеральний Секретаріат). У відповідь на I Універсал Тимчасовий уряд 16 (29) червня виступив з відозвою «Громадянам України», в якому запропонувало громадянам українцям розвивати земське і міське самоврядування.

II УНІВЕРСАЛ

3 липня (16 — за новим стилем) 1917 р. — зафіксував наслідки домовленостей між УЦР і Тимчасовим урядом: останній визнавав УЦР і Генеральний Секретаріат як крайовий орган України і водночас

Генеральний Секретаріат ставав органом центрального уряду. Зі свого боку, УЦР визнавала Всеросійські установчі збори, а до їх скликання зобов'язувалася не робити самовільних кроків до здійснення автономії України.

УМОВИ:

1. Центральна Рада має поповнитися представниками від інших народів, які живуть в Україні;

2. Поповнена Центральна Рада утворює Генеральний Секретаріат, склад якого затверджує Тимчасовий Уряд;

3. Центральна Рада починає розробку закону про автономічний устрій України, який має бути затверджений установчим збором. До затвердження цього закону, УЦР зобов'язується не здійснювати автономії України;

4. Формування українського війська здійснюється під контролем Тимчасового Уряду.

Рішення II Універсалу в Петрограді були сприйняті із занепокоєнням. Зважаючи на політичну кризу, обумовлену масовими демонстраціями, поразку російської армії на Південно-Західному фронті і, як наслідок, втрату Галичини, Тимчасовий уряд не міг діяти виключно силовими заходами, оскільки на захист Центральної Ради могли стати фронтові українізовані частини і велика частка населення України. Крім того, збройний конфлікт міг призвести до розколу серед політичних сил Росії. У зв'язку з цим Тимчасовий Уряд пішов на переговори з Центральною Радою, для чого 28 червня до Києва відправилися урядова делегація у складі О. Керенського, М. Терещенка та І. Церетелі. У результаті переговорів було досягнуто компромісу. Зокрема, Тимчасовий уряд визнав теоретичну можливість отримання Україною автономії, а Центральна Рада зобов'язувалася самостійно (без рішення Всеросійських Установчих зборів) автономію не вводити; Тимчасовий уряд дозволив створення національних українських військових частин, але при цьому організуватися вони повинні були з дозволу та під контролем Тимчасового уряду, при цьому українські частини залишалися у складі єдиної російської армії. Ці умови повинні були бути зафіксовані у спеціальній постанові Тимчасового уряду Універсалі Центральної Ради. Досягнутий компроміс викликав у Росії урядову кризу, на знак протесту проти будь-яких поступок українцям троє міністрів-кадетів вийшли з уряду, однак постанова все-таки було прийнято. 3 липня 1917 р. Тимчасовий Уряд відправив до Києва телеграму з постановою «Про національно-політичне становище України», зміст якого збігалося зі змістом

підготовленого до оголошення II Універсалом. У той же день на урочистому засіданні Української Центральної Ради II Універсал був зачитаний (опублікований українською, російською, єврейською та польською мовами). Універсал стверджував, що «ми, Центральна Рада, ... завжди стояли за те, щоб не відокремлювати Україну від Росії». Генеральний Секретаріат оголошувався «органом Тимчасового уряду», його склад затверджує Тимчасовий Уряд. Визнавалася необхідність поповнення Ради за рахунок представників інших національностей, що проживають на території України. За військового питання приймалася можливість прикомандирування представників України кабінету військового міністра та Генштабу. Формування українських військ має здійснюватися під контролем Тимчасового Уряду.

III Універсал

7 листопада (20 — за новим стилем) 1917 р. — проголосив Українську Народну Республіку (УНР), формально не пориваючи федеративних зв'язків з Росією, і демократичні принципи: свободу слова, друку, віровизнання, зборів, союзів, страйків, недоторканість особи й помешкання; оголосив національну автономію для меншин (росіян, поляків, євреїв), скасував смертну кару, а також право приватної власності на землю й визнав її власністю всього народу без викупу, установив 8-годинний робочий день, оголосив реформу місцевого самоврядування, визначив 9 січня 1918 р. днем виборів до Українських Установчих Зборів, які мали бути скликані 22 січня 1918 р.

УМОВИ:

1. Україна проголошується Українською Народною Республікою, не відділяючись від Росії;
2. До установчих зборів в Україні вся влада належить УЦР та Генеральному Секретаріату;
3. Скасовується право приватної власності на землю;
4. УЦР починає мирні переговори з Німеччиною та її союзниками;
5. Впроваджуються демократичні свободи: свобода мови, свобода друку та ін.;
6. Запроваджується 8 годинний робочий день;
7. Встановлюється державний контроль над виробництвом;
8. На грудень призначаються вибори до всеукраїнських установчих зборів.
9. Судова реформа.
10. Амністія політичних в'язнів.

IV УНІВЕРСАЛ

9 січня (22 січня за новим стилем) 1918 р. — проголосив УНР «самостійною, ні від кого не залежною, вільною суверенною державою українського народу», а виконавчий орган, Генеральний Секретаріат — Радою Народних Міністрів. Він замінив постійну армію міліцією, доручив провести вибори народних рад — волосних, повітових і місцевих, установив монополію торгівлі, контроль над банками, підтвердив закон про передачу землі селянам без викупу, прийнявши за основу скасування власності і соціалізацію землі. Доручив Раді Народних Міністрів продовжувати розпочаті переговори з Центральними державами і довести до підписання миру; закликав усіх громадян УНР до боротьби з більшовиками.

УМОВИ:

1. УНР проголошується незалежною, вільною суверенною державою українського народу;
2. З усіма сусідніми країнами УНР прагне жити у мирі та злагоді;
3. Влада в Україні належить народу України, від імені якого, допоки не зберуться українські Установчі збори, буде правити ЦР;
4. Піддано жорсткій критиці політику більшовиків, яка веде до громадянської війни;
5. УЦР зобов'язується вести боротьбу проти прибічників більшовиків в Україні;
6. УЦР зобов'язувалась негайно почати мирні переговори з Німеччиною;
7. УЦР планує провести земельну реформу в інтересах селян;
8. Держава має встановити контроль над торгівлею та банками

III і IV Універсали поставлено на голосування членами Малої Ради, чим надано їм значення законопроектів.

Директорія УНР не зберегла практику оголошення Універсалів. Замість Універсалів почали видавати декларації.

Після жовтневої революції в Петрограді, на території України більшовики встановили радянську владу в деяких прифронтових містах, почалася громадянська війна між прихильниками радянської влади і прихильниками Тимчасового уряду. Спочатку Центральна Рада займала нейтральну позицію, але незабаром приступила до активних дій і змогла встановити свою владу на більшій частині України. У листопаді верховенство влади Центральної Ради визнали Київський,

Катеринославський, Одеський, Полтавський комітети РСДРП (б), ряд Рад робітничих і солдатських депутатів міст України, всі селянські Ради. Продовжуючи свою державотворчу лінію, Українська Центральна Рада (УЦР) 7 (20) листопада 1917 р. затвердила III Універсал, в якому проголосила Українську Народну Республіку (УНР) у складі федерації вільних народів, формально не пориваючи федеративних зв'язків з Росією, і демократичні принципи: свободу слова, печатки, віросповідання, зборів, союзів, страйків, недоторканність особи і житла; оголосила національну автономію для меншостей (росіян, поляків, євреїв), скасувала смертну кару, як і право приватної власності на землю й визнав її власністю всього народу без викупу, встановила 8-годинний робочий день, оголосила реформу місцевого самоврядування. Під владу Центральної Ради переходить 9 губерній: Київська, Подільська, Волинська, Чернігівська, Полтавська, Харківська, Катеринославська, Херсонська і Таврійська (без Криму). Долю деяких суміжних з Росією областей і губерній (Курщина, Холмщина, Воронежчина тощо) передбачалося вирішити в майбутньому. На грудень призначалися вибори у Всеукраїнське Установчі Збори, до обрання якого вся влада належала Центральній Раді та Генеральному Секретаріату. Однак Україна все ще не претендувала на абсолютний суверенітет, так як передбачалося, що жовтневі події в Петрограді — це змова, яка незабаром буде ліквідована. На території України залишалися в силі всі закони, постанови і розпорядження Тимчасового Уряду, якщо вони не були скасовані Центральною Радою або Генеральним секретаріатом. Залишалися всі колективні урядові установи і всі чиновники, призначені Тимчасовим Урядом до майбутніх змін в законодавстві Української Народної Республіки.

ДЖЕРЕЛА:

Олег Павлишин. Універсали Української Центральної Ради // Довідник з історії України: У 3-х т. Київ, 1994, 1996, 1999.; О. М. Мироненко. Універсали Української Центральної Ради // Юридична енциклопедія: В 6 т. /Редкол.: Ю70 Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. — К.: «Укр. енцикл.», 1998.; О. М. Мироненко. Перший Універсал Української Центральної Ради // Юридична енциклопедія: В 6 т. /Редкол.: Ю70 Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. — К.: «Укр. енцикл.», 1998.; О. М. Мироненко. Другий Універсал Української Центральної Ради // Юридична енциклопедія: В 6 т. /Редкол.: Ю70 Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. — К.: «Укр. енцикл.», 1998.; О. М. Мироненко. Третій Універсал Української Центральної Ради // Юридична енциклопедія: В 6 т. /Редкол.: Ю70 Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. — К.: «Укр. енцикл.», 1998.; О. М. Мироненко. Четвертий Універсал Української Центральної Ради // Юридична енциклопедія: В 6 т. /Редкол.: Ю70 Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. — К.: «Укр. енцикл.», 1998.; Д. В. Ярош.

Універсали Української Центральної Ради — Конституційні акти Української державності 1917–1918 рр.: їх зміни та історичне значення. // Університетські наукові записки, 2006, № 3-4 (19-20), с. 36-43.; Винниченко В. Відродження нації. Ч.III. Історія української революції (марець 1917 р. — грудень 1919 р.). — К.: Видавництво політичної літератури України, 1990. — 542 с.; Енциклопедія українознавства: Словникова частина: [в 11 т.] / Наукове товариство імені Шевченка; гол. ред. проф., д-р Володимир Кубійович. — Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1955—1995.

УНІВЕРСАЛІЗМ

УНІВЕРСАЛІЗМ — віра в те, що моральні цінності — наприклад, права людини — є значною мірою однаковими завжди і всюди.

Універсалізм є протилежністю релятивізму. Ідея універсалізму присутня в історії християнства, ісламу, зороастризму, індуїзму й інших релігій. Перші безперечні джерела про універсалізм в християнстві з'являються в Англії у XVII ст., в Європі та Америці у XVIII ст. Як організована течія універсалізм виникає у Північній Америці в епоху Просвітництва. Індивідуальне щастя універсалізм вважає неможливим за відсутності у особистості свідомості солідарності з навколишнім світом і без установки гармонії між ними, можливою тільки шляхом пізнання законів, що лежать в основі світового розвитку, і дотримання їх. Під універсалізмом також розуміється «етичний світогляд, протилежне індивідуалізму», «форма мислення, яка розглядає універсум як ціле».

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х.: Право, 2015.; Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К.: «Українська енциклопедія», 1998.

УНІТАРНА ДЕРЖАВА

УНІТАРНА ДЕРЖАВА - це цільне єдине державне утворення, що складається з адміністративно-територіальних одиниць, що підкоряються центральним органам влади й ознаками державної незалежності не володіють.

Унітарна держава характеризується наступними ознаками:

унітарний пристрій припускає єдині, загальні для всієї країни вищі виконавчі, представницькі і судові органи, що здійснюють верховний посібник відповідними органами;

на території унітарної держави діє одна конституція, єдина система законодавства, одне громадянство;

складові частини унітарної держави (області, департаменти, округи, провінції, графства) господарчим суверенітетом не володіють;

унітарна держава, на території якого проживають невеликі по чисельності національності, широко допускає національну і законодавчу автономію;

усі зовнішні міждержавні зносини здійснюють центральні органи, що офіційно представляють країну на міжнародній арені.

Розходження в ступені і формах контролю центральної влади над місцевими органами керування дозволяють говорити про централізовану і децентралізовану унітарну держави, але ці розходження стосуються щодо вузької сфери керування. До унітарних держав відносяться такі держави, як Франція, Туреччина, Японія, Фінляндія.

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х.: Право, 2015.; Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К.: «Українська енциклопедія», 1998.

УНІЯ ПОЛІТИЧНА І ЦЕРКОВНА

ПОЛІТИЧНА УНІЯ — об'єднання держав, часто під короною єдиного монарха (персональна унія); назва міжнародних адміністративних союзів.

ПРИКЛАДИ В ПОЛІТИЧНІЙ ІСТОРІЇ: Кревська унія (1385).; Кальмарська унія (1397).; Польсько-шведська унія.; Віленсько-Радомська унія (1401) — союз Королівства Польського і Великого князівства Литовського.; Городельська унія (1413) — конфедеративний союз Королівства Польського і Великого князівства Литовського.; Краківсько-Віленська унія (1499).; Мельницька унія (1501).; Люблінська унія (1569) — союз Корони Польської і Великого князівства Литовського, результатом якого стало утворення держави Річ Посполита.; Сполучені Штати Америки (англ. United States of America).; Співдружність націй (англ. Commonwealth of Nations).

Церковна унія — об'єднання православної церкви з католицькою. Через посередництво польської мови запозичене з народної латини від *ūnus* «один». Прихильників унії часто називають уніатами.

Флорентійська унія.; Берестейська унія (1596) — союз Київської митрополії з Римською церквою, результатом якого стало утворення Руської греко-католицької Церкви. Ужгородська унія (1646).

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х.: Право, 2015.; Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К.: «Українська енциклопедія», 1998.

ЎНІА ЎЖГОРОДСЬКА 1646 Р.

ЎЖГОРОДСЬКА ЎНІА 1646 Р. — акт церковного об'єднання з Римом 63 закарпатських священників Мукачівської православної єпархії на чолі з Василем Тарасовичем, укладений 24 квітня 1646 р. в Ужгороді з еґерським римо-католицьким єпископом Ю. Якушичем. Ініціаторами унії були василіяни.

Укладено її на таких умовах:

- збереження східного обряду;
- право вибору єпископа, що його Рим мав лише затверджувати;
- користування привілеями римо-католицького кліру.

Унію затвердив синод угорської ієрархії у Тирнові 1648 р., але Ватикан не затвердив цих умов, бо тим часом Партеній був висвячений на єпископа православним митрополитом (1651).

Після того, як Рим затвердив Партенія мукачівським єпископом (1655), унія поширилася далі на схід та захід, але тільки 1721 р. вона охопила всіх закарпатських українців у рамках Мукачівської та Пряшівської єпархій.

Мукачевська греко-католицька єпархія існує і сьогодні як автономна. Значна кількість українців-греко-католиків імігрували у США, де сьогодні діє Русинська візантійська католицька церква.

ПРАВОСЛАВНЕ ДУХОВЕНСТВО, ЩО ПІДТРИМАЛО УНІЮ

Парфеній Петро (Парфеній Петрович) («або» Петро) — перший унійний єпископ Мукачева (1651 – 1665 рр.), один з монахів-василіян, хто долучився до Ужгородської унії. Брав найактивнішу участь у «з'єднанні» з іншим василіанським монахом Гавриїлом Косовичем (Косовицьким).

24 квітня 1646 р. у каплиці Ужгородського замку: з ініціативи єпископа-василіянина Василя Тарасовича (галичанина), та єпископа П. Парфенія 63 українських священники засвідчили єдність із Католицькою

Церквою (укладена Ужгородська унія) за умови збереження руського (грецького) обряду, згоди на дотримання східних канонів і принципів православного урядування (самостійного вибору єпископа).

15 січня 1652 р. єпископом Петром Парфенієм особисто переданий у Рим протокол про укладення Ужгородської унії від 24.04.1646 р., тобто з'єднання з Римом.

Ватикан затвердив владику Петра Парфенія єпископом 1655 р. після його обрання православним митрополитом 1651 р. У 1664 р. єпископ Петро Парфеній за єпархіальний осідок обрав Мукачево. Помер у 1665 р.

Історичні факти

14 травня 1648 р. Естергомський архієпископ Дьордь Ліппаї запевнив з'єднане з Римською церквою українське духовенство Шарішського, Земплінського та Ужанського комітатів, що воно матиме церковний імунітет (захист). Архієрейська опіка з боку вищих католицьких кіл Угорщини проявилася уже у 1651 р., коли Трансільванський православний архієпископ із Дюлофегирвару (тепер Альба Юлія у Румунії) Стефан Шімонович (1643–1654 рр.), разом із Молдавським Григорієм та Бистрицьким Савою, висвятив на владику Мукачівської єпархії монаха-уніата Петра Партенія (Петровича), як пояснює о. Е.-Кр. Суттнер, для того, «щоб врятувати унію, й тим самим гарантувати місцевій Східній Церкві підтримку католиків для протидії кальвіністам».

Підтвердження хіротонії

Тогочасний примас Католицької Церкви Угорщини, Естергомський архієпископ Дьордь Ліппаї розцінив рукоположення уніатського священника не уніатським митрополитом за даних обставин допустимим, і 5 вересня того ж року призначив єпископа Партенія візитатором для всіх греко-католиків, що проживають на території Угорщини. Ліппаї вступився за нововисвяченого владику у Римі з клопотанням, щоб він був звільнений від усіх церковних покарань, і запевнив, що ієрарх, який здійснив хіротонію, знав про уніатське походження кандидата. Сам архієпископ Шімонович, уділивши священня, засвідчив у виданій Петрові Партенію грамоті про хіротонію, що підставою для рукоположення був документ кандидата, який підтверджував, що угорський примас довірив йому душпастирство серед русинів у Верхній Угорщині. Папа Олександр VII 8 червня 1655 р. доручає Ліппаї затвердити Партенія у єпископстві і звільняє його від покарання. Доручення папи Ліппаї виконує 22 липня того ж року. Король Угорщини, австрійський імператор Леопольд I, на підставі

свого права патронату 23 жовтня 1659 р. призначає Партенія Мукачівським єпископом.

Цікаво, що серед 24 документів, які публікує у своїй праці дослідник А.Годинка про діяльність Петра Партенія читаємо, що на засідання Конгрегації поширення віри 2 жовтня 1651 р. кардинал Тривульзіо доповідав, що Естергомський архієпископ просив заснувати для угорських русинів єпископство. Кардинали вирішили звернутися до папи. На сім питань Конгрегації поширення віри 2 липня 1654 р. Естергомський архієпископ Дьордь Ліппаї відіслав до Риму детальний звіт, який став першим, хоч і загальним, офіційним письмовим документом про тодішнє церковне становище русинів. На його змісті варто зупинитися більш детально.

З нього випливає, що «ніхто не турбувався, ніхто не захищав інтереси русинів як схизматиків», яких налічується на території від Спішу до Марамороша (уздовж 70-ти миль) понад 200 тис. душ грецького обряду. Для них релігійні практики проводять близько 600 священників, які не володіють латинською мовою. Крім них, ще 24 – на території Егерського і Великоварадинського єпископства та 45 – на території Спішського комітату, який належить до Естергомської митрополії. Всі ці без винятку нез'єднані священники від незапам'ятних часів мали свого єпископа в Мукачеві. Роботу по наверненню цих схизматиків до Католицької Церкви через прийняття унії розпочали Егерські єпископи Дьордь Ліппаї та Дьордь Якушич, які за допомогою вже з'єднаних монахів-василіан Петра Партенія та Гаврила Косовича (Косовицького) направили до унії спочатку 63, а невдовзі – 400 олтарних братів. Таким чином, під владою нового уніатського єпископа Петра Партенія, якого обрали 370 із 400 священників, опинилися три із чотирьох церковних округів, які належали до Мукачівської єпархії – Гуменне, Ужгород і Маковиця, тобто священники Спішського, Шарішського, Земплинського та Ужанського комітатів.

Питання юрисдикції

У ході викладу інформації для Конгрегації поширення віри примас Католицької Церкви в Угорщини торкається і питання юрисдикції Мукачівського єпископа та єпископства. На його думку, недавні схизматики мали своє єпископство грецького обряду, яке не було залежним ні від Егерського єпископа, ні від Естергомського архієпископа. Мукачівський єпископ грецького обряду не може бути підпорядкованим Егерському латинському єпископові, оскільки один єпископ незалежний від іншого. Тому Естергомський архієпископ намагався, щоб усіх схизматиків Угорщини, русинів і волохів, які мають

своїх священиків грецького обряду на території Естергомської та Явринської (мабуть Егерської – В.Ф.) єпархії підпорядкувати архієрейській владі Мукачівського єпископа Партенія, «а сам єпископ був підпорядкований, наче своєму митрополитові чи примасу, архієпископу Естергомському. Такий статус і сучасне становище Мукачівського єпископства», констатує Ліппаї.

Після того, як Петро Партеній повернувся до єдності з Католицькою Церквою він став першим уніатським владикою, якого 1659 р. імператор Леопольда I, користуючись своїм королівським правом патронату (*iuris patronatus*), офіційно іменував Мукачівським єпископом. В опозицію до намірів примаса Ліппаї стала власниця Мукачівського замку Софія Баторі, яка після смерті свого чоловіка протестантського князя Дьордя II Ракоція 1660 р. повернулася до Католицької Церкви. За захистом конвертитка звернулася до Київського митрополита. Через свого єзуїтського сповідника о. Стефана Міллея наприкінці 1662 р. княгиня просила Київського уніатського митрополита Гавриїла Коленду (1655–1674) висвятити і відправити до Мукачева єпископа.

На синоді Київської митрополії в Жировцях 1663 р. було прийнято рішення висвятити для Мукачівської єпархії єпископа, але з тією умовою, що дана єпархія буде підпорядкована Київському архієрею. Коли ж Софія Баторі дізналася, що з офіційним зверненням до Риму про підпорядкування Мукачівської єпархії Київській митрополії синод відправив Холмського єпископа Якова Сушу (1652–1687), вона змінила свою думку. Вважаючи, що Мукачівська єпархія має належати митрополичій юрисдикції Естергомського архієпископа, а про підпорядкування її Київському митрополитові питання не ставилося, літом 1664 р. Софія Баторі прикликала до Мукачева уніатського єпископа Парфенія.

Тим часом трирічні намагання Якова Суші переконати Св. Престол підпорядкувати Мукачівську уніатську єпархію юрисдикції Київської митрополії успіху не дали.

Зміни після смерті єпископа

Після смерті П. Партенія, який користувався повагою народних мас, настали часи послаблення єпископської влади. Протягом 60—80-х рр. XVII ст. єпископами були вісім чоловік — вихідці з Галичини, Сербії і з Підкарпатської Русі. Часто мали місце суперечки через релігійні і господарські питання, а життям духівництва, становищем вірників ніхто не цікавився. Справа унії занепадала. Центром протиборства

була Мараморощина. Духовенство і миряни східних районів Закарпаття надовго стали жертвами цієї боротьби за владу

ДЖЕРЕЛА:

Пекар А. Василяни — носії унійних ідей на Закарпатті // Записки ЧСВВ, VII. — Рим, 1971; Енциклопедія українознавства: Словникова частина: [в 11 т.] / Наукове товариство імені Шевченка; гол. ред. проф., д-р Володимир Кубійович. — Париж ; Нью-Йорк: Молоде життя, 1955—1995.; Малий словник історії України / відпов. ред. В. А. Смолій. — К.: Либідь, 1997.

УНІЯ КАЛЬМАРСЬКА 1397 – 1521 рр.

КАЛЬМАРСЬКА УНІЯ (Kalmarunionen) (1397—1521 рр.) — унія, що об'єднала три скандинавських королівства (Данію, Норвегію і Швецію з залежними територіями — Фінляндією, Ісландією і Гренландією) під егідою Данії. Дочка данського короля Вальдемара IV Маргарита, яка була за норвезьким королем, звела на данський престол свого сина Олафа і фактично управляла двома державами — Данією і Норвегією. У 1397 р. вона одержала зі згоди шведської знаті і шведський трон. Того ж року на зборах представників трьох королівств у шведському місті Кальмари королем трьох країн було проголошено Еріка Померанського — внучатого племінника Маргарити. Було прийнято акт про вічну унію трьох держав, на чолі яких повинен стояти один король, але у кожній державі зберегались свої закони.

Фактично в Унії встановилось панування Данії, як наймогутнішої країни. Королева Маргарита призначала вірних їй данських та шведських чиновників. Король Ерік Померанський обмежив привілеї ганзейців і встановив мито на їхні товари у Зундській протоці.

Розпад

Залишки Кальмарської унії проіснували до 1536 р., коли Данія проголосила Норвегію своєю провінцією. Норвегія зберегла власне законодавство та деякі державні інститути, проте колишні норвезькі території — Ісландія, Гренландія, Фарерські острови — перейшли до власності данської корони. У 1814 р. Данія була змушена передати Норвегію королю Швеції. Ці події призвели у середині XIX ст. до появи руху за об'єднання країн колишньої Кальмарської унії (окрім Фінляндії) в єдину державу.

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х.: Право, 2015.; Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К.: «Українська енциклопедія», 1998.

УНІЯ МЕЛЬНИЦЬКА 1501 р.

МЕЛЬНИЦЬКА УНІЯ — унія між Польським королівством і Великим князівством Литовським, укладена у м. Мельнику (Підляшшя) 1501 р. при обранні великого князя литовського Олександра польським королем.

Унія була зумовлена прагненням польської та литовської шляхти об'єднати сили для боротьби проти Великого князівства Московського та інших ворогів, передбачала спільне обрання шляхтою обох країн єдиного монарха, спільну внутрішню і зовнішню політику, єдину монету тощо. У виданому в Мельнику привілеї було розширено політичні права магнатів (контроль королівської влади, право не підкоритися королю, якщо його дії порушували раніше видані привілеї). Литовський сейм не затвердив унію. Мельницький привілей, який встановлював магнатську олігархію, викликав опір шляхти, і його було скасовано.

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х.: Право, 2015.; Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К.: «Українська енциклопедія», 1998.

УНІЯ ГРОДНЕНСЬКА 1432 р.

ГРОДНЕНСЬКА УНІЯ 1432 Р. — угода між Королівством Польським та Великим князівством Литовським, укладена 15 жовтня 1432 р. у Гродно. Ініціатором угоди виступив король польський Владислав II Ягайло і його ставленик Великий князь Литовський Сигізмунд Кейстutowич. Унія була укладена в умовах громадянської війни у Великому князівстві Литовському, Руському та Жемантійському між литовськими та польськими військами з одного боку, та українсько-білоруськими силами на чолі з Великим князем Литовським, а пізніше Великим князем Руським Свидригайлом Ольгердовичем.

Передумови унії

Щоб послабити позиції Великого князя Литовського Свидригайла в середовищі Литовської знаті польська влада висунула власну кандидатуру на Великого князя Литовського, який би завдячував своїм обранням польській короні. Претендентом на литовський престол став брат Вітовта Сигізмунд Кейстutowич. Завданням Сигізmunда було переконати литовських вельмож, незадоволених Свидригайлом скинути князя.

Обрання Зигмунта Кейстувовича 1432 р. Великим князем Литовським призвело до розколу Литовсько-Руської держави на дві частини: литовську (підтримувала Зигмунта Кейстувовича) та українсько-білоруську (українська, білоруська шляхта та князі, що підтримували Свидригайла). Вірними Свидригайлові залишилися також князі Гедиміновичі та Рюриковичі.

15 жовтня 1432 р. Зигмунт уклав з польським урядом Гродненську унію. Основні положення документу засвідчили інкорпорацію Великого князівства Литовського до складу Польського королівства. Свидригайло, та більшість українсько-білоруської еліти не визнали унію й продовжили боротьбу.

Відповідно до унії, Сигізмунд визнавався великим князем. Територія держави Вітовта залишалася незмінною, але після смерті Сигізмунда Велике князівство мало перейти під безпосереднє правління польського короля Ягайло або його нащадків. 18 жовтня 1432 р. син Сигізмунда Михайло видав акт, в якому відмовлявся від боротьби за великокняжий стіл і визнавав себе васалом Польщі.

Подільське князівство повністю поверталось до складу Польщі, а Волинь визнавалася довічним володінням Сигізмунда (на таких же умовах Волинським князівством володів і Вітовт). Спірні волинські землі з замками Ратне, Ветлі, Лопатин та Городло відходили Польщі. Всі союзи та угоди, раніше укладені Свидригайло «на шкоду королівству», розривалися. Так, наприклад, Сигізмунд зобов'язався допомагати Польщі у боротьбі з хрестоносцями, що розривало Крістемельській союзний договір, укладений Свидригайло з Тевтонським орденом. 20 січня 1433 р. у Троках Сигізмунд видав указ, що затверджував умови унії, в якому згаданий 41 свідок. Незважаючи на певні поступки литовським, українським та білоруським боярам, наприклад, допущення їх до виборів великого князя, унія стала перемогою польської зовнішньої політики, так як Велике князівство Литовське ставало фактично леном польської корони. Гродненський привілей 1432 р. повертав політичні та майнові права руській (українській) і білоруській шляхті в разі переходу її у католицизм. Унія діяла до вбивства у 1440 р. Сигізмунда і обрання Великим князем Литовським, Руським та Жемантійським сина Ягайла Казимира.

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х.: Право, 2015.; Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К.: «Українська енциклопедія», 1998.

УНІЯ КРАКІВСЬКО-ВІЛЕНСЬКА 1413 р.

КРАКІВСЬКО-ВІЛЕНСЬКА УНІЯ — міждержавна угода між Великим князівством Литовським, Руським та Жемантійським й Королівством Польським, заснована на тезах Городельської унії 1413 р.

6 травня 1499 р. у Кракові акт унії був підписаний польською шляхтою, а 24 липня того ж року литовською знаттю у Вільні.

Передумови унії

Після поразки у громадянській війні у Великому князівстві Литовському, Руському та Жемантійському українсько-білоруських сил на чолі з Великим князем Литовськими, а пізніше Великим князем Руським Свидригайлом Ольгердовичем, позиції української шляхти та князів в державі були значно ослаблені.

У 1470 р. було ліквідовано Київське князівство. Рух української та білоруської православної шляхти проти Литви очолили Федір Бельський, брат померлого Київського князя Михайло Олелькович, Іван Гольшанський та інші, які змовились 1481 р. вбити великого литовського князя Казимира та підняти повстання в Україні та Білорусі. Ця змова була викрита. Михайло Олелькович, І. Гольшанський були страчені, а Ф. Бельський втік до Москви.

Укладання унії

У 1499 р. розпочалась війна з Османською імперією, й Польщі була потрібна підтримка Великого князівства Литовського, Руського та Жемантійського. Наслідком тих подій стала Краківсько-Віленська унія, яку також називають Віленською. В документах, підписаних у Кракові 6 травня 1499 р. та 24 липня у Вільно зазначено, що «об'єктивні причини вимагають від Польщі та Литви чіткої взаємодії у зовнішній політиці». Обидві сторони визнали більш тісну співпрацю за вигідну, однак за умови дотримання незалежності Великого князівства Литовського.

Краківсько-Віленська унія 1499 р. затверджувала принципи:

надання взаємодопомоги у разі війни; оголошення війни третім державам кожною із сторін виключно за згодою іншої сторони; вибори правителя кожною із сторін «за порадою і звісткою» другої країни.

Третій пункт Краківсько-Віленської унії юридично затверджував факт, що мав місце від часів Кревської унії.

Однак 1501 р., коли Великий князь Литовський Олександр Ягеллончик був обраний королем Польщі, він зкорегував пункти унії в бік польських інтересів. Тоді ж була підписана Мельницька унія, яку, однак, не ратифікував Литовський сейм, тому незабаром вона була відмінена.

Проте, завдяки тому, що наступні Великі князі Литовські: Сигізмунд I і Сигізмунд II Август, котрі посідали одночасно і польський престол, не були прихильниками рішень Краківсько-Віленської унії, у князівстві Литовському протягом усієї першої половини XVI сторіччя вперто не визнавали її рішень.

На відміну від Городельській унії, Краківсько-Віленська унія не обмежувала права православної шляхти, й фактично прирівнювала її з католицькою. Так, шляхетські привілеї польських панів поширювались на всю знать Литовсько-Руської держави.

Дрібна й середня шляхта Великого князівства Литовського виступала за більш тісний союз з Польщею, а найбільші магнати були категорично проти цього. Ними навіть відхилялись пропозиції поляків проводити спільні засідання сеймів, для чого магнатство Литви вигадувало десятки приводів. Отже, попри посідання трону Королівства Польського й Великого князівства Литовського однією людиною, парламентська влада країн залишалась відокремленою одна від одної. Це тривало до початку 60-х рр. XVI ст.

ДЖЕРЕЛА:

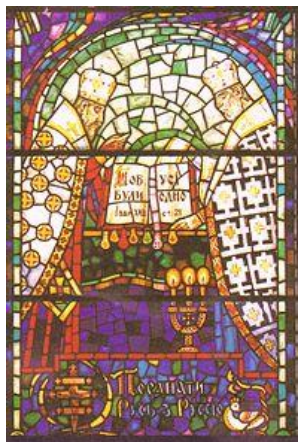
Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х.: Право, 2015.; Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К.: «Українська енциклопедія», 1998.

У́НІЯ БЕРЕСТЕЙСЬКА 1596 р.

БЕРЕСТЕЙСЬКА У́НІЯ (пол. Unia brzeska, біл. Берасьцейская унія, рос. Брестская уния) — рішення Київської митрополії Константинопольського патріархату на території Речі Посполитої розірвати стосунки з Константинопольським патріархатом та об'єднатися з Апостольською Столицею у 1596 р. за умов підлеглості православних Папі Римському, визнання основних католицьких догм і збереження православної обрядності. Унію (відлат. Unio — союз) формально й офіційно проголошено на церковному соборі у Бересті 1596 р.

Потреба Унії постала після розколу християн 1054 р. на західну католицьку і східну православну церкви. Між візантійською і латинською Церквами першу Унію укладено на соборі у Ліоні (1274), другу — на Флорентійському Соборі (1439), проте ні перша, ані друга не довели до повної єдності християн.

Було кілька спроб об'єднання руської (українсько-білоруської) Церкви з римською: на Ліонському І Соборі (1245) брав участь архієпископ Петро Акерович, висланий правдоподібно київським князем Михайлом Всеволодовичем або галицьким Данилом Романовичем, щоб одержати від Заходу через папу Інокентія IV допомогу проти татар. Внаслідок розмов Данила і Василька Романовичів з папським легатом Пано де Карпіні дійшло до Унії Данила з Римом (1253) і надання Данилові королівської корони. Ця Унія протрималася недовго: король Данило не одержав допомоги і під тиском татар розірвав стосунки з Римом.

«Берестейська унія», Вінніпег (вітражист: Лео Мол)

У 1439 р. укладено Унію на Флорентійському Соборі: київський митрополит Ісидор підписав Унію від імені Київської митрополії, та через вороже ставлення Москви й польської ієрархії покинув київську митрополію і повернувся до Риму, хоч місцеві князі в Україні і Білорусі Олелько Володимирович і Юрій Лінгвенович Смоленський були прихильні митрополиту Ісидорові.

Передумови Берестейської унії

Ватикан, який здавна намагався поширити свій вплив на східнослов'янські народи і активно підтримував політику польських феодалів щодо України та Білорусі, дав почин Унії. У підготовці унії чималу роль відігравали і єзуїти, яких у 60-х рр. ХУІ ст. для боротьби з протестантами покликали у Польщу польські католицькі єпископи. Саму ідею унії підтримувала ще й верхівка українського духовенства та світських феодалів, що прагнули добитися однакового політичного становища з польськими магнатами, зміцнити свою позицію у боротьбі проти антифеодальних народних рухів.

Безпосередніми приводами до унії були:

ідея об'єднання християн після розколу у 1054 р. на православну та католицьку у єдину церкву;

на думку українських єпископів, мала б вирішити проблему колонізації та покатоличення православних, вони отримали б рівноправність у Речі Посполитій з католиками;

тісніше зв'язати Україну й Білорусь з Польщею і нейтралізувати впливи Москви;

невдоволення руських православних єпископів тим, що у церковні справи дедалі більше втручалося міщанство, організоване у братства;

бажання єпископів звільнитися від підлеглості східним патріархам, які підтримували братства;

намагання верхівки руського православного духовенства добитися рівності з католицькими єпископами, які засідали у сенаті та титулувались «князі церкви» — і залежали тільки від Папи та почасти від короля.

У 1590 р. частина православних єпископів вступила у таємні переговори з польським королем Сигізмундом III, висловивши бажання приєднатися до католицької церкви.

Під час сейму у Кракові у лютому 1595 р. велись перемовини між представниками церкви з королем і канцлером Яном Замойським, у червні 1595 р. відбувся з'їзд єпископів у Бересті, 12 червня було прийнято документ про унію. Під впливом К. В. Острозького 1 липня 1595 р. Копистенський Михаїл, Гедеон Балабан відкликали свої підписи.

У 1595 р. єпископи Луцький Кирило Терлецький і Володимирський Іпатій Потій — головні діячі Берестейської унії — після видання королем універсалу, в якому він сповіщав про перехід православних єпископів до унії, вирушили до Риму, представили 33 статті Унії, скомпонованих на підставі умов Флорентійської Унії, 23 грудня 1595 у Римі. Святове проголошення самої унії планувалося у жовтні 1596 р. у Бересті.

9 жовтня 1596 р. король Сигізмунд III Ваза і київський митрополит Михайло Рогоза за дорученням Папи Климентія VIII скликали у Бересті у церкві святого Миколая церковний собор для офіційного проголошення унії. Львівський латинський архієпископ Ян Димітр Соліковський представляв РКЦ, від Риму його керівником. Проте собор одразу розколовся на два окремі собори — дезунітський

(«православний») і уніатський. Берестейська унія була укладена 15 грудня 1596 р.

Проповідь Пйотра Скарги. Картина Яна Матейка

Під проводом К. В. Острозького, протосинкела (патріарха) Никифора відбувся православний синод у Бересті. Висвячення православної ієрархії єрусалимським патріархом Теофаном 16 жовтня 1620 р. створило дві митрополії, католицьку і православну, — і загострило боротьбу, кульмінаційним пунктом якої було вбивство архієпископа полоцького Йосафата Кунцевича.

На Закарпатті так звану Ужгородську Унію уклали у 1646 р. спершу 63 священики, а у 1652 р. прийняло її все західне Закарпаття. Перемиська єпархія прийняла Унію у 1692 р., Львівська — у 1700 р., Луцька — у 1702 р., Львівська Ставропігія — лише у 1708 р. У 1716–1721 рр. перейшла на Унію і Мармарощина.

Із самого початку частина православного духовенства відкинула унію. Уніати ж — проголосивши унію, визнали владу Римського Папи, прийняли основні догмати католицької церкви, зберігши, православні обряди та відправу церковнослов'янською мовою. Уніатським єпископам обіцяли сенаторські звання (ця обіцянка залишилася невиконаною), уніатське духовенство, як і католицьке, звільнялося від податків, уніатська шляхта одержала право обіймати державні посади нарівні з католицькою шляхтою, а уніати-містяни зрівнялися у правах з католицьким міщанством. Додатково уряд Речі Посполитої вважав унію обов'язковою для всіх православних на території Речі Посполитої, з тим, що православна релігія опинилася поза законом.

Проти унії протестувала також значна частина православної шляхти, деякі магнати (князь Костянтин Острозький), хоча спочатку її підтримував і був її натхненником, частина духовенства (зокрема, Києво-Печерський архімандрит Никифор Тур, його наступник Єлисей Плетенецький та інші). Було видано ряд полемічних антиуніатських творів. Особливе місце серед них займали твори славетного українського письменника Івана Вишенського.

У 1620 р., за сприяння гетьмана Петра Сагайдачного, єрусалимським патріархом Теофаном було відновлено вищу ієрархію православної Київської митрополії та висвячено Митрополита Київського, Галицького та всієї Руси Іова Борецького.

Внаслідок опору українського і білоруського народів уряд Речі Посполитої на початку 1630-х рр. змушений був видати «Статті для заспокоєння руського народу», які узаконювали легальне існування православної церкви. Проте ці «Статті» не припинили наступу католицизму та унії. Українська революція 1648–1676 рр. привела до цілковитої ліквідації унії на Лівобережжі.

Після розділу Польщі Росія почала ліквідувати Берестейську унію. Катерина II розпочала боротьбу, спрямовану на її повне знищення унійної митрополії та навернення усіх вірян до Російської православної церкви. Спочатку була ліквідована уніатська митрополія та всі єпархії, за винятком полоцької: Микола I у 1839 р. ліквідував рештки Унії на Правобережжі, Волині і Білій Русі, а Олександр II — на Холмщині і Підляшші. Росія під час окупації Галичини 1914 р. заарештувала митрополита Андрея Шептицького й насаджувала насиллям православ'я під проводом архієпископа Волинського і Житомирського РПЦ Євлогія Георгієвського. Такі самі, але безуспішні, спроби були під час другої світової війни (1939–1941 рр.).

Лише після окупації 1944 р. та арешту всієї ієрархії Греко-католицької церкви, на так званому Соборі у Львові 1946 р., при участі 214 священників та кількох мирян, під наглядом органів НКВС скасовано Берестейську Унію, Українську Греко-католицьку церкву підпорядковано московському патріархові. Подібно ж ліквідовано Унію на Закарпатті 1949 р. і Пряшівщині 1950 р. Синод української католицької ієрархії у Римі 2 грудня 1980 р. ствердив, що акт ліквідації Унії «львівським собором» недійсний, проти чого протестував у Ватикані 22 грудня 1980 р. московський патріарх Пімен.

ДЖЕРЕЛА:

Берестейська унія 1596 р. — На сайті «Культура України»; Енциклопедія українознавства: Словникова частина: [в 11 т.] / Наукове товариство імені

Шевченка; гол. ред. проф., д-р Володимир Кубійович. — Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1955—1995.; Ліковський Едвард. Берестейська унія (1596). — Жовква: Печат. оо. Василян, 1916. — 336 с.; Гайдай Л. Історія України в особах, термінах, назвах і поняттях. — Луцьк: Вежа, 2000.; Довідник з історії України. За ред. І. Підкови та Р. Шуста. — К.: Генеза, 1993.; ГАЛИЧИНА. Берестейська унія — поступ у Європу. - Рад. енциклопедія історії України. — К., 1969. — т.1.; Малий словник історії України / відпов. ред. В. А. Смолій. — К. : Либідь, 1997.; Діяння Собору Греко-католицької церкви у Львові 8—10 березня 1946, Видання Президії Собору, Львів 1946.

УНІЯ ЛЮБЛІНЬСЬКА 1569 р.

ЛЮБЛІНЬСЬКА УНІЯ 1569 (від лат. Unia — союз) (пол. Unia lubelska; лит. Liublino unija; біл. Люблінская ўнія) — угода про об'єднання Королівства Польського та Великого князівства Литовського в єдину федеративну державу — Річ Посполиту, що була затверджена у місті Любліні 1 липня 1569 р.

Шлях до об'єднання Великого князівства Литовського з Польщею започаткувала династична Кревська унія 1385 р. з метою спільного подолання зовнішньої небезпеки —лицарів-хрестоносців.

З другої половини XV ст. став набирати сили новий суперник Литви — Московське князівство, яке почало претендувати на українські та білоруські землі. На початку XVI ст. Литва у війнах з Московією втратила майже третину своєї території, зокрема Чернігово-Сіверщину і Смоленськ. Ситуація загострилась у середині XVI ст., коли почалась Лівонська війна. Литва, що підтримувала лівонців, опинилася на межі катастрофи. Щоб уникнути завоювання, вона мусила знайти надійного союзника. З Польським королівством вісім разів обговорювалось й укладалось різноманітні угоди-унії пов'язані особою спільного монарха — великого князя литовського, що обіймав на той час посаду й польського короля.

Українське питання

Аристократія України на той час налічувала 20 князівських родів. Доступ до цієї верстви був суворо обмеженим. Князі мали особливі права: вони діставали імунітет від суду провінційної адміністрації; скарги на князів міг подавати лише сам великий князь. Князі могли виступати на війні під власними корогвами на чолі власних озброєних підрозділів. Осередком княжих родів була Волинь. Тут сиділи князі Острозькі, Сангушки, Чарторийські, Вишневецькіта інші нащадки удільних князів.

Другу ієрархічну сходинку за князями займали пани. Вони володіли власною спадковою землею (вотчина), а не наданою від

великого князя. Їхні вотчини не тільки служили символом певної матеріальної незалежності, але й підкреслювали значність, давнє походження роду, що володіє своїм маєтком.

Нижчу сходинку у привілейованому стані займали представники військовиків, які перебували на службі у князів — дрібна та середня шляхта. Втягуючись у торгово-грошові відносини, шляхта здобула право безмитного провозу продукції власного господарства. Суспільний статус шляхти був юридично оформлений законодавством XIV-XVI ст., їй було надано значні політичні права, особисті свободи та майнові гарантії, що визначили специфіку шляхти як привілейованої верстви. Головним обов'язком шляхти була військова служба за власний кошт і сплата грошового збору. Поступово шляхта завоювала собі право свободи, недоторканості й окремого суду. Шляхтич входив до шляхетських корпорацій (лицарського кола), що вирішувало різні питання життя повіту, міг обирати й бути обраним до складу повітових органів управління, а також послів на загальнодержавний (вальний) сейм. Шляхта дістала право вільно розпоряджатися своїми землями, мала великі привілеї у торгівлі і промислах.

У редакції Литовського статуту 1566 р. закріплювалась норма про зрівняння в правах шляхти з князями. Проте таке зрівняння істотно відрізнялось у Литві та Польщі. Українська шляхта підтримувала об'єднання Литви й Польщі, сподіваючись у такий спосіб здобути для себе більше привілеїв. У житті тогочасної України особливе місце посідав рід Острозьких, Костянтин Острозький та його молодший син Василь залишалися символом самобутності Русі-України.

На соціально-економічному розвитку України XV — першої половини XVII ст. визначальний вплив справила зміна економічної ситуації в Європі. Значно зросли ціни на худобу і збіжжя. Розвиток внутрішнього ринку і зовнішніх економічних зв'язків справив значний вплив на сільське господарство.

З XV ст. магнати і шляхта почали розширяти свої орні землі. Протягом XV-XVI ст. економіка Галичини, Волині та Поділля поступово переорієнтувалась на потреби зовнішнього ринку, який потребував дедалі більше деревини й продукції промислового та сільського господарства. Відбувалась інтенсифікація сільського господарства за рахунок організації фільварків, зростання панщини й обезземелення селянства.

Фільваркова реформа перетворила Україну на годувальницю Європи. Одержувані кошти вкладалися в економіку Литви й Польщі, зростали польські міста, а Україна перетворювалась на сировинний

придаток. Поширення фільваркового господарства супроводжувалося скороченням селянських наділів і поступовим закріпаченням селянства. Значна частина українського селянства на півдні і південному сході продовжувала зберігати особисту свободу.

Грабіжницькі напади з Криму татар з другої половини 90-х років XV сторіччя стали щорічними. Невеликі загони шляхетської варти не могли протидіяти татарським ордам. Термінового укріплення потребували замки у Каневі, Черкасах, Звенигородці, Вінниці, Брацлаві. Непевне внутрішнє становище Литви потребувало від її владних кіл суттєвих змін.

У січні 1569 р. у Любліні розпочав роботу польсько-литовський сейм, який мав вирішити питання про унію двох держав. Очолював депутацію руських магнатів на Люблінському з'їзді князь Костянтин Вишневецький. Неприхильно ставилися до унії литовські можновладці, яких відлякувала перспектива втрати політичної незалежності. Їх відношення виразно засвідчив той факт, що після місячних переговорів з поляками у ніч на 1 березня вони потайки покинули Люблін.

Польський сейм, використовуючи підтримку литовської і української шляхти, що була невдоволена пануванням великих землевласників у князівстві та намагалась одержати такі ж права як і польська шляхта, санкціонував акти короля. Спираючись на підтримку польської і волинської шляхти, король Сигізмунд II Август у березні 1569 р. видав універсал про приєднання Підляського й Волинського воєводств до Польського королівства. Місцева шляхта за цим універсалом зрівнювалася у правах з польською. Король оголосив посполите рушення, погрожував відібрати маєтки, посади у тих панів, які не присягнуть на вірність королю.

Тиск шляхти, невдачі Литви у Лівонській війні 1558–1583 рр., прагнення отримати військову допомогу з боку Польщі у боротьбі з Московською державою примусили литовських магнатів піти на відновлення переговорів. 24 травня 1569 р. вони склали присягу Короні Польській. Слідом було оголошено про приєднання до Польського королівства Київського і Брацлавського воєводств. Під Литвою залишилися тільки північно-західні руські землі: Берестейщина і Пінщина.

28 червня 1569 р. була підписана Люблінська унія. 1 липня 1569 р. послы Великого князівства Литовського та окремо депутати польського сейму підписали акт про унію. Вона завершила процес

об'єднання двох держав, що розпочався з укладення Кревської унії 1385 р.

Герб Речі Посполитої

Положення

Обидві держави об'єднувалися в єдину Річ Посполиту. Передбачалося, що її очолюватиме виборний король, який титулувався Королем польським і Великим князем Литовським. Коронуватиметься він у Кракові. Унія передбачала спільний Сейм і Сенат, а договори з іноземними державами укладатимуться від імені Речі Посполитої. Пани обох держав діставали право на володіння маєтками на всій території Речі Посполитої. Митні кордони ліквідовувалися, запроваджувалася єдина монетна система. За Литвою зберігалася лише обмежена автономія у вигляді власного права й суду, адміністрації, війська, скарбу й державної мови. Окремими залишались деякі ознаки держави (печатка, герб, мова, військо, закони).

Українські землі, що увійшли до складу Польщі, були поділені на Подільське, Брацлавське, Белзьке, Руське (з центром у Львові), Волинське(з центром у Луцьку) та Київське воєводства. Велике князівство Литовське залишило собі білоруські землі та заселене українцями Берестейське воєводство.

Об'єднання в одній державі Польщі, України та Литви поставило Річ Посполиту в один ряд з наймогутнішими країнами Європи, дало змогу одержати перемогу у війні з Московією.

Укладення Люблінської унії спричинило пришвидшену інтеграцію центральних українських земель та місцевої знаті до західноєвропейської політико-соціальної спільноти.

Українські землі у складі Речі Посполитої об'єднувалися у 6 воєводств: Руське (Галичина), Белзьке, Волинське, Київське, Подільське, Брацлавське. З 1618 р. приєдналося ще Чернігівське воєводство, що утворилося на землях, відторгнутих від Московського царства. Воєводства поділялися на повіти (староства). Для Волинського, Брацлавського і Київського воєводств було збережено дію Литовського статуту й староукраїнської мови у діловодстві.

Пам'ятний знак унії у Любліні

Воєводства очолювали призначені урядом воєводи, яким належала вся місцева влада. Вони керували шляхетським ополченням, головували на місцевих сеймах і стежили за діяльністю шляхетських земських судів. Воєводства поділялися на повіти (землі). Їх очолювали старости й каштеляни (комендант фортець).

Зміни у законах, що сталися після Люблінської унії, закріплювалися Третім Литовським статутом 1588 р. Цей кодекс діяв як на території Великого князівства Литовського, так і на українських землях. Згідно з ним селяни, які прожили на землі феодала понад 10 років, ставали кріпаками. Феодали одержали право розшуку й повернення селян-утікачів протягом 20 років. Третій Литовський статут остаточно зробив селянство закріпаченим станом.

Особливої гостроти після Люблінської унії набули проблеми віри та мови. Католицька церква прагнула збільшити кількість своїх прихильників. Тому в Україні засновувалися єзуїтські школи й колегіуми. Вони сприяли поширенню освіти: багато українців отримали змогу, закінчивши їх, навчатися у західноєвропейських університетах. Проте платою за освіченість ставало зречення рідної мови та батьківської віри. Через те, що у XVI ст. представники нижчих верств мали обмежені можливості для освіти, ополячення шляхти означало втрату Україною сили здатної очолити боротьбу за відновлення державності.

ДЖЕРЕЛА:

Довідник з історії України / за ред. І. Підкови та Р. Шуста. — К.: Генеза, 1993.; Гайдай Л. Історія України в особах, термінах, назвах і поняттях. — Луцьк: Вежа, 2000.; Рибалка І. К. Історія Української РСР. Дорадянський період. — К.: Вища школа, 1978. — С. 83—85.

УНІЯ ГАДЯЦЬКА 1658 р.

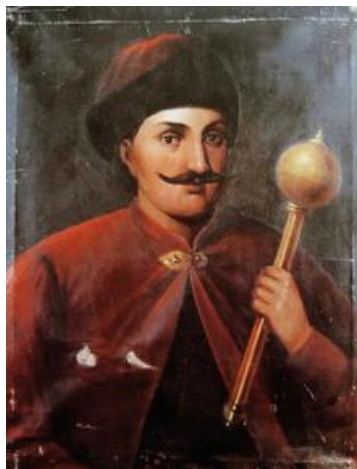
У 1656 р. Московське Царство згорнуло військові дії та підписало перемир'я з Річчю Посполитою, а влітку розпочало війну зі Швецією.

Цей акт був розцінений Богданом Хмельницьким та його оточенням як сепаратний, недотримання попереднього пакту та зрада інтересів України. У грудні 1656 р. він приєднався до ліги протестантських держав, які ухвалили план щодо розподілу Речі Посполитої. Спочатку військові дії склалися на користь Гетьманату — на деякий час була захоплена Варшава. Але влітку ліга, зазнавши значних поразок від поляків та татар, по суті розпалася. Після цього у зовнішній політиці Гетьманщини настала криза.

Обставини за часів Івана Виговського

В історіографії відсутні факти про незгоду генерального писаря з політикою гетьмана, зокрема, й у питанні прийняття московського протекторату. Навпаки, до 1658 р. Іван Виговський не виявляв антимосковських поглядів і був прибічником Москви. У передвиборчий період Іван Виговський виступав як прибічник московської орієнтації, що дозволяло йому здаватися рядовому козацтву і частині старшини продовжувачем і правонаступником політики Хмельницького. Незадоволені гетьманом та поновленням старих соціальних пропольських порядків, наприкінці року повстали. Повстання охопило Запорожжя та південні полки Лівобережжя. Оскільки новий гетьман міг сподіватися на вірність лиш Григорія

Гуляницького та знеславленого козацького корпусу, чільників котрого — Антіна Ждановича, Івана Богуна, Івана Сербина — він врятував від смерті котру наказом присудив їм Хмельницький, Виговський звернувся по додаткову допомогу до царя. Московський цар допоміг Виговському приборкати повстанців — видав йому завірчу гетьманську грамоту, зупинив Мартина Пушкаря у поході на Чигирин, а після того як повсталі все одно вирішили дати гетьману бій вислав московське військо задля їх знищення, невдовзі видавши Виговському Якова Барабаша, та заточивши, на його прохання, вцілілих старшин-пушкарівців у Білгородському острозі.

Іван Виговський. Портрет невідомого художника XVII століття

Задля цієї допомоги Іван Виговський на Переяславській раді (15 лютого 1658 р.) став на шлях запобігливо-поспішних поступок — погодився на прибуття воєвод до Чернігова, Переяслава та Ніжина й передачу їм адміністративної влади, а також на включення до складу Московії Бихова і Чаусів. А після березневої старшинської ради, та заключення договору з татарами, направив до Москви посольство Григорія Лісницького з низкою прохань: вплинути на позицію Мартина Пушкаря; направити «доброго дворянина» на Запорожжя з грамотою, щоб «бунтівників і свавільників приборкати»; надіслати воєвод до «знатних міст»; прислати комісарів із військовими підрозділами для складання козацького реєстру та перепису міщан, млинів і оренд з метою налагодити збирання податків до московської скарбниці. Московський уряд обома руками вхопився за цю ініціативу, і вже у квітні було призначено воєвод до Білої Церкви, Корсуня, Полтави й Миргорода, а також видано наказ боярину Василю Шереметеву, як

організувати складення реєстру й перепис міщан і селян з їх повинностями.

Кримське Ханство з 1654 р. перебувало у союзі з Річчю Посполитою. Тому було вирішено повернутися до перемовин з Річчю Посполитою. На попередніх переговорах українську сторону представляли Юрій Немирич і Павло Тетеря, а польську Станіслав-Казимир Беневський та К. Євлашевський. Від кожного полку в Україні були присутні спеціально визначені представники, які узгоджували пункти договору, кожний з яких підписували.

«Річ Посполита Трьох Народів», 1658

В основу концепції примирення України та Речі Посполитої було покладено реалізований на Люблінському сеймі 1569 р. принцип федеративного устрою Речі Посполитої.

Згідно запропонованих Іваном Виговським умов Україна як незалежна держава, під назвою Велике Князівство Руське мала увійти на рівних правах з Польщею і Литвою до складу федерації. Територію Великого Князівства Руського склали київське, брацлавське і чернігівське воєводства. Вища законодавча влада належала національним зборам депутатів, які обиралися від усіх земель князівства. Виконавчу владу здійснював гетьман, який обирався довічно й затверджувався королем. Вибір кандидатів на гетьмана мали здійснювати спільно всі стани українського суспільства — козацтво, шляхта і духовенство. Гетьман очолював збройні сили України. У Великому Князівстві Руському встановлювалися державні посади канцлера, маршалка, підскарбія і вищий судовий трибунал.

Все діловодство мало вестися українською мовою. У Києві або в іншому місті передбачалося створити монетний двір для карбування власної монети.

Українська армія мала складатися з 30 тисяч козаків і 10 тисяч найманого гетьманом війська. Військам Речі Посполитої заборонялося перебувати на території князівства. У випадку воєнних дій в Україні війська Речі Посполитої, які перебували на її території, переходили під командування гетьмана. Гарантувалися права та привілеї козацтва. На подання гетьмана щороку сто козаків з кожного полку мали прийматися до шляхетського стану.

Православні віруяни зрівнювались у правах з католиками. Греко-католицька церква зберігалася, але не могла поширюватись на нові території. У спільному сенаті Речі Посполитої мали надати право застати православному митрополитові київському і п'ятьом православним єпископам.

Угода передбачала закріплення за Києво-Могилянським колегіумом академічного статусу і зрівняння його у правах з Краківським університетом. На території князівства передбачалося заснування ще однієї православної академії та середніх навчальних закладів — колегіумів, а також фундування у необхідній кількості початкових шкіл та друкарень.

Остаточний варіант Гадяцької унії, ратифікований сеймом Речі Посполитої, був для козацької держави не таким привабливим, як початковий текст угоди.

Зокрема він передбачав:

1) Право 5-ти православних митрополитів брати участь у засіданнях Сенату. Пункт про скасування Берестейської унії з угоди було вилучено. Зберігся пункт про обмеження на будівництво уніатських церков. Також сейм відкинув вимогу козаків про повернення маєтків та чинів, відібраних у православних уніатами.

2) Угода не дозволяла гетьману приймати іноземні посольства.

3) Сеймова редакція договору передбачала повернення приватним власникам володінь, втрачених в часи Хмельниччини.

4) Козацький реєстр мав складатися з 30 тисяч осіб. Козаки звільнялися від сплати податків.

5) Право вибору гетьмана надавалось королю з чотирьох кандидатів, які представляли чини Київського, Брацлавського і Чернігівського воєводств.

6) Іван Виговський отримував у пожалування Любомль та посаду воєводи київського.

Термін «князівство Руське» в остаточному тексті угоди не згадувався. Так само відкинуті пункти про карбування власної монети та створення власного сейму.

Такий «куций» варіант Гадяцької угоди викликав вкрай негативну реакцію в середовищі козацької еліти і був однією з причин втрати влади гетьманом Виговським.

З точки зору козацької політики, умови договору в редакції сейму Речі Посполитої були кроком назад порівняно з умовами, що їх чотири роки тому запропонувала козакам Москва. Замість фактично незалежної держави під протекцією іноземного правителя, козацька держава, названа тепер Руським князівством, ставала складовою Речі Посполитої, інтегрованою в її адміністративно-територіальну систему. Її територія ділилася на три воєводства. Гетьман не мав права на дипломатичні зносини з іноземними правителями. Козацьке військо скорочувалося від шістдесяти до тридцяти тисяч. Козаки втрачали право обирати гетьмана, яке тепер переходило до старшини. Більш того, надання шляхетства обмеженому колу козацької старшини позбавляло рядове козацтво власної еліти. Такі умови відчутно поступалися запропонованим і значною мірою реалізованим умовам Переяславського договору 1654 р.

Наслідки

Навіть скорочена форма договору не влаштувала правлячі кола Речі Посполитої, які не могли змиритися з тим, що православні козаки матимуть однакові права з католицькою шляхтою, і сприйняли угоду з підозрою, зрештою відхиливши її. Угода не була прийнята й українським суспільством за багатьма причинами. Найважливіші з них — залишення у складі Польщі Руського, Волинського, Белзького і Подільського воєводств, повернення прав на маєтності шляхті, яка була змушена покинути свої володіння у попередні роки, а також висока вірогідність війни з православним Московським Царством. Рядове козацтво й селяни не сприймали новий договір, оскільки внаслідок розширення прав еліти Руського князівства знов підпадали під юрисдикцію і контроль заможних землевласників.

Московське царство не сприйняла цю угоду і почала війну з Україною. Незважаючи на перемогу під Конотопом, війна склалася для Виговського невдало. Запорізька Січ напала на татар і тому змусила їх повернутися назад у Крим. Промосковсько налаштовані кола старшини та козацтва саботували війну, бо на їхню думку Виговський «продав Україну полякам». Не бачачи іншого виходу з ситуації, гетьман Виговський у жовтні 1659 р. склав повноваження та виїхав до Речі Посполитої.

Для поляків війна складалася значно успішніше і 1660 р. вони завдали суттєвих поразок Московському царству та звільнили Вільно.

У підсумку Московія і Річ Посполита уклали Андрусівське перемир'я 1667 р., а згодом Угоду про Вічний мир 1686 р. Лівобережна Україна перейшла під контроль Москви. Козацтво отримало менше привілеїв, ніж передбачав Гадяцький договір, і на кінець XVIII ст. практично втратило політичний вплив.

Оцінки в історіографії

Оцінки та виклад подій довкола та самої угоди різняться. За влучним висловом В. М. Горобця: «Гадяцька угода І. Виговського з Польщею, так само як і Переяславська угода Б. Хмельницького з Московським царством, перетворилася на певний «культовий» сюжет, висвітлення якого було своєрідним «лакмусовим папірцем», що засвідчував відповідну політичну та ідеологічну платформу автора. Внаслідок цього, об'єктивно склалося так, що політична кон'юнктура детермінувала вивчення проблеми. За таких умов, навіть академічні праці професійних істориків не позбавлені певної політичної заангажованості, не говорячи вже про огульну критику «зрадницької» політики українського гетьмана з боку радянської історіографії, чи не менш категоричне звеличення Гадяча ж визначного «акту політичної зрілості» — в українській та польській діаспорній літературі. Варто зазначити, що до певної міри боротьба цих двох тенденцій знаходить свій розвиток і в сучасній історичній літературі».

ДЖЕРЕЛА:

Когут З. Від Гадяча до Андрусова: осмислення «отчизни» в українській політичній культурі / З. Когут // Гадяцька унія 1658 року: контро версії минулого і сучасність: Зб. ст. за матеріалами Міжнар. наук. конф. (Полтава, 16-17 вересня 2008 р.). — Полтава, 2009. — С. 82 — 89.; Плохій С. з «Гадяцька унія 1658 року: контроверсії минулого і сучасність: Збірник статей за матеріалами Міжнародної наукової конференції»/Гадяч 1658: творення міфу — 2009 — стр.5-23.; Горобець В. М. «Еліта козацької України в пошуках політичної легітимації: стосунки з Москвою та Варшавою, 1654–1665» (ст. 178–210) / Відп. ред. В. А. Смолій. НАН України. Інститут історії України. — К.: Інститут історії України, 2001. — 533.

УНІЯ КЕЙДАНСЬКА 1655 р.

КЕЙДАНСЬКА УНІЯ (лит. Kėdainių unija, пол. Umowa Kiejdańska) угода між декількома магнатами Великого князівства Литовського та Королем Швеції Карлом X Густавом, підписана у 1655 р. під час «Потопу» (частина другої Північної війни).

Її метою було покласти край польсько-литовському союзу і виділити з Речі Посполитої Велике князівство Литовське, кероване Радзивіллами.

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х.: Право, 2015.; Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К.: «Українська енциклопедія», 1998.

УНІЯ КРЕВСЬКА 1385 р.

КРЕВСЬКА УНІЯ 1385 Р. — угода про династичний союз між Великим князівством Литовським і Польщею, за яким великий князь литовський Ягайло зобов'язувався перевести Велике князівство Литовське на католицизм і ставав королем єдиної польсько-литовської держави.

Передумови

У 60-х рр. XIV ст. внаслідок експансії Тевтонського ордену помітно погіршилося зовнішньополітичне становище Польщі, сусідки Литви. Вихід з такої ситуації і одночасно спосіб посилити свою державу польські феодалі вбачали в унії з Литвою. Вони сподівалися при підтримці Литви зупинити експансію німецьких лицарів і відвоювати у них Балтійське Помор'я, а також повернути Галичину, відібрану у Польщі Угорщиною, і примножити в майбутньому свої володіння шляхом захоплення інших земель України та Білорусі. Великі надії на унію поклала римська курія і вище польське католицьке духовництво, які прагнули поширити католицизм у Великому князівстві Литовському і цим посилити свій вплив на сході Європи.

Даючи згоду на укладення польсько-литовської унії, литовські феодалі прагнули з допомогою Польщі зберегти й зміцнити своє панування в Руських і Литовських землях. Крім того, вони розраховували й на військові сили та дипломатичну підтримку Польщі

у боротьбі проти агресивного Тевтонського ордену. Між двома державами почалися переговори.

Плакат пам'яті про Кревську Унію

У спеціальній грамоті, яку видав був Ягайло 14 серпня 1385 р. у м.Крево у присутності польських послів, литовський князь зобов'язувався прийняти католицтво і зробити цю релігію державною у Литві, використовувати свій скарб на потреби Польщі, сприяти поверненню відторгнутих від неї земель і, найголовніше, назавжди приєднати (інкорпорувати) до Польського королівства підвладні йому руські, литовські та жмудські землі. Таким чином, умови Кревської унії позбавляли Велике князівство Литовське самостійності.

На початку 1386 р. на польському сеймі у Любліні Ягайло був обраний королем Польщі. Незабаром у Кракові він прийняв католицтво і нове ім'я — Владислав II, а також одружився із спадкоємницею польського престолу Ядвігою. 4 березня 1386 р. Ягайло коронувався.

Польсько-литовська унія сприяла поліпшенню міжнародного становища обох держав, змінила на їх користь політичні умови в Східній Європі. Від унії особливо виграла Польща, яка, за словами Ф. Енгельса, «від часу свого об'єднання з Литвою йшла назустріч періодові свого блиску».

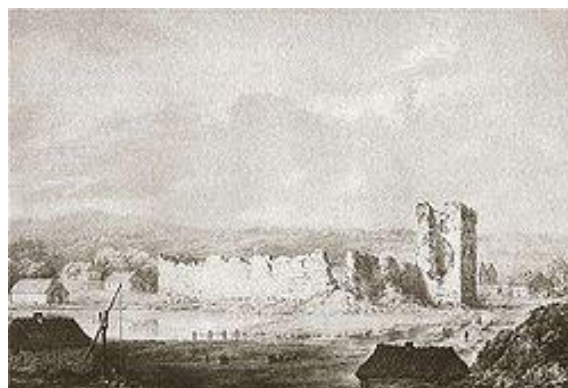
Вже у 1387 р. польські війська разом з литовськими витіснили з Галичини угорські залоги і приєднали її до Польщі.

1385 (Крева) Документ, що був підписаний в Креві 1385 р

В історії Великого князівства Литовського Кревська унія була поворотним моментом: вона поклала початок соціально-політичному і культурному впливові магнатсько-шляхетської Польщі на Литву. Разом з тим унія викликала невдоволення, зокрема серед руського (українського) населення, для якого вона означала посилення феодального гніту з боку литовських феодалів і реальну загрозу поширення влади польських магнатів і шляхти на всю Україну.

Восени 1386 р. розпочалася реалізація Кревського договору. Ягайло приїхав у Литву, щоб охрестити її населення за католицьким обрядом. Намагаючись привернути литовську знать до католицизму, він дав їй 20 лютого 1387 р. привілей на «права і вольності» на зразок тих, якими користувалася польська шляхта. Згідно з цим привілеєм для литовських бояр-католиків розширилися права володіння спадковими маєтками, причому селяни цих маєтків звільнялися від більшості державних повинностей, крім будівництва і охорони укріплень. Литовські феодали здобули також право видавати заміж своїх дочок і родичок без дозволу державної влади.

Кревський замок – місце підписання унії (малюнок XIX w.)

Іншим привілеєм Ягайло примушував усіх литовців приймати католицизм, забороняв шлюби між новоохрещеними литовцями (обох статей) і православними, звільняв маєтки католицького духовенства від усіх державних повинностей та ін. Таким чином, католицизм набув значення державної релігії у Великому князівстві Литовському. Впровадження його було одним із засобів зміцнення влади польських і литовських феодалів в українських землях.

Що ж до інкорпорації Великому князівства Литовського, то вона здійснювалася так: у 1386—1388 рр. найбільших удільних князів примушено дати присяжні грамоти на вірність «королю, королеві і короні польській», що, згідно з тогочасним феодальним правом, означало перехід князів у васальну залежність від польського короля.

Пмятник Ядвізі та Ягайлу у Кракові Kraków

З переходом литовських феодалів у католицьку віру і наданням їм більших прав і привілеїв порівняно з руськими землевласниками литовські феодали протиставлялися руським у релігійному і станово-правовому відношеннях як вища, привілейована група. Станові привілеї литовських феодалів розширювалися в процесі дальшого зближення обох союзних держав. Це здійснювалося з допомогою таких засобів, як визнання влади єдиного монарха для Польщі та Литви, проведення єдиної зовнішньої політики, часте поновлення актів польсько-литовської унії, запровадження елементів польського державного устрою, розміщення польських залог на території Великого

князівства Литовського, політика окатоличення й полонізації феодальної верхівки.

Кревська унія викликала сильну протидію. Одразу ж після її укладення найбільші удільні князі разом із залежними від них феодалами руських і литовських (білоруських) земель відмовилися визнати владу Ягайла. Восени 1386 р. першим підняв зброю проти великокнязівської влади полоцький князь Андрій Ольгердович, який діяв у союзі з смоленським князем і Лівонським орденом. Після придушення цього виступу у литовських містах були розміщені польські залоги. На вищі посади у Великому князівстві Литовському Ягайло став призначати польських феодалів.

Боротьба удільних князів руських земель проти Кревської унії, незважаючи на підтримку населення, не мала успіху. Удільні князі, що стали на чолі цього руху, діяли поодиночі. Скориставшись з останнього, Ягайло при підтримці польських феодалів зробив спробу обмежити незалежність місцевих династій. У 1386 р. він значно ослабив сили волинського (володимирського і луцького) князя Федора Любартовича, поставивши у безпосередню залежність від себе одного з найбільших його васалів — князя Острозького. У 1388 р. Ягайла відібрав у волинського князя Луцьк і передав Вітовту. Проте обмеження влади інших удільних князів затяглося через нову феодальну війну у Литві, головним змістом якої стала боротьба литовських феодалів проти Кревської унії.

У 1388 р. цей рух очолив Вітовт Кейстутович, який вміло використав як незадоволення умовами унії серед різних верств населення Великого князівства Литовського, так і міжнародну ситуацію. Він знов уклав союз із Тевтонським орденом, від якого отримав збройну допомогу, і водночас заручився дипломатичною підтримкою Московського князівства. У 1391 р. відбувся шлюб його дочки Софії з московським великим князем Василієм (1389-1425 рр.).

Боротьба Вітовта і його прихильників з середовища литовської феодальної знаті проти Ягайла і польських панів закінчилася компромісом. 5 серпня 1392 р. у м. Острові між ворогуючими сторонами була укладена угода, згідно з якою Ягайло, усунувши від влади у Литві свого ставленика Скиргайла, призначив Вітовта довічним правителем Великого Литовського князівства (без титула великого князя). У свою чергу Вітовт визнав себе васалом польського короля. Велике князівство Литовське хоч і стало формально васалом Польщі, однак залишалось самостійною державою.

Островська угода припинила тривалу боротьбу між різними політичними угрупованнями всередині панівної верхівки литовських феодалів і сприяла об'єднанню їх навколо Вітовта. В часи правління Вітовта (1392—1430 рр.) спостерігається певне зміцнення Великого князівства Литовського.

Спираючись на більшість дрібних князів, зрослу політичну активність середнього і дрібного литовського боярства й міщанства та підтримку магнатсько-шляхетської Польщі, Вітовт здійснив у 90-х рр. XIV ст. у широких масштабах ряд заходів, спрямованих на політичне об'єднання країни і зміцнення центрального управління.

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х.: Право, 2015.; Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К.: «Українська енциклопедія», 1998.

УНІЯ ФЛОРЕНТІЙСЬКА

Флорентійський собор — Вселенський собор католицької церкви, скликаний папою Євгенієм IV.

Собор проходив спочатку у Феррарі (1438 —1439 рр.), далі у Флоренції (1439 — 1442 рр.), закінчився у Римі (1443 — 1445 рр.).

Головним завданням було подолання головних догматичних розбіжностей і ухвала унії між західною (католицькою) і східною церквами.

У липні 1439 р. укладено Флорентійську унію на умовах визнання вищості папи, прийняття догм католицького віровчення із збереженням обрядів східної християнської церкви.

Флорентійська унія укладена на соборі у Флоренції у 1439 р. між східною та західною (Римською) церквами. Візантійський імператор Іоанн VIII Палеолог був зацікавлений в унії з політичних причин (загроза турків), хоч були між грецькими ієрархами такі, що хотіли унії з релігійних мотивів (патріарх Йосиф II, архієпископ Віссаріон й інші). Сподівана військова допомога Заходу проти турків не була дана, і тому Флорентійська унія у Візантії не мала успіхів. В той же час, головною причиною краху унії являється факт, що підписуючи орос собору, кожна сторона вклала свій зміст в його текст. За шість місяців до падіння Візантії, Ісидор Київський, ставший на той час патріархом Константинопольським, проголосив Унію в Софіївському Соборі в присутності Імператора, єпископату, і мирян. Проте ця міра

розглядувалась як тимчасова великою частиною населення Константинополю.

**Собор Санта-Марія-дель-Фйоре,
де у 1439 р. була підписана Флорентійська унія**

У соборі взяли участь візантійський імператор Іоанн VIII Палеолог, константинопольський патріарх Йосиф II, київський митрополит Ісидор.

Визначним діячем Флорентійської унії був київський митрополит Ісидор, який на Ферраро-Флорентійському соборі представляв Церкву Русі. Повернувшись до Москви (тодішній осідок київської митрополії), Ісидор наразився на опір московського Великого князя і духовенства, бо, мовляв, сам факт унії суперечить правилам Церкви; його заходи не дістали підтримки також серед польської ієрархії. Проте київський князь Олелько Володимирович ставився прихильно до Флорентійської унії. Ісидор, не маючи ширшої підтримки, залишив Русь і жив у Римі. Важливим наслідком унії був розкол Київської митрополії на самопроголошену Московську церкву і канонічну Руську (українсько-білоруську). В останній вплив Флорентійської унії частково тривав до 1501 р. Умови унії стали підставою для Берестейської унії 1596 р.

Де факто рішення Флорентійського собору не скасовано, оскільки досі не було скликано «Вселенського православного собору», який міг би відмінити ті рішення, що були узгоджені на

«Флорентійському соборі» (скликанню такого собору перешкоджає РПЦ).

ДЖЕРЕЛА:

Енциклопедія українознавства: Словникова частина: [в 11 т.] / Наукове товариство імені Шевченка; гол. ред. проф., д-р Володимир Кубійович. — Париж ; Нью-Йорк: Молоде життя, 1955—1995.; Омельчук В. В. Підготовка і укладення Ферраро-Флорентійської унії та її міжнародно-правове значення / В. В. Омельчук // Юридична наука. — 2013. — № 10. — С. 7 – 17.

**УНШЛІХТ ЙОСИП (ЮЗЕФ) СТАНІСЛАВОВИЧ
(19 ГРУДНЯ 1879 - 29 ЛИПЕНЬ 1938 РР.)**

Партійний діяч СДКПіЛ і ВКП (б), один з творців органів державної безпеки - ВЧК-ГПУ. Походив з польської міщанської родини. Освіту здобув на Вищих технічних курсах у Варшаві, електротехнік. У 1900 р. вступив до лав Соціал-демократії Королівства Польського і Литви (СДКПіЛ), яка у 1906 р. увійшла у склад РСДРП, більшовик. Квітень 1917 р. - член Петроградської ради. Жовтень 1917 р.- член Петроградського військово-революційного комітету. Грудень 1917 р. - член колегії ЧК. На початку 1918 р. воював з німцями під Псковом. У квітні 1918 - січні 1919 рр. - голова Центральної колегії у справах полонених і біженців. З лютого 1919 р. - нарком з військових справ Литовсько-Білоруської РСР, член Президії ЦК КП Литви і Білорусії. У квітні 1919 р. - заступник голови Ради оборони Литовсько-Білоруської РСР. Під час війни з Польщею був членом Реввійськради 16-ї армії і Західного фронту і входив до складу Революційного Комітету Польщі. З квітня 1921 р. - заступник голови ВЧК - ГПУ (наступник І. К. Ксенофонтова), за його пропозицією було створено спеціальне бюро з ведення активної розвідки - дезінформації противника. Керував висилкою лікарів, професорів та інших представників інтелігенції (на

посту заступника голови ГПУ його змінив Менжинський). З осені 1923 р. - член РВС Республіки та начальник постачання РСЧА. З 1924 р. - член Центральної ревізійної комісії ВКП (б), з 1925 р. - кандидат у члени ЦК ВКП (б). У лютому 1925 - червні 1930 рр. - заступник голови РВС СРСР і заступник наркома по військових і морських справах СРСР. Одночасно з січня 1927 р. - голова ОСОАВІАХІМа СРСР. У 1933-1935 рр.- начальник Головного управління Цивільного повітряного флоту. Лютий 1935 рр. обраний заступником секретаря Союзної Ради ЦВК СРСР.

11 червня 1937 р. заарештований, звинувачений у приналежності до «диверсійно-шпигунської мережі польської розвідки у СРСР, існувала у вигляді так званої «Польської організації військової». 28 липня 1938 р. Військовою колегією Верховного суду СРСР засуджений до розстрілу. 29 липня 1938 р. розстріляний. У 1956 р. помертно реабілітований і відновлений у партії.

ДЖЕРЕЛА:

Енциклопедія політичної думки / Пер. з англ. за ред. Н. Лисюк. — К., 2000;
Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. — Умань. — 2014. — 860 с.; Політологічний енциклопедичний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2000.

УРИЦЬКИЙ МОЙСЕЙ СОЛОМОНОВИЧ (2 СІЧЕНЬ 1873 - 30 СЕРПЕНЬ 1918 РР.)

Російський революційний і політичний діяч, відомий насамперед своєю діяльністю на посаді голови Петроградської ЧК.

Народився в єврейській купецькій сім'ї, у трирічному віці залишився без батька, виховувався матір'ю. Отримав традиційну релігійну освіту, вивчав Талмуд. Під впливом старшої сестри захопився

російською літературою і зміг поступити до гімназії у Черкасах (перша державна міська гімназія), продовжив навчання у Білій Церкві. У 1897 р. закінчив юридичний факультет Київського університету.

У революційному русі з початку 90-х рр. XIX століття. Член РСДРП з 1898 р. У 1899 р. заарештований, засланий в Якутську губернію, місто Олекмінськ. Після II з'їзду РСДРП (1903 р.) меншовик. Учасник Революції 1905 р. у Петербурзі, Красноярську. У 1906 р. заарештований, засланий до Вологди, потім в Архангельську губернію. У серпні 1912 р. - учасник соціал-демократичної конференції у Відні.

У 1914 р. емігрував за кордон. У 1916 р. жив у Стокгольмі. Був кореспондентом паризької газети «Наше слово», редаговану Троцьким. Працював в «Інституті вивчення соціальних наслідків війни», створеному Ізраїлем Гельфандом (Парвусом).

Після Лютневої революції 1917 р. повернувся у Петроград, увійшов до групи «міжрайонців», разом з якими був прийнятий у більшовицьку партію на VI з'їзді РСДРП (б), що проходив з 26 липня (8 серпня) - 3 (16) серпня 1917 р.

Міжрайонці - члени «Міжрайонної організації об'єднаних соціал-демократів», що виникла у Петербурзі у листопаді 1913 р. Спочатку іменувалася «Межрайонною комісією РСДРП», з кінця 1914 р. - «Межрайонним комітетом». В об'єднання входили прихильники Л. Д. Троцького, частина меншовиків-партійців, «впередівців» і більшовиків-примиренців. «Межрайонці» ставили своїм завданням створення «єдиної РСДРП» шляхом примирення і об'єднання різних політичних течій і фракційних угруповань. У роки Першої світової війни займали центристські позиції: з одного боку, вони були противниками «соціал-шовінізму», але з іншого боку, продовжували виступати за «організаційна єдність» соціал-демократів, відмовляючись від повного розриву з меншовиками.

Рішення Празької конференції більшовиків (1912 р.) про вихід з єдиної РСДРП було схвалено далеко не всіма більшовиками: повернувшись до Росії у квітні 1917 р., В. І. Ленін з подивом виявив, що багато організацій на місцях так і залишилися об'єднаними. У Петербурзі, проте, розкол стався.

Рішення Празької конференції приймалися на тлі боротьби з «ліквідаторством» - плином, що утворився у фракції меншовиків, представники якої пропонували ліквідувати підпільні структури партії і перенести боротьбу у легальні органи - Думу, профспілки і т. д. Ідеї ці поділялися далеко не всіма меншовиками, тому навіть серед більшовиків багато хто вважав неправомірним разом з «каламутною

водою ліквідаторства» вихлюпнути «дитину» - так званих «меншовиків-партійців». Не схвалював цей розкол і Л. Д. Троцький; у 1913 р. він закликав соціал-демократів, всупереч рішенням «верхів», об'єднувати партію знизу, - цього заклику і послідували, з одного боку, петербурзькі меншовики-партійці, з іншого - більшовики, незгодні з рішеннями Празької конференції (в офіційній історіографії їх іменували «примиренцями»).

Розпочата незабаром Перша світова війна створила новий вододіл: у той час як деякі більшовики пішли у стан «соціал-шовіністів», серед меншовиків утворилося ліве, інтернаціональне крило на чолі з Ю. О. Мартовим. Інтернаціоналістські (паціфістські) позиції з самого початку війни займали і «міжрайонці» - з усіх принципових питань вони солідаризувалися з редакцією паризької газети «Наше слово» («Голос») Ю. О. Мартова і Л. Д. Троцького (серед співробітників були Х. Г. Раковський, О. В. Луначарський, Г. Я. Сокольников, В. О. Антонов-Овсієнко, Д. Б. Рязанов, Г. В. Чичерін, О. І. Балабанова, І. М. Коллонтай і ін.).

Небагато, що залишалися на волі «міжрайонців» (за даними К. К. Юренева, їх було всього кілька сотень), активно брали участь у Лютневій революції. Уже 27 лютого спільно з більшовиками й анархістами вони захопили друкарню «Російської волі» і видали листівку з закликом організувати Ради. Утворивши свою фракцію у Петроградській Раді, «міжрайонці» при голосуваннях іноді виявлялися радикальнішими доквітневих більшовиків.

Після оголошеної у березні 1917 р амністії ряди «Міжрайонного комітету» поповнили групування довкола газети «Наше слово» позафракційні соціал-демократи на чолі з Троцьким, а також Іоффе, Урицький і Володарський, і у той час як більшовики гостро потребували талановитих публіцистів і ораторів, у «міжрайонців» ні у тих, ні у інших не бракувало. Організацію, яка у цей час у Петрограді налічувала 4000 членів, І. Дойчер називає «блискучим сузір'ям генералів без армії». - Конференція 10 травня.

Питання про об'єднання з інтернаціоналістськими течіями у РСДРП розглядався спочатку на Петроградській загальноміській, а потім на VII (Квітневій) Всеросійській конференції РСДРП (б), і, як писав пізніше Ленін, Всеросійська конференція ухвалила «визнати зближення і об'єднання з групами і течіями, на ділі вартими на ґрунті інтернаціоналізму, необхідним». 10 травня Ленін разом з Зінов'євим і Каменевим прийшов на конференцію «міжрайонців», де в якості гостя був присутній, який щойно повернувся з еміграції, Мартов. Ось як

розповідав про це сам Ленін у замітці «До питання про об'єднання інтернаціоналістів», опублікованій у «Правді» 18 (31) травня 1917 р.: «На виконання рішення Всеросійської конференції ЦК нашої партії, визнаючи надзвичайно бажаним об'єднання з міжрайонцями, виступив з наступними пропозиціями (ці пропозиції були зроблені міжрайонцями спочатку тільки від імені тов. Леніна і деяких членів ЦК, але потім і більшість членів ЦК схвалило ці пропозиції):

«Об'єднання бажано негайно. Центральному Комітету РСДРП буде запропоновано негайно включити до складу обох газет (нинішньої «Правди», яка буде перетворена у всеросійську популярну газету, і ЦО, який буде створений у найближчому майбутньому) по одному представнику міжрайонців.

Центральному Комітету буде запропоновано створити спеціальну організаційну комісію по скликанню (через 1/2 місяці) партійного з'їзду. До складу цієї комісії міжрайонна конференція отримує право послати двох своїх делегатів. Якщо меншовики, прихильники Мартова, порвуть з «оборонцями», включення їх делегатів у названу комісію - бажано і необхідно.

Свобода дискусії щодо спірних питань забезпечується виданням дискусійних листівок у друкованому джерелі «Прибій» і свободою дискусії у відродженому журналі «Просвещение» («Комуніст»). (Начерк, прочитаний Леніним від імені свого особисто і декількох членів ЦК 10 травня 1917 р.).

Ленін при цьому записав у блокнот і дещо з виступу Троцького: «більшовики разбільшовичились», «я називатися більшовиком не можу», «визнання більшовизму вимагати від нас не можна». Ленін цього і не вимагав: він обіцяв «свободу дискусій щодо спірних питань»; що ж стосується назв, то він ще у Квітневих тезах запропонував змінити найменування партії (слово «більшовики» йому й самому не подобалося, як і деякі «старі більшовики», яких він пропонував здати в архів). Однак багатьох міжрайонців відлякували «сектантські повадки» більшовиків, багато хто, у тому числі колишні більшовики, скаржилися на брак демократії у партії Леніна.

«Міжрайонці» взяли тоді ухильну резолюцію: одні (у тому числі Луначарський) взагалі не хотіли об'єднуватися з більшовиками, інші воліли спочатку об'єднатися з мартовцями - які, у свою чергу, не горіли бажанням злитися з більшовиками. «Політичні резолюції міжрайонців, - писав Ленін, - в основному взяли правильну лінію розриву з оборонцями. При таких умовах хоч би яке не було дроблення сил, з нашої точки зору, нічим виправдати не можна».

Прийнята «міжрайонцями» ухильна резолюція не завадила їм рука об руку боротися з більшовиками на З'їзді Рад, так само як і у Петроградській Раді і у ЦВК; але «дроблення сил» було незрозуміло не тільки Леніну. Лівий меншовик М. М. Суханов, в якості гостя відвідав конференцію «міжрайонців» 2 (15) липня, розповідав: «Більшість були невідомі мені робітники і солдати. Було безсумнівно, що тут, незважаючи на мініатюрність конференції, представлені справжні робітничо-солдатські маси. Ми прийшли під час «доповідей з місць». Вони слухалися з інтересом і були дійсно цікаві. Робота велася гарячково, і її успіхи сприймалися усіма. Заважало одне: «Чим ви відрізняєтеся від більшовиків і чому ви не з ними». Це твердили всі доповідачі, закінчуючи закликами влитися у більшовицьке море».

Сам Троцький вже давно працював на користь більшовиків, кажучи на мітингах: «ми, більшовики і інтернаціоналісти», - при цьому три «і» зливалися і виходило «ми, більшовики-інтернаціоналісти». На запитання, що заважає їм злитися з більшовиками, керівники організації не мали відповіді, оскільки істинну причину відштовхування - «погані організаційні манери більшовиків», їх «вузькість» і «сектантство» (як казав старий більшовик К. К. Юренев, один із засновників «Междурайонного комітету») - важко було пояснити робітникам і солдатам. Троцький, освідомивши необхідність об'єднання, як пише Дойчер, «переконавав, що, вийшовши з сутінкового підпілля на хвилі широкого народного руху, більшовики в основному звільнилися від старих звичок, а те, що від них залишилося, краще долати у загальній, відкритій партії».

Рішення про об'єднання «міжрайонці» все-таки прийняли - у найважчий для більшовиків момент: коли після Липневих днів партія Леніна виявилася загнана у підпілля, а сам вождь був змушений переховуватися.

На VI з'їзд РСДРП (б), що оформив об'єднання, ніяких заяв про «згоду з лінією більшовицької партії» ніхто від них не вимагав. Відкриваючи з'їзд, Я. М. Свердлов говорив: «З питання про доповідачів Організаційне бюро зробило все, що могло, але з'їздові доведеться відмовитися від тих доповідачів, до голосу яких ми звикли прислухатися».

Найбільш нещодавно т. Троцький, доповідач по поточному моменту, був вилучений (заарештований - Авт.), як і інші». Що знаходилися у «Хрестах» міжрайонці Троцький і Луначарський разом з Леніним, Каменевим, Зінов'євим і Коллонтай були обрані почесними головами з'їзду.

Два «міжрайонці», Л. Д. Троцький і М. С. Урицький, були обрані на з'їзді членами ЦК РСДРП (б), ще один, А. А. Іоффе, - кандидатом у члени ЦК.

Уже у серпні 1917 р., Урицький введений більшовиками у комісію з виборів в Установчі Збори, став гласним Петроградської Думи. У цей же час працював у газеті «Правда», журналі «Вперед» та інших партійних виданнях.

«Ось прийшла велика революція, - казав Урицький, - і відчувається, що як не розумний Ленін, а починає тьмяніти поруч з генієм Троцького».

У жовтневі дні 1917 р. член Військово-революційного партійного центру по керівництву збройним повстанням, член Петроградського ВРК. Після перемоги революції комісар міністерства закордонних справ, потім комісар Всеросійської комісії у справах скликання Установчих зборів.

Є відомості, що у ніч з 5 - 6 січня 1918 р. у кінці нічного засідання Всеросійських Установчих Зборів охороні було дано підписаний Леніним і Урицьким наказ: «Наказую товаришам солдатам і матросам не допускати насильства по відношенню до контрреволюційних членам Установчих Зборів і вільно випускати з Таврійського палацу. Нікого не впускати без особливого наказу»; проте П. Е. Дибенко віддав усне розпорядження розпустити Установчі Збори. Оскільки Урицький як комісар Всеросійської комісії з виборів в Установчі збори відповідав за його роботу, розпуск зборів в історичній суспільній свідомості зв'язався навіки з його ім'ям.

У лютому 1918 р. очолив штаб Комітету революційної оборони Петрограда. У питанні про укладення Брестського миру 1918 р. примикав до «лівих комуністів». На VII з'їзді РКП (б) (проходив 6 - 8 березня 1918 р.) обраний кандидатом у члени ЦК.

Свідки подій і ряд пізніших дослідників покладали на М. С. Урицького відповідальність за висилку до Пермі великого князя Михайла Олександровича. Коли великого князя, заарештованого Гатчинською Радою, доставили 7 березня 1918 р. у Петроград і здали у Комітет революційної оборони Петрограда, Урицький провів допит заарештованих (у Гатчині крім Михайла Олександровича було арештовано ще кілька осіб, у лояльності радянській владі яких, місцева рада сумнівався) і у результаті направив В. І. Леніну записку: «Вельмишановний Володимир Ілліч! Пропоную Романова та інших заарештованих Гатчинською Радою робітничих і солдатських Депутатів - вислати у Пермську губернію. Проект Постанови при цьому додаю.

Якщо потрібні будь-які пояснення, готовий з'явитися на засідання для дачі їх». - М. Урицький.

У результаті 9 березня 1918 р. на малому засіданні Раднаркому доповідь Урицького з питання про висилку заарештованих «громадян Гатчини» було заслухано, і було прийнято рішення про висилку їх до Пермі «аж до особливого розпорядження», а Урицькому була доручена організація висилки.

В. П. Зубов, організатор музею у гатчинських палацах, - один із затриманих, якого Урицький допитував 7 березня, - так описав свою першу зустріч із Урицьким: «Перед серединою столу сиділа істота відразливого вигляду, що піднялася, коли ми увійшли; приосадувате, з круглою спиною, з маленькою, втиснутою у плечі головою, голеним обличчям і гачкуватим носом, воно нагадувало товсту жабу. Хрипкий голос скидався на свист, і, здавалося, зараз з рота стане текти отрута. Це був Урицький». - Зубов В. П. Жнивні роки Росії (1917-1925 рр.). С. 72

У зв'язку з переносом більшовиками столичних установ з Петрограда до Москви у березні 1918 р. створювалися губернські петроградські радянські установи, взамін вибувають всеросійських. 7 березня була утворена Петроградська ЧК (ПЧК), 10 березня Урицький був призначений її головою, а через кілька днів - додатково комісаром внутрішніх справ Ради народних комісарів Петроградської трудової комуні (СНК ПТК, або СК ПТК). У квітні - травні та у липні - серпні 1918 р. суміщав цю посаду з посадою комісара внутрішніх справ Ради комісарів Союзу комун Північної області (скорочено - СК СКСО) - коаліційного більшовицько-лівоесерівського петроградського обласного уряду (уряд було створено наприкінці квітня 1918 р., на початку травня до його складу увійшли ліві есери; коаліція з ними зберігалася до липня 1918 р.

В історичній літературі ХХ ст. про Урицькому писали як про одного з організаторів червоного терору. Молоді та противникам більшовиків голова ЧК представлявся уособленням терору і головним відповідальним за його проведення. У ряді сучасних досліджень вказується, що Урицький, будучи противником червоного терору, активно і небезуспішно протидіяв впровадженню практики взяття заручників і розстрілів, рішуче заперечував проти крайніх форм репресій і насильства по відношенню до політичних супротивників.

Згідно з дослідженням американського історика Олександра Рабиновича, проаналізовані ним факти вказують на те, що методи Урицького були значно більш поміркованими у порівнянні з діями Дзержинського на чолі московської ВЧК, і що Урицький різко

негативно ставився до крайнощів при здійсненні репресій. Більш того, саме позиція Урицького, - разом з позицією Б. П. Позерн, А. А. Іоффе та інших, - дозволила уникнути репресій у Петрограді після вбивства Володарського. 15 березня 1918 р. Урицький видав розпорядження, в якому погрожував розстрілювати тих, хто пропонуватиме хабара або нападати на членів ЧК і її співробітників. При цьому, як показує у своїх дослідженнях Рабинович, Урицький був противником «червоного терору», взяття заручників, а також був проти надання ПЧК права застосовувати розстріли. Історик вважає, що «прояснення мотивації Урицького буде можливо лише після відкриття відповідних архівних справ ФСБ».

Період, коли Урицький вступив на посаду голови ПЧК, характеризувався зростанням числа крадіжок та вбивств, скоєних кримінальними злочинцями, нерідко під видом чекістів. Частим явищем стали і безладні розстріли, багато з яких вчинялися п'яними червоноармійцями, а також червоногвардійцями і анархістами. Прагнучи перешкодити зростанню насильства, злочинів економічного характеру і зловживань владою та уникаючи при цьому методів терору, Урицький як глава ПЧК не давав санкції на застосування розстрілів. 15 березня він видав правила, метою яких було впорядкування обшуків, а також виявлення та затримання корумпованих співробітників ЧК та осіб, які видавали себе за чекістів. При цьому загони Червоної армії були позбавлені права проведення обшуків. Через тиждень Урицький видав наказ про те, що громадяни повинні в триденний термін здати всю наявну у них незареєстровану зброю і вибухові речовини. Ті, хто відмовляється виконувати цей наказ підлягали суду революційного трибуналу, проте без загрози розстрілу. Тоді ж районні Ради отримали вказівку посилити патрулювання вулиць з метою виявлення та конфіскації зброї у тих, хто не мав на неї дозволу.

Приблизно у ті ж дні Петроградська ЧК почала проводити арешти за підозрою у контрреволюційній діяльності, крадіжці і спекуляції. Багато з підозрюваних незабаром відпускалися; особливо це стосувалося тих, хто був заарештований з політичних мотивів.

У цей період розстріли ув'язнених у Петрограді все ж проводились - в основному, за особливо тяжкі злочини; однак робилося це не Петроградською ЧК, а іншими органами влади. У квітні заборона на розстріли, раніше встановлених ПЧК щодо себе, була, завдяки ініціативі Урицького, поширена і на ці органи.

Через два місяці після прийняття цього рішення 20 червня 1918 р. у Петрограді був убитий комісар у справах друку, агітації і пропаганди СК СКСО В. Володарський. Колеги Володарського з редакції «Червоної газети» вимагали відповісти на це вбивство негайним оголошенням масового терору. Крім того, вранці 21 червня у Смольний до Зинов'єву прийшли робітничі делегації, що вимагали у відповідь на вбивство Володарського негайних репресій, тому що, мовляв, інакше «наших вождів поодинці переб'ють». Проте напередодні вночі керівництво ПЧК зустрілося з Зинов'євим та іншими членами СК СКСО, і заклики Урицького до помірності виявилися успішними. Репресій вдалося уникнути.

Сліди вандалізму на могилі Урицького, невідомими написано «Кат»

Після вбивства Володарського арешти підозрюваних, які проводилися Петроградської ЧК, посилювалися. Проте, Урицький зміг, незважаючи на тиск, не санкціонувати ні розстріли, ні сталу у Москві практику взяття заручників з числа великих політичних фігур, які мали бути страчені у разі подальших замахів на лідерів більшовиків. Так, 23 червня ПЧК заарештувала М. М. Кутлера, крупного царського чиновника, видного представника партії кадетів, депутата III і IV Державних дум. Судячи з інформації, опублікованої у газетах, підозри стосовно нього були викликані його листами за кордон, які були перехоплені. Урицький, прочитавши їх, не знайшов в них нічого злочинного і віддав розпорядження негайно звільнити ув'язненого. Кутлер був звільнений через три дні після затримання.

1-2 серпня у Смольному пройшов II з'їзд Рад Північної області. На ньому делегати, збуджені промовама приїхавших з Москви Свердлова і Троцького, схвалили резолюцію, що мала на увазі відродження безсудних розстрілів. 18 серпня на засіданні СК СКСО був

прийнятий декрет, який уповноважував ПЧК (і тільки її) розстрілювати контрреволюціонерів власною владою. Прийняття цього декрету Рабинович пов'язує з ослабленням впливу Урицького. 19 серпня рішення застосувати розстріли було затверджено на засіданні колегії ПЧК. «Немає сумнівів, - пише А. Рабинович, - що Урицький гаряче і наполегливо виступав проти нього». За спогадами одного з петроградських чекістів, Урицький був єдиним, хто виступав проти даного рішення навіть після затвердження його колегією. Він говорив про марність розстрілів, однак колегія відкинула його аргументацію. При голосуванні з питання про долю 21 ув'язненого Урицький утримався. 21 серпня вони були розстріляні. (Дев'ять з них - за кримінальні злочини).

Вранці 30 серпня 1918 р. Урицький був убитий у вестибюлі Народного Комісаріату внутрішніх справ Петрокоммуни (на Двірцевій площі) Леонідом Каннегісера.

Каннегісер, мабуть, був у партії народних соціалістів. У числі розстріляних 21 серпня був його друг Володимир Перельцевейга. У газетах у наказі про розстріл було прізвище Урицького. Каннегісер не знав ні про те, що Урицький був противником розстрілів взагалі, ні про те, що він намагався запобігти даному розстрілу. «Загибель одного зробила його терористом», - написав про Каннегісера знавший його Марк Алданов.

«Червона газета» (офіційний орган Петросовета), коментуючи вбивство М. С. Урицького, писала: «Вбито Урицького. На одиничний терор наших ворогів ми повинні відповісти масовим терором. За смерть одного нашого борця повинні поплатитися життям тисячі ворогів».

2 вересня 1918 р. Я. Свердловим у зверненні ВЦВК був оголошений «Червоний терор». як відповідь за замах на Леніна 30 серпня і вбивство у той же день голови Петроградської ЧК Урицького (рішення було підтверджено постановою Раднаркому від 5 вересня 1918 р., підписаної наркомом юстиції Д. І. Курським, наркомом внутрішніх справ Г. І. Петровським і керуючим справами РНК В. Д. Бонч-Бруєвич). У перший день червоного терору у зв'язку з вбивством М. С. Урицького у Петрограді було розстріляно 900 заручників, у Кронштадті - ще 512. Похований на Марсовому полі.

У 1926 р. у емігрантській збірці «Голос минулого на чужій стороні» вийшли мемуари якогось капітана лейб-гвардії Преображенського полка «Білі терористи» про те, що Л. Каннегіссер, що традиційно вважається месником-одинаком, насправді був активним

членом терористичної групи М. М. Філоненко (його двоюрідного брата), що була створена з метою «внищення чільних більшовицьких діячів».

Цієї ж версії дотримувався російський історик В. Ж. Квіток. За даними цього історика, Філоненко підтримував тісний зв'язок з Б. В. Савінковим, який і віддав наказ про ліквідацію М. С. Урицького

ДЖЕРЕЛА:

Енциклопедія політичної думки / Пер. з англ. за ред. Н. Лисюк. — К., 2000; Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. — Умань. — 2014. — 860 с.; Політологічний енциклопедичний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2000.

УПАНИША́ДИ

УПАНИША́ДИ (мн. від санскр. उपनिषद्, «одкровення», «те, що руйнує невігластво») — давньоіндійські релігійно-філософські брахманські тексти. Центральною темою є концепція єдності атмана — «я», «душі» й абсолютного духа — Брахмана. Написані в різний час (від VII—III ст. до н. д. до XIV—XV ст. н. д.), різними авторами. Упанішади є частиною індійських священних текстів шруті (почуте), і складені у вигляді діалогу учителя з учнем, в якому вчитель пояснює суть Вед.

Загальна кількість упанішад невідома. Існує легенда, що їх 1180 (за кількістю ведичних шкіл). Найповнішою збіркою Упанішад є Муктіка (звільнення), що складається з 108 упанішад. 10 з них стосуються Рігведи, 51 — Яджурведи, 16 — Самаведи і 31 — Атхарваведи.

«Головними» вважаються 11 найдавніших упанішад, що були коментовані Шанкарою:

Айтарея (відноситься до Рігведи); Бріхадараньяка (до Яджурведи); Іша (до Яджурведи); Тайтирія (до Яджурведи); Катха (до Яджурведи); Чхандог'я (до Самаведи); Кена (до Самаведи); Мундака (до Атхарваведи); Мандук'я (до Атхарваведи); Прашна (до Атхарваведи); Шветашватара (до Яджурведи); Упанішади — це також, завершальний етап у розвитку Вед.

УПОВНОВАЖЕНА ОСОБА ПОЛІТИЧНОЇ ПАРТІЇ

УПОВНОВАЖЕНА ОСОБА ПОЛІТИЧНОЇ ПАРТІЇ — повноважні представники інтересів політичної партії, виборчого блоку партій у взаємовідносинах з відповідними комісіями, органами виконавчої

влади й органами місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, а також виборцями. Кожна політична партія, виборчий блок партій, зокрема в Україні, після реєстрації висунутих ними списків кандидатів у депутати у багатомандатному окрузі може зареєструвати у Центральній виборчій комісії список уповноважених осіб (до 30 чоловік), якими можуть бути громадяни України, що володіють виборчим правом.

Функції уповноважених осіб політичних партій, зокрема, передбачають:

участь у засіданні виборчих комісій;
оскарження рішення, дій або бездіяльності виборчих комісій у виборчій комісії вищого рівня;
проведення зустрічей з виборцями на зборах чи в іншій формі;
відкриття рахунків виборчих фондів в установах банків;
подання (не пізніше ніж за сім днів до дня виборів) фінансового звіту до Центральної виборчої комісії про джерела надходження у виборчий фонд партії чи блоку;
нагляд за входом у кабінети або кімнати для таємного голосування та виходом з них, за шляхом від них до виборчих скриньок під час голосування;
отримання протоколу окружної виборчої комісії про результати виборів;
подання заяви до Центральної виборчої комісії про визнання виборів недійсними протягом десяти днів з дня опублікування результатів виборів окружною виборчою комісією.

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х.: Право, 2015.; Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К.: «Українська енциклопедія», 1998.

УПРАВЛІННЯ ДЕРЖАВНЕ

УПРАВЛІННЯ ДЕРЖАВНЕ (англ. *public administration*) — є видом діяльності держави, коробочка здійснення управлінського організуючого впливу шляхом використання повноважень виконавчої влади через організацію виконання законів, здійснення управлінських функцій з метою комплексного соціально-економічного та культурного розвитку держави, її окремих територій, а також забезпечення

реалізації державної політики у відповідних сферах суспільного життя, створення умов для реалізації громадянами їх прав і свобод.

Державне управління є складовою політичного управління, тобто є процесом реалізації державної виконавчої влади як засобу функціонування будь-якої соціальної спільноти. У деяких країнах (наприклад, у Хорватії) цією діяльністю держави відає окреме міністерство.

Державне управління - це діяльність державних органів виконавчої влади, яка полягає в організації виконання законів і нормативно-правових актів, здійсненні розпорядження ресурсами загальнодержавної власності, з метою комплексного соціально-економічного розвитку, а також забезпечення реалізації державної політики у відповідних сферах життя.

Державне управління - це форма практичної реалізації виконавчої влади. Державне управління є категорією організаційно-правовою, а виконавча влада - політико-правовою. Тому виділяють два поняття державного управління: 1) як усієї діяльності держави; 2) як діяльності виконавчої влади.

РИСИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

Виділяють такі риси державного управління, що розкривають його сутність:

1. Державне управління завжди являє собою певну організуючу діяльність, у результаті якої виникають конкретні, управлінські за змістом відносини.

2. Необхідною умовою їх виникнення є наявність суб'єкта, наділеного владними повноваженнями для здійснення управлінських функцій.

3. Для виникнення управлінських відносин, крім суб'єкта, у них повинен брати участь також і об'єкт (об'єкти), на діяльність якого спрямовується управлінський вплив суб'єкта.

4. Характер відносин, які виникають між ними, завжди є владним, а в умовах державного управління - державно-владним, причому цими повноваженнями наділена завжди одна сторона - суб'єкт управління, а об'єкт управління є лише виконавцем вказівок і директив, що надходять від суб'єкта.

5. Організуюча діяльність державно-владного характеру полягає у виконанні та розпорядництві згідно з вимогами закону, тобто є підзаконною, ґрунтується на чинному законодавстві.

6. Управлінський вплив, який виникає під час цієї організуючої діяльності і налагодження управлінських відносин, може мати різний

за своїми параметрами характер: це і державне регулювання, і централізоване керівництво, і оперативне управління.

7. Державне управління, функціонуючи у правовому полі чинного законодавства, у випадку його порушення, тягне за собою юридичну відповідальність.

ОЗНАКИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

Можна відокремити такі найхарактерніші ознаки державного управління:

- 1) виконавчо-розпорядчий характер;
- 2) підзаконність;
- 3) масштабність та універсальність;
- 4) ієрархічність;
- 5) організуючий характер.

Виконавчо-розпорядчий характер означає, що державне управління становлять два взаємопов'язаних аспекти: виконавча та розпорядча діяльність. Органи, які здійснюють державне управління, - це виконавчі структури, що й відображено в їх назві (органи виконавчої влади). Основним їх призначенням є організація виконання законодавчих актів, прийнятих парламентом, та актів глави держави. Разом з тим, реалізація даної функції є неможливою без здійснення певних розпорядчих дій. Розпорядча діяльність реалізується: по-перше, через видання загальнообов'язкових нормативно-правових актів (постанов, положень, наказів, розпоряджень тощо); по-друге, в організації виконання зазначених приписів; по-третє, в здійсненні контролю за їх виконанням.

Підзаконність державного управління розуміється як здійснення виконавчо-розпорядчої діяльності на основі правових норм, головне місце серед яких належить Конституції, законам, актам глави держави. Саме вони створюють правову базу для здійснення державного управління і визначають межі його виконавчого спрямування, головні засоби досягнення цілей. Масштабність державного управління означає, що ця державно-управлінська діяльність є найоб'ємнішою в державі. Вона розповсюджується на всю її територію та величезну кількість об'єктів управління. До сфери його безпосереднього відання належать правові, інформаційні, економічні, фінансові, технічні, організаційні, людські та інші ресурси, що є в наявності у державі. Універсальність державного управління виражається через діяльність органів виконавчої влади, яка є безперервною, тобто вона неможлива без повсякденного і постійного управлінського впливу на суспільні відносини, охоплюючи всі, без винятку, сфери суспільного життя та

здійснюється на всіх рівнях управління - від центру до регіонів та конкретних територій. Ієрархічність полягає в тому, що система органів виконавчої влади побудована на засадах чіткої підпорядкованості та субординації нижчестоящих органів вищестоящим. Організуючий характер державного управління виражається через його управлінський вплив, спрямований на організацію спільної праці членів суспільства, соціальних колективів, організацій з метою забезпечення життєдіяльності держави. Інститут державного управління м. Миколаїв (ЧДУ ім. Петра Могили) та забезпечення добробуту її громадян із застосуванням для цього засобів виробництва, природних ресурсів, матеріальних та інших цінностей.

ДЖЕРЕЛА:

Висоцький О.Ю., Висоцька О.Є., Шаров Ю.П. Основи державного управління. Частина I. - Дніпропетровськ: НМетАУ, 2008. - 52 с.; Висоцький О.Ю., Висоцька О.Є., Шаров Ю.П. Основи державного управління. Частина II. - Дніпропетровськ: НМетАУ, 2008. - 52 с.

УПРАВЛІННЯ ВЕРХОВНОГО КОМІСАРА ООН У СПРАВАХ БІЖЕНЦІВ (УВКБ ООН)

Агентство системи Організації Об'єднаних Націй, що займається захистом та підтримкою біженців, сприяє їх місцевій інтеграції, добровільному поверненню на батьківщину чи переселенню до третьої країни.

Штаб-квартира УВКБ ООН знаходиться в Женеві (Швейцарія), а представництва — в багатьох столицях та гарячих точках світу.

Агентство було створене Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй 4 грудня 1950 р. і розпочало свою роботу у 1951 р. По закінченні Другої світової війни воно надало допомогу більш як мільйону біженців у Європі.

Невдовзі після підписання у 1951 р. Конвенції про статус біженців стало зрозуміло, що у випадку біженців не можливо обмежуватися лише територією Європи. У 1957 р. УВКБ ООН долучилося до роботи з китайськими біженцями в Гонконзі, а також з алжирськими біженцями, які опинилися у Марокко та Тунісі в результаті війни Алжиру за незалежність. Ці дії відзначили впровадження ширшого, більш глобального мандату УВКБ ООН у справі захисту біженців та гуманітарної допомоги.

Деколонізація 1960-х рр. викликала великий рух біженців в Африці, що стало серйозним викликом, який продовжував змінювати

мандат УВКБ ООН. На відміну від європейської кризи біженців після Другої світової війни, для ситуації в Африці не існувало довгострокових рішень. Багато людей, що залишали свою країну, знаходили нестабільність в іншій. Вже до кінця декади дві третини бюджету УВКБ ООН були зосереджені у операціях в Африці.

У 1970-х рр. УВКБ ООН працювало з біженцями зі східного Пакистану в Індії (невдовзі перед утворенням Бангладешу) та мільйонами втікачів від війни у В'єтнамі.

У 1980-х рр. багато країн, що підписали Конвенцію, відмовилися переселяти біженців у зв'язку зі значним зростанням їх кількості. Часто біженцями ставали в результаті міжетнічних конфліктів в новоутворених країнах. Таким чином навіть «незначні» конфлікти породжували велику кількість переміщених осіб. УВКБ ООН стало більше долучатися до програм допомоги в таборах біженців, часто розташованих у ворожому середовищі.

Кінець Холодної війни відзначився тривалими міжетнічними конфліктами. Гуманітарне втручання багатонаціональних сил почастішало, а медіа почали відігравати велику роль. Прикладом цього стало висвітлення місії НАТО в Югославії у 1999 р., тоді як, наприклад, геноцид 1994 р. у Руанді, що спричинив серйозну кризу біженців, привернув значно менше уваги. УВКБ ООН продовжило боротьбу з обмежувальною політикою щодо біженців так званих «багатих» націй.

**Гуманітарні пакунки УВКБ в Дадабі, Кенія,
11 грудня 2006 р., після повені**

Робота УВКБ ООН

Міжнародний захист є наріжним каменем роботи УВКБ ООН. На практиці це означає забезпечення поваги до базових прав людини та гарантування того, що жодна особа не буде недобровільно повернута до країни, в якій вона має підстави побоюватися переслідувань.

УВКБ ООН сприяє поширенню міжнародних угод стосовно біженців та наглядає за дотриманням урядами міжнародного права про біженців. Його персонал працює у різноманітних місцях – від столичних міст до віддалених таборів та прикордонних зон – намагаючись надати вищезгаданий захист та мінімізувати загрозу насильства, у тому числі сексуального, жертвами котрого стають багато біженців навіть у країнах, що надають притулок.

Агентство шукає «довгострокових» рішень, допомагаючи біженцям повернутися на батьківщину якщо умови це дозволяють, допомагаючи їм інтегруватися у країнах, що надали їм притулок, чи переселитися до третіх країн.

Мандат УВКБ ООН розширювався, щоб охопити крім біженців, ще й інші групи, такі як шукачі статусу біженця, біженці, що повертаються на батьківщину, та окремі категорії з близько 20-25 мільйонів людей, що переміщені у межах своїх країн та офіційно визнані «внутрішньо переміщеними особами».

Нині УВКБ ООН (штат якого становить близько 7190 працівників) опікується більш ніж 36 млн. осіб у більш ніж 123 країнах світу. Серед них:

- 15,6 мільйонів внутрішньо переміщених осіб;
- 10 мільйонів біженців;
- 2,5 мільйона репатріантів;
- 6,5 мільйонів осіб без громадянства;
- близько мільйона шукачів статусу біженця.

Нагороди

УВКБ ООН була двічі присуджена Нобелівська премія миру – у 1954 та 1981 роках.

Верховні комісари УВКБ ООН

- Антоніу Гутерріш (Португалія): з 2005 р. дотепер;
- Рууд Любберс (Нідерланди): 2001–2005 рр.;
- Оґата Садако (Японія): 1990–2001 рр.;
- Торвальд Столтенберг (Норвегія): січень — жовтень 1990 р.
- Жан-П'єр Оке (Швейцарія): 1986–1989 рр.
- Поул Хартлінг (Данія): 1978–1985 рр.
- Садрудин Ага-хан (Іран): 1965–1978 рр.

- Фелікс Шнайдер (Швейцарія): 1960–1965 рр.
- Август Ліндт (Швейцарія): 1956–1960 рр.
- Герріт ван Хевен Гудхарт (Нідерланди): 1951–1956 рр.

Перший Верховний комісар у справах біженців був призначений Лігою Націй у 1922 році – ним став Фрітьоф Нансен.

Посли доброї волі

УВКБ ООН почало працювати з Послами доброї волі на початку 1980-х рр., коли Річард Бартон та Джеймс Мейсон першими отримали право робити заяви для мас-медіа та публічно виступати з питань біженців.

Сьогодні п'ять Послів доброї волі з різним професійним та особистим досвідом використовують свої таланти та час для здійснення благородної місії:

- Барбара Хендрікс (призначена у 1987 р.)
- Адел Імам (з 2000 р.)
- Анджеліна Джолі (з 2001 р.)
- Джорджо Армані (з 2002 р.)
- Джуліен Клерк (з 2003 р.)

У 2011 р. завдяки своїй інформаційно-пропагандистській роботі Анджеліна Джолі надихнула інших зайняти активнішу позицію не лише в розумінні питань, які стосуються біженців, а також у наданні підтримки для пошуку шляхів їх вирішення. У жовтні 2011 р. Верховний Комісар УВКБ ООН Антоніу Гутерріш визнав її 10-річну співпрацю з Агентством у справах біженців як надзвичайний внесок, запропонувавши взяти на себе значнішу роль, а саме Спеціального посла УВКБ ООН в деяких з найскладніших ситуацій, в яких перебувають біженці.

У своїй новій ролі вона зосередила увагу на наймасштабніших кризах, результатом яких стало масове переміщення населення. Її перша місія в якості Спеціального посла УВКБ ООН відбулася у квітні 2012 р. в Еквадорі.

Регіональне Представництво УВКБ ООН у Білорусі, Молдові та Україні

УВКБ ООН відкрило свої представництва в Білорусі, Молдові та Україні в середині 1990-х рр.. Білорусь приєдналася до Конвенції 1951 р. та Протоколу 1967 р. у 2001 р., Молдова та Україна - у 2002 р.. У всіх трьох країнах УВКБ ООН активно співпрацює з урядами та за підтримки НУО бере участь у розробці національного законодавства та створенні ефективної системи надання притулку та допомоги біженцям, а також їх інтеграції відповідно до міжнародного законодавства.

Проекти, фінансовані Європейським Союзом

УВКБ ООН реалізує Проекти Місцевої інтеграції біженців та Регіональної програми захисту, фінансовані Європейським Союзом у Білорусі, Молдові та Україні.

Проект Місцевої інтеграції біженців

Місцева інтеграція біженців є регіональним проектом, який розпочався у 2009 р. та має завершитися у грудні 2013 р. Його основним завданням є:

- створення основи для розуміння та підтримки інтеграції біженців серед тих, хто приймає рішення, та у суспільстві в цілому;
- допомога урядам та організаціям, які підтримують біженців, у вирішенні їх проблем та у їх інтеграції;
- а також створення сприятливих умов з реальними можливостями інтегруватися в місцеве суспільство для визнаних біженців, осіб, які користуються додатковим захистом у Молдові та Білорусі, та нещодавно натуралізованих біженців, які нещодавно отримали громадянство України.

Проект Регіональної програми захисту

Регіональна програма захисту прагне сприяти доступу шукачів статусу біженця та біженців до засобів захисту та довготривалих рішень завдяки зміцненню потенціалу відповідних державних органів та неурядових організацій. Вона також спрямована на підтримку урядів Білорусі, Молдови та України у виконанні їхніх зобов'язань щодо Конвенції про статус біженця 1951 р. та Протоколу 1967 р. Регіональна програма захисту «Підтримка діяльності УВКБ ООН у Східній Європі у контексті регіональних програм захисту ЄС – Фаза II (MIGR/2011/272-415)» є дворічним проектом (2011-2013 рр.), що реалізується на основі досвіду Фази I (2009-2011 рр.). Новий компонент Регіональної програми захисту по самозабезпеченню (Фаза II) спрямований на підвищення соціально-економічного захисту та самостійності осіб, які шукають притулку, шляхом підтримання їх основних потреб, допоки вони чекають рішення з приводу своїх клопотань про надання статусу біженця відповідно до проведення національних процедур в усіх трьох країнах.

Мандат безгромадянства

Хоча основний фокус роботи УВКБ ООН це допомога та захист біженців, організації було також надано мандат працювати з урядами для запобігання безгромадянства, вирішення вже наявних ситуацій та захисту прав осіб без громадянства.

В Україні роль УВКБ ООН поширюється також на раніше депортованих осіб. У 1996 р. уряд України запросив УВКБ ООН для надання допомоги у відновленні інтеграції колишніх депортованих осіб, які повернулися до Криму. УВКБ ООН відреагував на це запуском масштабних кампаній по отриманню громадянства, працевлаштуванню, відновленню житла та вихованню толерантності. Допомога УВКБ ООН в обсязі 5,3 млн доларів США за останні одинадцять років по реінтеграції тих, хто повернувся до Криму, є найбільшою комплексною програмою, пов'язаною з запобіганням і скорочення безгромадянства, які УВКБ ООН реалізувало досі у світі.

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х.: Право, 2015.; Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К.: «Українська енциклопедія», 1998.

УПРАВЛІННЯ ВЕРХОВНОГО КОМІСАРА ООН З ПРАВ ЛЮДИНИ (УВКПЛ)

Орган ООН, уповноважений заохочувати та захищати права людини в усьому світі. Діяльність УВКПЛ проводиться у відповідності з наданим йому мандатом, Статутом ООН, Всесвітньою декларацією прав людини та наступними інструментами у галузі захисту прав людини, Віденською декларацією прав людини і Програмою дій Всесвітньої конференції з прав людини 1993 р., а також підсумковими документами Всесвітнього саміту 2005 р. трьох головних напрямках: нормотворча діяльність, моніторинг та забезпечення прав людини. Управління проводить окремі дослідження, надає консультативні та технічні послуги, поширює інформацію та видає публікації. УВКПЛ розташоване у Женеві, має вісім регіональних та десять представництв в окремих країнах. Також у складі 16 миротворчих місій ООН працює 420 співробітників з прав людини.

Очолює Управління Верховний комісар ООН з прав людини. Цю посаду було утворено у грудні 1993 р. рішенням Генеральної Асамблеї ООН. Верховний комісар є головною посадовою особою ООН у галузі прав людини, покликаної забезпечити правозахисну діяльність в усьому світі.

Верховний комісар призначається Генеральним секретарем ООН та затверджується Генеральною Асамблеєю ООН на чотири роки згідно з принципом географічної представленості. Посада Верховного

комісара відповідає статусу Заступника Генерального секретаря ООН. Щорічно Верховний комісар подає на розгляд Генеральної Асамблеї доповідь з дотримання прав людини.

З 1 вересня 2008 р. Верховним комісаром ООН з прав людини була Наванетхем (Наві) Піллей (Південно-Африканська Республіка). Її мандат було продовжено ще на два роки, починаючи з 1 вересня 2012 р. З 1 вересня 2014 р. обов'язки Верховного комісара виконує йорданський дипломат, принц Зейд Раад аль Хусейн.

ДЖЕРЕЛА:

Оцінка ефективності національних інституцій з прав людини / Харківська правозахисна група. — Харків: Права людини, 2009 р. — 72 с.; Антонюк О. В. Малий етнополітологічний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / О. В. Антонюк, Ю. В. Бондар, В. І. Волобуєв, . Ф. Головатий, В. Б. Захожай; Міжрегіон. акад. упр. персоналом (МАУП). — К., 2005. — 283 с.

УРБАНІЗА́ЦІЯ

УРБАНІЗА́ЦІЯ (від лат. Urbanus — міський) — зростання значення міст в розвитку суспільства, яке супроводжується ростом і розвитком міських поселень, зростанням питомої ваги міського населення, поширенням міського способу життя в певній області, країні, світі.

За підрахунками вчених господарські втрати від хвороб урбанізації (перш за все шуму, стресу, забруднення) перевищують втрати від страйків.

ХАРАКТЕРНІ РИСИ

Сучасна урбанізація як всесвітнє явище має три спільні риси, притаманні для більшості країн.

Перша риса — швидкі темпи зростання кількості міського населення.

приклад: У 1800 р. в містах проживало близько 14 % населення світу, у 1950 р.— 29%, а у 1990 р.— 46%. У середньому міське населення щороку збільшується приблизно на 50 млн осіб.

Друга риса — зосередження населення і господарства переважно у великих містах. Це пояснюється насамперед характером виробництва, ускладненням його зв'язків з наукою, освітою. Крім того, великі міста зазвичай повніше задовольняють духовні потреби людей, краще забезпечують достаток і різноманітність товарів і послуг, доступ до даних.

Приклад: На початку ХХ ст. у світі налічувалося 360 великих міст (із населенням понад 100 тис. мешканців), у яких проживало тільки 5%

усього населення. Наприкінці 80-х рр. таких міст було вже 2,5 тис., а частка їх у світовому населенні перевищила $\frac{1}{4}$. У Радянському Союзі, за переписом 1959 р., великих міст було 148, а за переписом 1989 р.— близько 300. З-поміж великих міст прийнято окремо виділяти найбільші міста-«мільйонери» з населенням понад 1 млн мешканців. На початку ХХ ст. їх було всього 10, на початку 80-х рр.— понад 200.

Третя риса — «розповзання» міст, розширення їхньої території. Для сучасної урбанізації особливо властивим є перехід від простих до групових форм міського розселення — від звичайного «точкового» міста до міських агломерацій — компактних територіальних угруповань міських і сільських поселень. Ядрами найбільших міських агломерацій стають переважно столиці, найважливіші промислові і портові центри.

Рівні і темпи урбанізації

Незважаючи на спільні риси, урбанізація в різних країнах і регіонах має певні відмінності, зокрема неоднакові рівні і темпи. За рівнем урбанізації всі країни світу можна поділити на три великі групи. Але основний вододіл проходить між більше і менше розвинутими країнами. У розвинутих країнах рівень урбанізації в середньому становить 71%, а в країнах, що розвиваються,— 33%. Темпи урбанізації багато в чому залежать від її рівня. У наші дні міське населення в країнах, що розвиваються, зростає в 3 рази швидше, ніж у розвинутих. На них тепер припадає $\frac{1}{6}$ усього щорічного приросту міських мешканців.

Стадії урбанізації

Вважається, що процес урбанізації пройшов три стадії:

Від виникнення міст до ХVІІІ ст.;

Кінець ХVІІІ — початок ХХ ст., коли відбувалося швидке зростання розмірів і чисельності міст;

Метрополізація, яка характеризується зосередженням людей, багатств, політичних, економічних, культурних установ у містах у ХХ ст.

Іноді виділяють четверту стадію — дезурбанізацію, тобто зростання передмість, міграцію у сільські райони, планування нових міст тощо.

Стан на кінець ХХ ст.

У 1990 р. у містах світу мешкало близько 45% населення світу. У середньому міське населення щорічно збільшувалося приблизно на 50 млн осіб. Наприкінці 1980-х рр. у світі було 2,5 тис. великих міст, а частка їх у світовому населенні перевищувала $\frac{1}{3}$. Більше 200 з них мали населення понад 1 млн осіб. Відбувався перехід від компактного

міста до міських агломерацій — територіальних угруповань міських і сільських поселень. Ядрами найбільших міських агломерацій найчастіше ставали столиці, найбільш важливі промислові і портові центри. Найбільші міські агломерації склалися навколо Мехіко, Токіо, Сан-Пауло та Нью-Йорку, з чисельністю населення по 16-20 млн осіб.

ДЖЕРЕЛА:

Голіков А. П. та ін. Вступ до економічної і соціальної географії. — К.: Либідь, 1996.; (рос.) Лаппо Г. М. География городов. — М.: Мысль, 1971.; (рос.) Пивоваров Ю. Современная урбанизация. М. 1976.; (рос.) Ковалев С. О., Ковальская Н. Я. География населения СССР. — М.: Издательство МГУ, 1990.; (рос.) Копылов В. А. География населения: учебное пособие — М., 2005.; (рос.) Население и трудовые ресурсы: Справочник. — М.: Мысль, 1990.; Паламарчук М. М., Паламарчук О. М. Економічна і соціальна географія України з основами теорії. — К.: Знання, 1998.; Топчів О. Г. Основи суспільної географії — Одеса: Астропринт, 2001.

УРБАНИЗАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В УКРАЇНІ

УРБАНИЗАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В УКРАЇНІ найбільш активно протікали у ХХ ст. Урбанізація (від лат. urbanus — міський) — зростання значення міст в розвитку суспільства, яке супроводжується ростом і розвитком міських поселень, зростанням питомої ваги міського населення, поширенням міського способу життя в певній області, країні, світі.

Процес урбанізації на території України розпочався у ХІХ столітті. Особливо він прискорився після скасування кріпацтва у 1861 р. та початку швидкого розвитку промисловості. Але міське населення продовжувало складати незначну частку всього населення. Частка міського населення за переписом 1897 р. становила:

Волинська губернія — 7,8%
Катеринославська губернія — 11,4%
Київська губернія — 12,9%
Курська губернія — 9,3%
Подільська губернія — 7,4%
Полтавська губернія — 9,9%
Таврійська губернія — 20,0%
Харківська губернія — 14,7%
Херсонська губернія — 28,9%
Чернігівська губернія — 9,1%
Перша половина ХХ ст

За переписом населення 1926 року в УРСР міське населення становило 5373.5 тис.(18.5%) з усього населення 29018.2 тис.

Поліський підрайон. Міське — 429.0 тис.(14.5%) Сільське — 2528.9 тис.(85.5%)

Правобережний підрайон. Міське — 1450.1 тис.(16.1%) Сільське — 7547.7 тис.(83.9%)

Лівобережний підрайон. Міське — 1117.2 тис .(15.8%) Сільське — 5949.7 тис.(84.2%)

Степовий підрайон. Міське — 1061.6 тис.(19.1%) Сільське — 4506.7 тис.(80.9%)

Дніпропетровський підрайон. Міське — 464.0 тис.(19.4%) Сільське — 1927.1 тис.(80.6%)

Гірничопромисловий підрайон. Міське — 851.6 тис.(41.8%) Сільське — 1184.6 тис.(58.2%)

Політика радянської урбанізації склалася ще у 1930-ті рр. й базувалася на концепції соціалістичного розселення населення й створення нових підприємств з прилеглими містами — «соцміст», які повинні були забезпечити підприємства робочою силою, формування нової людини, стати «бастіонами» держави пролетарської диктатури у сільських районах, щоб забезпечити свою соціальну базу для здійснення форсованої індустріалізації та створення потужного ВПК.

Форсована індустріалізація, суцільна колективізація, голодомор 1932–1933 рр. та масові репресії посилили урбанізаційні процеси, які, як і міграційні, мали керований характер. В Україні будувалися нові міста, реконструювалися старі, зростала чисельність міського населення, в першу чергу за рахунок керованих міграцій сільського населення, що призводило до зростання робочого класу. У 1940 р. в Україні вже було 255 міст, у тому числі 79 — республіканського та обласного підпорядкування, 459 селищ міського типу.

ПЕРЕПИС 1939 Р.

міське населення 11190.4 тис.(36.2%)

сільське населення 19755.8 тис.(63.8%)

У 1930–1940 рр. лідером урбанізаційних процесів став Донбас. Міське населення цього регіону становило 74% від усього населення. У Ворошиловградській області міське населення становило 65,7% усієї чисельності населення області. У Сталінській області міське населення досягло 78,1%. Кількість міст досягла 54, а поселень міського типу –144. Шість міст мали понад 100 тис. мешканців.

У 1952 р. частка міського населення на Донбасі становила вже 78,4%, тоді як у СРСР в цілому вона дорівнювала 40%, а в Україні — 37,6%.

Слідом за Донецькою та Луганською областями за рівнем урбанізованості йшли Харківська та Дніпропетровська області — тут 53% населення мешкало у містах. Найменше у містах мешкало у Вінницькій, Київській, Хмельницькій областях — 12%, Рівненській — 13%, Тернопільській, Черкаській — 14%, Волинській, Чернігівській — 16%, Кіровоградській, Сумській — 19%, Полтавській — 20% і т. д. Тільки у Запорізькій та Одеській областях міське населення наблизилося до 40% — воно становило 39% і 38% відповідно, а у найбільш урбанізованій на заході України Львівській області — 32%.

ДРУГА ПОЛОВИНА ХХ СТ

Частка міського населення серед найбільших народів України

	1927	1989	2001
Євреї	77,4%	99,2%	98,5%
Росіяни	50,2%	87,6%	86,8%
Азербайджанці	-	79,1%	81,6%
Татари	75,2%	86,9%	80,4%
Вірмени	90,1%	86,5%	79,2%
Білоруси	49,1%	79,3%	77,8%
Німці	8,7%	70,9%	73,9%
Цигани	18,7%		70,3%
Поляки	20,7%	67,6%	69,1%
Греки	10,3%	69,4%	67,6%
Українці	10,9%	60,3%	63,0%
Болгари	3,9%	42,7%	41,3%
Угорці	-	38,6%	36,2%
Кримські татари	21,6%	33,4%	33,9%
Молдовани	4,4%	33,3%	28,5%
Румуни	-	26,0%	21,5%

Довоєнний рівень населення був досягнутий в Україні лише в другій половині 1960-х рр. Враховуючи Кримську і Закарпатську області, населення України, за переписом 1959 р., досягло 41 869 тис. осіб. Українців у республіці мешкало 32 158,5 тис. (76,8%), росіян — 7091,3 тис. (16,9), євреїв — 840,3 тис. (2,0), поляків — 363,3 тис. (0,9), білорусів — 290,9 (0,7), молдован — 241,6 (0,6), болгар — 219,4 (0,5), угорців — 149,2 (0,4), греків — 104,4 (0,2), румунів — 100,9 (0,2), татар — 60,9 (0,1), вірмен — 28,0 тис. (0,1), гагаузів — 23,5 тис. (0,1), німців

— 23,1 (0,1%), чехів — 14,5 тис. і словаків 14 тис. осіб. На інші, менш численні національності, разом припадало 146,2 тис. осіб (0,3%).

Порівняно з Всесоюзним переписом 1939 р. перепис населення 1959 р. зафіксував високу динаміку зростання як чисельності міського населення загалом, так й кількості міських населених пунктів. Усього чисельність міського населення за цей період збільшилася на 41,1%, у тому числі населення міст — на 35,7%, інших міських поселень — на 65,5%.

За даними перепису 1959 р. в Українській РСР нараховувалось 1 076 міських поселень, з них — 332 міста та 744 селища міського типу. При цьому, міст із населенням до 3 тисяч осіб нараховувалось 9, міст із населенням у 3-5 тисяч осіб — 25, міст із населенням від 5 до 10 тисяч осіб — 61, міст із населенням від 10 до 20 тисяч осіб — 98, міст із населенням від 20 до 50 тисяч осіб — 90, від 50 до 100 тисяч осіб — 25, від 100 до 500 тисяч осіб — 19, від 500 тисяч осіб — 5.

ПЕРЕПИС 1959 Р

міське населення 19147.4 тис.(45.7%)

сільське населення 22721.6 тис.(54.3%)

У ході процесу урбанізації зростала загальна кількість міських поселень. Якщо в 1946 р. в УРСР нараховувалось 258 міст, з них — 177 — районного та 81 — обласного підпорядкування, то у 1959 р. їх стало 332, з них 246 міст районного підпорядкування.

Особливістю урбанізаційних процесів в Україні 1950-1970-х рр. залишалася наявність значної кількості малих міст. В той же час це свідчило про водночас почали формуватися міські агломерації, структуруючими центрами яких були Київ, Харків, Дніпропетровськ, Сталіно (Донецьк), Одеса, Львів. Що стосується економічних макрорайонів, то найбільш урбанізованим у зазначений період був Донецько-Придніпровський економічний район.

Підсумком урбанізаційних процесів стало те, що у 1965 р. УРСР досягла досить високого рівня, коли кількість міських жителів республіки склала 22,8 млн осіб, або 50,55 % населення України. У 1965 р. в УРСР нараховувалося 829 селищ міського типу, 370 міст, у т.ч. 113 — республіканського та обласного підпорядкування. Кількість сільських районів досягла тільки 394 (проти 604 в 1960 р.), кількість сільських Рад — 8486 (проти 8610 в 1960 р.). Проте зросла кількість районів у містах — з 74 в 1960 р. до 83 у 1965 р. [13]. В 1967 р. систему адміністративно-територіального устрою УРСР становили 25 областей, 2 міста республіканського підпорядкування, 475 районів, 111 міст

обласного підпорядкування, 8555 сільських, 762 селищних та 273 міських рад.

ПЕРЕПИС 1970 Р

міське населення 25688.6 тис.(54.5%)

сільське населення 21437.9 тис.(45.5%)

Порівняно з Всесоюзним переписом 1970 р. перепис населення 1979 р. зафіксував продовження високої динаміки зростання як чисельності міського населення загалом, так й кількості міських населених пунктів. При цьому, чисельність населення УРСР зросла з 47,1 млн осіб у 1970 р. до 49,8 млн осіб наявного населення, тобто на 2,7 млн осіб або 5,4 %. Міське населення збільшилася з 19147 тис. осіб в 1959 р. до 25688 тис. осіб й склало 55%. Саме у 1970-і роки вперше в УРСР стало переважати міське населення. Сільське населення зменшилося з 22,7 млн осіб в 1959 р. до 21,4 млн осіб в 1970 р., тобто з 54% до 45% від загальної чисельності УРСР. За даними перепису 1979 р. кількість міських поселень в Українській РСР зросла з 1248, з них — 332 міст та 861 селище міського типу до 1313 населених пунктів, з них — 406 міст і 901 селище міського типу. Зокрема, збільшилася кількість середніх міст (50-100 тис. осіб), в той же час зростала чисельність населення найбільших міст, які ставали центрами великих систем розселення.

ПЕРЕПИС 1979 Р

міське населення 30168.9 тис.(60.8%)

сільське населення 19440.4 тис.(39.2%)

Зміна чисельності населення районних центрів та міст обласного підпорядкування (за 1970 — 1989)

Найбільш урбанізованим залишався Донецько-Придніпровський економічний район. У Донецькій області міське населення склало 89%, у Ворошиловградській (Луганській) області міське населення досягло 85%, у Дніпропетровській — 80%, Харківській — 75%, у Запорізькій — 71%, а у Кіровоградській, Сумській областях міське населення перевищило 50%, у Полтавській міське населення майже дорівнювало сільському. На заході України єдиною урбанізованою областю була Львівська область, де чисельність міського населення досягла 53% від загальної чисельності населення області. До неї наближалася Київська область, у якій міське населення склало 45%. Далі йшли Житомирська, Черкаська і Чернігівська області, де частка міського населення становила від 44% від чисельності населення цих областей, в Волинській області міське населення досягло 40%.

Проте у 7 областях чисельність міського населення тільки перевищувала 30% й коливалася у межах від 31% до 38%. До них відносилися Вінницька, Закарпатська, Івано-Франківська, Рівненська, Тернопільська, Хмельницька, Чернівецька області. Найменш урбанізованими були Вінницька, Рівненська, Тернопільська і Хмельницька області, де частка міського населення коливалася від 31% до 36%. Загалом найбільш урбанізованим залишався Донецько-Придніпровський район, за ним йшли Південний і Південно-Західний райони. При цьому найбільша частка сільського населення фіксувалася у Південно-Західному районі.

За даними перепису 1989 р. частка міського населення в Україні перевищила 2/3 населення.

ПЕРЕПИС 1989 Р.

міське населення 34297.2 тис.(66.7%)

сільське населення 17154.8 тис.(33.3%)

Зростання у 1979-1989 рр. міського населення за рахунок переважно механічного приросту в результаті екстенсивного розвитку промисловості призводило до постійного зменшення чисельності сільського населення. У ці роки чисельність сільського населення зменшилася з 19,3 млн осіб до 17,1 млн осіб, а в 1990 р. — до 17 млн осіб.

У 1989-1992 рр. продовжувався екстенсивний розвиток промисловості, який потребувала нових робочих рук. Це прискорило урбанізаційні процеси. Обсяги міграцій сільського населення постійно були високими. Внаслідок цього міське населення у 1989 р. склало 67%, а на 1 січня 1992 р. — 68% від загальної чисельності населення України, а сільське населення зменшилося відповідно до 33% і 32%,

що свідчило про остаточне перетворення України на урбанізовану країну. Кількість міст зросла до 435 у 1989 р. і 437 у 1990 р., при цьому все більше ставало великих міст, а п'ять міст були мільйонниками, тривало формування і розвиток агломерацій, перш за все промислових.

В Україні було вже 19 міських агломерацій — моноцентричних, біцентричних і поліцентричних, з'явилися протоагломерації. Агломерації в Україні не стали адміністративними одиницями, а тільки категорією містобудування і повсякденного життя мешканців великих міст. В основі територіального зростання агломерацій було промислове, громадянське і житлове будівництво, що йшло майже до кінця 1980-х років. У 1980-ті рр. більш виразним став процес субурбанізації — зростання населених пунктів у приміських зонах.

Перехід до нового, більш складного ступеню розвитку викликав появу нових проблем, що було пов'язано з розвитком та удосконаленням транспортної (у т.ч. зовнішнього транспорту), інженерної, соціальної інфраструктури, загостренням екологічних проблем.

У СРСР на 1 січня 1991 р. міське населення досягло 66,1% населення. Україна з 67,5% міського населення ледве перебільшила середній показник по СРСР й відставала від рівня урбанізації РФ (73,9%), Литви (68,8%), Вірменії (68,2%) та Естонії (71,5%).

Разом з тим, урбанізаційні процеси в Україні у зазначений період мали незакінчений, ущербний, односторонній характер, що було наслідком формування урбанізації як побічного продукту індустріалізації, зневажання потребами людей у місті, соціальній сфері та ін. При цьому якість міського середовища була низькою, зростали екологічні проблеми міст. Процесу урбанізації були притаманні асиметричність міського розселення, деформація функціональної структури міст, переважання монопрофільних вузькоспеціалізованих центрів.

Незавершеність культурної модернізації призвела до створення проміжного типу особистості з багатьма архаїчними рисами традиційного суспільства, зокрема частково консервування рис сільського менталітету у нового міського населення. Не все міське населення було включене у міський спосіб життя за характером зайнятості, рівнем обслуговування, відпочинку та ін.

Значні обсяги міграцій сільського населення доповнювалися частими змінами у адміністративно-територіальному устрої, адміністративним перетворенням сільських населених пунктів у міські,

а нові міста та селища хоча й швидко зростали, проте не мали ні фінансів, ні нормального міського середовища, що перетворювало їх у міські населені пункти тільки за назвою, а не суттю, збереження селищного характеру багатьох міст, особливо промислових.

Зміна чисельності населення районних центрів та міст обласного підпорядкування (за 1989 — 2010)

Серед нових міст, які виникли в Україні у другій половині ХХ ст., найбільше було промислових міст, а також центрів місцевого значення та агропромислового комплексу (в основному центрів сільськогосподарських районів) та транспортних вузлів. При цьому у Донецько-Придніпровському економічному районі переважали нові міста з промисловими та транспортними функціями, а у Південно-Західному економічному районі — центри місцевого значення та АПК, транспортні вузли. У Південному економічному районі виникло найменше нових міст, що відбивало рівень економічного розвитку південних областей, недостатність людських і природних ресурсів.

Найвищий рівень урбанізації був у Донецькій, Дніпропетровській, Київській, Луганській, Харківській, Запо-різькій областях, найнижчий — у Закарпатській, Тернопільській, Івано-Франківській, Чернівецькій областях.

Специфічними ознаками містобудування й урбанізаційних процесів за радянської України були: будівництво поселень тільки за затвердженим планом, заборона самовільного будівництва; нормативно задана система містобудівної проектної документації, яка

розроблялась на основі планових директив, які визначали місця розміщення промислових підприємств, а відповідно, й нових міст, чисельність їх населення; жорсткі і стандартизовані проектні рішення, у т.ч. способи забудови мікрорайонів, районів, міст, промислових зон та ін.; масове будівництво будинків за типовими проектами з використанням індустріальних методів будівництва; жорсткі обмеження на використання земель для потреб недержавного і індивідуального житлового будівництва; будівництво виключно централізованих систем інженерного облаштування; низькі ціни на енергоносії, бюджетне покриття витрат на функціонування і розвиток житлово-комунального господарства; високі показники щільності забудови, стандартні розміри квартир і житлової забезпеченості, містобудівна одноманітність по усій країні.

За даними перепису населення 2001 р. урбанізація в Україні характеризувалася наступними цифрами: міське населення 32574.0 тис.(67.2%); сільське населення 15883.0 тис. (32.8%)

СТАНОМ НА 1 СІЧНЯ 2013 Р.

міське населення 31378.6 тис. (68.9%)

сільське населення 14174.4 тис. (31.1%)

ДЖЕРЕЛА:

Алфьоров М. А. Урбанізаційні процеси в Україні у 1945–1991 рр: Монографія/ А. Алфьоров — Донецьк: Донецьке відділення НТШ ім. Шевченка, ТОВ «Східний видавничий дім» 2012. — 552 с.; Івченко А. Міста України.-К.: НВП «Картографія».-1999.

УРНАММУ

(2112 – 2094 рр. до н. е.)

Основоположник III династії Ура. («Той, що шанує Намму») Цар Ура, цар Шумеру та Аккаду, правив приблизно в 2112 -2094 рр. до н. е.. Урнамму був першим представником III династії Ура. Можливо,

родич Утухенгаля або, у всякому разі, земляк (він зводив свою легендарну генеалогію до Гільгамешу). У ті роки, коли Утухенгаль іменувався царем Шумеру та Аккаду (бл.2112 — 2104 рр. до н. е.), Урнамму був його намісником (шаганою) в Урі. Зберігся напис, у якому він просить у богів довгого життя для свого сюзерена. Якщо вірити набагато пізнішій копії «Хроніки царів Ура», переписаної учнем за часів селевкідського царя Антіоха II, яка до того ж дуже погано збереглася, Урнамму, мабуть, був одружений на дочці царя Утухенгаля, яка стала матір'ю його сина Шульгі.

Після смерті Утухенгаля Урнамму перейняв владу над Дворіччям, зробив Ур столицею цього царства. На відміну від Утухенгаля, що спирався у своїх діях в основному на шумерів, Урнамму згуртував під своєю владою обидва народи, що населяли Південну Месопотамію, продовживши не лише шумерську, а й аккадську традицію. Про політичне кредо нового царя можна судити за його титулом «цар Ура, цар Шумеру та Аккаду», який фігурує на печатках і в написах, виявлених в різноманітних містах, всюди, де Урнамму споруджував храми тих чи інших богів.

Ставши верховним правителем і, мабуть, пригадавши старі суперечки з приводу території, Урнамму негайно розправився з енсі Лагаша Наммахані, про що є згадка в пролозі до законів Урнамму: «Намахані, енсі Лагаша воїстину він убив». Саме ім'я лагашського правителя і його найближчих родичів стиралися з пам'ятників, а в «Царському списку», створеному, ймовірно, за Урнамму або за його сина Шульгі Лагаш був виключений з тих міст Шумеру, де нібито перебувала в минулому «передвічна царственість». Уже в перший рік єдиновладдя Урнамму (на рік, коли «Цар Урнамму направив свої стопи знизу до верху», тобто від Перської затоки і, можливо, до Середземного моря), намісником Урнамму в Лагаші був чиновник Ур-Аба. Інша формула датування Урнамму (теж одна з перших після встановлення його єдиновладдя) говорить «Син Урнамму був покликаний еном в Урук», а пролог до його законів згадує, що «кораблі Магану та Мелуххи повернуті в руки бога Нанни» — іншими словами, порт для індійської та аравійської торгівлі був перенесений з Лагаша назад в Ур.

Урнамму будував управління державою за прикладом Нарам-Сіна. Мабуть, уже в часи Урнамму енсі стають лише губернаторами, що призначаються царем. Виняток становили лише окраїнні землі, де зберігалися іноді місцеві урядові династії, хоча і підпорядковані Уру, а також священне місто Ніппур, де правили спадкові енсі.

Урнамму вів широке будівництво. Він заново відбудував стіни міста Ура (про що оповідає його формула датування), вірогідно зруйновані під час панування Гутіїв. Також він почав будувати знаменитий зіккурат в Урі, але до завершення його будівництва не дожив. Він був добудований його сином Шульгі. Про це свідчить знайдений у його підніжжя закладний циліндр з написами останнього вавілонського царя, Набоніда, які свідчать:

«Я, Набонід, цар Вавилону зіккурат Егішшіргаль [тобто Егішнугаль-храм бога Нанни] в Урі, який цар Урнамму до мене будував, але до кінця не довів, Шульгі, його син, закінчив. З написів Урнамму і його сина Шульгі я дізнався, що Урнамму будував цей зіккурат, але не довів будівництво до кінця і що Шульгі, його син, закінчив роботи. Тепер зіккурат став старим. Над старим фундаментом, на якому будували Урнамму і син Шульгі, я спорудив зіккурат, потужний, як у давні часи»

Зіккурат вибудований з адобів (сирцевої цегли) і покритий зверху панциром з обпаленої цегли, скріпленої розчином бітуму. Товщина цегельного панцира — два з половиною метри. Підстава зіккурату Урнамму — шістдесят на сорок п'ять метрів. Раніше він складався щонайменше з трьох ярусів, або поверхів, але вцілів лише перший і частина другого. Висота зіккурату зараз — майже 18 метрів. Однак вся його величезна маса створює враження легкості і витонченості завдяки своїм досконалим пропорціям і злегка заокругленим лініям. Зіккурат Урнамму — один з небагатьох уцілілих донині свідків далекого минулого.

Статуетка Урнамму була знайдена серед вмісту скриньки Урнамму в підніжжі храму Інанни в Ніппурі. Знайдена при розкопках в Уруці кам'яна табличка, покладена в фундамент при закладанні храму, свідчить, що Урнамму спорудив храм Нанна в цьому місті: «У славу владики свого Нанна, найчарівнішого з синів Енліля, могутній муж Урнамму, правитель Урука, цар Ура, цар Шумеру та Аккаду, спорудив Етеменігуру, любий їм храм». Про будівництво храму Нанни згадує і формула датування: «Рік, в якому побудований храм Нанни».

Цеглини з печаткою Урнамму знайдені також в Ереду, Ніппурі та Уммі. Ереду, священне місто бога Енкі, цікавило його як один із головних релігійних центрів країни і як важливий морський порт. Канал від Ура до Ереду, виритий за наказом царя, служив не тільки для зрошення оброблюваних земель — це був найкоротший і найзручніший шлях, що з'єднує столицю з Перською затокою. Серед вмісту скриньки Урнамму в підніжжі храму Інанни в Ніппур була

виявлена більш ніж тридцятисантиметрова статуетка людини, що несе кошик з будівельним матеріалом. На думку деяких учених, це зображення самого Урнамму, який, як і Гудеа, традиційно брав участь у будівництві храмів.

Урнамму видав судебник, від якого збереглися лише фрагменти. Правда, деякі історики відносять складання цього законодавства до часу правління не Урнамму, а його сина Шульгі (хоча ім'я Урнамму згадується в тексті кілька разів, а Шульгі — жодного разу; також потрібно врахувати, що одна з датировочних формул Урнамму говорить: «Рік, коли Урнамму встановив правосуддя в країні». Також, можливо, що обидва царя брали участь у судових реформах.

Циліндричний друк періоду III династії Ура зображає сидячого царя Урнамму, якому божество представляє одного з його вельмож. Напис говорить: «Урнамму, могутній герой, цар Ура, Хашхамер, енс міста Ішкур-Сін, його слуга».

Ця збірка законів — найдавніший з виявлених в даний час. Правовий кодекс Урнамму був спочатку, поза всяким сумнівом, вибитий на кам'яній стелі, подібно до тієї, на якому трьома століттями пізніше були написані закони Хаммурапі.

Але сьогодні знайдена не оригінальна стела і навіть не сучасна її копія, а дуже погано збереглися глиняні таблички, виготовлені кілька століть потому (в старовавілонській період). Спочатку була знайдена табличка в Ніппурі. Текст на ній був поділений древнім переписувачем на вісім колонок, чотири на лицьовій стороні і чотири на зворотному. Кожна колонка містила близько сорока п'яти невеликих регулярних абзаців, з яких піддаються прочитанню менше половини.

Повному прочитання піддалися тільки п'ять параграфів законів. Зворотний бік містить довгий пролог, зрозумілий тільки частково, тому що весь текст покритий численними тріщинами.

Пізніше були знайдені фрагменти табличок з законами Урнамму в Уре і Сіппаре. Завдяки додаванню всіх п'яти фрагментів цих табличок вдалося прочитати майже 40 з, мабуть, 57 законів, які включав текст.

Потрібно зазначити, що вже до 2000 року до н. е., принципи «око за око» та «зуб за зуб» в ряді законів Урнамму поступилися місцем більш гуманному підходу, коли в якості покарання стягувався грошовий штраф.

З прологу законів стає відомо, що Урнамму реорганізував армію і податкову систему, він покінчив з рядом найбільш характерних бюрократичних зловживань, він стежив за тим, щоб «сироті не довелося просити у багатого», «вдові не довелося просити у

можновладця», «людині з одним шекелем (сиклів) не довелося просити у людини з одного міною (60 шекелів)». Урнаammu врегулював систему ваг і мір, щоб забезпечити чесність на ринках:

«Він зробив бронзову міру в 1 ка (0,84 л), гирю в одну міну (496 г) він затвердив, гирю в один шекель (8,3 г) він затвердив (стосовно міні)».

Урнаammu правив 18 років, включаючи ті сім, коли він був намісником Утухенгаля в Урі. Виходячи з твердження тексту на одній печатці, що «його кинули на полі битви, як розбитий посуд», Урнаammu, ймовірно, загинув у битві з гутіями. періоду правління III династії Ура.

ДЖЕРЕЛА:

Енциклопедія політичної думки / Пер. з англ. за ред. Н. Лисюк. — К., 2000;
Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. — Умань. — 2014. — 860 с.; Політологічний енциклопедичний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2000.

УРУКАГІНА (XXIV ст. до н. е.)

Правитель Лагашу у XXIV ст. до нашої ери. Перший відомий історії соціальний реформатор. Самостійно правив 6 чи 7 років.

Урукагіна за походженням належав до лагашської знаті — його батько Енгільса був великим сановником. Сам Урукагіна був свояком останнього царя з династії Урнанше Лугалььанди.

Попередній правитель Лагаша - енсі Лугалььанда розорив усю країну поборами і присвоїв собі значну частину храмових багатств, а храмовим господарством почав керувати як своїм. Врешті він так допік лагашцям, що був усунутий від влади внаслідок насильницького перевороту.

Однак переворот пройшов безкровно і навіть Лугалььанда обійшовся лише втратою влади, але зберіг життя. Новим енсі став Урукагіна. Про те якими були дореформені порядки можна уявити як за документами попередників Урукагіни так і по тій картині зловживань яку він малює в своїх надписах на протипагу власним діям.

Враховуючи велику роль храмів у всіх тих подіях слід вказати на те яке місце вони займали в економічному житті шумерських міст. З одного боку, храмам належала дуже значна частина, часом до половини усіх земель. Але з іншого боку, ці землі не сприймалися і не були чужими для громадян. У Шумері де усе життя громади

гуртувалося навколо храмів, їх володіння фактично були громадськими.

По-перше, існував численний прошарок жерців, які сприймалися саме як слуги бога, робітники божого господарства, а не як окрема наділена якимись особливими здібностями (святістю) верства. В шумерській мові немає ніяких слідів які свідчили б про те, що жерці розголядаються якимось окремо від інших людей. Жрець це за шумерськими поняттями не призначення, а робота. Це не наділені божою благодаттю особи, а такі ж само люди як і всі інші, які тільки працюють в храмі. Тож жрецтво, особливо низове ні в якому разі не було відокремлене від суспільства, а становило природну частину громади. По-друге, при храмах з їх величезним господарством існував значний прошарок ремісників які у винагороду за свої послуги отримували ділянки з храмових земель. Для цих людей свій храм був головним джерелом доходу і звісно вони були зацікавлені в його процвітанні. По-третє, значну частину земель, храми традиційно здавали в оренду вільним громадянам під вельми помірну орендну плату в 1/6-1/8 врожаю.

У цілому, з одного боку храмам належала дуже значна частка майна та доходів шумерських міст, але з іншого боку значна, а певно й більша їх частина в тій чи іншій формі поверталася в громаду чи була їй доступна. Тож люди сприймали «майно бога» до певної міри як своє, а утиски храмів били по широким верствам населення.

Енсі та знать завдяки своїй владі, економічній потузі, а нерідко і використовуючи насильство захоплювали майно простих лагашців та храмів і поневолювали простолюду. Якщо раніше храмове майно вважалося власністю богів — Нінгірсу, Баби тощо, а енсі лише управляли ними, то найближчі попередники Урукагіни почали оголошувати усе це власністю своєю, своїх дружин та дітей. Храмове майно починає використовуватися в особистих інтересах правителів які вже не хочуть ділитися з народом. Енсі не оголосили себе власником майна в малих храмах на околицях держави, але в значній мірі вони самі та їх чиновники розглядали і ці господарства як власні.

Вони брали худобу з цих храмів для обробітку своїх земель, відбирали худобу, що належала жерцям, віддавали розпорядження щодо храмових запасів зерна тощо. Людей, що традиційно орендували в храмів землю тепер змушували окрім звичної оренди ще й платити за цю землю податки правителю. Це все відбувалося в умовах коли внаслідок росту населення та конфіскації частини

громадських земель на свою користь енсі та знаттю розмір середнього наділу вільного общинника скоротився мало не до півгектара.

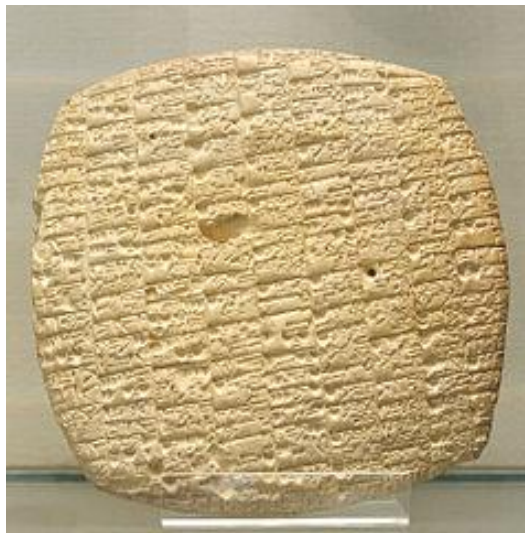
Якщо раніше рибалки, пастухи, моряки самі сплачували податки, то тепер енсі почав розглядати їх не як самостійних людей, а як працівників свого господарства і приставляв до човнів, сіток, стад чиновників які на місці збирали податки. Так само стародавні громадські суди було замінено на підконтрольні енсі, як вказує Урукагіна в своєму надписі «Починаючи з північного кордону області Нгірсу і до моря були поставлені судові чиновники». Раніше чоловіка який відбував трудову повинність міг замінити молодший брат, тепер і підлітків залучили до ірігаційних робіт причому на відміну від дорослих їм взагалі не видавали пайка.

Опорою влади енсі було військо яке набиралося в основному з найбагатших людей. Ці привілейовані воїни звалися «вояки енсі» в той час як прості вояки з тих, що отримували ділянки від правителя чи храму — «нижчими». Цих нижчих та членів їх родин знать нещадно визискувала, в надписах Урукагіни згадується випадки, коли в таких вояків чи їх вдів їх командири видурювали майно змушуючи продати те що їм сподобалося за номінальними цінами.

Взагалі схоже чиновники енсі та знать постійно обманювали простолю при збиранні податків, при позиках, номінальних продажах чи взагалі використовували пряме насильство. Про різницю в чисельності привілейованих верств та основної маси населення свідчить той факт, що після реформи Урукагіни кількість повноправних громадян зростає вдесятеро. Врешті сваволя та зловживання енсі та знаті так допекли «дітям Лагашу», тобто членам сільських громад, «нижчим» воїнам, ремісникам, жерцям особливо з приміських храмів тощо, що вони повстали і здійснили насильницький, хоч і безкровний переворот.

Слід зауважити, що повсталі не лише переважали знать числом, але й мали військовий досвід, адже більшість вояків були на їх стороні, та й прості люди брали участь в ополченні. Вождем повстання, як це часто траплялося й потім в історії, став представник знаті Урукагіна. Чи щиро він підтримував повстанців чи просто вирішив скористатися моментом аби захопити владу невідомо. Переворот пройшов успішно — Лугальанду було зміщено, але при цьому не постраждав ні він сам ні члени його родини. Енсі став Урукагіна, зі звітних документів відомо, що в перший же рік його правління розмір пайка який видавався громадянам під час громадських робіт було подвоєно. Схоже новий правитель одразу вирішив показати народу, що той не помилився з

вождем. Навпаки кількість важкоозброєних вояків які раніше отримували пайок було зменшено в троє. Схоже Урукагіна залишив лише тих, хто під час повстання перейшов на його сторону. Однак зате цим воякам пайок видавався в четверо більший за той, що вони отримували при Лугальанді.

Документ 4- го року правління Урукагіни

У цей час місто Кіш, яке було гегемоном в північному Шумері ослабло і втратило свій вплив. Тож на другий рік правління Урукагіна прийняв титул лугалья і повністю зосередив у своїх руках політичну владу. Він також укріпив Нгірсу де знаходився головний храм країни присвячений богові Нінгірсу. Ймовірно саме цим роком датується головний надпис Урукагіни в якому розповідається про його будівельні роботи, положення народу за попередників та власні реформи.

Урукагіна знизив податки як з сільських громад так і з ремісників. Були відізовані чиновники з господарств які прямо не належали енсі, однак в сільських громадах їх залишили. Молодших братів перестали залучати до громадських робіт, а за саму участь в суспільних роботах було збільшено пайки. Урукагіна обмежив сваволю чиновників і спеціальним указом заборонив посягати на майно та особисту свободу найбідніших людей.

Усі присвоєні окремими людьми храмові землі були повернуті богам, себто храмам. Також було проведено цензову реформу внаслідок якої кількість повноправних громадян зростає вдсятеро з однієї сари до десяти.

Урукагіна видавав закони, які мали захистити громадян Лагашу від «боргової кабали, потрав, крадіжок, вбивств і грабунку будинків. Щоб сироті і вдові сильний нічого не заподіяв, він уклав з Нінгірсу цей заповіт». Урукагіна відновив права та привілеї храмів, їх майно знову стало вважатися «майном бога».

Однак одночасно він знизив плату за виконання жерцями обрядів — крок в інтересах простолюду. Крім того, Урукагіна відновив судову організацію в сільських громадах. Усі ці реформи правитель видав за договір з головним богом Лагашу Нінгірсу, а себе оголосив виконавцем його волі.

Відомо що в подальшому Урукагіна продовжував свої реформи, він зміцнив права «нижчих» воїнів на їх володіння, а також провів важливі реформи у сімейному праві. Якщо до того часу жінки мали право на розлучення і нерідко практикували поліандрію, то Урукагіна це заборонив і встановив за подібне суворе покарання.

У цілому реформаторське правління тривало 6 років і якщо вірити документам, то Лагаш в цей час процвітав — збереглися надписи з повідомленнями Урукагіни про будівництво храмів та каналів. Під час правління Урукагіни розпочалася війна з традиційним ворогом Лагашу Уммою. Щодо неї серед істориків існують різні погляди — в радянські часи вважалося, що реформи викликали занепокоєння в сусідніх державах, що призвело до ворожості щодо Лагашу.

З іншого боку відомо, що війну розпочав саме Урукагіна і не проти якихось реакційних сил, а проти традиційного ворога Лагашу Умми, тож можливо відчувши власну силу та підтримку населення Урукагіна просто вирішив отримати ще й славу полководця. Спершу Урукагіні вдалося захопити кілька міст та полонених, але його успіхи схоже налякали сусідів — Умму підтримав Урук та деякі інші шумерські міста.

Хоча у цілому війна була невдалою для реформатора. До певної міри вона відображена в господарчих документах того часу. Втрати на війні та перебування у війську призвели до значного скорочення працівників державних та храмових господарств.

Про масштаби свідчить той факт, що в переліках робітників які отримують пайок довоєнних та часів війни нерідко збігається лише 1/4 чи 1/3 імен. Розлад господарського життя призводить і до зменшення розміру пайків. Якщо для вільних общинників воно склало лише 10%, то пайки державних рабів були скорочені в 2-3 рази. А під кінець, на 6 рік правління Урукагіни пайки не видавалися робітникам цілий рік.

На 4 році правління Урукагіни уммці на чолі з Лугальзагесі зплундрували та захопили майже половину Лагашу. Захопили загарбники й однойменне місто. До нас дійшла елегія написана одним з прихильників Урукагіни. Він оплакує біди своєї батьківщини і перераховує храми сплундровані та пограбовані військами Лугальзагесі.

У цьому переліку немає храму Нінгірсу, тож певно столицю Нгірсу ворогам узяти не вдалося очевидно Урукагіна та його вояки сховалися за передбачливо збудованими стінами. Відомо, що пізніше Лагаш повністю завоював уже Шаррукін. Після цього про долю Урукагіни нічого не відомо, але він схоже зберіг життя, а можливо і певну владу.

ДЖЕРЕЛА:

Енциклопедія політичної думки / Пер. з англ. за ред. Н. Лисюк. — К., 2000; Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. — Умань. — 2014. — 860 с.; Політологічний енциклопедичний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2000.

УРЯД

УРЯД — орган виконавчої влади в державі (зазвичай найвищий виконавчий орган). Його очолює глава держави (президент, монарх) або прем'єр-міністр (голова уряду, канцлер, голова ради або кабінету міністрів).

Ефективна держава повинна мати два атрибути: владу і законність. Владою є здатність переконувати, змушувати та розпоряджатись. Усі уряди зазвичай використовують деякі форми фізичного примусу при реалізації своєї влади, наприклад, тюремне ув'язнення, вигнання чи погроза. Легітимність є атрибутом, який спонукає людей підкорятися владі. Легітимність досягається за рахунок придбання та застосування сили відповідно до встановлених принципів і норм.

Останнім часом дедалі більшого резонансу набуває модель електронного уряду як складової частини електронного урядування.

ГІЛКИ ВЛАДИ

У сучасній політичній теорії, владу розділяють на три основні гілки або влади: законодавча влада (влада приймати закони), виконавча влада (влада реалізовувати та організовувати дотримання законів) і судова влада (влада судити і карати порушення закону). У демократичних країнах висунення і обрання влади є правом громадян, або безпосередньо (прямим загальним голосуванням) або

опосередковано (через виборчій дільниці або списки членів політичних партій за пропорційного представництва).

Складення присяги Урядом у Греції, 2009 р.

До традиційних форм правління до недавнього часу відносилась, монархія і олігархія, ці повноваження були зосереджені в руках представників або однієї людини або невеликої групи людей. Одним з нововведень демократії є поділ влади на три гілки влади, які діють незалежно один від одного в системі стримувань і противаг один з одним. Такий поділ запобігає надмірній концентрації влади авторитарним або деспотичним чином людиною або групою людей.

ПРИНЦИПИ ФОРМУВАННЯ УРЯДУ В РІЗНИХ КРАЇНАХ

У президентських республіках виконавчу владу очолює президент. У країнах із парламентарною формою державного правління, а також у частині республік зі змішаною формою глава держави не входить до системи органів виконавчої влади. Однак він має повноваження, що стосуються сфери виконавчої влади. Стосовно ряду країн зі змішаною формою державного правління (Польща, Росія, Румунія, Франція тощо), то в них існує так званий дуалізм виконавчої влади.

ПАРЛАМЕНТСЬКА І ЗМІШАНА ФОРМАМИ ПРАВЛІННЯ

Конституції держав із парламентською і змішаною формами правління передбачають дві процедури формування урядів. Ці

процедури складаються із певних спільних дій парламенту і глави держави при утворенні уряду. Однак зміст цих дій відрізняється.

ПЕРША ПРОЦЕДУРА

Ця процедура бере початок у Великобританії і довгий час була майже загальноприйнятою, з модифікаціями для цих країн. За цією процедурою глава держави формально на свій розсуд призначає прем'єр-міністра та за пропозицією останнього — інших членів уряду. Парламент на це призначення не впливає. Уряд діє до тих пір, поки парламент не проголосує проти принципово важливого питання, запропонованого урядом, або прийме окрему резолюцію про недовіру уряду. І хоч уряд може продовжувати свою роботу, проте на практиці він йде у відставку, бо його дії будуть паралізовані через парламентську обструкцію.

У ряді країн є необхідність одержання урядом інвестиції у парламенті. Для цього глава уряду, призначення главою держави, має представити парламенту склад уряду або подати урядову програму, чи зробити це разом. Якщо парламент схвалить запропоноване, уряд отримуватиме інвестицію.

ДРУГА ПРОЦЕДУРА

При цій процедурі роль парламенту при формуванні уряду є визначальною, починаючи вже з початкової стадії. У деяких країнах, наприклад у ФРН, парламент може не підтримати запропоновану главою держави кандидатуру на керівника уряду. Тоді парламент за відповідною процедурою сам формує уряд.

В інших країнах такого типу висунення й узгодження кандидатур на урядові посади залежить тільки від політичних партій та їхніх парламентських фракцій. Як-правило на посаду прем'єр-міністра висувається лідер партії парламентської більшості, або за погодженням між партіями-членами коаліції — лідер однієї з цих партій. Тільки у випадку, коли жодна з політичних партій не має більшості у парламенті, роль глави держави буває вирішальною. Існування уряду залежать від парламентської більшості.

ПРЕЗИДЕНТСЬКА ФОРМА ПРАВЛІННЯ

У країнах із президентською формою правління, наприклад США, застосовується так званий позапарламентський спосіб формування урядів. Особливістю «класичної» президентської республіки є те, що повноваження глави держави та глави кабінету суміжні й знаходяться в руках президента, а посада прем'єр-міністра відсутня.

Парламент не бере безпосередньої участі у процесі формування кабінету або його участь у цьому плані обмежена.

СТРУКТУРА УРЯДУ

Уряд складається з членів уряду (міністрів) і очолюється главою держави (королем, президентом) або прем'єр-міністром (головою уряду, канцлером, головою ради або кабінету міністрів). У федеральних державах існує центральний (федеральний) уряд і уряди державних утворень, що входять до складу федерації.

Коаліційний уряд — уряд, створений з представників декількох партій. Як правило, він функціонує на основі коаліційної угоди.

ВНУТРІШНЯ ОРГАНІЗАЦІЯ

Незалежно від функцій уряду, внутрішню організацію держави можна розділити на:

Унітарну державу в чистому вигляді без внутрішнього адміністративного поділу, з державної влади є лише уряд;

Централізовану унітарну державу: розділена на адміністративні райони, в яких керівники призначаються урядом в односторонньому порядку;

Деволюцію, яка передбачає поступову централізацію багатьох адміністративних повноважень у регіонах, які будуть обрані, і демократичне самоврядування; держава стає квазі-Федерацією, в якій центральний уряд як і раніше зберігає привілеї і можливість реорганізації державного устрою, в залежності від ступеня децентралізації регіонів держави де-факто можна віднести навіть федеральні землі;

федеративна держава, держава з суверенних і автономних утворень, що формуються шляхом виділення деяких своїх функцій і повноважень центрального уряду для формування союзу, держав чи організацій, які об'єднуються у федерації й втрачають право на відділення;

Союзна держава, з'єднання двох або більше суверенних і незалежних держав чи організацій, які пожертвували частиною своїх функцій і повноважень центрального уряду, на відміну від федеральних земель, часто члени конфедерації зберігають за собою право на відділення.

ФУНКЦІЇ УРЯДУ

Як найвищий орган виконавчої влади уряд здійснює діяльність, направлену на виконання законів і оперативне управління державними справами.

Важливим завданням уряду є забезпечення порядку в суспільстві і охорона прав громадян. В умовах демократії уряд повинен виражати загальні (загальнонаціональні) інтереси, а не приватні, корпоративні або регіональні.

УРЯД В УКРАЇНІ

Уряд в Україні — Кабінет міністрів України. Голова уряду на квітень 2016 року — Володiмiр Борисович Грiйсман.

ВЛАДА

Пiд урядом також часто розумiють державну владу в цiлому, або як сукупнiсть декiлькох гiлок державної влади, включаючи виконавчу, законодавчу i судову, або сукупнiсть за територiальним принципом — мунiципальний, регiональний, федеральний рiвнi влади. Таке тлумачення тiсно пов'язано з поняттям «суверен» — людина або група осiб, що володiє верховною владою в державi, а також з практикою Вестмiнстерської системи, коли виконавча i законодавча (а в деяких питаннях i судова) влада де-факто належить членам парламенту, який є суверенним. Див, наприклад, Федеральний уряд США.

ДЖЕРЕЛА:

Полiтологiчний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасiна, В. Л. Погрiбна, I. О. Полiщук та iн. За ред. М. П. Требiна. — Х.: Право, 2015.; Юридична енциклопедiя: В 6 томах. / Редколегiя: Ю. С. Шемшученко (вiдп. ред.) та iншi. — К. : «Українська енциклопедiя», 1998.

УРЯД ТIНЬОВИЙ

УРЯД ТIНЬОВИЙ - «уряд-в-очiкуванні», створений, щоб за певних умов йому були переданi повноваження реального уряду.

У парламентських державах опозицiйнi партiї створюють усерединi партiї тiньовий уряд, де партiйнi лiдери заздальгiд розподiляють мiнiстерські портфелi i посади, в очiкуванні приходу партiї до влади.

Рiзного роду партизанські рухи часто мають усерединi себе структури, еквiвалентнi поточному уряду на територiї дiї, створенi з метою спростити перехiдний перiод у разi успішного повалення поточного уряду. Також цей термiн вживається в широкому сенсi стосовно партизанського руху, який контролює значну частину територiї краiни, здiйснюючи на нiй функцiї уряду.

У розвинених краiнах iснують спецiальнi закони i державнi структури, створенi на випадок лих таких серйозних, що можуть порушити роботу уряду.

ДЖЕРЕЛА:

Полiтологiчний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасiна, В. Л. Погрiбна, I. О. Полiщук та iн. За ред. М. П. Требiна. — Х.: Право, 2015.; Юридична енциклопедiя: В 6 томах. / Редколегiя: Ю. С. Шемшученко (вiдп. ред.) та iншi. — К. : «Українська енциклопедiя», 1998.

УРЯДОВА КРИЗА

УРЯДОВА КРИЗА — ситуація, за якої діючий склад уряду позбавляється повноважень суспільного врядування через його нездатність розв'язувати назрілі проблеми, компрометуючи дії когось із урядовців, що призвело до політичного скандалу, висловлення вотуму недовіри або за балотування урядового законопроекту, зміну розстановки сил у парламенті, вихід з урядової коаліції когось з її учасників, що позбавляє уряд належної підтримки в парламенті. Як правило, урядова криза призводить до формування нового складу уряду.

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х.: Право, 2015.; Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К.: «Українська енциклопедія», 1998.

УРЯДОВА ПРАВОТВОРЧИСТЬ

УРЯДОВА ПРАВОТВОРЧИСТЬ — функція урядів, суттю якої є їх участь у законодавчій діяльності, що на конституційному рівні фіксується як право законодавчої ініціативи. У країнах з парламентською формою правління уряди вносять на розгляд парламенту від 95 до 100 відсотків усіх законопроектів. Конституція України, наприклад передбачає серед суб'єктів законодавчої ініціативи Кабінет Міністрів України, якому відводиться третя позиція після Президента України та народних депутатів (ст. 93). Функцію головного розробника проектів законів, що вносяться Кабінетом Міністрів України на розгляд Верховної Ради України, покладено на Міністерство юстиції України.

Організацію та інше забезпечення діяльності робочих груп, надання їм інформації про міжнародний досвід правового розв'язання актуальних проблем розвитку суспільства і держави здійснює Центр правової реформи і законопроектних робіт при Міністерстві юстиції України.

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х.: Право, 2015.; Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К.: «Українська енциклопедія», 1998.

УСТАНОВЧІ УКРАЇНСЬКІ ЗБОРИ

УСТАНОВЧІ УКРАЇНСЬКІ ЗБОРИ — виборна законодавча установа, конституанта українського народу, завданням якої було затвердити новий лад і встановити конституцію української держави.

Труднощі порозуміння Української Центральної Ради (УЦР) з Тимчасовим Урядом, який не зголосився на повну автономію, спонукали українські політичні формації висунути ідею Українських Установчих Зборів. Вже у I Універсалі УЦР проголошувала, що тільки Всенародні Українські Збори (сейм) мають право ухвалювати всі закони, які повинні встановити порядок і лад в Україні. 6 Сесія УЦР працювала над виробленням порядку виборів до УУЗ і їх скликанням. Ухвала в справі УУЗ викликала гостру реакцію російських централістів проти УЦР, головним чином — кадетів, які на знак протесту вийшли з її складу. Згодом, у кінці вересня, проти скликання УУЗ протестували російські соціал-демократи, соціалісти-революціонери та єврейський «Бунд», вважаючи УУЗ за намагання відірвати Україну від Росії. У висліді негативної настанови національних меншостей Мала Рада ухвалила компромісову позицію, намагаючися погодити принцип самовизначення України через УУЗ з принципом єдності федеративної російської республіки, що мали визнати Всеросійські установчі збори.

12 жовтня 1917 р. УЦР ухвалила основи законопроекту про вибори до УУЗ і доручила Малій Раді остаточно затвердити закон та відбутися вибори.

III Універсал призначав день виборів на 9 січня 1918 р., а день скликання — 22 січня 1918 р., зазначаючи, що до УУЗ законодавча влада належить УЦР. До УУЗ обирали чл. на основі заг., рівного, безпосереднього і таємного голосування, з дотриманням принципу пропорційного представництва. Активне і пасивне право виборів мали особи обох статей у віці понад 20 рр. Мало бути обрано 301 членів (1 депутат на 100 000 населення).

Організація виборів покладалась на Головну комісію у справах виборів до Українських установчих зборів у складі: М.Мороз (голова), П.Стефанович, М.Радченко, Г.Кириченко, О.Бутовський, О.Щербак. Керуючий справами — Іван Тарасенко. Розміщувалась у приміщенні Київської губернської народної управи (Київ, вул.Володимирська, 33)

Тільки у неокупованих районах України, у яких за укр. списками подано понад 70 % усіх голосів, обрано 171 чл. на всіх 301. УЦР ухвалила не відкладати важливіших справ (проголошення самостійності УНР) аж до УУЗ й у IV Універсалі зазначала, що до їх

скликання сама правитиме, й наказувала закінчити вибори до УУЗ. Однак дальші події не дозволили здійснити ці настанови, й УУЗ не були скликані.

ДЖЕРЕЛА:

Енциклопедія українознавства: Словникова частина: [в 11 т.] / Наукове товариство імені Шевченка; гол. ред. проф., д-р Володимир Кубійович. — Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1955—1995.; Христюк П. Замітки і матеріали до історії укр. революції 1917–1920 рр., т. I-II. — Відень, 1921.; Дорошенко Д. Історія України 1917–1923 рр., т. I. Доба Центральної Ради. — Ужгород, 1932.

УТИЛІТАРІЗМ

УТИЛІТАРІЗМ — багатозначний термін, зокрема, у залежності від контексту:

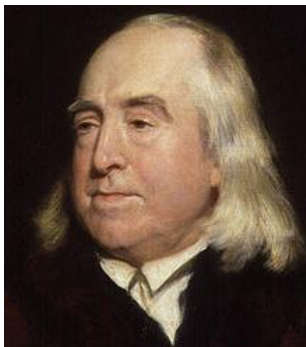
Ідеалістичне філософсько-етичне вчення, в основі якого лежить оцінювання речей, предметів, процесів, явищ з точки зору їх корисності, можливості їх використання для досягнення цілей і задоволення потреб; зародилося у Великій Британії у XIX ст.; пізніше розвинене економістами австрійської школи у вигляді теорії корисності.

Принцип оцінювання всіх предметів, процесів, явищ, відомостей тільки з погляду їхньої корисності, можливості служити засобами для досягнення яких-небудь цілей.

Напрямок в етиці, який вважає користь основою моральності.

Вузкий практицизм, прагнення діставати з усього безпосередню матеріальну вигоду, користь.

Вчення отримало широке поширення у Великобританії у XIX ст., відображаючи умонастрої деяких верств англійської ліберальної буржуазії.

Д. Бентам, основоположник утилітаризму, вважав основою моралі корисність, яку він ототожнював із насолодою. Виходячи з натуралістичного і поза-історичного розуміння природи людини,

Бентам бачив кінцеве призначення моралі в тому, щоб сприяти природному прагненню людей відчувати насолоду й уникати страждань. У сприянні «найбільшому щастю» (задоволення) для «найбільшого числа людей» і полягає, згідно з Бентамом, сенс етичних норм і принципів.

ДЖЕРЕЛА:

Утилітаризм Тофтун М. Г. Сучасний словник з етики. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім.І. Франка, 2014. – 416 с.

УТО́ПІЯ

УТО́ПІЯ (грец. ού + τόπος — «місце, якого немає») — фантазія, вимисел, мрія, що не збудеться. Поняття «утопія» вперше з'явилося у творі Томаса Мора «Утопія» (так в його творі називався острів, на якому було створено ідеальне суспільство).

Сьогодні «утопія» — літературний жанр, наближений до наукової фантастики. Для нього характерне те, що автор має неабияку переконаність в бездоганності проголошеної ним ідеї.

Протилежним до утопії є жанр — антиутопія («451 градус за Фаренгейтом» Рея Бредбері, «1984» Джорджа Орвелла, «Прекрасний новий світ» Олдоса Гакслі та інші).

Світлина до книги «Христіанополіс»

Утопія як жанр літератури зникає в епоху середньовіччя і набуває актуальності в добу Відродження і далі. За 450—500 років написано чимало утопічних творів, серед яких

- «Утопія» (Томас Мор, 1516)
- «Місто Сонця» (Томмазо Кампанелла, 1602)

- «Христіанополь» («Фортеця Христа або опис республіки Христіанополь», Йоган Валентин Андрее, 1619)
  - «Нова Атлантида» (Френсіс Бекон, 1627)
  - «Історія севарамбів» (Дені Верас, 1675)
  - «2440 рік» (Луї Мерсьє, 1770)
  - «Подорож в Ікарію» (Етьєн Кабе, 1840)
  - «Погляд назад» (Едвард Белламі, 1888)
  - «Вісті знівдікля» (Вільям Морріс, 1891)
  - «Червона зірка» (Олександр Богданов, 1908)
  - «Сонячна машина» (Володимир Винниченко, 1928)
  - «Туманність Андромеди» (Єфремов Іван Антонович, 1956)
  - «Острів» (Олдос Хакслі, 1962)

Шарль Фур'є, вигляд Фаланстера

Худ. Лукас Кранах Старший, Золоте століття з запозиченнями утопічних ідей з Біблії. 1530 р.

З доби Відродження починається процес візуального відтворення утопій, до якого долучились художники. З'явилися картини і гравюри з фантазійним відтворенням невідомого утопічного острову, міста, країни. Вони були як світлинами до книг про утопії, так і самостійними творами. Серед авторів відомі майстри (Лукас Кранах

Старший), так і маловідомі чи аноніми (гравюра аноніма до «Утопії» Томаса Мора в виданні 1518 р. та ін.)

Ідея регулярного розпланування утопічного міста привабила і реальних архітекторів (Філарете, Франческо ді Джорджо Мартіні, Скамоцци, Олександр Леблон).

А ті створили проекти ідеальних міст, а трохи згодом і вибудували подібні міста в різних країнах (місто П'єнца, місто-фортеця Пальма Нуова поблизу Венеції (арх. Вінченцо Скамоцци, 1593 р.), Італія; відбулося розпланування міст Жовква, Броди Україна). Ідея ідеального (утопічного за витоками) міста була підхоплена як гуманістично налаштованими діячами, так і реакційними (теократичні міста єзуїтів у Латинській Америці, які лише номінально підкорялися Папі римському. Їх залишки — це й досі видатні пам'ятки доби бароко і пам'ятки химерних намагань перевести в реальність неперевірені і недосконалі ідеї, що обернулись в руках реакціонерів свавіллям, злочиним і насиллям.)

Були надруковані і вигадані мапи Утопії (1730 р. тощо.)

Мапа Утопії 1730 р

Початок жанру утопій сягає в істою Стародавньої Греції. Найвідомішим прикладом став твір філософа Платона «Держава». Платон і дав в книзі опис ідеального суспільства з позицій рабовласницької доби. Афіняни зацікавлено спостерігали за Спартою і її суспільним устроєм, несхожим на устрій в Афінах. Але спостереження відкрили ганебні сторони суспільства Спарти, її повальну корупцію, практику хабарів (які брали навіть царі Спарти),

систему тотальних доносів, дефіцит вільних громадян, постійну загрозу рабських повстань тощо.

Платон добре знав жахи сучасної йому історії рабовласницького періоду (постійна війна полісів, повстання рабів, постійне чекання війни, постійна підготовка до війни тощо). Тому його Держава в уособленні грецького міста-поліса штучно позбавлена майже всіх недоліків сучасних міст. Це місто — механізм. В центрі — Акрополь з агорою. Вулиці — прямі, всі будинки схожі один на одного. Громадяни харчуються в їдальнях. Дозволені праця і нечасті розваги на зразок музики і танців. З полісу вигнано всіх поетів, гуляк, жебраків, індивідуальність особи під підозрою, це не схвалюється і не виховується.

Три групи в «Державі» Платона

Полісне суспільство за Платоновим планом має свою ієрархію — три групи:

- Уряд (філософи).
- Стражі порядку(карні органи).
- Виробники (зневільовані до мурах землероби та ремісники)

Устрій «Держави»

Платон залишає уряд. Урядові функції виконують філософи, що щільно співпрацюють з карними органами. Карним дозволяється бути злими, але не позбавленими філософії (невідомо, де такі візьмуться, де таких виховають. Але в мрії можна вигадати все, що побажаєш). Лише виробникам Платон залишив звичайні людські почуття на зразок різних емоцій, вказавши, однак, що ті жадібні і здатні лише на глупоту. Тому філософи (уряд)важко працюють з карними органами, контролюють, опікають і вистежують виробників, зберігаючи заведений і начебто непорушний лад.

Платон зупинився перед феноменом родини. Вона і тоді була фактом недослідженим, незрозумілим, малокерованим, підвласним якимось своїм законам. Щоби приборкати родину як інститут, Платон запропонував взагалі скасувати її. Дітей, що все одно народжуються, забирають з родин і віддають на виховання Державі.(Це була копія звичаїв Спарти. Дітей вибраковували вже після народження. Каліки і хворі підлягали убивству. Дитину до 7 років залишали з матір'ю для виживання. Потім забирали в особливі табори, де виховували вояків, заохочуючи хитрість, бійки, злочини, навіть вбивства рабів, щоб утримувати тих в покорі). Громадяни Спарти принципово не працювали. Усе виробництво

переклали на рабів, яких налічували до 250000. У громадян і вояків підтримували стійкість до бідності, зневагу до болі і слабкості характеру, доноси. Діти мали все це успадкувати і всіляко підтримувати консервативні і бандитські за змістом традиції). Фактично це була націоналізація живих дітей з подальшим їх використанням урядом у власних, не завжди чесних намірах. Воякам (тобто пересічним громадянам Спарти) залишили лише два життєвих сценарії:

- воювати до 60 років і випадково не бути вбитим;
- померти на війні. Все.

У своїй «Утопії» Томас Мор устами головного героя Рафаїла Гітлодея, критикує несправедливість і безчинства, які існували у тогочасній Англії. На противагу їм він змальовує картину ідеального суспільного устрою на неіснуючому острові Утопія. Там немає приватної власності, немає грошей, майже всі працюють, крім учених і посадових осіб. Усе, що виробляється на острові, люди здають у спільні комори й потім безкоштовно отримують звідти все необхідне для життя.

Худ. Ганс Гольбейн Молодший. Томас Мор

Проте на острові немає зрівнялівки — розподіл усіх благ здійснюється відповідно до заслуг людини перед суспільством. Посадовці обираються народом. Це повинні бути «кришталеві чисті» та чесні люди, які мають здібності до управління. Найважливіші питання обговорюються всіма жителями острова.

Їхній розумовий і моральний рівень мусить бути надзвичайно високим.

ДЖЕРЕЛА:

Фрейденберг О. М. Утопия // Вопросы философии, 1990, № 5, с. 141—167;
Маннхейм К. Идеология и утопия // Маннхейм К. Диагноз нашего времени. — М., 1994. — С. 7-276.; Утопия и утопическое мышление: Антология зарубежной литературы / Сост. В. Чаликова. — М.: Прогресс, 1991. — 405 с; Чернышов Ю. Г. Социально-утопические идеи и миф о «золотом веке» в древнем Риме: В 2 ч. Изд. 2-е, испр. и доп. — Новосибирск, изд-во Новосибирского университета, 1994. 176 с.; Русские утопии / Сост. В. Е. Багно. СПб.: Terra Fantastica, 1995. — 351 с.; Аинса Ф. Реконструкция утопии: Эссе / Пред. Федерико Майора; Пер. с франц. Е. Гречаной, И. Стаф; Ин-т мировой лит. им. А. М. Горького РАН. — М.: Наследие — Editions UNESCO, 1999. — 206 с.; Российская утопия: От идеального государства к совершенному обществу Философский век. Альманах. Вып. 12/ Отв. редакторы Т. В. Артемьева, М. И. Микешин. — СПб.: Санкт-Петербургский Центр истории идей, 2000.; Философский век. Альманах. Вып. 13. Российская утопия эпохи Просвещения и традиции мирового утопизма Философский век. Альманах. Вып. 13/ Отв. редакторы Т. В. Артемьева, М. И. Микешин. — СПб.: Санкт-Петербургский Центр истории идей, 2000.; Баталов, Эдуард Яковлевич Американская утопия (на английском языке). — М., 1985.; Баталов, Эдуард Яковлевич В мире утопии: Пять диалогов об утопии, утопическом сознании и утопических экспериментах. — М., 1989.; «Утопия и утопическое» — материалы круглого стола // Славяноведение. — 1999. — № 1. — С. 22-47.; Утопия и утопическое в славянском мире. — М., 2002.; Геллер Л., Нике М. Утопия в России / Пер. с фр. — СПб.: Гиперион, 2003. — 312 с.; Гуторов В. А. Античная социальная утопия. Л., 1989.; Образ рая: от мифа к утопии. Серия «Symposium», выпуск 31. СПб.: Санкт-Петербургское философское общество, 2003.; Артемьева Т. В. От славного прошлого к светлому будущему: Философия истории и утопия в России эпохи Просвещения. — СПб.: Алетейя, 2005. — 496 с.; Мартынов Д. Е. К рассмотрению семантической эволюции понятия «утопия» // Вопросы философии. 2009. № 5. С. 162—171.; Мортон А. Л. Английская утопия. Пер. О. В. Волкова. — М., 1956.; Мильдон В. Санскрит во льдах, или возвращение из Офира: Очерк рус. лит. утопии и утопического сознания. — М.: РОССПЭН, 2006. — 288 с.

УТОПІЧНИЙ СОЦІАЛІЗМ

УТОПІЧНИЙ СОЦІАЛІЗМ (від назви трактату Томаса Мора «Утопія») — вчення про суспільство (суспільний лад), що живе за утопічними принципами, тобто такими, що не можуть бути втілені в реальному житті. Утопічний соціалізм малює картину бажаного ідеального суспільства, але не вказує шляхів його побудови, виходячи з наявних суспільних умов.

Термін утопічний соціалізм вперше застосували Карл Маркс та Фрідріх Енгельс в «Маніфесті комуністичної партії» (1848) по відношенню до ненаукових соціалістичних теорій, яким вони протиставляли свій науковий соціалізм.

Відомі соціалісти XIX ст. Клод Анрі де Сен-Сімон, Шарль Фур'є, Роберт Оуен намагалися організувати робітничі громади на основі колективної власності та ідеалів справедливого розподілу.

Яскравим представником утопічного соціалізму був Томас Мор. Мор був одним із найосвіченіших людей свого часу. Його літературні твори сприяли становленню англійської літературної мови. Він вільно писав англійською та латинськими мовами, займався перекладами. Мор чудово володів грецькою мовою, в той час це було рідкісним явищем, і пропагував вивчення цієї мови. Від писав біографії відомих людей, релігійно-політичні трактати, історичні праці. Основною працею Томаса Мора була «Утопія», написана у 1516 р. В ній Мор подає свою модель ідеального соціального влаштування суспільства. Вигаданий герой «Утопії» Рафаїл Гітлодей виявився супутником реального Америго Віспуччі. Він побував у різних країнах, в тому числі і в Англії. Про це йдеться в першій частині книги. Розповідь Гітлодея – це своєрідний звіт Томаса Мора про його діяльність на посаді помічника шерифа Лондона. Мор викриває злочинство, злидні, бродяжництво. Його герой виступає проти смертної кари. Смертна кара породжує злочинців, як війна калік.

Роберт Оуен. Один із представників утопічного соціалізму

У другій частині «Утопії» оповіді дзеркально протилежні англійському життю. На острові Утопія (слово взяте Мором з двох англійських коренів, що означають «місце, яке ніде не існує»), де побував Гітлодей, державне улаштування патріархальне і повторює структуру сім'ї. Особливо тяжку роботу виконують раби: злочинці,

військовополонені, бідні люди із інших країн, які добровільно беруть на себе ці обов'язки. Утопійці звикли жити своїм розумом та досвідом. Всіх утопійців Мор робить рівноправними і гарантує, що нічия свобода не буде по-тиранськи присвоєна іншою особистістю. Князь – достойніший серед рівних, якого вибирає народ. Цей твір Томаса Мора став основою багатьох європейських соціально-утопічних теорій перебудови світу.

Томас Мор набагато попередив свій час. Йому належать ідеї віротерпимості, демократії, таємного голосування.

Життя Томмазо Кампанелли, італійського філософа, поета, політичного діяча, сповнене було мінливістю долі. У 14 років, захопившись красномовністю монаха-домініканця, розповідями про традиції ордену св. Домініка та про подвижницьке життя католицьких богословів Альберта Великого та Фоми Аквінського, Джованні стає монахом. Чернечий сан він прийняв під ім'ям Томмазо.

Велику роль в долі молодого монаха відіграв домініканський орден. В той час він вів боротьбу з орденем єзуїтів. Томмазо захопився диспутами з єзуїтами, які тривали протягом десяти років і приносили йому блискучі перемоги та визнання. В 1588 р. Томмазо познайомився з євреєм Авраамом, великим знавцем окультних наук. Він навчив Томмазо складати гороскопи і передбачив незвичайну долю і велике майбутнє молодому монаху. Пізніше Томмазо сказав: «Я дзвін, який провіщає нову зорю!» (Італійською мовою «кампанелла» означає «дзвін»). Щоб видати свою книгу «Філософія, заснована на сприйнятті», Кампанелла втікає із монастиря до Неаполя.

Слідом за ним летіла плітка, що Томмазо продав душу дияволу і розповсюджує ересь. Їм зацікавилася інквізиція. З цього часу починаються життєві перипетії Томмазо Кампанелли: арешти, заступництво впливових людей, звільнення, знову арешти, участь у підготовці до повстання проти іспанського володіння, вимушене божевілля, заступництво папи Урбана VIII і нарешті захист в особі французького короля Людовіка XIII.

Загалом за своє життя Томмазо Кампанелла провів в ув'язненні 33 роки, змінивши 50 в'язниць!

Саме перебуваючи в ув'язненні у справі зговору проти іспанців, терплячи жорстокі тортури, він знаходить собі сили написати книгу «Місто Сонця», яка принесла йому безсмертну славу.

«Місто Сонця» – найзначніший твір Томмазо Кампанелли. Він створений під впливом «Утопії» Томаса Мора, і написаний у формі діалогу між Мореплавцем та Гостинчиком. Мореплавець розповідає про острів з містом Сонця в Індійському океані. Головним управляючим міста вважається первосвященик – Сонце. Він вирішує всі життєві та духовні питання. У нього три помічники: Могутність, Мудрість та Любов. Перший займається справами миру та війни, другий – мистецтвом, будівництвом, науками і навчальними закладами. Любов піклується про продовження роду, виховання дітей. Також вона відає медициною, сільським господарством.

Під час повного місяця збирається Велика рада. Всі, кому більше 20 років, мають право голосу у вирішенні громадських справ. Вони можуть висловлювати незадоволення діями начальства або висловлювати йому подяку. Недостойні начальники можуть бути зміщені волею народу. Виняток становлять чотири вищих. Вони подають у відставку, попередньо порадившись між собою, і коли їм є більш мудріша і достойніша заміна. Приватної власності в місті Сонця немає. Община зрівнює людей. Вони одночасно і бідні, і багаті. Багаті тому, що в них все є, бідні тому, що у них немає приватної власності. У державі Кампанелли встановлена рівність між чоловіком і жінкою. Робочий день триває чотири години. Визнаються астрологія, існує релігія, вірять у безсмертя душі.

Праця та фізичні вправи роблять людей здоровими і красивими. В той же час «сонячна» держава – це союз життєрадісних людей, вільних від влади речей.

Це союз людей, які вмело поєднують працю фізичну і розумову, гармонійно розвивають свої фізичні та духовні здібності. Це союз людей, для яких праця не каторга, а приємне, захоплююче, овіяне славою і почесне заняття.

Слава про Кампанеллу рознеслася всіма країнами Європи. Іноземці, приїхавши у Неаполь, намагалися за допомогою рекомендаційних листів або підкупу отримати з ним побачення. Кампанелла за короткий строк встигав їм прочитати цілу лекцію по філософії або медицині.

Помер Таммазо Кампанелла 21 травня 1639 р. у монастирі Св. Якова, коли над Парижем сходило сонце.

До кінця свого життя він, як і герої «Міста Сонця», вірив, що в світі настане такий час, коли люди будуть жити за звичаями держави, яку створила його уява.

ДЖЕРЕЛА:

Егоров Б. Ф. Российские утопии: Исторический путеводитель. — СПб.: Искусство-СПБ, 2007. — 416 с.; Китайские социальные утопии. М., 1987.-312 с.; Чернышов Ю. Г. Была ли у римлян утопия? // Вестник древней истории.1992.№ 1. С. 53-72.; Шадурский М. И. Литературная утопия от Мора до Хаксли: Проблемы жанровой поэтики и семиосферы. Обретение острова.— М.: Изд-во ЛКИ, 2007. — 160 с.; Штекли А. Э. Утопии и социализм. М., 1993.- 272 с.; «Мир Фантастики и Фэнтези», Борис Невский «Грезы и кошмары человечества. Утопия и антиутопия».; Дэвид Пирс, «Гедонистический императив» (1995).

УХВАЛЕННЯ ПОЛІТИЧНИХ РІШЕНЬ

Особливістю будь-якої форми політичної діяльності, серцевиною усього процесу політичного функціонування, що забезпечує виконання політичною системою її головних функцій, є прийняття і реалізація політичних рішень. Рішення є засобом узгодження інтересів, розв'язання назрілих проблем суспільства. Вони вплетені у тканину політичного життя як його вузлові моменти, від якості яких залежать сила і ефективність влади, успіх її регулювальної діяльності.

Політичне рішення як момент політичного процесу і як продукт діяльності певних політичних суб'єктів (насамперед керівних центрів) виступає у двох іпостасях. Для тих, хто його приймає, рішення є усвідомленим вибором напряму і способу дії, а для тих, кому воно адресоване, рішення є директивною вказівкою, яку належить виконувати.

Прикладом політичних рішень можуть бути закони, накази, розпорядження, постанови тощо.

ВОНИ БУВАЮТЬ:

загальнодержавні, регіональні та місцеві; колегіальні та одноосібні; стратегічні і тактичні.

Існують також оперативні рішення, що їх приймають задля залагодження гостроактуальних поточних проблем.

Залежно від впливу на політичну або суспільну систему політичні рішення можуть бути функціональними або дисфункціональними. Перші стабілізують існуючі відносини, а другі навпаки — порушують їх рівновагу. З деяких важливих питань рішення взагалі можуть не приймати, тоді інтереси певних груп не реалізуються. Іноді розв'язання проблем підміняють «роздаванням обіцянок, якими можна заспокоїти невдоволених на деякий час. Однак систематичне ігнорування певних інтересів накопичує

нерозв'язані проблеми і на подальших етапах політичної діяльності може призвести до загострення суперечностей і конфліктів.

Прийняття політичних рішень належить до позапрактичної діяльності людей, іншим видом якої є, наприклад, пояснення або конструювання наукової теорії. На відміну від теорії, політичне рішення, однак, не можна розглядати відірвано від його практичної реалізації та впливу на суспільну систему. Тому теоретична модель його функціонування (див. схема 13.2) виглядає приблизно так само, як і теоретична модель управлінського циклу.

Так як головною функцією політичної системи є регулювання усієї суспільної системи, управління нею, то політичні рішення є різновидом управлінських рішень у широкому розумінні цього терміну; їх головна особливість, порівняно, наприклад, з адміністративними рішеннями, полягає у необхідності виявляти, урахувувати, гармонізувати суспільні інтереси. Чим краще це робиться через обгрунтовані компромісні рішення, уміле й послідовне їх впровадження, тим краще почувається влада і тим більше вона має на кого спертися при проведенні своїх політичних курсів.

Суб'єктами процесу прийняття політичних рішень є або безпосередньо громадяни, або опосередковано їх представники у представницьких органах, політичних організаціях чи взагалі — владні структури. Інформацію про типових учасників процесу прийняття політичних рішень та домінуючі форми участі в окремих фазах цього процесу надає таблиця 13.4, в основу якої покладено аналіз політичних рішень польським політологом А. Боднаром.

Заявлення вимог. Вихідним пунктом процесу прийняття рішень виступають сигнали про незадоволені потреби суспільства, що їх передають у центри прийняття рішень. У будь-якій політичній системі є канали передачі зареєстрованих потреб і інтересів (представницькі органи, політичні партії, а також через спеціальні політичні інституції, наприклад, зустрічі членів парламенту з виборцями тощо). Вимоги, що є наслідком цих незадоволених потреб і інтересів, можуть бути явними (наприклад, чітке формулювання вимог керівництвом профспілок або організацією підприємців) або прихованими, що проявляються через певну невдоволеність у поведінці. Вони можуть бути заявлені, зрештою, у розпливчастій формі на зразок «Так жити далі не можна. Ми вимагаємо змін». Вимоги можуть бути загальними (наприклад, вимоги заморозити ціни або підвищити заробітну платню загалом)

або частковими (ставка податку на додану вартість). Вимоги можуть бути у формі угоди (наприклад, угоди між урядом і профспілками про припинення страйку після задоволення документально зафіксованих вимог) або у формі стихійного вибуху незадоволення, розчарування на рівні почуттів.

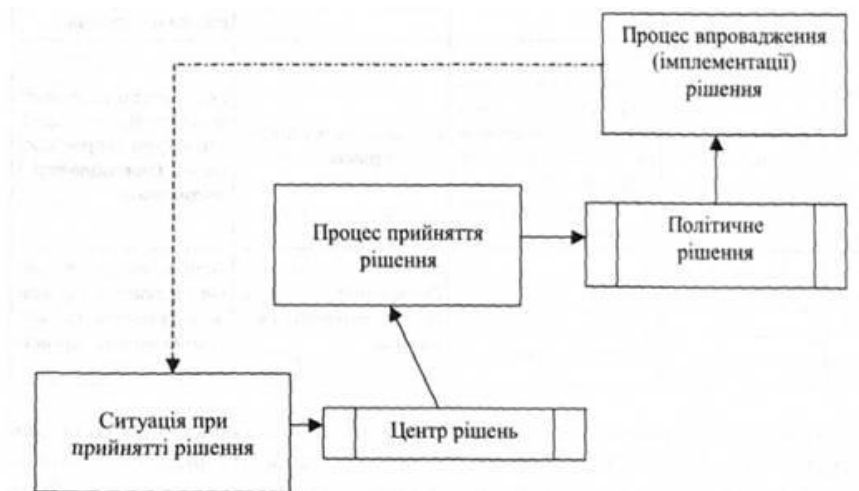

Схема 13.2

ПРИЙНЯТТЯ ПОЛІТИЧНИХ РІШЕНЬ: ОСНОВНІ ФАЗИ ЦИКЛУ
Процес прийняття політичних рішень: стадії, учасники, форми політичних дій

Стадія	Політичні дії	Рівень політичної діяльності	Суб'єкти (учасники) процесу
Артикуляція інтересів і підготовка громадянської думки	Фіксація вимог у документах, резолюціях, заявах, деклараціях, заяви про вимоги у пресі, листах; мобілізація громадянської думки; організація маніфестацій,	масовий	Індивіди, соціальні групи, групи інтересів, політичні партії, громадсько-політичні організації і об'єднання ("комітети захисту",

	демонстрацій, пікетувань і т. ін.		"групи тиску" і т. д.)
Аналіз проблем і підготов ка проекту рішення	Експертні оцінки ідей і розроблення альтернативи, політичні дискусії	експертн ий, державн ий	Групи радників, науковці (ут.ч.на конференціях, спеціалізовані комісії представницьк их органів
Прийнят тя рішення	Формулювання проблеми, політична дискусія (дебати), голосування або досягнення загальної згоди (консенсусу), видання наказу, розпорядження	Громадс ько- політичн ий, державн ий	Громадсько- політичні організації, партії, структури державної влади (законодавчої і виконавчої)
Виконан ня Рішення	Примусовий вплив, переконання, вмовляння' агітація), маніпуляції, добровільна згода	Державн ий, громадс ько- політичн ий, суспільн ий	Державна адміністрація та органи державного примусу, громадсько- політичні організації, громадян..

Підготовка рішення — стадія, в якій беруть участь різні співпрацюючі організації, експерти, із залученням (прямим або опосередкованим) зацікавлених сторін, урахуванням їх думки. Це фактично стадія підготовки самого акту вибору. Отже, тут важливо визначити, від яких факторів цей вибір залежить.

По-перше, він залежить від того, чи запропоновані взагалі альтернативні курси політики. Якщо пропонується лише один політичний курс, неможливо говорити про вибір і про прийняття рішення.

По-друге, характер вибору ґрунтується на передбаченні можливих наслідків кожного з альтернативних курсів.

По-перше, він залежить від того, чи запропоновані взагалі альтернативні курси політики. Якщо пропонується лише один політичний курс, неможливо говорити про вибір і про прийняття рішення.

По-друге, характер вибору ґрунтується на передбаченні можливих наслідків кожного з альтернативних курсів.

По-третє, у сумнівних ситуаціях характер вибору залежить від психологічної підготовленості суб'єктів прийняття рішень до ризику, урахування фактору непередбачуваності. Особливої ваги на стадії підготовки рішення набувають аналітичні політичні технології. Значну користь приносить і математична теорія рішень, що забезпечує об'єктивні, наукові способи уточнення проблеми.

Щоб прийняте рішення було зваженим і реалістичним, застосовують правила раціональної дискусії. Вони сприяють здобуттю певного пізнавального результату і розв'язання проблеми. В дискусії беруть участь представники влади, експерти, представники зацікавлених суспільних груп і організацій.

Прийняття рішення — це сам акт вибору. Він може здійснюватися одноособово і колективно. Відповідно існують директивні технології одноособового прийняття рішення та технології колективного прийняття рішення.

Здатність приймати рішення можна віднести до найнеобхідніших якостей політичного діяча, що є одним із факторів ефективності політичної діяльності. Оскільки у вітчизняній науці проблему вироблення технологій прийняття рішень тільки-но починають опрацьовувати, доцільно спиратися на досягнення західної політичної науки. Аналізуючи моделі прийняття зовнішньополітичних рішень американськими президентами Ф. Рузвельтом, Г. Труменом, Д. Бйзенхауером, Р. Ніксоном і Дж. Кеннеді, психолог А. Джордж дійшов висновку, що існують три типові моделі й відповідно три технології способу прийняття одноосібного рішення: "формальна", "змагальна" і "колегіальна" (див. табл. 13.3).

Формальна технологія прийняття політичного рішення характеризується ієрархічною побудовою системи комунікації, чіткими і відпрацьованими процедурами проходження інформації і прийняття рішень. Нею користувалися свого часу американські президенти Г. Трумен, Д. Ейзенхауер, Р. Ніксон, Президент Франції

Ш. де Голль, лідери колишнього СРСР. Така технологія є ефективною у кризовій ситуації, оскільки основна її перевага — економія часу. Але вона має й негативні елементи: багатоступеневість та ієрархічність комунікації деформують інформацію і, врешті-решт, саме рішення. Крім-того, така модель не сприяє відкритому обговоренню проблеми, а тому деякі її сторони можуть залишитися неврахованими.

Змагальна технологія сприяє відкритому обговоренню політичної проблеми і появи альтернативних проектів її вирішення. Це є позитивною стороною даної

технології. Серед негативних її аспектів можна назвати те, що вона потребує багато часу, уваги і затрат політичного лідера, і те, що принцип змагальності членів команди політичного лідера породжує ризик, що заради перемоги у конкуренції інформація може бути деформована. Крім того, конкуренція породжує конфліктні ситуації серед членів команди. Класичним прикладом умілого використання подібної технології можна назвати діяльність "мозкового центру" при адміністрації Президента США Ф. Д. Рузвельта.

Колегіальна технологія є найдемократичнішою, вона потребує колективної діяльності у пошуку оптимального рішення. Діяльність лідера полегшується діяльністю «колегіальних команд».

Але групова робота теж має недоліки. Вона сприяє виникненню так званого «групового мислення»: команда замикається на своїх ідеях, не бажає урахувати несприятливу інформацію, іноді ізолює політичного лідера від експертів і т. п. Найхарактернішим прикладом лідера демократичної спрямованості, який робив ставку на особисті якості членів команди, був Президент США Дж. Кеннеді. Колегіальна модель прийняття одноосібного рішення радники пропонують, а Президент вирішує.

Отже, усі технології мають позитивні і негативні риси, вибір тієї чи іншої технології є функцією політичного лідера і наслідком ситуації, що складається.

У практиці прийняття колективних (групових) політичних рішень найчастіше використовують дві технології: технологію консенсусу і технологію голосування за принципом більшості. Використання консенсусу (згоди всіх) як методу досягнення групового рішення можливе тільки тоді, коли інтереси учасників значною мірою збігаються, коли є якісь цінності й цілі, що об'єднують усіх учасників процесу. В національній спільноті такою

вищою цінністю, що пов'язує усіх її членів, є утримання інтегральності й незалежності державної організації, в якій вони існують. Принцип консенсусу є одним із методів прийняття політичних рішень у міжнародних організаціях (Рада Безпеки ООН), у дипломатичних переговорах, взагалі у таких політичних співтовариствах, де суб'єкти не зобов'язані підпорядковуватися один одному.

Технологія голосування зводиться до уточнення різниці в позиціях учасників дебатів, а потім встановлення, за яку з позицій висловлюється більшість. Незважаючи на її велику розповсюдженість, ця технологія містить у собі значні недоліки. Зокрема, вона виявляє позицію «більшості» і забезпечує її домінування.

Але велика кількість прихильників не завжди є свідченням того, що знайдена істина. Великими трагедіями для нашого суспільства в минулому обернулося голосування більшовиків з питань, що саме вважати соціалізмом і народним благом — при забороні самому народові висловлюватись із цих питань і критикувати рішення після його прийняття (принцип «демократичного» централізму того не допускав). Єдиним способом пом'якшення названого недоліку голосування є гарантія незаперечного права меншості стати більшістю: агітувати за свій підхід і здійснювати різні політичні дії для збільшення його популярності.

Оскільки прийняття рішення є актом вибору, то найбільшу шкоду під час його проходження через владні структури може принести брак інформації, її блокування або спотворення, а також односторонній авторитетний тиск із боку влади чи впливових заінтересованих груп. Негативно відбивається на якості рішень порушення політиками правил професійної етики при обговоренні проблеми і прийнятті рішень, бо тоді зростає роль емоцій, посилюється ірраціональність процесу, втрачається відчуття, що є головним у даній проблемі і вибір яких дій у подальшому сприятиме її оптимальному вирішенню, яка альтернатива може бути найкращою.

Ще гірше, коли допускається відхід від вимог суспільної моралі, ігнорування таких її норм, як чесність, правдивість, справедливість. Це може зробити рішення неавторитетним або й зовсім нелегітимним, тобто таким, яке ніхто не підтримує

(вважаючи, що воно не має права на існування) і не збирається виконувати інакше, як під примусом.

На фазі реалізації політичного рішення головну роль відіграють норми права, оскільки на їх основі діють органи влади і державної адміністрації. Для формування нормативної поведінки індивіда або суспільної групи, яких стосується прийняте рішення, використовують не тільки правові норми, а й різні мобілізуючі політичні технології, про які говорилося раніше.

Оптимальне рішення — це половина успіху в його виконанні, запорука ефективного функціонування влади. Але прийняти таке рішення не просто.

ДЛЯ ТОГО СУБ'ЄКТ, ЩО ПРИЙМАЄ РІШЕННЯ, ПОВИНЕН:

- урахувати ставлення до проекту рішення тих груп, інтересам яких воно відповідає;
- не знехтувати інтересами інших і передбачити їх поведінку в разі прийняття саме такого рішення;
- знати позицію безпосередніх виконавців (адміністрації);
- урахувати зовнішні обставини, що можуть вплинути на його впровадження у життя (міжнародне становище, фінансові можливості тощо).

Якщо все це не враховується, то рішення можуть бути неефективними і не приведуть до очікуваних наслідків. Наприклад, однією з вад процесу «перебудови» у колишньому СРСР і тих численних рішень, які мали б зробити її результативною, було те, що ці рішення переважно не сприймалися позитивно тими, хто повинен би був їх реалізовувати: партійно-державно-виробиичною номенклатурою, на яку М. Горбачов із тодішнім прем'єр-міністром М. Рижковим намагалися вплинути переважно методом умовлянь. Здається, що на той самий риф часто наштовхуються реформи в Україні.

До необхідних позитивних якостей політичного рішення, що полегшують його виконання, слід віднести: легітимність, компетентність, моральність, компромісність (урахування протиборства суспільних сил). Сильною є не та влада, яка, затуливши рота опонентам та залякавши населення репресіями, може зробити все, що захоче, а та, яка вміє з'єднати різні погляди і бажання людей у своїх рішеннях та, обіпершись на зацікавлені сили, домагається неухильного виконання прийнятих рішень. Впровадження політичних рішень у життя йде успішно лише за умови доброї організації процесу його імплементації, подолання

опору, що неминуче виникає у системі (у політичній особливо), за наявності заготовлених процедур його коригування, умілого використання директивних і мобілізуючих технологій політичної діяльності.

ДЖЕРЕЛА:

Бенетон Ф. Введение в политическую науку. — М.: Весь мир, 2002. — 368 с.; Гаджиев К. С. Политическая Наука. Ч. 1. — М.: Межд. Отн., 1994.; Глущенко В. В. Политология: системно-управленческий подход.-М.: ИП Глущенко В. В., 2008.; Политология: Учебн. пособ. для вузов / ред. и сост. Н. И. Сазонов. — Х.: Фолио, 2001. — 831 с.; Піча В. М. Політологія: Навч. посібн для студ. вищих навч. закл. освіти / Піча В. М., Хома Н. М. — К.: «Каравелла»; Львів: «Новий Світ-2000».

УЧАСТЬ ПОЛІТИЧНА

УЧАСТЬ ПОЛІТИЧНА - дії, що вживаються соціальною спільністю, окремими громадянами і які мають за мету вплинути на державну політику, управління державними справами або на вибір політичних лідерів на будь-якому рівні політичної влади, місцевому чи загальнонаціональному.

Розрізняють пасивну (участь у голосуванні на виборах і референдумах; право бути обраним у суспільні виборні органи) та активну політичну участь.

Активна політична участь полягає у формулюванні урядової політики та її здійснення, а також участь в управлінні державою, займання різноманітних посад на різних рівнях керування, участь в діяльності неурядових організацій і асоціацій, пов'язаних із суспільним і політичним життям країни. Політична участь – це вплив громадян на функціонування політичної системи, формування політичних інститутів і вироблення політичних рішень.

До найбільш розповсюджених видів політичної участі можна віднести:

- дії по делегуванню політичних повноважень (електоральна поведінка);
- активістську діяльність, яка спрямована на підтримку кандидатів і партій у виборчих компаніях;
- професійну політичну діяльність як публічних політиків, так і осіб, що фахово забезпечують реалізацію політико-державних функцій;
- відвідування мітингів, політичних зборів та участь у демонстраціях;
- участь у діяльності партій, політичних рухів і груп інтересів.

Історія людства доводить, що всі досить помітні політичні зрушення супроводжуються і, водночас, спричинюються прагненням раніше пригнічених груп і верств отримати доступ до політичної влади, до участі у державному управлінні. Становлення і занепад багатьох політичних утворень, життєздатність одних політичних феноменів, інститутів і нежиттєздатність інших, політична стабільність і нестабільність, війни, революції та інші політичні конфлікти тощо отримують глибинне пояснення завдяки розгляду саме політичної участі.

Суб'єктами політичної участі виступають – індивіди; соціальні групи і верстви; культурно-професійні, етнонаціональні, конфесіональні та політично згуртовані спільноти; всі дорослі громадяни державно-організованих суспільств; врешті, міжнародні спільноти (наприклад, під час виборів у Європарламент). Вони безпосередньо чи будь-яким іншим чином залучені до вироблення і реалізації політичного курсу держав, політико-управлінських рішень, до рекрутування політико-посадових осіб та впливу на їх діяльність. Політична участь характеризується багатоманітністю; це явище із захопленням класифікують політологи. За масштабами участь здійснюється на рівні місцевої, регіональної, державної чи міжнародної політики. Згідно сили політичного впливу участь поділяють на пряму (безпосередню) чи опосередковану, загальну і обмежену. Відповідно до системи використаних політичних засобів виокремлюють мирні та насильницькі, добровільні та примусові, традиційні й інноваційні, легітимні та нелегітимні, законні (легальні) і протиправні (нелегальні) різновиди політичної участі. За ступенем активності політичну участь поділяють на пасивну і активну. Дані типи участі можливо сполучити ще з двома параметрами: припустимі та неприпустимі форми політичної участі.

Політична активність класифікується також на конвенціональну, тобто легальну, регламентовану законом політичну участь та неконвенціональну – незаконні види участі /демонстрації, пікети, мітинги, не разрешенні владами і т. п./.

Політичну участь можна також поділити на такі різновиди:

автономна участь – це добровільна політична діяльність людей, які переслідують особисті чи групові інтереси;

мобілізована участь – має примусовий характер, її стимулами є адміністративний примус, страх, сила традиції тощо. Як правило, мобілізована участь спрямована на підтримку політичної системи; її метою є демонстрація відданості правлячій еліті, «всенародної

єдності» і схвалення чинної політичної лінії. Такий тип участі домінує в автократіях (тоталітарних і авторитарних режимах);

«ангажована» участь – характеризує цілеспрямовану на реалізацію групових інтересів (партій, руху, лобі, політичної «команди») політичну поведінку, яка є цілком усвідомленою, спланованою та, здебільше, професійною. Ангажовану позицію посідають природно всі партійні лідери та помітні партійні діячі, практично всі відомі публічні політики є безпосередньо чи приховано «ангажованими» впливовими політичними силами;

абсолютна більшість засобів масової інформації також «ангажована» певними політичними групами, організаціями чи державою.

Сучасний політичний процес характеризується великим різноманіттям видів та форм політичної участі; зокрема, в демократичних суспільствах домінують автономна, конвенційна, ортодоксальна участь, але окремі елементи інших видів тут також присутні й виявляються у відповідних обставинах. Отже, засоби політичної участі, їх інтенсивність та наслідки виявляють перш за все процесуально-функціональні властивості політичної системи даного суспільства, особливості його політичної культури.

Політична участь виконує певні соціальні функції:

- 1) відображення, узгодження і реалізація різних інтересів та вимог;
- 2) відбір політиків та управлінців;
- 3) рекрутування і просування по службі (політичній кар'єрі) публічних політиків та управлінців («політичних адміністраторів»);
- 4) залучення населення до вироблення і реалізації політичних рішень;
- 5) політична соціалізація;
- 6) упередження та розв'язання конфліктів;
- 7) боротьба з бюрократизмом і скасування відчуження громадян від політики та управління.

Завдяки цим функціям, політичну участь населення визнано в числі головних прав людини, які отримали міжнародно-правове визнання. Так, ст.25 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права (Рез. 2200(XXI) ГА ООН від 16 грудня 1966 р.) містить наступні положення: «Кожен громадянин повинен мати без якої б то ні було дискримінації право і можливості:

- а) брати участь у веденні державних справ як безпосередньо, так і через посередництво вільно обраних представників;

б) голосувати і бути обраним на дійсно періодичних виборах, які здійснюються на засадах загального і рівного виборчого права при таємному голосуванні та забезпеченні вільного волевиявлення виборців;

в) мати доступ у своїй країні на загальних умовах рівності до державної служби».

ДЖЕРЕЛА:

Бенетон Ф. Введение в политическую науку. — М.: Весь мир, 2002. — 368 с.; Гаджиев К. С. Политическая Наука. Ч. 1. — М.: Межд. Отн., 1994.; Глущенко В. В. Политология: системно-управленческий подход.-М.: ИП Глущенко В. В., 2008.; Политология: Учебн. пособ. для вузов / ред. и сост. Н. И. Сазонов. — Х.: Фолио, 2001. — 831 с.; Піча В. М. Політологія: Навч. посібн для студ. вищих навч. закл. освіти / Піча В. М., Хома Н. М. — К.: «Каравелла»; Львів: «Новий Світ-2000».

ФАТАЛІЗМ

ФАТАЛІЗМ (від лат. *fátalis*— визначений долею) — визнання панування над суспільством і людиною невідворотних сил, які наперед визначають їх долю.

Науковий, філософський (так само як і релігійний) погляд на закономірність буття, його фізичну і метафізичну складових, тісно взаємозв'язаний з категоріями «закономірність» та «випадковість», «об'єктивність» та «суб'єктивність», «Творець» та «Людина», «творче» та «тваринне», і так далі.

Фаталізм у всіх його проявах є однією із систем самовизначення людини у її відношенні до доцільності розвитку тасенсу буття. Можна віднести до протилежності екзистенційності.

ДЖЕРЕЛА:

Фаталізм Тофтул М. Г. Сучасний словник з етики. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім.І. Франка, 2014. – 416 с.

ФАРИСЕЇ

ФАРИСЕЇ (івр. פְּרִישִׁים, перушім, прушім, укр. відокремлені) — спочатку релігійно-національна, а пізніше суспільно-політична течія у Юдеї в епоху Другого Храму (530 до н. е. — 70 р.). Фарисеї була одна з трьох давньоєврейських філософських шкіл, поряд з садукеями та ессеями, що вийшли на перший план політичного життя в епоху Маккавеїв (з 167 р. до н. е.), хоча виникнення фарисейського вчення може бути віднесено до часу Ездри (бл VI ст.

до н. е.). Вчення фарисеїв лежить в основі Галахи і сучасного ортодоксального юдаїзму.

Фарисеї признавали не тільки писаний закон Мойсея, але й «Закон усний», що обіймав незліченні приписи та передання, які нагромадились від законовчителів та ставили його часто вище за писаний на противагу садукееям, що признавали тільки закон Мойсея.

У Новому Заповіті фарисеї часто критикуються як лицеміри (Мт. 23:25,26), що у багатьох країнах стало тепер узагальненим позначенням людей які критикують за найменші дрібниці втрачаючи однак зв'язок і зміст у цілому.

Повстання Макавеїв проти проеллінської політики правителів Юдеї — Селевкідів мало успіх головним чином завдяки юдейському рухові Асидеїв (івр. אַסִּידֵי), який виник у часи Антіоха IV Епіфана (175 до н. е. — 164 до н. е.). З цього руху і утворилися різноманітні єврейські угруповання. Йосип Флавій поряд з фарисеями називає ще і садукееїв, ессенів та різні групи опору — Зелоти, Сікарії. Однак жодна із цих груп не репрезентувала у ті часи більшість єврейського народу.

Коли до правління Юдеєю прийшла династія Хасмонеїв, яка походила з Макавеїв, фарисеї і садукееї виходять на перший план суспільно-релігійного життя. Однак еллінізм сильно втискався у юдейську державу і Хасмонеї не могли уникнути політичних зв'язків з ним та втримати різних впливів тої поганської цивілізації на юдейську землю. Ці зв'язки здавалися асидеям політичними поразками та релігійним відступництвом, отож вони помалу не тільки відступили від хасмонеїв, а й стали їх ворогами. Ставши у опозицію, асидеї назвались «відокремлені», араміїською — перішайя, звідти і українською — фарисеї. Їх противники, що представляли в основному верхні аристократично-священницькі верстви і походили здебільшого із священників, назвались садукееями — від імені Садок — далекого предка однієї з священницьких родин. Конфлікти між ними виникали на основі їх походження та понять багатий-бідний чи сприйняття та відхилення еллінської культури, як і у багатьох питаннях віри. Позиція та віровчення фарисеїв змінюється з часом і має свій історичний розвиток.

Їх перші писемні передання однак існують лише починаючи з 1 ст. нашої ери у записах фарисейських рабинів того часу Гіллеля та Шаммая.

Вчення фарисеїв

Фарисеї стояли осторонь від того всього, що не було юдейське і з тої причини не релігійне і нечисте, бо юдаїзм, релігія і законна чистота, були ідеями, що практично не могли бути відділеними одна від одної. Для фарисеїв Тора не була основною частиною юдаїзму, тобто національно-релігійного статуту. З нею поряд існував ширший, важливіший «Закон усний», що обіймав незліченні приписи та передання. Цей закон складався із величезного матеріалу, він охоплював усі сторони життя — від приватного до релігійного, від миття посуду та таких питань «чи можна їсти овоч що сам упав з дерева?» до приписів про приношення жертв. Тобто у ньому був розділ розповідального характеру (гаґгада) та система практичних приписів (галака).

З часом учителі закону, книжники, упорядкували цей матеріал і він набрав ваги більшої ніж сама Тора. Згідно з фарисейською доктриною, Тора, яку Бог дав Мойсею, включала як Письмовий, так і Усний Закони: Божественні одкровення, зафіксовані в П'ятикнижжі, доповнені та роз'яснені пророками і усною традицією, їх слід тлумачити відповідно до екзегетичних норм законовчителів кожного покоління. Таким чином, за фарисеями, закони Тори слід розуміти відповідно до тлумачень законовчителів, яких Бог наділив розумом для того, щоб вони інтерпретували ці закони. Маючи таке правило, фарисеям вже не можна було нічого закинути, і вони могли видавати закони такі які вони хотіли, засновуючи кожен свій припис на усному законі.

У Талмуді, що в основному є переписом цієї традиції, знаходимо вислови: «Більшу силу мають слова книжників від слів Тори», отож — «гіршим є іти проти слів книжників, ніж проти слів Тори» (Санедрін, XI,3).

Йосип Флавій у своєму творі Юдейська війна передає нам про фарисеїв наступне:

«Фарисеї славляться старанно-точним виясненням законів і є головною сектою; приписують усе Долі (грец. *είμαρμενη*) і Богові, (кажучи що) праведне життя чи ні, залежить це у більшій частині від людини, але Доля має свій вплив на кожную дію. Кожна душа є незнищима, але тільки душі лихих є покарані вічною карою.»

Три головних питання вивчали фарисеї у Законі — суботній відпочинок, виплата десятин та обрядова чистота. Крім тих досліджувалось багато інших практичних справ. Ті питання вивчалися та вони дискутували про них. Метода науки була така:

спочатку вивчались сентенції вже написані й утвердженні у традиції, а потім говорилося про їх застосування, розповсюдження та розвиток. В такій методі явно була небезпека формалізму і дріб'язковості питань, багато тонкостей, умовностей, розрізень, а мало духу.

В історії не залишилося жодних письмових документів фарисеїв часів Другого Храму. У часи після Йосипа Флавія питання юдейського закону (Шлюб, Шаббат, Приписи чистоти) стали важливішими ніж питання описані Флавієм. Дискусії цього роду тривають і до сьогодні. Юдейські писання (Талмуд, Мішна) майже не дотикаються питань богословського характеру, а охоплюють лише інтерпретацію законів.

Найбільшим впливом фарисеїв на юдейське суспільство того часу було його переорієнтування від життя Храму до буденного життя із його освяченням та практикуванням у ньому юдейських приписів. Відхід від служби у храмі як центральної ідеї та священництва означало одночасно і наголос на деталях. Соціальна справедливість, єдність людей а також очікування на вивільнення єврейського народу, ставали ядром вчення рабинів. Основою для такого життя яке було направлене на досягнення цієї мети складала галака (шлях), тобто зібрання законів які виведені із священного письма. За часів другого храму, фарисеї не настоювали щоб усі юдеї слідували їх вченню. Однак, як і кожний суспільно-релігійний рух, вони вважали що лише вони представляють правду і не допускали домішок інших вчень. У суспільстві проте відбувалась постійна дискусія між різноманітними рухами про коректний виклад законів. Після зруйнування храму завершується і існування цих рухів. Рабини починають уникати також і назви фарисеї. Дискусія про виклад законів однак досягає свого розквіту у IV та V ст., коли у Палестині та Вавилоні виникли дві основні версії Талмуду. Сам Талмуд є фактично плодом дискусії двох фарисейських шкіл — Гілея та Шаммаля. Думки цих рабинів визначили напрям дискусії на наступні століття.

Було б фальшивим і несправедливим казати, що все опрацьоване і пояснене у Законі, зроблене фарисеями було «неправдою». Серед безлічі дрібниць деколи і дурниць, в них знаходяться і дорогоцінні перли, що подають спадщину духовного навчання. Але завеликою є різниця між безкрайнім морем і нечисленними перлами. Безперечно є чудовим вираз приписаний славному Гіллелеві, що жив на кілька років раніше Ісуса Христа.

Один поганин попросив Гіллела навчити його весь Закон у дуже короткий час, так, як довго він міг простояти на одній нозі. Гілел сказав на це: «Те, що не бажаєш для себе, не роби ближньому своєму. Це увесь Закон, решта тільки пояснення. Іди і вчись.» (Шаббат, 31 а). Але на жаль само «пояснення» тут поставлене на друге місце, практично займало перше місце і закривало сам Закон.

Фарисеї і християнство

Новий Заповіт є найціннішим джерелом інформації про фарисеїв першої половини I століття. У ньому показані фарисеї як противники Ісуса з Назарету, так і його важливі партнери у дискусії. Ісус був у дружніх відносинах з фарисеями такими як Симон, Никодим, Йосип з Ариматеї, а апостол Павло хоч і проголошує скасування єврейського закону, каже, що він — «єврей з євреїв, фарисей за законом» (Филип., 3,5). Проте найсуворіші догани Ісус все-таки звертає на фарисеїв, а не на садукеев. Між фарисеями знайшлися найзапекліші противники його післанництва. Розділ 23 у Євангелії від Матвія — це формальне Ісусове обвинувачення фарисеїв із наведенням точних й докладних фактів.

Христос у будинку фарисея, Тінторетто

У свою чергу знаходимо у Євангеліях також численні звинувачення фарисеїв до Ісуса Христа, які відкривають нам світ їхнього вчення та уявлень:

Вони обурюються тим, що Ісус зцілює в усі дні, навіть у суботу.

Звинувачують Ісуса в богохульстві після того, як він сказав розслабленому хворому: «Прощаються тобі гріхи твої».

Коли Ісус став виганяє злих духів, деякі з фарисеїв стверджують, що він виганяє демонів силою Вельзевула.

Питають учнів Ісуса, чому їх учитель їсть із митниками та грішниками.

Разом з учнями Івана Хрестителя запитують Ісуса, чому його учні не постять в той час, як вони постять багато.

Коли учні Ісуса зривали колосся в суботній день, питали Ісуса, чому вони не дотримуються суботи.

Питають Ісуса, чому його учні не дотримуються передання старших і їдять хліб немитими руками.

Намагаються каменувати Ісуса, коли Ісус назвався Іменем Бога — «Я є» («I am»(engl.), JHVH(євр.))."Ісус їм відказав: Поправді, поправді кажу вам: Перш, ніж був Авраам, Я є..(Ів. 8:58)".

Ще на початку проповіді Івана Хрестителя та Ісуса Христа фарисеї зображені в Євангеліях як одні з основних їхніх критиків. Вони навіть відправляють делегацію до Івана Хрестителя з питанням, на якій підставі той хрестить, не будучи ні Месією, ні Ілією, ні пророком. На всі ці, зведені у рамки неживого формалізму питання, знаходимо гідну відповідь з уст Ісуса.

Унаслідок частого викриття Ісусом показного і демонстративного благочестя фарисеїв, поняття «фарисейство» у християнстві та й у сучасному суспільстві часто вживається як синонім лицемірства. Критикуючи демонстративне благочестя, Ісус закликав фарисеїв до внутрішнього очищення: «Горе вам, книжники та фарисеї, лицеміри, що чистите зовнішність кухля та миски, а всередині повні вони здирства й кривди! Фарисею сліпий, очисти перше середину кухля, щоб чистий він був і назовні!» (Мт. 23:25,26).

Коли його таємно відвідав впливовий фарисей Никодим, один начальник юдейський, Ісус адресував саме йому ці слова: «Поправді, поправді кажу Я тобі: Коли хто не народиться згори, то не може побачити Божого Царства.»(Ів. 3:3). Згодом багато хто і з начальників увірували в Ісуса — «Проте багато-хто навіть із старших у Нього ввірували, та не признавались через фарисеїв, щоб не вигнано їх із синагоги.» (Ів. 12:42). А сам Никодим пізніше на зборах фарисеїв висловлювався на захист Ісуса: «Хіба судить Закон наш людину, як перше її не вислухає, і не дізнається, що вона робить?».

(Ів. 7:51) і пожертвував на похорон Ісуса склад з смирни і алоє (Ів. 19:39). Іншим розбіжністю Ісуса з деякими з фарисеїв було ставлення до багатства. Серед фарисеїв, як і серед інших іудеїв, було поширене уявлення, що багатство є свідченням прихильності

Бога до людини, в той час як Ісус навчав: «Жоден раб не може служити двом панам, бо або одного зненавидить, а другого буде любити, або буде триматись одного, а другого знехтує. Не можете Богові й мамоні служити! Чули все це й фарисеї, що були срібллюбці, та й стали сміятися з Нього. Він же промовив до них: Ви себе видаєте за праведних перед людьми, але ваші серця знає Бог. Що бо високе в людей, те перед Богом гидота.»(Лк. 16:13-15).

У своїй подальшій притчі Ісус зобразив найбагатшого в пеклі, а жебрака Лазаря, який «..бажав годуватися кришками, що зо столу багатого падали» — на лоні Авраама Лк. 16:19-31). Матеріальне багатство у вченні Ісуса не має великої цінності, а бажання до множення багатства являє собою небезпеку для людини — «Глядіть, остерігайтеся всякої зажерливості, бо життя чоловіка не залежить від достатку маєтку його.» Лк. 12:15). Багатство може бути перешкодою в служінні ближнім (історія з багатим юнаків у (Мт. 19:16-24).

За словами Ісуса — «Верблюдові легше пройти через вушко голки, ніж багатому в Боже Царство ввійти!» (Мт. 19:24). Тому він закликав не до накопичення багатства, а до благодійності: продавайте достатки свої й дайте милостиню (Лк. 12:33).

При цьому він говорив — коли твориш милостиню, не сурми перед собою, як це роблять лицеміри по синагогах та вулицях, щоб хвалили їх люди (Мт. 6:2).

Його слова про лицемірів в синагогах могли розглядатися також як прямий натяк на фарисеїв, оскільки книжники-фарисеї користувалися значним впливом у синагогах.

ДЖЕРЕЛА:

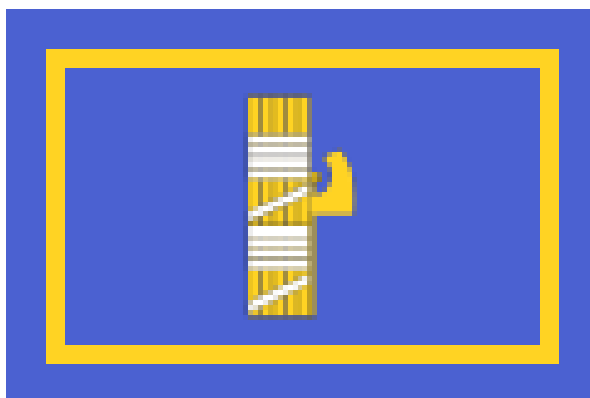
Фарисейство, ст. 362 Тофтул М. Г. Сучасний словник з етики. — Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. — 416 с.; Джузеппе Ріцціотті. Життя Ісуса Христа. Видання Українського католицького університету ім. св. Климента Папи. Том XLIX-L. Рим. 1979. — С.41-54.

ФАШІЗМ

ФАШІЗМ (італ. fascismo, від італ. Fascio — «зв'язка», «об'єднання») — різновид політичного режиму, а також радикальна авторитарна імперіалістична політична ідеологія, характерними ознаками якої є сильний культ особи, мілітаризм, тоталітаризм, імперіалізм та ідея постійної війни й панування.

Спочатку — самоназва політичного руху в Італії під проводом Беніто Муссоліні, який правив з 1922 – 1943 рр. Уже у 1920-і рр.,

супротивники фашизму поширили поняття на інші праві, авторитарні, тоталітарні і націоналістичні режими, диктатури та на політичні групи, в тому числі на німецький націонал-соціалізм, хоча вони самі себе не називали словом «фашизм» та за своїми ідеологіями і політичними практиками дуже відрізнялися від італійського фашизму.

Знамено Муссоліні

Фашизм зазвичай описується як «ультра праві», хоча деякі автори акцентують увагу на тому, що розміщення фашизму на звичайному поділі політичного спектру лівий-правий є важким. Націоналізм був основною частиною італійського фашизму через те, що фашистські партії зосереджені хоча і не на національній ідентичності, але на національній єдності, і не на класовій боротьбі.

Нацистська Німеччина була зосереджена на «чистоті раси», а фашистська Італія Муссоліні була спрямованою на державний суверенітет у стосунку до особистості. Проте у 1937 р. Муссоліні ввів ряд законів, спрямованих проти євреїв, що було зроблено просто задля підтримки політики Адольфа Гітлера, а не з ідеологічного мислення.

Фашизм з італійської — «зв'язка», «об'єднання», що означає об'єднання в єдине ціле правих і лівих політичних спектрів. Фашизм бере свій початок в італійському націоналізмі часів Першої світової війни і був заснований Беніто Муссоліні, який раніше був одним із лідерів Італійської соціалістичної партії.

ВИЗНАЧЕННЯ ФАШИЗМУ

Етимологія цього слова походить від латинського фасції (пучок). Пучок був символом влади під час Римської імперії чиновників-лікторів до найвищого римського судді, консулів,

преторів диктаторів. Тому емблема фашизму — лікторська зв'язка — символ єднання, сили і справедливості, оскільки фашизм не лише законодавець і будівельник закладів, але й учитель.

Фашизм — соціально-політичні рухи, ідеології і державні режими право-тоталітарного типу. Науковці також часто визначають фашизм як крайньо-праву ідеологію.

У точному значенні, фашизм — феномен політичного життя Італії 20-40-х рр. ХХ ст. двигун духовного життя.

**Італійська національна фашистська партія
(емблема — лікторська зв'язка)**

З 30-х рр. поняття «фашизм» стало поширюватись і на інші відносно подібні та споріднені за ідеологією та політичною практикою режими: націонал-соціалістичний в Німеччині (нацизм), військово-фалангістський в Іспанії (Іспанська фаланга), військово-поліцейський в Португалії тощо, які самі себе ніколи не називали словом «фашизм». У будь-яких своїх проявах фашизм протиставляє інститутам і цінностям демократії так званий «новий порядок» та жорсткі засоби його утвердження. Фашизм у владі опирається на масову тоталітарну політичну партію (приходячи до влади, вона стає монопольною), підконтрольні владі профспілки і незаперечний авторитет «вождя», «дуче», «каудільо», а також на масовий ідеологічний і фізичний терор.

Ознаки фашизму як ідеології, політичного руху і соціальної практики:

фашисти зазвичай мають тверду позицію проти будь-якого розділу зв'язку політичних поглядів на лівий-правий спектр, вважаючи його недостатнім для опису своїх переконань.

обґрунтування переваги і обраності однієї, обраної в силу цього панівної нації (під нацією, як і під державою, розуміється один індивід (як правило, масштабів культу особи), або їх невеличка група, що триває історично і об'єднаних однією ідеєю сильної особистості, мілітаризму, тоталітаризму, постійної війни, і панування) дискримінація стосовно інших «чужорідних», «ворожих» націй і національних меншин, класів, рас, індивідів, груп індивідів (бо можуть мислитись лише в державі), суспільств, партій, профспілок і т. д. Антиіндивідуалізм. Особиста позиція в колективі, наприклад, національного характеру, етнічного, расового або соціальних класів, або щодо організацій громадянського суспільства — пригнічується.

Утвердження насилля і терору з метою придушення політичного противника і будь-яких форм інакодумства. Нижче наведене висловлювання Ренана, Муссоліні вважає передфашистським: «Розум, знання — продукти Людства, але це химера — бажати розуму безпосередньо для народу і через народ». «Для існування Розуму зовсім немає необхідності, щоб він був загальним надбанням». Позитивне ставлення до насилля.

Насадження режиму, заснованого на принципах тоталітарно-корпоративної державності, однопартійності та вождизму. Фашизм можна розглядати як крайню форму колективізму. Заперечення демократії та відкритості влади. Мілітаризація суспільства, створення воєнізованих формувань, і війна як обов'язок.

Фашизм рясно користується популістською термінологією: заклики до героїчних масових сил, щоб відновити славу минулого, і вимагає вірності єдиному лідеру, який, як правило, досягає масштабів культу особи проти ліберальних доктрин. Фашистське розуміння «влади» не має нічого спільного з поліцейською державою.

В період промислової революції відбувався розпад станового поділу суспільства, що існував в історичну епоху між раннім феодалізмом та Індустріалізацією, а натомість залишались дві точки зору щодо нового поділу:

модерністська точка зору описує націоналізм як нове явище, яке вимагає структурних умов сучасного суспільства, для того, щоб існувати;

примордіалістська точка зору описує націоналізм як відображення давнього і передбачувану еволюційну тенденцію людини організуватись в різні групи на основі близькості народження.

Маркс не поділяв на тих, хто контролює виробництво і тих, хто виробляє товари або послуги в суспільстві (Маркс бачив класи у ставленні людей до засобів виробництва в двох основних способах: або вони володіють продуктивною власністю або працею інших). І запропонував концепцію класового поділу.

Енгельс в марксистській газеті «Neue Rheinische Zeitung» у січні 1849 р. у статті про класову боротьбу писав, що коли відбудеться соціалістична революція, почнеться класова боротьба і в Європі знайдуться примітивні суспільства, що не досягли капіталізму (відстають на дві фази розвитку): баски, бретонці, шотландці, серби, і називає їх расовим сміттям, і що їх доведеться знищити, оскільки в історичній боротьбі вони відстають на дві фази і не зможуть зрозуміти соціалістичну революцію, а Польща взагалі не має підстав для існування в світі. У цій статті вперше було порушено питання «чому необхідно вбивати?». Маркс 16 квітня 1852 р. писав:

Класи та раси, неповноцінні щоб пристосуватися до нових умов життя мають поступитися дорогою. Їх треба принести в жертву революції.

Маркс перший запропонував расове знищення, і перший запропонував концепцію класового поділу. Масові вбивства певної категорії людей (зайвих/маргіналів/«паразитів суспільства») є основою марксистського соціалізму. Засновником першої марксистської держави на планеті став Ленін.

Якщо ви не можете виробляти стільки, скільки ми споживаємо, або ж споживаєте значно більше, ми, відповідно, не можемо розвивати з вашою допомогою суспільство і від вашого існування на Землі немає жодної користі.

Нацизм почався з порівняння з комунізмом.

Для фашизму є близьким поняття Державний капіталізм, хоча це не є частиною ідеології. З економічних питань, італійський фашистський лідер Беніто Муссоліні у 1933 р. стверджував, що, якщо б фашизм слідував сучасній фазі капіталізму, його шлях буде «невідворотно вести в державний капіталізм, який є ні більше, ні менше, ніж державний соціалізм «з ніг на голову». У будь-якому випадку, чи результатом буде державний капіталізм чи державний соціалізм, в результаті це призведе до бюрократизації економічної

діяльності нації». Одним з прикладів близьких до державного капіталізму на пост-радянському просторі може бути політична позиція з повернення ЖЕКів і заборона встановлення автономних систем опалювання житла.

Фашизм був заснований під час Першої світової війни італійськими націонал-синдикалістами, які об'єднали ліві і праві політичні погляди. Тому фашисти зазвичай мають тверду позицію проти будь-якого розділу зв'язку політичних поглядів на лівий-правий спектр.

Економічна організація є корпоративістсько-синдикалістська в спеціальній фашистській формі. Синдикалізм був радикальним лівим робітничим рухом — хто хотів захоплював фабрики для їх самоорганізації. Виробництво повинно бути організоване роботодавцем та працівниками в одній профспілці, у той час як існуючі розформовуються. На практиці, робітники не отримали більше впливу. Навпаки, виробництво було більш централізованим. Незважаючи на схильність до держави, в фашизмі хочуть не колективізації економіки відповідно до радянської націоналізації.

Для фашиста — нічого не існує поза державою (нічого людського чи духовного не існує, а тим більш не має цінності поза державою), а державою і нацією (нація не є расою) є «вища особистість» (або група таких особистостей), об'єднаних такою ідеєю. Нація-це група, тобто, безліч, об'єднане однією ідеєю, якою є воля до існування і панування (це і є самосвідомістю і особистістю) і у формі держави вона є етична реальність, правляча влада, сила, яка здійснює зовні свою волю і примушує признавати і поважати себе, вища і наймогутніша форма особистості, яка і синтезує всі форми морального і інтелектуального життя людини, охоплює її волю і розум. Решту індивідів, які збігаються з державою — фашизм просто признає. Народ, в фашистській доктрині, потрібно розглядати якісно, а не кількісно (якість є «вища особистість»): як найбільш потужну, моральну, істинну і послідовну ідею (ця ідея здійснюється в народі через свідомість і волю небагатьох, навіть одного, і, як ідеал, прагне здійснити в свідомості і волі усіх). «Вища особистість» і держава за Муссоліні — це один або декілька індивідів.

При цьому фашизм є антиіндивідуалістичним. Держава є фактом духовним і моральним, так як вона виявляє собою політичну, юридичну і економічну організацію нації. Держава є абсолют, в порівнянні з яким індивіди і групи — лише відносне.

Для фашизму людина — це індивід, єдиний з нацією, Вітчизною. В житті індивід шляхом самозречення, жертви приватними інтересами, навіть подвигом смерті виконує чисто духовне буття, в чому і полягає його людська цінність. Для фашиста — все в його державі, і ніщо людське чи духовне не існує поза його державою, поза державою немає і індивіда — індивіди і групи можуть мислитись лише в державі.

Оскільки нацією і державою є один індивід («вища особистість») або група їх, то це, звичайним чином, заперечує ліберальні доктрини, соціалізм, комунізм і класову боротьбу, матеріалістичний позитивізм, демократію (яка прирівнює народ до більшості, і знижує рівень народу до рівня багатьох) і демократичні ідеології, масонські доктрини, якобінські новшевства. Фашизм сам є формою демократії. Ця держава («вища особистість», або група їх) і є творцем права, дає індивідуальним волям форму закону. Тому звідси організація і експансія, хоча б в можливості. В фашистській доктрині імперія є не лише територіальним, військовим чи торговим інститутом, а також моральним і духовним (в фашизмі можна мислити імперію, тобто націю, яка керує прямо або побічно іншими націями, без необхідності завоювання навіть одного кілометра території).

Для фашизму прагнення до імперії, тобто до національного розповсюдження є життєвим проявом. Держава в фашизмі (за Муссоліні) має підносити людей від «примітивного існування до висот людської міці, тобто імперії», лише фашистська держава може вирішити протиріччя капіталізму, а «партія, яка тоталітарно керує нацією — факт новий в історії».

Для духу фашизму чужі всі інтернаціональні організації громадського характеру, хоча вони заради вигоди при певних обставинах можуть бути прийняті.

Муссоліні тлумачив «націю» і «державу» з позиції соціал-дарвінізму і національного синдикалізму: що владою і державою є один індивід-«вища особистість» (або невелика група таких «індивідів-вищих особистостей»), цей індивід чи невеличка група їх і є нацією; що фашистська держава є воля до влади і панування, а римська традиція в цьому відношенні є ідея сили; що кожен народ має свій націоналізм.

«Коли почуття державності слабшає і беруть верх розкладаючі і відцентрові устремління, тоді нації спрямовуються до схилу.»

Фашизм і націонал-соціалізм: подібності та відмінності

Італійський фашизм першим прийшов до влади в Італії і тим самим встановив модель для наслідування для інших відносно подібних та споріднених за ідеологією та політичною практикою організацій і груп, що з'явилися пізніше після становлення італійського фашизму. Незважаючи на їхню подібність та спорідненість, треба брати до уваги, що інші організації та рухи, які прийнято називати фашистськими по аналогії з італійським фашизмом, мали свої специфічні особливості, якими вони також значно відрізняються один від одного та, зокрема, від італійського фашизму. Так, наприклад, для німецького націонал-соціалізму від самого початку був характерним біологічний расизм, антисемітизм, еugenіка та расова гігієна; тоді як італійський фашизм тільки після 1938 р. вів дискримінаційні расові закони проти євреїв, при тому, що расизм в фашистській Італії ніколи не набрав таких значних розмірів, як у Третньому Рейху. До того, расизм в фашистській Італії після 1938 р. мав тільки дискримінаційний характер. До 1938 р. євреї не тільки не підлягали дискримінації у фашистській Італії, а навіть займали значні посади у державі та фашистській партії. Різне було ставлення німецьких націонал-соціалістів та італійських фашистів до християнської релігії: в Третньому Рейху християнські церкви піддавались переслідуванню, тоді як католицька церква у фашистській Італії займала привілейоване становище.

Італійський фашизм і расизм

У 1921 р. у промові у Болоньї, Муссоліні заявив, що «фашизм народився... з глибокої, вічної необхідності цієї нашої арійської і середземноморської раси». У цій промові Муссоліні мав на увазі італійців як Середземноморську філію арійської раси, «арієць» у значенні «людей Індо-Європейської мови і культури». Італійський фашизм підкреслював, що раса була пов'язана духовними і культурними основами, і визначали расову ієрархію на основі духовних і культурних чинників. Італійський фашизм таким чином мав за основу свою концепцію про раси на духовних і культурних чинниках, і Муссоліні явно відхилив поняття, що біологічно «чисті» раси існували, хоча біологія досі вважається важливим чинником у расі.

Італійський фашизм рішуче відкинув загальну нордичну концепцію арійської раси, яка ідеалізувала «чистих» арійців як мають певні фізичні риси, які були визначені як Північні, ті, котрі з світлим волоссям і блакитними очима.

На початку 1930-х рр., з приходом до влади нацистської партії в Німеччині з Фюрером Адольфом Гітлером з акцентом «на нордичній концепції арійської раси, виникла напруженість між сильними фашистами і нацистами у сфері расових питань. В цей час фашистські засоби масової інформації в Італії критикували та висміювали расову доктрину німецьких націонал-соціалістів.

У 1934 р., після вбивства австрійськими нацистами австрійського канцлера Дольфуса, союзника Італії, Муссоліні прийшов в лють і відповів сердито засуджуючи нацизм, кажучи: «германська раса не існує... Ми повторюємо. Не існує. Вчені кажуть, так. Гітлер говорить так.»

До 1936 р., напружені відносини між фашистською Італією і нацистською Німеччиною зменшується, і відносини стали дружніше. У 1936 р. Муссоліні вирішив розпочати расову програму в Італії, і був зацікавлений у расових дослідженнях.

Беніто Муссоліні дає Римське привітання поруч із Адольфом Гітлером

До і після 1922 р. фашизм в Італії заборонив опозиційні партії, посадив в тюрму їхніх лідерів, вбив від 2000 до 3000 політичних опонентів, заборонив незалежну пресу, ліквідував нефашистські профспілки, порушував власні закони, спонсорував таємну поліцію, та заохочував італійців доносити на один одного. Протягом фашистського правління в Італії антифашисти різної орієнтації могли бути покарані попередженнями чи домашніми арештами, примусовими засланнями у невеликі містечка чи острови. Законодавством також було введено смертну кару за замах на

Дуче та провідних членів королівської сім'ї. На кінець фашистського режиму в Італії таємна поліція скомплювала досьє на 130,000 італійців. Приблизно 13,000 опонентів фашизму в Італії були піддані довготривалим тюремним покаранням. У мирний час Спеціальний трибунал виконав дев'ять смертних вироків. Вісім інших смертних вироків були помилувані. Ці відносно незначні цифри репресованих політичних опонентів можуть створювати враження про фашистський режим в Італії як про м'яку форму диктатури. Але слід відмітити, що фашизм в Італії був значно менш кривавим у внутрішній політиці, чим нацизм в Німеччині або більшовизм в СРСР. Відповідно до досліджень вченого Річарда Босворза, розв'язані італійським фашизмом зовнішні імперіалістичних війни забрали життя понад одному мільйону людей.

Як організований рух фашизм виник 1919 р. в Італії на чолі з Беніто Муссоліні і згодом став універсальним поняттям для означення численних відносно подібних та споріднених за ідеологією та політичною практикою організацій і груп, що почали виникати і діяти практично у всіх європейських країнах у міжвоєнний період, а також встановлених ними режимів там, де вони прийшли до влади. Фашистська диктатура — режим правління Муссоліні між 1922—1943 рр. в Італії.

У Німеччині подібною організацією з власною специфікою стала Націонал-соціалістична німецька робітничка партія, яка на чолі з Адольфом Гітлером 1933 року захопила владу і втягла світ у Другу світову війну.

З деякими застереженнями до категорії фашистських відносять режим генерала Ф. Франко, який у 1936 — 1939 рр. очолював боротьбу проти комуністичної революції в Іспанії і згодом керував цією країною впродовж кількох десятиліть.

У Португалії у 1932 р. прем'єр-міністром став А. О. Салазар, який спирався на партію «Національний союз» та воєнізовану структуру «Португальський легіон».

Серед численних фашистських організацій Франції найбільші впливи мали партії «Французька дія», «Французька солідарність», Народна французька партія, бойові союзи «Фасції» та «Вогненний хрест».

У Великобританії на початку 20-х рр. діяли досить чисельні «Британські фашисти» та «Імперська фашистська ліга», після розпаду яких у 1932 р. постав «Британський союз фашистів» на чолі з колишнім лейбористом О. Мослі.

У Швеції з розрізнених фашистських організацій 1929 р. була створена Націонал-соціалістична народна партія, яка орієнтувалася на німецький зразок. Данська націонал-соціалістична партія була створена 1930 р. у Данії. У Швейцарії тоді ж була утворена партія «Національний фронт».

У Норвегії під керівництвом В. Квіслінга досить впливовою була партія «Національна єдність».

У Голландії найбільш помітною структурою фашистського типу став Націонал-соціалістичний рух, який мав своє штурмове крило «Збройний загін». У Бельгії тоді діяла ціла низка фашистських організацій, до найбільших з яких належали «Національний легіон», «Національна дія», Фламандський національний союз та рух рексистів.

Поширення ідеології фашизму не оминуло і країни Центральної та Східної Європи. У Польщі її виразником став Національно-радикальний табір — Фаланга під керівництвом Б. Пясецького, в Естонії — Спілка борців за свободу. У Литві — Партія «народних». В Угорщині 1932 р. була створена Націонал-соціалістична Угорська робітничка партія, у 1935 р. — Партія схрещених стріл на чолі з Ф. Салаші. В Румунії виразником ідеології фашизму вважалася партія «Залізна гвардія». У Чехословаччині під керівництвом генерала Р. Гайди була створена Національна фашистська громада, згодом — Партія національної єдності.

Захоплення фашизмом зачепило і радикальні єврейські кола. Зокрема, у Польщі була відома створена В. Жаботинським організація «Бетар», яка копіювала уніформу та гасла німецьких штурмовиків і влаштовувала публічні марші. У Палестині близькою за ідеологією до фашизму вважалася група Аба Ахимеіра. Представники таких течій у єврейському середовищі не раз зустрічалися з Муссоліні. В Італії у 1934–1937 рр. у військово-морській школі Чівітта навчалися молоді активісти сіоністських організацій, які згодом склали кістяк військово-морських сил Ізраїлю.

Ідеологія фашизму знайшла сприятливий ґрунт серед значної частини російської еміграції. Відомий ідеолог російського чорносотенного руху В. Шульгин твердив про ідейну спорідненість її правого крила з фашизмом. Видатний філософ М. Бердяєв вважав, що фашизм складається з позитивних елементів і на його чолі стоїть «чудова людина». На такому тлі цілком логічним виглядало створення цілої низки власне фашистських російських організацій. У

1926 р. у Сербії була заснована Національна організація російських фашистів. Тоді ж у Харбіні (Китай) почала діяти організація «Робітничо-селянська козака опозиція росіян — Російські фашисти», в Тяньцзині — організація «Чорні фашисти». У Франції помітною була «Рада младоросів», що ідентифікувала себе з фашистами. Серед подібних організацій були також Всеросійська фашистська партія, згодом — Російський фашистський союз, також Російський Національний Фронт, Російський Націонал-Соціалістичний Рух, Всеросійська націонал-революційна партія та ще багато інших. Вони об'єднували десятки тисяч членів. Російські фашистські партії були членами Всеслов'янської фашистської громади з центром у Празі, а деякі з них оголосили лідера чехословацьких фашистів генерала Гайду вождем фашистів слов'янських народів.

Сучасний ідеолог російського фашизму Олександр Дугін вважає, що, оскільки Росія пройшла «два ідеологічних етапи — комуністичний і ліберальний», то для неї залишається лише один варіант «політико-державної реалізації» — фашизм.

ДЖЕРЕЛА:

«Доктрина фашизму», переклад В. Н. Новикова, La Renaissance, Paris, 1938.; Юлиус Эвола. Фашизм: критика справа / пер. с ит. — Москва: Реванш, 2005. — 80 с.

ФЕДЕРАЛІЗМ

ФЕДЕРАЛІЗМ — державно-правна думка і система, також рух, спрямований на утворення союзних держав — федерацій, які є формою інтеграції близьких географічно, споріднених історично й культурно та зв'язаних іншими інтересами країв у одне ціле при збереженні самоуправління й державного статусу складових частин. Деякі унітарні, зокрема багатонаціональні держави намагаються через федералізм уникнути фрагментації і зберегти єдність, при чому творяться самоуправні складові державні одиниці за національними ознаками.

Модерні федерації датуються з часу утворення США (1787); найстаршою федерацією, що досі існує, є Швейцарія, яка виникла за середньовіччя з окремих держав-кантонів, через конфедеральний союз до сучасної федеральної держави.

Держави-члени федерації об'єднуються на рівних правах, а прерогативи і влада надрядної (спільної) держави та її членів визначені та гарантовані конституцією. Функцією федерації є децентралізація політичної системи й деконцентрація влади.

Федерація становить вищу форму автономії (автономізму) і є вислідом змагання до самоуправління. Самодержавні структури та імперські концепції заперечують Федералізм, а демократичні системи, зокрема республіканські та ліберально-конституційні доктрини, сприяють йому.

Федералізм в Україні до XIX ст.

Федеральні ознаки і тенденцію до союзної держави виявляла, за істориком М. Костомаровим, Київська Русь, що була союзом земель (князівств), Однак цей процес не вивершився достатньо через татарське завоювання та перевагу на півночі іншого державного ладу: централізації влади й унітарної держави. Російський історик П. Данилевський вбачав у Київській Державі «самодержавно-слов'янську федерацію». В. Ключевський визначав Київську Русь не як політичну федерацію, а як генеалогічну, побудовану на спорідненні правителів. Німецький історик Георг фон Равх називає її «Fürstenföderation». З українських істориків права Р. Лашенко і М. Чубатий погоджуються з Костомаровим, що київський союз князівств виявляв федеративні тенденції. У Московській Державі федеративного принципу не було, бо навіть коли Москва приєднувала здебільша силою інші князівства й неросійські державні формації та залишала їм тимчасово якийсь ступінь автономії (Гетьманщина, Велике Військо Донське, Грузія), це будувалося на васальній основі.

Статус українських земель у Польській чи Литовській державах так само не можна вважати федеративним з тієї причини, що «руський» їх компонент там ніколи не набрав рівнорядного статусу, а Річ Посполита не була надрядною державою. Могли бути зародки федералізму у концепції І. Виговського і Гадяцькій угоді (1658), але це не вийшло поза початкову стадію планування.

Федералізм у XIX ст.

Модерна федералістична думка розвивається в Україні і Росії щойно з XIX ст. Серед декабристів лише Товариство З'єднаних Слов'ян підносило ідею федералізму для слов'янських народів, однак без надання федеральних прав Україні. Російські слов'янофіли у принципі відкидали федералізму, бо їхнім ідеалом була сильна влада російського «земсько-народного царя-самодержця» як запорука захисту усіх слов'ян проти неслов'янського світу. На противагу до російської концепції українське слов'янофільство, репрезентоване Кирило-Методіївським Братством, висунуло на чолі своєї програми ідею

федеративності словянських народів, рівних і вільних, з республікою і демократичним ладом.

Братство передбачало для України центральне місце у словянській федерації («Книги буття українського народу»). Серед кирило-методіївців найвиразнішим представником Федералізму був М. Костомаров. На свій час ці ідеї не мали значного поширення, але згодом вони інспірували інших політичних мислителів і діячів.

Деякі російські ліберальні і революційні кола середини ХІХ ст. так само бачили у федералізмі розв'язку багатьох проблем царської самодержавницької Росії. Зокрема проголошував ідеї Федералізму, включно з правом України на автономію у новій російській федерації чи навіть на відокремлення, О. Герцен (статті в журналі «Колокол»). Федералістами були професором Казанського Університету А. Щапов, письменники і публіцисти М. Огарьов та М. Чернишевський; останній розглядав федералізм як союз рівних «держав племен», базований на самоуправлінні. Анархічний Федералізм відстоював серед росіян М. Бакунін.

На передового теоретика федералізму в Україні й Росії взагалі вибився М. Драгоманов, що органічно продовжував головні ідеї Кирило-Методіївського Братства. Він перегукувався з російськими лібералами-федералістами, але його концепція федералізму була глибша і краще науково обґрунтована. У політичному Федералізмі (на противагу до економічного федералізму ф. П. Прудона) Драгоманов бачив найкращу розв'язку національного питання Росії й Австрії, як також найкращу форму демократії. В основу федералізму Драгоманов ставив самоврядування громад і ширших обл. (земель), які об'єднуються у «вільний союз-спілку» на основі сучасних принципів конституціоналізму і представницьких органів на різних щаблях, а централізм, навіть респ. й парламентарний, на його думку, чужий справжньому Ф. Ідеал політ. ф. Драгоманова реалізується у висліді децентралізації і відбюрократизування держави «знизу вгору» при повному визнанні самоуправних одиниць. Спільним держ. органом ф. має бути двопалатна дума, що репрезентує все населення та нац. держави. Практично на сучасному йому етапі Драгоманов сприяв земському рухові і міському самоуправлінню (автономія міст), що мало привести рос. політ. життя до ф.

В основу Ф. Драгоманова покладена «вільна громада» (звідси назва — громадівство) і вільні договірні взаємини між громадами і землями. В одному зі своїх проєктів, беручи до уваги екон.-геогр.

критерій, він поділив Росію на 20 складових автономних земель, у тому числі 4 на українських землях (поліська, київська, одеська, харківська). Драгоманов сугерував для Галичини федералістичну концепцію, яка базувалася б на коронних краях Австрії.

У женевській «Громаді» з'ясовував свої федералістичні погляди, виходячи з драгомановської «громади», яка представляє найповнішу демократію, також С. Подолинський. Україна, за Подолинським, мала становити федеративну республіку вільно об'єднаних громад, яка своєю чергою може увійти до світової ф. Складові частини держави (громади) ухвалюють самі для себе у всіх справах обов'язкові норми, а спільна «рада громад» є радше арбітром у випадку конфліктів між ними. Не тільки законодавча і виконавча влада мали бути децентралізовані, а й судівництво. Спільними органами ф. мали бути федеральна поліція, військ. штаб, статистичне управління і деякі відомства спільного екон. планування й управління.

У 1891 р. Братство тарасівців стало першою політичною організацією, що виступила за вільну соборнуфедеративну Україну, окресливши у своїй програмі майбутню українську державу як федерацію Лівобережної, Правобережної, Степової України, Кубані й Галичини. І вже у вересні 1905 р. Микола Міхновський розвинув цю ідею в запропонованому проєкті Конституції.

Федералізм у ХХ ст.

Погляди Драгоманова і Подолинського поділяла політично активніша частина діячів на Придніпрянщині у кінці ХІХ ст., зокрема коли з початку ХХ ст. почали виникати політичні партії. Тільки Революційна Українська Партія та Українська Народна Партія були самостійницькими. Інші (соціал-демократичні, радикально-демократичні, Товариство Українських Поступовців) висували ще програму автономії й евентуально федерації. Переважно, такою була програма й інших неросійських фракцій у Державній Думі (дивись Союз Автономістів); також на першій стадії революції 1917 р. З'їзд народів Росії, що зібрався у вересні 1917 р. під проводом М. Грушевського, поставив вимогу перебудови держави за федеративним принципом. З російських партій лише соціалісти-революціонери були готові прийняти для республіканської Росії федералізм. Меншовики і більшовики були централістами, такими ж були й октябристи, а кадети погоджувалися на обмежену автономію для неросійських народів. Соц. партії нерос. народів, включно з єврейським «Бундом», виступали за федералізм.

Проголошена 14 вересня 1917 р. за О. Керенського Російська Республіка свого політичного устрою не визначала взагалі. Більшість інших народів, зокрема окраїнних, швидко стали на позицію самостійності. Більшовицький переворот прискорив серед них еволюцію від автономії до самостійності. Це ілюструють універсали Української Центральної Ради. Хоч 3 Універсал ще декларативно відстоював федералізм, але фактично вже не було з ким федеруватися. Бувши послідовно вірними «самовизначенню» й демократичним ідеям «народним волевиявлення», творці IV Універсалу залишили можливість установчим зборам вирішувати питання про можливий федеративний зв'язок, УНР з іншими частинами Росії.

З початку 1918 р. практично всі українські партії стояли за самостійність України. Російські партії в Україні ще теоретично наполягали на федералізмі, хоч переконаних федералістів у російському антибільшовицькому русі було мало. Коли шанси Української Держави у альянтській дипломатії були майже мінімальні, гетьман П. Скоропадський, під впливом свого російського оточення, оголосив 14 листопада 1918 р. федерацію України з Росією, однак і ті росіяни, які співдіяли з ним, радше вважали її тактичним маневром для відновлення російської централізованої держави. Після революційних подій 1917 — 1920 рр. й короткотривалого існування української держави вже не було поважнішої української групи, що підтримувала б федерацію. Помітний виняток становив галицький політик В. Панейко, який у 1922 р. представив план конфедерації з Росією як альтернативу до польського панування над західно-українськими землями.

Об'єднання УНР і ЗУНР не відбувалося на платформі федерації, скоріше зарисовувалося після 21 січня 1919 р. злиття двох держав при тимчасовому залишенні двох окремих політичних і військових структур. Внутрішній український Федаралізм для майбутньої України пропонували два правники в окремих проектах конституції УНР — С. Дністрянский та О. Ейхельман.

На шляху федеративного перетворення була в 1938 — 1939 рр. Чехо-Словацька Республіка, у складі якої мала бути Карпато-Українська Держава.

Радянський федералізм в теорії і на практиці

Російські марксисты, йдучи слідом за К. Марксом і Ф. Енгельсом, відкидали ідею федералізму (Г. Плеханов, В. Ленін), бо він компроментував їх центральну ідею — концентрацію влади в

руках робітничого класу, на ділі ж — партії, та засади марксівського соціалізму взагалі. Ленін і більшовики були також проти федеральної структури Російської Соціал-Демократичної Робітничої Партії (конфлікт з українською «Спілкою» і єврейським «Бундом»). В антифедералістичному наставленні більшовики зустріли російську революцію й готували свій переворот, хоч критикували Тимчасовий уряд за антинаціональну політику супроти українних народів. Коли ці останні вже були на шляху до усамостійнення, III Всеросійський з'їзд Рад ухвалив 25. 1. 1918 р. Постанову, за якою «Радянська Російська Республіка засновується на засадах вільного союзу вільних націй, як федерація радянських національних республік».

У 1920 р. Комінтерн підтвердив федералізм як переходову форму радянської державності до цілковитої єдності. Утворена у 1917 р. Російська Радянська Федеративна Соціалістична Республіка вважалася скорше федерацією автономних «народів», а не «держав». Ще до того, створивши у грудні 1917 р. для України радянський уряд у Харкові, більшовики проголосили, що Україна перебуває у федеративному зв'язку з Росією. Після вимушеного зривання цього зв'язку (Берестейський мир між центральними державами і Росією) та оголошення радянської України «самостійною», як також у відповідь на намагання більшовиків у центрі розбити єдність України творенням окремих радянських республік (Донецько-Криворізької, Таврії, Криму й Одеської), українські націонал-комуністи і прихильні їм ліві есдеки та есери планували у лютому-квітні 1918 р. оформити УНР як «самостійну федеративну радянську республіку».

Тимчасовий робітничо-селянський уряд України 25.1. 1919 р. знову схвалив об'єднання України з РРФСР «на засадах радянської федерації». Це підтверджено окремим договором та ін. законодавчими актами у червні 1919 р. й пізніше. Не зважаючи на «федеративний зв'язок» радянських республік, Російська Комуністична Партія (більшовиків) залишилася централізованою з одним ЦК, а партії окремих республік діяли на правах обласних організацій.

Офіційно визначалися взаємини між РРФСР й іншими республіками, у тому числі й УРСР, у 1918 — 1923 рр. як федеративні, базовані на політичному, економічному, військовому і дипломатичному союзі, проте у дійсності їх можна уважати лише як квазіфедеративні. Роль спільних федеральних органів виконували державні органи однієї держави (несиметричні відносини між

членами федерації); не було жадних гарантій для «суверенних» прав складових республік; їх взаємини базувалися то на договірних засадах, то на де факто втручанні РРФСР у справи інших радянських республік. Сучасні созні правники кваліфікують взаємини між РРФСР й іншими радянськими республіками як «федеративні», однак цей погляд не був загальноприйнятий у 1920-их рр. М. Рейхель, А. Малицький, Н. Палієнко, Д. Магеровський, Є. Коровін взаємини між радянськими республіками у 1919—1923 рр. вважали конфедеральними. Дехто з західних авторів також поділяє цей погляд (В. Гсовскі), у тому числі й деякі українські правники на еміграції (Б. Галайчук, О. Юрченко, Р. Якемчук).

Під час творення СРСР була тенденція включити досі формально «незалежні» радянські республіки до РРФСР шляхом так званої автономії (Й. Сталін та ін.). Представники деяких созних республік (України та Грузії), зокрема Х. Раковський, М Скрипник, В. Затонський, Мдівані, Цівцівадзе й ін., воліли конфедеративний зв'язок із залишенням найширших прав національним республікам. Між двома крайностями Ленін своїм авторитетом вирішив дискусію на користь федерації, яку утворено у майже класичній формі щодо структури (див. Союз Рад. Соціалістичних Республік). Нову федерацію створено на підставі союзного договору 30. 12. 1922 р., згодом Конституції, за якою об'єднувалися складові держави (РРФСР й деякі ін.) та унітарні. У зв'язку з цим, деякі радянські автори розглядають два типи радянської Федерації: державне з'єднання вищого типу (СРСР) і нижчого (РРФСР та деякі ін. республіки) — тільки з автономними формаціями. До цих належала в 1924 — 1940 рр. й УРСР, маючи у своєму складі Молдавську АРСР.

Конституції СРСР (1924 р., 1936 р.) та УРСР (1925 р., 1929 р. і 1937 р.) були побудовані на принципі формальної федерації, а фактично СРСР став централізованою державою. Цей останній аспект радянської державності зміцнює факт, що ніде немає гарантії республіканських прав, які поступово і без формального конституційного процесу узурпувалися центральними органами. Через постійну тенденцію до централізації влади й довільну заміну республіканських органів союзними деякі західні дослідники заперечують федеративну природу СРСР (Лівінгстон, Маврах, Файнер, Аспатурян). Більшість авторів, у тому числі й українських, погоджуються, що йдеться тут про спеціальний тип федерації (радянської федерації) з тенденцією до де факто унітарної держави при збереженні інституційно-функційних федеральних форм. Цього

загальношого процесу не змінили дві спроби поширення прав союзних республік (у 1944 р. — надання республікам зовнішньополітичних компетенцій і деяких прерогатив у військовій ділянці, а у 1956—1959 рр. — поширення економічних прав), бо їх фактично не здійснено.

Останніми часами триває далі процес «відфедералізування» СРСР, хоч номінально Конституція 1977 р. підтвердила принцип й інституції федерації. Під час обговорення проекту нової Конституції СРСР дехто висловлювався за поступове відживання федералізму (П. Семьонов, Д. Златопольський), що узгоджується з ідеєю «злиття націй». Разом з тим за тривалість федеративного принципу висловлювалися Куличенко, С. Якубовська, Г. Александренко та ін. На характер цієї дискусії й майбутнє радянської федерації мають вплив еволюція національної політики КПРС, а також після XXII з'їзду КПРС концепція так званого «радянського народу».

ДЖЕРЕЛА:

Енциклопедія українознавства: Словникова частина: [в 11 т.] / Наукове товариство імені Шевченка; гол. ред. проф., д-р Володимир Кубійович. — Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1955—1995.; Костомаров Н. Мысли о федеративном начале в древней Руси. ж. Основа, ч. 1. П. 1861;

ФЕДЕРА́ЦІЯ

ФЕДЕРА́ЦІЯ (лат. Foederatio — об'єднання, союз, спілка) — форма державного устрою, за якої вищі територіальні одиниці держави мають певну юридично визначену політичну самостійність, чим відрізняються від адміністративно-територіальних одиниць унітарної держави. Складові частини федерації — це своєрідні державоподібні утворення, які називають суб'єктами федерації, а територія федерації складається з територій її суб'єктів.

Радянський енциклопедичний словник 1963 р. дає таке визначення: федерація, союзна держава — форма державного устрою, за якої кілька держав створюють одну союзну державу. Держави, що входять до Ф., зберігаючи самостійність, створюють єдині союзні (федеральні) державні органи, єдине союзне громадянство, єдину союзну (федеральну) армію. Союзні закони обов'язкові до виконання на всій території федерації.

Основною ознакою федеративної держави є поділ суверенітету між двома рівнями (федеральним і суб'єктів федерації), що передбачає, зокрема існування двох систем державної влади та

управління, кожна з яких діє у визначених межах. Характерною рисою федеративної держави є те, що поряд з федеральною конституцією, органами влади та законодавством свої конституції, закони, свою систему законодавчих, виконавчих та судових органів мають суб'єкти федерації. Характерне конституційно установлене розмежування компетенцій між федерацією у цілому та її суб'єктами. До відання федерації, як правило, належать найважливіші питання державного життя: зовнішня політика, оборона країни, фінанси, оподаткування, організація федеральних органів, розв'язання конфліктів між суб'єктами федерації. Компетенція суб'єктів федерації у цілому ширша, але вона зводиться переважно до питань, що не потребують однакового регулювання. До них віднесені організація органів місцевого самоврядування, громадський порядок, охорона довкілля, встановлення місцевих податків та ін.

Державоподібний характер суб'єктів федерації виражається також у тому, що в них часто є своє громадянство, столиця, державні символи — герб, прапор, гімн. Водночас самотійність суб'єктів федерації недостатня для того, щоб вони могли визнаватися суб'єктами міжнародного права. Це пояснюється тим, що суб'єкти федерації не є державами у повному значенні цього слова: вони не мають суверенітету; не мають права сецесії — право одностороннього виходу з федерації; юридично позбавлені права самотійної участі в міжнародних відносинах.

Федеральність є зазвичай ознакою держав, які історично формувалися шляхом об'єднання чи завоювання різних територій. Історія свідчить, що найстійкішими є федерації, створені на територіальній основі (США, Мексика, ФРН). Натомість федерації, які будуються за національно-територіальною ознакою (колишні СРСР, Югославія, Чехословаччина, сьогднішня Росія, Індія), змушені рахуватися з можливими сепаратистичними проявами, які загрожують цілісності такої держави. Суб'єкти федерації можуть мати різні назви, які, як правило, визначаються певними історичними або правовими чинниками: штати, провінції, республіки, федеральні землі та ін.

Федерацію слід відрізнати від конфедерації, яка являє собою міжнародно-правовий союз суверенних держав, до компетенції якого передаються деякі важливі питання. Близькими до суб'єктів федерації можуть бути також автономні утворення деяких унітарних держав. В цілому в практиці однозначно окреслити правовий характер тих чи інших утворень часто доволі важко.

27 федеративних держав формують 80% світового ВВП.

Основні ознаки федеративної держави: Суб'єкти федерації мають властивість носити різні назви, що визначаються історичними або правовими факторами: штат, провінції, області, краї, республіки, землі або федеративні землі (як в Німеччині чи Австрії).

Загальні риси федеративної держави: Можна виокремити найбільш загальні деталі, які характерні для більшості федеративних держав:

1. Федерація складається із суб'єктів федерації, які в свою чергу повноважні вирішувати питання власного адміністративно – територіального устрою.

2. Є у наявності два рівні державно – владних органів і органів управління – федерації та її суб'єктів (прикладом може слугувати РФ – Президент РФ, Федеральні збори РФ, уряд РФ, Верховний суд РФ та ін., а також президенти, законодавчі збори, уряди, верховні суди республіки, що входять до складу РФ).

3. Характерною рисою федерації є присутність двопалатного парламенту.

4. Законодавство включає в себе федеральне законодавство, а також законодавство суб'єктів федерації, яке в свою чергу повинне відповідати федеральному законодавству.

5. Суб'єкти федерації не являються учасниками міжнародно – правових відносин, натомість у міжнародних відносинах, у випадку делегування відповідних повноважень від центру суб'єктам федерації, вони мають право брати участь у міжнародних договірних взаєминах незалежно. Федеральний центр при цьому має виключну прерогативу контролювати сферу зовнішньої політики.

6. Може бути реалізована дворівнева система правоохоронних і судових органів.

7. Двоканальна система податків.

ФЕДЕРАТИВНІ ДЕРЖАВИ МОЖНА КЛАСИФІКУВАТИ ВІДПОВІДНО ДО НАСТУПНИХ КРИТЕРІЇВ:

1. За способом утворення федерації:

- договірні – створюються на основі угоди між суб'єктами про створення федеративної держави. Особливою рисою подібних федерацій є той факт, що її суб'єкти в такій угоді мають право витребувати для себе наділення певними суверенними правами (США, Німеччина)

- союзні – з'являються на основі перетворення унітарних держав (Бельгія, Канада)

- конституційні федерації – постають на підставі прийняття конституції, в котрій окреслено правовий статус суб'єктів федерації (США у 1787 році)

- конституційно – договірні федерації – постають на підставі угоди з подальшим втіленням правового статусу суб'єктів федерації у конституції, яка в свою чергу схвалюється суб'єктами федерації (наприклад, Російська Федерація — у 1992 році суб'єкти РФ підписали союзний договір з центром, а вже у 1993 р. на референдумі було затверджено, розроблену на основі цих договорів, Конституцію РФ).

1. За змістовим критерієм (або за способом утворення суб'єктів федерації):

- територіальні федерації – за принципи розподілу території суб'єктів вибрано географічні особливості, густоту населення, місцевості, господарські та економічні зв'язки та інше (США, Мексика, Бразилія)

- національні федерації – на принципи розподілу території лежить національний склад населення її суб'єктів (Чехословаччина, Югославія)

- змішані федерації – за принцип поділу узято національний і територіальний критерії (РФ).

2. За правовим статусом суб'єктів федерації:

- симетричні – усі суб'єкти федерації наділені рівним політичним і правовим статусом, мають однакові права (США, Німеччина, РФ)

- асиметричні – суб'єкти федерації мають нерівномірний політико – правовий статус (Індія).

3. За способом здійснення владних повноважень:

- централізовані – основні рішення приймає центр, суб'єкти обмежені в прийнятті ряду рішень (Індія, Мексика, Бразилія)

- децентралізовані – суб'єкти наділені досить широкими повноваженнями у врегулюванні особистих внутрішніх проблем.

ФЕДЕРАЦІЇ У СВІТІ

У Європі, «федералістами» називають тих, хто виступає за спільний федеральний уряд, з розподілом влади на регіональному, національному та наднаціональному рівнях. Більшість європейських федералістів хочуть, щоб цей розвиток, був продовжений у рамках Європейського Союзу. Європейський федералізм виник у післявоєнній Європі, одним з найбільш важливих поштовхів до цього стала промова Уїнстона Черчилля у Цюріху у 1946 р.

У Сполучених Штатах, федералізм спочатку вважався як віра в сильний центральний уряд. Коли Конституція США розроблялася, група федералістів підтримала сильний центральний уряд, в той час як «Анти-федералісти» хотіли слабкіший центральний уряд. Це дуже відрізняється від сучасного використання «федералізму» в Європі та Сполучених Штатах. Відмінність пов'язана з тим, що «федералізм» знаходиться в середині політичного спектру між конфедерацією і унітарною державою. Конституція США була написана в якості реакції на Статті Конфедерації, відповідно до якого Сполучені Штати являлися конфедерацією зі слабким центральним урядом.

На відміну від цього, Європа має велику історію пов'язану з унітарними державами, на відміну від Північної Америки, таким чином, Європейський «федералізм» виступає за більш слабку центральну владу, по відношенню до унітарної держави.

31 січня 1901 р. Австралія виникла як федерація. Австралійський континент був колонією Великобританії, який згодом створив шість самоврядних колоній. У 1890-х рр., уряди цих колоній провели референдуми на становлення єдиної, самоврядної «Співдружності» у рамках Британської імперії. Коли всі колонії проголосували на користь федерації, федералізація Австралії закінчилася результатом створення Співдружності Австралії. З 1901 р., австралійський федералізм дотримується моделі близької до оригінальної моделі федералізму Сполучених Штатів Америки, хоча через Вестмінстерську систему.

У Бразилії, падіння монархії у 1889 р. у результаті військового перевороту призвело до зростання президентської системи на чолі з Деодоро Фонсеком. Бразильська федерація (в Конституції частіше згадується термін «союз») має свої особливості: як її складові частини називають не тільки штати і федеральний округ, а й адміністративно-територіальні одиниці, на котрі розділені штати - муніципії. Згідно із ст. 1 Конституції, Бразилія - «непорушна єдність» штатів, федерального округу і муніципій. Федеральний закон передбачає також можливість створення федеральних територій, які б управлялися з центру. Після прийняття Конституції 1988 р. дві федеральні території були перетворені на штати або приєднані до них. Сьогодні у Бразилії 26 штатів і федеральний округ (остання територія Фернамбуку теж перетворена в штат, хоча в Конституції зберігаються норми, які детально регулюють правовий стан територій), а також приблизно 4300 муніципій, які поділені на штати.

Бразильська федерація, з одного боку, побудована на основі концепції кооперативного федералізму, однак з іншого - особливо на

практиці - це висококонцентрована федерація. Перше знаходить своє віддзеркалення у «триелементному» підході до структури федерації в розширенні повноважень її суб'єктів та в прагненні переглянути в Конституції широке коло питань щодо спільної компетенції. Друге відбивається в організації федерації, у концепції федеральної інтервенції, у «жорсткому» порядку взаємовідносин федеральних органів та органів штатів.

Найважливіше питання всякої федерації - розмежування компетенції між центром і суб'єктами - у Бразилії був вирішений за європейською схемою, а саме на прикладі ФРН. В основу був покладений принцип кооперативного федералізму. Сьогодні у Бразилії розрізняють три основні сфери компетенції: виключна компетенція Союзу, спільна компетенція Союзу, штатів, федерального округу і муніципій, і остання, спільна компетенція союзу, штатів і федерального округу (без муніципій). Остання характеризується в Конституції як спільна компетенція цих утворень (Союзу, штатів, округу) згідно «із законодавством» (муніципальні органи законів не видають, хоча в окремих місцях об'ємної бразильської Конституції є згадки про закони муніципій, під котрими розуміють, скоріше за все, їх нормативно-правові акти). Крім того, поряд із загальним положенням про компетенцію Союзу у Конституції йдеться також про виключну компетенцію союзного законодавства.

Росія зберегла федеративний устрій і після проголошення незалежності, розпаду СРСР і прийняття нової Конституції в 1993 році. Сучасна Росія успадкувала територію від РРФСР. У 1992 р. регіонами був підписаний Федеративний договір про розмежування повноважень. У 1993 р., коли була прийнята нині чинна конституція, налічувалося 89 суб'єктів, з 1 березня 2008 р., після об'єднання регіонів їх кількість зменшилася до 83. У 2005-2011 рр. вибори голів суб'єктів Російської Федерації були замінені процедурою наділення повноваженнями.

Суб'єкти федерації мають власні органи виконавчої та законодавчої влади.

Суб'єкти федерації мають власну конституцію або статут, а також власне законодавство, прийняте регіональними парламентами. Суб'єкти мають по два представника в Раді Федерації Федеральних Зборів Російської Федерації.

У відносинах із федеральними органами державної влади всі суб'єкти федерації між собою рівноправні. Після вступу в силу Конституції 1993 р. Росія стала симетричною федерацією:

повноваження республік, країв, областей, міст федерального значення, автономної області і автономних округів стали однаковими (пункт 4 статті 5, пункт 2 статті 72, пункт 1 розділу другого). Однак, республіки, що входять до Росії, мають право встановлювати свою державну мову, на відміну від інших суб'єктів Росії . У 1992-1993 рр. компетенція республік, країв, областей, міст федерального значення, автономної області і округів розрізнялася, а до цього, у 1918-1992 рр. суб'єктами Російської Федерації (РРФСР) і зовсім були тільки національні утворення (республіки), чинною Конституцією РФ право одностороннього виходу з її складу не передбачено. У 90-і рр., до федеративної реформи, можливість виходу зі складу РФ згадувалася в конституціях деяких республік - наприклад, Туви . У 1991 р., в період параду суверенітетів, Чечня проголосила свою незалежність в односторонньому порядку. Одні правознавці вважають, що за відсутності положення в конституції суб'єкта федерації, питання про вихід можуть ставити тільки ті суб'єкти, які представляють форму самовизначення націй, народів. Інші, що законодавчі основи відділення регіону від Росії на практиці мають другорядне значення, сила в цьому питанні важливіше. З іншого боку, одним із загальноновизнаних принципів міжнародного права є право на самовизначення народів. Відповідно до цього принципу, народи мають право вільно встановлювати свій політичний статус, в тому числі створювати незалежну державу.

У Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права та Міжнародному пакті про громадянські та політичні права ООН від 16 грудня 1966 р. закріплено, що всі народи мають право на самовизначення. У силу цього права вони вільно встановлюють свій політичний статус. Всі хто беруть участь у цьому Пакті, повинні відповідно до положень Статуту ООН заохочувати здійснення права на самовизначення і поважати це право. У Декларації ООН про принципи міжнародного права (від 24 жовтня 1970 р.) вказується, що способом здійснення права на самовизначення може бути створення суверенної і незалежної держави. Аналогічні принципи закріплені в документах Ради з безпеки і співробітництва в Європі - Гельсінському Заключному акті 1975 р. й інших міжнародно-правових договорах.

Федеральна система Австрії характеризується наступними елементами:

Федеральна держава та провінції мають свої власні законодавчі органи;

Федеральна держава та провінції мають свої власні виконавчі органи;

Федеральні провінції, не напряму, приймають участь в адміністративній діяльності держави (не пряма адміністрація федерального законодавства провінційними адміністративними органами);

Федеральна держава та провінції, мають свої власні системи керування фінансами, тобто мають власний бюджет, мають право самі збирати податки та мають право самі встановлювати суми оподаткування. Проте, що стосується найважливіших податків, тобто податку на прибуток, ПДВ та їм подібних, то на них має право тільки федеральний уряд. Федеральні провінції отримують від федерального уряду податкові фонди через систему розмежування доходів. План розмежування доходів приймається шляхом домовленостей між федеральним урядом та провінціями кожні кілька років, федеральний принцип закарбований у статті 2-ій, Федерального Конституційного Закону (B-VG). Окрім того, існують також інші конституційні передумови, які надають федеральним провінціям значну автономію, яка стосується провінційного законодавства та адміністрації.

Беручи до уваги значну перевагу компетенцій федерального рівня, федералізм у Австрії можна розглядати, як слабо розвинену систему. За кількома винятками, право вето Федеральної Ради має тільки гальмуючу дію. Проте, насправді, Конференція Провінційних Губернаторів, орган, чиє існування та функції не закладені в конституцію країни, з плином часу набув надзвичайних політичних повноважень.

Продовжуючи традицію великих та малих князівств Священної Римської імперії та як протиприклад унітарній державі, створеній за часів національно-соціалістичної диктатури, на вимогу держав-союзників в основу державного устрою ФРН було покладено принцип федералізму – рішення, яке відповідно ч. 3 ст. 79 конституції більше ніколи не може бути піддано ревізії. Створені у 1946 р. на території західних окупаційних зон союзників землі об'єдналися у 1949 р. в Федеративну Республіку Німеччину. На той момент кожна з них вже мала власну конституцію, уряд та систему судів.

Розподіл компетенцій і завдань між федерацією і землями має відбуватися в ідеальній формі згідно з принципом субсидіарності, хоча цей принцип в німецькій конституції й не закріплений. Згідно з цим принципом федерація переймає тільки ті завдання і компетенції, які вона може виконувати ефективніше, ніж це роблять землі. Але це не

слід розуміти так, що федерація може перейняти будь-яку законодавчу компетенцію лише завдяки тому, що змогла успішно аргументувати, що може її ефективніше реалізувати, ніж землі. Більшість законодавчих компетенцій в Німеччині закріплена за федерацією, основними винятками, закріпленими за землями, є поліцейне та комунальне право, а також політика в галузі культури та освіти. Окрім того, за землями закріпленна велика частина компетенцій щодо організації адміністрації та судочинства. Важливою функцією федерації є функція другого рівня розподілу влади, його ще називають вертикальним розподілом влади. Бундесрат – друга палата парламенту – є представництвом інтересів урядів німецьких земель на федеральному рівні, але не зважаючи на це, Бундесрат залишається конституційним органом федерації, а його права та повноваження визначаються федеральним і аж ніяк не земельним правом.

Обговорення реформи федеративного устрою Німеччини йде у трьох напрямках:

1. розподіл компетенцій і завдань між федерацією і землями,
2. розподіл фінансових ресурсів для реалізації цих завдань і компетенцій,
3. реорганізація територіального устрою ФРН. Проведена в 2006 р. реформа федеративного устрою реформувала в відносно великому об'ємі сферу розподілу компетенцій між федерацією і землями, реорганізація системи розподілу фінансових ресурсів поки що тільки планується.

СУЧАСНІ ФЕДЕРАЦІЇ

Європа: Австрійська Республіка; Боснія і Герцеговина; Королівство Бельгія; Федеративна Республіка Німеччина; Швейцарська Конфедерація.

Євразія: Російська Федерація.

Азія: Ісламська Республіка Пакистан; Малайзія; Об'єднані Арабські Емірати; Республіка Індія; Республіка Ірак; Союз М'янма; Федеративна Демократична Республіка Непал.

Африка: Федеральна Демократична Республіка Ефіопія; Союз Коморських Островів; Федеральна Республіка Нігерія; Республіка Південний Судан; Республіка Судан; Федеративна Республіка Сомалі.

Америка: Аргентинська Республіка; Боліварська Республіка Венесуела; Канада; Мексиканські Сполучені Штати; Сполучені Штати Америки; Федеральна Республіка Бразилія; Федерація Сент-Кітс і Невіс.

Австралія і Океанія: Австралія; Федеральні Штати Мікронезії.

ДЖЕРЕЛА:

1. Палієнко М.І. Областна автономія і федерація / М.І. Палієнко. - Х.: Тип. М. Х. Сергєєва, 1917. - 16 с.; Зінченко О. В. Принципи федеративного устрою ФРН та Російської Федерації: порівняльний аналіз / О. В. Зінченко // Вісник Академії правових наук України: зб. наук. пр. – Харків, 2011. – № 4. – С. 48–57.; Палієнко М.І. Право громадянства в сучасних федераціях і в Союзі РСР / М.І. Палієнко. - Х.: Юрид. вид-во НКЮ УРСР, 1926. - 31 с.; Колісник В. Ідея федералізації в Україні у контексті національно-етнічного чинника: історичний досвід та сучасні виклики / В. Колісник // Право України. – 2014. – № 9. – С. 53–63.; Палиєнко Н.И. Конфедерации, федерации и Союз Советских Социалистических Республик / Н.И. Палиєнко; предисл. М. Ветошкин. - Х.: Госиздат Украины, 1923. - 72 с.; Безщасна Т. О. Складні держави як суб'єкти міжнародних правовідносин / Т. О. Безщасна // Проблеми законності: зб. наук. пр. – Харків, 2014. – Вип. 127. – С. 175–181.; Моронюк М.Г. Современный федерализм: сравнительный анализ: [учеб. пособ.] / М.Г. Моронюк. – М.: Московский государственный институт международных отношений; Российская политическая энциклопедия, 2006. – 20 с.; Федерализм: энциклопедия. – М.: Изд-во МГУ, 2000. – 640 с.; Кинг П. Классифицирование федераций / П. Кинг // Полис. – 2000. – № 5. – С. 7-18.; Жилин А. А. Теория союзного государства / А. А. Жилин. – К.: Типограф. И. И. Чоколова, 1912. –360.

ФЕДЮНІНСЬКИЙ ІВАН ІВАНОВИЧ (30 липня 1900 - 17 жовтень 1977 рр.)

Радянський воєначальник, генерал армії. Герой Радянського Союзу (1939 р.).

Іван Іванович Федюнінський народився 30 липня 1900 р. у селі Гилева Успенської волості Тюменського повіту Тобольської губернії (нині Тугулимській район Свердловської області), у сім'ї селянина. У 1913 р. закінчив сільську школу у селі Гилева і став працювати

підмайстром маляра. З 1919 р. вся подальше його життя було пов'язане з військовою службою.

У 1919 р. Федюнінський добровольцем вступив до Червоної Армії. Під час Громадянської війни воював рядовим на Західному фронті. Був двічі поранений. З 1923 - 1924 рр. навчався у Владивостоцькій піхотній школі. По закінченні призначений командиром взводу у 107-й Володимирський стрілецький полк. У 1929 р., на посаді командира 6-ї роти 36-ї стрілецької дивізії Особливою Далекосхідної армії, брав участь у військовому конфлікті на КСЗ. За винахідливість і вмиле керівництво, проявлену особисту хоробрість у цих боях, був нагороджений орденом Червоного Прапора і особистим іменною зброєю. У 1930 р. направлений на курси комскладу «Постріл». Після закінчення їх з відзнакою повертається на Далекий Схід, де призначений командиром батальйону, а у 1936 р. помічником командира полку.

У 1939 р. служив на кордоні з Монголією на посаді помічника командира полку з господарчої частини. На початку неоголошеної війни на Халхін-Голі з японськими військами за пропозицією Г. К. Жукова призначений командиром 24-го моторизованого полку. За спогадами Жукова: У всіх складних випадках Іван Іванович Федюнінський вмів знаходити правильне рішення, а коли почалося генеральний наступ наших військ, полк під його командуванням переможно вів бій.

Бої на Халхін-Голі. 1939 р.

У вирішальній битві полк молодого командира в супроводі танків проривається у тил японських військ, завдаючи великої шкоди

супротивнику. Порушивши тиліві комунікації, що призвело японців до швидкого відступу і навіть втечі, полк Федюнинського захопив багато техніки і важкої артилерії на головній ділянці фронту.

Указом Президії Верховної Ради СРСР від 29 серпня 1939 р. полковнику Федюнінському Івану Івановичу було присвоєно звання Героя Радянського Союзу з врученням ордена Леніна і медалі «Золота Зірка» № 155. Постановою Президії Великого народного хуралу Монгольської Народної Республіки від 15 липня 1975 р. І. І. Федюнінський був удостоєний звання Героя МНР.

6 лютого 1940 р. І. Федюнінський прийняв командування 82-ю стрілецькою дивізією, яка дислокувалася у Монгольській Народній Республіці у місті Баян-Тумен (з 1941 р. (Чойбалсан). До 10 березня 1940 р. 82-а стрілкова дивізія переведена на штат мотострілецької дивізії чисельністю 12000 чоловік з присвоєнням найменування 82-а мотострілецька дивізія. І. І. Федюнінський переформовувати свою дивізію і командує 82-й мсд до листопада 1940 р.

3 листопада 1940 р. і на початку Великої Вітчизняної війни полковник (з 12 серпня 1941 - генерал-майор) Федюнінський був командиром 15-го стрілецького корпусу, розквартированого у районі Бреста і Ковеля. Його корпус, що складався з трьох дивізій, з початком війни, на відміну від багатьох інших сполук, успішно вів оборонні бої і завдав кілька відчутних контрударів по наступаючим німецьким військам. Після поранення, отриманого у цих боях, за вказівкою командувача фронтом був доставлений на літаку в Москву у госпіталь.

У вересні 1941 р., у один з найбільш критичних періодів битви за Ленінград І. І. Федюнінський за пропозицією Г. К. Жукова призначений заступником командувача Ленінградського фронту і одночасно командувачем 42 А. Після від'їзду Жукова у жовтні 1941 р. тимчасово командував фронтом, потім, 27 жовтня, призначений командувачем 54 А, що прийняла під початком Федюнінського активну участь у Тихвінській оборонній та Тихвінській наступальній операції, у результаті яких радянські війська домоглися стратегічного успіху. У 1942 р. 54 А під командуванням І. І. Федюнінського брала участь у Любанській операції, у якій не домоглася успіху і зазнала важких втрат.

За спогадами рядового вісімсот вісімдесят третього корпусного артилерійського полку Н. Н. Нікуліна (1975 р.): «Одного разу вночі я заміщав телефоніста у апарату. Тодішній зв'язок був примітивний і розмови по всіх лініях чулися у всіх точках, я дізнався як розмовляє наш командувач І. І. Федюнінський з командирами дивізій: «Вашу мати! Вперед !!! Чи не просунешся - розстріляю! Вашу мати! Атакувати!

Вашу мати!. Роки два тому старезний Іван Іванович, добрий дідусь, розповів по телевізору жовтеняттям про війну зовсім в інших тонах».

3 квітня 1942 р. на Західному фронті командує 5 А і бере участь в операціях під Москвою. У жовтні 1942 р. призначений заступником командувача Волховського фронту К. А. Мерецкова. Ставка ВГК поклала на Федюнінського персональну відповідальність за прорив блокади Ленінграда на правому крилі Волховського фронту. За успіхи в операції «Іскра» (12-30 січня 1943 р.) по прориву шліссельбургско-синявінськом виступу нагороджений орденом Кутузова 1 ступеня. У ході операції отримав важке поранення.

У травні 1943 р. призначений заступником командувача Брянського фронту. 14 липня 1943 р. прийняв командування 11-й армією і брав участь у Брянській (1 вересня - 3 жовтня 1943 р.) і Гомельської-Речицькій (10-30 листопада 1943 р.) операціях. У грудні 1943 р. призначений командувачем 2-ї ударної армії під Ленінградом, що наносила удар з Ораниенбаумського плацдарму. Хибним зосередженням військ і техніки на правому фланзі йому вдалося ввести у оману противника, у той час як основний удар концентрованими силами у середині січня було завдано на головному, Ропшинских напрямку, що призвело до з'єднання з військами 42 А і розгрому Петергофському-Стрельнінській угруповання гітлерівців у районі Ропши. Тим самим був внесений вирішальний вклад у операцію по зняттю блокади Ленінграда. Пізніше, у першій половині лютого 1944 р., 2А Федюнінського вела важкі бої за Нарву, в яких не вдалося зайняти місто. Нарва була звільнена 26 липня 1944 р. у ході Нарвської операції. Наступ вели з плацдарму, згодом отримав назву Федюнінський плацдарм. По завершенні Таллінської операції 2А брала участь у боях з замкненими у Курляндському котлі групою армій «Північ» і у Східно-Прусської операції.

У період Великої Вітчизняної війни війська під командуванням Івана Івановича Федюнінського брали участь у боях на Західному, Ленінградському, Волховському, Брянськом і 2-му Білоруському фронтах, у обороні Ленінграда і прориві блокади, у Тихвінській оборонній та наступальній операціях, 1-й Ржевсько-Сичевській наступальній операції, Курській битві, Брянській, Красносільсько-Ропшинській, Нарвській, Таллінській, Східно-Прусській і Берлінській операціях. За успішні бойові дії, керовані ним війська 25 раз відзначалися у наказах Верховного Головнокомандувача.

24 червня 1945 р. генерал-полковник І. І. Федюнінський брав участь у Параді Перемоги у Москві на Красній площі. У квітні 1946 -

лютому 1947 рр. І. І. Федюнінський командував військами Архангельського ВО. У 1948 р. закінчив вищі академічні курси при Військовій Академії Генерального Штабу.

У 1948-1951 рр. - командувач 7-й загальновійськової армією (штаб армії розташовувався в місті Єревані). У 1951-1954 рр. був заступником і першим заступником Головнокомандувача Групою радянських військ у Німеччині. У 1954-1957 рр. - командувач Закавказького ВО. У 1957-1965 рр. - командувач Туркестанського ВО. 8 серпня 1955 р. І. І. Федюнінському присвоєно військове звання генерал армії.

З грудня 1965 р. і до своєї кончини - військовий інспектор-радник Групи генеральних інспекторів Міністерства оборони СРСР. Був депутатом Верховної Ради СРСР 5-го і 6-го скликань, депутатом Верховних Рад Союзних Республік. Почесний громадянин міста Гомеля. І. І. Федюнінський жив і помер у Москві 17 жовтня 1977 р. Похований на Новодівичому кладовищі.

Нагороди: Медаль «Золота Зірка» Героя Радянського Союзу № 15; 4 ордена Леніна; 5 орденів Червоного Прапора; 2 ордена Суворова I ступеня; 2 ордена Кутузова I ступеня; Орден Червоної Зірки; Орден «За службу Батьківщині у Збройних Силах СРСР» III ступеня та медалі.

ФЕДЬКО ІВАН ФЕДОРОВИЧ
(24 червня 1897 - 26 лютий 1939 рр.)

Радянський воєначальник, командарм 1-го рангу (1938 р.), учасник Громадянської війни. Член ЦВК СРСР, депутат Верховної ради СРСР першого скликання, член Військової ради при наркомі

оборони СРСР. Розстріляний у 1939 р. за звинуваченням в участі у військово-фашистській змові. У 1956 р. посмертно реабілітований.

Іван Федорович Федько народився у селі Хмельова Полтавської губернії (нині Роменський район Сумської області на Україні. Син селянина. У 1904-1916 рр. жив у Кишиневі, де після закінчення ремісничого училища на Измайловской вулиці у 1915 р. працював на місцевій меблевій фабриці. Склавши іспити на звання однорічника, у грудні 1915 р. зарахований на військову службу. С квітня 1916 р. служив у 1-му запасному кулеметному полку у м. Ораниенбаумі. У липні 1916 р. у діючій армії, направлений у 420-й Сердобський полк Південно-Західного фронту. У одному з боїв був поранений. У кінці 1916 р. направлений на навчання у 4-у Київську школу прапорщиків, з якої у червні 1917 р. випущений офіцером. Подальшу службу проходив у 35-му запасному піхотному полку у м. Феодосії на посаді командира взводу. У червні того ж року вступив у РКП (б) з серпня - листопад 1917 рр. - виборний командир батальйону. Тоді ж організував у Феодосії революційний комітет і загін Червоної гвардії, розгорнутий пізніше у Перший Чорноморський революційний полк.

Ще на стадії формування полк Федько (тоді - 1-й Чорноморський загін) здійснив рейд по Північній Таврії та Миколаївщині і взяв участь у Миколаївському повстанні 20-23 березня 1918 р. Після поразки повстання полк Федько до 1 травня бився проти німців у Північній Таврії та Криму.

Під час Громадянської війни воював на Північному Кавказі. З травня по жовтень 1918 р. командував третьою і першою колонами військ Північного Кавказу. З 27 жовтня по листопад 1918 р. призначений виконуючим обов'язки головнокомандувача революційними військами Північного Кавказу. У листопаді 1918 - лютому 1919 рр. був помічником командувача 11-ю армією. У 1919 р. Федько став членом РВС Кримської Радянської Соціалістичної Республіки і заступником командувача Кримської армією підпорядкованої 14-й армії до 21 липня 1919 р., перетвореної в Кримську стрілецьку дивізію. 21-27 липня 1919 р. - начальник Кримської стрілецької дивізії 14-ї армії, 22 липня - 11 листопада 1919 р. - начальник 58-ї стрілецької дивізії, яка у серпні 1919 р. у складі військ 12-ї армії протягом місяця вела бої проти Збройних сил Півдня Росії, прикриваючи зі сходу війська групи при їх просуванні на північ, до Києву. За бойові відзнаки дивізія була нагороджена Почесною революційною Червоним прапором, а начдив Іван

Федько був удостоєний ордена Червоного Прапора. У 1920 р. командував групою військ 13-ї армії і 46-ю стрілецькою дивізією. За керівництво дивізією в боях на Нікопольському плацдармі, виявлену хоробрість і мужність був нагороджений другим орденом Червоного Прапора.

У 1921 р. брав участь у придушенні Кронштадтського повстання як командувача 187-ї курсантської стрілецької бригадою, за що був нагороджений третім орденом Червоного Прапора. Після цього Федько брав участь у придушенні селянського повстання в Тамбовській губернії і у травні 1921 р., будучи призначеним командиром 1-го бойового ділянки.

23 грудня 1922 р. закінчив Військову академію РККА з оцінкою «дуже задовільно». З 1922 р. - командир 18-ї Ярославської стрілецької дивізії. З квітня 1924 р. - командир 13-го стрілецького корпусу. Корпус брав участь у боротьбі з басмачеством на території Середньої Азії. З листопада 1925 р. - командир 2-го стрілецького корпусу.

З лютого 1927 р. - начальник штабу Північно-Кавказького військового округу. З жовтня 1928 р. - помічник командувача військами Ленінградського військового округу. З лютого 1931 р. - командувач Кавказької Червонопрапорної армією. З березня 1932 р. - командувач військами Приволзького військового округу.

17 жовтня 1933 р. призначений помічником командувача військами Особливою Червонопрапорної Далекосхідної армії В. К. Блюхера. 20 червня 1934 р. змінив В. К. Путну на посаді командувача Приморської групою військ ОКДВА.

З травня 1937 - січень 1938 рр. - командувач військами Київського військового округу. З січня 1938 р. - перший заступник Наркома оборони СРСР. Одночасно з березня 1938 р. був членом Головної військової ради РСЧА. У 1937 р. був обраний депутатом Верховної Ради СРСР 1-го скликання, а на його 1-й сесії у січні 1938 р. - членом Президії Верховної Ради СРСР.

Федько був заарештовано 7 липня 1938 р. Спочатку він відмовлявся визнати за собою яку-небудь провину, незважаючи на побиття і тортури. Проте врешті-решт слідчі домоглися свого: Федько дав свідчення про свою нібито участь у «військово-фашистській змові». 26 лютого 1939 р. він був засуджений до смертної кари і у той же день розстріляний. Після смерті Сталіна реабілітований (1956 р.).

Нагороди: Орден Леніна (22.02.1938); 4 ордена Червоного Прапора (1919, 1919, 1921, 1924); Орден Трудового Червоного Прапора Таджикицької РСР (1930); Медаль «XX років Робітничо-Селянської Червоної Армії» (1938).

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х.: Право, 2015.; Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К.: «Українська енциклопедія», 1998; Бенетон Ф. Введение в политическую науку. — М.: Весь мир, 2002. — 368 с.; Гаджиев К. С. Политическая Наука. Ч. 1. — М.: Межд. Отн., 1994.; Глущенко В. В. Политология: системно-управленческий подход.-М.: ИП Глущенко В. В., 2008.

**ФЕЛЬДМАН БОРИС МИРОНОВИЧ
(1890 - 12 червень 1937 рр.)**

Радянський воєначальник, комкор (1935 р.). Проходив по «справі Тухачевського».

Народився у Пінську у сім'ї столяра. Співчував революційному рухові. Неодноразово заарештовувався. У 1913 р. мобілізований у діючу армію. Учасник Першої світової війни (1914-1917 рр.).

У травні 1918 р. вступив у РККА. У 1918-1922 рр. секретар штабу Брянського району. У 1919 р. помічник начальника оперативного відділу 13-ї армії, начальник штабу 1-ї бригади 9-ї стрілецької дивізії. Член ВКП (б) з 1919 р. У 1920 р. помічник начальника, а потім начальник штабу 57-ї і 55-ї стрілецьких дивізій. У 1920-1921 рр. - начальник штабу Окремої бригади. При

придушенні тамбовського селянського повстання у 1921 р. командир експедиційного корпусу у Тамбові.

У 1922-1925 рр. - командир 17-го, у 1925-1928 рр. командував 19-м стрілецьким корпусами. У 1928-1934 рр. - начальник штабу Ленінградського ВО. З 1934 - 1937 рр. Б. М. Фельдман був начальником Управління по начальницькому складу РСЧА і членом Військової Ради при наркомі оборони СРСР. У 1935 р. йому було присвоєно військове звання комкора.

У 1937 р. Борис Фельдман призначається на посаду заступника командувача військами Московського ВО. У травні 1937 р. Фельдман знятий з усіх посад, виключений з ВКП (б) і заарештований. Розстріляний 12 червня 1937 р. разом з М. М. Тухачевським, І. Е. Якіром та іншими воєначальниками у підвалі будівлі Військової колегії Верховного Суду СРСР. У 1957 р. повністю реабілітований і відновлений у партії. Нагороди: Орден Червоного Прапора (1924).

ДЖЕРЕЛА:

Енциклопедія політичної думки / Пер. з англ. за ред. Н. Лисюк. — К., 2000; Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. — Умань. — 2014. — 860 с.; Політологічний енциклопедичний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2000.

ФЕМІНІЗМ

ФЕМІНІЗМ - прагнення до рівності жінок з чоловіками; у вузькому сенсі жіночий рух . Фемінізм (англ. Feminism) — низка рухів та ідеологій, які поділяють одну спільну мету: визначення, встановлення і досягнення рівних політичних, економічних, культурних, особистих та соціальних прав для жінок. Це включає у себе прагнення встановити рівні можливості для жінок у сфері освіти та праці. Феміністкою є людина, яка обстоює або підтримує права та рівність жінок.

Феміністські рухи виступали та продовжують виступати за права жінок, у тому числі за право на голос, займання державних посад, працю, отримання справедливої заробітної плати або рівної оплати праці, володіння власністю, отримання освіти, укладання договорів, рівні права у шлюбі та декретну відпустку. Послідовниці фемінізму також займаються сприянням фізичній недоторканості і цілісності та захистом жінок і дівчат від зґвалтування, сексуальних домагань, та насильства у сім'ї.

Теорія фемінізму, яка виникла з феміністського руху , прагне зрозуміти природу гендерної нерівності шляхом вивчення соціальних

ролей жінок і пережитого досвіду; було розвинено теорії у різних галузях знань з метою реагування на таке питання, як соціальне конструювання гендеру.

Парад суфражисток у Нью-Йорку, 6 травня 1912

Шарлю Фур'є, утопічному соціалісту та французькому філософу, приписують створення слова «féminisme» у 1837 р. Слова «féminisme» та «féminist» вперше з'явилися у Франції та Нідерландах у 1872 р., у Великобританії у 1890-х рр., і у Сполучених Штатах у 1910 р. Залежно від історичного моменту, культури та країни, послідовники фемінізму у всьому світі мали різні причини та цілі. Більшість західних феміністських істориків стверджують, що всі рухи які борються за визнання прав жінок слід вважати феміністськими рухами, навіть якщо вони самі не вживали (чи вживають) цей термін щодо себе. Інші історики ж стверджують, що термін повинен обмежуватися сучасним жіночим рухом та його послідовниками. Такі історики, говорячи про ранні рухи використовують термін «прото-феміністський».

Історія сучасних західних жіночих рухів поділяється на три «хвилі». Кожна хвиля мала справу з різними аспектами одних і тих самих феміністських питань. Перша хвиля включає в себе суфражистські рухи дев'ятнадцятого і початку двадцятого століть, які просували право жінок на голос. Друга хвиля почалася у 1960-х рр. і була пов'язана з ідеями та виступами жіночого визвольного руху. Друга хвиля агітувала за правову і соціальну рівність для жінок. Третя

хвиля, починаючи з 1990-х рр., є продовженням і реакцією на відчутні невдачі другої хвилі фемінізму.

ФЕМІНІЗМ «ПЕРШОЇ ХВИЛІ»

Початком організованого руху вважається 1848 р., коли в Сенека Фоллз (штат Нью-Йорк, США) пройшов з'їзд із захисту прав жінок під гаслом «Усі жінки і чоловіки створені рівними». У 1869 р. Джон Стюарт Мілл опублікував свою працю «Підпорядкування жінок», у якій відзначив, що «законодавча підтримка підпорядкування однієї статі іншій — шкідлива і є однією з головних перешкод на шляху до загальнолюдського удосконалення». На зламі століть британський парламент ухвалив закони, що надали право неодруженим забезпеченим жінкам вступати до університетів, медичних шкіл, володіти власністю і управляти нею (з 1882), а з 1894 р. дав жінкам право голосу на місцевих виборах.

ФЕМІНІЗМИ «ДРУГОЇ ХВИЛІ»

Після Другої світової війни одним з важливих завдань жіночого руху стає боротьба за фактичну реалізацію прав жінок, визнаних на законодавчому рівні. Під час протестних виступів 60-70-х рр. у США і Європі феміністський рух стає масовим явищем («друга хвиля»).

КРИТИКА ФЕМІНІЗМУ

Фемінізм приваблює до себе увагу тим, що він приніс істотні зміни в західне суспільство. Хоча в цілому багато принципів фемінізму загальноприйняті, деякі з них продовжують піддаватися критиці.

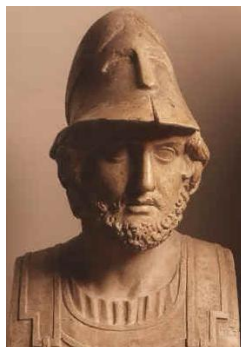
Деякі з критиків (як чоловіки, так і жінки) вважають, що феміністки сіють ворожнечу між статями і пропагують ідеї чоловічої неповноцінності. Ці критики відзначають, що якщо в деяких феміністських творах замінити слова «чоловік» і «жінка» на відповідно «чорношкірі» і «білі», то в результаті ці твори звучатимуть як пропаганда расизму. Багато критиків руху вважають, що говорячи про рівноправ'я статей, феміністки сучасності пропагують ідеологію, в центрі якої стоїть жінка. Ці критики відзначають незмінно підвищену увагу лише до тих питань, які стосуються жінок. На їхню думку, така подача матеріалу змушує послідовників цієї ідеології бачити світ лише через призму жіночих проблем, тим самим спотворюючи сприйняття світу і створюючи стійкі забобони. Критики фемінізму стверджують, що у країнах Заходу тепер через феміністський рух чоловіки піддаються дискримінації. Ті, хто дотримуються такої думки, відзначають, що рівень суїцидів серед чоловіків в США в чотири рази вищий, ніж серед жінок; цей показник істотно збільшився у період з 1980-х - 1990-і рр.; 72% усіх самогубств були вчинені білими

чоловіками; трохи більше половини всіх самовбивць — дорослі чоловіки у віці 25—65 років. Іншим прикладом дискримінації чоловіків у багатьох країнах, є служба в армії за призовом чоловіків, що є прямою дискримінацією за статевою ознакою, при цьому варто зазначити, що цей факт є результатом державної політики, а не діяльності феміністок. Потрібно зауважити як виняток той факт, що в Ізраїлі військова повинність поширюється на всіх громадян, незалежно від статі.

Багато людей виступають проти феміністського руху тому, що вони вважають його причиною руйнування традиційного устрою життя і знищення звичних ролей, традиційно вказаних чоловікам і жінкам залежно від їхньої статі. У зв'язку з цим говориться, що між чоловіками і жінками існує ціла низка природних відмінностей, і що все суспільство лише виграє від їхнього визнання.

Інколи лунають голоси критиків, які вважають, що соціальні зміни і законодавчі реформи зайшли дуже далеко, і тепер вони негативно впливають на чоловіків, які мають дітей. Наприклад, неодноразово говорилося про те, що у судових слуханнях про опікунство права батька явно пригнічуються, оскільки перевага на опікунство дітей найчастіше віддається матері, а не батькові. У зв'язку з цим почали утворюватися

ФЕМІСТОКЛ (525 – 460 рр. до н. е.).

У 493/492 рр. до н. е., незадовго до першого походу персів проти європейської Греції, Фемістокл, багатий афінянин і представник радикального крила торговельної партії, був обраний на архонта. Він ставить перед собою стратегічну мету – перетворити Афіни в сильну морську державу, без чого, на його думку, неможливо перемогти таку державу як Персія. Тому початок його

політичної діяльності спрямований був на укріплення порту в Піреї, що поряд з Афінами. Він закладав нові верфи і зайнявся будівництвом нових, значно більших, ніж у персів, морських суден. Для досягнення своєї мети Фемістокл використовував всі засоби, якщо тільки вони вписувалися в його плани. Для прикладу – під час його архонства була поставлена п'єса Фрініха «Здобуття Мілета», яка справила разюче враження на глядачів Афін і не викликав сумніву той факт, що це було особисте замовлення архонта.

У 492 р. до н. е., в Афіни повертається правитель Херсонеса фракійського Мільтіад. Він побоювався, що перси помстяться йому за участь у іонійському повстанні.

Як представник консервативних аристократичних кіл, він активно включився в політичну боротьбу і висуває свою версію оборони Афін від персів. Мільтіад критикує морські плани Фемістокла і спрямовує орієнтири військової доктрини Греції на сухопутні війська. Така військова доктрина була підтримана консервативною землевласницькою партією і мала підтримку в Аттиці. Бо великі землевласники побоювалися в разі виклику на військову службу широких мас бідноти піднести політичний імідж бідноти. Тому політичні заходи Мільтіада перешкодили програмі реорганізації флоту, яку пропонував Фемістокл.

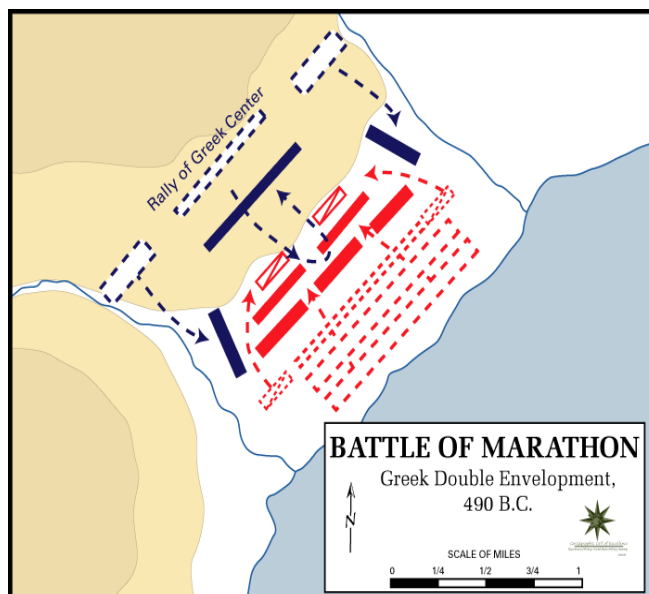
Незабаром починається перша перська воєнна експедиція – до Греції відправляється велика армія, яку очолював Мардоній. Але загибель частини флоту під час шторму і втрати живої сили від постійних нападів фракійських племен заставили Мавродія відмовитися від вторгнення в грецький поліс і повернути військо назад.

Перський цар готує нову експедицію. Суть її заключалася в тому, що Греція не мала великого флоту(на морі панувала Персія), і тому Дарій вирішив переправитись до Афін на кораблях, не роблячи великого кругу через Фракію, як задумав в свій час Мардоній. У 490 р. до н. е., перські полководці Датіс і Артаферн переправляється через Егейське море до Афін. Спочатку був спустошений острів Наксос, далі сухопутна армія рушила на Еретрію, а перський флот на Евсею. Після взяття Еретрії, за порадою Гіппія, якому пообіцяли повернути тиранію в Афінах, перси висадились на східному березі Аттики, в Марафонській долині.

Так як скорої допомоги від Спарти чекати було неможливо, бо з релігійних мотивів спартанці обіцяли виступити тільки під повний місяць, 10 афінських стратегів ведуть військо до Марафонської

долини, знаходять досить вдалу позицію біля підніжжя гори Пантелікон і закривають шлях до Афін.

І тут у Мільтіада (він був одним із стратегів), проявився талант військового стратега. Він відкинув версію інших архонтів про відступ військ до Афін, щоб захистити себе мурами міста. Згідно задуму полководця, військо було вишикувано так, щоб центр був слабший. Флангам Мільтіад делегував основну ударну функцію, розраховуючи на прорив персів у центрі і наступним маневром флангів греків оточення і знищення перського війська, яке мало чисельну перевагу. Як показав хід Марафонської битви, Мільтіад вірно прогнозував подальші події – перемога була повною. Греки виграли компанію і відтягнули новий напад персів на цілих 10 років. Хоча, цією перемогою скористалися тільки афіняни.

Карта Марафонської битви

Після перемоги при Марафоні в Афінах спершу був святковий настрій. Мільтіад був героєм дня, він відправляється з військом проти грецьких островів виконувати каральну місію за підтримку персів. Під час облоги о. Пароса його було поранено, а коли він повернувся, з ініціативи Алкмеонідів, його було притягнуто до суду. Мільтіад був посажений в тюрму, де незабаром помер.

В Афіни знову повертається Фемістокл. Він прекрасно розуміє, що Марафонська битва не знищила Перську імперію і новий цар

Ксеркс (Дарій помер у 486 р. до н. е.), не відмовиться від ідеї помститися Афінам за програну баталію 10 років тому.

Марафонська битва (490 р. до н. е.).

Фемістокл виступає на Народних зборах з планом політичної реформи. Він із власного політичного досвіду розуміє, що провести свій план в рамках чинної афінської Конституції буде не просто. Для проведення в життя свого плану державної реформи він вдається до ostracism – силового усунення з політичної арени своїх противників. Спочатку афіняни виганяють родича Пісистратидів Гіппарха (у 487 р. до н. е.), потім черга підійшла до Алкмеоніда Мегакла (у 486 р. до н. е.) і нарешті сталася розправа з Ксантіппом, родичом, по дружині, Алкмеонідів. Так як на чолі державного правління Афін стояли архонти, які обиралися народним голосуванням із середовища знатних і багатих родів, Фемістокл вводить принцип жеребкування при обранні архонтів з 500 кандидатів, які делегуються філами. Тобто, при заміщенні посади архонта впливовий вождь партії не міг розраховувати на отримання цієї посади в певний рік. Тому політичне значення архонату починає втрачати свою попередню дієвість. У Афінах залишалася ще рада 500, яка брала участь в розв'язанні важливих державних питань, але члени ради обиралися теж на один рік. Тим паче, що питання управління державними структурами не було її компетенцією.

Досить солідно на час владарювання Фемістокла виглядав ареопаг, члени якого обиралися з колишніх архонтів. Він також не

брав участі в управлінні, а дбав лише про охорону встановленої Конституції.

Тому, теоретично влада в Афінах належала народові, але оскільки ні народні маси, ні Народні збори не могли виконувати функції управління державою, керівництво переходить до вождя народу. Щоб мати таке право, народний «демагог» повинен мати державне «крісло». Такою посадою могло бути лише обрання стратегом, яке проводилося на один рік, але ним допускалося бути кілька років підряд переобраним. Будучи обраним стратегом Фемістокл приступає до реалізації задуманого. Його підтримала Спарта, де царем було обрано ефорами брата Клеомена Леоніда I. Клеомена оголосили божевільним і заарештували.

Тим часом, Ксеркс почав відкрито вести підготовку до реваншу. Він будує канал через Афон, щоб обійти заляте місце загибелі флоту Мардонія. По його наказу створюється система магазинів для провіанту у Фракії, готуються понтони для переправи через Геллеспонт. Знатні роди Фессалії, Фів, Аргосу були на боці Ксеркса. Але він хотів більшого, щоб вигнані з країни греки боролися зі своїми бившими земляками.

Імперія Ахеменідів (558 – 330 рр. до н. е.) – Найбільш відомими її представниками були Кір II, Дарій I, Ксеркс I, Артаксеркс III.

Відкриті приготування до агресії однозначно переконали Фемістокла в необхідності мати міцний флот. Більшість населення була за нього, а політичний противник Аристид був підданий ostracism. Всі прибутки, які раніше ділилися між народом від

розробки Лаврійських срібних копалень Афінської держави, були кинуті на будівництво флоту. Таким чином, було створено майже 200 триєр. Фемістокл поповнив флот 27 тисячами чоловік, створив особливий загін стрільців з 800 чоловік. Ті, що раніше не брали участі у воєнному захисті країни, реформою Фемістокла були притягнуті до відбуття військової служби. Фемістокл, за словами Платона, заснував демократію, зрівнявши в правах з аристократією масу населення.

Але і були слабкі сторони у воєнній доктрині Фемістокла. І першою була та, що між грецькими полісами не було політичної єдності. Їх зв'язувала релігія, спільна мова й культура, свідомість племінної єдності. Проте цей зв'язок, не міг об'єднати політично розрізнені народи і частини Греції. Греція зі своїм колоніальним світом займала область від берегів Чорного моря до узбережжя Африки і Сіцилії, при чому кожен окремий поліс жив своїми місцевими інтересами і на однаковість у боротьбі з Ксерксом, тяжко було розраховувати. Ряд полісів займав позицію нейтралітету, а знать Фессалії і Бестії нетерпляче чекала приходу персів. Частина полісів уже допомагала персам, а дельфійський оракул, до якого греки звернулися за порадою, дав невтішну відповідь. Він радив грекам скоритися долі. Восени представники ряду грецьких полісів зібралися на Істмі для розв'язання питань про спільну оборону. Було відпрацьовано стратегію і тактику ведення військових приготувань і сам механізм військової доктрини.

По-перше, був проголошений загальний мир в Греції і проведена політична амністія;

По-друге, керівництво над флотом, як і сухопутними військами, було надано Спарті.

Є різні версії щодо чисельності війська персів. Геродот стверджує, що персів було 1 млн. 700 тисяч пішого війська, 80 тисяч вершників і 3 млн. обозу. Німецький вчений Дельбрюк відстоює цифру лише 45 - 55 тисяч піхоти, хоча, однозначно вказують всі – їх було значно більше ніж греків.

Боротьба почалася боєм на морі. Так як афінський контингент у флоті (127 суден) був найсильнішим, то вирішальний вплив на хід подій належав командувачу афінським флотом Фемістоклу. Як показали подальші події афінський флотоводець був від природи надзвичайно честолюбцем, судячи по його дотепних висловах. Коли його обрали головним на флоті, він не займався нічим, а всі текучі справи лишав на останній день, щоб виконуючи зразу все, справити у присутніх враження людини надзвичайно грандіозної і сильної. Антифонт спочатку відносився до Фемістокла з неповагою, але коли до нього прийшла слава, став йому прислужуватися. «Юначе, - сказав йому Фемістокл, - ми обидва, хоча і пізно, стали розумніші». Із всіх претендентів на руку його дочки, він віддав переваги хорошій людині, хоч і не багатій, тому що, говорив він, шукав людину, якій потрібні гроші, а не гроші, яким потрібна людина.

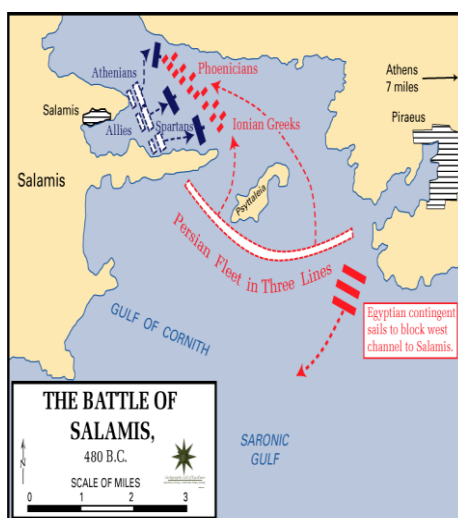

Морська битва між греками і персами.

Уже в перший день Фемістоклу вдалося захопити кілька суден персів. А на третій день, захищаючи Фермопільську ущелину, героїчно гине спартанський цар Леонід. А далі була красива перемога біля острова Саламін, де Фемістокл розгромив перський флот. Перси виступили спочатку у Фалерську гавань, а потім Ксеркс наказав залишкам свого війська повертатися до берегів Малої Азії.

Фемістокл спочатку хотів переслідувати недобите перське воїнство, але пелопоннесці виступили на військовій раді проти цього задуму, вважаючи його надто ризикованим. Тому він обмежується лише каральною експедицією проти тих, хто підтримав ворогів грецького полісу. Тобто, історія повторилася за сценарієм Мальтіада як і в часи після Марафонської битви.

Карта Саламінської битви 480 р. до н. е.

У Греції залишалася ще сухопутна армія персів, яка перебувала в Бестії, правляча знать якої підтримувала Ксеркса і навіть воювала проти Фемістокла. Очолював її Мавродій. Він відмовився іти проти Пелопоннесу і почав вести переговори з Афінами на предмет визнання суверенітету Персії над усією Грецією. Взамін обіцяв повну свободу афінянам, розширення їхньої території і панування над усім грецьким полісом.

Афіняни рішуче відкинули цю пропозицію. Помінялися їх погляди на подальшу долю народів Малої Азії. Спартанці, і особливо Єврібіад, були за продовження війни на території Малої Азії. Але проти тепер були афіняни. Вони все частіше стверджували, що план Фемістокла був невірний. Політичний вплив його падає і на наступний рік (весна 479 р. до н. е.), його не обирають головним стратегом. Ними стають ті, що були піддані остракізму раніше – Аристид і Ксантіппа. Саламінська морська перемога, героєм якої був стратег Фемістокл, мала велике історичне значення. Вона сприяла об'єднанню міст-полісів, що давало можливість грекам переходити в

контрнаступ, тобто вести наступальну війну. Тим паче, що Греція стала уже, дякуючи Фемістоклу, і морською державою.

Греко-перська битва

У 478 р. до н. е. з ініціативи Афіні був створений Делоський морський союз, який отримав назву від острова, де проходила ця подія. На чолі союзу стали Афіни, політичною метою яких було продовження військової баталії з Персією і визволення всіх грецьких держав від влади персів. Така поступливість Спарти не могла не викликати подиву, оскільки вона залишалася найсильнішою у військовому відношенні державою грецького полісу. Та і керівництво об'єднаною армією з 477 р. до н. е., належало також спартанцям. Хоча після взяття Візантія союзники відмовилися підкорятися спартанському керівництву.

Виникає питання – чому спартанці відмовилися від військової гегемонії, яка по праву належала їм? Фукідід пояснює, що Спарта боялася, щоб «відправлені за кордон полководці можуть бути підкуплені.»

Подібну причину приводить і Плутарх. Важливу роль у цій справі відіграв спартанський цар Павсаній. Фукідід цитує два листи переписки Павсанія з Ксерксом.

Програвши війну, Персія вирішила виправдати політичну ситуацію шляхом дипломатичних інтриг. Одна з них – спроба Ксеркса підкупити Павсанія. У 479 р. до н. е. вніс суттєві корективи в політичну

ситуацію на грецькому полісі. Досить швидко були забуті декларації про єдність еллінів, про спільну боротьбу за свободу.

Особливо відчутними стали протиріччя між Спартою та Афінами, які бажали використати сумісні перемоги у своїх цілях. Аристократи були за союз зі Спартою. Афінські громадяни ще не могли усвідомити те, що говорив Фемістокл – Спарта в майбутньому стане основним ворогом Афін

Але всі інші події відбувалися уже без Фемістокла. У 471 р. до н. е., його звинувачують у зраді, як доказ – були пред'явлені листи переписки із Спартою, піддають остракізму і виганяють з Афін.

Він поселяється в Аргосі, пізніше вимушений втікати до нового перського царя Артаксеркса Першого в Сузи, який довірив знаменитому еллінському полководцю управління містами в Малій Азії. Не бажаючи виконувати накази правителя Персії і воювати проти своїх земляків, Фемістокл покінчив життя самогубством. Говорять, що він випив швидко діючий яд.

Саламінська битва (480 р. до н. е.).

Інші дослідники стверджують, що він випив бичу кров. На той час Фемістоклу було 65 років, із яких більшість він присвятив політичній діяльності. Коли перського царя повідомили про смерть Фемістокла, той відчув до нього повагу. Його похоронили в Магнезії, де поставили за заслуги перед грецьким народом, досить вишукану і багату гробницю.

Хоча існує і інша версія про останні роки життя знаменитого грека – нібито перський цар віддав йому у довічне володіння місто Магнезію в Малій Азії на ріці Меандрі, де Фемістокл прожив останні роки і помер як васал царя.

ДЖЕРЕЛА:

Балух В.О. Історія античної цивілізації. – Т.1. Стародавня Греція: Підручник. – Чернівці: 2007 – 656 с.; Політичні портрети Стародавнього світу. Кн. I. – Антична Греція.: навч. посібник / укл.: А.О. Карасевич, К.М. Левківський, Л.С. Шачковська. – Умань: ПП Жовтий О.О., 2011. – 635 с.

ФЕОДАЛІЗМ

ФЕОДАЛІЗМ — панівна за середньовіччя в Західній і частково в Центральній та Східній Європі суспільно-економічна система. Феодальний лад - це такий лад, коли землевласник дає залежним селянам землю в обмін на їхню працю.

Політична система більшості європейських країн у середні віки будувалася за принципом васалітету - надання військовій знаті землі в обмін на службу. Центром феодальної ієрархії був король, який у середні віки був передусім полководцем. З IX-го - XIV-е ст. найважливішою складовою війська були кінні лицарі. Спорядження лицаря, проте, вимагало чималих коштів. Король віддавав землю, відому під назвою феод або лен найвищому прошарку знаті, отримуючи від них лицарів.

Ця найвища знать була васалами короля. Найвища знать і собі роздавала землю лицарям, які здавали її в оренду селянам. Король був сюзереном щодо своїх васалів, королівські васали були сюзеренами щодо своїх лицарів.

Васали присягали на вірність своїм сюзеренам, проте діяло правило безпосереднього підпорядкування «васал мого васала - не мій васал». У сучасних умовах існує гібридна форма в кланових суспільствах.

У СРСР до хрущовської відлиги відсутність паспортів у селян було формою закріпачення. Сьогодні ренту збирають з комунальних платежів, торгових та банківських операцій. В Україні відмова від феодалізації управління визвало Майдан 2013-2014 рр. Феодальні відносини Путіна і Кадирова показові. Фаворити Путіна отримують привілеї та право на управління територіями. Найбільше збереглась система подібних відносин у кримінальному середовищі, що переходить у владу через корупційні механізми, що частково маскує суть феодальних правостосунків. Феодальні правостосунки супроводжуються відкупниками, що є збирачами ренти у грошовій чи майновій формі.

В Україні відкупниками у сучасних умовах є корумповані чиновники, чи олігархи.

Розбіжності у трактуваннях

Проблема феодалізму досить контроверсійна щодо наявності в історії України і у східних слов'ян, тому що це питання різно інтерпретує західна, у тому числі українська та марксистська історична наука. Згідно з західними істориками, основними рисами феодалізму є інститути васалітету (угода між паном і васалом, що єднає їх обопільними зобов'язаннями та лояльністю) і лену або спадкового землеволодіння (одержаного васалом від пана за несення військових та інших повинностей). Феодалізм почався за післякаролінгського періоду (IX— X ст.) і поза незначними його пережитками, занепав на зламі середньовіччя й новітньої доби.

Значно ширше розуміння феодалізму подає комуно-більшовицька історіографія, яка більше підкреслює його соціально-економічний аспект, аніж інституційно-правний. Згідно з марксизмом, людство пройшло низку суспільно-економічних формацій: від первісного через рабовласницький, феодальний і капіталістичний лад — до соціалізму, що в кінцевому висновку має призвести до повного комунізму. Ця схема розвитку мала б бути загальною дійсною для всього людства, хоч допускаються відмінності в еволюції окремих народів; так само можливо, що за певних умов така чи така формація не розвинулася. Наприклад, у германських і слов'янських народів перехід від первісного ладу до феодалізму відбувся без витворення рабовласницької формації. Природу даного ладу визначають спосіб виробництва та заснована на ньому класова структура. Кожна формація, за винятком первісного комунізму й кінцевого соціалізму, визначається наявністю двох основних антагоністичних класів — первісних виробників та панівного класу, який, володіючи засобами виробництва, використовує працю перших. Феодальний лад характеризується натуральним (неринковим) господарством, головно хліборобством. Основними класами феодалізму є напіввільні селяни, прикріплені до землі, та землевласники (аристократія). Експлуатація селян відбувається шляхом неплатної праці (див. Панщина) та несення інших служб, натуральних данин, пізніше й грошової ренти.

Питання про феодалізм у східних слов'ян

Через брак істотних інститутів феодалізму — васалітету й лену, — історики-немарксистичні беруть під сумнів наявність феодалізму у східних слов'ян; цієї думки була більшість українських дореволюційних істориків, включно з М. Грушевським. Радянські історики натомість твердять, що феодальний період на східно-

слов'янських землях тривав від виникнення Київської Держави у IX — X ст. до скасування кріпацтва 1861 р. Така концепція, висунена Леніном, а згодом розвинена в працях істориків Б. Грекова, С. Юшкова та ін., була догматично прийнята радянською історіографією з 1930-их рр.

Радянські історики розрізняють три етапи «руського» феодалізму: рання феодальна монархія (з IX — X - початку XVI ст.), станово-представницька монархія (XIV — друга половина XVII ст.) і абсолютна монархія (з кінця XVII ст.).

У стосунку до України радянська історика підкреслюють антифеодальний характер козацьких повстань у XVI — XVII ст. Велике повстання Хмельницького (1648 р.) ліквідувало на значній частині українських земель володіння польських феодалів і завдало значного удару феодалізму. Проте, феодальні відносини згодом були відновлені в Україні завдяки перетворенню козацької старшини на нову феодальну аристократію та поновному запровадженню кріпацтва. Радянська історіографія застосовує подвійні мірила в оцінці минулого Росії і України: вона прихильно оцінює «прогресивну» роль російських монархів і феодалів у будівництві російської держави і культури, натомість негативно оцінює й очорнює традиційні керівні верстви суспільства України, за винятком тих груп і осіб, що були проросійської орієнтації.

З суто емпіричних причин, всупереч твердженням марксизму, недоцільно визначати ціле тисячоліття історії загальним ярликом феодалізму і розтягати його на кожне суспільство, в якому співіснують земельна шляхта та залежне селянство. Щоправда, так само не слід звужувати це поняття, обмежуючи його лише до васалітету. Найвластивішим буде розуміння феодалізму як комплексного явища, у якому об'єднуються різні взаємопов'язані соціально-економічні, політичні, правні й культурні елементи.

IX-XII СТ.

Маючи це на увазі, можна представити такий нарис розвитку та ролі феодалізму в історії України. Київська Русь, очевидно, не була феодальною державою за її початкового періоду (IX — X ст.). Її панівна верства складалася не з землевласників, а з рухливих войовників-купців, добробут і життєві умови яких визначали міжнародна торгівля, воєнна здобич та данини (полюддя). Основна маса населення складалася не з кріпаків, а з вільних селян, що жили у родах та племенах. Процес феодалізації почався на Русі-Україні з хрещенням і через релігійні механізми у середині XI ст. з

поселеннями княжої дружини на землі. Одночасно Київська Держава почала розпадатися на удільні князівства (уділи).

Виникнення багатьох осередків державної влади нагадувало подібний розвиток у Західній Європі дещо раніше. Українсько-руські князі й бояри XII — XIII ст. керувалися лицарським етосом, що серед його вартостей на першому місці стояло шукання чести і слави, вірність володареві (зверхникові), боротьба з невірними (степовиками) тощо. Феодальні тенденції найсильніше виявлялися у західному князівстві Галичина (згодом Галицько-Волинській Державі), де сильна і бурхлива боярська верства була під впливом сусідніх польських і угорських аристократій. Однак, не зважаючи на певні аналогії, існували істотні структурні різниці між Руссю-Україною удільного періоду та феодальною Західною Європою. На Русі не було формальних договірних відносин між князем і боярином. Земельні маєтності бояр були не умовними феодальними ленами, а спадковою власністю (вотчинами). Ця спадкова власність мала дещо спільне з існуванням "родової знаті" в Хазарії та закріплювалась церковними традиціями. Так само не було ієрархії аристократичних титулів. Київський великий, а згодом і старші удільні князі здійснювали зверхню владу над меншими удільними князями, але тому що всі князі належали до тієї самої династії Рюриковичів, їх взаємовідносини мали характер скоріше міжродинних, ніж феодальних зв'язків; їх розуміли як стосунки між батьком і синами чи між старшими і молодшими братами, а не між сюзереном і васалем. Назагал населення було вільне, хоч було й багато рабів (головним чином полонені) та зростаюча верства напіввільних закупів, що ними ставали переважно через заборгованість. До татарської навали Русь-Україна мала багато міст, населення яких користувалося певними політичними правами, що здійснювалися через віча.

На противагу до західних, руські міста не мали самоврядування і міщани правно не відрізнялися від сільського населення. Церква на Русі, за візантійською традицією, була менш активна у державних справах від Римської Церкви у Західній Європі.

XIII-XVI ст.

Якщо суспільно-політичний лад княжої держави дотатарського періоду можна вважати феодальним лише з великим застереженням, то у Литовсько-Руській Державі існував уже повнотою феодалізм. Таким чином вершина феодального розвитку в Україні від середини XIV – до 1569 р., коли на Заході феодалізм уже зникав. У Великому князівстві Литовському під владою великого

князя існувала ціла ієрархія князів та княжат (що належали до Гедиміновичів або походили з різних віток Рюриковичів), вельмож і магнатів некняжого роду (баронів, за латинськими джерелами) і земельних бояр, пізніше названих, за польським зразком, шляхтою. Князі й магнати були майже незалежними в управлінні своїх володінь й очолювали власні військові з'єднання під час походів та опановували високі посади в державі. Шляхетські маєтки несли чималі зобов'язання військової служби. У нагороду за службу шляхта одержала впродовж XVI ст. ряд привілеїв, що їм забезпечували права власності, звільнення від податків та інші пільги, участь в органах земського управління. Ці права були закріплені у земських уставах, а пізніше скодифіковані в Литовських Статутах.

Своєрідним явищем Великого Князівства було те, що його аристократія і шляхта поділялися на римо-католицьку литовську та православну руську (білорусько-українську) групи. Остання була в більшості, але перша була впливовіша у Вільні і центральному уряді. Конституційно Литовсько-Руська Держава розвинулася у феодально-парламентарну систему. Важливим органом була Пани-Рада, з якою великий князь ділив владу, вона його заміняла за його відсутності (коли, як польський король, він перебував поза Великим Князівством). На початку XVI ст. виникли земські сеймики, які почали посилати обраних депутатів до Вільни, утворюючи таким чином другу палату — Сейм. Важливі міста здобули за німецьким зразком міську самоуправу на базі Магдебурзького права. Але й міста були виключені з державного управління, що було загальним явищем у Східній Європі. Розмежування між нижчим боярством і селянами спершу було пливке, але поступово окреслювалося чіткіше. Селяни підпали під юрисдикцію землевласників і були зведені до кріпацького стану.

Люблінську унію 1569 р. можна вважати закінченням феодального періоду, у властивому розумінні, в історії України. Унія створила зфедеровану польсько-литовську Річ Посполиту і передала українські землі з-під литовської влади під владу польської корони. Система шляхетської демократії, введена в Україні, була в основному нефеодальною у її інституційно-правних і політичних аспектах; вона включала рівноправність усіх шляхтичів (тобто скасування феодальної ієрархії) і звільняла шляхту від її службових обов'язків. Шляхта Речі Посполитої втратила свій військовий характер і стала верствою сільсько-господарських підприємців. Великі землевласники і середня шляхта в погоні за прибутками продукували на експорт.

Цей перехід від прожиткової економіки до орієнтованої на ринок сільсько-господарської продукції призвів до посилення панщини і до організації плантаційного типу фільваркового господарства. Деякі історики вважають і цю «другу кріпаччину» за форму феодалізму. Але вживання цього терміну не повинно закривати істотної різниці між середньовічним феодалізмом і фільварковим господарством, пов'язаним з закріпаченням, характерним для ранньої нової доби Східної Європи.

XVII -XVIII ст

Належить зробити деякі зауваження у зв'язку з феодалізмом щодо суспільного розвитку в Україні у XVII — XVIII ст. Основною причиною повстання 1648 р. було дуже поширене соціальне невдоволення у Речі Посполитій. Проте Хмельниччина була не тільки антифеодальним селянським бунтом, але скорше національно-визвольною боротьбою українського народу, у якій брали участь усі прошарки населення за винятком магнатів та їх службовців. Запорозьке Військо було ядром, навколо якого гуртувалися селяни і міщани, що до них приєдналася значна частина православної дрібної шляхти. Гетьманська Держава, яка виникла у висліді революції Хмельницького, не була за своєю суспільною структурою ані феодальною, ані, очевидно, «буржуазно-демократичною».

Її можна розглядати як відміну станового корпоративного суспільного ладу, прикметного для Європи XVII ст. Самобутнім для України було пристосування козацької військової організації, яка виникла в умовах степового прикордоння, до вимог цивільного суспільного життя. Соціальні прошарки Гетьманщини, або стани, склалися з козацької старшини (яка абсорбувала чимало шляхтичів Речі Посполитої), з рядових козаків (класа хліборобів-войовників), міщан (до яких далі стосувалося Магдебурзьке право) та посполитих селян.

Суспільна диференціація стала виразнішою після Б. Хмельницького, а на другу половину XVII ст. припадав вияв чималих класових антагонізмів. Однак становище селянства в Гетьманщині було краще, ніж у будь-якій іншій країні Східної Європи того часу; воно було особисто вільне і могло володіти землею. Самобутній розвиток України зазнав великих змін упродовж XVIII ст. у висліді натиску та інтервенцій Рос. Імперії.

Це викликало між іншим й економічну руїну українських міст та постійне погіршення становища селян. Остаточне скасування автономії України 1783 р. збіглося з відновленням кріпацтва.

Починаючи з кінця ХУІІІ ст., суспільний лад в Україні був пристосований до панівної системи у Росії. Якщо мова про суть цієї системи, то радянські історики визначають її як «феодальну». Проте цього погляду не поділяють не радянські історики. Елементи феодалізму, що існували на території північно-східної Русі, пізнішої Росії, за удільного періоду (ХІІ — ХІУ ст.), були придушені й усунені з виникненням Московської держави.

Велике Князівство, пізніше Царство Московське, у ХУ — ХУІІ ст. розвинулося в патримоніальне самодержавство, що скорше нагадувало орієнтальні деспотичні держави (наприклад, Османську імперію), аніж європейські монархії. Особливостями московської системи були: брак забезпечення особистих прав і права власності, відсутність автономних корпоративних з'єднань і цілковите підкорення всіх соціальних груп, включно з «служилим дворянством», необмеженій владі і сваволі царя. Реформи Петра І надали Росії фасад тогочасних європейських абсолютних монархій, але не змінили патримоніальної суті системи.

Якщо питання про суспільно-політичного характер уряду Московської держави та Російської імперії може ще бути дискусійним, то дві тези можна уважати задовільно доведеними:

1) суспільний розвиток України впродовж 400 років, під час литовського, польського і козацького періодів, був значно відмінним від розвитку в Московії-Росії;

2) приєднання України до російської держави мало переважно шкідливі й регресивні наслідки для суспільних відносин українського народу.

ДЖЕРЕЛА:

Любавский М. Очерк истории Литовско-Русского государства. М. 1910, 2 вид. Гаґа 1966; Павлов-Сильванский Н. Феодализм в удельной Руси. п. 1910; Багалій Д. Нарис історії України на соц.-екон. ґрунті, т. І. Х. 1928; Греков Б. Феодальные отношения в Киевском государстве. М. — Ленінград 1936; Юшков С. Нариси з історії виникнення і початкового розвитку феодалізму в Київ. Русі. К. 1939; Енциклопедія українознавства: Словникова частина: [в 11 т.] / Наукове товариство імені Шевченка; гол. ред. проф., д-р Володимир Кубійович. — Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1955—1995.; Малий словник історії України / відпов. ред. В. А. Смолій. — К.: Либідь, 1997.

ФІЛАНТРОПІЯ

ФІЛАНТРОПІЯ (від грец. φιλέω, «любити» і ἀνθρώπος, «людина») — любов до людей, доброзичливе ставлення до людини взагалі, благодійність, жертвування своїм часом, грошима,

репутацією задля благочинності, заступництво нужденних, людинолюбство, безкорислива допомога.

Приклади філантропії часто перетинаються с прикладами благодійності, хоча не всяка філантропія є благодійністю, як і навпаки, не всяка благодійність є філантропією.

Однією з найдавніших форм філантропії була милостиня і піклування про убогих, переважно при церквах і монастирях.

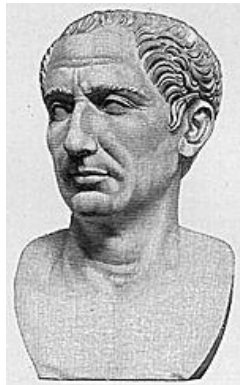
Філантропія — повна протилежність мізантропії.

Поняття «філантропія» в перекладі з грецької мови означає любов до людей. У V ст. до н. е. воно означало божественну прихильність, а у IV ст. н. е. — доброзичливе ставлення до людини. На сучасному етапі поняття «філантропія» почало активно вживатися у Франції, звідки і було запозичено в нашу мову.

Слово «філантропія» вперше з'явилося в трагедії Есхіла «Прометей Прикутий» для позначення божественної допомоги людям.

Організацією філантропії у Стародавній Греції займалися притани, що обиралися за жеребом з членів міської ради. Тоді формами філантропії були: громадські трапези, роздача грошей нужденним, будівництво храмів і лазень.

Благодійні заходи у Стародавній Греції не поширювалися на рабів, оскільки вони не були громадянами поліса.

Гай Юлій Цезар

У Стародавньому Римі набула великого значення допомога нужденним як засіб досягнення влади. Зокрема, Гай Юлій Цезар виплачував кожній людині, який потребувала матеріальної підтримки, по 300 сестерціїв. При виникненні труднощів з

постачанням до Риму продовольства часто роздавав хліб за найнижчою ціною або навіть задарма, а грошові виплати подвоював.

У рамках корисливої допомоги нужденним виникло таке явище римської культури, як меценатство (допомога діячам культури). Гай Цільній Меценат, представник стану вершників, прославився своїм заступництвом Вергілія, Горація, Проперція та інших поетів, надаючи їм матеріальну підтримку, хоча і не зовсім безкорисливо: їх творчість використовувалася для прославлення самого себе.

Три святителі:Василій Великий, Григорій Богослов та Іоанн Золотоустий

У Малій Азії філантропією прославився Василій Великий (близько 329–379 рр.). Він був єпископом міста Кайсері, ученим, невтомним борцем за православ'я і дуже багато допомагав простим людям. Святий Василій Кесарійський говорив: «Зайвий хліб, що зберігається тобою, належить голодному, зайве плаття нагому, а срібло, зарите тобою — бідному».

У Візантії важливу роль у розвитку благодійності зіграв святий Іоанн Злотоустий (близько 344–407 рр.) — один з головних отців церкви, єпископКонстантинополя. Він закликав до благодійності, стверджуючи, що: «Усякий раз, коли ми не будемо здійснювати милостині, ми будемо забиті, як грабіжники».

Іоанн Златоустий став ідеалом проповідника у Візантії і на Русі, був канонізований Російською православною церквою.

Перша богадільня була створена християнською церквою у 542 р. у м. Ліоні. Початок створенню дитячих притулків було покладено у 787 р. у Мілані.

Володимир Святославич

На честь свого одруження із сестрою візантійського імператора Анною князь Володимир наказав звести в Києві церкву Пресвятої Богородиці, де з коштів скарбниці годували жебраків, сиріт і вдів. В ознаменування перемоги над печенігами Володимир виділив 300 гривень срібла для роздачі бідним.

Своїм Статутом 996 року князь Володимир офіційно зобов'язав духовенство займатися громадським піклуванням, визначивши десятину на утримання монастирів, церков, богаділень і лікарень. Протягом багатьох століть церква і монастирі на Русі залишалися осередками соціальної допомоги старим, убогим і хворим.

Князь Ярослав Мудрий, який вступив на престол 1016 року, вніс до Церковного і Земського статутів спеціальні розділи, пов'язані з доброчинністю. На особисті кошти він заснував училище для сиріт, в якому навчалися і проживали 300 вихованців. При Ярославі набуло поширення безоплатне надання медичної допомоги при монастирях.

Ель Греко. Франциск Ассізький молиться

Сестра Володимира Мономаха Анна Всеволодівна відкрила у Києві на власні кошти жіноче училище для всіх станів, сама навчала учениць грамоті й ремеслам.

Проблеми благодійності були у центрі уваги Хуана Луїса Вівеса, іспанського філософа. Він запропонував план допомоги нужденним: реєстрація бідних людей, збір приватних пожертвувань для надання їм допомоги, а також надання роботи тим, які були здорові.

На знак протесту проти розкоші ієрархів католицької церкви у XIII ст. стали виникати чернечі ордени. Франциск Ассізький був засновником Ордену францисканців. Його статут не дозволяв володіти майном не тільки окремим ченцям, а й організаціям у цілому. Францисканці проповідували мовою простого народу бідність і аскетизм, а також займалися благодійною діяльністю.

король Генріх VIII

Перший закон про бідних був прийнятий в Англії у 1536 р. за короля Генріха VIII. Основна ідея — необхідність диференційованого підходу: непрацездатним слід допомагати, а тих, хто не бажають працювати, треба карати.

Сім'я Тюдорів

Правляча сім'я Тюдорів, будучи сильно стурбованою можливістю громадського бунту, викликаного сільськогосподарською кризою і зростаючою міграцією народу в міста, у 1597 р. представили «Акт про використання благодійних коштів». Фактично з цього часу й бере відлік офіційна філантропія в Англії. Потім Акт був переглянутий у 1601 р., з метою просування ідеї філантропії серед аристократів і купців.

У цей же період з'являється «Закон про бідність», що дозволило місцевим законодавцям підняти поріг бідності. Цей закон формально залишався в збірці законів до 1948 р.

Англія часів Тюдорів, відзначилася секуляризацією благодійності в Британії.

У 1843 р. у м. Нью-Йорк була створена Асоціація за поліпшення положення бідних, у 1869 р. були створені спільноти благодійних організацій в Англії та США з метою координації зусиль по збору коштів, а також розподілу їх серед нужденних.

Французька листівка 1915 р. на честь ролі медичного персоналу Червоного Хреста

Поєднання пропаганди християнського вчення з допомогою нужденним було характерно для Армії спасіння, створеної у 1865 р. Вільямом Бутом. У різних країнах світу Армія порятунку відкрила велику кількість нічліжних будинків, їдалень, притулків для повій та інших установ.

Першою організацією з надання допомоги військовополоненим став Червоний Хрест. Організація займається

наданням допомоги постраждалим від стихійних лих, а також проведенням заходів щодо попередження захворювань.

Після Жовтневої революції 1917 р. у СРСР благодійні організації були розпущені, а їх майно перейшло до Народного комісаріату соціального забезпечення. До функцій комісаріату входили: соціальне забезпечення працівників у всіх випадках непрацездатності; охорона материнства і дитинства; піклування про інвалідів війни та їх сім'ї, про людей похилого віку та неповнолітніх.

У 2011 р. найбільша британська благодійна організація Charities Aid Foundation (CAF) опублікувала Світовий рейтинг благодійності, в якому оцінила рівень філантропії в різних країнах.

На першій позиції опинилися одразу дві країни — Австралія та Нова Зеландія. Далі йдуть Канада, Ірландія, Швейцарія, США, Нідерланди, Великобританія, Шрі-Ланка Австрія. Україна опинилася на 150-му місці, Росія стала 138-ою. Замикає список з 153 країн Мадагаскар.

При складанні рейтингу були враховані три риси благодійної поведінки: фінансові пожертвування, віддача власного часу (волонтерство) і допомогу незнайомим людям.

ФІЛАНТРОПІЯ У РЕЛІГІЯХ

Християнство

Давньогрецьке Синопське Євангеліє, V ст.

«... Треба підтримувати слабких і пам'ятати слова Господа Ісуса, бо Він Сам сказав: «Блаженніше давати, ніж приймати» (Діян. 20, 35).

Свій початок філантропія бере ще зі Старого Завіту. Старозавітна мораль визначила благодійність як першу і невідкладну

справу: «... до бідного ти будь поблажливий і милостинею йому не барися; заради заповіді допоможи бідному і в нужді його не відпускай його ні з чим...» (Сир 29. 11-15)

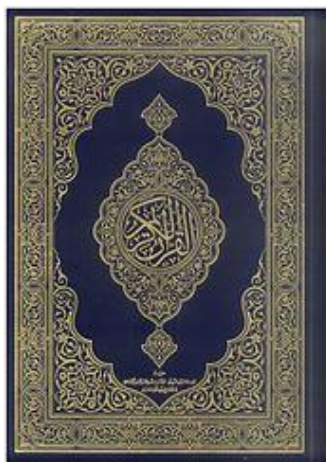
Благодійнику було обіцяно прощення його гріхів: «... спокутувати гріхи твої правдою і беззаконня милосердям до бідних» (Дан 4.24)

У Старому Завіті зустрічаються вказівки на такі види філантропії: допомогти бідному, нагодувати голодного, напоїти спраглого, одягнути голого, допомогти хворому і каліці, надати гостинність бездомним, мандрівникам, подбати про в'язнів.

Іслам

Ісламська філантропія проявляється в чотирьох напрямках:

Перший напрямок полягає у наданні добровільної безоплатної допомоги у вигляді різних дарів, милостині, пожертвувань. «О люди! Робіть пожертвування з того, що ви припасаете — в цьому користь для вас, а якщо притаїте — в цьому для вас збиток. Немає на вас провини, якщо залишите собі те, що потрібно для ваших потреб, і в першу чергу витрачайте на тих, хто на вашому утриманні. Рука подає краще руки прохальної». (Аль-Бухарі).

Коран — священна книга мусульман та релігії ісламу

Другим напрямком роботи є добровільна безвідсоткова виплата боргу нужденним в ньому.

Третім напрямком є обов'язкова виплата закята (певного відсотка річного доходу за певних обставин)

Четвертий напрямком — вакф, вічне пожертвування, яке є найкращим видом благодійності в ісламі.

Буддизм

У буддизмі філантропія піднесена в ранг космічного закону, тільки дотримуючись якого, віруючий може досягти головної мети вчення — нірвани, або пробудження.

Одним з основних понять буддизму є Бодгічїтта. Схиляння перед знанням у буддизмі призводить до того, що поширення Учення — найвища форма благодійності.

Індуїзм

Індуїсти вірять в особливу дієвість жертвування і в поняття «хорошої карми» або пунї, яка отримується за рахунок благодійності, вчинення «добрих справ» і накопичується протягом життя, забезпечуючи захист і добробут в наступному перевтіленні.

ВІДОМІ ФІЛАНТРОПИ

Степан Федак — 1921 р. у Львові організував Горожанський Комітет для опіки й допомоги українським полоненим, інтернованим і політичним в'язням. Товариство надавало допомогу для емігрантів з Наддніпрянщини.

Третьяков Павло — брав участь у безлічі благодійних актів, виплачував допомогу сім'ям загиблих солдатів під час Кримської і Російсько-турецької війни. Стипендії П. М. Третьякова були встановлені у комерційних училищах — Московському і

Олександрівському. У своєму заповіті Павло Михайлович передбачив капітали для училища глухонімих. Для вихованців училища, в якому жили 150 дітей, Третьяков купив великий кам'яний будинок з садом.

Білл Гейтс — засновник Microsoft. Засновник найбільшої у світі благодійної організації Білла та Мелінди Гейтсів спонсорує проекти в галузі освіти та охорони здоров'я, виділяє кошти на боротьбу зі СНІДом та іншими захворюваннями в усьому світі. Оголосив, що накопичені подружжям Гейтсів гроші будуть віддані на благодійність протягом 50 років після їхньої смерті. Статки тільки одного Біла Гейтса журнал Forbes у 2006 р. оцінив у більш ніж 53 млрд. \$.

Евангелос Заппас — відомий, перш за все, тим, що у 1859 р. на свої гроші організував і провів перші Олімпійські ігри нового часу.

Джон Девісон Рокфеллер — профінансував будівництво Центру Рокфеллера для індустрії зв'язку в Нью-Йорці, пожертвував 9 млн. \$ на будівництво будівлі ООН.

Будучи побожною людиною, Рокфеллер пожертвував частину свого стану на церкву, особливо на потреби громади Північних Баптистів, членом якої він був.

Мати Тереза — протягом понад 45 років служила для бідних, хворих, сиріт, і нужденних. Наприкінці життя вона працювала у 610 представництвах у 123 країнах. Після смерті була зарахована до лику блаженних Папою Іоанном Павлом II і отримала звання Блаженної Терези з Калькутти.

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х.: Право, 2015.; Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К. : «Українська енциклопедія», 1998.

ФІЛІПП II МАКЕДОНСЬКИЙ (БЛ. 382 – 336 РР. ДО Н. Е.)

Філіпп II Македонський — цар Македонії з 359 р. до н. е. Батько Александра Македонського. У 359—336 рр. до н. е. завоював Фессалію, частину Іллірії, Епір, Фракію. До 338 р. до н. е. (після битви при Херонії) встановив гегемонію Македонії над Грецією. Філіпп II був вбитий юнаком на ім'я Павсаній, власним охоронцем, під час святкувань з нагоди заміжжя дочки Клеопатри у Вергіні, стародавній столиці Македонії.

Історичне значення Філіпа II Македонського важко переоцінити: скориставшись результатами попереднього розвитку Македонії та здобутками своїх попередників, а також сприятливими обставинами, він за допомогою створеної ним прекрасної армії підніс Македонію до положення великої держави із всесвітньо-історичною роллю.

Філіпп II був третім сином царя Амінта III. З боку матері був у родинних стосунках із княжим домом Лінкестидів, що відігравали важливу роль у попередній історії Македонії. В юнацтві провів три роки заручником у Фівах, в епоху найбільшої сили фіванців. Це перебування серед греків ближче познайомило Філіппа з грецьким життям.

Владу одержав у 359 р. до н. е. після смерті свого брата Пердікки III, що загинув у битві з іллірійцями, які після цього зайняли декілька македонських міст. У той же час на півночі поселення спустошені пеонами. У Пердікки залишився син Амінта, і Філіпп II почав керувати Македонією як опікун свого племінника, але незабаром прийняв царський титул. На початку царювання Філіппа становище Македонії було важким: у країні перебували зовнішні вороги, і можна було чекати внутрішньої смуги, оскільки існували й інші претенденти

на престол (Аргей, Павсаній, Архелай). Проте ці труднощі мали тимчасовий характер.

Торговельні зносини з греками, розповсюдження еллінського освіти, поступове внутрішнє об'єднання — все це ставило перед країною нові, широкі завдання. Перш за все Македонія повинна була забезпечити себе від нападів сусідів-варварів, розширити свої кордони і пробитися до моря, для чого треба було оволодіти прилеглими до Македонії грецькими містами на узбережжі Егейського моря. Без цього був неможливим успішний економічний розвиток країни. Вирішення цього завдання було полегшене тим, що найголовніші грецькі держави на той час вже ослабли. Серед греків йшла безперервна боротьба, що робила для них неможливою енергійну відсіч Македонії. Згодом, по мірі здійснення найближчих завдань, Філіпп розширив свої плани, задумав добитися для Македонії гегемонії у Греції і почати завоювання перських провінцій, що прилягали до Середземного моря.

Особисті властивості Філіппа представляли суміш гарного і поганого. Він мав сильний, тверезий, практичний розум, розвинений грецькою освітою, прихильником якої завжди залишався Філіпп. Його повага до грецької культури доводиться тим впливом, який мав на нього учень Платона Евфрай з Орея, а пізніше вибором Аристотеля в якості вчителя Александра. Філіпп відрізнявся незвичайною працьовитістю, величезною енергією, наполегливістю, організаторськими здібностями, які він виявив особливо у перетворенні війська, але в той же час він був хитрим і охоче вдавався до віроломства.

Урядова діяльність Філіппа почалася із боротьби його з пеонами й іллірійцями, для успіху якої він визнав за необхідне укласти мир з афінянами і обіцяти їм допомогу проти Амфіполя. Афіняни за це обіцяли йому Підну. Філіпп переміг пеонів і змусив їх визнати верховенство Македонії, потім звернувся проти іллірійців і завдав їм страшної поразки; іллірійські загони були витіснені з македонських міст і до Македонії приєднана прикордонна смуга Іллірії, прилегла до Ліхнідського озера.

Після цих успіхів він отримав можливість звернутися до здійснення свого головного завдання — утвердитися на берегах Егейського моря. Він осадив Амфіполь, мешканці якого звернулися з проханням про допомогу до афінян; але Філіпп заявив афінянам, що він передасть їм Амфіполь, коли візьме його. У 357 р. до н. е. Амфіполь був узятий штурмом і залишився у руках македонян; він мав для

Македонії величезне значення із його позицією при гирлі річки Стрімон, поблизу знаменитої своїми рудниками гори Пангея. Заняття Амфіполя повело до війни з афінянами.

Філіпп взяв Підну — місто у родючій рівнині, що веде у Фессалію, а через неї і у Середню Грецію. Через три роки він захопив Мефону на північ від Підни, зруйнував місто і заселив македонянами, щоб міцно забезпечити за собою ці дуже важливі у стратегічному відношенні міста. Олінфян, стурбованих взяттям Амфіполя, Філіпп заспокоїв обіцянкою завоювати для них Потідею і домігся того, що вони оголосили війну афінянам. Перед тим, як прийшла на допомогу афінська ескадра, Потідея була вже взята, жителі її (за винятком афінських клерухій) поневолені, саме місто зруйноване і переданий олінфянам.

Потім Філіпп звернув свої сили проти фракійців. Він приєднав до Македонії всю країну до річки Неста і заснував тут місто Філіппи у 356 р. до н. е. Розташована в південній частині завойованої ним області гора Пангея стала з тих пір для Філіппа одним з найголовніших джерел доходів (її рудники давали йому до тисячі талантів щорічно). Дещо пізніше Філіпп зайняв на фракійському березі Абдеру і Маронію (353 р. до н. е.).

Подальші його перемоги у Фракії змусили фракійського князя Керсоблепта змиритися і дати Філіппу заручників. Тоді ж Філіпп переміг ще раз пеонів та іллірійців, які поновили боротьбу в союзі з афінянами. Втручання у грецькі справи було неминучим для Македонії; воно впливало перш за все з відносин її із афінянами. У Фессалії в цей час йшла боротьба між ларисськими Алевадами і тиранами міста Фери. В ній взяли участь фокейці, проти яких тоді велася в Греції, так звана, Третя Священна війна. Фокейці були союзниками Афін і тримали бік ферських тиранів. Участь у фессалійських справах давала Філіппу можливість зробити нові територіяльні приєднання, завдати удару союзникам афінян і здобути вплив у Греції.

Спочатку Філіпп був двічі розбитий фокейцем Ономархом (353 р. до н. е.), але потім, отримавши підкріплення, він вщент розбив фокейців; останніх тільки загинуло до 6 тисяч, у тому числі і сам Ономарх. Полонених Філіпп звелів, як святотатців, кинути у море. Після цього він зайняв Фери і повернув їм свободу, але Магнісію і гавань Пагази утримав за собою і користувався в останній, значними митними доходами. Успіхи Філіппа у Фессалії загрожували серйозною

небезпекою афінянам, що поспішили зайняти Фермопіли, щоб не пропустити Філіппа до Середньої Греції (352 р. до н. е.).

На деякий час Філіпп відмовився від подальших компаній у власне Греції і звернувся знову до узбережжя Егейського моря. Навесні 351 р. до н. е. він рушив проти голови халкідонських міст: Олінфа, який, наляканий посиленням Македонії, примирився з афінянами. В Афінах у цей час діяв Демосфен, який виступив проти Філіппа з «філіппіками» і «олінфськими речами», через що переконував своїх співвітчизників надати Олінфу діяльну допомогу. Незважаючи на надану допомогу афінянами, втім досить мляву допомогу, Олінф потрапив до рук Філіппа (влітку 348 р. до н. е.). Місто було пограбоване та зруйноване, жителі продані в рабство. Брати Філіппа (сини Амінта III від наложниці), захоплені в Олінфі, були страчені. Тим часом за участю афінян знову взялися за зброю фракійці, але Керсоблепт знову повинен був змиритися.

Нові успіхи Філіппа привели афінян до переконання в неможливості похитнути зайняте македонцями становище на березі Егейського моря. В квітні 346 р. до н. е. вони уклали із Філіппом, так званий, Філікратів мир за умови збереження того положення, яке існувало на момент підписання договору, що виявилось дуже вигідним для Філіппа. Средньогрецькі союзники афінян — фокейці — не були включені у договір. Примирившись з Афінами, Філіпп отримав можливість швидко закінчити Священну війну з Фокідою. Він примусив Фалека, сина Ономарха, капітулювати, надавши йому і його найманцям вільний відступ з Фокіди. Після цього Філіпп зайняв Нікею (незабаром віддану їм фессалійцям) і Альпон, пройшов через Фермопіли і покарав фокейців. Від амфіктіонів він отримав два відібраних у фокейців голоси в раді, і йому було передано і керівництво Піфійськими іграми (влітку 346 р. до н. е.). Жорстоко постраждали також беотійські міста, що тримали бік фокейців (Орхомен, Коронея, Корс): вони були підпорядковані Фівам.

Після цього Філіпп зайняв македонськими гарнізонами Фери і деякі інші міста, надав Фессалії новий устрій, підсилити його вплив. Македонський вплив став проникати також на острів Евбея, де, як і в Фессалії, йшла внутрішня боротьба, яка полегшувала втручання Філіппа в новий, облюбований ним, грецький регіон. Миром з афінянами і закінченням фокейської війни Філіпп скористався, далі, для зміцнення положення Македонії на півночі, заході і сході. Він здійснив успішні походи до Іллірії і Дарданії. З іллірійцями він вів війну і пізніше, в самому кінці царювання; вірогідно, і з боку Іллірії він прагнув довести

межі своєї держави аж до моря. У 343 р. до н. е. Філіпп вступив в Епір і затвердив на престолі Александра, брата Олімпіади, вигнавши Аррібу і його синів; Арріба втік до Афін.

Далі Філіпп уклав дружній договір з етолянами, що давало йому можливість підійти до Пелопоннесу із заходу. Потім він знову звернувся на схід, розбив у Фракії Керсоблепта і Тера, обклав даниною фракійців; заснував на Гебрі місто Філіппополь і зайшов далеко на північ. Після невдач під Перинфом і Візантієм Філіпп на півночі проник ще далі, воював проти скінфів і повернувся через країну трибаллів (в нинішній Сербії). Напади Філіппа на Перинф і Візантію призвели до відновлення війни з афінянами, оскільки захоплення цих міст абсолютно похитнуло б положення Афін на торговому шляху до Понта, погрожуючи знищенням їх чорноморської торгівлі, що грала важливу роль в афінському народному господарстві (хліб ввозився в Аттику з берегів Чорного моря).

Афінам вдалося залучити на свій бік фіванців, деяких пелопоннесців і утворити проти Македонії значний союз. На цей раз щастя змінило Філіппові: його напад на Перинф (340 р. до н. е.) і Візантію скінчилося невдало, обидва міста втрималися за допомогою афінян і персів, яким дуже не подобалося посилення Македонії та особливо затвердження її на берегах Геллеспонту і Пропонтиди, навпроти Малої Азії. Тим часом в Середній Греції поновилися влітку 339 р. до н. е. священні війни (проти локрів Амфісси), і Філіпп знову отримав доручення захищати інтереси Аполлонова святилища. Це дало йому можливість зайняти Кітіній та Елат, що призвело до Херонейської битви (338 р. до н. е.), після якої Афіни уклали мир.

Македонія отримала острів Скірос і Херсонес Фракійський (ще раніше македоняни захопили острів Галоннес і створили флот на Егейському морі). Філіпп рушив на Пелопоннес, зайняв гарнізоном коринфську фортецю і допоміг ворогам Спарти, межі якої були сильно урізані на їх користь. Цим він надовго залучив до Македонії аргівян, мессенян і аркадян. На коринфській раді він затвердив мир у Греції і підпорядкував її своїй гегемонії.

Потім він став готуватися до війни з Персією, збирав військо і послав для заняття пунктів на азіатському березі Парменіона і Аттала. Восени 336 р. до н. е. македонська юнак Павсаній заколов царя. Походження цієї змови достовірно невідоме; є вказівки на участь у ньому Олімпіади і навіть Александра.

Філіпп не був стриманим, любив гучні й часто грубі втіхи, оточував себе людьми сумнівної моральності. У нього було 6 жінок та

наложниць, що давало привід для інтриг і могло призвести до уособиць, як це ледве не сталося ще за його життя. Серед дружин Філіппа була Міртала Епірська — дочка Епірського царя Неоптолема, від якої народився Александр IV (Великий) Македонський

ДЖЕРЕЛА:

Енциклопедія політичної думки / Пер. з англ. за ред. Н. Лисюк. — К., 2000;
Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. — Умань. — 2014. — 860 с.; Політологічний енциклопедичний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2000.

ФІЛОСОФІЯ ПОЛІТИКИ

Ще одним важливим напрямом сучасної соціальної філософії є філософія політики. Політична діяльність як об'єкт філософського аналізу передбачає аналіз сутнісних рис політики — структурної складової суспільного життя та одного з головних регуляторів соціальних відносин.

Однак треба чітко розмежовувати такі напрями сучасної філософської думки як філософія політики та політична філософія, що становлять методологічно відмінні дослідницькі галузі. Основна відмінність між ними полягає у тому, що політична філософія, зазвичай, є системою світоглядного знання про політику, що означена тією чи іншою політичною ідеологією. Наприклад, неоліберальна політична філософія, неоконсервативна політична філософія тощо.

Тоді як основним завданням філософії політики є аналіз сутності, цінностей та соціально-практичного значення феноменів політичної свідомості, політичних явищ і процесів безвідносно до їхнього ідеологічного чи концептуального змісту. Сучасна філософія політики схильна визначати цей соціальний феномен як комунікативний процес, спрямований на визначення та практичну реалізацію інтересів держави та її громадян.

Головною функцією політики вважається ефективне управління державою, забезпечення її єдності та цілісності. Основний вимір філософсько-політичних досліджень становить аналіз таких феноменів, як влада та її легітимність, правова держава, громадянське суспільство, політична культура тощо у їхньому системному взаємозв'язку. Історія розвитку філософсько-політичних ідей сягає античних часів і розглядається ще у працях

Платона (діалоги «Держава», «Політик», «Закони») та Аристотеля (трактат «Політика»).

Античні мислителі значну увагу приділяють питанню найкращої форми політичного устрою, віддаючи перевагу таким формам правління, як монархія та аристократія, і заперечуючи соціальну ефективність демократії, олігархії та тиранії. Надалі питання суспільного устрою та форми правління аналізувалися у працях Т. Гоббса та Дж. Локка, І. Канта та Г. Гегеля, М. Вебера, К. Поппера, М. Фуко, Е. Канетті, П. Бурдьє, Х. Арндт та цілої плеяди інших мислителів.

У сучасному світі особливої актуальності набувають геополітичні дослідження, яким присвячено праці Ф. Фукуями та С. Гантінгтона, О. Тоффлера, З. Бжезінського, І. Валлерстайна та інших дослідників. Зокрема Ф. Фукуяма обґрунтував ідею «кінця історії» як нового постісторичного етапу цивілізаційного розвитку, що характеризується домінуванням ліберального демократичного устрою сучасних суспільств як найдосконалішої форми політичного правління. Вагомі аргументи проти цієї тези висунув С. Гантінгтон у праці «Зіткнення цивілізацій». Загалом філософія політики — відносно самостійна галузь філософських досліджень, хоча і є похідною від соціальної філософії. Сьогодні вона включає в себе цілу систему ідей щодо осмислення сутності таких соціально-політичних феноменів як політична ідеологія, політичні міфи, public relations тощо.

Філософія політична — розділ філософії, який досліджує політичну спільноту; вивчає такі теми як свобода, справедливість, право, закон і дотримання правових кодексів владою.

Найменший досліджуваний елемент політичної філософії — політична дія. Політична дія спрямована на благо або на збереження чи досягнення політичного блага.

Вона має підґрунтям думку про стан речей. Політична філософія займається пошуком блага (гаразду). Життя у політичній спільноті — це благо. Філософ знає про потреби суспільства, законодавець їх ретранслює у закони, а політик — діє, задля їх досягнення.

Політична філософія історично була пов'язана з пошуками надійного знання про політичні явища. Пізніше, ближче до нашого часу, її стала більше цікавити історія ідей.

Нині з нею суперничає, а в деяких випадках і витісняє її, емпірична теорія, яка шукає свої основи не в розумі, логіці чи

інтуїції, а в науково верифікованих пропозиціях. Однак політична філософія зберігає важливу роль в сучасній політології.

Основні напрями в сучасній політичній філософії:

Лібералізм, комунітаризм, фемінізм, неомарксизм, неогегельянство, постмодернізм, республіканізм.

Основні концепції:

Свободи, справедливості, рівності, влади, легітимності, насильства, політичного дискурсу, політичного спілкування та інші.

ДЖЕРЕЛА:

Бенетон Ф. Введение в политическую науку. — М.: Весь мир, 2002. — 368 с.; Гаджиев К. С. Политическая Наука. Ч. 1. — М.: Межд. Отн., 1994.; Глущенко В. В. Политология: системно-управленческий подход.-М.: ИП Глущенко В. В., 2008.; Политология: Учебн. пособ. для вузов / ред. и сост. Н. И. Сазонов. — Х.: Фолио, 2001. — 831 с.; Піча В. М. Політологія: Навч. посібн для студ. вищих навч. закл. освіти / Піча В. М., Хома Н. М. — К.: «Каравелла»; Львів: «Новий Світ-2000».

**ФІШЕР ДЖОН АРБЕТНОТ
(25 СІЧНЯ 1841 - 10 ЛИПНЯ 1920 РР.)**

Адмірал Королівського Британського військово-морського флоту, який надавав величезний вплив на тактику, стратегію, розвиток та матеріально-технічне оснащення Королівського військово-морського флоту Великобританії. Головнокомандувач Північноамериканською і Вест-Індською станцією (1897 – 1899 рр.). Головнокомандувач Середземноморським флотом (1899 – 1902 рр.). Головнокомандувач флотом у Портсмуті (1903 – 1904 рр.). Перший морський лорд з 20 жовтня 1904 року по 25 січня 1910 р. і у 1914 – 1915 рр. Був основоположником концепції проектування і бойового застосування дредноутів, лінійних крейсерів, був палким прихильником розвитку підводних і авіанесучих бойових кораблів.

Вперше визначив і запровадив у геостратегію і стратегічну географію поняття «геостратегічна точка або об'єкт», стосовно до геополітичних інтересів Британської імперії. Виразно розумів значення природних ресурсів в глобальній стратегії: «Хто володіє нафтою, той править світом». Фішер був затятим прибічником технічних нововведень на британському військово-морському флоті. У тому числі переходу на рідке паливо, розуміючи, що в результаті можна буде добитися більшої швидкості, ефективності і маневреності. «Рідке паливо, – писав він у 1901 р., – справить справжню революцію в військово-морській стратегії. Це справа надзвичайної державної ваги». Фішер забезпечив підтримку адміралтейства перськими нафтовими концесіями. Фішеру вдалося переконати в цьому і свого наступника на посту першого лорда адміралтейства – Уїнстона Черчілля. До літа 1914 р. британський військово-морський флот був повністю переведений на рідке паливо, а британський уряд став власником контрольного пакету акцій Англо-перської компанії.

Фішер повністю поділяв геополітичні погляди А. Мехен і Ф. Коломба, що базуються на завоюванні панування на морі, як головної умови перемоги у війні, що досягається повним знищенням ворожого флоту у генеральному бою лінійних кораблів. Це проявилось в його впливі на розробку військово-морської доктрини і програми військового кораблебудування Англії.

У 1904 – 1905 рр., Фішер вміло використовував японський флот, з метою ослаблення геополітичного впливу Росії на Тихоокеанському театрі. За ініціативою Фішера, англійські військові радники в Японії, сприяли реалізації японським флотом тактики блокування російської військово – морської бази Порт - Артур. Японський флот, завчасно поповнився новітніми кораблями англійської споруди. Під час вирішального результату російсько – японської війни Цусімська битва, на всіх бойових кораблях ескадри адмірала Того, англійської споруди, перебували англійські спостерігачі. У разі прориву російської ескадри через Цусімську протоку, її підстерігала англійська ескадра. Англія перша узагальнила досвід російсько-японської морської війни у плані особливостей бойового застосування бойових кораблів різних класів і використовувала його в своєму військово кораблебудуванні.

ДЖЕРЕЛА:

Енциклопедія політичної думки / Пер. з англ. за ред. Н. Лисюк. — К., 2000;
Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. – Умань. – 2014. –

ФЛОРОВ ВАЛЕРІАН ОЛЕКСАНДРОВИЧ
(26 травня 1895 - 6 січня 1961 рр.)

Один з найвизначніших полководців Великої Вітчизняної війни, генерал-полковник. Народився в сім'ї службовця. З 1915 р. служив у царській армії, старший унтер-офіцер. У роки Першої світової війни командував взводом, був поранений. У Червоній армії з 1918 р. Член РКП (б) з 1919 р. У Громадянській війні 1918-1920 років воював під Псковом, Петроградом і Гродно, на чолі взводу, роти і батальйону.

У 1924 р. закінчив курси Вищої тактичної стрілецької школи, а у 1932 р. - військову академію ім. М. В. Фрунзе. Учасник Громадянської війни у Іспанії.

Міжвоєнний період: з вересня 1924 командир роти; з листопада 1924 р.- начальник полкової школи; з жовтня 1926 -1929 рр. – командир 5 стрілецького полку 2-ї стрілецької дивізії; з травня 1932 р. - командир і воєнком 46 стрілецького полку 16 стрілецької дивізії; з квітня 1936 р. - помічник начальника управління пункту ППО м. Ленінграда; з листопада 1936 р. - помічник начальника штабу 54 стрілецької дивізії; з червня 1937 р. - командир 16 стрілецької дивізії; з січня 1939 р. - командир 1-го стрілецького корпусу, із жовтня 1939 р. - командувач Мурманської армійської групи військ (14 армією);

У 1939 р. у зв'язку з початком радянсько-фінської війни, Валеріан Олександрович був направлений у Заполяр'я. З жовтня 1939 - серпень 1941рр. - командувач 14-ю армією, з вересня 1941 - лютий 1944 рр. - командувач Карельським фронтом. З грудня 1944 - травень 1948 рр. - командувач військами Біломорського військового округу. У 1949 р. - закінчив Вищі академічні курси при Вищій військовій академії ім. К. Е. Ворошилова. З травня 1949 - червень 1951 рр. - командувач

військами Архангельського військового округу. З липня 1951 - квітень 1956 рр. - знову призначений командувачем військами Біломорського військового округу.

Могила Фролова на Богословському кладовищі Санкт-Петербурга

З 1956 р. у запасі. Генерал-майор Г. А. Вещезерській: «Мене викликали до командуючого армією генерал-лейтенанту Валер'яну Олександровичу Фролову. Ми з ним давні знайомі. У тридцятих роках я служив у відділі бойової підготовки Ленінградського військового округу, а він командував у Новгороді стрілецьким полком. Потім наші шляхи зійшлися ближче: він був деякий час начальником штабу 54-ї стрілецької дивізії, розквартированої у Північній Карелії і Заполяр'я, мені ж довелося командувати там полком. Однак незабаром Фролов виїхав добровольцем до Іспанії, брав участь там в боях. Валер'ян Олександрович зустрів мене привітно. Я не бачив його вже кілька років, однак не знайшов у ньому особливих змін, хіба що поповнів да волосся стали рідше. Він як і раніше смикав головою і плечем (давалася ознака контузії, отримана у бою з білополяками у 1920 р.) і майже безперервно курих або просто смоктав незапалену трубку з довгим мундштуком. У ящику його столу зберігалася ціла колекція трубок, з якою він ніколи не розлучався. Фролов завжди справляв на мене дуже хороше враження. З підлеглими він був стриманий і ввічливий, дуже уважно і дбайливо ставився до людей. Неквапливий, обачливий, він ніколи не нехтував думкою молодших за посадою».

Нагороди: 3 Ордена Леніна; Орден Кутузова 1-го ступеня; Орден Богдана Хмельницького 1-го ступеня; 4 Ордена Червоного Прапора; Орден Червоної Зірки.

ДЖЕРЕЛА:

Енциклопедія політичної думки / Пер. з англ. за ред. Н. Лисюк. — К., 2000; Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. — Умань. — 2014. — 860 с.; Політологічний енциклопедичний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2000.

ФОРД ДЖЕРАЛЬД РУДОЛЬФ
(14 ЛИПНЯ 1913 – 26 ГРУДНЯ 2006 рр.)

Тридцять восьмий президент Сполучених Штатів Америки у 1974 – 1977 рр. Наступника Ніксона, 59-річного Джеральда Рудольфа Форда, вважали нескомпроментованим у політичних битвах, хоч і не дуже інтелектуальною особою, з великим політичним досвідом. Форд виріс у місті Гранд-Ренідс, Мічиган, у строго релігійному середовищі і як стипендіат вивчав юриспруденцію в Єльському університеті. Після другої світової війни, яку він, в офіцерському званні, з високими нагородами провів на авіаносці у Тихому океані, Форд пішов в політику і у 1948 р. був вибраний у палату представників від 5-го округу у Мічигані, де до 1965 р. піднявся до лідера фракції республіканців.

Зустріч Джеральда Форда і Леоніда Брежнєва у Владивостоці (1974 р)

Форд увійшов до Білого дому, знаходячись в двояко невігідному положенні. З одного боку, він протистояв у рівній мірі підозрілому і самовпевненому Конгресу, який хотів обмежити повноту влади президента і укріпити контролюючі функції законодавчої влади. З іншого, був першим президентом Сполучених Штатів, що не мав в своєму розпорядженні плебісцитної легітимності, оскільки не був вибраний за списком кандидатів республіканської партії, а за пропозицією Ніксона затверджений у жовтні 1973 р. на посаді (замість Спіро Егню, що пішов через афери та хабарництво з посади віце-президента). Більшою мірою, чим інші віце-президенти, які несподівано висувалися на вищу посаду, Форд вважався перехідним президентом, принаймі, до тих пір, поки в результаті виборів не придбав власний мандат.

У своїй інавгураційній промові він був демонстративно скромний і з гумором обіграв марку автомобіля в своє прізвище, зауваживши при цьому, що він тільки «Форд, але не Лінкольн».

Зовсім іншим стало відношення американців до свого президента, коли останній у вересні 1974 р. помилував Ніксона без признання його провини перед Америкою.

**Черговий тур з приводу підписання угоди про ОСО-2
(Владивосток, 1974 р)**

Створилася політична ситуація схожа на закулісну махінацію. Форд пояснив цей випадок, як спробу зберегти націю від довгого процесу непотрібної трати нервів і більшість істориків його

підтримали. Хоча ряд із них схилився до думки, що цим рішенням президент підвів підсумок політичному діалогу і створив собі необхідний простір для зреалізації власної політичної програми. Хоча для своїх критиків він навічно був віднесений до категорії людей, які «помилували Ніксона». Уже пізніше, у своїх спогадах, Форд у відвертій розмові говорив, що помилування Ніксона коштувало йому повторних виборів.

Фактом було те, що американці, якщо вони взагалі і голосували, без будь-якої жалоби наказували республіканців бюлетенями за Уотегейм. У попередніх виборах восени 1974 р. демократи досягнули більшості в сенаті і майже дві третіх в палаті представників.

У таких умовах Форд не міг проводити свою особисту урядову політику, а лише блокував законопроекти Конгресу президентським вето. Саме в цей час він потерпає кілька серйозних проколів в своїй діяльності.

Якби політичний досвід Форда і його міжнародний стан були вирішальними у боротьбі проти симпатичного і провінціального кандидата від демократів Джиммі Картера, то в телевізійних дебатах не було б такого політичного промаху, коли він на весь світ заявив, що немає ніякої радянської у Східній Європі. Це викликало сумнів в його компетентності у тій сфері політичного буття, де він повинен бути обізнаним і набирати поступово свої бали. У листопаді 1976 р.і він потерпів поразку на виборах, хоча їх Картер виграв з незначною перевагою 50, 1 % проти 48 %. Виборці наказали Форда за ті справи, за які він, практично, був не винуватий.

Одного разу Форда запитали, як би він хотів бачити себе в історії. На що він відповів, що хотів би, щоб в його постаті бачили «славного чоловіка, який залишив Білий дім в кращому стані, який був до нього. Слід погодитися з тим, що йому дісталася тяжка спадщина, хоча і позиція влади його була слабшою за ті, які знала Америка в історії президенства.

До того ж, Форд ніколи проявля особливого стремління до посади президента. Тому і поразку свою сприйняв досить спокійно, тому і користувався після невдалого сходження до Білого діму великим державним авторитетом. Ділова Америка не могла його забути навіть за один важливий політичний документ, де є і його автограф – Хельсінську декларацію, підписану 35 державами 30 липня-1 серпня 1975 р. 12 листопада 2006 р. Дж. Форд став

найстарішим живим президентом США. Помер Джеральд Форд 26 грудня 2006 р. у Каліфорнії.

ДЖЕРЕЛА:

Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. – Умань. – 2013. – 726 с.; Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. – Умань. – 2014. – 860 с.; Політологічний словник. / За ред. М.Ф.Головатого та О.В.Антонця. – К.: МАУП. 2005. – 792 с.; Політичні портрети Новітньої доби. Книга I – Північна Америка. - Навчальний посібник / Укладачі: А.О. Карасевич, К.М. Левківський, Л.Г. Лисенко., В.В.Сокирська, – Умань.: ПП Жовтий О.О., 2012. – 798 с.

ФОРМА ДЕРЖАВИ

ФОРМА ДЕРЖАВИ (лат. Formal — структура, система організації) держави — це поєднання способу організації і здійснення державної влади, методів її здійснення та форм зворотного зв'язку органів держави із населенням. Тобто форма держави — специфічна політична організація суспільства.

Історія поняття форми держави

Аналіз форми держави, відбувався в різні часи, від античності до сьогодення. Існує велика кількість різноманітних поглядів та теорій які зосередженні на вивченні такого поняття як «форма держави». Різні дослідники вкладали неоднаковий зміст у це поняття.

Стародавні греки підкреслювали важливе значення форми держави для існування самої держави. Наприклад, Платон відводив формі держави визначальну, активну роль. Форма держави як і її суть та зміст; ніколи не залишаються статичними категоріями, а постійно змінюються та розвиваються під впливом багатьох економічних, соціально-політичних, ідеологічних та інших факторів.

Постійно змінювалось і уявлення про них. Платон вважав, що ідеальною формою держави є законна влада меншості — аристократія. Так само, ним розглядалася «законна монархія» — царська влада і «незаконна» — олігархія.

Платон створив цілісне вчення про динаміку державного життя і зміну його форм. Ідеальна держава і її аристократична форма, відповідно до цього вчення, не вічні. Держава може деградувати і змінювати свої форми. Аристократія, що призводить до появи приватної власності на землю і перетворенню вільних людей на рабів, може вироджуватися в так звану тимократію, панування найсильніших воїнів, може поступово перетворюватися на олігархію. Олігархія ж як лад, заснований на майновому цензі і владі багатих, —

на демократію. А вже демократія, може переродитися у свою протилежність — тиранію. Це — найгірша форма держави, при якій безроздільно панує сваволя, насильство, безправ'я широких мас населення. Глава держави — тиран, захоплює владу.

Цицерон критерій розмежування форм держави вбачав у характері і волі тих, хто править у державі. За цим критерієм він розділяв три прості форми держави:

**царську владу — монархію,
владу оптиматів — аристократію,
народну владу — демократію.**

Проте ці форми, за Цицероном, не є найкращими. Ідеальною формою держави він вважав змішану форму, де поєднані позитивні риси усіх простих форм держави.

Арістотель поділяв форми держави в залежності

від двох ознак:

- 1) кількість тих, хто править (один, декілька, багато);
- 2) в інтересах кого (скільки) здійснюється правління.

За останньою ознакою він розділяв держави на правильні (правління здійснюється в інтересах усіх) і неправильні (правління здійснюється в інтересах тільки тих, хто править).

Правильними формами держави Арістотель вважав:

Монархію; аристократію; політію;

Неправильними формами держави Арістотель вважав:

Тиранію; олігархію; демократію.

Французький просвітителі і правознавець XVIII ст. Шарль Монтеск'є під формою держави розумів лише те, що сучасна наука визначає як державний (політичний) режим, а саме — методи здійснення державної влади.

Він визначав такі конкретні форми держави:

- 1) республіка, в якій організацію і здійснення державної влади визначають такі якості, як добродетель і рівність;
- 2) монархія основа влади — честь);
- 3) деспотія (основа влади — страх).

Ж.-Ж. Руссо під формою держави розумів структурну організацію вищих державних органів і на цій підставі виділяв:

- 1) монархію — влада в одних руках;
- 2) аристократію — влада знаходиться у невеликої групи осіб;
- 3) демократію — владу здійснюють усі. З цього можна зробити висновок, що Руссо формою держави вважав ту категорію, яка в сучасному правознавстві називається формою правління.

Загальна характеристика

Форма держави є юридичною конструкцією, яка складається з таких взаємопов'язаних елементів як:

Форма державного правління — спосіб, або порядок організації та взаємодії вищих органів державної влади;

Форма державного устрою — порядок організації територіального устрою, тобто поділу держави на певні складові частини, та співвідношення держави, як цілого, з її складовими частинами;

Форма державного режиму — порядок здійснення державної влади певними способами і методами.

Форма держави дозволяє дати відповідь на питання:

як формується влада у державі? якими органами вона представлена? який порядок їх утворення? термін їхніх повноважень? які взаємовідносини глави держави, вищих органів законодавчої та виконавчої влади тощо? Яка внутрішня структура держави? в який спосіб поділено державну владу? міра централізації державної влади? які прийоми, методи і способи використовуються для здійснення державної влади?

Зазвичай форма держави має відповідне правове закріплення. Всі її елементи завжди мають правову основу, тобто, фіксуються у конституції, законах та інших підзаконних актах. Форма держави відображає єдність, взаємообумовленість об'єднаних у ній елементів, у результаті чого народжується нова якість, яка не властива жодному з цих окремо взятих елементів. При цьому, форма правління і державний устрій характеризують, головним чином, структурний аспект форми держави, а державний режим — її функціональний аспект. В цілому, форма держави — це така категорія, яка характеризує єдність структури і територіальної організації, а також методів здійснення державної влади.

Форми держави у світі

Існує велика кількість різноманітних форм зарубіжних держав. У кожній країні форми держави мають свої особливості, характерні ознаки. Ці особливості обумовлені впливом таких чинників як:

Політичні — ступінь розвитку суспільного та державного життя, завдання і цілі, що ставить перед собою держава, співвідношення політичних сил, які визначають внутрішню суспільно-політичну ситуацію в країні, характер діяльності владних еліт;

Економічні — економічний устрій держави, тобто матеріальні умови життя суспільства, економічні зв'язки держави у міждержавних відносинах та ін.;

Ідеологічно-культурні — панування у суспільстві певних ідеологій, культурний рівень народу, характер релігійних міркувань, історичні традиції;

Соціально-національні — наявність у державі різних національностей, соціальних груп і класів, які здійснюють вплив на розвиток форми держави;

Міжнародні — вплив інших країн, міжнародних організацій, міжнародного співробітництва стосовно конкретної держави.

Форма держави залежить від конкретно-історичних умов його виникнення і розвитку. Суттєвий вплив на неї, має історично сформований тип держави. Так феодальному типу держави відповідала, зазвичай, монархічна форма правління, а буржуазному – республіканська. Форма держави багато в чому залежить від співвідношення політичних сил в державі, особливо у період її виникнення. Наприклад, буржуазні революції в Англії призвели до компромісу між буржуазією і феодалами, наслідком чого стала конституційна монархія.

Конституція – задовольнила вимоги та інтереси буржуазії, монархія – феодалів.

Зазвичай, форма держави обумовлена її історичним розвитком (федеральна форма територіально-політичного устрою держави в США), історичними традиціями (монархія у Великій Британії), перипетії внутріполітичної боротьби (кількаразові модифікації форми низки держав Африки), система морально-релігійних цінностей, що панує в суспільстві (теократична республіка в Ірані). Певним чином може впливати і суб'єктивний чинник.

Достатньо пригадати вплив генерала Де Голля на функціонування інститутів П'ятої республіки у Франції.

Виходячи з того, що форма держави є об'єктом конституційного регулювання, слід зазначити, що правове закріплення мають лише відносно недавно створені конституції (наприклад, у Конституції Туреччини 1982 р., Конституції Ефіопії 1987 р.).

В більшості держав, які не мають у змісті конституції відповідної глави, елементи, з яких складається поняття «форма держави», закріплюються або в тексті основного закону (наприклад,

у Франції, Іспанії, ФРН), або в окремих конституційних законах (наприклад, у Швеції).

У країнах, де відсутня писана конституція, форма держави визначається не стільки статутом (законом), скільки конвенційними нормами, що складаються в процесі багатовікової еволюції державних інститутів (наприклад, правовий статус глави держави – монарха у Великій Британії і його взаємовідносини з урядом).

У випадках, коли в конституції відсутня спеціальна глава про форму держави, то відповідні норми, як правило, розміщуються в розділі, що закріплює основи конституційного ладу.

Зазвичай ці норми забезпечуються підвищеним правовим захистом (наприклад, заборона на перегляд республіканської форми правління в Італії).

Деякі окремі положення можуть бути включені в розділи, що встановлюють територіальний устрій держави й організацію органів державної влади.

ДЖЕРЕЛА:

Бостан С. К. Форма правління сучасної держави: проблеми історії, теорії, практики. — Монографія. — Запоріжжя: Юридичний інститут, 2005.; Линецький С. Методологічні засади осмислення місця і ролі державного режиму в структурі державного ладу України. // Право України. — 2000. — № 6. — С. 19-23.; Волинка К. Г. "Теорія держави і права: Навч. посіб. — К.: МАУП, 2003. — 240 с.; Кельман М. С., О. Г. Мурашин. Загальна теорія держави і права: Підручник. — К.: Кондор, 2006.; Петров В. С. Сущность, содержание и форма государства / Петров В. С. —Л., 1971.; Ратушняк С. П. Правознавство. Академічний рівень. 10 клас: підручник. / Вид 2-ге, перероб. і доп. -Тернопіль: Навчальна книга — Богдан, 2012. -288 с.; Алексеев С. С. та ін.; Теория государства и права: [підручник] / Норма; Москва; 2004—283 стр.; М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін. Загальна теорія держави і права: [Підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів]; За ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М. В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О. В. Петришина. — Харків: Право, 2011. — 584 с.; Линецький С. Теоретичні підходи до визначення та еволюції української моделі державного режиму. // Право України. — 1999. — № 7.

ФОРМА ДЕРЖАВНОГО ПРАВЛІННЯ

ФОРМА ДЕРЖАВНОГО ПРАВЛІННЯ — це спосіб організації верховної влади, який визначає систему її найвищих органів, порядок їх формування і особливості розподілу повноважень між ними, а також взаємовідносини з населенням держави.

Форма правління показує:

Яким чином утворюються вищі органи влади в державі, структуру вищих органів державної влади, які принципи лежать в

основі взаємодії між органами державної влади, яким чином вибудовуються взаємовідносини між верховною владою і звичайними громадянами держави, котрою мірою організація державних органів дає можливість забезпечувати права людини.

Історія поняття «форма правління»

Певний прорив в уніфікації терміна «форма правління» зробила Швеція, де вперше було вжито на офіційному рівні у 1772 р. прийнято акт, який визначав організацію державного механізму на рівні найвищих ланок і мав відповідну назву. Про форму правління як характеристику владної системи держави йшлося у Конституції Норвегії 1814 р., Португалії (1826 р.), Саксонії (1831 р.), Франції (1848 р.).

У XIX ст. на понятійно-дефініційному рівні форма правління майже не досліджувалась, адже вироблене визначення влаштовувало теоретиків. У радянській юридичній науці поняття форми правління визначалося за допомогою різних підходів, ідеологічно зумовлених.

У 60-80 рр. XX ст. радянські юристи визначились з поняттям «форми держави», котра складається з 3 компонентів — форми державного правління, форми державного устрою, форми політичного режиму.

У 80-х рр. визначення набуває чіткого значення: «форма правління — це організація верховної державної влади, порядок утворення її органів та їх взаємовідносин з населенням». Традиційно в юридичній літературі виділяються дві форми правління — монархія й республіка. До цих двох основних форм включають і інші форми, все ж ні одна із них не дістала загального визнання. Так склалось історично, що першою із новітніх форм державного правління постала парламентська монархія. Її поява пов'язана із рисами державного ладу Великобританії, котрий склався в XVIII ст.

Президентську республіку вперше сформовано за Конституцією США 1787 р., а перша класична змішана республіканська форма правління бере початок від змісту положень Конституції Франції 1958 р.

ПОЛІТИЧНІ СИСТЕМИ КРАЇН (2007)

Президентська республіка; Парламентсько-президентська республіка; Президентсько-парламентська республіка; Парламентська республіка; Парламентська конституційна монархія;

Конституційна монархія; Абсолютистська монархія; Однопартійна диктатура; Військова диктатура.

Ідеї щодо форми правління в період античності

Перші ідеї щодо форм державного правління були висловлені в основному Платоном, Гераклітом, Піфагором, Аристотелем і Цицероном, Полібієм.

Платон, зокрема у творі «Політея», вирізняв три основні форми правління — монархію, аристократію і демократію, кожна з яких ділиться на дві форми. Монархія — це правління одного і може бути законною (цар) або насильницькою (тиран). Аристократія — правління небагатьох і може бути правлінням кращих і гірших (олігархія). Демократія — правління всіх і може бути законною або незаконною, насильницькою. Згадує Платон у своїх творах і «змішану» форму правління. Платон був ідеалістом і це значно вплинуло не тільки на його філософські, але й політико-правові погляди відносно сутності, так званої, «ідеальної держави», форм її устрою. Платон розглядав форму правління через призму вад і негараздів людської природи

Геракліт з Піфагором використали два поняття: «аристократія» та «демократія». Принципово новим для підходів Піфагора і Геракліта був вибір ними інтелектуального критерію для визначення терміна «аристократ». Під ним вони розуміють «найкращого», «благородного», а, відповідно, під аристократією — правління «найкращих», розумової, моральної, освіченої еліти, тобто «аристократію розуму, духу», а не «аристократію за кров'ю».

Аристотель розрізняв шість можливих форм правління: демократію, політею, аристократію, олігархію, монархію і тиранію. Деякі з них він оцінював позитивно: монархію, аристократію і політею (владу середнього класу, яка є поєднанням олігархії і демократії). Інші три, на думку мислителя, погані, звироднілі (тиранія, чиста олігархія і крайня демократія). Розглядаючи сильні і слабкі сторони різних типів державного правління, Аристотель висловлювався про бажаність поєднання кількох найкращих з його точки зору форм, тобто схилився до ідеї «змішаного» правління.

Полібій стверджував, що будь-яка держава, як живий організм, проходить стадії розвитку і занепаду. Розвиток держави починається з найпростішої форми — монархії. Монархія — управління, засноване на праві, змінюється тиранією — управлінням, заснованим на силі. Тиранія, у свою чергу, переходить в аристократію, яка обумовлює, за висловом Полібія, період

розквіту держави. Потім настає демократія, яка змінюється олігархією. Остання, зазнавши занепаду, перетворюється в охлократію.

Політичним ідеалом Цицерона щодо форми правління була аристократія.

Він виділяв такі форми правління:

царську владу — монархію (коли верховна влада знаходиться в руках однієї людини, яку називають царем, то такий державний лад царською владою);

владу оптиматів — аристократію (коли влада знаходиться в руках виборних осіб, то ця громадська община керується волею оптиматів);

владу народу — демократію (народною ж, він вважав, є така община, де влада знаходиться в руках народу).

Цицерон у своїй праці «Держава» визначав республіку так: «*res publica — res populi*», що дослівно означає "державна — справа народу. Отже він визначав республіку як державу. Далі цю думку у своїх працях продовжили Н.Макіавеллі, Ж.Боден.

Ідеї щодо форми правління у Новий час

На здобутки філософів і мислителів давнини спиралися дослідники окресленої проблеми пізніше.

За доктриною **Т. Гоббса** (1588–1679 рр.), верховна влада є джерелом не тільки норм юридичних, а й моральних. Будь-яка форма правління, за Т. Гоббсом, є прийнятною настільки, наскільки вона забезпечує мир у державі. Відкидаючи олігархію, тиранію і змішану монархію як форми правління, Т. Гоббс зупиняється на монархії, демократії та аристократії. За демократії влада належить народу, за аристократії — оптиматам, за монархії — монарху. Але, як вважав Т. Гоббс, найкращою формою правління є абсолютна монархія, оскільки її переваги відносно інших підтверджуються хоча б тим, що навіть демократичні та аристократичні уряди в найбільш складній ситуації — під час війни, надають владу, як правило, одній особі.

Англійський філософ — **Д. Локк** (1632–1704 рр.), автор праці «Два трактати про правління» (1690 р.), вважав, якщо владу здійснюють обрані більшістю народу, то це — демократія. Якщо законодавча влада перебуває в руках небагатьох обраних осіб — це олігархія. Якщо законодавча влада зосереджена в руках одного, то це — монархія. За філософсько-правовим обґрунтуванням Д. Локка,

форма правління залежить від того, в чиїх руках перебуває законодавча влада.

Ш. Монтеск'є у трактаті «Про дух законів» він визначав три форми правління — республіканську, монархічну і деспотичну. Республіканська форма правління — верховна влада перебуває в руках або всього народу, або його частини; монархічна — за якої править одна людина, але за допомогою встановлених і незмінних законів; деспотична — вся влада, поза всякими законами і правилами, здійснюється волею і свавіллям однієї особи.

Ж.-Ж. Руссо (1712–1778 рр.) вважав, що суспільства, які існують, не відповідають змісту справжнього суспільного договору. Він розробив учення про народний суверенітет. «Я стверджую, — зазначав Руссо, — що суверенітет, який є тільки здійсненням загальної волі, не може відчужуватися». Принцип невідчужуваності суверенітету, дійшов висновку Руссо, заперечує представницьку форму правління.

Німецький філософ І. Кант класифікуючи форми правління, він групував їх за двома ознаками: 1) чисельністю суб'єктів законодавчої влади і 2) характером реалізації принципу поділу влади. За найкращу І. Кант вважав найпростішу форму правління це автократія (абсолютна монархія), як найбільш проста форма. Тому за І. Кантом, демократія — найгірша форма правління, як найбільш складна.

За Г. В. Ф. Гегелем (1770–1831 рр.), у державі існують: законодавча влада, урядова влада і влада господаря. він вважав положення про рівноправність гілок влади та їх взаємне обмеження невірним, оскільки за такого підходу передбачається ворожість і протидія кожної з гілок влади щодо інших, їх побоювання одна одної. У цілому свій політичний ідеал — конституційну монархію. Республіку як форму правління починають визначати тільки післябуржуазних революцій. Тільки в цей час її розуміють як створену народом державу, соціальне призначення якої є забезпечення загальних інтересів.

У іноземній науковій традиції під час формулювання класифікаційного критерію чільне місце займає поєднання форми державного правління і політичного режиму. Виходячи з вищевикладеного, форми державного правління можуть бути виділені до конкретного виду, зокрема, і з врахуванням політичної дійсності здійснення влади. К. Левенштейн, порівнюючи терміни «форма державного правління» і «політичний режим», окреслює:

в широкому розумінні — теократія, абсолютизм, конституціоналізм, колективізм і фашизм; у вузькому — демократичний конституціоналізм і абсолютизм.

Для політичної системи демократичного конституціоналізму притаманні наступні форми правління:

Безпосередня демократія; конвент (відповідно до конституції французької революції); парламентська форма правління, котра в свою чергу ділиться на 2 підгрупи з домінуванням представницького органу та уряду (кабінетна форма правління); президентська форма правління; директорія (Швейцарія).

Досить велику увагу класифікації форм правління присвячують французькі державознавці. Так, М. Дюверже, посиляючись на стан стосунків між вищими органами державної влади, виділяє форми державного правління, засновані на: спільності державної влади (за взірць він бере абсолютну монархію й політичну диктатуру); поділі влади (президентська республіка в США); співробітництві гілок влади (конституційна монархія Великобританії й парламентські республіки материкової Європи).

За протилежною систематизацію учений поділяє їх на:

безпосередню демократію, за котрою голова виконавчої влади (він же глава держави) обирається безпосередньо громадянами;

представницьку демократію, за котрою голова виконавчої влади громадянами безпосередньо не обирається, а остання, на його точку зору, побутує не тільки в США, а й у Великобританії, де парламентські вибори синхронно є й виборами прем'єр-міністра — фактичного глави держави.

У теперішній юридичній літературі побутують 2 протилежні підходи до тлумачення терміну «форма правління» — вузький і широкий, які мали місце в радянській правознавчій доктрині у 60-70-х рр. ХХ ст. Прихильники вузького підходу при тлумаченні цього поняття конститутивним називають правове становище вищого органу державної влади — глави держави. Ця позиція відображає критерій виключно традиційного розподілу форми державного правління на монархію й республіку. Автором широкого підходу вважають чеського державознавця Й. Благожа, який форму правління розглядав як організацію верховної влади в державі, що окреслюється джерелом влади й правилами стосунків органів влади між собою і з населенням, а також ставленні населення до

державної влади й характері та структурі центральних органів держави та їх взаємодію. Він висунув пропозицію до поняття «форма правління» вводити взаємовідносини: між державою й населенням, між вищими державними органами, між цими органами й осередками економічної й політичної влади, а так само політичне оточення, в котрому реалізуються ці взаємовідносини.

Одним із вагомих критеріїв у систематизації форм державного правління традиційно визнається система заміщення посади глави держави. Утім на теперішньому етапі такий порядок набув формальної природи. Як аргумент можна вказати рівний правовий статус глав держав з парламентською формою правління, коли одні з них успадковують цю посаду (парламентська монархія), а інші на неї обираються (парламентська республіка). Таким чином, система заміщення посади глави держави на певному історичному періоді (майже до початку ХХ ст.) була одним з тих головних чинників, котрі описували суть форми державного правління. Але він втратив своє попереднє першочергове значення. Суттєвим для поділу форм державного правління на цьому історичному періоді є не статус глави держави і яким шляхом він заміщає цю посаду, а те, на яких принципах будується вся система вищих органів держави і як відбувається правління в ній.

Деякі сьогочасні учені теоретики права і держави підкреслюють, що до форми правління в широкому значенні слід віднести і органи місцевого самоврядування, саме тому, що за державницькою теорією зазначені втілюють в життя державну владу на місцях, а за теорією муніципального дуалізму на них покладено окремі (делеговані) державно-владні функції. Варто уточнити значення категорії «форма правління». У зв'язку з тим, що форма правління розглядається у контексті саме як політико-правова категорія, а її елементами виступають органи державної влади, доцільно користуватися поняттям «форма державного правління».

Основні форми державного правління

Наука виділяє дві основні форми державного правління: республіку і монархію.

Республіка — це форма правління, за якої вищі органи державної влади обираються безпосередньо народом на певний термін.

Ознаки, притаманні республіці: виборність вищих органів держави народом безпосередньо або опосередковано, строковість

повноважень, відповідальність вищих органів держави перед народом або вищим представницьким органом, верховенство НПА, які видаються вищими представницькими органами держави, змінюваність вищих посадових осіб і державних установ у результаті виборів. В історії існували різні види республік: афінська демократична, спартанська демократична, римська аристократична, феодалні міста — республіки, буржуазно-демократичні, соціалістичні та інші.

На сьогоднішній день, сучасні республіки поділяють на парламентські, президентські і змішані (президентсько-парламентські або парламентсько-президентські).

Досить значна кількість парламентських республік зосереджуються у Європі, де верховна влада належить обраному народом органу — парламенту, який в свою чергу формує всі інші органи державної влади (до таких республік відносяться Італія, ФРН, Австрія, Індія, Угорщина, Чехія, Греція та ін..). У країнах, де в парламенті є стійка більшість, парламентська модель функціонує у вигляді міністеріалізму, коли уряд за допомогою контрольованої ним більшості впливає на парламент (Німеччина). Іноді, парламентська республіка може бути нестабільною, прикладом може слугувати Італія, в якій після другої світової війни змінилося більше 60 урядів.

До президентських республік, які характеризуються значною роллю президента в системі органів державної влади, можна віднести США, Аргентину, Мексику, Іран, Бразилію, Швейцарію. Позитивними якостями президентських республік є те, що президент в таких республіках виступає символом та механізмом реалізації загальнодержавних ідей. Президентська система правління теж не є ідеальною, оскільки президент може не мати достатньої підтримки парламенту для втілення в життя своєї програми, і навпаки за допомогою права вето може перешкодити парламентові схвалити альтернативні ініціативи. Внаслідок різноманітних чинників з'являються змішані форми державного правління, що поєднують ознаки парламентських і президентських республік — президентсько-парламентські і парламентсько-президентські.

В парламентських республіках, президент консолідує в своїх руках більш широкі функції у формуванні виконавчої влади та контролі за її діяльністю ніж парламент. У таких республіках президент хоча і не є керівником уряду, але він може надавати

йому керівні вказівки, головувати на його засіданнях. До президентсько-парламентських республік відносять Францію, Росію та ін.

У парламентсько-президентських республіках влада президента на формування і роботу уряду обмежена компетенцією парламенту у цій сфері. До парламентсько-президентських відносять Україну, Румунію, Чорногорію, Монголію та ін.

Монархія — форма державного правління, за якої вища державна влада фактично або формально консолідується в руках однієї особи (монарха), і, як правило, передається у спадок.

Монархія характеризується такими ознаками: главою держави є монарх, влада, як правило, передається у спадок і зберігається пожиттєво, монарх уособлює вищу державну владу за власним правом, а не в порядку делегування від народу, монарх є непідлеглим будь — яким іншим суб'єктам влади, монарх не несе конкретної політичної і юридичної відповідальності за результати свого правління.

В сучасній науці виокремлюють необмежену і обмежену монархію.

В окремих країнах доволі ефективно функціонують так звані нетипові форми державного правління. В таких державах можна прослідкувати тенденцію поєднання рис республіки і монархії (Малайзія), абсолютної і конституційної монархії (Кувейт), президентської та парламентської республіки (Колумбія).

Нетипові форми правління — модифіковані форми правління, котрі поєднують в собі першорядні риси декількох «класичних» форм правління. Виокремлюють наступні неоднорідні види нетипових форм правління:

Виборна монархія — схожа монархія має першорядну республіканську рису — систематичну виборність очільника країни, а усе-таки їм не може бути обраний будь-який громадянин, що задовольняє виборчим кваліфікаціям і вимогам для президента, а тільки один з декількох монархів — керівників складових елементів федерації. Подібна нетрадиційна форма правління існує в ОАЕ та Малайзії, котрі за власним державним ладом є федераціями, при цьому кожна із складових елементів являють собою спадкові монархії. Глава держави в цілому формується шляхом виборів між монархами, що очолюють той чи інший суб'єкт федерації.

Суперпрезидентська республіка — в сучасному світі в умовах тоталітарних ладів з'явилися республіки, яким характерний

ґрунтовний елемент монархії — незмінюваність глави держави. Глава держави у подібній республіці може юридично обиратися, може призначуватися, але реально народ у формуванні глави держави участі не бере.

Теократична республіка — специфічна форма республіки, де править мусульманське духовництво, поєднує в собі центральні риси традиційного ісламського Халіфату і риси сучасного республіканського ладу. В Ірані, наприклад, відповідно до Конституції 1979 р. главою держави є Рахбар — вища духовна особа.

Некласичні республіки — це специфічні форми правління, котрі поєднують в собі сучасні риси неоднорідних форм та носять «неповторний» характер. Схожу оригінальну форму правління має Швейцарія. Уряд (Федеральна Рада) призначається парламентом (Федеральними Зборами) і підзвітний йому, утім політична відповідальність уряду перед парламентом конституційно не передбачена, отже державний режим, швидше за все, дуалістичний, а не парламентарний. Так само, країною з доволі нетиповим виглядом форми правління є Ізраїль. Вищим законодавчим органом є однопалатний парламент — Кнесет (саме він обирає президента). Президент має чисто представницькі функції. Уряд Ізраїлю представлений кабінетом міністрів. Він є центральним виконавчим органом в системі державної влади, а його глава — прем'єр-міністр (обирається безпосередньо народом) — фактично головною посадовою особою країни, яка визначає внутрішню та зовнішню політику.

У сучасній юридичній науці виділяють такі форми правління — монархія (влада одного), республіка (влада закону; за Ж.-Ж. Руссо).

Паралельно у сучасній науці виділяють альтернативне поняття поліархії. Поліархію характеризують як протилежну монархії форму правління. Уведення терміну «поліархія» сприяло б усуненню дисбалансу між поняттями «монархії» та «республіки».

По-перше, використання терміна «поліархія» замість «республіка» усунуло розбіжності у мовному походженні (поліархія грецького походження — мова державознавства; республіка — латинського — мова правознавства).

По-друге, усувається дисбаланс між первинним змістом понять: монархія — влада походить від одного суб'єкта, поліархія — від багатьох.

ДЖЕРЕЛА:

Скакун О. Ф. Теория государства и права: Учебник. — Харьков: Консум; Ун-т внутр.дел, 2000. — 704 с.; Еллинек Г. Общее учение о государстве / Вступ. ст. И. Ю. Козлихина. — СПб.: Юрид. пресс центр, 2004. — 752 с.; Благож Й. Формы правления и права человека в буржуазных государствах. / С предисл. и под общ.ред. В. А. Туманова. — М.: Юрид. лит., 1985. — 222 с.; Столяров И. В. Введение к системной морфологии государства // Гос-во и право. — 2003. — № 8. — С. 10-18.; Арановский К. В. Государственное право зарубежных стран: Учеб. для вузов. — 3-е изд., доп. и перераб. — М.: ФОРУМ ИНФРА, 2001. — 486 с.; Бостан С. К. Форма правління сучасної держави: проблеми історії, теорії, практики. - Запоріжжя: Юрид. ін-т, 2005. — 540 с.; Гомеров И. Н. Государство и государственная власть: предпосылки, особенности, структура. — М.: ООО «Изд-во ЮКЭА», 2002. — 830 с.; Григонис Э. П. Теория государства и права: Курс лекций. — СПб.: Питер, 2002. — 318 с.

ФОРМА ДЕРЖАВНОГО УСТРОЮ

ФОРМА ДЕРЖАВНОГО УСТРОЮ — це елемент форми держави, який характеризує внутрішню структуру держави, спосіб її територіального поділу, співвідношення держави як єдиного цілого з її складовими частинами, міру централізації та децентралізації державної влади.

Виділяють дві форми державного устрою:

просту (унітарну); складну(федеративну, конфедеративну та ін.).

На поточний момент виділяється три основні форми державного устрою:

Унітарна держава — проста, єдина держава, яка характеризується відсутністю у адміністративно-територіальних одиниць ознаки суверенітету. Виділяють централізовані і децентралізовані складні держави, з наявністю або відсутністю автономних утворень.

Федерація — складна, союзна держава, частини якої є державними утвореннями з певним державним суверенітетом. Будується на розподілі функцій управління між центром і суб'єктами федерації.

Конфедерація — тимчасовий союз держав, який створюється для досягнення політичних, економічних, культурних та інших цілей. Не володіє самостійним суверенітетом, відсутня єдина система законодавства.

Унітарна держава — це єдина цілісна держава, територія якої поділяється на адміністративно-територіальні одиниці, що не мають

статусу державних утворень і не володіють суверенними правами. Більшість держав, які існували в минулому й існують сьогодні, є унітарними. Перевагою унітарної держави є можливість ефективно керувати нею, унітарна форма надійно забезпечує державну єдність і цілісність.

Унітарна держава характеризується такими ознаками.

1. Має єдині вищі органи державної влади (глава держави, парламент, уряд, судові органи та ін.), яким підпорядковуються підконтрольні місцеві органи.

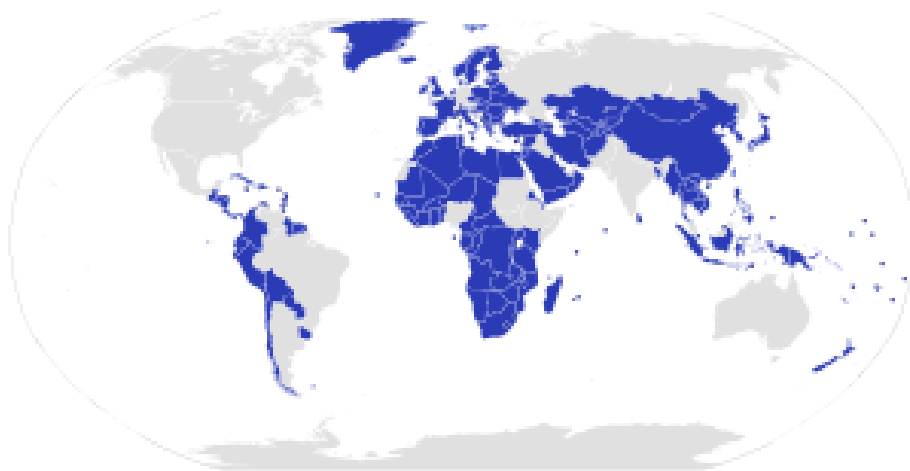
2. Не містить відокремлених територіальних утворень, що мають ознаки суверенності.

3. Має єдину для всієї держави систему законодавства.

4. Управління єдиними збройними силами і правоохоронними органами здійснюється центральними органами державної влади.

5. Має єдине громадянство.

6. Одноособове представництво від усієї держави у міжнародних взаємовідносинах на рівні держав.

Унітарні держави на карті світу

За ступенем залежності місцевих органів від центральної влади унітарні держави поділяються на: централізовані, децентралізовані, змішані.

Централізовані — місцеві органи державної влади очолюють керівники, що призначені із центру і їм підпорядковуються органи місцевого самоврядування (наприклад, Фінляндія).

Децентралізовані — місцеві органи влади мають значну самостійність у вирішенні питань місцевого життя (наприклад, Велика Британія, Данія, Грузія та ін.).

Змішані — присутні ознаки централізації і децентралізації (наприклад, Японія, Туреччина, Україна та ін.).

Федеративна Країна — це складна союзна держава, що містить державні утворення (республіки, штати, землі, кантони тощо), які мають деякі риси державного суверенітету, певну юридично визначену політичну самостійність.

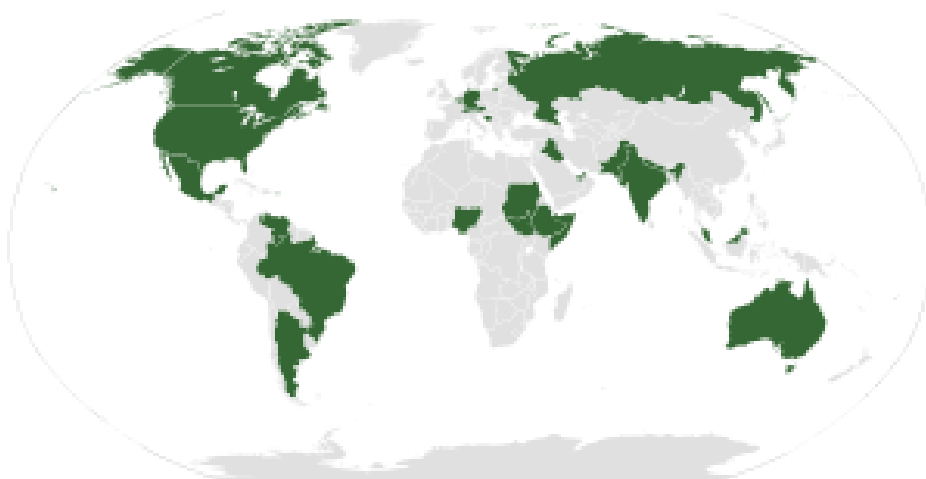
Ознаками федеративної держави є такі.

1) Територія федерації складається із територій її суб'єктів, які можуть встановлювати власний адміністративно-територіальний поділ.

2) Існують два рівня органів державної влади і управління — федерації та її суб'єктів (наприклад, у Російській Федерації — президент РФ, Федеральні збори РФ, уряд РФ, Верховний Суд РФ та ін., а також президенти, законодавчі збори, уряди, верховні суди республік, що входять до складу РФ).

3) Для федерації характерним є двопалатний парламент, в якому одна з палат представляє інтереси суб'єктів федерації.

4) Законодавство складається із законодавства федерації і законодавства суб'єктів федерації, яке не може суперечити законодавству федерації.

Федерації на карті світу

У 1939 р. у зв'язку з початком радянсько-фінської війни, Валеріан Олександрович був направлений у Заполяр'я. 3 жовтня 1939 -

серпень 1941рр. - командувач 14-ю армією, з вересня 1941 - лютий 1944 рр. - командувач Карельським фронтом. З грудня 1944 - травень 1948 рр. - командувач військами Біломорського військового округу. У 1949 р. - закінчив Вищі академічні курси при Вищій військовій академії ім. К. Е. Ворошилова. З травня 1949 - червень 1951 рр. - командувач військами Архангельського військового округу. З липня 1951 - квітень 1956 рр. - знову призначений командувачем військами Біломорського військового округу.

Класифікація федерацій

Усі федеративні держави класифікуються за різними критеріями.

За способом утворення федерації поділяються на: договірні, конституційні, конституційно-договірні.

Договірні федерації виникають на підставі договору між суб'єктами про створення федеративної держави. Особливістю таких федерацій є те, що суб'єкти федерації в договорі можуть вимагати для себе надання окремих суверенних прав. Конституційні федерації закріплюються в конституції, що приймається суб'єктами федерації чи затверджується ними (наприклад, США у 1787 р.). В таких федераціях усі їх суб'єкти мають рівний обсяг повноважень. Конституційно-договірні федерації виникають на основі договору і підтверджуються прийняттям конституції (наприклад, Російська Федерація — у 199 р. суб'єкти РФ підписали союзний договір з центром, і у 1993 р. на референдумі було затверджено, розроблену на основі цих договорів, Конституцію РФ).

За змістовним критерієм: територіальні, національні, змішані федерації.

Територіальні федерації — за основу поділу території на території суб'єктів федерації взято ландшафт місцевості, густоту населення, господарсько-економічні зв'язки та ін. (США, Мексика, Бразилія). Такі федерації є досить стійкими і стабільними. **Національні федерації** — за основу поділу на суб'єкти взято національний склад населення суб'єктів федерації (колишні СРСР, Чехословаччина, Югославія). Як показала практика, федерації, побудовані за національним критерієм, є нестабільними. Тут завжди є небезпека розбіжностей між національностями, що може призвести до їх розпаду. **Змішані федерації** — за основу поділу взято обидва попередні критерії (Російська Федерація).

За способами здійснення владних повноважень: централізовані, децентралізовані.

Централізовані федерації — їх суб'єкти обмежені у прийнятті рішень на місцевому рівні (Індія, Мексика, Бразилія);
Децентралізовані федерації — їх суб'єкти мають широкі повноваження у регулюванні власних внутрішніх питань.

За характером владних повноважень між суб'єктами:

симетричні(коли усі суб'єкти мають однаковий політико-правовий статус), асиметричні (коли суб'єкти мають різний політико-правовий статус).

Конфедерація — тимчасовий союз суверенних держав, які об'єдналися для досягнення певних цілей і спільно здійснюють низку напрямків державної діяльності (оборона країни, зовнішня торгівля, митна справа, грошово-кредитна система тощо) при збереженні в інших питаннях повної самостійності.

Основні ознаки конфедерації:

1) відсутність спільної для всієї конфедерації єдиної території і державного кордону;

2) відсутність загальних законодавчих органів і системи управління;

3) відсутність загальних для всієї конфедерації конституції, системи законодавства, громадянства, судової та фінансової систем;

4) відсутність суверенітету конфедерації, збереження суверенітету і міжнародно-правового статусу учасників конфедерації;

5) наявність загального конфедеративного органу, що складається з делегатів суверенних держав;

6) рішення загальних конфедеративних органів, прийняте за принципом консенсусу; у разі незгоди з ним членів конфедерації не є обов'язковим і не спричиняє ніяких санкцій (право нуліфікації, тобто відхилення);

7) наявність права виходу зі складу конфедерації у кожного з її суб'єктів.

Конфедерації мають нестійкий, перехідний характер: вони або розпадаються, або еволюціонують у федерацію.

ДЖЕРЕЛА:

Загальна теорія держави і права — Цвік М. В.,Петришин О. В., Авраменко Л. В.-Харків,-2009 р.; Скакун О. Ф. Теорія держави і права: Підручник. — Х. — 2011.; Венгеров А. Б. Теорія держави і права. — М. — 2004.; Державний устрій України в системі державного ладу: питання теорії і практики. // Держава і право: Збірник наукових праць. — К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. — 2000. — № 6. — С. 359—363.; Ідеологія розвитку і

вдосконалення державного устрою України. Окремі дискусійні аспекти питання // Збірник наукових праць Української Академії державного управління при Президентіві України. — 2000. — № 1. — С. 23—28.; Проблема формулювання національної ідеї в контексті збереження унітарного державного устрою України // Людина і політика. — 2000. — № 3. — С. 76—79.

ФРАКЦІЯ ПАРЛАМЕНТСЬКА

ФРАКЦІЯ ПАРЛАМЕНТСЬКА (нім. *fraktion*, від лат. *Fractio* «розламування, подрібнення») — група членів тієї чи іншої політичної партії в складі парламенту або іншої державної організації (установи) чи громадсько-політичної організації, яка організовано проводить установки своєї партії.

Фракцією може також іменуватися особлива група всередині самої партії, яка має власну ідейну й організаційну платформу, котра відрізняється від основної політичної лінії та поточних установок партії.

У процесі нормального внутрішнього партійного життя, як правило, виникають різні думки, суперечності політичних угруповань. Наявність останніх не обов'язково, але нерідко приводить до організації і функціонування політичних фракцій.

Головною ознакою політичної фракції є наявність особливої ідейно-політичної платформи і групової дисципліни, яка підноситься її членами нерідко понад загальнопартійну дисципліну. Фракційна діяльність нерідко стає основною причиною підриву авторитету певної партії, а також створення нових політичних партій.

Фракційна діяльність у парламенті з багатопартійною системою є нормальним і корисним явищем, що забезпечує відображення та захист інтересів різних соціальних груп, класів і верств населення. У парламентську фракцію, таким чином, можуть входити як депутати однієї політичної партії, так і декількох партій (тобто політичної сили — об'єднання близьких за платформами партій). У такому разі депутати парламентської фракції об'єднуються для провадження спільної політичної лінії.

Зазвичай правила створення парламентських фракцій регулюються внутрішнім законодавством, найчастіше конституцією (визначає загальні засади фракційної діяльності), регламентом парламенту і профільними законами. Такі правила можуть мати суттєві відмінності в різних країнах.

Об'єднуються депутати у фракцію з метою проведення спільної політичної лінії. Правила створення парламентських фракцій різні в кожній країні, зазвичай це регулюється конституцією країни та

регламентом парламенту. ПФ формуються з членів однієї політичної партії, хоча існує практика утворення спільних фракцій з представників кількох партій, що проводять близьку за змістом політику. У деяких країнах припускається утворення ПФ до складу яких входять «незалежні» депутати, котрі не є членами політичних партій або не побажали стати членами фракцій, утворених на партійній основі. У розвинених країнах фракції утворюються за принципом належності депутатів до тієї чи іншої політичної партії, репрезентованої у парламенті (палаті). У тих країнах, де парламентська фракція признається офіційно, в парламентських регламентах обмовляються умови їх освіти. Наприклад, в бундестагу ФРН (Федеральна Республіка Німеччини) ПФ, це група, що налічує не менше 15 чоловік, що належать до однієї політичної партії. Власне ПФ мають і партії більшості, і партії меншості (опозиція). Особливе місце в парламентах буржуазних держав (наприклад, Франції, Італії, Японії) займають комуністичні ПФ. Депутати-комуністи використовують парламентську трибуну для викриття політики правлячих класів, роблять значний вплив на формування парламентських органів уряду, на законодавчий процес. Своєрідним стрижнем кожного з об'єднань є лідер, який обирається самими депутатами або за їх активної участі й водночас є лідером відповідної партії у цілому. Окрім лідерів, у складі цих об'єднань депутатів утворюються так звані керівні комітети. В період перебування партії в опозиції такий комітет має назву «тіньового кабінету».

Функції

ПФ утворені за принципом партійної належності депутатів, мають подвійну природу. З одного боку, вони є, по суті, структурами політичних партій, адже окремі питання їх організації та діяльності врегульовано відповідно партійними статутами. До таких питань віднесено фракційну дисципліну в парламенті. Статутами також регламентовано внутрішню організацію ПФ порядок утворення їх керівних органів тощо. З іншого боку, вони є органами самих парламентів, а їх функціонування — складовою парламентської діяльності. Фракції виконують важливу роль у підготовці й прийнятті практично всіх парламентських рішень. З урахуванням їх пропозицій формулюється порядок денний засідань представників органу, утворюються інші парламентські структури — комітети і комісії, а також керівні органи палат. Функціонування ПФ як елементів структури представницького органу врегульовано парламентськими регламентами. Зокрема, регламентами в більшості випадків

визначається мінімальна кількість депутатів, достатня для створення ПФ. Такий мінімум у різних країнах неоднаковий і певною мірою залежить від чисельності складу парламентів

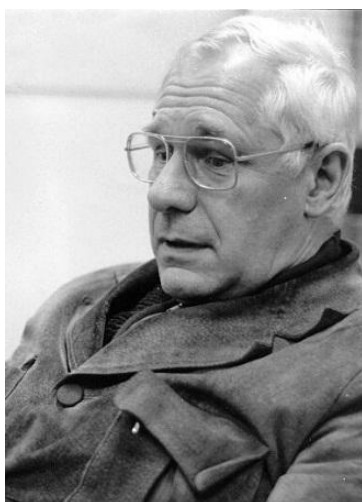
Роль в політиці

Важливість ролі ПФ в організації і здійсненні державного владування підкреслюється тим, що їх статус тією чи іншою мірою визначено рядом конституцій, прийнятих після Другої Світової війни 1939—45. Найповніше це здійснено в конституції Португалії, що містить спеціальну статтю «Парламентські групи», в якій зафіксовано права кожної групи (фракції), зокрема повноваження призначати своїх представників у парламентській комісії, вимагати утворення слідчих комісій, здійснювати законодавчу ініціативу, пропонувати резолюції осуду уряду, регулярно отримувати від уряду інформацію тощо.

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник., К.: «Генеза», 1997, стор. 372.; Геральд Кречмер. Фракції. Партії в парламенті. К.: Заповіт. 1999. 300 с.

ФРАНК АНДРЕ ГУНДЕР (24 ЛЮТОГО 1929 – 23 КВІТНЯ 2005 рр.)

Німецько-американський економіст, соціолог та політолог, один з основоположників Мир-Системного аналізу та теорії залежного розвитку. Використовував деякі марксистські поняття з політичної економії, заперечуючи формаційний підхід і ряд інших центральних пунктів марксистської теорії.

Син берлінського літературного публіциста Леонгарда Франка, Андре Франк народився в Німеччині, покинувши її разом з сім'єю, після приходу до влади нацистів у 1933 р. Початкову освіту отримав у Швейцарії, де оселилася його родина, до остаточної еміграції до Сполучених Штатів у 1941 р.

Навчався економіці в Свортморському коледжі у Філадельфії. Захистив докторську ступінь з економіки на тему "Колгоспна організація виробництва на Україну» в Чиказькому університеті у 1957 р., під керівництвом знаменитого монетариста Мілтона Фрідмана.

У кінці 50-х рр. займався викладацької діяльністю, на посаді професора, в кількох американських університетах. Поїздка до Києва у 1960 р. ледь не обернулася великими неприємностями - режим Микити Сергійовича Хрущова, виказав йому своє невдоволення, як іноземному фахівцеві, який насмілювався критикувати і доводити неефективність колективних господарств в СРСР.

З 1962 р. переїхав до Латинської Америки, працював в якості професора соціології та економіки в Університеті Чилі, потім став економічним радником Сальвадора Альєнде, покинувши країну після військового перевороту у 1973 р. Як один із «чіказьких хлопчиків» написав «Відкритий лист Арнольду Харбергеру і Мілтону Фрідману», де у гострих емоційних тонах критикував шокову терапію доктрини вільного ринку. Викладав у багатьох провідних університетах світу на факультетах антропології, економіки, історії, політології та соціології. Неодноразовий володар премій за свої роботи, у 1989 р. нагороджений Асоціацією Міжнародних Досліджень як видатний вчений в галузі глобальної політичної економіки.

У 1994 р. він пішов у відставку, як почесний професор Амстердамського університету. А. Г. Франк торкався широкого кола тем, включаючи аналіз економічних процесів в сучасному світі, роль соціальних рухів, світову історію і політику. Незважаючи на те, що ряд його досліджень, розробляють проблематику залежності і з'явилися ще у 1950-х рр., концептуалізація моделі «Центр-Периферія» вважається основною заслугою Франка, крім цього, йому приписують пальму першості серед тих, хто ввів у науковий обіг поняття «Третього світу».

У своєму аналізі нерозвиненості Франк виступив із загальною критикою теорії модернізації, класичного марксизму і ліберальних

напрямів економічної думки, що спираються, з його точки зору, на нерепрезентативні за масштабом історичного досвіду. Розроблена ним на матеріалі Латинській Америці «теорія залежності і розвитку відсталості» показала, що відсталість і розвиненість не є природними етапами в історичній еволюції, властиві всім державам.

З точки зору Франка, стале економічне зростання розвинених держав зумовлене процесом нееквівалентного обміну зі слаборозвиненими країнами, що гарантовано розвиваються тоді, коли протягом довгого часу ресурси і капітал держав-периферії присвоюються більш розвинутою метрополією. У довгостроковій перспективі це веде до «розвитку економічної відсталості» традиційних суспільств і повторення подібних відносин на внутрішньому рівні, коли встановлюється відчуження додаткового продукту на користь мегаполісів, найчастіше утворюються як центри колоніальної експлуатації, і «залежна відсталість» сільських районів. Франк вважав, що прийнятні умови для розвитку периферії можливі при відстороненості від світової торгівлі та економічного зростання на основі власних ресурсів, орієнтованого на задоволення національних потреб.

Досліджуючи світові економічні кризи з початку 1970-х рр., включаючи нафтову кризу 1973 – 1975 рр., він передбачив відмову від кейнсіанства на користь монетаризму, насильницького насадження економічної лібералізації в країнах Третього світу і сплеск кризових явищ у Другому. Всі ці процеси, на думку Франка, обумовлені динамікою глибокого спаду у рамках світової економіки, яка будучи глобальною включає у свою орбіту і «соціалістичний» табір.

У своїх останніх есе, він попереджав про насування економічній кризі, а також розглядав військове вторгнення в Ірак і Афганістан, як «Третю світову війну проти Третього Світу» стверджуючи, що могутність США спирається на монопольну емісію долара як світової валюти, неперевершену військову міць і масштабну ідеологічну медіа-індустрію.

Мир-системний аналіз А. Г. Франка помітно відрізняється від підходів інших авторів цього напрямку. Основна методологічна особливість його теорії – наявність єдиної, взаємозалежної глобальної системи, яка виникла не менше 5000 років тому, а потім через численні цикли експансії і консолідації охопила собою весь світ.

Зміщуючи фокус центричності у бік Азії, Франк вважав, що центр економічного домінування, виникнувши у Китаї, потім зміщувався на захід – до Індії, Передньої Азії, Середземномор'я, Західної Європи, Північної Америки і, тепер знову повертається в Китай.

Віддаючи перевагу і говорячи про одну «Світ-Систему» з заголовних букв, він звертав увагу на те, що констатація можливості паралельного існування у світі десятків і сотень різних систем - позбавлена сенсу, оскільки стає абсолютно незрозуміло, яким чином позначати кожна з них як «світ-систему».

Франк вважав ідеологічними та ненауковими такі визначення, як «капіталізм, феодалізм і соціалізм», вважаючи центр-периферійну структуру Світової Системи, послідовно змінну гегемонію і процес накопичення капіталу, основоположними характеристиками всього історичного процесу, незалежно від нескінченних суперечок про економічні «моделі» і політичні «системи».

У такому ключі тимчасові періоди народження і розвитку сучасного «капіталізму» на яких зупиняють свою увагу багато дослідників, включаючи Макса Вебера, Карла Маркса і Фернан Броделя, є, з точки зору Франка, не більш ніж фазами розширення, структурних змін та кульмінаційного зростання в рамках єдиної світової системи. Російський історик Андрій Коротаєв у своїй роботі з Л. Е. Гринін, вважає, що незважаючи на те, що «Світ-системна теорія», розроблена Франком, відома менше версії Валлерстайна, тим не менш, вона має незрівнянно велику наукову цінність і логічність. У своєму некролозі, Баррі Джіллс висловив ставлення до життя А. Г. Франка у фразі, яку той говорив своїй останній дружині:

«Тільки дві людини в цьому світі завжди праві, Далай-лама і я, і всього дві людини в цьому світі знають, як завантажити посудомийну машину, Далай-лама і я». Відомий економіст і соціолог Джованні Аррігі писав про нього, що: «Гундер бив в одну точку, трошачи все підряд, як північний варвар. Однак, треба визнати, Гундер таки пару разів знаходив вірну точку - з ідеєю структурної залежності периферії або з винятковою історичною важливістю Китаю і взагалі Азії. Тому, як не важко, з Гундер треба було працювати всерйоз».

ДЖЕРЕЛА:

Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. – Умань. – 2013. – 726 с.; Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. – Умань. – 2014. – 860 с.; Політологічний словник. / За ред. М.Ф.Головатого та

О.В.Антонця. – К.: МАУП. 2005. – 792 с.; Політичні портрети Новітньої доби. Книга I – Північна Америка. - Навчальний посібник / Укладачі: А.О. Карасевич, К.М. Левківський, Л.Г. Лисенко., В.В.Сокирська, – Умань.: ПП Жовтий О.О., 2012. – 798 с.

ФРАНК ХАНС МІХАЕЛЬ
(23 ТРАВНЯ 1900 - 16 ЖОВТНЯ рр.)

Адвокат, німецький державний і політичний діяч. Пізніше генерал - губернатор окупованої Польщі (1939 - 1945 рр.). Рейхсляйтер. За словами судового психіатра Густава Гілберта «один з інтелігентніших, але емоційно нестабільних старих бійців».

Син юриста. Один із трьох дітей. Учився в гімназії Максиміліана в Мюнхені. У 1918 р. був призваний в армію. У Першій світовій війні участі не приймав. У 1919 р. воював проти Баварської Радянської республіки. У тому ж році вступив у ДАП. У 1919 – 1923 рр. вивчав юриспруденцію у Мюнхені, Кію і Відні. У вересні 1923 р. вступив у СА. Учасник Півного путчу, після його провалу втік в Італію, але незабаром повернувся. У 1924 р. у Кільському університеті захистив дисертацію.

У 1926 р. одержав диплом юриста. Працював адвокатом НСДАП, представляв інтереси Гітлера на 150 процесах.

У 1930 р. був обраний депутатом рейхстагу. Після приходу нацистів до влади був призначений рейхскомісаром міністерства юстиції.

Наприкінці 1933 р. разом з міністром юстиції Францом Гюртнером почав розробку нового кримінального кодексу. По Франку карне право повинне було базуватися на принципах «захисту народних цінностей». У той же час він був проти всевладдя поліції. У цьому Гюртнер цілком підтримував Франка. У створеній комісії Франк стежив за дотриманням націонал - соціалістського стилю, Фрейслер наділяв ідеї в юридично точні формулювання і розподіляв по

параграфі, Гюртнер стежив за тим, щоб були обмежені права Гітлера і гестапо. Його ідея ліквідації концтаборів знайшла підтримку Франка.

Улітку 1934 р. Франк і Гюртнер представили Гітлеру новий проект кримінального кодексу, що не знайшов підтримки. Гітлер заявив, що «час для цього ще не прийшов». Через кілька тижнів проект був відправлений в архів.

Під час Ночі довгих ножів Франк двічі намагався запобігти позасудовій розправі над штурмовиками. Але обидві ці спроби були невдалими. У перший раз він, позвонив Гессу, отримав від нього наказ не втручатися, у другий - під час телефонної розмови Теодор Ейке вирвав трубку з рук начальника в'язниці й у досить грубій формі оголосив Франкові, що ця справа його не стосується.

Франк займав посади: міністр юстиції Баварії, рейхсміністр юстиції і рейхсміністр без портфеля (1934 р.), рейхслайтер НСДАП. Він був також президентом Німецької юридичної академії, засновником Інституту німецького права і президентом Міжнародної юридичної палати.

12 жовтня 1939 р., після окупації Польщі, був призначений Гітлером керівником по справах населення польських окупованих територій, а потім генерал - губернатором окупованої Польщі. На початку 1940 р. під час конфлікту між керівництвом СС і вермахту, Франк виступив проти Гімлера, порекомендувавши Гітлеру перевести з Польщі незручного генерал - полковника Бласковіца, про що потім неодноразово шкодував.

Незабаром відносини між Франком і Гімлером різко погіршилися. Масові переселення різко погіршили економічний і соціальний стан у генерал - губернаторстві. Виїзд фольксдойче унеможлиблював формування місцевої німецької еліти. Понімення гуралей, лемків, кашубів і гуцулів не дозволяло Франкові використовувати ці народи як протизагу полякам. Масові, найчастіше безпідставні розстріли, проведені СС і поліцією, приводили до росту партизанського руху. Крім того, СС втручалася в справи цивільної адміністрації генерал - губернаторства і плело інтриги проти Франка.

Один час, здавалося, Гімлер одержить верх у даному протистоянні, особливо після того, як Франк впіймав його на корупції - у своєму користюлюбстві він мало в чому уступав такій одіозній фігурі, як Штрейхер. Франк став перед інквізиційним трибуналом у складі Гімлера і Бормана. Під тиском серйозних обвинувачень йому довелося піти на значні поступки. Але повернувшись в Краків, він відразу відмовився від майже всього сказаного на трибуналі. Більш

того, він охарактеризував повідомлення СД, на підставі яких будувалося обвинувачення, як «складені на основі вигаданих шпигунами доноси, що не мали нічого загального з реальною дійсністю і, які представляли собою продукт ненависті у відношенні до державної роботи, проведеної в генерал - губернаторстві».

Дійсну ж війну проти СС Франк почав, після того, як довідався, що начальник СС і поліції Любліна Глобочник почав виселення поляків для наступного поселення на землях, що звільнилися, фольксдойче. На Нюрнберзькому процесі був одним з 24 головних нацистських злочинців. Обвинувачувався по пунктах: Змова проти світу в усім світі; Злочини і порушення військового права; Злочину проти людства.

По пунктах 2 і 3 присуджений до страти через повішення. Єдиний із присуджених до смерті цілком визнав свою провину і покався у вчиненому. Вирок приведений у виконання 16 жовтня 1946 р. За свідченням очевидців, з особи Франка не сходила посмішка. В останнім слові сказав: «Я вдячний за гарне звертання під час мого останнього слова і прошу Бога прийняти мене з милістю».

ДЖЕРЕЛА:

Енциклопедія політичної думки / Пер. з англ. за ред. Н. Лисюк. — К., 2000; Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. — Умань. — 2014. — 860 с.; Політологічний енциклопедичний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2000.

ФРАНКО ІВАН ЯКОВИЧ (27 СЕРПНЯ 1856 — 28 ТРАВНЯ 1916 рр.)

Український письменник, поет, публіцист, перекладач, учений, громадський і політичний діяч. Доктор філософії (1893), дійсний

член Наукового товариства імені Шевченка (1899), почесний доктор Харківського університету (1906).

Іван Франко народився 27 серпня 1856 р. у селі Нагуєвичі Дрогобицького повіту у Східній Галичині, поблизу Борислава, в родині заможного селянина-коваля Якова Франка. За однією з версій, в яку вірив і сам Іван Франко, рід Франків походив від німецьких колоністів, чим пояснюється незвичне прізвище. Мати, Марія Кульчицька, походила із зuboжілого українського шляхетського роду Кульчицьких, гербу Сас, була на 33 роки молодшою за чоловіка.

Навчався спочатку в школі села Ясениця-Сільна (1862—1864), потім у так званій нормальній школі при василіянському монастирі Дрогобича (1864—1867).

Коли Іванові було дев'ять років (1865), помер батько. Мати вийшла заміж удруге. Вітчим, Григорій Гаврилик (молодший за Марію на шість років), уважно ставився до дітей, фактично замінив їм батька. Франко підтримував дружні стосунки зі своїм вітчимом протягом всього життя. Коли Іванові було 15 років, 1872 року, померла мати. Вихованням дітей стала займатися мачуха.

Меморіальна дошка Івану Франку на корпусі Чернівецького університету, де він навчався

У 1864—1867 рр. вчився в Дрогобицькій головній школі отців василіян, навчання в якій велося німецькою мовою. 1867 р. вступив до Дрогобицької державної гімназії імені Франца Йосифа I (яка саме тоді переходила на польську мову викладання). І. Франко писав про своїх учителів із гімназії у творах «Спомини — із моїх гімназійних часів», оповіданні «Гірчичне зерно» та інших. Згадує І. Франко о. О. Торонського, К. Охримовича, Е. Турчинського, Ю. Турчинського, Е. Міхонського та І. Верхратського.

Іван Верхратський, який був класним керівником Івана Франка, давав йому читати книги М. Драгоманова, П. Куліша, Т. Шевченка, твори інших українських письменників, організував у гімназії літературний гурток, до якого входили 12 учнів, у тому числі І. Франко. Про початок своєї літературної діяльності І. Франко розповів у листі до М. Драгоманова від 26 квітня 1890 р.: Почав я писати віршем і прозою дуже вчасно, ще в нижчій гімназії. Вплив на вироблення у мене літературного смаку мали два вчителі: Іван Верхратський і Юлій Турчинський, оба писателі і поети...

У 1875 р. закінчив Дрогобицьку гімназію імені Франца Йосифа (нині у кількох спорудах цієї гімназії розташований Дрогобицький педагогічний університет). Залишившись без батьків, Іван був

змушений заробляти собі на життя репетиторством. Зі свого заробітку виділяє гроші на книжки для особистої бібліотеки.

У багатьох автобіографічних оповіданнях Івана Франка («Грицева шкільна наука», «Олівець», «Schönschreiben») художньо відтворено атмосферу тогочасної шкільної освіти з її схоластикою, тілесними покараннями, моральним приниженням учнів. З них довідуємося, наскільки важко було здобувати освіту обдарованому селянському хлопцеві. Він жив на квартирі в далекій родички Кошицької на околиці Дрогобича, нерідко спав у трунах, які виготовлялися у її столярній майстерні («У столярні»). Уже навчаючись у гімназії, Франко виявив феноменальні здібності: міг майже дослівно повторити товаришам годинну лекцію вчителя; знав напам'ять усього «Кобзаря»; домашні завдання з польської мови нерідко виконував у поетичній формі; глибоко й на все життя засвоював зміст прочитаних книжок. Серед його лектури у цей час були твори європейських класиків, культурологічні, історіософські праці, популярні книжки на природничі теми. Загалом особиста бібліотека Франка-гімназиста складалась з майже 500 книжок українською та іншими європейськими мовами. У цей же час Франко починає перекладати твори античних авторів (Софокла, Евріпіда); під впливом творчості Маркіяна Шашкевича й Тараса Шевченка захоплюється багатством і красою української мови, починає збирати й записувати зразки усної народної творчості (пісні, легенди тощо).

Восени 1875 р. Франко став студентом філософського факультету Львівського університету. Спочатку належав до москвофільського товариства. У 1896 р. Іван Франко писав: Щодо себе скажу, що по приїзді з Дрогобича, вступаючи на університет у Львові, я пристав до Академічного кружка тільки для того, що там видавалася газета, при котрій я міг би працювати, і що там була бібліотека, якої не було в «Дружнім лихварі», а москвофільства у властивім значінню у мене ані тоді, ані пізніше не було ніякого.

Під час навчання матеріальну допомогу Івану Франку надавав Омелян Партицький.

Перші літературні твори

Першим твором Франка був написаний 1865 р. на смерть батька вірш «Великдень», який не зберігся. Наприкінці свого навчання в гімназії його вірші, драми та переклади склали декілька грубих зошитів, але публікуватися він певний час не поспішав. Перші опубліковані літературні твори Франка — вірш «Народна пісня» (1874) і повість «Петрії і Довбушуки» (1875) були надруковані у

студентському часописі «Друг», членом редакції якого він став з 1875 р. Активна громадсько-політична, видавнича діяльність, листування з Михайлом Драгомановим спричинили арешт письменника за звинуваченням у належності до таємного соціалістичного товариства. Після відбутого ув'язнення співпрацює з польською газетою «Prasa», знайомиться з працями Карла Маркса, Фрідріха Енгельса, разом із Михайлом Павликом засновує 1878 р. часопис «Громадський друг», який після конфіскації виходив під назвами «Дзвін» і «Молот».

У 1880 р. Франка вдруге заарештували, обвинувачуючи в підбурюванні селян проти влади. Після 3-місячного ув'язнення перебував під наглядом поліції, був змушений припинити навчання в університеті. Перший період творчості Франка визначають його політичні поезії, своєрідні народні гімни: «Каменярі» (1878), «Вічний революціонер» (1880), «Не пора...» (1880) та ін., повісті *Boa constrictor* (1881), (1881), «Захар Беркут» (1882), низка літературознавчих, публіцистичних статей.

У 1881 р. Франко став співвидавцем часопису «Сьвіт», після закриття (1882) якого працював у редакції часопису «Зоря», газети «Діло» (1883—1885). Зневірившись у співпраці з галицькими народовцями, Франко спільно з діячами «Старої Громади» пробував заснувати власний незалежний орган («Поступ»). З цією метою двічі їздив до Києва — 1885 і 1886 року, зустрічався з громадсько-культурними діячами (Миколою Лисенком, Михайлом Старицьким, Єлисеєм Трегубовим, Павлом Житецьким тощо); познайомився зі своєю майбутньою дружиною Ольгою Хоружинською, у травні 1886 року взяв з нею шлюб у Павлівській церкві Колегії Павла Галагана. Одруження Франка-галичанина з «українкою» сприймалося тодішніми киянами як уособлення духовної і політичної єдності Західної та Східної України.

У 1888 р. Франко деякий час працював у часописі «Правда». Видав один номер журналу «Товариш». Після невдалих спроб заснувати власний український часопис був змушений вдатися до співпраці з польською пресою, яка давала хоч невеликий, зате стабільний прибуток: був довголітнім співробітником польськомовної газети *Kurjer Lwowski* (протягом 1887—1897 рр.; цей період Франко назве пізніше «наймами у сусідів»), дописував до *Przyjaciela Ludu*, австрійської *Die Zeit*.

Через «соціалістичний процес» 1877—1878 рр. із Львівського університету Івана Франка виключили.

Професор Степан Смаль-Стоцький не радив Франку робити докторат у Львівському університеті (про це Франко писав у листі до дружини 10 серпня 1891 р.). Задля наступного захисту докторату Франко один семестр провчився у Чернівецькому університеті, де викладав Смаль-Стоцький. Відтак Іван Франко поїхав до Віденського університету, де з відомим професором-славістом Ватрославом Ягичем узгодив тему докторату: «Варлаам і Йоасаф — старохристиянський духовний роман і його літературна історія», а також склав кандидатські іспити. Після цього він взяв відпустку у газеті «Kurjer Lwowski», де працював журналістом, і 7 жовтня 1892 р. прибув до Відня для написання дисертації. У травні 1893 дисертація була завершена. І.Франко склав іспити з відзнакою. 1 липня відбулася промоція (урочистий акт оголошення про присудження ступені доктора та вручення диплому).

ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ

У 1888 р. Франко деякий час працював у часописі «Правда». Зв'язки з наддніпрянцями спричинили третій арешт (1889) письменника. У 1890 р. за підтримки Михайла Драгоманова Франко став співзасновником Русько-Української Радикальної Партії (РУРП, її перший голова до 1898 р., підготував для неї програму, разом з Михайлом Павликом видавав півмісячник «Народ» (1890—1895 рр.). У 1895-му, 1897-му і 1898-му рр. Радикальна Партія висувала Франка на посла віденського парламенту й Галицького сейму (від Тернопільщини), але — через виборчі маніпуляції адміністрації, провокації ідеологічних та політичних супротивників — без успіху.

На громадсько-політичному відтинку Франко довгі роки співпрацював з Михайлом Драгомановим, цінуючи у ньому «європейського політика», зокрема саме за його порадами й під його впливом була створена РУРП. Але після смерті останнього Франко змінив погляди й розійшовся з ним у поглядах на соціалізм та питанні національної самостійності, закидаючи йому пов'язання долі України з Росією («Суспільно-політичні погляди Михайла Драгоманова», 1906).

У 1899 р. Франко разом із частиною радикалів та більшістю народовців взяв участь у заснуванні Національно-демократичної партії, з якою співпрацював до 1904 р., після чого полишив активну участь у політичному житті.

Іванові Франку належить ініціатива ширшого вживання у Галичині назви «українці» замість «русини» — так традиційно називали себе корінні галичани. В «Одвертому листі до галицької української молодежі» (1905) Франко писав: «Ми мусимо навчитися

чути себе українцями — не галицькими, не буковинськими, а українцями без соціальних кордонів...»

У 1908 р. стан здоров'я Франка значно погіршився, однак він продовжував працювати до кінця свого життя. За останній період він написав «Нарис історії українсько-руської літератури» (1910 р.), «Студії над українськими народними піснями» (1913 р.), здійснив багато перекладів з античних поетів. У 1913 р. вся Україна святкувала сорокарічний ювілей літературної праці Франка.

Період останнього десятиліття життя Франка — дуже складний. За розповідями сина Андрія, «у цей період батька переслідував дух померлого дідуся, який бив його золотим молотом по руках...» «Протягом 14-ти днів я не міг ані вдень, ані вночі заснути, не міг сидіти, і, коли, проте, не переставав робити, то робив се серед страшного болю» — писав Іван Франко. За таких обставин за неповний рік до смерті Франко створив 232 поетичні переклади й переспіви, обсягом близько 7000 поетичних рядків.

Помер Іван Франко 28 травня 1916 р. у Львові. 31 травня відбулось кількатисячне урочисте прощання на Личаківському цвинтарі. Співорганізатором похорону був Кость Левицький, Зенон Носковський від імені УСС поклав вінок на могилу Каменяра. Спочатку письменника поховали у чужому склепі (родини Мотичинських), через 5 років домовина з прахом Франка, розпізнана з допомогою Ольги Роздольської, була перенесена в окрему могилу, відому своїм пам'ятником (споруджено у 1933 р.), на якому Франко-каменяр «лупає сю скалу».

У 1917 р., виконуючи останню волю письменника, Карло Бандрівський передав його архів і бібліотеку до Наукового товариства імені Шевченка.

**Іван Франко з дружиною Ольгою Хоружинською 1886 р.
сфотографувались у Влодзімежа Висоцького одразу після одруження
на пораду польської письменниці Елізи Ожешко**

Дружина Ольга Франко (Хоружинська) (10.04.1864 — 17.07.1941 рр.), письменниця, перекладачка, громадська діячка;

Син Андрій (16.07.1887 — 22.04.1913 рр.), український філолог, етнограф, перекладач; виконував функції секретаря і помічника, опікуна батька;

Син Тарас (9.03.1889 - 13.11.1971 рр.), письменник, член Спілки письменників СРСР;

Син Петро (21.06.1890 — 28.06.1941 рр.), український педагог і письменник;

Донька Анна (9.08.1892 — 24.04.1988 рр.), українська письменниця, публіцист, мемуарист.

Усебічно обдарований, енциклопедично освічений, надзвичайно працьовитий, Франко виявив себе на багатьох ділянках української культури. Був поетом, прозаїком, драматургом, критиком й істориком літератури, перекладачем, видавцем. Сюжети для творів Франко черпав з життя і боротьби рідного народу, з першоджерел людської культури — зі Сходу, античної доби, Ренесансу. Був «золотим мостом» між українською і світовими літературами.

Нерідко Івана Франка називають титаном праці. Євген Маланюк свого часу писав: «Свідомо чи несвідомо, з власного пересвідчення чи з чужого голосу, але кожен, почувши ім'я Франка, здіймає шапку незалежно від свого місця народження. Тут діє інстинкт величі».

За стилем Франко належить до перших реалістів української літератури, найвизначніший поет пошевченківської доби. Новаторською була друга збірка «З вершин і низин» (1887, поширена 1893), охоплювала головні твори його суспільної лірики («Товаришам з тюрми», «Вічний Революціонер», «Каменярі», «Земле моя», «Тюремні сонети» та інші); революціонізувала молоде покоління, через що в Російській імперії була заборонена. Вершина інтимної лірики Франка збірка «Зів'яле листя» (1896). У збірці «Мій Ізмарагд» (1897) переважають філософські мотиви: рефлексії поета про добро й зло, красу і вірність, обов'язок і зміст людського життя. Але й у ній знаходимо зразок суспільної лірики, в якій Франко увіковічив страждання рідного народу («По селах», «До Бразилії» та інші). Драму власного життя Франко зобразив у збірці «Із днів журби» (1900). Програмова збірка *Semper tiro* (1906) є містичним кредо поета-борця. Велику майстерність виявив Франко і в широких епічних поемах «Панські жарти» (1887), «Сурка» (1890), «Смерть Каїна» (1889), «Іван Вишенський» (1900) й інших. Багато автобіографічного вклав Франко у

свою найвизначнішу поему «Мойсей» (1905), у якій на матеріалі біблійного сюжету показано конфлікт вождя з народом, засуджується зрада національних інтересів та проголошується ідея служіння рідному народові.

Деякі твори були поетичною відповіддю на закиди інших громадських, політичних діячів, знайомих. Зокрема, вірш «Сідоглавому» — відповідь на статтю «Смутна поява» Юліана Романчука в газеті «Діло», вірш «Декадент» присвячений Василю Щурату, «О. Лунатикові» — Остапу Луцькому, «Антошкові» — Антонію Петрушевичу.

Проза Франка охоплює понад 100 оповідань, новел, 10 повістей, романів. Починається з так званого «бориславського циклу» (від 1877 р.), в якому Франко подав жахливий образ і глибокий аналіз соціального зла в тогочасній Галичині. Зубожіння, пролетаризація галицького села лягли в основу збірок «В поті чола» (1890), «Галицькі образки» (1897), до яких належать автобіографічні оповідання «Малий Мирон», «Грицева шкільна наука», «Олівець», «Schönschreiben», інші.

Вершини прози Франка: повість *Voа constrictor* (1878), соціальний роман «Борислав сміється» (1882 р., уперше зображені початкові форми революційної боротьби робітництва та стихійне пробудження його класової свідомості).

На основі старих українських літописів Франко написав історичну повість «Захар Беркут» (1882 р., зображено героїчну боротьбу українських верховинців проти монголів 1241 р.). До історичних творів належать «Герой поневолі» (1904 р., про революцію 1848 р. у Львові), «Великий шум» (1907 р., про скасування панщини).

Особливе місце в творчості Івана Франка посідає соціально-психологічна повість «Перехресні стежки» (1899—1900). Назва твору символізує «перехреснені» життєві шляхи персонажів, серед них — представники різних статей, соціальних верств, професій, національностей. У цьому творі Франко порушує проблеми взаємостосунків українського селянства та інтелігенції, різних суспільних груп, влади і підлеглих, проблеми служіння демократичної інтелігенції своєму знедоленому народові, проблеми судочинства, подружніх стосунків, безправ'я жінки в суспільстві. Прототипом головного героя, Євгена Рафаловича, послужив Євген Олесницький — адвокат і громадський діяч.

Моральному розкладові «верхів» тогочасного суспільства в Галичині Франко присвятив романи «Для домашнього вогнища» (1892), «Основи суспільності» (1895). Повість «Лель і Полель» (1887)

має дидактичний характер. Проза Франка відзначається жанровим багатством, реалістичним зображенням життя всіх прошарків суспільства.

У драматургії Франко виявив себе майстром соціально-психологічної та історичної драми й комедії. Перші спроби на цьому полі походять з гімназії: «Югурта» (1873), «Три князі на один престол» (1874), інші. Найбільше п'єс Франко написав у 90-х рр. Найвизначніші з них — соціально-психологічна драма «Украдене щастя» (1893), віршована історична драма «Сон князя Святослава» (1895). З більших п'єс відомі комедії «Рябина» (1886), «Учитель» (1896), з одноактівок «Останній крейцар» (1879), «Будка ч. 27» (1893), «Кам'яна душа» (1895), «Майстер Черняк» (1896), «Суд святого Миколая» (вперше вийшла 1920) У жанрі дитячої літератури Франко збагатив українську літературу книгами «Коли ще звірі говорили» (1899), «Лис Микита» (1890), «Пригоди Дон-Кіхота» (1891), «Коваль Бассім», «Абу-Касимові капці» (1895) тощо.

Філософсько-соціологічні, суспільно-політичні концепції Франко трактував у студіях «*Nauka i jej stanowisko wobec klas pracojacych*» (1878), «Мислі о еволюції в історії людськості» (1881—1882), «Найновіші напрямки в народознавстві» (1895); студію «Соціалізм і соціал-демократизм» (1897) Франко присвятив критиці «наукового соціалізму», матеріалістичної концепції історії; «Що таке поступ?» (1903) — оглядові суспільно-культурного розвитку з критикою комуністичної концепції держави. 1904 року Франко написав наукову працю, відому під назвою «Сотворення світу».

На світогляд Франка вплинули позитивізм філософії Огюста Конта, Герберта Спенсера, еволюціонізм у природознавчих дослідках Чарльза Дарвіна, Ернста Геккеля (соціальний дарвінізм якого він, тим не менш, нещадно критикував у своїх праці «Що таке поступ?»), теорії французьких, німецьких, російських соціологів, літературні критики від Нікола Буало, Готгольда Лессінга до Тена, Леметра, Гійо, Брюнетьєра, Брандеса, та ін. Проте Франко залишився собою, мав власний світогляд, увійшов у свідомість наступних поколінь як невтомний будівничий людських душ українського народу.

Праці Франка з теорії й історії літератури, літературної критики, починаючи з докторської дисертації «Варлаам і Йоасаф. Старохристиянський духовний роман і його літературна історія» (1895) та габілітаційної — «Розбір Наймички Шевченка» (1895), є цінним внеском в українське літературознавство. Найбільшою науковою працею Франка є 5-томове видання «Апокрифи і легенди з українських

рукописів» (1896—1910) — монументальна збірка текстів рукописного матеріалу з наукового аналізу. До студій Франка з старої і сер. доби належать: «Св. Климент у Корсуні» (1902—1904), «Карпато-руське письменство XVII—XVIII вв.» (1900), причинки до історії української старовинної драми, зокрема вертепної («До історії українського вертепа XVIII в.», 1906). З нової літератури Франко приділив увагу творчості Івана Котляревського, Маркіяна Шашкевича, Тараса Шевченка, Осипа Федьковича, Олександра Кониського, Лесі Українки, Степана Самійленка, Володимира Винниченка та ін. Низку розвідок Франко присвятив слов'янським літературам, особливо російській і польській, як також західноєвропейській. Підсумком літературознавчих студій і монографій була стаття «Южнорусская литература» (1904) у словнику Брокгауза і Ефрона та загальний курс «Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 року» (1910). Теоретичні погляди на завдання літератури Франко сформулював у студіях «З секретів поетичної творчости» (1898), «Теорія і розвій історії літератури» (1899), в яких підкреслював суспільний підклад літературного твору, однак вихідною точкою його оцінки Франко вважав артистичний хист автора та літературно-естетичні цінності твору.

Франко приділяв увагу питанню літературної мови, написавши такі праці: «Етимологія і фонетика в южноруській літературі», «Літературна мова і діалекти» (1907), «Причинки до української ономастики» (1906) та ін. Франко відстоював думку про єдину українську літературну мову, вироблену на наддніпрянських діалектах і збагачену західно-українськими говірками. За праці на відтинку філології Харківський університет 1906 року нагородив Франка почесним докторатом, крім того, він був членом багатьох слов'янських наукових товариств. Пропозиція Олексія Шахматова і Федора Корша про обрання Франка членом Російської АН не була здійснена через заборону царського уряду.

У ділянці фолкльору й етнографії Франко зібрав багато джерельного матеріалу, написав низку студій і статей про одяг, харчування, народне мистецтво, вірування населення Галичини, які публікував у журналах «Світ», «Друг», «Житє і Слово», «Зоря», «Кіевская старина», «ЗНТШ» та ін. З 1898 року Франко керував Етнографічною комісією НТШ (до 1913 р.) і разом з Володимиром Гнатюком редагував «Етнографічний збірник». До найважливіших студій Франка з ділянки фолкльору належать: «Дещо про Борислав» (1882), «Жіноча неволя в руських піснях народних» (1883), «Як

powstają pieśni ludowe?» (1887), «Вояцька пісня» (1888), «Наші коляди» (1889), «Із уст народу» (1894—1895), «Eine ethnologische Expedition in das Wojkenland» (1905), «Огляд праць над етнографією Галичини в XIX ст.» (1928). Капітальною фольклористичною працею є «Студії над українськими народними піснями» (три томи у «ЗНТШ»; окреме видання 1913 р.), в яких Франко застосував історично-порівняльний метод.

Економічні праці Франка, трактовані в історичному плані, присвячені станові робітництва: «Промислові робітники в східній Галичині й їх плата 1870 р.» (1881), «Про працю» (1881), а також селянства в Галичині: «Земельна власність у Галичині» (1887, 1914), «Еміграція галицьких селян» (1892), «Селянський рух у Галичині» (1895), «Гримайлівський ключ в 1800 р.» (1900), «Селянський страйк в Східній Галичині» (1902), «Громадські шпихлірі і шпихлірський фонд у Галичині 1784—1840 рр.» (1907). Тісно пов'язані з соціологічними, суспільно-політичними й економічними історичні розвідки Франка, близько 100 друкованих праць, більшість з них присвячені селянському рухові й революції 1848 року в Галичині та польсько-українським взаєминам. До першої групи належать: «Польське повстання в Галичині 1846 р.» (1884), «Панщина та її скасування в 1848 р. в Галичині» (1898 і 1913), «Лук'ян Кобилиця. Епізод з історії Гуцульщини в першій половині XIX ст.», «Причинки до історії 1848 р.». До другої — «Дещо про стосунки польсько-руські» (1895), «Поляки й русини» (1897, німецькою й українською мовами), «Нові причинки до історії польського суспільності на Україні в XIX ст.» (1902), «Русько-польська згода й українсько-польське братання» (1906). Інститут історичної праці Франка: причинки до історії Церкви (2 розвідки про єпископа Йосифа Шумлянського, 1891 і 1898 рр.), «Хмельницина 1648—1649 рр. У сучасних віршах» (1898), «Тен як історик французької революції» (1908), «Стара Русь» (1906), «Причинки до історії України-Руси» (1912), статті зі старої історії України та багато ін.

Характеристична для еволюції світогляду Франка його публіцистика, якій не бракувало й наукового підходу, тому часто в його творчості розмиваються грані між науковим і публіцистичними есе. Франко бачив Україну як суверенну одиницю «у народів вольних колі». При цьому він багато уваги приділяв здобуттю загальнолюдських прав. Почавши свою громадську діяльність з москвофільського гуртка, він незабаром покинув його для народовецького табору. За студентських часів Франко захоплювався соціалізмом, студіював Маркса й Енгельса, а коли побачив облудність

«нової релігії», її завзято поборював. Назагал у Франка помітна еволюція від крайнього радикалізму до поступового націонал-демократизму. У своїй статті «Що таке поступ?» Франко одним із перших спрогнозував появу тоталітаризму і тоталітарної держави.

Франко відомий своїм інтересом до індійської культури, він вивчав літературу, філософські твори, тексти Вед на санскриті. Сам він говорив: «Жаль, що я не орієнталіст».

Першу свою працю зі сфери психології Іван Франко опублікував 1881 року, через два роки після того, як Вільгельм Вундт 1879 р. відкрив у Лейпцігу психологічну лабораторію. Стаття називалася «Чутливість на барви, її розвиток і значення в органічній природі: Реферат на працю американського природознавця Аллена Ґранта».

Надалі в багатьох своїх публіцистичних та наукових працях Іван Франко користувався відомими на той час психологічними методами. Найкраще це виявляється в статті «З секретів поетичної творчости» (1898) (II розділ має назву — «Психологічні основи»), психологічних аналізах діяльності тогочасних суспільних діячів і психологічному аналізі персонажів із творчості відомих тоді класиків літератури.

«Літературна критика мусить бути, по нашій думці, поперед усього естетичною, значить, входить в обсяг психології, і мусить послуговуватися тими методами наукового дослідження, якими послуговується сучасна психологія» (з 1-го розділу статті «З секретів поетичної творчости», 1898).

Перекладацьку діяльність Франко не припиняв усе своє життя. Він перекладав з 14 мов, серед інших Гомера, Данте, Шекспіра, Гете, Золя, Б'єрнсона. Зі слов'янських класиків Франко перекладав Пушкіна, Лермонтова, Чернишевського, Герцена, Некрасова, Міцкевича, Ґомуліцького, Асника, Гавлічка-Боровського, Яна Неруду, Махара, Халупку та інших. Серед його перекладів: Біблійна «Книга Буття».

Пам'ятник Івану Франку в селі Нагуєвичі

В Україні була вилучена з ужитку низка його творів: «Не пора ...», «Великі роковини», «Розвивайся ти, високий дубе...», інші сфальшовані чи тенденційно скорочені (передмова до збірки «Мій Ізмарагд», «Що таке поступ?», «Соціалізм і соціал-демократизм», «Народники і марксистки», «Соціальна акція, соціальне питання і соціалізм», рецензія на книгу Ю. Бачинського «Ukraina irredenta», «Михайло Павлик, замість ювілейної сільветки» й ін.) Деякі твори І. Франка які були заборонені в СРСР побачили світ у виданні «Іван ФРАНКО, МОЗАЇКА із творів, що не ввійшли до Зібрання творів у 50 томах».

З іншого боку, наголошувався вплив російських революційних демократів на Франка, одночасно штучно підкреслювались ворожі взаємини між Франком і Грушевським, українським консервативним табором тощо.

**Меморіальна дошка на будинку по вул. Б. Хмельницького, 11 в Києві.
Тут у травні 1886 року в Павлівській церкві Колегії Павла Галагана
Іван Франко взяв шлюб з Ольгою Хоружинською**

Франко на сьогодні єдиний український поет, щодо номінування якого на здобуття Нобелівської премії з літератури доступні відомості (інформація про номінантів є закритою впродовж 50 років).

Погляди щодо релігії

Отець Макарій Каровець Тут пригадуємо, що Франко майже від перших хвилин свого виступу аж до смерті був у нас головним пропагатором виразного атеїзму, що той атеїзм пропагував і в своїх популярно-наукових писаннях, і в своїй поезії. Пригадуємо, що атеїзм був увесь час головним стовпом його світогляду. Пригадуємо, що коли Франко умирав, відвідав його піп Теодозій Галущинський і умовляв помиритися з господом богом і з церквою, в котрій він, Франко,

родився та котру поборював ціле своє життя. Та отримав від Франка відповідь: «А що на те сказала б молодіж, котру я ціле життя вчив не вірити в бога?». Помер несповіданий і нерозкаяний.

На його честь у 1962 р. місто Станіслав було перейменовано в Івано-Франківськ, а також селище міського типу Янів було перейменовано в Івано-Франкове. Також на вшанування Івана Франка названо вулиці та площі у багатьох містах України (зокрема, вулиці в Івано-Франківську, Києві, Львові, Тернополі, Черкасах, Хмельницькому, площа у Львові) та кількох населених пунктах Росії (Москва, Липецьк, Перм, Тула, Чебоксари), Казахстану й Канади. На його честь названо астероїд 2428 Каменяр.

ДЖЕРЕЛА:

Збірник творів: У 3 т. — К.: Вік, 1903—1905.; Твори: у 30 т. — Х., 1924—1929.; Твори: у 20 т. — К., 1950—1956.; Твори: у 20 т. — Нью-Йорк: Книгоспілка, 1956—1962.; Зібрання творів: у 50 т. / Іван Франко; Редкол.: Є. П. Кирилюк (голова) та ін. — К.: Наук. думка, 1976—1986.; Мозаїка: Із творів, що не ввійшли до Зібрання творів у 50 томах / Іван Франко; Укл. Зіновія Франко, Михайло Василенко. — Львів: Каменяр, 2001. — 431 с.; Вибрані суспільно-політичні і філософські твори. — К., 1956.; Про театр і драматургію. — К., 1957.; Педагогічні статті і висловлювання. — К., 1960.; Літературна спадщина, т. 1-4. — К., 1956—1967.

ФРАНКО ПЕТРО ІВА́НОВИЧ (21 ЧЕРВНЯ 1890 — 28 ЧЕРВНЯ 1941 рр.)

Український педагог, письменник, науковець-хімік. Учасник національно-визвольних змагань 1914—1920 рр. (зокрема, військовий льотчик УГА). Співзасновник Пласту. Член Наукового Товариства ім. Шевченка. Син Івана Франка. Закінчив Львівську політехніку.

У 1911—1914 рр. був учителем фізичного виховання у філії української Академічної гімназії у Львові. Восени 1911 р. організовував у своїй гімназії пластові гуртки та проводив з ними спортивно-військові заняття. У 1913 р. видав книжечку «Пластові ігри та забави». Із 1914 р. у ступені поручника командував сотнею Легіону УСС. У часі листопадових боїв за Львів Франко з кулеметною сотнею знаходився на Високому Замку.

6 грудня 1918 р. державний секретар військових справ ЗУНР Дмитро Вітовський підписав наказ про формування Летунського відділу Галицької армії; командиром відділу став поручник Франко. З 1918 р. сотник Петро Франко вів референтуру летунства в Начальній Команді Української Галицької Армії до її інтернування у 1920 р. 4 січня 1919 р., проводячи повітряну розвідку на північ від Львова на 2-місному «Альбатросі», Петро Франко був збитий ворожим літаком. Він та його другий пілот, старший десятник Роман Кавута (Клатва), залишилися живими, але потрапили у полон до поляків, були інтерновані у табір Домб'є; за золотий перстень Франко виміняв у вартового польський військовий однострій і втік із табору.

Петро Франко в однострої льотчика УГА

У 1922 р. прибув до Відня, де займався видавничою діяльністю. У 1922—1930 рр. — учитель гімназії в Коломиї. У 1931—1936 рр. — працював старшим науковим співробітником у науково-дослідному Інституті прикладної хімії у Харкові. Автор 36 зареєстрованих винаходів, переважно з галузі переробки молока. У 1936—1939 рр. — учителював у гімназіях Львова та Яворова. У 1937 р. видав працю «Іван Франко зблизька». Під час приєднання Західної України до УРСР був обраний у жовтні 1939 р. депутатом Народних Зборів Західної України. У 1939—1941 рр. працював деканом товарознавчого факультету Українського державного інституту радянської торгівлі у Львові. У 1940

обраний депутатом до Верховної Ради УРСР. З початком радянсько-німецької війни у червні 1941 р. вивезений радянською владою зі Львова на схід. Загинув 28 червня 1941 р. при спробі втечі з потяга на станції Прошова біля Тернополя. За іншими даними, загинув у катівнях НКВД влітку того ж року.

Збирав фольклорно-етнографічні матеріали, писав оповідання. Автор підручників шведської руханки (зарядки), історії і теорії руханки історичних оповідань «Махнівська попівна», «В пралісах Бразилії», спогадів «Іван Франко зблизька» (1937), кіносценарію за повістю «Борислав сміється» та ін.

Дружина — письменник-кулінар, автор рецептів Ольга Франко.

ДЖЕРЕЛА:

Енциклопедія політичної думки / Пер. з англ. за ред. Н. Лисюк. — К., 2000; Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. — Умань. — 2014. — 860 с.; Політологічний енциклопедичний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2000.

ФРАНКО ФРАНСІСКО 4 ГРУДНЯ 1892 — 20 ЛИСТОПАДА 1975 рр.)

Військовий і політичний діяч Іспанії, фактичний диктатор від 1939 р. до своєї смерті у 1975 р., генералісимус.

Також відомий під титулом Каудільйо, (Caudillo de España por la gracia de Dios, глава Іспанії милістю Божою). Прийшов до влади після перемоги антиреспубліканських сил у громадянській війні 1936—1939 рр.

Народився 4 грудня 1892 р. у місті Ферролі провінції Ла-Корунья автономної громади Галісії, однієї з основних військово-морських баз Іспанії.

Був сином офіцера Ніколаса Франко і Сальгадо з моранів. Матір, Маріяї дель Пілар Бахамонде і Пардо де Андраде з роду Педро

Фернандеса де Кастро — сьомого графа Лемоса. Марани — іспанські євреї сефароди, хрещені у католицтво у кінці XV ст.

Спочатку Франко збирався дотриматися родинної традиції й стати військовим моряком, але поразка Іспанії в Іспано-американській війні 1898 р. привела до того, що кількість вакансій значно зменшилася, і замість цього Франко вирішив піти в Піхотну Академію. Його брат Рамон Франко став знаменитим авіатором. Після закінчення Піхотної Академії у Толедо у 1910 р. він провів два роки в тихому іспанському гарнізоні в своєму рідному місті Феррол, але при першій нагоді відправився служити у Марокко. Тільки служба в цьому новому іспанському африканському протектораті давала можливість отримати бойовий досвід і зробити військову кар'єру. На практиці це означало суворий досвід по виживанню в умовах жорстокої війни в пустелі. Франко швидко заробив репутацію хорошого офіцера. Він провів в Марокко в цілому одинадцять років, служивши спочатку в *Regulares Indígenas* (тубільних регулярних військах), а потім в Іспанському іноземному легіоні. З 1912 - 1916 рр. і з 1920 - 1926 рр. він брав участь в битвах проти ріфських кабілів, пройшовши шлях від лейтенанта до генерала. Після поранення у 1916 р. у віці 23-х рр. він стає наймолодшим майором в іспанській армії, а у 33-річному віці — наймолодшим генералом. У 1926 його призначають головнокомандуючим піхотною бригадою у Мадриді, а у 1928 р. — головою знов створеної Військової академії у Сарагосі.

У 1931 р. у результаті майже безкровної революції монархія впала, влада перейшла до республіканських властей. Франко в цей час не втручався в політику, заявляючи про свою нейтральність. 15 квітня 1931 р. Франко виступив перед слухачами військової академії у Сарагосі і заявив: «Отже, оскільки проголошена республіка і верховна влада знаходиться в руках тимчасового уряду, ми зобов'язані дотримуватися дисципліни і згуртувати свої ряди, з тим щоб зберегти мир і допомогти нації рушити по вірному шляху».

Протягом перших двох років республіки при владі були в основному ліві партії, що проводили непопулярні аграрні реформи. Крім того, були проведені антиклерикальні реформи, ліквідований конкордат з Католицькою церквою 1851 р., католицизм як державна релігія скасований, будь-які виплати духовному стану припинені на дворічний період, орден єзуїтів знов заборонені, широко поширена система церковної освіти розформована, полегшена процедура розлучення, багато монастирів було зруйновано. Суспільство стрімко політизувалося і радикалізувалось. Страйки, замахы, що

супроводжувалися бомбометанням, і кривава смута в селі, за яким стояло таємне анархістське товариство «Federación Anarquista Ibérica» (FAI)— «Іберійська федерація анархістів» (ІФА), що висувало гасла «вільного комунізму», привели до зміни уряду. У 1933 р. до влади прийшли праві партії, що зупинили реформи. Після «двох червоних років» почалися «два чорні роки» республіки. У результаті в країні почали активно формуватися численні напіввійськові організації різних політичних відтінків, від анархістів і комуністів до націоналістичної «Іспанської фаланги». У 1934 р. в Астурії спалахнуло анархістське шахтарське повстання, в придушенні якого брав участь Франко. Після цього генерал став головнокомандуючим в Марокко, але опісля декілька місяців повернувся до Мадрида, щоб прийняти пост голови Великого генерального штабу.

У лютому 1936 р. на виборах перемогли партії Народного Фронту, в який входили соціалісти, комуністи, анархісти і лівобуржуазні партії. Прихильники Народного Фронту відразу ж почали звільняти політичних ув'язнених з в'язниць, захоплювати землю, громити церкви і монастирі. Протягом декількох подальших місяців уряд все більш і більш лівів. Іспанія на той час знаходилася в дуже поганому економічному стані, з 11 мільйонів дорослих іспанців понад 8 мільйонів знаходилися за межею бідності, половина нації була безграмотна. Тому гасла лівих партій були вельми популярні. 1 травня 1936 р. Народний фронт відзначив військовим парадом. Над маршируючими колонами колисалося море червоних прапорів, розвівалися транспаранти із зображеннями Маркса, Леніна і Сталіна. Демонстранти співали Інтернаціонал. Той, хто наважувався викрикнути «¡Viva España!», чув у відповідь тисячоголосе: «¡Patria, no!», «¡Viva la Rusia!».

18 липня 1936 р. почалася Громадянська війна в Іспанії. У колишньому СРСР було прийнято вважати, що сигналом на початок повстання була передача по радіо кодової фрази «Над всією Іспанією безхмарне небо», проте іспанські джерела цього не підтверджують і тамтешнім історикам така фраза невідома. Військові підняли повстання в усіх великих містах, але в декількох, включно з Мадридом, воно було швидко придушене. В результаті наглої перемоги не вийшло. Обидві сторони почали масові розстріли своїх політичних супротивників, що опинилися на «неправильній стороні».

Спочатку лідером бунтівників був не Франко, а генерал Санхурхо, але відразу ж після початку повстання він загинув в авіакатастрофі. Оскільки жодна сторона не змогла отримати перемогу,

почалося повільне накопичення сил. Республіканський уряд швидко радикалізувався, комуністи грали все помітнішу роль. Комуністична партія Іспанії зроста з 20 тис. чоловік у 1936 р. до 300 тис. чол. на початку 1937 р. Націоналісти еволюціонували у зворотний бік. В той час, як республіканці звернулися за військовою допомогою до СРСР, націоналістам допомога була надана Італією і Німеччиною. НКВД і Комінтерн почали вербування людей в антифашистські інтернаціональні бригади, які згодом стали найбоєздатнішими частинами республіканців. Хоча в них билися люди різних політичних поглядів, але все таки комуністи в них грали головну роль. На стороні Франко теж билися добровольці з різних країн, не тільки з Італії і Німеччини, але і з Ірландії, а також російські емігранти.

Якщо пропаганда однієї сторони представляла цю війну як «боротьбу з силами фашизму і реакції», то з іншого боку це бачилося як «хрестовий похід проти червоних орд». Франко, на відміну від Муссоліні і Гітлера, був християнином-католиком, через що у відносинах між ними згодом і виникла тріщина. У результаті трирічної громадянської війни перемогу здобули націоналісти. Ближче до кінця війни настало похолодання у відносинах як у республіканців з СРСР, так і у Франко з Німеччиною та Італією.

Інтербригади були розформовані і виведені з Іспанії приблизно за півроку до закінчення війни, так само як і велика частина радянських військових радників. Франко також запропонував німецькому легіону «Кондор» повернутися на батьківщину. У передчутті всіма очікуваної нової світової війни Франко вважав за найкраще залишатися нейтральним по відношенню до західних країн.

Італія з Німеччиною, в результаті, отримали не так вже багато дивідендів. Звичайно, вони позбулися загрози отримати комуністичну державу на Заході Європи, але Іспанія не увійшла в «країни Осі» і впродовж Другої світової війни залишалася здебільшого нейтральною (за винятком посилки Блакитної дивізії на Східний фронт). У випадку з війною проти СРСР Франко не витримав і піддався бажанню помсти, вирішивши відплатити Сталіну тією ж монетою, тобто, посилкою своїх військових боротися з комунізмом на його території. Гітлер у свій час збирався використовувати Блакитну дивізію проти Франко, з метою встановити слухняніший режим в Іспанії. Втім, все закінчилося обопільним стяганням військ до Піренеїв у кінці 1942 р. Після падіння режиму Муссоліні Франко відкликав Блакитну дивізію з Росії. У результаті, після війни франкістський режим не впав, хоча у свій час під впливом СРСР та США перебував у міжнародній ізоляції.

Франко, незважаючи на тиск Гітлера, заплющив очі на те, що іспанські прикордонники за хабарі пропускали на територію Іспанії євреїв, що втікали з окупованих країн, і, більш того, відмовлявся прийняти антисемітське законодавство. З цієї причини історіографія сучасного Ізраїля ставиться до нього з симпатією, незважаючи на його співпрацю з Гітлером.

Після початку холодної війни вплив СРСР в ООН впав, і на початку 50-х рр. послідувала хвиля дипломатичних визнань Іспанії. Вже в ході війни Франко почав обмежувати вплив фашистської партії (Фаланги), а після війни партія в основному займалася соціальною роботою, перетворившись на щось подібне радянським профспілкам. Називатися партія стала Національним рухом. За його ініціативою було почато політику національного примирення, зведено пам'ятник загиблим республіканцям. Проте, репресії проти політичних супротивників (крім республіканців, до них належали сепаратисти з Каталонії і Країни Басків) тривали до його смерті.

З середини 50-х рр. почалося Іспанське економічне диво, що вивело Іспанію зі стану однієї з найбідніших країн Європи на рівень цілком розвинутої європейської країни. Досить тривалий час Іспанія займала друге місце у світі (після Японії) за темпами економічного розвитку. Багато міністрів, творці економічного дива, були членами католицького світського ордена *Opus Dei*. У кінці 60-х рр. почалися і політичні реформи, був прийнятий закон про пресу і дозволені страйки неполітичного характеру, розширено місцеве самоврядування, прийнято декілька конституційних законів, що розширили права громадян і що дозволили згодом мирний перехід до конституційної монархії. Весь цей час (з 1947 р.) Іспанія вважалася монархією з вакантним місцем короля, в цей же час Франко ухвалив рішення, що королем після його смерті повинен стати принц Хуан Карлос, що і відбулося у 1975 р. Король Іспанії Хуан Карлос I завершив процес перетворення країни з авторитарної в демократичну.

ДЖЕРЕЛА:

Енциклопедія політичної думки / Пер. з англ. за ред. Н. Лисюк. — К., 2000; Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. — Умань. — 2014. — 860 с.; Політологічний енциклопедичний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2000.

ФРАНЦУЗЬКА ПОЛІТОЛОГІЧНА ШКОЛА

ФРАНЦУЗЬКА ШКОЛА ПОЛІТОЛОГІЇ — одна з найавторитетніших у світі. Добре відомі імена Ш. Л. Монтеск'є, Д. Дідро, П.А. Гольбаха, К.А.

Гельвеція, Ж.-Ж. Руссо, які в своїх раціоналістичних політичних доктринах обґрунтували ліберально-демократичні принципи свободи й рівності, показали безмежні можливості людського розуму для реалізації соціального прогресу.

Тривалий час центральне місце у французькій політичній думці належало проблемам держави, природи політичної влади, формуванню політичної культури. Однак за останню чверть століття сама наука зазнала істотних змін. Якщо раніше вона займалася переважно теоретичними розробками, то, починаючи з 70-х рр., стався перехід до аналізу кризових ситуацій і вироблення конкретних рекомендацій з тих чи тих питань. Нині французькі політологи намагаються максимально наблизити свою науку до практики. Тому, крім традиційних проблем, у полі зору дослідників перебувають питання взаємодії політичних партій і мас, розвитку партійних систем, результатів виборів тощо.

Традиційно французькі політологи пов'язують проблему походження держави з сутністю влади. Цю традицію започаткував один із основоположників школи державознавства Л. Дюгі. Ще на початку 20 ст. він розробив теорію, згідно з якою виникнення держави пов'язується з феноменом влади. Як тільки люди почали об'єднуватися в групи, найдужчі з них заходилися нав'язувати свою волю іншим, стали правителями де-факто, зосередили владу в своїх руках. У пізніші часи вони формували уряд із людей свого середовища. Таким чином і виникає держава. Для Л. Дюгі уряд і держава — поняття тотожні. Держава заснована на силі, але остання стає законною тоді, коли її застосовують у відповідності з правом.

У концепції Л. Дюгі про природне походження держави є багато прихильників і в наш час. Так, її підтримує відомий учений М.Маффесолі. Він вважає, що «прагнення до володіння та влади» — це природна риса людини, основа соціального розвитку, рушійна сила в процесі виникнення держави. Сучасне людство, на думку М. Маффесолі, майже не відрізняється від первісного суспільства, оскільки його життя, як і раніше, регулюють біологічні закони.

Інакше розглядає питання держави й державотворення видатний французький політолог М. Дюверже. Особливе місце держави серед інших соціально-політичних організацій він пояснює двома факторами. По-перше, влада керівників держави відрізняється від влади вождів племен чи інших лідерів тим, що вона не індивідуалізована, а сакралізована. В очах простого люду держава має надприродний характер, а правителі є її слугами. По-друге, порівняно

з іншими групами, держава має досконалішу внутрішню організацію й може домагатися ефективнішого підкорення своїм цілям і завданням.

Сам термін «держава» має подвійне значення. Його одночасно трактують як виконавчу владу і як державну націю. Останнє трактування, за М. Дюверже, привабливіше, оскільки виконавча влада є лише частиною держави-нації. Держава-нація передбачає найвищу форму солідарності людей, а також «матеріальну міць», яка складається головним чином із військової сили й судово-репресивного апарату.

Проблема взаємовідносин між державою й нацією стала одним із об'єктів дослідження французького політолога А. Лефевра. Він підкреслює, що між націями й державою існує зв'язок, який є наслідком тривалого процесу історичної еволюції. За міркуваннями більшості вчених, держава є породженням нації. Але історія свідчить, що часто держава стає головною дійовою особою в процесі створення нації з розрізнених етнічних груп (країн «третього світу»). Тому, як гадає А. Лефевр, саме держава створює націю, а не навпаки.

Сучасний стан національної держави аналізує професор Паризького університету Н. Пуланзас. Згідно з численними прогнозами, національна держава внаслідок інтернаціоналізації капіталу поступово відмирає. І хоча, на думку мислителя, немає підстав говорити про інтернаціоналізацію державної влади, процес економічної інтернаціоналізації стає дестабілізуючим чинником у взаємовідносинах між різними фракціями буржуазії. Він заважає державі здійснювати таку політику, яка відповідає інтересам усього «правлячого блоку». Унаслідок цього в країнах Заходу виникає, за твердженням Н. Пуланзаса, нова форма державності, яку можна класифікувати як сильну, або авторитарну. Це свідчить, що деякі форми традиційної політичної демократії застаріли й приречені на зникнення. Констатуючи факт трансформації сучасної західної держави, Н. Пуланзас виділяє відмітні риси цього процесу: дедалі більше зосередження влади у руках центрального виконавчого апарату; злиття, переплетення законодавчої, судової та виконавчої влади (на базі останньої); обмеження свобод громадян на користь держави, скорочення автономії публічної та приватної сфер життя; занепад політичних партій, передання їх політико-організаційних функцій бюрократичному апаратові, внаслідок чого відбувається політизація останнього; створення нових механізмів контролю над суспільством тощо.

Великий вплив на сучасну політичну думку Франції справила концепція Ж. Бурдо. За його словами, держава виникає як абстрактний і постійний носій влади. Люди вигадали державу для того, щоб не підкорятися іншим людям. Але вони не знали, хто має право командувати, а хто — ні. Тому вони також вигадали для влади політичну форму. Замість того, щоб вважати владу особистою прерогативою тієї особи, яка її здійснює, вони розробили форму влади, незалежної від правителів. Ця форма є державною. Таким чином, головне, що відрізняє державну форму влади від інших форм, — це відокремленість від конкретних осіб.

Завдання держави, на думку Ж. Бурдо, полягає у збереженні соціального спокою. Державно-політична система має поціновуватися позитивно, якщо вона виконує волю більшості й має змогу змінити керівників, проти яких виступає ця більшість.

У цілому французькі вчені переважно схиляються до того, що основою існування державної влади є соціальний консенсус. Однак класовий характер державної влади класична наука заперечує. Держава розглядається лише як гарант соціального порядку, виразник загального консенсусу. Тому питання про демократичність тієї чи іншої держави зводиться до розгляду його формальної організації. Те, що сучасні буржуазні держави є демократичними, не береться під сумнів. Але як загрозу для демократії вони сприймають тенденцію до посилення виконавчої влади за рахунок влади законодавчої, а також органів місцевого самоврядування. Нерідко при цьому виконавча влада ототожнюється з державою. Одним із реальних заходів стримування тоталітарної тенденції вони вважають надання більшої автономності провінційним адміністративним органам, передачу частини прерогатив центрального державного апарату місцевому самоврядуванню.

Деякі вчені вбачають загрозу для демократії в порушенні принципу багатопартійності, а також у захопленні держави партією. На думку Ж. Бурдо, партійна держава — це головна ознака тоталітаризму. Тільки двопартійний режим може забезпечити зближення інтересів партій і держави. Водночас він не виводить демократичність держави з її централізованого чи децентралізованого характеру. Професор Тулузького університету Ж. Муржон пов'язує потяг до тоталітаризму з соціально-політичними кризами, які завжди загрожують існуючому порядку. Тому державна влада для боротьби з ними використовує надзвичайні заходи — надання особливих повноважень виконавчому апаратові, обмеження або відміну прав і

свобод. Це веде до перетворення демократичної форми правління на тоталітарну.

Політична нестабільність у Франції наприкінці 60-х — на початку 70-х рр. спонукала політологів до пошуку шляхів забезпечення сталості демократичної системи, послаблення політичної та міжпартійної боротьби. Були проаналізовані виборчі системи різних країн, місце політичних партій, кожна з яких має свій інтерес, послаблює один із головних елементів демократії — постійний зв'язок між урядом і громадянином. Навпаки, Ж. Атталі розглядає багатопартійність як гарант змінюваності правлячих коаліцій. Вона захищає демократію від зловживань, які може зробити партія чи коаліція, якщо вона занадто довго утримує владу.

До речі, для французької політології характерно те, що вона довгий час обмежувала діяльність партій тільки участю у виборах. Конституція 1958 р. функції політичних партій трактувала виключно як виборчі. Але дехто з політологів вважає таке трактування дуже вузьким. Так, професор університету м. Бордо Д.-Ж. Лавров підкреслював, що обмежувальний характер 5-ї статті Конституції 1958 р. пускає в непам'ять такі важливі функції партії, як поширення ідеології, парламентська й урядова діяльність, формування громадської думки.

Роль партії у суспільному житті — одна з основних тем досліджень М. Дюверже. Він підкреслював, що загальний процес еволюції партій посилює їх розбіжність із нормами демократичного режиму. Партії посилюють вплив на людей у той час, коли централізація зводить до мінімуму роль членів партії в прийнятті рішень її керівництвом. Отже, констатує мислитель, партії все більше й більше набувають тоталітарного характеру. В той же час він підкреслює, що режим без партій — це консервативний режим. Він іще більше віддалений від демократії, ніж багатопартійний режим.

Багато уваги приділяють французькі політологи вивченню виборів як засобу боротьби за владу. Чимало з них піддає критиці мажоритарну систему, вважає її антидемократичною (М. Дюверже, Ф. Борель). Деякі французькі вчені досліджують окремі особливості поведінки виборців — вплив географічних особливостей на політичну орієнтацію виборців (Ж. Адам, Ф. Гегель), політичну апатію (А. Лансло, П. Ленен). Об'єктом багатьох досліджень стала також політика Національного фронту Франції.

Політологія як наука активно розвивається в багатьох інших країнах. Чимало цікавих робіт видали представники італійської школи

— Д. Пасківно, Л. Граціано, Д. Фізикелла, А. Маррадї, Д. Дзоло та ін. Своєрідні ідеї висловлюють учені Австралії, Канади, Бельгії, Голландії, країн Скандинавії тощо. Добре відомі імена польських політологів Є. Вятра, Т. Бодію, А. Боднара, А. сталін-ського. Політичні проблеми своєї країни досліджують угорські вчені Є. Ханкіш, Я. Рудаш та ін.

Усе це свідчить, що роль політичної науки в соціальному житті, створенні й дальшому розвитку демократичних держав неухильно зростає. Тому знайомство з досягненням зарубіжної політології сприятиме прискоренню процесу становлення демократичної України.

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х.: Право, 2015.; Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К. : «Українська енциклопедія», 1998.

ФРЕДЕРІКС ВОЛОДИМИР БОРИСОВИЧ (16 (28) ЛИСТОПАДА 1838 – 5 ЛИПНЯ 1927 рр.)

Володимир Борисович (Адольф Антон Володимир) Фредерікс – російський державний діяч; останній в історії Міністр Імператорського Двору Російської імперії (1897-1917 рр.); Канцлер російських Імператорських і Царських орденів; генерал від кавалерії, генерал-

ад'ютант; граф (до 1913 р. – барон). Був присутній у Державній раді з 6 травня 1897 р.

Народився в сім'ї петербурзького дворянина, генерала від інфантерії Бориса Андрійовича Фредерікса, що походив із Нарвського міщанського роду, що з першої половини XVIII століття перебував на російській службі і отримав у 1773 р. баронський титул. Отримав домашню освіту.

У 1856 р. вступив до лейб-гвардії Кінного полку і прослужив у ньому до 1871 р. (з 1869 р. - полковник). З 1871 р. – флігель-ад'ютант при імператорі Олександрові II. З 27 липня 1875 - 14 липня 1883 рр. командир лейб-гвардії кінного полку у званні генерал-майора.

З 1881 р. – командир 1-ї бригади 1-ї гвардійської кавалерійської дивізії. У 1891 – 1893 рр. – шталмейстер Двору. З 1 грудня 1893 - 1897 рр. - помічник міністра імператорського двору й уділів на правах товариша міністра. У 1896 р. – генерал-ад'ютант. З 6 травня 1897 - 28 лютого 1917 рр. (аж до падіння монархії) – міністр імператорського двору (міністерство управляло палацами і земельними володіннями імператорської сім'ї). Одночасно був канцлером російських імператорських і царських орденів. З 14 липня 1897 р. – командувач Імператорської Головної квартири. 6 грудня (тезоіменитство імператора Миколи) 1900 р. проведений в генерали від кавалерії. 4 листопада 1905 р. призначений членом Державної ради з залишенням на всіх колишніх посадах. У роботі ради участі не брав. 23 грудня 1905 р. призначений шефом 4-го ескадрону Кінного лейб-гвардії полку. У 1908 р. обраний почесним жителем міста Новомиколаївська, «зважаючи на його заслуги місту у справі викупу земель у Кабінету Його Величності».

Найвищим рескриптом від 25 березня 1908 р. став кавалером ордена Андрія Первозванного – до 50-річчя «зразкового служіння» (слова найвищого рескрипту).

Найвищим рескриптом від 21 лютого 1913 р. (святкування 300-річчя царювання дому Романових) йому був наданий графський титул.

Був великим домовласником (мав чотири кам'яних будинки в Санкт-Петербурзі) і землевласником (маєтку в Фінляндії і під Гатчиною).

З початком Першої світової війни перебував з Миколою II в Могильові, супроводжував його в усіх поїздках. Користувався винятковою довірою імператора, про що його підлеглий генерал О.О. Мосолов писав: «Моральна самотність, накладена на себе царем з юного віку, була тим більше небезпечною, що Микола II ставився

недовірливо навіть до осіб найближчого оточення. Один граф Фредерікс був винятком». Колишній голова Ради міністрів граф С.Ю. Вітте писав про нього у своїх записках: «Сам Фредерікс по частині розуміння справ був зовсім поганий, йому важко було засвоїти не лише міркування, але й найпростіші факти. Його співробітники підучують його як школяра перед всякою всепідданійшою доповіддю».

Володимир Борисович Фредерікс

Найвищою грамотою від 10 квітня 1916 р. був нагороджений діамантами прикрашеними з'єднаними портретами імператорів Олександра II, Олександра III і Миколи II на Андріївській стрічці – на честь 60-річчя служби в лейб-гвардії Кінному полку та 25-річчя служби на вищих посадах у Міністерстві двору.

До моменту Лютневої революції 79-річний хворий старий страждав втратою пам'яті. Впливу на імператора не мав, але користувався його повною довірою. В державні справи не втручався, займався тільки управлінням майном Миколи II через начальника канцелярії Міністерства імператорського двору.

27-28 лютого його особняк був одним з перших розграбований і спалений у Петрограді солдатами і натовпом.

2 березня 1917 р. у Пскові своїм підписом скріпив машинописний лист з Актом про зречення Государя Імператора Миколи II від престолу.

5 березня на вимогу Тимчасового уряду висланий з місцеперебування імператора, а 9 березня 1917 р. був заарештований у Гомелі залізничними робітниками. При обшуку у вагоні відібрали печатку міністра, зброю, щоденники і різні документи. За телеграмою О.І. Гучкова і О.Ф. Керенського відправлений у Петроград, доставлений в Таврійський палац. Допитувався Надзвичайної слідчої комісіїю. 11

березня за рекомендацією лікарів-психіатрів перевезений в Євангельську лікарню. Незабаром був звільнений, жив у Петрограді.

У 1924 р. звернувся до радянського уряду з проханням про виїзд за кордон. Отримавши дозвіл, разом з дочкою виїхав у тому ж році до Фінляндії де і помер 5 липня 1927 р.

ДЖЕРЕЛА:

Енциклопедія політичної думки / Пер. з англ. за ред. Н. Лисюк. — К., 2000; Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. — Умань. — 2014. — 860 с.; Політологічний енциклопедичний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2000.

ФРІДМАН МІЛТОН (31 ЛИПНЯ 1912 – 16 ЛИСТОПАДА 2006 рр.)

Американський економіст та політолог, відомий своїми роботами з макроекономіки, мікроекономіки, економічної історії, статистики, та своєю позицією захисту вільного капіталізму. У 1976 р. він став лауреатом премії пам'яті Альфреда Нобеля за досягнення у дослідженні споживчого аналізу, розробці грошово-кредитної теорії та демонстрації складності стабілізаційної політики. Був президентом Американської економічної асоціації з 1967 р.

Його дружина Роза Фрідман теж відомий економіст, донька Джот Фрідман – юрист, син Девід Фрідман – професор економіки Чиказького університету.

Народився М. Фрідман 31 липня 1912 р. у Брукліні, Нью-Йорк.

Він був четвертою дитиною і єдиним сином у бідній родині єврейських емігрантів зі Східної Європи Джено Саул та Сари Етель Фрідман, вихідців з містечка Берегсас, Угорщина (нині — містечко Берегове в Закарпатській області, Україна). Через рік після народження Мілтона родина переїхала у невелике місто Ровей, що в

20 милях від Нью-Йорка (штат Нью-Джерсі). Коли Мілтону виповнилося 15 років і він вчився в останньому класі середньої школи, батько помер, і клопоти по забезпеченню його родини лягли на плечі матері та старших сестер.

Ще в школі Фрідман мав глибокий інтерес до математики. У 1928 році він вступив до Рутджерського університету (штат Нью-Джерсі) із правом одержання стипендії і по його закінченні здобув ступінь бакалавра економіки та математики. Інтерес до економічної теорії розбудили в ньому викладачі університету А.Ф. Берні, майбутній директор Федеральної резервної системи США, і Г. Джонс, що став згодом великим авторитетом в області теорії процентної ставки. За рекомендацією Джонса Фрідмену було запропоновано стипендію від економічного факультету Чиказького університету. Одночасно йому пропонували стипендію з прикладної математики від Браунівського університету. Після серйозних вагань Фрідман обрав Чиказький університет і з цього часу цілком присвятив себе заняттям в області економічної теорії.

Улітку 1935 р. Фрідман взяв участь у масштабному проєкті емпіричного дослідження споживчого бюджету, проведеного Національним комітетом із природних ресурсів у Вашингтоні (округ Колумбія). Наприкінці 1937 р. він перейшов на роботу до Національного бюро економічних досліджень (NBER) у Нью-Йорку, де під керівництвом іншого майбутнього Нобелівського лауреата, Саймона Кузнеця, зайнявся дослідженням структури доходів від приватної практики. Результати цієї роботи втілилися в їхній спільній праці «Доходи від незалежної приватної практики» («Income from Independent Professional Practice», 1940 р.). Він ліг в основу дисертації, за якої Фрідман у 1946 р. було визнано гідним ступеня доктора економіки в Колумбійському університеті. Публікацію цієї роботи на 5 років затримали до видавництва суперечки, що виникли при обговоренні висновку авторів про те, що професія медика має монопольний характер і це дозволяє піднімати доходи лікарів вище середнього рівня, встановлюваного конкуренцією. Тут були пріоритетними перші висновки Фрідмана з теорії «людського капіталу» й теорії розподілу доходу. Фрідман уперше ввів розрізнення між постійним і тимчасовим доходом, що складає один з важливих компонентів його теорії споживання.

З 1941 - 1943 рр. Фрідман працював як економіст у міністерстві фінансів, беручи участь у розробці податкової політики на час війни, а з 1943 - 1945 рр. брав участь у роботі дослідницької групи з

математичної статистики в Колумбійському університеті, що на замовлення міністерства оборони США збирала статистичні дані по широкому колу суміжних проектів. Заняття Фрідмана в роки Другої Світової війни багато значили для його наукової праці і у деякій мірі сприяли формуванню його поглядів на природу і завдання наукового дослідження. Вони дали йому змогу на досить високому рівні брати участь у виробленні економічної політики уряду, що істотно допомогло йому вирішити ряд власних наукових проблем в майбутньому.

У 1945 - 1946 рр. Фрідман викладав у Мінесотському університеті. У тому ж 1946 році він повертається до Чиказького університету на посаду асистента-професора економіки. У 1962 р. він став професором економіки Чиказького університету, в якому працював до свого офіційного відходу у відставку 1977 р.

У 1947 р. Фрідман брав участь в організованій Фрідріхом фон Гайєком зустрічі в містечку Монт-Пелерін (Швейцарія), на якій зібралися представники ліберальної школи політичної економії, журналісти та політики з усього світу. Створене на цій зустрічі товариство «Монт-Пелерін» мало на меті поширення основних принципів вільного ринку і вільних інститутів. Фрідман був президентом цього товариства в 1970 – 1972 рр.

У 1950 р. Фрідман перебував у Парижі як консультант уряду Сполучених Штатів у справі реалізації плану Маршалла, яким передбачалося відновлення зруйнованою війною економіки країн Західної Європи. Фрідман був радником президентів США Р. Ніксона та Р. Рейгана з економічних питань. Він одним із перших економістів виступив активним прихильником запровадження системи гнучких валютних курсів («курсів, які плавають»). У нарисі «Доводи на користь гнучких валютних курсів» («The Case for Flexible Exchange Rates») Фрідман пророкував, що на введені Бретон-Вудською угодою у 1944 р. вимоги забезпечення стійкості міжнародних валютних відносин фіксовані валютні курси, у кінцевому рахунку, чекає фіаско. Це передбачення Фрідмана, як і його пророкування неминучості ліквідації системи золотого стандарту, фактично здійснилося у 70-і рр.

Мілтон Фрідман є провідним представником Чиказької школи. Його ім'я асоціюється головним чином з монетаристською доктриною, що принесла йому значну популярність і вплинула на перегляд у 70 – 80-і рр. монетарної політики, що проводиться центральними банками, головним чином у Сполучених Штатах.

Досягнення Фрідмана в області теорії грошей так чи інакше зв'язані з аналізом теорії Дж.М. Кейнса і його послідовників, що виходили з положення про несуттєвий вплив грошей на загальні витрати, споживання і ціни і переконаності в нездатності ринкової економіки автоматично домогтися належної зайнятості і стабільності цін. Критику цих положень Фрідман виклав у статті «Відносна стабільність швидкості звертання грошей і мультиплікатор інвестицій у Сполучених Штатах у 1897 – 1958 рр.», яка була написана в співавторстві з Д. Мейселменом. У ній показано, що номінальні споживчі витрати визначаються скоріше грошовою масою, ніж окремими статтями державного бюджету. Виходячи з визначальної ролі грошей стосовно цін і доходів, Фрідман доводив, що зміни інтенсивності зростання номінальних доходів переважно обумовлені змінами в зростанні грошової маси. Стаття Фрідмана і Д. Мейселмена поклала початок полеміці з кейнсіанцями з питань монетарно-фіскальної політики, що розгорнулася в 60 – 70-і рр. і результатом якої став визначений перегляд монетарної політики в США.

У 1951 р. М. Фрідман нагороджений медаллю Джона Бейтса Кларка. У 1971 р. отримав премію імені Джона Комонса.

На відміну від кейнсіанської доктрини, ключовим пунктом кількісної теорії грошей Фрідмана є положення, що попит на гроші (хоча і не обов'язково стабільний у номінальному вираженні) є стабільною функцією незначного числа змінних. Проведений ним аналіз історії розвитку грошової системи США через призму співвідношення між зміною грошової маси і цінами, а також змін у номінальному доході дозволив сформулювати чотири теоретичних постулати, які зводяться до наступних висновків: - щоб домогтися стабільності цін, важливий неінфляційний ріст кількості грошей; - економічний ріст досяжний як при зростаючих, так і при падаючих цінах за умови, що передбачуваний їхній ріст помірний і передбачуваний; - відносини між змінами в кількості грошей і змінами перемінних величин, що впливають на них, залишаються незмінними, незважаючи на розходження в наслідках, що викликав ріст кількості грошей; - головний канал впливу проходить через зміни в грошах до змін у доході, а не навпаки. Зміни росту грошової маси визначають зміни інтенсивності зростання номінальних доходів.

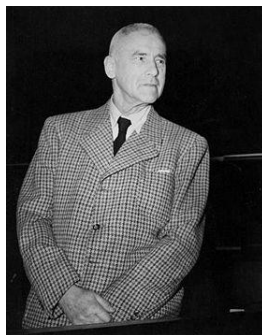
В області міжнародних відносин Фрідман виступає проти економічної допомоги США іншим країнам, вважаючи, що подібна допомога веде до посилення позицій уряду в порівнянні з приватним бізнесом і встановленню централізованого контролю з боку уряду

над економікою, що скоріше заважає, ніж сприяє економічному розвитку. Фрідман помер 16 листопада 2006 р. від серцевого нападу.

ДЖЕРЕЛА:

Енциклопедія політичної думки / Пер. з англ. за ред. Н. Лисюк. — К., 2000;
Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. — Умань. — 2014. — 860 с.; Політологічний енциклопедичний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2000.

ФРІК ВІЛЬГЕЛЬМ
(12 БЕРЕЗНЯ 1877 - 16 ЖОВТНЯ 1946 рр.)

Державний і політичний діяч Німеччини, один з керівників Націонал - соціалістичної німецької робітничої партії (НСДАП), юрист, доктор права, кадровий поліцейський, рейхсміністр внутрішніх справ Німеччини у 1933 - 1943 рр., рейхспротектор Богемії і Моравії у 1943 - 1945 рр. Страчений за вироком Нюрнберзького трибуналу.

Народився в сім'ї вчителя. З 1901 р. - начальник відділення. З 1923 р. - начальник відділу карного розшуку поліції Мюнхена. На цій посаді надавав підтримку Гітлеру, взяв участь в Півному путчі.

У 1924 р. обраний депутатом рейхстагу, у 1925 р. вступив у НСДАП, очолив її фракцію у рейхстазі. З 23 січня 1930 р. - міністр внутрішніх справ Тюрінгії.

25 лютого 1932 р. призначив Гітлера урядовим радником землі Брауншвейг і представником (аташе) уряду Брауншвейга в Берліні, що дозволило Гітлеру отримати німецьке громадянство і таким чином балотуватися на виборах президента Німеччини навесні 1932 р.

При формуванні А. Гітлером свого першого коаліційного кабінету став одним з трьох його членів - нацистів, зайнявши 30 січня 1933 р. пост рейхсміністра внутрішніх справ. За його участю була

фактично скасована федерально - земельна система, заборонена СДПН, розроблені закони, що обмежують права євреїв.

20 серпня 1943 р. А. Гітлер звільнив В. Фріка від обов'язків імперського і пруського міністра внутрішніх справ, залишивши за ним посаду рейхсміністра (без портфеля). У 1943 - 1945 рр. - рейхспротектор Богемії і Моравії.

2 травня 1945 р. був заарештований союзниками у Кемпфенхаузені біля озера Штарнбергер (Верхня Баварія). В якості одного з головних військових злочинців постав перед судом Міжнародного військового трибуналу у Нюрнберзі. 1 жовтня 1946 р. засуджений до смертної кари через повішення. 16 жовтня 1946 р. зійшов на ешафот. Останніми його словами були: «Хай живе вічна Німеччина!».

ДЖЕРЕЛА:

Енциклопедія політичної думки / Пер. з англ. за ред. Н. Лисюк. — К., 2000; Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. — Умань. — 2014. — 860 с.; Політологічний енциклопедичний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2000.

ФРІЧЕ ГАНС

(21 КВІТНЯ 1900 - 27 ВЕРЕСНЯ 1953 рр.)

Німецький нацистський пропагандист, радіоведучий.

Високопоставлений чиновник Міністерства народної освіти і пропаганди Йозефа Геббельса.

З 1920 - х рр. журналіст концерну Гугенберга і один з піонерів політичного радіомовлення у Німеччині. З вересня 1932 р. голова новинного радіомовлення. 1 травня 1933 р. вступив у НСДАП, очолював відділ радіо у Міністерстві народної освіти і пропаганди, потім отримав підвищення до глави новинного відділу міністерства. У 1938 - 1942 рр. очолював відділ внутрішньої державної преси, але потім його повернув собі сам Геббельс, а Фріче став знову відповідати

за радіо. Віщав до кінця війни, підтримуючи бойовий дух солдатів і громадян Рейху. Вів щотижневу передачу «Говорить Ганс Фріче».

Під час падіння нацистського режиму Фріче був у Берліні і капітулював разом з останніми захисниками міста 2 травня 1945 р., здавшись у полон Червоної Армії.

Постав перед Нюрнберзьким процесом, де разом з Юліусом Штрайхер (зважаючи загибелі Геббельса) представляв нацистську пропаганду. Г. Фріче у своїх свідченнях на Нюрнберзькому процесі заявив, що він «організував широку кампанію антирадянської пропаганди, намагаючись переконати громадськість у тому, що в цій війні винна не Німеччина, а Радянський Союз.

Ніяких підстав до того, щоб звинувачувати СРСР у підготовці військового нападу на Німеччину, у нас не було». На відміну від Штрайхера, засудженого до смертної кари, Фріче був виправданий за всіма трьома звинуваченнями: суд визнав доведеним, що він не закликав до злочинів проти людяності, не брав участь у військових злочинах і змовах з метою захоплення влади.

Як і обидва інших виправданих в Нюрнберзі (Ялмар Шахт і Франц фон Папен), Фріче, однак, був незабаром засуджений за інші злочини комісією з денацифікації. Отримавши 9 років ув'язнення, Фріче вийшов на свободу за станом здоров'я у 1950 р. і помер від раку через три роки.

ФРОММ ЕРІХ (23 БЕРЕЗНЯ 1900 — 18 БЕРЕЗНЯ 1980 рр.)

Соціальний психолог, філософ, психоаналітик, представник «Франкфуртської школи», один із засновників неофрейдизму та фрейд-марксизму. Ерік Фромм народився 23 березня 1900 р. у місті Франкфурт-на-Майні у сім'ї ортодоксальних іудеїв. Його предки були рабинами. Культурне середовище, в якому він ріс і виховувався, було патріархально-докапіталістичним. «Моє світовідчуття не можна

назвати сучасним, — казав Фромм в одному радіоінтерв'ю, — ...Я вивчав Талмуд, Біблію і чув багато історій про своїх предків, які жили в добуржуазну епоху». Цікаві подробиці він розповідав про свого діда, що володів маленькою крамничкою в Баварії: «Все своє життя дід сидів цілий день в крамниці і вивчав Талмуд; якщо приходив покупець, він сердито піднімав голову і питає: «Що, хіба немає іншого магазину?. Ось у такому світі я ріс».

Таким чином, скепсис по відношенню до капіталістичних цінностей Ерік вбирав з самого дитинства. Але при цьому йому також вдалося подолати традиційно-патріархальну складову субкультурного середовища, вихідцем з якого він був. Після багатьох років Фромм напише: «Розквіт культури середньовіччя пов'язаний з тим, що людей надихав образ Града Божого. «Розквіт сучасного суспільства пов'язаний з тим, що людей надихав образ Земного Граду Прогресу. Проте в наше століття цей образ перетворився на образ Вавилонської вежі, яка вже починає рушитися і під руїнами якої врешті-решт загинуть всі і вся. І якщо Град Божий і Град Земний — це теза і антитеза, то єдиною альтернативою хаосу є новий синтез: синтез духовних устремлінь пізнього середньовіччя з досягненнями ренесансної для поста раціональної думки і науки».

Це уявлення про соціальну реконструкцію також характеризує самі духовні пошуки Фромма, — відкидаючи капіталістичні цінності, він не встав на традиційні консервативні позиції, але і не пішов шляхом заперечення більшості духовних цінностей людства. Його шлях — це шлях синтезу.

Першу світову війну Фромм зустрів у віці 14 років. «Як це можливо? — задає він собі питання декілька років пізніше. — Щоб мільйони людей вбивали один одного заради явно ірраціональних цілей або з політичних міркувань, від яких кожна окрема людина настільки далека, що ніколи не стала б жертвувати собою. Тобто як можлива війна з політичної і психологічної точок зору? Які сили рухають людиною?». Ці роздуми привели молоду людину до вивчення психології, соціології і філософії. І багато пізніше — в середині 70-х рр. — вже відомий Ерік Фромм формулює аналогічне питання у зв'язку з ядерною і екологічною загрозою: «Яким чином стало можливим, що найсильніший зі всіх інстинктів — інстинкт самозбереження, — здавалося б, перестав спонукати нас до дії?».

Фромм вчився у Франкфуртському, а потім в Гейдельберзькому університеті, де викладали Макс Вебер і Карл Ясперс. Отримавши у 22 роки ступінь доктора філософії (його

науковим керівником був Альфред Вебер), він продовжує свою освіту і опиняється в берлінському Інституті психоаналізу. Сумлінно вивчивши теорію ортодоксального фрейдизму і застосовуючи її в клінічній практиці, Фромм незабаром починає сумніватися. Ці сумніви поступово привели до ревізії фрейдизму і до створення своєї концепції. Але це — трохи згодом.

З 1930 р. Фромм працює у Франкфуртському інституті соціальних досліджень, де склалася знаменита Франкфуртська школа (Макс Хоркхаймер, Теодор Адорно, Герберт Маркузе та інші). Тут Фромм проводить ряд соціологічних досліджень серед німецьких робітників і службовців — і у 1932 р. приходиться до висновку, що серйозного опору нацистам, що йдуть до влади, з боку робітників не буде. Ці дослідження полягали в анкетуванні, що допомагало вивчати неусвідомлені мотиви поведінки людей: «Якщо на питання: «Хто з історичних осіб вам подобається більше за всіх?» — людина відповідала: „Олександр Македонський, Цезар, Наполеон, Ленін“, ми інтерпретували цю відповідь як вказівку на „авторитарність“, оскільки такий набір свідчив про те, що людина захоплюється диктаторами і полководцями.

Якщо відповідь була: «Сократ, Пастер, Кант, Марк», ми класифікували його як демократичний, тому що людина ставила вище за інших людей, що піклуються про благо людства, а не людей влади». Всього анкета містила 270 питань.

У 1933 р., після приходу нацистів до влади, Франкфуртський інститут перебирається в США. У Нью-Йорку ним проводяться дослідження за програмою «Авторитет і родина», за наслідками яких у 1941 р. виходить перша книга Фромма «Втеча від свободи». Книга Теодора Адорно, що з'явилася у 1950 р., «Авторитарна особистість», також обґрунтовувалася на матеріалах цих досліджень.

Наприкінці 30-х — в 40-і рр. Фромм, все більше розбігаючись в поглядах із Маркузе та Адорно, відходить від Франкфуртської школи. Він займається науковою, викладацькою і суспільною діяльністю, практикою психоаналізу. Клінічна практика приводить його до висновку, що більшість неврозів в сучасному суспільстві не зводяться виключно до біологічних інстинктів, про які говорив Фрейд, а мають соціальне коріння. Цей висновок сприяв остаточному відходу Фромма від ортодоксального фрейдизму.

У 1949 - 1969 рр. Фромм живе у Мексиці. У цей час Фромм присвячує себе дослідженню Нового часу, дослідженню соціальних проектів минулого і сьогодення. Видає книгу «Здорове суспільство»,

в якій виступає з критикою капіталістичної системи. У 1960 р. Фромм вступає в Соціалістичну партію США. Пише Програму партії. Втім, через партійні суперечки Програма була знехтувана. Але він продовжує займатися політичною діяльністю, виступає з лекціями, пише книги, бере участь в мітингах, а у 1962 р. відвідує Москву як спостерігача на конференції з роззброєння.

У 1968 р. стався перший інфаркт. Після тривалої реабілітації, у 1969 р., він переїздить до Швейцарії, в якій житиме до своєї смерті.

У найсоліднішому віці, зовсім не відчуваючи себе старим, Ерік Фромм зберігає ясність розуму і жвавість сприйняття, що є явною ознакою повноцінного творчого життя. Але фізичне здоров'я не дозволяє відчувати себе цілком молодим: незабаром після закінчення знаменитої роботи «Мати або бути», у 1977 р., з ним трапляється другий, а потім і третій (1978 р.) інфаркт. У ніч на 18 березня 1980 р., за п'ять днів до свого 80-річчя, Ерік Фромм помер від обширного інфаркту.

Соціально-філософські ідеї Фромма

Основні положення концепції Е. Фрома зводяться до таких: виробництво повинно служити людині, а не економіці; стосунки між людиною і природою повинні будуватися не на експлуатації, а на кооперації; антагонізми повсюдно повинні бути замінені стосунками солідарності; вищою метою всіх соціальних заходів повинні бути людське благо і відвернення людських страждань; не максимальне споживання, а лише розумне споживання служить здоров'ю і добробуту людини; кожна людина повинна бути зацікавлена в активній діяльності на благо інших людей і має брати участь у ній.

Основні твори: Втеча від свободи (*Escape from Freedom*, 1941); Здорове суспільство (*The Sane Society*, 1955); Мистецтво любові (*The Art of Loving*, 1961); Революція надії (*The Revolution of Hope*, 1968); Мати чи бути? (*To Have or to Be?*, 1976).

Видання українською:

Ерік Фромм. Революція надії [уривки] / Пер. з англ. В. Курганський. // Сучасна зарубіжна соціальна філософія: Хрестоматія. — Київ: «Либідь», 1996. — Стор. 135–192.; Ерік Фромм. Мати чи бути? / Пер. з нім. О.Михайлова та А.Буряк. — Київ: «Український письменник», 2010. — 222 с.

ДЖЕРЕЛА:

Э. Фромм. Анатомия человеческой деструктивности. М.: АСТ, 2004.; Э. Фромм. Анатомия человеческой деструктивности. Пер. с нем. Э. Телятниковой. — М.: АСТ: АСТ МОСКВА, 2006. — 635 с.; Э. Фромм. Бегство от свободы. М.: АСТ — Минск: Харвест, 2005.; Э. Фромм. Бегство от свободы. Человек для самого себя.

М.: Изида, 2004.; Э. Фромм. Здоровое общество. Догмат о Христе. М.: АСТ, Транзиткнига, 2005.; Э. Фромм. Искусство любить. СПб.: Азбука-классика, 2004.; Э. Фромм. Революция надежды. Избавление от иллюзий. Перевод с англ.; Предисловие П. С. Гуревича. — М.: Айрис-пресс, 2005.-352 с.; Э. Фромм. Ради любви к жизни. М.: АСТ, 2000.; Е. Фромм. Мати чи бути?. К.: Укр. письменник, 2010.

ФРУНЗЕ МИХАЙЛО ВАСИЛЬОВИЧ **(21 січня 1885 - 31 жовтня 1925 рр.)**

Революціонер, радянський державний і військовий діяч, один з найбільш великих воєначальників Червоної армії під час Громадянської війни, військовий теоретик.

З міщан, син фельдшера, молдаванина Василя Михайловича Фрунзе (1854-1897 рр.), який служив у Пишпеке (Бішкек). Одружений на Софії Олексіївні Попової, дочці народовольця.

Вперше познайомився з революційними ідеями у гуртку самоосвіти у гімназії у м. Вірному (нині Алма-Ата). У 1904 р. вступив до Петербурзького політехнічного інституту, вступив у Російську соціал-демократичну робітничу партію. У листопаді вперше заарештований. У Криваву неділю 9 січня 1905 р. брав участь у маніфестації на Двірцевій площі у Петербурзі, був поранений у руку. Пізніше Михайло Васильович визнавав, що саме ця подія призвела його у «генерали від революції».

У період революції 1905-1907 рр. вів партійну роботу у Москві, з травня - у Іваново-Вознесенську та Шуї (під псевдонімом «Товариш Арсеній»), член комітету РСДРП. Один з керівників Іваново-

Вознесенської загального страйку текстильників (травень - липень 1905 р.). На чолі бойової дружини Іваново-Вознесенська і шуйських робочих брав участь в Грудневому збройному повстанні 1905 р. у Москві. У 1906 р. - делегат IV з'їзду РСДРП у Стокгольмі від Іваново-Вознесенської окружної організації, де познайомився з В. І. Леніним.

У 1907 р. обраний делегатом V з'їзду РСДРП, але був заарештований і засуджений на 4 років каторги. Уже ув'язненим, разом з Павлом Гусевим, 21 лютого 1907 р. біля села Дмитрівки намагався вбити поліцейського урядника Микиту Перлова. 24 березня заарештований у Шуї і притягнутий у справі про озброєний опорі поліції. За замах на вбивство двічі (27.1.1909 і 22-23.9.1910) засуджений до смертної кари, заміненої під натиском громадської думки на 6 років каторжних робіт. Після укладення у Володимирській, Миколаївській та Олександрівській каторжних в'язницях у березні 1914 р. відправлений на вічне поселення у село Манзурку Іркутської губернії. У серпні 1915 р., після арешту за створення організації засланців, втік до Чити, де проживав по паспорту В. Г. Василенко, працював у статистичному відділі переселенського управління і у редакції щотижневої газети «Забайкальское обозрение». У 1916 р. переїхав до Москви, а потім на початку квітня з паспортом на ім'я Михайло Олександрович Михайлов і напрямом від Всеросійського земського союзу - у Білорусію. У квітні 1916 р. Фрунзе за завданням партії під прізвищем Михайлов вступив на посаду статистика у комітет Західного фронту Всеросійського земського союзу (тилова, переважно постачальна організація). 4 березня 1917 р. наказом громадянського коменданта м. Мінська Михайло Олександрович Михайлов був призначений тимчасовим начальником міліції Всеросійського земського союзу з охорони порядку у місті Мінську. Ця дата вважається Днем народження білоруської міліції. У ніч з 4 на 5 березня 1917 р. керовані М. В. Фрунзе (Михайловим) загони бойових дружин робітників разом з солдатами доданих частин мінського гарнізону роззброїли поліцію міста, захопили міське поліцейське управління, а також архівну та розшукове відділення та взяли під охорону найважливіші державні установи. Крім міліцейських справ (Начальник мінської міської міліції), до літа 1917 р. Фрунзе обіймав наступні посади: голова виконкому Ради селянських депутатів Мінської та Віленської губерній, редактор «Селянської газети», один з редакторів більшовицької «Звезда», організатор і член Мінського міського комітету РСДРП, член солдатського комітету Західного

фронту, член виконкому Мінського ради робітничих і солдатських депутатів (голова - Любимов, І. Е. з 8 липня - серпень 1917 р.)

У Мінську Михайлов прослужив до вересня 1917 р., а потім партія перекинула його у місто Шую. Створював підпільні партійні осередки у 3-й і 10-й арміях Західного фронту. З кінця серпня голова Шуйської Ради робітничих, селянських і солдатських депутатів, голова повітової земської управи та міської думи; представник Шуї на Всеросійській демократичній нараді у Петрограді.

У дні повстання у Москві у жовтні 1917 р. брав участь у боях біля будівлі готелю «Метрополь». Депутат Установчих зборів від більшовиків Володимирській губернії. У першій половині 1918 р. - голова Іваново-Вознесенського губкому РКП (б), губвиконкому, губраднаргоспу і військовий комісар Іваново-Вознесенської губернії. З серпня 1918 р. - військовий комісар Ярославського військового округу. У лютому - травні 1919 р. командувач розгромленої білими у ході весняного наступу 4-ї армії, в травні-червні - Туркестанської армії, в березні-липні - також Південною групою військ Східного фронту, з 19 липня - 15 серпня - всього Східного фронту. За здійснення успішних наступальних операцій проти головних сил адмірала О. В. Колчака нагороджений орденом Червоного Прапора.

XIV партконференція, квітень 1925 М. В. Фрунзе другий ліворуч

З 15 серпня 1919 - 10 вересня 1920 рр. - командувач Туркестанського фронту. Член комісії Туркестану ВЦВК і РНК (жовтень 1919 - липень 1920 рр.); прихильник «організації» революції у Бухарському еміраті шляхом вторгнення Червоної армії, керував

штурмом Бухари 30 серпня - 2 вересня 1920 р. З 27 вересня командував Південним фронтом, організатор вигнання військ генерала П. М. Врангеля з Північної Таврії та Криму. Боротьбу з врангелівцями вів спільно з Повстанською армією Н. І. Махно, з яким у жовтні 1920 р. підписав угоду про єдність дій проти білих військ і встановив хороші особисті стосунки. Після штурму Перекопу послав врангелівських військам телеграму, що пропонувала їм вільно покинути Крим у обмін на припинення опору. З грудня 1920 р. призначений уповноваженим Реввійськради на Україні і командувачем збройними силами України та Криму, одночасно обраний членом Політбюро ЦК КП (б) У, з лютого 1922 р. - заступник голови РНК УРСР.

За розпорядженням з Москви керував розгромом Повстанської армії Махно (за що у 1924 р. нагороджений другим орденом Червоного Прапора) і загону Ю. О. Тютюнника.

У листопаді 1921 р. очолював Надзвичайний посольство в Анкару для встановлення відносин між Україною та Туреччиною, вів переговори з Ататюрком.

З березня 1924 р. - заступник голови Реввійськради СРСР і наркома з військових і морських справ, з квітня 1924 р. - одночасно начальник штабу Червоної Армії і начальник Військової академії РСЧА. З січня 1925 р. - голова Реввійськради СРСР і нарком з військових і морських справах.

Похорони М. В. Фрунзе

Під керівництвом Фрунзе проводилась військова реформа 1924-1925 рр. - скорочення чисельності армії, введення принципу єдиноначальності, реорганізація військового апарату і політичного

управління Червоної Армії, поєднання у структурі Збройних сил постійної армії і територіальних-міліційних формувань.

Автор низки військово-теоретичних робіт. Військова доктрина, розроблена Фрунзе, будувалася на застосуванні марксизму до військової теорії та відводила особливе місце в армії політичним відділам і комуністичним осередкам. Член ВЦВК, президії ЦВК СРСР. З 1921 р. - член ЦК РКП (б), з 1924 р. - кандидат у члени Політбюро ЦК.

У роки Громадянської війни неодноразово давав гарантії безпеки від себе особисто тим противникам Радянської влади, хто добровільно складе зброю і з'явиться з повинною у ЧК (зауральським козакам, офіцерам армії у Криму, бухарським «басмачам», махновцям).

Помер після операції виразки шлунка від загального зараження крові (офіційний висновок). За іншими відомостями - помер від зупинки серця, що послідувала від впливу анестезії, анестетика хлороформу, непереносимість якого була у Фрунзе.

Існує версія, що його смерть не була випадковою, а була організована Сталіним, який особливо наполягав на проведенні операції. Ця версія відображена Пильняком в його «Повісті непогашеного місяця», в романі Аксьонова «Московська сага», а також у фільмах, поставлених за цими творами. Версія про організацію вбивства також описується в книзі Бажанова «Спогади колишнього секретаря Сталіна».

Ймовірні причини смерті Михайла Васильовича Фрунзе стали темою одного з випусків телепередачі «Після смерті» на П'ятому каналі, що вийшла у ефір 20 листопада 2009 р.

Крім провідних програми Льва Лур'є і Тетяни Устинової у обговоренні взяли участь запрошені експерти: Віктор Тополянський (доцент Московської медичної академії імені І. М. Сеченова, автор книги-розслідування смерті перших осіб радянської держави «Протяг з минулого. Час і документи»); судмедексперт В'ячеслав Попов (заслужений діяч науки РФ, доктор медичних наук, професор, голова Судово-медичної асоціації Північно-Заходу Росії, творець двох наукових шкіл, автор книги «Судова медицина. Компетенція і моральність.»); історик Сергій Полторак.

Ось що писав сам Фрунзе своїй дружині Софії Олексіївні у Ялту: «Я все ще у лікарні. У суботу буде новий консилиум. Боюся, як би не відмовили у операції». «На консилиумі було вирішено операцію

робити» (ЦГЛСА. Ф. 32392. Оп.1. Д.142. Л. 3-5. Автограф). Михайло Васильович пише дружині, що цим рішенням задоволений.

Про те, що хотів би відмовитися від операції, - ні слова. Навпаки, він сподівається, що лікарі «раз і назавжди розгледять гарненько, що там є і спробують намітити справжнє лікування».

Похований 3 листопада 1925 р. на Червоній площі у Москві біля Кремлівської стіни.

Дружина - Попова, Софія Олексіївна.

Син - Фрунзе, Тимур Михайлович (1923-1942) - льотчик-винищувач, Герой Радянського Союзу (посмертно).

Дочка - Фрунзе, Тетяна Михайлівна (р 1920.) - Професор, доктор хімічних наук, у 1960-1970 рр. - визнаний фахівець з органічної хімії. Її чоловік - Павлов, Анатолій Георгійович (1920-2006 рр.) - видатний радянський воєначальник, генерал-полковник. З 1978 - 1989 рр. - перший заступник начальника ГРУ ГШ ЗС СРСР.

Діти після смерті батька у 1925 р. і матері у 1926 р. зростали у бабусі. У 1931 р., після смерті бабусі, дітей усиновив друг їх батька К. Е. Ворошилов, який отримав дозвіл на усиовлення спеціальною постановою Політбюро ЦК ВКП (б).

ДЖЕРЕЛА:

Енциклопедія політичної думки / Пер. з англ. за ред. Н. Лисюк. — К., 2000;
Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. — Умань. — 2014. — 860 с.;
Політологічний енциклопедичний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2000.

ФУКІДІД (460 – 396 РР. ДО Н. Е.)

Афінський історик, походив зі знатної афінської родини, яка володіла золотими копальнями у Фракії. Його батько Олор був прямим родичем фракійського царя Олора і знаменитого Мільтіада.

Плутарх переказує, що бачив надгробок Фукідіда серед могил родини Кімона, сина Мільтіада, в Афінах.

Про дитячі роки і роки навчання інформації досить мало. Хоча, відомо про зустріч молодого Фукідіда і Геродота на одному із публічних читань «Історії». Геродот звернув на нього увагу, (Фукідід не міг стримати сльози від почутого), а потім сказав його батькові, що той має сина, який усім серцем хоче навчатися.

Фукідід був свідком загострення політичних суперечностей між Афінами і Спартою, в основі яких була боротьба за гегемонію у Греції. Як стратег приймав саму активну участь у Пелопоннеській війні. В 424 р. до н. е., після поразки в битві за Амфіполь, Фукідід піддають ostracismу і проганяють з Афін на 20 років, які майбутній історик проводить у Фракії, біля своїх золотих копалень. Але і за межами Афін, він уважно слідкує за політичними процесами афінського полісу і Греції в цілому.

Свій власний досвід і роздуми над майбутнім Греції, Фукідід поклав в основу праці «Історія Пелопоннеської війни», де описує історичні події до 411 до н. е. (серія війн за першість в політиці грецького полісу між демократичною Афінською державою і олігархічною Спартою в 431 – 404 рр. до н. е.). В цій праці, яку Фукідід не завершив (пізніше праця була дописана Ксенофонтом, він же підготував твір до публікації. Справді, Ксенофонт починає свою Грецьку історію з того місця, на якому зупинився Фукідід), основне місце було відведено тим матеріалам, які особисто були зібрані і проаналізовані Фукідідом. «Історія» побачила світ після смерті автора. Всього було видано 8 книг.

Фукідід був, насамперед, істориком свого часу, який займав в політиці позицію поміркованої олігархії. В «Історії» запропоновано цінний фактичний матеріал про ранній період давньогрецької історії (етнографічний, історико-економічний і соціально-історичний). Він увійшов в першу книгу Фукідіда «Археологія і причини Пелопоннеської війни». Як історіограф автор ставить питання більш об'єктивно проаналізувати події історичного і політичного розвитку грецького суспільства. На основі достовірних фактів, Фукідід намагається зробити аналіз історичного розвитку, запропонувати своє власне бачення причин Пелопоннеської трагедії в подальшій долі як Афінського союзу, так і Афінської держави в цілому. Фукідід вважав, що історик повинен достовірно писати про те, що було насправді. Ті події, що відбувалися, можуть, в деталях чи в цілому, повторюватися в історії у майбутньому. Тому ці знання потрібні, насамперед, політичним діячам для вірного розуміння і вивчення

політичного розвитку суспільства (« Глава про методи»). Якщо Геродот часто використовував, деякі, легендарні відомості у своїй історії, то Фукідід строго і ретельно перевіряв факти, відкидав всі сумнівні свідчення. Його критичний метод роботи з джерелами став видатним досягненням античної історіографії.

У молодості Фукідід бував у колі відомих державних діячів, що дало йому найкращу підготовку для написання праці по історії. Фукідід був палким прихильником демократії Перикла, ідеали якої він звеличує в надгробній промові, вкладеній ним у вуста Перикла. Фукідід вважав, що олігархічна конституція 411 р. до н. е. була кращим державним устроєм із усіх, які тільки знали сучасні йому Афіни.

У своїй «Історії» Фукідід не обмежився ретельною і докладною характеристикою воєнних дій. Він дав також опис внутрішнього життя воюючих сторін, у тому числі, взаємин демократичних і олігархічних угруповань і їх політичних сутичок, змін у політичному ладі у ході війни як у Афінах, так і в Спарті.

Війна мала вибухнути, переконаний Фукідід, навіть якби інциденту з Керкірою не трапилося. Війна виявилася загальногрецькою, вона розколола надвоє всю Грецію, причому демократи, як правило, ставали на бік Афін, а олігархічні уряди підтримували Спарту. Щоб показати могутність Афін, Фукідід дає нарис зростання Афінської держави починаючи з 479 р. до н. е. і до 440 р. до н. е., перекидаючи в такий спосіб міст від своєї праці до історії греко-перських воєн Геродота.

З початку II книги і по розділ, Фукідід описує перший етап війни, названий Десятилітньою (або Архідамовою) війною, аж до Нікіївого миру (421 р. до н. е.). Виклад тут незмінний супроводжується вказівками на «зиму» або «літо», так що рік виявляється розбитим на дві частини. Після 424 р. до н. е., коли Фукідід видалився на вигнання, оповідання про події в Афінах стає менш докладним, а хід дипломатичних переговорів з Персією викладений погано.

За Нікіївим миром наступив період, що завершився сицилійською експедицією, коли війни начебто не було, але учорашні вороги продовжували активно ворогувати з союзниками супротивника. Перемогою при Мантиней в 418 р. до н. е., яку Фукідід докладно описує, спартанці відновили свій військовий престиж. У «Мелоському діалозі» читачеві пропонуються фактично дві промови, що викладаються паралельно, теза за тезою. Афіняни не роблять

обложеним остров'янам ніяких поступок, вони відкрито заявляють, що за законом природи слабкий підкоряється сильнішому, і поки Афіни залишаються володарями морів, Мелос зобов'язаний коритися і сплачувати їм данину.

У VI і VII книгах описана афінська експедиція на Сицилію, починання, з самого початку приречена на невдачу через втечу Алквіада й остаточно загублене очевидною некомпетентністю Нікія. VIII книга — це неповний звіт про Декелейську війну, коли спартанська армія, що базувалася в Аттиці, тримала Афіни в постійній напрузі і відрізала їх від території поза міськими стінами. Тут же розповідається про захоплення влади в Афінах олігархами (411 р. до н. е.) і про підступ Персії під час війни на море в Іонії.

Текст Фукідіда, написаний на аттичному діалекті, стислий, без зайвих прикрас. Часто зустрічаються абстрактні поняття, виражені прикметником або дієприкметником з артиклем середнього роду. Фукідід схильний до протиставлень, однак заради симетричної фрази ніколи не відхиляється від ходу оповідання. Іноді Фукідід забирає слова з їх законного місця, немов для того, щоб заскочити читача зненацька, або змінює конструкцію речення. Результат буває часом різким, але ніколи не виявляється грубим.

Проза Фукідіда - це прекрасно налагоджений інструмент гострого аналітичного розуму. Значна частина «Історії» була написана по гарячих слідах. Однак праця складалася повільно і з великими зусиллями, Фукідід правив і робив вставки, з урахуванням отриманих додатково відомостей або наступних подій. Датувати певні частини «Історії» дуже непросто, висновки найчастіше ненадійні; немає сумніву в тому, що в ній містяться періоди, внесені в чорновий текст, причому деякі— уже після капітуляції Афін (наприклад, II. 65, 12).

Оповідання пересипане промовами, коли контекст виправдує їхню появу. Проза цих промов складна, місцями навіть незрозуміла. Фукідід не міг у точності передати усе, що говорилося афінськими і спартанськими воєначальниками, він і не ставив перед собою такого завдання. Він передає думки діячів у своїй власній манері, а в тих випадках, коли немає можливості удатися до записів або пам'яті, сам складає промову, відповідно випадку. Ці промови вносять у чисто оповідальну працю драматичні ефекти.

Фукідід установив собі дуже суворі правила добору матеріалу, і іноді вони примушували його опустити події, які сучасний історик не могл би залишити осторонь, не викликаючи на себе дорікань. Так, він згадує, що Гіпербол піддався остракізму лише тоді, коли описує

смерть цього демагога на Самосі в 411 р. до н. е., і жодним словом не згадує про хитромудрий хід, яким Алквіад домогся вигнання цього політика, в той час коли Гіпербол сам прагнув вигнання Алквіада.

Фукідід не розглядає спеціально економічних проблем, хоча вкладає у вуста Перикла перелік ресурсів, на які могли розраховувати афіняни до початку війни, доводячи таким чином, що в той момент вони були вправі розраховувати на остаточну перемогу. Перикл не міг передбачати мору, після якого афінянам залишалося сподіватися в кращому випадку на нічийний результат.

Не завжди Фукідід приховує свої упередження. Клеона він ненавидів як демагога, а Перикловою міццю захоплювався. Однак до Клеона Фукідід несправедливий. Стратегія, якої притримувався Клеон, досить схожа з рекомендованою Периклом, але Фукідід цього немов не помічає. Утім, потрактування Клеона— виняток, що, безсумнівно, виникає внаслідок аристократичного презирства до вульгарності і дурних манер, а не з заздрості або злості.

Фукідід став одним з перших грецьких істориків, який побачив у соціальній боротьбі важливий фактор розвитку грецьких полісів. Він також з надзвичайною виразністю показав, які численні нещастя несе із собою війна. Своєю «Історією» він немов закликав греків до мирного об'єднання.

Праця Фукідіда знайшла продовжувачів. Найвідомішими з цих продовжувачів – Ксенофонт. У Європі Фукідід став відомий завдяки латинському перекладу Лоренцо Валли й англійського філософа Томаса Гоббса.

Афінський історик, походив зі знатної афінської родини, яка володіла золотими копальнями у Фракії. Його батько Олор був прямим родичем фракійського царя Олора і знаменитого Мільтіада. Плутарх переказує, що бачив надгробок Фукідіда серед могил родини Кімона, сина Мільтіада, в Афінах.

Про дитячі роки і роки навчання інформації досить мало. Хоча, відомо про зустріч молодого Фукідіда і Геродота на одному із публічних читань «Історії». Геродот звернув на нього увагу, (Фукідід не міг стримати сльози від почутого), а потім сказав його батькові, що той має сина, який усім серцем хоче навчатися.

Фукідід був свідком загострення політичних суперечностей між Афінами і Спартою, в основі яких була боротьба за гегемонію у Греції. Як стратег приймав саму активну у Пелопоннеській війні. В 424 р. до н. е., після поразки в битві за Амфіполь, Фукідіда піддають ostracismу і проганяють з Афін на 20 років, які майбутній історик проводить у

Фракії, біля своїх золотих копалень. Але і за межами Афін, він уважно слідкує за політичними процесами афінського полісу і Греції в цілому.

Свій власний досвід і роздуми над майбутнім Греції, Фулідід поклав в основу праці «Історія Пелопоннеської війни», де описує історичні події до 411 до н. е. (серія війн за першість в політиці грецького полісу між демократичною Афінською державою і олігархічною Спартою в 431 – 404 рр. до н. е.). В цій праці, яку Фулідід не завершив (пізніше праця була дописана Ксенофонтом, він же підготував твір до публікації. Справді, Ксенофонт починає свою Грецьку історію з того місця, на якому зупинився Фулідід), основне місце було відведено тим матеріалам, які особисто були зібрані і проаналізовані Фулідідом. «Історія» побачила світ після смерті автора. Всього було видано 8 книг.

Фулідід був, насамперед, істориком свого часу, який займав в політиці позицію поміркованої олігархії. В «Історії» запропоновано цінний фактичний матеріал про ранній період давньогрецької історії (етнографічний, історико-економічний і соціально-історичний). Він увійшов в першу книгу Фулідіда «Археологія і причини Пелопоннеської війни». Як історіограф автор ставить питання більш об'єктивно проаналізувати події історичного і політичного розвитку грецького суспільства. На основі достовірних фактів, Фулідід намагається зробити аналіз історичного розвитку, запропонувати своє власне бачення причин Пелопоннеської трагедії в подальшій долі як Афінського союзу, так і Афінської держави в цілому. Фулідід вважав, що історик повинен достовірно писати про те, що було насправді. Ті події, що відбувалися, можуть, в деталях чи в цілому, повторюватися в історії у майбутньому. Тому ці знання потрібні, насамперед, політичним діячам для вірного розуміння і вивчення політичного розвитку суспільства («Глава про методи»). Якщо Геродот часто використовував, деякі, легендарні відомості у своїй історії, то Фулідід строго і ретельно перевіряв факти, відкидав всі сумнівні свідчення. Його критичний метод роботи з джерелами став видатним досягненням античної історіографії.

У молодості Фулідід бував у колі відомих державних діячів, що дало йому найкращу підготовку для написання праці по історії. Фулідід був палким прихильником демократії Перикла, ідеали якої він звеличує в надгробній промові, вкладеній ним у вуста Перикла. Фулідід вважав, що олігархічна конституція 411 р. до н. е. була кращим державним устроєм із усіх, які тільки знали сучасні йому Афіни.

У своїй «Історії» Фукідід не обмежився ретельною і докладною характеристикою воєнних дій. Він дав також опис внутрішнього життя воюючих сторін, у тому числі, взаємин демократичних і олігархічних угруповань і їх політичних сутичок, змін у політичному ладі у ході війни як у Афінах, так і в Спарті.

Війна мала вибухнути, переконаний Фукідід, навіть якби інциденту з Керкірою не трапилося. Війна виявилася загальногрецькою, вона розколола надвоє всю Грецію, причому демократи, як правило, ставали на бік Афін, а олігархічні уряди підтримували Спарту. Щоб показати могутність Афін, Фукідід дає нарис зростання Афінської держави починаючи з 479 р. до н. е. і до 440 р. до н. е., перекидаючи в такий спосіб міст від своєї праці до історії греко-перських воєн Геродота.

З початку II книги і по розділ, Фукідід описує перший етап війни, названий Десятилітньою (або Архідамовою) війною, аж до Нікіївого миру (421 р. до н. е.). Виклад тут незмінний супроводжується вказівками на «зиму» або «літо», так що рік виявляється розбитим на дві частини. Після 424 р. до н. е., коли Фукідід видалився на вигнання, оповідання про події в Афінах стає менш докладним, а хід дипломатичних переговорів з Персією викладений погано.

За Нікіївим миром наступив період, що завершився сицилійською експедицією, коли війни начебто не було, але учорашні вороги продовжували активно ворогувати з союзниками супротивника. Перемогою при Мантиней в 418 р. до н. е., яку Фукідід докладно описує, спартанці відновили свій військовий престиж. У «Мелоському діалозі» читачеві пропонуються фактично дві промови, що викладаються паралельно, теза за тезою. Афіняни не роблять обложеним остров'янам ніяких поступок, вони відкрито заявляють, що за законом природи слабкий підкоряється сильнішому, і поки Афіни залишаються володарями морів, Мелос зобов'язаний коритися і сплачувати їм данину.

У VI і VII книгах описана афінська експедиція на Сицилію, починання, з самого початку приречена на невдачу через втечу Алквіада й остаточно загублене очевидно некомпетентністю Нікія. VIII книга — це неповний звіт про Декелейську війну, коли спартанська армія, що базувалася в Аттиці, тримала Афіни в постійній напрузі і відрізала їх від території поза міськими стінами. Тут же розповідається про захоплення влади в Афінах олігархами (411 р. до н. е.) і про підступ Персії під час війни на море в Іонії. Текст Фукідіда,

написаний на аттичному діалекті, стислий, без зайвих прикрас. Часто зустрічаються абстрактні поняття, виражені прикметником або дієприкметником з артиклем середнього роду. Фулідід схильний до протиставлень, однак заради симетричної фрази ніколи не відхиляється від ходу оповідання. Іноді Фулідід забирає слова з їх законного місця, немов для того, щоб заскочити читача зненацька, або змінює конструкцію речення. Результат буває часом різким, але ніколи не виявляється грубим. Проза Фулідіда - це прекрасно налагоджений інструмент гострого аналітичного розуму. Значна частина «Історії» була написана по гарячих слідах. Однак праця складалася повільно і з великими зусиллями, Фулідід правив і робив вставки, з урахуванням отриманих додатково відомостей або наступних подій. Датувати певні частини «Історії» дуже непросто, висновки найчастіше ненадійні; немає сумніву в тому, що в ній містяться періоди, внесені в чорновий текст, причому деякі— уже після капітуляції Афін (наприклад, II. 65, 12).

Оповідання пересипане промовами, коли контекст виправдує їхню появу. Проза цих промов складна, місцями навіть незрозуміла. Фулідід не міг у точності передати усе, що говорилося афінськими і спартанськими воєначальниками, він і не ставив перед собою такого завдання. Він передає думки діячів у своїй власній манері, а в тих випадках, коли немає можливості удатися до записів або пам'яті, сам складає промову, відповідно випадку. Ці промови вносять у чисто оповідальну працю драматичні ефекти.

Фулідід установив собі дуже суворі правила добору матеріалу, і іноді вони примушували його опустити події, які сучасний історик не могл би залишити осторонь, не викликаючи на себе дорікань. Так, він згадує, що Гіпербол піддався остракізму лише тоді, коли описує смерть цього демагога на Самосі в 411 р. до н. е., і жодним словом не згадує про хитромудрий хід, яким Алквіад домогся вигнання цього політика, в той час коли Гіпербол сам прагнув вигнання Алквіада.

Фулідід не розглядає спеціально економічних проблем, хоча вкладає у вуста Перикла перелік ресурсів, на які могли розраховувати афіняни до початку війни, доводячи таким чином, що в той момент вони були вправі розраховувати на остаточну перемогу. Перикл не міг передбачати мору, після якого афінянам залишалося сподіватися в кращому випадку на нічийний результат.

Не завжди Фулідід приховує свої упередження. Клеона він ненавидів як демагога, а Перикловою міццю захоплювався. Однак до Клеона Фулідід несправедливий. Стратегія, якої притримувався

Клеон, досить схожа з рекомендованою Периклом, але Фукідід цього немов не помічає. Утім, потрактування Клеона — виняток, що, безсумнівно, виникає внаслідок аристократичного презирства до вульгарності і дурних манер, а не з заздрості або злості.

Фуکیدід став одним з перших грецьких істориків, який побачив у соціальній боротьбі важливий фактор розвитку грецьких полісів. Він також з надзвичайною виразністю показав, які численні нещастя несе із собою війна. Своєю «Історією» він немов закликав греків до мирного об'єднання.

Праця Фуکیدіда знайшла продовжувачів. Найвідомішими з цих продовжувачів — Ксенофонт. У Європі Фуکیدід став відомий завдяки латинському перекладу Лоренцо Валли й англійського філософа Томаса Гоббса.

ДЖЕРЕЛА:

Балух В.О. Історія античної цивілізації. — Т.1. Стародавня Греція: Підручник. — Чернівці: 2007 — 656 с.; Політичні портрети Стародавнього світу. Кн. I. — Антична Греція.: навч. посібник / укл.: А.О. Карасевич, К.М. Левківський, Л.С. Шачковська. — Умань: ПП Жовтий О.О., 2011. — 635 с.

ФУКУЯМА ФРЕНСІС (НАРОДИВСЯ 27 ЖОВТНЯ 1952 р.)

Впливовий американський філософ, політичний економіст і публіцист японського походження. Отримав ступінь бакалавра у Корнельському університеті (штат Нью-Йорк), ступінь доктора філософії — у Гарварді. У 1979 – 1980 рр., 1983-1989 рр. і 1995 – 1996

рр. працював у департаменті політології RAND Corporation. У 1981 – 1982 рр. і у 1989 р. Фукуяма був членом Ради з планування політики Держдепартаменту США, спеціалізувався на питаннях Близького Сходу, потім – Європи. Заступник директора відділу з проблем Близького Сходу та колишнього Радянського Союзу. Працював у Школі передових міжнародних досліджень Університету Джона Гопкінса, професор університетів Каліфорнії і Лос-Анжелоса.

У 1981 – 1982 рр. Фукуяма входив до складу американської делегації на єгипетсько-ізраїльських переговорах з питань палестинської автономії. У 1996 – 2000 рр. обіймав посаду професора державної політики в Школі Державної Політики Університету Джорджа Мейсона (Ферфакс, Вірджинія). У 2001 – 2005 рр. – член президентської ради США з біоетики (з питань клонування). На початку 2005 р. Фукуяма увійшов до Списку глобальних інтелектуалів світу. Світову популярність здобув у наукових колах завдяки публікації у журналі «Національні інтереси» статті «Кінець історії?».

ДЖЕРЕЛА:

Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. – Умань. – 2013. – 726 с.; Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. – Умань. – 2014. – 860 с.; Політологічний словник. / За ред. М.Ф.Головатого та О.В.Антонця. – К.: МАУП. 2005. – 792 с.; Політичні портрети Новітньої доби. Книга I – Північна Америка. - Навчальний посібник / Укладачі: А.О. Карасевич, К.М. Левківський, Л.Г. Лисенко., В.В.Сокирська, – Умань.: ПП Жовтий О.О., 2012. – 798 с.

ФУЛЛЕР ДЖОН ФРЕДЕРІК ЧАРЛЬЗ (1 ВЕРЕСНЯ 1878 – 10 ЛЮТОГО 1966 РР.)

Англійський військовий історик і теоретик, генерал-майор (1930 р.). Військову кар'єру почав під час англо-бурської війни 1899 – 1902 рр. у званні молодшого офіцера, у 1915 р. закінчив Академію генерального штабу. У грудні 1916 р., коли був сформований

Британський танковий корпус, Фуллер отримав чин підполковника і став працювати в головному штабі нового з'єднання. Планував першу танкову атаку, яка прорвала німецький фронт, забезпечивши союзникам перемогу при Камбре 20 листопада 1917 р. Першу світову війну закінчив на посаді начальника штабу танкового корпусу. У 1926 р. Фуллер – помічник начальника генерального штабу Великобританії, у 1927 р. – начальник штабу дивізії, у 1929 р. – командир бригади. З 1933 р. у відставці. Відомий як ранній теоретик сучасної танкової війни, в тому числі класифікації так званих «принципів ведення війни». Він також є винахідником одного з типів прожектора. У період між першою і другою світовими війнами написав низку творів, в яких критикував методи позиційної війни, приділяв велику увагу питанням застосування в майбутній війні таких високорухливих засобів, як танки і авіація.

У 20-х рр. Фуллер отримав популярність як один із творців теорії ведення війни «малими професійними арміями», оснащеними новітньою технікою.

У 1933 р. Фуллер став брати участь з сером Освальдом Мослі в Британському фашистському русі. Будучи членом Британського союзу фашистів, він відповідав за кадри партії і вважався одним з найближчих соратників Мослі.

20 квітня 1939 р. Фуллер був почесним гостем Адольфа Гітлера на військовому параді, присвяченому п'ятидесятиріччю фюрера, в Берліні, під час якого він протягом трьох годин спостерігав механізовані і моторизовані армії, які марширували і рухалися повз фюрера. Після параду Гітлер запитав його: «Я сподіваюся, Ви задоволені своїми дітьми?». На що Фуллер відповів: «Ваша величність, вони вирости так швидко, що я більше їх не впізнаю».

Співробітничав з газетою «Дейлімейл», де публікував статті про італо – ефіопську війну 1935 – 1936 рр., громадянську війну в Іспанії 1936 – 1939 рр. У 1946 р. видав книгу «Історія та озброєння», яка містила аналіз взаємозв'язку між розвитком озброєнь і історичними подіями. Три томна «Воєнна історія Західного світу» (1954 – 1956 рр.) охоплює період від давнини до Другої світової війни. Помер 10 лютого 1966 р. у Фалмуті.

ДЖЕРЕЛА:

Енциклопедія політичної думки / Пер. з англ. за ред. Н. Лисюк. — К., 2000; Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. — Умань. — 2014. — 860 с.; Політологічний енциклопедичний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2000.

ФУЛЛОН ІВАН ОЛЕКСІЙОВИЧ (1844 – 1920)

Іван Олександрович Фуллон – російський військовий і державний діяч, генерал-ад'ютант (30 липня 1904 р.), генерал від інфантерії (6 грудня 1907 р.).

Православний, німець, з остзейських дворян. У 1862 р. закінчив Миколаївське училище гвардійське юнкерів. Учасник придушення Польського повстання 1863 р.

У 1866 р. переведений в армійську піхоту в чині капітана, призначений у інтендантське управління Варшавського військового округу. У 1868 – 1874 рр. завідував окружним харчовим магазином. У 1870 р. проведений у майори.

У 1874 р. зарахований до похідної канцелярії Й. І. В. Супроводжував імператора Олександра II у поїздках по Росії і під час російсько-турецької війни 1877 – 1878 рр. Флігель-ад'ютант (1878).

Перебував у розпорядженні керуючого громадянської частиною на Кавказі (31.01.1882-22.06.1883). До 11.01.1887 р. був прикомандирований до 89-го піхотного Біломорського полку.

З 11 січня 1887 р. – командир 91-го піхотного Двінського полку. У 1890 – 1899 рр. – командир Петербурзького лейб-гвардії полку, в 1895 – 1899 рр. – Гвардії піхотної бригади. До 05.08.1899 р. – командувач 39-ї піхотної дивізії, з 05.08.1899 р. – командувач 4-ї піхотної дивізії (флігель-ад'ютант, полковник).

У 1900 – 1904 рр. помічник варшавського генерал-губернатора по поліцейській частині. З 12 лютого 1904 - січень 1905 рр. – Санкт-Петербурзький градоначальник. У цей період завершено будівництво Вітебського вокзалу, будівлі Клінічного повивального інституту на Університетській лінії, Геслеровського моста через річку Карповку. Почало діяти Санкт-Петербурзьке телеграфне агентство. З'явилося електричне освітлення на Великій Охті. Організовані п'ять станцій

швидкої допомоги при пожежних командах. Закладена церква Воскресіння Христового на обвідному каналі. Відкрився театр В.Ф. Комісаржевської.

9 січня 1905 р. Кіннота біля Певчеського мосту затримує рух ходи до Зимового палацу

Надавав всебічну підтримку «Зборам російських фабрично-заводських робітників м. Санкт-Петербурга» на чолі зі священником Георгієм Гапоном. Звільнений після подій «Кривавої неділі» 9 січня 1905 р.

З 1 червня 1905 р. – командир 11-го армійського корпусу. 7 серпня 1911 р. відрахований з корпусу із залишенням генерал-ад'ютантом гвардійської піхоти. У період світової війни був керівником Петроградським Миколаївським військовим госпіталем (з 23 жовтня 1914 р.). Звільнений від служби 20 травня 1917 р.

**ФУНК ВАЛЬТЕР
(18 СЕРПНЯ 1890 - 31 ТРАВНЯ 1960 рр.)**

Німецький журналіст, нацистський міністр економіки, президент Рейхсбанку. Народився у сім'ї підприємця. У 1908 - 1912 рр. вивчав право, літературу, музику і економіку у Лейпцигу та Берліні. Працював у газетах «Berliner National - Zeitung» та «Leipziger Neueste

Nachrichten». У 1915 - 1916 рр. служив в армії, був комісований як негідний до військової служби.

З 1921 р. був редактором «Берлінської біржової газети», з 1927 р. - головою прес – служби Берлінського біржового товариства та Берлінської промислової і торгової палати. У 1928 - 1932 рр. - керівний член правління «Товариства німецької промислової і соціальної політики».

З травня 1931 р. - редактор видання «Політико – економічна прес - служба» НСДАП. З січня 1933 р. - прес-секретар уряду, з листопада 1937 р. - го імперський міністр економіки і генеральний уповноважений з питань воєнної економіки, одночасно з січня 1939 р. - президент Імперського банку. На процесі у Нюрнберзі ізасуджений Міжнародним військовим трибуналом до довічного тюремного ув'язнення і відбував покарання у в'язниці Шпандау.

ДЖЕРЕЛА:

Енциклопедія політичної думки / Пер. з англ. за ред. Н. Лисюк. — К., 2000;
Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. — Умань. — 2014. — 860 с.; Політологічний енциклопедичний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2000.

ФУТУРОЛОГІЯ

ФУТУРОЛОГІЯ (від лат. Futurum — майбутнє та грец. Λόγος — вчення) — наука прогнозування майбутнього, в тому числі шляхом екстраполяції існуючих технологічних, економічних або соціальних тенденцій чи спробами передбачення майбутніх тенденцій.

Екстраполяція — лише один з багатьох методів і технік, які використовуються при вивченні майбутнього (таких як сценарії, метод Дельфі, мозковий штурм, морфологія та інші). Футурологія також включає розгляд таких питань як нормативні або можливі варіанти майбутнього, але її реальний внесок — це поєднання методів екстраполяції і нормативного дослідження для вивчення найкращих стратегій.

Футуролог використовує натхнення і дослідження у різних пропорціях. Цей термін виключає тих, хто передбачає майбутнє надприродними способами, а також тих, хто передбачає недалеке майбутнє або легко передбачені варіанти розвитку подій. (Наприклад, економісти, які передбачають зміни процентних ставок протягом наступного ділового циклу, футурологами не є, на відміну від тих, хто передбачає відносне багатство націй через покоління.)

Деякі автори були визнані футурологами. Вони досліджували тенденції (особливо технологічні) і писали книги про свої спостереження, висновки і прогнози. Спочатку вони слідували наступному порядку: публікували свої висновки, а потім бралися за дослідження для нової книги. Останнім часом вони заснували консультаційні групи або стали заробляти публічними виступами. Елвін Тофлер, Джон Нейсбітт і його колишня дружина Патриція Ебердин — три яскраві приклади цього класу. Багато гуру бізнесу також подають себе як футурологів.

Футурологи мають ряд загальних рис з авторами наукової фантастики, а деякі письменники сприймаються як футурологи або навіть виступають з футурологічними статтями (наприклад Артур Кларк, Станіслав Лем). Інші письменники часто відкидають цей ярлик. Наприклад, у вступі до «Лівої руки темряви» Урсула Ле Гуїн писала, що прогноз — це справа пророків, ясновидців і футурологів, але не письменників: «справа письменника — брехати».

Деякі спроби були зроблені у області футурології щодо прогнозу далекого майбутнього всього всесвіту, звичайно передрікаючи її теплову смерть або «великий колапс».

Футурологія, хоч і ґрунтується іноді на науці, не може слідувати науковому методу, оскільки не може бути фальсифікована ніякими методами, крім очікування настання майбутнього. Проте футурологи можуть застосовувати (і застосовують) багато наукових методів.

Футурологи мають дуже змішану репутацію і історію успіхів. З очевидної причини вони часто екстраполюють сучасні технологічні і суспільні тенденції і вважають, що вони розвиватимуться тими ж темпами в майбутньому, проте технічний прогрес в реальності має свої власні шляхи і темпи розвитку. Наприклад, багато футурологів 1950-х рр. вірили, що у наші дні космічний туризм буде повсюдно поширеним явищем, але проігнорували можливості усюдисущих дешевих комп'ютерів. З іншого боку, багато прогнозів були точними.

Прогнозовані варіанти майбутнього (за станом на 2003 р.) включають як екологічну катастрофу, так і утопічнемайбутнє, в якому бідні люди живуть в умовах, які сьогодні можна вважати багатими та комфортними, так і трансформацію в постлюдську форму життя, а також знищення всього життя на Землі в нанотехнологічній катастрофі. Напрями: апологетичний, реформістський, радикальний.

Освіта в галузі футурологічних досліджень бере свій початок з минулого століття. У Сполучених Штатах Америки навчання футурології почалося з 1960-х рр., з тих пір у різних країнах футурологічна освіта

отримала популярність. Вона стимулює використання концепцій, інструментів і процесів, що дозволяють студентам думати на перспективу, послідовно і винахідливо.

Як правило, допомагає студентам: у концептуалізації більш справедливого та сталого людського і планетарного майбутнього; розвивати знання і навички у вивченні можливого і бажаного майбутнього; зрозуміти динаміку і вплив, що людські, соціальні та екологічні системи мають альтернативні варіанти майбутнього; стимулює відповідальність і дії з боку студентів до створення кращого майбутнього.

Ретельне документування історії футурологічної освіти існує, наприклад, у роботі Річарда А. Слаугтера (2004), Девіда Хікса, Івана Міложевича і Дженніфер Джідлі.

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х.: Право, 2015.; Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К.: «Українська енциклопедія», 1998.

ФЮРЕР

ФЮРЕР (нім. Führer) — слово, що має однозначний переклад з німецької мови і означає «вождь».

У комуністичній пропаганді різними мовами у СРСР не перекладалось і вживалося з метою підкреслити негативний, зневажливий відтінок у ставленні до особи.

Як правило, використовується по відношенню до вождя і голови уряду (нім. Führer und Reichskanzler) Німеччини Адольфа Гітлера, що офіційно носив цей титул. У Третньому рейху слово «фюрер» було складовою частиною назв різних звань і посад (наприклад, штурмбанфюрер, групенфюрер і т. інш.)

У наш час може вживатися (часто іронічно) стосовно голів різних екстремістських організацій. Слово «Фюрер» також входить до складу складних слів, що позначають посади у комерційних організаціях (наприклад, нім. Geschäftsführer — комерційний директор).

Також слово фюрер використовується у перекладах (зокрема, в українському) аніме і манги «Сталевий алхімік» (Кінг Бредлі, глава держави) і офіційно в аніме і манзі «Saber Marionette J» (Фауст, глава держави). Коли 87-літній президент Німеччини Пауль фон Гінденбург був вже у стані агонії, уряд Німеччини прийняв 1 серпня 1934 р. «Закон про верховного голову німецького рейху»

(нім. «Gesetzes über das Staatsoberhaupt des Deutschen Reiches» vom 1. August 1934) про об'єднання посад президента країни та канцлера (голови уряду) і передачу повноважень президента діючому канцлеру Адольфу Гітлеру: 1. Посада президента імперії об'єднується із посадою райхсканцлера. В наслідок цього встановлені до цього часу повноваження президента райху переходять до вождя і райхсканцлера — Адольфа Гітлера. Він призначає свого замісника. 2. Цей закон набуває сили від моменту смерті президента райху фон Гінденбурга. На думку деяких дослідників ця дія мала неконституційний характер, бо, згідно закону від 17 грудня 1932 р., функції президента до обрання нового шляхом загальних виборів мав виконувати голова Верховного суду. 19 серпня на референдумі німецькі виборці схвалили закон про об'єднання посад президента і рейхсканцлера, що практично означало державний переворот. Із 45,2 млн виборців (99 % взяли участь у голосуванні) 38,1 млн (89,9 %) підтримали А. Гітлера і лише 4,2 млн. (близько 9 %) голосували проти.

Згідно із законом, нова посада фюрера і рейхсканцлера (нім. Führer und Reichskanzler) об'єднала посади президента і канцлера, зробивши Гітлера одноосібним правителем Німеччини. За часів правління націонал-соціалістичною партією широко пропагувався і був запроваджений у державному будівництві «фюрерпринцип» — «принцип вождизму» (від Führer—вождь) (нім. Führerprinzip), одним з найвідоміших гасел якої був «Один народ, одна держава, один вождь» (нім. Ein Volk, ein Reich, ein Führer). Сильні асоціації з нацизмом привели до того, що у сучасній Німеччині слово «фюрер» мало використовується у первинному сенсі («вождь», «лідер»). Проте воно є складовою частиною багатьох слів. Наприклад: Lokführer (машиніст), Spielführer (капітан команди), Führerschein (посвідчення водія), Parteiführer (партійний лідер, керівник) і т. д. У підручниках з німецької мови, якими користувалися у навчальних закладах Радянського Союзу Леніна називали «фюрером світового пролетаріату» (нім. Lenin - der Führer des Weltproletariats), а також «фюрером петербурзьких марксистів» нім. Lenin war der Führer der Petersburger Marxisten.

ДЖЕРЕЛА:

Мюллер В. Великий німецько-український словник. /Близько 170 000 слів та словосполучень.— К.: Чумацький Шлях, 2005.— 792 с.; Хрестоматія по всеобщей истории государства и права. Т. 2. / Под ред. К.И. Батыра и Е.В. Поликарповой.— М.: Юристъ, 2000.— С. 344.; Григор'єва Л. А., Харитоновна І. Я. Eleventares Deutsch. Вступникам до вузів. Вид. 3-тє, перероб. і доповн.— К.: Вища школа, 1978.— С. 189, 192.

ОСНОВНА ЛІТЕРАТУРА

- Карасевич А. О. Політологія. Навчальний посібник. – Умань, 2010. – Ч. 1. – 186 с.
- Карасевич А. О. Політологія. Навчальний посібник. – Умань, 2011. – Ч. II. – 248 с.
- Карасевич А. О., Левківський К. М. Політологія. – Умань. - 2010. – Частина 1. – 204 с.
- Карасевич А. О., Левківський К. М. Політологія. – Умань. - 2010. Частина II. – 344 с.
- Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. – Умань. – 2013. – 726 с.
- Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. – Умань. – 2014. – 860 с.
- Карасевич А., Лисенко Л. Політологія. Навчальний посібник. – Умань, 2008.
- Карасевич А. О., Шачковська Л. С. Політологія. Навчальний посібник. – Умань, 2014. – 514 с.
- Карасевич А. О., Лисенко Л. Г. Словник політологічних термінів. – Умань., 2009.
- Карасевич А. О., Бондар С. С. Політична опозиція в політичній структурі суспільства. Монографія. – Умань., 2009.
- Карасевич А. О., Балановський Я. М. Політична коаліція: концепт і проблеми вирішення. Монографія. – Умань., 2009.
- Карасевич А.О., Шачковська Л.С. Електоральна формула: сутність та політичний концепт. Монографія. Умань: ПП.Жовтий. – 2010. – 156 с.
- Карасевич А. О. Майєвтика Сократа. Монографія. – Умань., 2010.
- Карасевич А. О. Сократ та його епоха. Навчальний посібник. – Умань., 2010.
- Карасевич А. О., Побережний І. Н., Побережний В.І. Політологія студентам. Навчальний посібник. – Київ – Кіровоград, «Трелакс». – 1999.
- Карасевич А. О., Левківський К. М., Сокирська В. В., Шачковська Л.С. Політичні портрети Стародавнього світу. - Книга 3. – Стародавній Схід. – Умань. - 2012. – 695 с.
- Карасевич А. О., Левківський К. М., Сокирська В. В., Шачковська Л. С. Політичні портрети Стародавнього світу. -Книга 2. – Стародавній Рим. – Умань. - 2012. – 768 с.

Карасевич А. О., Левківський К. М., Шачковська Л. С. Політичні портрети Стародавнього світу. - Книга 1. – Стародавня Греція. – Умань. - 2011. – 636 с.

Карасевич А. О., Левківський К. М., Сокирська В. В. - Політичні портрети Новітньої доби. - Азія. - Частина 1. – Умань. - 2013. – 490 с.

Карасевич А. О., Левківський К. М., Сокирська В. В. - Політичні портрети Новітньої доби. - Азія. - Частина 2. – Умань. - 2013. – 512 с.

Карасевич А. О., Левківський К. М., Сокирська В. В., Чучалін О. П. - Політичні портрети Новітньої доби. - Африка. Частина 1. – Умань. - 2013. – 449 с.

Карасевич А. О., Левківський К. М., Сокирська В. В., Чучалін О. П. - Політичні портрети Новітньої доби. - Африка. - Частина 2. – Умань. - 2013. – 564 с.

Карасевич А. О., Левківський К. М., Лисенко Л. Г., Шачковська Л. С., - Політичні портрети Київської Русі. – Умань. - 2011. – 674 с.

Карасевич А. О., Левківський К. М., Сокирська В. В., Політичні портрети Галицько-Волинської держави. – Умань. - 2011. – 464 с.

Карасевич А. О., Левківський К. М., Сокирська В. В., - Політичні портрети Новітньої доби. - Європа. – Умань. - 2012. – 804 с.

Карасевич А. О., Левківський К. М., Лисенко Л. Г., Сокирська В. В., - Політичні портрети Новітньої доби. Північна Америка – Умань. – 2011. – 774 с.

Карасевич А. О., Левківський К. М., Сокирська В. В., - Політичні портрети України Литовсько-Польської доби. Кн. 1 – Умань. - 2013. – 484 с.

Карасевич А. О., Левківський К. М., Сокирська В. В., - Політичні портрети України Литовсько-Польської доби. Кн. II – Умань. - 2013. – 643 с.

Карасевич А. О., Левківський К. М., - Політичні портрети України. Козаччина. Кн. I – Умань. - 2014. – 670 с.

Карасевич А. О., Левківський К. М., - Політичні портрети України. Козаччина. Кн. II – Умань. - 2014. – 646 с.

Карасевич А. О., Левківський К. М., - Політичні портрети України. - Дисидентський рух. – Умань. - 2014. – 702 с.

ДОДАТКОВА ЛІТЕРАТУРА

Абросимова С.В., Парамонов А.Ф. Дмитро Яворницький та його родовід – Харків: Харківський приватний музей міської садиби, 2009. – 112 с.

Алфьоров О. Шляхетсько-козацький рід Голубів в процесі формування українського козацтва: 1578 — 1648./ магістерська робота Інституту історичної освіти НПУ ім. М.Драгоманова. — К., 2005. — 130 с.

Алфьоров О. Гетьман Оліфер Голуб — славетний представник Роду//Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія: «Історія, економіка, філософія» / Гол. ред. Ю. І. Терещенко. — Київ. Вид. центр КНЛУ, 2001. — Вип. 5. — С. 383—385.

Алфьоров О. До історії показаченої української аристократії (представника роду Голубів XVI — XVIII ст.) // Гетьманський альманах: «До 85-річчя проголошення Української Держави та 130 річчя від дня народження Гетьмана Павла Скоропадського». Число II. Київ, видавничий центр КНЛУ. — 2003. — С. 147 — 154.

Амурское казачье войско // Большая советская энциклопедия. — М.: Советская энциклопедия. 1969—1978.;

Антонович М. Козацьке військо у московській війні 1633 р. В. 1932;

Антологія української юридичної думки / за заг. ред. Ю. С. Шемшученка. — К.: Юрид. кн., 2003. — Т. 3: Історія держави і права України: козацько-гетьманська доба. — 584 с.

Антонович В. Б. Коротка історія Козаччини / В. Б. Антонович. — К.: Україна, 2004. — 304 с.

Апанович О. М. Гетьмани України і кошові отамани Запорозької Січі / О. М. Апанович. — К.: Либідь, 1993. — 288с.

Апанович О. М. Розповіді про запорозьких козаків / О. М. Апанович. — К.: Дніпро, 1991. — 335 с.

Аркас М. М. Історія України-Русі з малюнками / М. М. Аркас. — 2-е факс. вид. — Х.: Вища шк., 1991. — 456 с.

Бажан О., Гасай Є., Гуцал П. (упорядники). Реабілітовані історією. Тернопільська область.— Тернопіль: Збруч, 2008. 728 с

Бантыш-Каменский Д. М., История Малой России, К., 1903.

Бойко І. Й. Держава і право Гетьманщини : навч. посіб. / І. Й. Бойко. — Л.: Світ, 2000. — 120 с.

Бойко І. Й. Зобов'язальне право Гетьманщини за «Правами, за якими судиться малоросійський народ» 1743 р. / І. Й. Бойко. — Л.: Світ, 1998. — 52 с.

Боплан Г. Л. Опис України / Гійом Левасер де Боплан; Українські козаки та їхні останні гетьмани; Богдан Хмельницький / Проспер Меріме. — Л.: Каменяр, 1990. — 301 с.

- Брехуненко В. Богдан Хмельницький / Віктор Брехуненко. — Київ, 2007. — 72 с.
- Велика Історія України від найдавніших часів: у 2 т. — К.: Глобус, 1993. — Т. 2. — 352 с.
- Вечерський В. Гетьманські столиці України / В. Вечерський. — К.: Наш час, 2008. — 320 с. — (Невідома Україна).
- Видатні діячі України минулих століть. К., 2001. — С. 566—567;
- Володарі гетьманської булави. — К., 1994.
- Гайдай Л. Історія України в особах, термінах, назвах і поняттях. — Луцьк: Вежа, 2000.
- Гапусенко І. Дмитро Іванович Яворницький. К. 1969;
- Голобуцький В. А. Освободительная война украинского народа под руководством Хмельницкого, М., 1954.
- Голобуцький В. О. Запорозьке козацтво. К., 1994.
- Голобуцький В. О. Запорізька Січ в останні часи свого існування. 1734–1775 рр. К., 1961;
- Голобуцький В. А. Дипломатическая история освободительной войны украинского народа 1648–1654 гг. К., 1962;
- Горобець В. М. Борис Крупницький — повернення в Україну. В кн.: Крупницький Б. Гетьман Мазепа та його доба. К., 2001;
- Горобець В. М. Україна: від козацької реформи Баторія до здобуття Сагайдачним Кафи, 1578–1616 рр. / В. М. Горобець. — К.: Кріон, 2010. — 192 с.
- Горобець В. М. Україна: козацькі війни 1618–1638 / В. М. Горобець. — К.: Кріон, 2011. — 268 с.
- Грушевський М. С. Нариси історії українського народу. — К.: Либідь, 1990. — 400 с.;
- Грушевський М. С. Початки Хмельниччини (1638 — 1648 рр.), «Історія України-Русі», т. VIII, ч. II, вид. 2, Київ — Відень, 1922.
- Грушевський М. С. Історія України-Руси. — т. 1-10. — К., 1993–1999 рр.
- Грушевський М. С. Історія України-Русі: в 11 т., 12 кн. / М. С. Грушевський. — К.: Наук. думка, 1996. — Т. 9, кн. 1: (1650–1654 рр.). — 880 с.
- Грушевський М. С. Очерк истории украинского народа / М. С. Грушевський. — К.: Либідь, 1990. — 395 с.
- Грушевський М. С. Ілюстрована історія України / М. С. Грушевський. — К.: Наук. думка, 1992. — 544 с.
- Густинський літопис // Збірник козацьких літописів. Густинський. Самійла Величка. Грабянки. — Київ, 2006.

- Гуржій О. І. Гетьманська Україна / О. І. Гуржій, Т. В. Чухліб. – К. : Альтернативи, 1999. – 304 с. – (Україна крізь віки: у 15 т.; Т. 8).
- Гураль П. Ф. Територіальна громада в Україні: історико-правове дослідження / П. Ф. Гураль. – Л.: Львів. д. ун-т внутр. справ, 2008. – 468 с.
- Греченко В., Ярмиш О. Історія України Торсінг. - 2005. - с. 39-47.
- Дзира Я. Автопортрет нації / Я. Дзира. – К.: Б-ка українця, 1997. – 143 с.
- Доба гетьмана Івана Мазепи в документах. – 2-е вид. – К.: Києво-Могилян. акад., 2008. – 1142 с.
- Довідник з історії України. Видання в трьох томах. / За ред. Підкови І. та Шуста Р. – Київ, 1995.
- Давлетов О. Р. Б. Д. Крупницький — історик українського козацтва. «Записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України Запорізького державного університету: Південна Україна XVIII–XIX ст.» (Запоріжжя), 1998, вип. 3;
- Донские казаки в прошлом и настоящем / под общ. редакцией Ю. Г. Волкова. Изд-во Ростовского университета, 1998.
- Дорошенко Д. І. Нариси історії України: в 2 т.- К.: Глобус, 1991. — Т.1 — 238 с.
- Енциклопедія історії України. – К.: Наук. думка, 2005. – Т. 3: Е-Й. – С. 270–278.
- Етимологічний словник української мови: в 7 т. / ред. Л. К. Артемева. — К.: Наукова думка, 1985. — Т.2. — 495 с.
- Єремєєв І. С. Герби гетьманів України / І. С. Єремєєв. – К.: УЦІММ-ПРЕС, 1998. – 54 с.
- Забайкальские казаки // Энциклопедия Забайкалья: Читинская область. — Чита. Наука, 2004. — С.371; Забайкальское казачье войско // Энциклопедия Забайкалья: Читинская область. — Чита. - 2004. — С. 382.
- Завальнюк О. М. Д. І. Дорошенко: 75 днів у Кам'янці-Подільському // Краєзнавство: Науковий журнал. — 2001. — № 1- 4. — С. 145–148.
- Ілюстрована енциклопедія історії України: у 3 т. – К.: Спалах, 2004. – Т. 1: Від найдавнішого часу до кінця 18 ст. – 216 с.
- Історичні постаті України: іст. нариси / упоряд. О. В. Болдирев. – О.: Маяк, 1993. – 384 с.
- Історія держави і права України: підручник: у 2 т. / за заг. ред.: В. Я. Тацій, А. Й. Рогожин, В. Д. Гончаренко.– К.: Ін Юре, 2003.– Т.1–2.

- Історія України та її державності / за наук. ред. Л. Є. Дещинського. – Л.: Бескид Біт, 2005. – 368 с.
- Історія українського війська: у 2 ч. – Л.: Вид-во Івана Тиктора, 1993.
- Історія української культури: підручник / за ред.: Л. В. Анучиної, О. А. Стасевської, О. В. Уманець. – Х.: Право, 2012. – 368 с.
- История казачества Азиатской России: в 3 т. / В. В. Алексеев; Н. А. Миненко. – Екатеринбург, 1995.
- Історія України. ЗНО за 30 днів / І. А. Коляда, О. Ю. Кирієнко. – К.: Генеза, 2013. – 256 с.
- Князі Київські та правителі Києва до часу видання «Синописа» // І. В. Жиленко. Синопис Київський. Лаврський альманах / Ред. рада: В. М. Колпакова (відп. ред.) та ін. — Київ.: ВІПОЛ, — Спецвип. 2: Синопис Київський / І. В. Жиленко. — 2002. — 194 с.
- Коваленко Сергій. Гладкий Матвій Іванович // Україна під булавою Богдана Хмельницького. Енциклопедія у 3-х томах. Том 2. — Київ: Видавництво «Стікс», 2008.
- Коваленко Сергій. Джалалій Филон // Україна під булавою Богдана Хмельницького. Енциклопедія у 3-х томах. Том 2. — Київ: Видавництво «Стікс», 2008
- Козацькі вожді, гетьмани, кошові // Історія української культури. у 5 т. — Т.2 (Українська культура XIII — першої половини XVII століть). Київ, «Наукова думка», 2001
- Корсак І. Гетьманіч Орлик / І. Корсак . – Луцьк: Твердиня, 2006. – 120 с.
- Корсак І. Імена твої, Україно / І. Корсак. – Луцьк: Твердиня, 2007. – 300 с.
- Косенко Л. Козаки: Лицарський орден України: Факти. Міфи. Коментарі.-Харків: ВД «Школа», 2007. - 576 с.
- Костомаров Н. Южная Русь в конце XVI века. // Исторические произведения. Автобиография. – Киев, 1989.
- Костомаров Н. И. Руина: гетманства Бруховецкого, Многогрешного и Самойловича 1663—1687 гг. // Исторические монографии и исследования: В 17 тт. — М.: Чарли, 1995. — [Т. 7]. — С. 7.
- Кремень В., Табачник Д., Ткаченко В. Україна: альтернативи поступу. Критика історичного досвіду. – Прешов, 1996.
- Кресіна І. О. Гетьман Пилип Орлик і його Конституція / І. О. Кресіна, О. В. Кресін. – К.: Фотовідеосервіс, 1993. – 80 с.

- Кривошея В. В. «Генеалогія українського козацтва. Канівський полк». — К.: ВД «Стилос», 2006. - с. 121
- Кривошея В. Українська козацька старшина. — Ч.2. — К., 1998
- Кривошея В. Білоцерківський полк. — К., 2002
- Крип'якевич І. П. Історія України / І. П. Крип'якевич. — Л.: Світ, 1990. — 520 с.
- Крип'якевич І. Богдан Хмельницький. — Львів, 1990.
- Крип'якевич І. Історія українського війська. Л. 1936;
- Криськов А. А. Діяльність Д. І. Дорошенка в еміграції (20 - ті роки ХХ ст.) // Духовні витоки Поділля: Творці історії краю: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (9 - 11 вересня 1994 р., м. Кам'янець-Подільський). — Хмельницький: Поділля, 1994. — С. 38 - 40.
- Крупницький Б. Гетьман Мазепа та його доба. - К: Україна, 2001. - 240 с.
- Кульчицький В. С. Історія держави і права України: підручник / В. С. Кульчицький, Б. Й Тищик. — К.: Ін Юре, 2007. — 624 с.
- Літопис гадяцького полковника Григорія Грабянки // Збірник козацьких літописів. Густинський. Самійла Величка. Грабянки. — Київ, 2003.
- Мазепа Н. Н. Гетман Мазепа: енцикл. справочник / Н. Н. Мазепа. — Х.: Оберіг, 2010. — 304 с.
- Малий словник історії України. — К.: Либідь, 1997. — 464 с.
- Мельник Л. Гетьманщина першої чверті XVIII ст. — К., 1997;
- Мельничук Олександр. Працював без упину на користь України // Історичний календар. — К., 1996. — С. 124–125.
- Мицик Ю.А. Козацький край. — Дніпропетровськ, 1997.
- Мицик Ю.А. Гетьман Іван Виговський. К., 2004
- Мицик Ю.А. Історія України. К., 2005
- Мицик Ю.А. Чигирин — гетьманська столиця. К., 2008
- Мицик Ю.А. За віру православну. К., 2009.
- Мицик Ю.А. Іван Сірко. К., 2010.
- Мільчев О.І. Запорожці у Банаті та Бачці: стан та перспективи дослідження проблеми // Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів. — Т. 6. — К., 2001. — С.86-95.
- Мільчев О.І. Бахмутський козацький полк // Українське козацтво: Мала енциклопедія. — Київ: Генеза; Запоріжжя: Прем'єр, 2002. — С. 31.
- Мільчев О.І. Буджацька орда // Українське козацтво: Мала енциклопедія. — Київ: Генеза; Запоріжжя: Прем'єр, 2002. — С.50-51.

Мільчев О.І. Джамбуйлуцька орда // Українське козацтво: Мала енциклопедія. — Київ: Генеза; Запоріжжя: Прем'єр, 2002. — С. 127.

Моця О.П. Зрада й донос у контексті дослідження діяльності І.Мазепи // Український історичний журнал. - К: «КВІЦ», 2012. - № 5. - с. 76 - Повний текст.

Моця О.П. Синьоводська битва та її наслідки в контексті історії середньовічної Європи // Український історичний журнал. - К: «КВІЦ», 2012. - №2. - с.10 - Повний текст.

Наливайко Д. С. Козацька християнська республіка: (Запорозька Січ у західноєвроп. іст.-літератур. пам'ятках) / Д. С. Наливайко. — К.: Дніпро, 1992. — 495 с.

Осипов К. Богдан Хмельницький. — 2-е изд., перераб. — М.: Мол. гвардия, 1948. — 480 с. (ЖЗЛ)

Осташко Т. С. Дорошенко Дмитро Іванович // Енциклопедія історії України. — Т. 2. — К., 2005. — С. 455–456.

Павленко С. Оточення гетьмана Мазепи: соратники та прибічники. — К., 2004;

Павленко С. Загибель Батурина 2 листопада 1708 р. / С. Павленко. — К.: Києво-Могилян. акад., 2008. — 267 с.

«Пакти і Конституції» Української козацької держави: до 300-річчя укладення. — Л.: Світ, 2011. — 440 с.

Петрикова В. Діячі бібліотечного краєзнавства на Поділлі та їх вплив на розвиток теорії краєзнавчої бібліографії в Україні в післяреволюційні роки // Вісник історико-культурологічного Подільського братства. — 1995. — № 4. — С. 88.

Петровський В. В. Історія України: неупереджений погляд: факти, міфи, коментарі / В. В. Петровський, Л. О. Радченко, В. І. Семененко. — К.: Школа, 2007. — 592 с.

Полонська-Василенко, Н. Д. Історія України: у 2 т. / Н. Д. Полонська-Василенко. — Репр. вид. — К.: Либідь, 1992. — Т. 1–2.

Права, за якими судиться малоросійський народ. 1743 р.: законодавство. — К.: Книга, 1997. — 547 с.

Прицак О. Конституція Пилипа Орлика // Перша Конституція України гетьмана Пилипа Орлика. 1710 рік. — К., 1994;

Рігельман О. І. Літописна оповідь про Малу Росію та її народ і козаків узагалі / Вст. ст., упор. та примітки П. М. Саса, В. О.Щербака. — К.: Либідь, 1994.

Сергійчук, В. І. Іменем Війська Запорозького : укр. коз. в міжнар. відносинах XVI – сер. XVII ст. / В. І. Сергійчук. — К.: Україна, 1991. — 256 с.

- Сергійчук В. Морські походи запорожців / В. Сергійчук. – К.: Фотовідеосервіс, 1992. – 60 с.
- Сергійчук В. І. Богдан Хмельницький та його старшина.- К., 1996.- 56 с.
- Слабошпицький М. Ф. З голосу нашої Клію : події і люди укр. історії / М. Ф. Слабошпицький. – К.: Махаон, 2003. – 224 с.
- Смолій В. А. Богдан Хмельницький: Соціально- політичний портрет / В. А. Смолій, В. С. Степанков. — 2-ге видання, доповнене, перероблене. — Київ: Либідь, 1993. — 487 с.
- Смолій В. А. Українська національна революція XVII ст. (1648–1676 рр.)/В. А. Смолій, В. С. Степанков. – К.: Альтернативи, 1999. – 352 с. – (Україна крізь віки: у 15 т.; Т. 7).
- Сорока Ю. В. Походи Богдана Хмельницького / Ю. Сорока. – Х.: Фоліо, 2011. – 120 с.
- Станіславський В. Запорозька Січ та Річ Посполита. 1686–1699 рр. — К.,2004
- Станіславський В.. Взаємини Івана Мазепи з Семеном Палієм та українсько-польські стосунки на Правобережній Україні // Україна в Центрально-Східній Європі / Відп. ред. В. Смолій. — Вип.8. — К.,2008
- Степанков В. С. Михайло (Станіслав) Кричевський // Полководці Війська Запорозького: Історичні портрети. - К. , 1998. - Т. 1. - С. 181.
- Стецюк К. І. Початок визвольної війни українського народу і переговорів про возз'єднання України з Росією в 1648 р., у книзі: «Визвольна війна 1648 — 1654 рр. і возз'єднання України з Росією», під редакцією В. А. Дядиченка, О. К. Касименка і Ф. П. Шевченка, К., 1954.
- Субтельний О. Україна: історія: пер. з англ. / О. Субтельний. – 3-є вид. – К.: Либідь, 1993. – 720 с.
- Субтельний О. Козацька ера // Україна: Історія. — Київ: Либідь, 1993.
- Сушинський Б. І. «Козацька Україна: «Хмельниччина». - Одеса, «ВМВ» 2004. - 560 с.
- Сушинський Богдан // Козацькі вожді України. Історія України в образах її вождів та полководців XV-XIX ст. - Одеса, 2006.
- Таирова-Яковлева Т. Мазепа. — Москва: Молодая гвардия, 2007.
- Тисяча років української суспільно-політичної думки: у 9 т. – К. : Дніпро, 2001.
- Трофимук О. Пилип Орлик: гетьман в еміграції, бароковий поет, автор першої Конституції. — Львів, 2008;

Україна: антологія пам'яток державотворення Х–ХХ ст.: у 10 т. – К. : Основи, 2008.:

Т. 2, кн. 1 : (XVI ст.). – 560 с.

Т. 2, кн. 2 : (Перша половина XVII ст.). – 536 с.

Т. 3, кн. 1 : (Третя чверть XVII ст.). – 504 с.

Т. 3, кн. 2 : (Остання чверть XVII – початок XVIII ст.). – 576 с.

Т. 4, кн. 1 : (Перша третина XVIII ст.). – 520 с.

Т. 4, кн. 2 : (Середина XVIII ст.). – 360 с.

Т. 3 : Битва за козацьку державу (XVI–XVII ст.). – 496 с.

Т. 4 : Спроби реанімації козацької держави (XVIII ст.). – 528 с.

Україна: хронологія розвитку / автори, кер. проекту: А. В. Толстоухов, В. О. Зубанов. – К.: Кріон, 2009.

Т. 3: Від Батієвої навали до Люблінської унії. – 696 с.

Т. 4: На порозі Нового часу. Від Люблінської унії до кінця XVIII століття. – 2009. – 864 с.

Україна — козацька держава / ред. Недяк В. В.; Наукові ред. Щербак В. О., Федорук О. К. — К.: Емма, 2004. — 1216 с.

Українська радянська енциклопедія. В 12-ти томах / За ред. М. Бажана. — 2-ге вид. — К.: Гол. редакція УРЕ, 1974-1985.

Українське козацтво: мала енцикл. — К. : Генеза, 2002. — 568 с.

Федорук А. В. Наймане козацьке військо (XVI — середина XVII ст.): ідеологія, організація та військове мистецтво. — Рукопис. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю історія. — Чернівці, 2000.

Хмельницький Б. — славний син і видатний гетьман України / Гайбондюк В. Д. — Рівне, 1995. — 132 с.

Хорунжий Ю.М. Любов маєш – маєш згоду: Іст. роман. – К.: Вид.дім “КМ Академія”, 2003. – 330 с.

Чайковський Андрій // Перед зривом. Полковник Кричевський. - Львів, 1992.

Чухліб Т. Самійло Іванович (Самусь) — полковник та наказний гетьман правобережної частини Українського гетьманату // «Істину встановлює суд історії». Збірник на пошану Федора Павловича Шевченка. — Т. 2. — К., 2004.

Чухліб Т. «Руїна» Гетьманщини чи боротьба за утвердження Козацької держави? (Спроба започаткувати наукову дискусію щодо одного історичного терміну) // Україна в Центрально-Східній Європі: Щорічник. — 2004. — № 4.

Чухліб Т. Гетьмани Правобережної України в історії Центрально-Східної Європи (1663—1713). — К.: КМ Academia, 2004. — 250 с.

Чухліб Т. Ставленник турецького султана в Україні молдавський господар Г. Дука (1681 — 1683 рр.) // Київська старовина — 2002 — № 4 — С.126 — 140

Чухліб Т. Гетьмани і монархи. Українська держава в міжнародних відносинах 1648–1714 рр. — К.-Нью-Йорк, 2003.

Шевчук В. Козацька держава: етюди до історії укр. державотворення / В. Шевчук. — К.: Абрис, 1995. — 392 с.

Шкандрій М. В обіймах імперії: Російська і українська літератури новітньої доби / Пер.П.Тарашук. — К.: 2004. — 496 с.

Щербак В. О. Українське козацтво: формування соціального стану. — К., 2000.

Шевчук В. Гетьман-вигнанець // Орлик Пилип. Конституція, маніфести та літературна спадщина. Вибр. твори. — К., 2006;

Шубравська М. Д. І. Яворницький. К. 1972.

Яворницький Д.І. Історія запорозьких козаків. — Т. 1.-3. — К., 1990-1993р.

Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. — Київ, 2006.

Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XVI до середини XVII століття. Волинь і Центральна Україна. — Київ, 2008.

Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст. Розділ V. Козацька ера. § 1. Козацька революція 1648–1657 рр. //— Київ, 1997.

Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст. Розділ V. Козацька ера. § 2. Руїна (1658–1686) // — Київ, 1997.

Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст. — Розділ V. Козацька ера. § 3. Мазепа і мазепинці // - Київ, 1997.

Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст. § 2. Згасання козацьких автономій у підросійській Україні // — Київ, 1997.

ЗМІСТ

УБОРЕВИЧ ІЄРОНІМ ПЕТРОВИЧ.....	3
УГОДА ПОЛІТИЧНА.....	10
У ДІ.....	10
УЗУРПАЦІЯ.....	11
УІЛСОН ЕДВАРД.....	12
УКАЗ.....	13
УКРАЇНА.....	19
УКРАЇНА-ЄВРОПА (ВІДНОСИНИ).....	47
УКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ ПОЛІТИЧНИХ НАУК (УАПН).....	48
УКРАЇНСЬКА АСОЦІАЦІЯ ПОЛІТОЛОГІВ (УАП).....	50
УКРАЇНСЬКА ГАЛИЦЬКА ПАРТІЯ.....	51
УКРАЇНСЬКА ДЕМОКРАТИЧН-ХЛІБОРОБСЬКА ПАРТІЯ (УДХП).....	54
УКРАЇНСЬКА ДЕРЖАВА.....	56
УКРАЇНСЬКА ДІАСПОРА.....	72
УКРАЇНСЬКА КАТОЛИЦЬКА НАРОДНА ПАРТІЯ (УКНП).....	87
УКРАЇНСЬКА КОМУНІСТИЧНА ПАРТІЯ (УКП).....	88
УКРАЇНСЬКА КОНСЕРВАТИВНА РЕСПУБЛІКАНСЬКА ПАРТІЯ.....	90
УКРАЇНСЬКА НАРОДНА ГРОМАДА (УНГ).....	91
УКРАЇНСЬКА НАРОДНА ПАРТІЯ (УНП).....	93
УКРАЇНСЬКА НАРОДНА ЕСПУБЛІКА (УНР) ЧАСІВ ДИРЕКТОРІЇ.....	94
УКРАЇНСЬКА НАРОДНА РЕСПУБЛІКА (УНР) ЧАСІВ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ.....	110
УКРАЇНСЬКА НАРОДНА ТРУДОВА ПАРТІЯ.....	115
«УКРАЇНСЬКА ПАРТІЯ».....	116
УКРАЇНСЬКА НАРОДНО-ДЕМОКРАТИЧНА ПАРТІЯ.....	118
УКРАЇНСЬКА НАРОДНО-РЕСПУБЛІКАНСЬКА ПАРТІЯ (УНРП).....	118
УКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ПАРТІЯ (УНП).....	119
УКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ПАРТІЯ.....	120
УКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНА РАДА У ЛЬВОВІ (1941).....	121
УКРАЇНСЬКА ПАРТІЯ ЛІВИХ.....	122
УКРАЇНСЬКА ПАРТІЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ РОБОТИ (УПНР).....	123
УКРАЇНСЬКА ПАРТІЯ ПРАЦІ (УПП).....	124
УКРАЇНСЬКА ПАРТІЯ СОЦІАЛІСТІВ-РЕВОЛЮЦІОНЕРІВ (УПСР)....	124
УКРАЇНСЬКА ПАРТІЯ СОЦІАЛІСТІВ – САМОСТІЙНИКІВ.....	126
УКРАЇНСЬКА ПАРТІЯ СОЦІАЛІСТІВ-ФЕДЕРАЛІСТІВ.....	127
УКРАЇНСЬКА РАДИКАЛЬНА ПАРТІЯ (1890).....	129
УКРАЇНСЬКА РАДИКАЛЬНА ПАРТІЯ (1904).....	132

УКРАЇНЬСЬКА РЕВОЛЮЦІЙНО-ДЕМОКРАТИЧНА ПАРТІЯ (1946)...	132
УКРАЇНЬСЬКА СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТИЧНА ПАРТІЯ (УСДП).....	133
УКРАЇНЬСЬКА СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТИЧНА РОБІТНИЧА ПАРТІЯ (УСДРП).....	137
УКРАЇНЬСЬКА СОЦІАЛІСТИЧНА ПАРТІЯ (1900).....	140
УКРАЇНЬСЬКА СОЦІАЛІСТИЧНА ПАРТІЯ (1950).....	142
УКРАЇНЬСЬКА РЕСПУБЛІКАНСЬКА ПАРТІЯ (УРП).....	143
УКРАЇНЬСЬКА НАЦІОНАЛЬНА КОНСЕРВАТИВНА ПАРТІЯ.....	152
УКРАЇНЬСЬКА ПАРЛАМЕНТСЬКА ПАРТІЯ.....	154
УКРАЇНЬСЬКА ПОЛІТИЧНА НАЦІЯ.....	154
УКРАЇНЬСЬКА СЕЛЯНСЬКА ДЕМОКРАТИЧНА ПАРТІЯ.....	158
УКРАЇНЬСЬКА СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНА ДУМКА.....	159
УКРАЇНЬСЬКА ФЕДЕРАТИВНО-ДЕМОКРАТИЧНА ПАРТІЯ.....	164
УКРАЇНЬСЬКА ХЛІБОРОБСЬКА ПАРТІЯ.....	164
УКРАЇНЬСЬКА ХРИСТІЯНСЬКО-ДЕМОКРАТИЧНА ПАРТІЯ.....	165
УКРАЇНЬСЬКЕ НАЦІОНАЛЬНО-ДЕМОКРАТИЧНЕ ОБ'ЄДНАННЯ (УНДО).....	173
УКРАЇНЬСЬКЕ СЕЛЯНСЬКО-РОБІТНИЧЕ СОЦІАЛІСТИЧНЕ ОБ'ЄДНАННЯ.....	175
УКРАЇНЬСЬКИЙ НАРОДНИЙ ДІМ У ПЕРЕМИШЛІ.....	176
УКРАЇНЬСЬКИЙ ДЕМОКРАТИЧНИЙ РУХ (УДР).....	177
УКРАЇНЬСЬКИЙ КРАЙОВИЙ КОМІТЕТ.....	177
УКРАЇНЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ КОМІТЕТ (УНК) (1944).....	178
УКРАЇНЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ КОМІТЕТ (1957-1962).....	179
УКРАЇНЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ СОЮЗ (УНС).....	184
УКРАЇНЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ФРОНТ	185
УКРАЇНЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНО-ДЕРЖАВНИЙ СОЮЗ (УНДС).....	188
УКРАЇНЬСЬКИЙ СОЮЗ ХЛІБОРОБІВ ДЕРЖАВНИКІВ (УСХД).....	189
УКРАЇНЬСЬКИЙ ЦЕНТРАЛЬНИЙ КОМІТЕТ.....	190
УЛЬБРИХТ ВАЛЬТЕР.....	200
УЛЬТИМАТУМ.....	202
УНІВЕРСАЛИ УКРАЇНЬСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ.....	203
УНІВЕРСАЛІЗМ.....	209
УНІТАРНА ДЕРЖАВА.....	209
УНІЯ ПОЛІТИЧНА І ЦЕРКОВНА.....	210
УНІЯ УЖГОРОДСЬКА (1646).....	211
УНІЯ КАЛЬМАРСЬКА (1397 – 1521).....	215
УНІЯ МЕЛЬНИЦЬКА (1501).....	216
УНІЯ ГРОДНЕНСЬКА (1432).....	216
УНІЯ КРАКІВСЬКО-ВІЛЕНСЬКА (1413).....	218

УНІЯ ЛЮБЛІНСЬКА (1569).....	224
УНІЯ ГАДЯЦЬКА (1658).....	229
УНІЯ КЕЙДАНСЬКА (1655).....	234
УНІЯ КРЕВСЬКА (1385).....	235
УНІЯ ФЛОРЕНТІЙСЬКА (1439).....	240
УНШЛІХТ ЙОСИП СТАНІСЛАВОВИЧ.....	242
УРИЦЬКИЙ МОЙСЕЙ СОЛОМОНОВИЧ.....	243
УПАНІШАДИ.....	253
УПОВНОВАЖЕНА ОСОБА ПОЛІТИЧНОЇ ПАРТІЇ.....	253
УПРАВЛІННЯ ДЕРЖАВНЕ.....	254
УПРАВЛІННЯ ВЕРХОВНОГО КОМІСАРА ООН	
У СПРАВАХ БІЖЕНЦІВ (УВКБ ООН).....	257
УПРАВЛІННЯ ВЕРХОВНОГО КОМІСАРА ООН	
З ПРАВ ЛЮДИНИ (УВКПЛ).....	262
УРБАНІЗАЦІЯ.....	263
УРБАНІЗАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В УКРАЇНІ.....	265
УРНАММУ.....	273
УРУКАГІНА.....	277
УРЯД.....	282
УРЯД ТІНЬОВИЙ.....	286
УРЯДОВА КРИЗА.....	287
УРЯДОВА ПРАВОТВОРЧІСТЬ.....	287
УСТАНОВЧІ УКРАЇНСЬКІ ЗБОРИ.....	288
УТИЛІТАРИЗМ.....	289
УТОПІЯ.....	290
УТОПІЧНИЙ СОЦІАЛІЗМ.....	295
УХВАЛЕННЯ ПОЛІТИЧНИХ РІШЕНЬ.....	299
УЧАСТЬ ПОЛІТИЧНА.....	307
ФАТАЛІЗМ.....	310
ФАРИСЕЇ.....	310
ФАШИЗМ.....	316
ФЕДЕРАЛІЗМ.....	327
ФЕДЕРАЦІЯ.....	334
ФЕДЮНІНСЬКИЙ ІВАН ІВАНОВИЧ.....	343
ФЕДЬКО ІВАН ФЕДОРОВИЧ.....	347
ФЕЛЬДМАН БОРИС МИРОНОВИЧ.....	350
ФЕМІНІЗМ.....	351
ФЕМІСТОКЛ.....	354
ФЕОДАЛІЗМ.....	364
ФІЛАНТРОПІЯ.....	370

ФІЛЛІП ІІ МАКЕДОНСЬКИЙ.....	381
ФІЛОСОФІЯ ПОЛІТИКИ.....	386
ФІШЕР ДЖОН АРБЕТНОТ.....	388
ФЛОРОВ ВАЛЕРІАН ОЛЕКСАНДРОВИЧ.....	390
ФОРД ДЖЕРАЛЬД РУДОЛЬФ.....	392
ФОРМА ДЕРЖАВИ.....	395
ФОРМА ДЕРЖАВНОГО ПРАВЛІННЯ.....	399
ФОРМА ДЕРЖАВНОГО УСТРОЮ.....	409
ФРАКЦІЯ ПАРЛАМЕНТСЬКА.....	414
ФРАНК АНДРЕ ГУНДЕР.....	416
ФРАНК ХАНС МІХАЕЛЬ.....	420
ФРАНКО ІВАН ЯКОВИЧ.....	422
ФРАНКО ПЕТРО ІВАНОВИЧ.....	435
ФРАНКО ФРАНСІСКО.....	437
ФРАНЦУЗЬКА ПОЛІТОЛОГІЧНА ШКОЛА.....	441
ФРЕДЕРІКС ВОЛОДИМИР БОРИСОВИЧ.....	446
ФРІДМАН МІЛТОН.....	449
ФРІК ВІЛЬГЕЛЬМ.....	453
ФРІЧЕ ГАНС.....	454
ФРОММ ЕРІХ.....	455
ФРУНЗЕ МИХАЙЛО ВАСИЛЬОВИЧ.....	459
ФУКІДІД.....	464
ФУКУЯМА ФРЕНСІС.....	472
ФУЛЛЕР ДЖОН ФРЕДЕРІК ЧАРЛЬЗ.....	473
ФУЛЛОН ІВАН ОЛЕКСІЙОВИЧ.....	475
ФУНК ВАЛЬТЕР.....	476
ФУТУРОЛОГІЯ.....	477
ФЮРЕР.....	479
ОСНОВНА ЛІТЕРАТУРА.....	481
ДОДАТКОВА ЛІТЕРАТУРА.....	482